

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmakena

Mahātherena katā

Sādhuvilāsinī nāma

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 10

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṅa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဍha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပာ	ဣ လာ
ကွ kka	ဣ င္ဂa	ဣ န္ဍa	ဣ သ္ဃa	ဣ ပာ	ဣ လာ
ကျ kya	ဣ င္ဂha	ဣ န္ဍa	ဣ န္ဓa	ဣ ဗ္ဗha	ဣ လာ
ကြ kri	ဣ ဣa	ဣ န္ဍa	ဣ န္ဓa	ဣ ဗ္ဗa	ဣ ဖာ
ကလ kla	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓha	ဣ ဗာ	ဣ တာ
ကွ kva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ချ khya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓra	ဣ မာ	ဣ တာ
ခွ khva	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓha	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂွ gga	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဣွ ggha	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂျ gya	ဣ ဣာ	ဣ တာ	ဣ န္ဓa	ဣ မာ	ဣ တာ
ဂြ gra	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ မာ	ဣ တာ
ကံ ṅka	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ မာ	ဣ တာ
နံ ṅkha	ဣ တာ	ဣ သာ	ဣ ပာ	ဣ မာ	ဣ တာ
ဝံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccakathāvaṇṇanā	...	...	1
Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā	...	...	18
Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā	...	...	25
Pūraṇakassapavādavaṇṇanā	...	...	35
Makkhaligosālavādavaṇṇanā	...	...	38
Ajītakesalākambalavādavaṇṇanā	...	...	45
Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā	...	...	50
Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā	...	...	52
Sāñcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā	...	...	53
Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	53
Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	56
Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	57
Cūḷamajjhīmahāsīlavaṇṇanā	...	...	78
Indriyasamvarakathāvaṇṇanā	...	...	80
Satisampajaññakathāvaṇṇanā	...	...	81
Santosakathāvaṇṇanā	...	...	111
Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā	...	...	118
Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	135
Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	138
Tatīyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	139
Catutthajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	140

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Vipassanāñāṅakathāvaṇṇanā	... 142
Manomayiddhiñāṅakathāvaṇṇanā	... 148
Iddhividhañāṅadikathāvaṇṇanā	... 151
Āsavakkhayañāṅakathāvaṇṇanā	... 154
Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	... 165
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	... 175

3. Ambaṭṭhasutta

Addhānagamanavaṇṇanā	... 200
Pokkharasātivatthuvaṇṇanā	... 208
Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā	... 220
Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā	... 249
Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā	... 252
Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā	... 253
Dāsiputtavādavaṇṇanā	... 254
Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā	... 262
Khattiyasetṭhabhāvavaṇṇanā	... 263
Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā	... 265
Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā	... 267
Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā	... 271
Dvelakkhaṇadassanaṇṇanā	... 275
Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā	... 278
Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	... 280

4. Soṇadaṇḍasutta

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā	... 283
Buddhaguṇakathāvaṇṇanā	... 288
Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā	... 294

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā	...	295
Sīlapaññākathāvaṇṇanā	...	296
Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	298

5. Kūṭadantasutta

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā	...	301
Catuparikkhāraṇṇanā	...	306
Aṭṭhaparikkhāraṇṇanā	...	307
Catuparikkhārādivaṇṇanā	...	309
Tissovidhāvaṇṇanā	...	310
Dasa-ākāraṇṇanā	...	312
Soḷasākāraṇṇanā	...	313
Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā	...	315
Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanādīkathāvaṇṇanā	...	327

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattuvaṇṇanā	...	329
Oṭṭhaddhalicchavattuvaṇṇanā	...	330
Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā	...	333
Catu-ariyaphalavaṇṇanā	...	334
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	335
Dvepabbajitavattuvaṇṇanā	...	339

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavattuvaṇṇanā	...	341

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavattuvaṇṇanā	...	346
Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā	...	350

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	353
Tapopakkamakathāvaṇṇanā	...	...	354
Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā	...	...	358
Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā	...	...	359
Sīhanādakathāvaṇṇanā	...	...	360
Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā	...	...	364

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā	...	...	368
Abhisāññānirodhakathāvaṇṇanā	...	...	372
Ahetukasaññūppādanirodhakathāvaṇṇanā	...	...	376
Saññā-attakathāvaṇṇanā	...	...	385
Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā	...	...	390
Ekamsikadhammavaṇṇanā	...	...	391
Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā	...	...	394

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā	...	...	402
Sīlakkhandhavaṇṇanā	...	...	406
Samādhikkhandhavaṇṇanā	...	...	407

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā	...	...	409
Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	410
Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	411
Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	411
Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā	...	...	414
Tīradassīsakuṇūpamāvaṇṇanā	...	...	417

Mātikā

Piṭṭhaṅka

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	...	...	420
Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā	...	...	421
Tayocodanārahavaṇṇanā	...	...	422
Nacodanārahasatthuvaṇṇanā	...	...	423

13. Tevijjasutta

Maggāmaggakathāvaṇṇanā	...	...	425
Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā	...	...	429
Saṁsandanakathāvaṇṇanā	...	...	431
Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā	...	...	433
Nigamanakathā	...	...	436

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaṭṭhāvaṇṇanā

150. Idāni Sāmaññaphalasuttassa saṁvaṇṇanākkamo anuppattoti dassetuṁ “**evaṁ -pa- suttan**”ti ādimāha. Tattha **anupubbapadavaṇṇanā**ti anukkamena padavaṇṇanā, padaṁ padaṁ pati anukkamena vaṇṇanāti vuttaṁ hoti. Pubbe vuttaṁhi, uttānaṁ vā padamaññatra vaṇṇanāpi “anupubbapadavaṇṇanā”tveva vuccati. Evaṁ katvā “**apubbapadavaṇṇanā**”tipi paṭhanti, pubbe avaṇṇitapadavaṇṇanāti attho. Duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitaṭṭhena evaṁnāmakaṁ, na pana nāmamattenāti āha “**taṁhi**”ti ādi. Nanu Mahāvagge **Mahāgovindasutte**¹ āgato esa purohito eva, na rājā, kasmā so rājasaddavacanīyabhāvena gahitoti? Mahāgovindena purohitena pariggahitampi cetāṁ Reṇunā nāma Magadharājena pariggahitamevāti atthasambhavato evaṁ vuttaṁ, na pana so rājasaddavacanīyabhāvena gahito tassa rājābhāvato. Mahāgovindapariggahitabhāvakittanaṁhi tadā Reṇuraññā pariggahitabhāvūpalakkhaṇaṁ. So hi tassa sabbakiccaṭṭhako purohito, idampi ca loke

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

samudāciṇṇaṃ “rājakammaapasutena katampi raññā katan”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—Mandhāturaññā ceva Mahāgovindaṃ bodhisattaṃ purohitamaṇāpetvā Reṇuraññā ca aññehi ca rājūhi pariggahitattā Rājagahanti. Keci pana “Mahāgovindoti mahānubhāvo eko purātano rājā”ti vadanti. **Pariggahitattāti** rājadhānībhāvena pariggahitattā. Gayhatīti hi **gahaṃ**, rājūnaṃ, rājūhi vā gahanti **Rājagahaṃ**. Nagarasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

Aññepettha pakāreti nagaramāpanena raññā kārītasabbagehattā **Rājagahaṃ**, Gijjhakūṭādīhi pañcahi pabbatehi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisanti **Rājagahaṃ**, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehantipi **Rājagahaṃ**, susamvihitārakkhatāya anattbhāvitukāmena upagātānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gahaṇabhūtanti **Rājagahaṃ**, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtanti **Rājagahaṃ**, ārāmarāmaṇeyyatādīhi rājati, nivāsasukhatādīnā ca sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti **Rājagahanti** edise pakāre. Nāmamattameva pubbe vuttanayenāti attho. So pana padeso visesaṭṭhānabhāvena ulārasattaparibhogoti āha “**taṃ panetan**”ti ādi. Tatha “**Buddhakāle, cakkavattikāle cā**”ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ aññadāpi kadāci sambhavato, “**nagaraṃ hoti**”ti ca idaṃ upalakkhaṇameva manussāvāsasseva asambhavato. Tathā hi vuttaṃ “**sesakāle suññaṃ hoti**”ti ādi. **Tesanti** yakkhānaṃ. **Vasāvananti** āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti vihārabhāvasāmaññena, saddantarasannidhānasiddhaṃ visesaparāmasanamantarenāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—
“pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati¹, paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati², mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati³, sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati”ti ādisu⁴ saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena yathākkamaṃ

1. Am 2. 119; Vi 2. 73; Vi 4. 223; Vi 5. 332; Khu 6. 30 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 44 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 41, 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 372 piṭṭhe.

iriyāpathavihārādivisesavihārasamaṅgīparidīpanaṃ, na evamidhaṃ, idaṃ pana tathā visesaparāmasanamantarena aññataravihārasamaṅgīparidīpananti.

Satipi ca vuttanayena aññataravihārasamaṅgīparidīpane idha iriyāpathasaṅkhātavisesavihārasamaṅgīparidīpanameva sambhavatīti dasseti, “**idha panā**”ti ādinā. Kasmā pana saddantarasaṅkhātavisesavihārasamaṅgīparidīpanameva sambhavatīti? Visesavihārasamaṅgīparidīpanassa sambhavatīti? Visesavihārasamaṅgīparidīpanassa saddantarasaṅkhātavisesavacanassa abhāvato eva. Visesavacane hi asati visesamicchatā viseso payojitabboti. Apica iriyāpathasamāyogaparidīpanassa atthato siddhattā tathādīpanameva sambhavatīti. Kasmā cāyamattho siddhoti? Dibbavihārādīpanampi sādharmaṇato. Kadācīpi hi iriyāpathavihārena vinā na bhavati tamantarena attabhāvapariharaṇābhavatoti.

Iriyanaṃ pavattanaṃ **iriyā**, kāyikakiriyā, tassā pavattanupāyabhāvato pathoti **itiryāpatho**, ṭhānanisajjādayo. Na hi ṭhānanisajjādi-avatthāhi vinā kañci kāyikaṃ kiriyāṃ pavattetuṃ sakkā, tasmā so tāya pavattanupāyoti vuccati. Viharati pavattati etena, viharāṇamattaṃ vā tanti **vihāro**, so eva vihāro tathā, atthato panesa ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo **dibbo**, tattha bahulaṃ pavattiyā brahmapārisajjādevaloke bhavoti attho, yo vā tattha dibbānubhāvo, tadatthāya samvattatīti **dibbo**, abhiññābhinihārādivasena vā mahāgatikattā **dibbo**, sova vihāro, dibbabhāvāvaho vā vihāro **dibbavihāro**, mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ**¹ pana catasso āruppasamāpattiyō āneñjavihārāti visuṃ vuttaṃ, taṃ pana mettājhānādīnaṃ brahmavihārātā viya tāsāṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthakathāsu** pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṃ, brahmabhūtā vā hitūpasamhārādivasena pavattiyā seṭṭhabhūtā vihārāti **brahmavihārā**, mettājhānādivasena pavattā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā, anaññasādhāraṇattā vā ariyānaṃ vihārāti **ariyavihārā**, catassopi phalasaṃpattiyō. Idha pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ, tabbasena pavattā

1. Khu 10. 99 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

appamaññāyo, catutthajjhānika-aggaphalasangāhita ca Bhagavato dibbabrahma-ariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti tāsamekato appavattattā ekena vā dvīhi vā samaṅgībhāvaparidīpanam, bhāvalopenāyam, bhāvappadhānena vā niddeho. Bhagavā hi lobhadosa-mohasānne loke sakapaṭipattiyā veneyyānam vinayanattham tamtamvihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭipajjanti, tadā kira Bhagavā dibbena vihārena viharati tesam alobhakuṣalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucimuppādetvā kāmesu virajjeyyuntī”ti. Yadā pana issariyattham sattesu vipaṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesam adosakuṣalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucimuppādetvā adosena dosam vūpasameyyuntī”ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇam vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesam amohakuṣalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucimuppādetvā amohena moham vūpasameyyuntī”ti. Evañca katvā imehi dibbabrahma-ariyavihārehi sattānam vividham hitasukham harati, iriyāpathavihārena ca ekam iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam attabhāvam haratīti vuttam “aññataravihārasamaṅgīparidīpanam”ti.

“**Tena**”ti-ādi yathāvuttasamvaṇṇanāya guṇadassanam, tasmāti attho, yathāvuttatthasamatthanam vā. Tena iriyāpathavihārena viharatīti sambandho. Tathā vadamāno pana **viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedanatthajotako, “**haratī**”ti etassa ca neti pavattetīti atthoti ñāpeti “**ṭhitopī**”ti ādinā vicchedanayanākārena vuttattā. Evañhi sati tattha kassa kena vicchindanam, katham kassa nayananti antolīnacodanam sandhāyāha “**so hī**”ti-ādīti ayampi sambandho upapanno hoti. Yadi pi Bhagavā ekeneva iriyāpathena cirataram kālam pavattetum sakkoti, tathāpi upādinakassa nāma sarīrassa ayam sabhāvoti dassetum “**ekam iriyāpathabādhanam**”ti-ādi vuttam. **Aparipatantanti** bhāvanapuṃsakaniddeho, apatamānam katvāti attho. Yasmā pana Bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānam dhammam desento, nānāsamāpattīhi ca

kālaṃ vītināmento vasati, sattānaṃ, attano ca vividhaṃ sukhaṃ harati,
tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Gocaragāmanidassanattham “Rājagahe”ti vatvā
Buddhānamanurūpanivāsattḥānadassanattham puna “ambavane”ti vuttanti
dassento “**idamassā**”ti ādimāha. **Assāti** Bhagavato. **Tassāti**
Rājagahasankhātassa gocaragāmassa. Yassa samīpavasena “Rājagahe”ti
bhumnavacanaṃ pavattati, sopi tassa samīpavasena vattabboti dasseti
“**Rājagahasamīpe ambavane**”ti iminā. **Samīpattheti** ambavanassa samīpatthe.
Etanti “Rājagahe”ti vacanaṃ. **Bhumnavacananti** ādhāravacanaṃ. Bhavanti
etthāti hi **bhummaṃ**, ādhāro, tadeva vacanaṃ tathā, bhumme pavattaṃ vā
vacanaṃ vibhatti **bhumnavacanaṃ**, tena yuttaṃ tathā,
sattamīvibhattiyuttapadanti attho. Idam vuttaṃ hoti—kāmaṃ Bhagavā
ambavaneyeva viharati. Tassamīpattā pana gocaragāmadassanattham
bhumnavacanasena “Rājagahe”tipi vuttaṃ yathā taṃ “Gaṅgāyaṃ gāvo
caranti, kūpe gaggakulan”ti cāti. Aneneva yadi Bhagavā Rājagahe viharati,
atha na vattabbaṃ “ambavane”ti. Yadi ca ambavane, evampi na vattabbaṃ
“Rājagahe”ti. Na hi “Pāṭiliputte pāsāde vasatī”ti-ādīsu viya idha
adhikaraṇādhikaraṇassa abhāvato adhikaraṇassa dvayaniddeso yutto siyāti
codanā anavakāsā katāti daṭṭhabbaṃ. Kumārabhato eva **Komārabhacco**
sakatthavuttipaccayena, niruttinayena vā yathā “bhisaggameva bhesajjan”ti.
“**Yathāhā**”ti-ādinā Khandhakapāḷivasena tadattham sādheti. Kasmā ca
ambavanaṃ Jīvakasambandham katvā vuttanti anuyogena mūlato paṭṭhāya
tamattam dassento “**ayaṃ panā**”ti ādimāha.

Dosābhisannanti vātapittādivasena ussannadosaṃ. **Virecetvāti**
dosappakopato vivecetvā. **Siveyyakaṃ dussayuganti** Siviraṭṭhe jātaṃ
mahagghaṃ dussayugaṃ. **Divasassa dvattikkhattunti** ekasseva divasassa
dvivāre vā tivāre vā bhāge, bhummatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ,
ekasmimyeva divase dvivāraṃ vā tivāraṃ vāti attho. **Tambapaṭṭavaṇṇenāti**
tambalohapaṭṭavaṇṇena. **Sacīvarabhattenāti** cīvarena, bhattena ca. “**Tam**
sandhāyā”ti iminā na Bhagavā ambavanamatteyeva viharati, atha kho evaṃ
kate vihāre. So pana tadadhikaraṇatāya visuṃ adhikaraṇabhāvena na vuttoti

sandhāyabhāsitamattham dasseti. Sāmaññe hi sati sandhāyabhāsitaniddhāraṇam.

Aḍḍhena terasa **aḍḍhateḷasa**. Tādisehi **bhikkhusatehi**. Aḍḍho panettha satasseva. Yena hi payutto tabbhāgavācako aḍḍhasaddo, so ca kho paṇṇāsāva, tasmā paññāsāya ūnāni teḷasa bhikkhusatānīti attham viññāpetum “**aḍḍhasatenā**”ti ādi vuttaṃ. Aḍḍhameva satam, satassa vā aḍḍham tathā.

Rājatīti attano issariyasampattiyā dibbati, sobhati ca. **Rañjetīti** dānādinā, sassamedhādinā ca catūhi saṅgahavatthūhi rameti, attani vā rāgam karotīti attho. **Ca**-saddo cettha vikappanatto. Janapadavācino puthuvacanaparattā “**Magadhānan**”ti vuttaṃ, janappadāpadesena vā tabbāsikānaṃ gahitattā. **Raññoti** pitu Bimbisārarañño. Sasati himsatīti **sattu**, verī, ajātoyeva sattu **Ajātasattu**. “**Nemittakehi niddiṭṭho**”ti vacanena ca ajātassa tassa sattubhāvo na tāva hoti, sattubhāvassa pana tathā niddiṭṭhattā evaṃ voharīyatīti dasseti. Ajātasseeva pana tassa “rañño lohitaṃ piveyyan”ti deviyā dohaḷassa pavattattā Ajātoyevesa rañño sattūtipi vadanti.

“**Tasmin**”ti-ādinā tadattham vivarati, samattheti ca. **Dohaḷoti** abhilāso. **Bhāriyeti** garuke, aññesaṃ asakkuṇeyye vā. **Asakkontīti** asakkuṇamānā. **Akathentīti** akathayamānā samānā. **Nibandhitvāti** vacasā bandhitvā. **Suvaṇṇasatthakenāti** suvaṇṇamayena satthakena, ghanasuvaṇṇakatenāti attho. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti vadanti. Suvaṇṇaparikkhatena vā ayomayasatthenāti atthepi ayamevādhippāyo. **Bāhum phālāpetvāti** lohitasirāvedhavasena bāhum phālāpetvā. Kevalassa lohitassa gabbhiniyā dujjīrabhāvato udakena sambhinditvā pāyesi. **Haññissatīti** haññissate, āyatim hanīyateti attho. Nemittakānaṃ vacanaṃ tatham vā siyā, vitatham vāti adhippāyena “**puttoti vā dhītāti vā na paññāyati**”ti vuttaṃ. “**Attano**”ti ādinā aññampi kāraṇam dassetvā nivāresi. Rañño bhāvo **rajjam**, rajjassa samīpe pavattatīti **oparajjam**, ṭhānantaram.

Mahāti mahatī. Samāse viya hi vākyepi mahantasaddassa mahādeso. **Dhurāti** gaṇassa dhurabhūtā, dhorayhā jeṭṭhakāti attho. **Dhuram̐ nīharāmīti** gaṇadhuramāvahāmi, gaṇabandhiyam̐ nibbattessāmīti vuttam̐ hoti. “**So na sakkā**”ti-ādinā puna cintanākāram̐ dasseti. **Iddhipāṭihāriyenāti** ahimekhalikakumāravaṇṇavikubbaniddhinā. **Tenāti** appāyukabhāvena. **Hīti** nipātamattam̐. **Tena hīti** vā uyyojanatthe nipāto. Tena vuttam̐ “kumārām̐ -pa- uyyojesi”ti. **Buddho bhavissāmīti** ettha **īti**-saddo idamattho, iminā Khandhake āgatanayenāti attho. **Pubbe khoti**-ādhipi Khandhakapāḷi¹ yeva.

Potthaniyanti churikam̐. Yam̐ “nakharan”tipi vuccati, **divā divaseti**² divasassapi divā. Sāmyatthe hetam̐ bhummavacanam̐ “divā divasassā”ti aññattha dassanato. Divassa divasetipi vaṭṭati akārantassapi diva-saddassa vijjāmanattā. Nepātikampi divāsaddamicchanti saddavidū, majjhanhikavelāyanti attho. Sā hi divasassa viseso divasoti. “**Bhīto**”ti ādi pariyaṇo, kāyathambhanena vā **bhīto**. Hadayamaṃsacalanena **ubbiggo**. “Jāneyyūm̐ vā, mā vā”ti parisankāya **ussankī**. Nāte sati attano āgacchamānabhayavasena **utrasto**. **Vuttappakāranti** Devadattena vuttākāram̐. **Vippakāranti** apakāram̐ anupakāram̐, viparītakiccam̐ vā. **Sabbe bhikkhūti** Devadattaparisaṃ sandhāyāha.

Acchinditvāti apanayanavasena vilumpitvā. **Rajjenāti** vijitena. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānam̐ “rajjan”ti hi vuttam̐, rājabhāvena vā.

Manaso attho icchā **manoratho** ra-kārāgamam̐, ta-kāralopaṇca katvā, cittassa vā nānārammaṇesu vibbhamakaraṇato manaso ratho iva **manoratho**, mano eva ratho viyāti vā **manoratho**tipi neruttikā vadanti. **Sukiccakārimhīti** sukiccakārī amhi. **Avamānanti** avamaññanam̐ anādaram̐. **Mūlaghaccanti**³ jīvītā voropanam̐ sandhāyāha, bhāvanapuṃsakametam̐. Rājakulānam̐ kira satthena ghātanam̐ rājūnāmanāciṇṇam̐, tasmā so “**nanu bhante**”ti ādimāha. **Tāpanageham̐** nāma uṇhagahāpanageham̐, tam̐ pana dhūmeneva acchinnā. Tena vuttam̐ “**dhūmagharan**”ti. **Kammakaraṇatthāyāti** tāpanakammakaraṇatthameva. Kenaci chāditattā ucco aṅgoti

1. Vi 4. 350 piṭṭhe.

2. Divā divassa (Dī-Ṭī 1. 210 piṭṭhe)

3. Mūlachejjanti (Ka)

uccaṅgo, yassa kassaci gahaṇatthaṃ paṭicchanno unnataṅgoti idha adhippeto. Tena vuttaṃ “**uccaṅgaṃ katvā pavisitum mā dethā**”ti. “**Ucchaṅge katvā**”tipi pāṭho, evaṃ sati majjhimaṅgoṇa, ucchaṅge kiñci gahetabbaṃ katvāti attho. **Moḷiyanti** cūḷāyaṃ “chetvāna moḷim varagandhavāsitan”ti ādīsu¹ viya. Tenāha “**moḷim bandhitvā**”ti. **Catumadhurenāti** sappisakkaramadhunālīkerasnehasaṅkhātehi catūhi madhurehi, abhisāṅkhatapānavisesenāti vadanti, taṃ Mahādhammasamādānasuttapāḷiyā² na sameti. Vuttaṃhi tattha “dadhi ca madhu ca sappi ca phāṇitaṅca ekajjhaṃ saṃsaṭṭhaṃ”ti³, **tadaṭṭhakathāyaṅca** vuttaṃ “**dadhi ca madhu cāti** suparisuddhaṃ dadhi ca sumadhuraṃ madhu ca. **Ekajjhaṃ saṃsaṭṭhanti** ekato katvā missitaṃ āluḷitaṃ. **Tassa tanti** tassa taṃ catumadhurabhesajjaṃ pivato”ti⁴. “Attupakkamena maraṇaṃ na yuttan”ti manasi katvā **rājā tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti**. Na hi ariyā attānaṃ vinipātentī.

Maggaphalasukhenāti maggaphalasukhavatā, sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena caṅkamaṇa yāpetīti attho. **Hāressāmīti** apanessāmi. **Vitaccitehīti** vigata-accitehi jālavigatehi suddhaṅgārehi. **Kenaci saññattoti** kenaci sammā ñāpito, ovaḍitoti vuttaṃ hoti. **Massukaraṇatthāyāti** massuvisodhanatthāya. **Manam karothāti** yathā rañño manaṃ hoti, tathā karotha. **Pubbeti** purimabhava. **Cetiyaṅgaṇeti** gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyassa bhūmitale. **Nisajjanatthāyāti** bhikkhusaṅghassa nisīdanatthāya. **Paññattakaṭasārakanti** paññapetabba-uttamakilaṅgaṃ. Tathāvidho kilaṅgo hi “kaṭasārako”ti vuccati. **Tassāti** yathāvuttassa kammadvayassa. Taṃ pana manopadosavaseneva tena katanti daṭṭhabbaṃ. Yathāha—

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā.

Tato naṃ dukkhamanveti, cakkamva vahato padan”ti⁵.

Paricārakoti sahāyako. Abhedepi bhedamiva vohāro loke pākaṭoti vuttaṃ “**yakkho hutvā nibbattī**”ti. Ekāyapi hi

1. Ma-Ṭṭha 2. 1; Saṃ-Ṭṭha 2. 28; Apadāna-Ṭṭha 1. 78; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 333;

Jātaka-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 384 piṭṭhe.

3. Ma 1. 391 piṭṭhe.

4. Ma-Ṭṭha 2. 275 piṭṭhe.

5. Khu 1. 13; Khu 10. 107 piṭṭhesu.

uppādakiriyāya idha bhedavohāro, paṭisandhivasena hutvā, pavattivasena nibbattīti vā paccekam̐ yojetabbaṃ, paṭisandhivasena vā pavattanasaṅkhātaṃ sātisayanibbattanaṃ nāpetuṃ ekāyeva kiriyā padadvayena vuttā.

Tathāvacanaṃhi paṭisandhivasena nibbattaneyeva dissati “Makkaṭako nāma devaputto hutvā nibbatti¹, Kaṇṭako nāma -pa- nibbatti², Maṇḍūko nāma -pa- nibbatti”ti-ādīsu viya. Dvinnam̐ vā padānam̐ bhāvatthamapekhitvā “yakkho”ti-ādīsu sāmī-atthe paccattavacanaṃ, kataṃ purimāya pacchimavisesanato, paricārakassa -pa- yakkhassa bhāvena nibbattīti attho, hetvatthe vā ettha tvā-saddo yakkhassa bhāvato pavattanahetūti. Assa pana rañño mahāpuññassapi samānassa tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena tattheva nibbatti veditabbā.

Tam̐ divasamevāti rañño maraṇadivaseyeva. **Khobhetvāti** puttasnehassa balavabhāvato, taṃsahajātapītivegassa ca savipphāratāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḷetvā. Tenāha “**aṭṭhimiñjam̐ āhacca aṭṭhāsī**”ti. **Pituguṇanti** pituno attani sinehaguṇam̐. Tena vuttam̐ “**mayi jātepi**”ti-ādī. **Vissajjetha vissajjethāti** turitavasena, sokavasena ca vuttam̐.

Anuṭṭhubhitvāti achaddetvā.

Nāḷagirihatthim̐ muñcāpetvāti ettha iti-saddo pakārattho, tena “abhimārapurisasapenādippakārenā”ti pubbe vuttappakāratthayam̐ paccāmasati, katthaci pana so na diṭṭho. **Pañca vatthūnīti** “sādhu bhante bhikkhū yāvajīvam̐ āraññikā assū”ti-ādīnā³ vinaye vuttāni pañca vatthūni. **Yācitvāti** ettha yācanaṃ viya katvāti attho. Na hi so paṭipajjitukāmo yācatīti ayamattho **vinaye**⁴ vuttoyeva. **Saññāpessāmīti** cintetvā saṃghabhedaṃ katvāti sambandho. Idañca tassa anikkhattadhuratādassanavasena vuttam̐, so pana akatepi saṃghabhede tehi saññāpetiyeva. **Uṇhalohitanti** balavasokasamuṭṭhitam̐ uṇhabhūtam̐ lohitaṃ. **Mahānirayeti** Avīciniraye. **Vitthārakathānayo**ti Ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattam̐. Kasmā

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 39 piṭṭhe.

3. Vi 1. 263-4; Vi 4. 359, 360-1 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 2. 188 piṭṭhe.

panettha sā na vuttā, nanu saṅgītikathā viya **Khandhake**¹ āgatāpi sā vattabbāti codanāya āha “**āgatattā pana sabbaṃ na vuttan**”ti, Khandhake āgatattā, kiñcimattassa ca vacanakkamassa vuttattā na ettha koci virodhoti adhippāyo. “**Evan**”ti ādi yathānusandhinā nigamanam.

Kosalaraññoti Pasenadikosalassa pitu Mahākosalarañño. Nanu Videhassa rañño dhītā vedehīti attho sambhavaṭīti codanamapaneti “**na Videharañño**”ti iminā. Atha kenatṭhenāti āha “**paṇḍitādhivacanametana**”ti, paṇḍitavevacanam, paṇḍitanāmanti vā attho. Ayam pana padattho kena nibbacanenāti vuttam “**tatrāyan**”ti-ādi. **Vidantī**ti jānanti. **Vedenāti** karaṇabhūtena ñāṇena. “**Īhati**”ti etassa pavattatītipi attho **Ṭikāyam**² vutto. **Vedehī**ti idha nadādigaṇoti āha “**vedehiyā**”ti.

Soyeva aho **tadaho**, sattamīvacanena pana “**tadahū**”ti padasiddhi. **Etthāti** etasmim divase. Upasaddena visiṭṭho vasasaddo upavasaneveva, na vasanamatte, upavasanañca samādānamevāti dassetuṃ “**sīlenā**”ti ādi vuttam. Ettha ca **sīlenāti** sāsane ariyuposatham sandhāya vuttam. **Anasanenāti** abhuñjanamattasaṅkhātam bāhiruposatham. **Vā**-saddo cettha aniyamattho, tena ekaccam manoduccaritam, dussīlyādiñca saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakuposatho abhijjhāsahagatassa cittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha visākhuposathe “so tena abhijjhāsahagatena cetasā divasam atināmetī”ti³, “iti yasmin samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmim samaye samādapetī”ti⁴ ca ādi.

Evam adhippetatthānurūpaṃ nibbacanam dassetvā idāni atthuddhāravasena nibbacanānurūpaṃ adhippetattham dassetuṃ “**ayam panā**”ti ādimāha. **Etthāti** uposathasaddhe. Samānasaddavacanīyanam anekappabhedānam atthānamuddharaṇam **atthuddhāro**, samānasaddavacanīyesu vā atthesu adhippetasseva atthassa uddharaṇam **atthuddhārotipi** vaṭṭati. Anekatthadassanañhi adhippetatthassa uddharaṇatthameva. Nanu ca “atthamattam pati saddā abhinivisanti”ti-ādinā

1. Vi 4. 358 piṭṭhe.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 210 piṭṭhe.

4. Am 1. 207 piṭṭhe.

atthuddhāre codanā, sodhanā ca heṭṭhā vuttāyeva. Apica visesasaddassa avācakabhāvato pātimokkhuddesādivisayopi uposathasaddo sāmāññarūpo eva, atha kasmā pātimokkhuddesādivisesavisayo vuttoti? Saccametaṃ, ayaṃ panattho tādisaṃ saddasāmāññamanādiyivā tattha tattha sambhavatthadassanavaseneva vuttoti, evaṃ sabbattha. Sīladiṭṭhivasena¹ upetehi samaggehi vasīyati na uṭṭhīyatīti **uposatho**, pātimokkhuddeso. Samādānavasena, adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādi-atthāya vasitabbo āvasitabboti **uposatho**, sīlaṃ. Anasanādivasena upecca vasitabbo anuvasitabboti **uposatho**, vatasamādānasaṅkhāto upavāso. Navamahatthikulapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyamanapekkhitvā taṅkulasambhūtātāmattaṃ pati ruḥhivaseneva **uposathoti** sāmāññā, tasmā tattha nāmapaññatti veditabbā. Arayo upagantvā useti dāhetīti **uposatho**, usasaddo dāhetipi² saddavidū vadanti. Divase pana uposathasaddapavatti Aṭṭhakathāyaṃ vuttāyeva. “**Suddhassa ve sadā phaggū**”ti-ādīsu **suddhassāti** sabbaso kilesamalābhāvena parisuddhassa. **Veti** nipātamattaṃ, byattanti vā attho. **Sadāti** niccakālampi. **Phaggūti** phagguṇīnakkhattameva yuttaṃ bhavati, niruttinayena cetassa siddhi. Yassa hi sundarikabhāradvājassa nāma brāhmaṇassa phagguṇamāse uttaraphagguṇīyuttadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharampi katapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi. Tato taṃ vivecetum idaṃ Majjhimāgamāvare Mūlapaṇṇāsake Vatthasutte³ Bhagavatā vuttaṃ. **Suddhassuposatho sadāti** yathāvuttakilesamalasuddhiyā parisuddhassa uposathaṅgāni, vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccakālaṃ uposathavāso eva bhavatīti attho. “**Na bhikkhave**”ti ādīsu “abhikkhuko āvāso na gantabbo”ti nīharitvā sambandho. **Upavasitabbadivasoti** upavasanakaraṇadivaso, adhikaraṇe vā tabbasaddo daṭṭhabbo. Evañhi Aṭṭhakathāyaṃ vuttanibbacanena sameti. Antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivāraṇaṃ sandhāya “**sesadvayanivāraṇatthan**”ti vuttaṃ. “Pannarase”ti padamārabbha divasavasena yathāvuttanibbacanaṃ

1. Sīlasuddhivasena (Dī-Ṭī 1. 211 piṭṭhe.)

2. Saddanītidhātumālāyaṃ rudhādichakke gahādigaṇīkadhāturūpaṃ passitabbaṃ.

3. Ma 1. 47 piṭṭhe.

katanti dassento “**teneva vuttan**”ti ādimāha. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena “pannaraso”ti hi divaso vutto.

“**Tāni ettha santi**”ti ettakeyeva vutte nanvetāni aññatthāpi santīti codanā siyāti taṃ nivāretuṃ “**tadā kirā**”ti ādi vuttaṃ. Anena bahuso, atisayato vā ettha taddhitavisayo payuttoti dasseti. Cātumāsī, cātumāsīnīti ca paccayavisesena itthilingeyeva pariyāyavacanaṃ. **Pariyosānabhūtā**ti ca pūraṇabhāvameva sandhāya vadati tāya saheva cātumāsaparipuṇṇabhāvato. **Idhāti** Pāḷiyaṃ. Tīhi ākārehi pūretīti **puṇṇāti** atthaṃ dasseti “**māsapuṇṇatāyā**”ti-ādinā. Tattha tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā**. Purimapuṇṇamīto hi paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti tattha vohāro. Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā**. Kattikamāsalakkhitaṃ saṃvaccharassa puṇṇatāya **saṃvaccharapuṇṇatā**. Purimakattikamāsato pabhuti yāva aparakattikamāso, tāva eko kattikasāṃvaccharoti evaṃ saṃvaccharapuṇṇatāyāti vuttaṃ hoti. Lokikānaṃ matena pana māsavasena saṃvaccharasamaññā lakkhitā. Tathā ca lakkhaṇaṃ garusaṅkantisvasena. Vuttañhi **jotisatthe**—

“Nakkhattena sahodaya-matthaṃ yāti sūramanti.

Tassa saṅkaṃ tatra vattabbaṃ, vassaṃ māsakamenevā”ti.

Minīyati divaso etenāti **mā**. Tassa hi gatiyā divaso minitabbo “pāḷipado dutiyā, tatiyā”ti ādinā. **Ettha puṇṇoti** etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Candassa hi soḷasamo bhāgo “kalā”ti vuccati, tadā ca cando sabbāsampi soḷasannaṃ kalānaṃ vasena paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca “tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”ti-ādinī tadekadesarattivasena.

Kasmā pana rājā amaccaparivuto nisinno, na ekakovāti codanāya sodhanālesam dassetuṃ Pāḷipadatthameva avatvā “**evarūpāyā**”ti ādinīpi vadati. Etehi cāyaṃ sodhanāleso dassito “evaṃ ruciyamānāya rattiyā tadā pavattattā tathā parivuto nisinno”ti.

Dhoviyaṃānadisābhāgāyāti etthāpi viya-saddo yojetabbo.

Rajatavimānaniccharitehīti rajatavimānato nikkhantehi,

rajatavimānappabhāya vā vipphuritehi. “**Visaro**”ti idaṃ muttāvaḷi-ādīnampi visesanapadaṃ. Abbhaṃ dhūmo rajo rāhūti ime cattāro upakkilesā

Pāḷinayena¹. **Rājāmaccehīti** rājakulasamudāgatehi amaccehi. Atha vā

anuyuttakarājūhi ceva amaccehi cāti attho. **Kaṇṇāsaneti** sīhāsane.

“Raññaṃ tu hemamāsanaṃ, sīhāsanaṃ matho vāḷabījānitthī ca cāmaran”ti² hi vuttaṃ. **Kasmā nisinnoti** nisīdanamatte codanā. **Etanti** kandaṇṇaṃ,

pabodhanaṃ vā. **Itīti** iminā hetunā. **Nakkhattanti** kattikānakkhattaṇṇaṃ.

Sammā ghoṣitabbaṃ etarahi nakkhattanti **saṅghuṭṭhaṃ**.

Pañcavaṇṇakusumehi lājena, puṇṇaghaṭṭehi ca paṭimaṇḍitaṃ ghāresu dvāraṃ yassa tadetaṃ nagaraṃ **pañca -pa- dvāraṃ**. **Dhajo** vaṭo. **Paṭāko** paṭṭoti

sīhāliyā vadanti. Tadā kira paḍipujjalanaśīsena katanakkhattaṃ. Tathā hi

Ummānantijātakadīsopi³ kattikamāse evameva vuttaṃ. Tenāha

“**samujjalitadīpamālāṅkatasabbadisābhāgan**”ti. **Vīthi** nāma rathikā

mahāmaggo. **Racchā** nāma anibbidhā khuddakamaggo. Tattha tattha

nisinnavasena samānabhāgena pāṭiyekkaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānena samabhikiṇṇanti vuttaṃ hoti. **Mahāatṭhakathāyaṃ** evaṃ vatvāpi tattheva iti

sanniṭṭhānaṃ katanti attho.

Udānaṃ udāhāroti atthato ekaṃ. **Mānanti** mānapattaṃ kattubhūtaṃ.

Chaḍḍanavasena **avaseko**. Sotavasena **ogho**. **Pītivacananti**

pītisamuṭṭhānavacanaṃ kammabhūtaṃ. **Hadayanti** cittaṃ kattubhūtaṃ.

Gahetunti bahi aniccharaṇavasena gaṇhituṃ, hadayantoyeva ṭhapetuṃ na

sakkotīti adhippāyo. Tena vuttaṃ “**adhikaṃ hutvā**”ti ādi. Idaṃ vuttaṃ

hoti—yaṃ vacanaṃ paṭiggāhakanirapekkaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, tadevidha “udānaṃ”ti adhippetanti.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kīlese

jīto vijitāvīti jīno”ti āha “**dosāpagatā**”ti. Yadiipi sutte vuttaṃ “cattārome

bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā

candimasūriyā

1. Am 1. 362; Vi 4. 492 piṭṭhesu vitthāro.

2. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 357 gāthā.

3. Khu 6. 39 piṭṭhe.

na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave -pa-mahikā. Dhūmo rajo. Rāhu bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesa”¹, tathāpi tatiyupakkilesassa pabhedadassanavasena Aṭṭhakathāyena dassetuṃ **“pañcahi upakkilesehi”**ti vuttaṃ. Ayamatto ca ramaṇīyādisaddayogato ñāyatīti āha **“tasmā”**ti ādi. Anīya-saddopi bahuḷā katvatthābhidhāyako yathā **“niyyānikā dhammā”**ti² dasseti **“ramayati”**ti iminā. Juṅhāvasena rattiyā surūpattamāha **“vuttadosavimuttāyā”**ti ādinā. Abbhādayo cettha vuttadosā. Ayañca hetu **“dassituṃ yuttā”**ti etthāpi sambajjhitabbo. Tena kāraṇena, utusampattiyā ca pāsādikatā daṭṭhabbā. Īdisāya rattiyā yutto divaso māso utu samvaccharoti evaṃ divasamāsādīnaṃ **lakkhaṇā** sallakkhaṇupāyā **bhavituṃ yuttā**, tasmā lakkhitabbāti **lakkhaṇiyā**, sā eva **lakkhaṇā** ya-vato ṇa-kārassa ña-kārādesavasena yathā **“pokkharaṇā sumāpitā”**ti āha **“divasamāsādīnaṃ”**ti ādi.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā”ti vacanato **samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā**ti ettha paramatthasamaṇo, paramatthabrāhmaṇo ca adhippeto, na pana pabbajjāmatthasamaṇo, na ca jātimattabrāhmaṇoti vuttaṃ **“samitapāpatāyā”**ti ādi. Bahati pāpe bahi karotīti **brāhmaṇo** niruttinayena. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ vacanabyattayo vacanavipallāsoti attho. Idha pana **“payirupāsatan”**ti vattabbe **“payirupāsato”**ti vuttattā bahuvacane vattabbe ekavacanasena vacanabyattayo dassito. Attani, garuṭṭhāniye ca hi ekasmimpi bahuvacanappayogo niruḷho. **Payirupāsato**ti ca vaṇṇavipariyāyaniddeso esa yathā **“payirudāhāsī”**ti. Ayañhi bahulaṃ diṭṭhapayogo, yadidaṃ parisadde ya-kārapare vaṇṇavipariyāyo. Tathā hi akkharacintakā vadanti **“pariyādīnaṃ rayādivaṇṇassa yarādīhi vipariyāyo”**ti³. **Yanti** samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā. **Iminā sabbenapi vacanenā**ti **“ramaṇīyā vatā”**ti-ādivacanena. **Obhāsanimitakammanti** obhāsabhūtaṃ

1. Am 1. 362; Vi 4. 492 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyaṃ Vomissakasandhividhāne 198 suttaṃ passitabbaṃ.

nimittakammaṃ, paribyattaṃ nimittakaraṇanti attho. **Mahāparādhatāyāti** mahādosatāya.

“**Tena hī**”ti ādi tadatthavivaraṇaṃ. **Devadatto cāti** ettha **ca**-saddo samuccayavasena atthupanayane, tena yathā rājā Ajātasattu attano pitu ariyasāvakaṃ Sattu upaṭṭhākaṃ ghātanena mahāparādho, evaṃ Bhagavato mahānatthakarassa Devadattassa apassayabhāvenāpīti imamatthaṃ upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyāti** vohāramattaṃ, tassa jīvakaṃ piṭṭhi-apassayena, taṃ pamukhaṃ katvā apassāyāti vuttaṃ hoti. **Vikkhepapacchedanatthanti** vakkhamānāya attano kathāya uppajjanakavikkhepassa pacchindanatthaṃ, anuppajjanatthanti adhippāyo. Tenāha “**tassaṃ hī**”ti ādi. **Asikkhitānanti** kāyavacīsamyamane vigatasikkhānaṃ. **Kulūpakeṭi** kulamupagata sathāre. **Gahitāsāratāyāti** gahetabbaguṇasāravigatatāya. **Nibbikkhepanti** aññesamapanayanavirahitaṃ.

Bhaddanti avassayasampannatāya sundaraṃ.

151. Ayañcattho imāya Pāḷicchāyāya adhigato, imamatthameva vā antogadhaṃ katvā Pāḷiyamevaṃ vuttanti dasseti “**tenāhā**”ti ādinā. Asatthāpi samāno Sathā paṭiññāto yenāti **Satthupaṭiññāto**, tassa abuddhassāpi samānassa Buddhapāṭiññātassa “ahameko loke atthadhammānusāsako”ti ācariyapaṭiññātabhāvaṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. “**So kirā**”ti ādinā anussutimattaṃ pati Porāṇaṭṭhakathānayo va kirasaddena vutto. Esa nayo parato makkhalipadanibbacanepi. **Ekūnadāsasataṃ pūrayamānoti** ekenūnadāsasataṃ attanā saddhiṃ anūnadāsasataṃ katvā pūrayamāno. Evaṃ jāyamāno cesa maṅgaladāso jāto. **Jātarūpenevāti** mātukucchito vijāta veseneva, yathā vā sattā anivatthā apārutā jāyanti, tathā jātarūpeneva. **Upasaṅkamantīti** upagatā bhajantā honti. **Tadeva pabbajjaṃ aggahesīti** tadeva naggarūpaṃ “ayameva pabbajjā nāma siyā”ti pabbajjaṃ katvā aggahesi. **Pabbajjimsūti** taṃ pabbajjītanupabbajjimsu.

“**Pabbajitasamūhasaṅkhāto**”ti etena pabbajitasamūhatāmattena saṃgho, na niyyānikadiṭṭhivissuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti dasseti. **Assa**

atthīti assa Satthupaṭiññātassa parivārabhāvena atthi. “**Samghī gaṇī**”ti cedam̄ pariyāyavacanam̄, saṅketamattato nānanti āha “**svevā**”ti ādi. **Svevā**ti ca pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana “pabbajitasamūhavasena **saṅghī**, gahaṭṭhasamūhavasena **gaṇī**”ti vadanti, tam̄ tesam̄ matimattam̄ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa niruḥhattā. Acelakavatacariyādi attanā parikappitamattam̄ **ācāro. Paññāto pākaṭo** saṅghī-ādibhāvena. **Appiccho santuṭṭhoti** atthato ekam̄. Tattha labbhamānāppicchataṃ dassetuṃ “**appicchatāya vatthampi na nivāsetī**”ti vuttam̄. Na hi tasmiṃ sāsānīke viya santagaṇaniggūhaṇalakkhaṇā appicchataṃ labbhati. **Yasoti** kittisaddo. Taranti etena saṃsāroghanti evam̄ sammatatāya laddhi **tittham̄** nāma. “Sādhū”ti sammato, na ca sādhūhi sammatoti atthamāha “**ayan**”ti ādinā. Na hi tassa sādhūhi sammatatā labbhati. **Sundaro sappurisoti** dvidhā attho. **Assutavatoti** assutāriyadhammassa, kattutthe cetam̄ sāmivacanam̄. “Imāni me vatasamādānāni ettakam̄ kālam̄ suciṇṇānī”ti bahū rattiyo jānāti. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā “**ciram̄ pabbajitassā**”ti ādi vuttam̄, antattha-aññapadatthasamāso cesa yathā “māsajāto”ti. Atha tassa padadvayassa ko visesoti ce? Cirapabbajitaggaṇeṇassa buddhisilatā, rattaññūgahaṇeṇa tattha sampajānatā dassitā, ayametassa visesoti. Kim̄ pana attham̄ sandhāya so amacco āhāti vuttam̄ “**acirapabbajitassā**”ti ādi. **Okappanīyāti** saddahanīyā. **Addhānanti** dīghakālam̄. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivatṭe**”ti, dvinnam̄, tiṇṇam̄ vā rājūnam̄ rajjānusāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvāpi puna katham̄ vayaggahaṇam̄ osānavayāpekkham̄ padadvayassa atthavisesasambhavatoti dasseti “**pacchimavayan**”ti iminā. **Ubhayanti** “addhagato, vayo-anuppatto”ti padadvayam̄.

Kājaro nāma eko rukkhaviseso, yo “paṇṇakarukkho”tipi vuccati. Disvā viya anattamanoti sambandho. Pubbe pitarā saddhim̄ Satthu santikam̄ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “**jhānā -pa- kāmo**”ti.

Tilakkhaṇabbhāhatanti tīhi lakkhaṇehi abhiggaṭṭam̄. **Dassanenāti** nidassanamattam̄. So hi disvā tena saddhim̄ allāpasallāpam̄

katvā, tato akiriyavādaṃ sutvā ca anattamano ahoṣi. **Guṇakathāyāti** abhūtaguṇakathāya. Tenāha “**suṭṭhutarāṃ anattamano**”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṃhī ahoṣīti codanaṃ visodheti “**anattamano samānopī**”ti ādinā.

152. **Gosālāyāti** evaṃnāmake gāmeti vuttaṃ. Vassānakāle gunnaṃ paṭiṭṭhitasālāyāti pana atthe tabbasena tassa nāmaṃ sātisayamupapannaṃ hoti bahulamanaññasādhāraṇattā, tathāpi so porāṇehi ananussutoti ekaccavādo nāma kato. “**Mā khalī’ti sāmiko āhā**”ti iminā thathāvacaṇamupādāya tassa ākhyātapadena samaññāti dasseti. Saññāya hi vattumicchāya ākhyātapadampi nāmikaṃ bhavati yathā “**Aññāsikoṇḍaṇṇo**”ti¹. **Sesanti** “so paṇṇena vā”ti ādivacaṇaṃ.

153. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādināmamiva **Ajito**ti tassa nāmamattaṃ. Kesehi vāyito kambalo yassātipi yujjati. **Paṭikiṭṭhatharanti** nihīnataraṃ. “**Yathāhā**”ti ādinā Aṅguttarāgame Tikanipāte Makkhalisutta²māhari. **Tantāvutānīti** tante vītāni. “**Sīte sīto**”ti-ādinā chahākārehi tassa paṭikiṭṭhataraṃ dasseti.

154. Pakujjhati sammādiṭṭhikesu byāpajjatīti **pakudho. Vaccam katvāpīti** ettha pi-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhitvāpīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. **Vālikāthūpaṃ katvāti** vatasamādānasīsena vālikāsañcayam katvā, tathārūpe anupagamanīyaṭṭhāne puna vataṃ samādāya gacchatīti vuttaṃ hoti.

156. “**Gaṇṭhanakilesa**”ti etassa “palibundhanakilesa”ti atthavacaṇaṃ, saṃsāre paribundhanakicco khattavattuputtadārādivisayo rāgādikilesoti attho. “**Evaṃvāditāyā**”ti iminā laddhivasenassa nāmaṃ, na panatthatoti dasseti. Yāva hi so maggena samugghāṭito, tāva atthiyeva. Ayaṃ pana vacanattho—“natthi mayhaṃ gaṇṭho”ti gaṇṭhātīti **Nigaṇṭhoti. Nāṭassāti** evaṃnāmakassa.

1. Vi 3. 17 piṭṭhe.

2. Am 1. 290 piṭṭhe Ādhunikapothake Kesalambalasuttanti paññāyati.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Sabbathā tuṅhībhūtabhāvaṃ sandhāya “**esa nāga -pa- viyā**”ti vuttaṃ. **Supaṇṇoti** garuḷo, garuḷo vā sakkaṭamatena. “Da-ḷāna’ maviseso”ti hi tattha vadanti. Yathādhippāyaṃ na vattatīti katvā “**anatto vata me**”ti vuttaṃ. **Upasantassāti** sabbathā saññāmena upasamaṃ gatassa. Jīvakassa tuṅhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadisso, tasmā tadeva tuṅhībhāvaṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo sampādetabboti ayamettha rañño adhippāyoti dassento “**hatthimhi kho panā**”ti ādimāha. **Kinti** kāraṇapucchāyaṃ nipātoti dasseti “**kena kāraṇenā**”ti iminā, yena tuvaṃ tuṅhī, kiṃ taṃ kāraṇanti vā atthaṃ dasseti. Tattha yathāsambhavaṃ kāraṇaṃ uddharitvā adhippāyaṃ dassetuṃ “**imesaṃ**”ti ādi vuttaṃ. **Yathā etesanti** etesaṃ kulūpako atthi yathā, imesaṃ nu kho tiṇṇaṃ kāraṇaṃ aññatarena kāraṇena tuṅhī bhavasīti pucchati adhippāyo.

Kathāpetīti kathāpetukāmo hoti. **Pañcapatīṭṭhitenāti** ettha pañcahi aṅgehi abhimukhaṃ ṭhitenāti attho, pāda jāṇu kappara hattha sīsasaṅkhātāni pañca aṅgāni samaṃ katvā onāmetvā abhimukhaṃ ṭhitenā paṭhamaṃ vanditvāti vuttaṃ hoti. Yampi vadanti “navakatarenupāli bhikkhuna vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā”ti ādikaṃ¹ Vinayapāḷimāharitvā ekaṃsakaṇṇa-añjalipaggahaṇapādasambāhanapemagāravupaṭṭhāpanavasena pañcapatīṭṭhitavandanā”ti, tametthānadhippetaṃ dūrato vandane yathāvuttapañcaṅgassa aparipuṇṇattā. Vandanā cettha paṇamaṇā añjalipaggahaṇakarapuṭasamāyogo. “**Pañcapatīṭṭhitena vanditvā**”ti ca kāyapaṇāmo vutto, “**mama Satthuno**”ti ādinā pana vacīpaṇāmo, tadubhayapurecarānucaravasena manopaṇāmoti. Kāmaṃ sabbāpi Tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariyabbhutarūpāva, tathāpi gabbhokkanti abhijāti-abhinikkhamana-abhisambodhidhammacakkappavattana²yamakapāṭi hāriyadevo rohanāni sadevake loke ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni.

1. Vi 5. 358 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Ittham imam pakāram bhūto pattoti **itthambhūto**, tassa ākhyānam **itthambhūtākhyānam**, soyevattho **itthambhūtākhyānattho**. Atha vā ittham evampakāro bhūto jātoti **itthambhūto**, tādisoti ākhyānam **itthambhūtākhyānam**, tadevattho **itthambhūtākhyānattho**, tasmim upayogavacananti attho. **Abbhuggatoti** ettha hi **abhisaddo** padhānavasena itthambhūtākhyānatthajotako kammappavacanīyo abhibhavitvā uggamanakiriyāpakārassa dīpanato, tena payogato “tam kho pana Bhagavantam”ti idam upayogavacanam sāmi-atthe samānampi appadhānavasena itthambhūtākhyānatthadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttam. Tenevāha “**tassa kho pana Bhagavatoti attho**”ti. Nanu ca “sādhu Devadatto mātaramabhī”ti ettha viya “tam kho pana Bhagavantam”ti ettha abhisaddo appayutto, kathamettha tam payogato upayogavacanam siyāti? Atthato payuttatā. Atthasaddapayogesū hi atthapayogoyeva padhānoti. Idam vuttam hoti—yathā “sādhu Devadatto mātaramabhī”ti ettha abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanam katam, evamidhāpi “tam kho pana Bhagavantam abhi evam kalyāṇo kittisaddo uggato”ti abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanam katanti. Yathā hi “sādhu Devadatto mātaramabhī”ti ettha “Devadatto mātaramabhī mātuvise, mātuyā vā sādhu”ti evam adhikarānatthe, sāmi-atthe vā bhummavacanassa, sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānajotakena kammappavacanīyena abhisaddena payogato upayogavacanam katam, evamidhāpi sāmi-atthe sāmivacanappasaṅge yathā ca tattha “Devadatto mātuvise, mātu sambandhī vā sādhattappakārappatto”ti ayamattho viññāyati, evamidhāpi “Bhagavato sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto”ti ayamattho viññāyati. Tattha hi Devadattaggahaṇam viya idha kittisaddaggahaṇam, “mātaram”ti vacanam viya “Bhagavantam”ti vacanam, sādhusaddo viya uggatasaddo veditabbo.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “**kalyāṇaguṇasamannāgato**”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato tabbisayatāya yuttoti attho. Tamvisayatā hettha samannāgamo, kalyāṇaguṇavisayatāya

tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭhoti** pariyāyavacanepi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatā eva hi kittisaddassa seṭṭhatā “Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttaman”ti ādisu¹ viya. “Araham Sammāsambuddho”ti ādinā guṇānaṃ saṃkittanato, saddanīyato ca vaṇṇoyeva kittisaddo nāmāti āha “**kittiyevā**”ti. Vaṇṇo eva hi kittetabbato **kitti**, saddanīyato **saddoti** ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “ulārasaddā isayo, guṇavanto tapassino”ti. Kittivasena pavatto saddo **kittisaddoti** bhinnādhikaraṇataṃ dasseti “**thutighoso**”ti iminā. Kittisaddo hettha thutipariyāyo kittanamabhithhavanam kittīti. Thutivasena pavatto ghoso **thutighoso**, abhithhavadāhāroti attho. Abhisaddo abhibhavane, abhibhavanañcetha ajjhottharaṇamevāti vuttam “**ajjhottharivā**”ti, anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā abhibyāpetvāti attho. Kinti saddo abbhuggatoti codanāya “itipi so Bhagavā”ti ādimāhāti anusandhim dassetuṃ “**kinti**”ti vuttam.

Padānaṃ sambajjhanam **padasambandho**. **So Bhagavāti** yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā anuttaram sammāsambodhim abhisambuddho devānamatidevo Sakkānamatisakko brahmānamatibrahmā Lokanātho Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “Bhagavā”ti patthatakittisaddo, so Bhagavā. Yam taṃ-saddā hi nīccasambandhā. “Bhagavā”ti ca idamādipadam Satthu nāmakittanam. Tenāha āyasmā Dhammasenāpati “Bhagavāti netam nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā katan”ti-ādi². Parato pana “Bhagavā”ti padam guṇakittanam. Yathā kammaṭṭhānikena “Araham”ti ādisu navasu ṭhānesu paccekam itipisaddam yojetvā Buddhaguṇā anussarīyanti, evamidha Buddhaguṇasamkittakenāpīti dassento “**itipi Araham -pa- itipi Bhagavā**”ti āha. Evañhi sati “Araham”ti ādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākāṭā paññātā Buddhaguṇā, te nānappakāratato vibhāvitā honti “itipī”ti padadvayena tesam nānappakāratādīpanato. “Itipetaṃ bhūtam,

1. Visuddhi 1. 203; Vi-Ṭṭha 1. 95; Udāna-Ṭṭha 22; Itivuttaka-Ṭṭha 4;

Mahāniddeśa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 162, 264; Khu 8. 26 piṭṭhesu.

itipetaṃ tacchan”ti ādīsu¹ viya hi **iti**-saddo idha āsannapaccakkhakarāṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca nesaṃ nānappakārabhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni honti, tasmā tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī**”ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṃkitteti, tassa Bhagavati ativiya pasādo hoti.

Ārakattāti kilesehi suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattā**ti viddhaṃsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādīpaccayānañceva pūjāvīsesānañca. **Rahābhāvā**ti cakkhuraḥādīnamabhāvato. Rahopāpakaraṇābhāvo hi padamanatikkamma rahābhāvoti vuttaṃ. Evampi hi yathādhīppetamattho labbhatīti. **Tatoti** Visuddhimaggato². Yathā ca Visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanāya **Paramatthamañjūsāyaṃ**³ nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako Bahuso Satthu santike Buddhaguṇe sutvā ṭhito, dīṭhasaccatāya ca Satthusāsane vigatakathāmkatho, Satthuguṇakathane ca vesārajjappatto, tasmā so evaṃ vitthārato eva āhāti vuttaṃ “**jīvako panā**”ti ādi. “**Ettha cā**”ti ādinā sāmattiyyatthamāha. **Thāmo** desanāñāṇameva, **balāṃ** pana dasabalañāṇaṃ. **Vissatthanti** bhāvanapuṃsakapadaṃ, anāsaṅkanti attho.

Pañcavaṇṇāyāti khuddikādivasena pañcapakārāya. **Nirantaraṃ phuṭaṃ aho**si katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatūpahataṃ hoti. Kasmā panesa jīvakameva gamanasajjāya āṇāpetīti āha “**imāyā**”ti-ādi.

158. “Uttaman”ti vatvā na kevalaṃ uttamabhāvoyevettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpīti dassetuṃ “**assayānarathayānāni**”ti ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu ca nibbisevanameva gaṇhanto hatthiniyopi kappāpesi. **Padānupadanti** padamanugataṃ padaṃ purato gacchantassa hatthiyānassa pade tesāṃ padaṃ katvā, pada-saddo cettha padavaḷaṅge. **Nibbutassā**ti

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

sabbakilesadarathavūpasamassa. **Nibbutehevāti** appasaddatāya saddasaṅkhobhanavūpasameheva.

Kareṇūti hatthinipariyāyavacanam. Kaṇati saddam karotīti hi **kareṇu**, karova yassā, na dīgho dantoti vā **kareṇu**, “**kareṇukā**”tipi paṭho, niruttinayena padasiddhi. **Ārohanasajjanam** kuthādīnam bandhanameva. **Opavayhanti** rājānamupavahitum samattham. “**Opaguyhan**”tipi paṭhanti, rājānamupagūhitum gopitum samatthanti attho. “**Evam kirassā**”ti ādi paṇḍitabhāvavibhāvanam. **Kathā vattatīti** laddhokāsabhāvena dhammakathā pavattati. “Rañño āsaṅkānivattanattham āsannacārībhāvena hatthinīsu itthiyo nisajjāpitā”ti¹ **Ācariyadhammapālattherena** vuttam. Aṭṭhakathāyaṃ pana “itthiyo nissāya purisānam bhayaṃ nāma natthi, sukham itthiparivuto gamissāmī”ti tatha kāraṇam vuttameva. Imināpi kāraṇena bhavitabbanti pana ācariyena evam vuttam siyā. Rañño paresam dūrupasaṅkamanabhāvadassanattam tā purisavesam gāhāpetvā āvudhahatthā kārītā. **Hatthinikāsatānīti** ettha hatthinīyo eva hatthinikā. “Pañca hatthinīyā satānī”tipi katthaci paṭho, so ayuttova “pañcamattehi bhikkhusatehī”ti ādisu² viya idisesu pacchimapadassa samāsasseva dassanato. **Kassacidevāti** sannipatite mahājane yassa kassaci eva, tadaññesampi āyatim maggaphalānamupanissayoti āha “**sā mahājanassa upakārāya bhavissatī**”ti.

Paṭivedesīti nāpeti. **Upacāravacananti** vohāravacanamattam teneva adhippetatthassa aperiyoṣānato. Tenāha “**tadeva attano ruciyā karohī**”ti. Imināyeva hi tadatthapariyoṣānam. **Maññasīti** pakatiyāva jānāsī. **Tadevāti** gamanāgamanameva. Yadi gantukāmo, gaccha, atha na gantukāmo, mā gaccha, attano ruciyevettha pamāṇanti vuttam hoti.

159. Pāṭi-ekkāyeva sandhivasena **paccekā**. “Mahañcan”ti pade karaṇatthe paccattavacananti āha “**mahatā**”ti. Mahantassa bhāvo **mahañcam**. Na kevalam niggaḥītantavaseneva paṭho, atha kho ākārantavasenāpīti

1. Dī-Ṭī 1. 216 piṭṭhe.

2. Vi 1. 1 piṭṭhe.

āha “**mahaccātipi pālī**”ti. Yathā “khattiyā”ti vattabbe “khatyā”ti, evaṃ
 “mahatiyā”ti vattabbe mahatyā. Puna ca-kāraṃ katvā mahaccāti
 sandhivasena padasiddhi. Pulliṅgavasena vattabbe itthiliṅgavasena vipallāso
liṅgavipariyāyo. Visesanañhi bhiyyo visesyaliṅgādigāhakaṃ.
Tiyojanasatānanti paccekāṃ tiyojanasataparimaṇḍalanāṃ. **Dvinnam**
mahāraṭṭhānam issariyasirīti Aṅgamagadharaṭṭhānamādhipaccamāha.
 Tadattham vivarati “**tassā**”ti ādinā. **Paṭimukkaveṭhanānīti**
 ābandhasiroveṭhanāni. **Āsattakhaggānīti** amse olambanavasena
 sannaddhāsīni. **Maṇidaṇḍatomareti** maṇidaṇḍānkuse.

“**Aparāpi**”ti ādinā padasā parivārā vuttā. Khujjavāmanakā vesavasena,
 kirātasavara-andhakādayo jātivāsena tāsāṃ paricārakiniyo dassitā.
Vissāsikapurisāti vassavare sandhāyāha. Kulabhoga-issariyādivāsena mahatī
 mattā pamāṇametesanti **mahāmattā**, mahānubhāvā rājāmaccā.
Vijjādhataruṇā viyāti mantānubhāvena vijjāmayiddhisampannā
 vijjādharakumārakā viya. **Raṭṭhiyaputtāti** Bhojaputtā. Raṭṭhe paricarantīti hi
 luddakā **raṭṭhiyā**, tesāṃ nānāvudhaparicayatāya rājabhaṭabhūtā puttāhi attho,
 antararaṭṭhabhojakānaṃ vā puttā **raṭṭhiyaputtā**, khattiyā Bhojarājāno.
 “Anuyuttā bhavantu te”ti ādisu viya hi **Ṭikāyam**¹ vutto bhojasaddo
 bhojakavācakoti daṭṭhabbāṃ. **Ussāpetvāti** uddham pasāretvā. **Jayasaddanti**
 “jayatu mahārājā”ti ādijayapaṭibaddham saddam. **Dhanupantiparikkhepoti**
 dhanupantiparivāro. Sabbattha taṃgāhakavasena veditabbo. **Hatthighaṭṭāti**
 hatthisamūhā. **Paharamānāti** phusamānā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanāti**
 avicchedagamanena aññamaññasambandhā. **Seṇiyoti**
 gandhikaseṇīdussikaseṇī-ādayo “anapaloketvā rājānaṃ vā saṅghaṃ vā
 gaṇaṃ vā pūgaṃ vā seṇiṃ vā aññatra kappā vuṭṭhāpeyyā”ti ādisu² viya.
 “Aṭṭhārasa akkhobhiṇī seniyo”ti katthaci likhanti, so anekesupi potthakesu
 na diṭṭho. Anekasaṅkhyā ca senā heṭṭhā gaṇitāti ayuttoyeva. Tadā
 sabbāvudhato sarova dūragāmīti katvā sarapatanātikkamappamaṇena rañño
 parisam samvidahati. Kimatthanti āha “**sace**”ti-ādi.

1. Dī-Ṭī 1. 216 piṭṭhe.

2. Vi 2. 291 piṭṭhe.

Sayaṃ bhāyanaṭṭhena **cittutrāso bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. Bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamidan”ti bhāyitabbākārena tīraṇato **ñāṇaṃ bhayaṃ** bhayato tīretīti katvā. Tenevāha **Visuddhimagge**¹ “bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati, na bhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi ‘atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppanā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissanti’ti tīraṇamattameva hotī”ti. Bhāyanaṭṭhānaṭṭhena **ārammaṇaṃ bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā. Bhāyanahetuṭṭhena **ottappaṃ bhayaṃ** pāpato bhāyati etenāti katvā. **Bhāyānakanti** bhāyanākāro. **Tepīti** dīghāyukā devāpi. **Dhammadesananti** pañcasu khandhesu pannarasalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ dhammadesanaṃ. **Yebhuyyenāti** ṭhapetvā khīṇāsavadeve tadaññesaṃ vasena bāhullato. Khīṇāsavattā hi tesam cittutrāsabhayampi na uppajjati. Kāmaṃ **Sīhopamasuttaṭṭhakathāyaṃ**² cittutrāsabhayampi tadatthabhāvena vuttaṃ, idha pana pakaraṇānurūpato ñāṇabhayameva gahitaṃ. **Samveganti** sahottappañāṇaṃ. **Santāsanti** sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayameva bhīmabhāvena bheravanti **bhayabheravaṃ**, bhītabbavatthu. Tenāha “**āgacchati**”ti, etaṃ naraṃ taṃ bhayabheravaṃ āgacchati nūnāti attho.

Bhīruṃ pasaṃsantiti pāpato bhāyanato utrāsanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. **Na hi tattha sūranti** tasmim pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhamśinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “**bhayā hi santo na karonti pāpan**”ti. Tattha **bhayāti** pāputrāsato, ottappahetūti attho.

Chambhitassāti thambhitassa, tha-kārassa cha-kārādeso. Tadatthamāha “**sakalasarīracalanan**”ti, bhayavasena sakalakāyapakampananti attho. Uyyodhanaṃ **sampahāro**.

Eketi uttaravihāravāsino. “**Rājagahe**”ti ādi tesamadhippāyavivaraṇaṃ. Ekekasmim mahādvāre dve dve katvā **catusaṭṭhi khuddakadvārāni**. “**Tadā**”ti ādinā akāraṇabhāve hetuṃ dasseti.

Idāni sakavādaṃ dassetuṃ “**ayaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Jivako kirā**”ti ādi āsaṅkanākāradassanaṃ. **Assāti** Ajātasatturañño. **Ukkaṇṭhitoti** anabhirato. Chattaṃ ussāpetukāmo maññeti

1. Visuddhi 2. 283 piṭṭhe.

2. Am-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe.

sambandho. **Bhāyitvāti** bhāyanahetu. **Tassāti** jīvakassa. Sammasaddo samānattho, samānabhāvo ca vāyena āha “**vayassābhilāpo**”ti. Vayena samāno **vayasso** yathā “ekarājā harissavaṇṇo”ti¹. Samānasaddassa hi sādesamicchanti saddavidū, tena abhilāpo ālapanam tathā, ruḥhīniddeso esa, “mārisā”ti ālapanamiva. Yathā hi mārisāti niddukkhatābhilāpo sadukkhepi nerayike vuccati “yadā kho te mārisa saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyā”ti-ādīsu², evam yo koci sahāyo asamānavayopi “sammā”ti vuccatīti, tasmā sahāyābhilāpo icceva attho. Kacci na vañcesīti Pāḷiyā sambandho. “Na palambhesī”ti vuttepi idha parikappatthova sambhavatīti vuttaṃ “**na vipalambheyyāsī**”ti, na palobheyyāsīti attho. Kathāya sallāpo, so eva nigghoso tathā.

Vinasseyyāti cittaviḥātena vihaññeyya. “Na taṃ devā”ti-ādivacanam sandhāya “**daḷham katvā**”ti vuttaṃ. Turitavasenidamāmedītantī dasseti “**taramānovā**”ti iminā. “Abhikkama Mahārājā”ti vatvā tattha kāraṇam dassetuṃ “ete”ti ādi vuttanti sasambandhamattham dassento “**Mahārāja corabalaṃ nāmā**”ti ādimāha.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. Ayaṃ bahidvāraakoṭṭhakokāso **nāgassa bhūmi nāma**. Tenāha “**vihārassā**”ti ādi. **Bhagavato tejoti** Buddhānubhāvo. **Raṅṅo sarīraṃ phari** yathā taṃ Soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa Bhagavato santikaṃ āgacchantassa antovanasaṇḍagatassa. “**Attano aparādham saritvā mahābhayaṃ uppajji**”ti idaṃ sedamuñcanassa kāraṇadassanaṃ. Na hi Buddhānubhāvato sedamuñcanaṃ sambhavati kāyacittapassaddhihetubhāvato.

Eketi uttaravihāravāsino yeva. Tadayuttamevāti dasseti “**iminā**”ti ādinā. **Abhimāreti** dhanuggahe. **Dhanapālanti** Nāḷāgirim. So hi tadā nāgarehi pūjitadhanarāsino labbhanato “dhanapālo”ti voharīyati. Na kevalam diṭṭhapubbatoyeva, atha kho pakatīyāpi Bhagavā

1. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

2. Ma 1. 413 piṭṭhe.

saññātoti dassetuṃ “**Bhagavā hī**”ti ādimāha. **Ākiṇṇavaralakkhaṇoti** bāttimsa mahāpurisalakkhaṇe sandhāyāha. **Anubyañjanapaṭimaṇḍitoti** asītānubyañjane¹. **Chabbaṇṇāhi rasmīhīti** tadā vattamānā rasmiyo. **Issariyalīlāyāti** issariyavilāsenā. Nanu ca Bhagavato santike issariyalīlāya pucchā agāravoyeva siyāti codanāya “**pakati hesā**”ti ādimāha, pakatiyā pucchanato na agāravoti adhippāyo. Parivāretvā nisinnena bhikkhusaṅghena pure katēpi atthato tassa **purato nisinno** nāma. Tenāha “**parivāretvā**”ti ādi.

161. **Yena, tenāti** ca bhummatthe karaṇavacananti dasseti “**yattha, tathā**”ti iminā. Yena maṇḍalassa dvāraṃ, tenūpasaṅkamīti sampattabhāvassa vuttattā idha upagamanameva yuttanti āha “**upagato**”ti. **Anucchavike ekasmiṃ padeseti** yattha viññujātikā aṭṭhaṃsu, tasmiṃ. Ko panesa anucchavikapadeso nāma? Atidūratādichanisajjadosavirahito padeso, napacchatādi-aṭṭhanisajjadosavirahito vā. Yathāhu Aṭṭhakathācariyā—

“Na pacchato na purato, nāpi āsannadūrato.

Na kacche no paṭivāte, na cāpi onatunnate.

Ime dose vissajjetvā, ekamantaṃ ṭhitā ahū”ti².

Tadā bhikkhusaṅghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpitabhāvaṃ dassetuṃ “**tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ**”ti vicchāvacaṇaṃ vuttanti āha “**yato -pa- mevā**”ti, yato yato bhikkhutoti attho. Hatthena, hatthassa vā kukatabhāvo **hatthakukkuccaṃ**, asaññamo, asampajaññakiriyā ca. Tathā **pādakukkuccanti** etthāpi. **Vā-saddo** avuttavikappane, tena tadaññopi cakkhusotādi-asaññamo natthīti vibhāvito. Tattha pana cakkhu-asañyamo sabbapaṭhamo dunnivārīto cāti tadabhāvaṃ dassetuṃ “**sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Vippasannarahadamivāti anāvilodakasaramiva. Yenetarahi -pa- iminā me -pa- hotūti sambandho. Añño hi atthakkamo, añño

1. Jinālaṅkāraṭīkāya Vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 99; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 8, 49 piṭṭhesu.

saddakkamoti āha “**yenā**”ti ādi. Tattha kāyikavācasikena upasamena laddhena mānasikopi upasamo anumānato laddho evāti katvā “**mānasikena cā**”ti vuttaṃ. **Sīlūpasamenā**ti sīlasaññamena. Vuttamatthaṃ lokapakatiyā sādiento “**dullabhañhī**”ti ādimāha. **Laddhāti** labhitvā.

Upasamanti ācārasampattisaṅkhātāṃ saṃyamāṃ. “**Evan**”ti ādinā tathā icchāya kāraṇaṃ dasseti. **Soti** ayyako, udayabhaddo vā. “**Kiñcāpi**”ti ādi tadatthasamatthanāṃ. **Ghātesatiyevāti** taṃkālēpekkhāya vuttaṃ. Tenāha “**ghātesī**”ti. Idañhi sampatipekkhavacanāṃ. **Pañcaparivaṭṭoti** pañcarājaparivaṭṭo.

Kasmā evamāha, nanu Bhagavantamuddissa rājā na kiñci vadatīti adhippāyo. **Vacībhedeti** yathāvutta-udānavacībhede. **Tuṅhī niravoti** pariyaṃvacanametaṃ. “**Ayan**”ti ādi cittajānanākāradassanaṃ. Ayaṃ -pa- na sakkhissatīti ñatvāti sambandho. **Vacanānantaranti** udānavacanānantaraṃ. **Yenāti** yattha padese, yena vā sotapathena. **Yena pemanti** etthāpi yathārahamesa nayo.

Katāparādhassa ālapanāṃ nāma dukkaranti sandhāya “**mukhaṃ nappahoti**”ti vuttaṃ. “**Āgamā kho tvaṃ Mahārāja yathāpemaṇ**”ti vacananiddiṭṭhaṃ vā tadā tadatthadīpanākārena pavattaṃ nānāyavicittāṃ Bhagavato madhuravacanampi sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbāṃ. Ekampi hi atthaṃ Bhagavā yathā sotūnaṃ ñāṇaṃ pavattati, tathā deseti. Yaṃ sandhāya Aṭṭhakathāsu vuttaṃ “**Bhagavatā abyākataṃ tantipadaṃ nāma natthi, sabbesaññeva atthopi bhāsito**”ti. **Pañcahākārehi**ti iṭṭhāniṭṭhesu samabhāvādīsaṅkhātehi pañcahi kāraṇehi. Vuttañhetāṃ **Mahāniddese**¹—

“Pañcahākārehi tādī iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, muttāvīti tādī, taṃniddeṣā tādī.

Kathaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī? Arahā lābhēpi tādī, alābhēpi, yasepi, ayasepi, pasāmsāyapi, nindāyapi, sukhepi, dukkhepi tādī, ekaṃ ce bāhaṃ gandhena limpeyyuṃ, ekaṃ ce bāhaṃ

1. Khu 7. 88, 365 piṭṭhesu.

vāsiyā taccheyyūṃ, amusmiṃ natthi rāgo, amusmiṃ natthi paṭighaṃ,
anunayapaṭighavippahīno, ugghātinighātivīvatto,
anurodhavirodhasamatikkanto, evaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī.

Kathaṃ arahā cattāvīti tādī? Arahato -pa- thambho. Sārambho.
Māno. Atimāno. Mado. Pamādo. Sabbe kilesā. Sabbe duccharitā. Sabbe
darathā. Sabbe pariḷāhā. Sabbe santāpā. Sabbākusalābhisāṅkhārā cattā
vantā muttā pahīnā paṇissatṭhā, evaṃ arahā cattāvīti tādī.

Kathaṃ arahā tiṇṇāvīti tādī? Arahā kāmoghaṃ tiṇṇo, bhavoghaṃ
tiṇṇo, diṭṭhoghaṃ tiṇṇo, avijjoghaṃ tiṇṇo, sabbaṃ saṃsārapathaṃ
tiṇṇo uttiṇṇo nittiṇṇo atikkanto samatikkanto vītivatto, so vuṭṭhavāso
ciṇṇacaraṇo jātimaraṇasaṅkhayo¹, natthi tassa punabbhavoti, evaṃ
arahā tiṇṇāvīti tādī.

Kathaṃ arahā muttāvīti tādī? Arahato rāgā cittaṃ muttaṃ
vimuttaṃ suvimuttaṃ, dosā. Mohā. Kodhā. Upanāhā. Makkhā. Paḷāsā.
Issāya. Macchariyā. Māyāya. Sāṭheyyā. Thambhā. Sārambhā. Mānā.
Atimānā. Madā. Pamādā. Sabbakilesehi. Sabbaduccharitehi.
Sabbadarathehi. Sabbapariḷāheti. Sabbasantāpehi.
Sabbākusalābhisāṅkhārehi cittaṃ muttaṃ vimuttaṃ suvimuttaṃ, evaṃ
arahā muttāvīti tādī.

Kathaṃ arahā taṃniddeṣā tādī? Arahā ‘sīle sati sīlavā’ti
taṃniddeṣā tādī, ‘saddhāya sati saddho’ti, ‘vīriye sati vīriyavā’ti, ‘satiyā
sati satimā’ti, ‘samādhimhi sati samāhito’ti, ‘paññāya sati paññavā’ti,
‘vijjāya sati teviḷḷo’ti, ‘abhiññāya sati chaḷabhiñño’ti taṃniddeṣā tādī,
evaṃ arahā taṃniddeṣā tādī”ti.

Bhagavā pana sabbesampi tādīnamatisayo **tādī**. Tenāha
“suppatiṭṭhito”ti. Vuttampi cetam Bhagavatā **Kāḷakārāmasuttante**, “iti kho

1. Jātimaraṇasaṃsāro (Khu 7. 89 piṭṭhe.)

bhikkhave Tathāgato diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu tādiyeva tādi, tamhā ca pana tādimhā añño tādi uttaritaro vā pañītatara vā natthīti vadāmi”ti¹. Atha vā pañcavidhāriyiddhisiddhehi pañcahākārehi tādilakkhaṇe suppatiṭṭhitoti attho. Vuttañhetam āyasmata Dhammasenāpatinā
Paṭisambhidāmagge—

“Katamā ariyā iddhi? Idha bhikkhu sace ākaṅkhati ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyyan’ti, appaṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyyan’ti, paṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyyan’ti, appaṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyyan’ti, paṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno”ti².

Bahiddhāti sāsanato bahisamaye.

162. **Esāti** bhikkhusaṃghassa vandanākāro. Tamattham lokasiddhāya upamāya sādhetum “**rājānan**”ti ādi vuttam. **Okāsanti** pucchitabbatṭhānam.

Na me pañhavissajjane bhāro atthīti Satthu sabbattha appaṭihatañānacāratāya atthato āpannāya dassanam. “Yadi ākaṅkhasī”ti vutteyyeva hi esa attho āpanno hoti. **Sabbam te vissajjessāmīti** etthāpi ayaṃ nayo. “Yaṃ ākaṅkhasi, tam pucchā”ti vacaneneva hi ayamattho sijjhati. Asādhāraṇam sabbaññupavāraṇanti sambandho. Yadi “yadākaṅkhasī”ti na vadanti, atha katham vadantīti āha “**sutvā**”ti ādi. Padesañāṇeyeva ṭhitattā tathā vadantīti veditabbam. Buddhā pana sabbaññupavāraṇam pavārentīti sambandho.

“Pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti ādīni suttapadāni yesam puggalānam vasena āgatāni, tam dassanattham “**yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānan**”ti vuttam. Tattha hi “**pucchāvuso yadākaṅkhasī**”ti Āḷavakassa

1. Am 1. 334 piṭṭhe.

2. Khu 9. 390 piṭṭhe.

yakkhassa okāsakaraṇaṃ, “**puccha Mahārājā**”ti Narindānaṃ, “**puccha Vāsavā**”ti ādi Devānamindassa, “**tena hī**”ti ādi samaṇānaṃ, “**Bāvarissacā**”ti ādi brāhmaṇānaṃ, “**puccha maṃ Sabhiyā**”ti ādi paribbājakānaṃ okāsakaraṇanti daṭṭhabbaṃ. **Vāsavā**ti Devānamindālapanaṃ. Tadatañhi **Sakkapañhasutte**. **Manasicchasī**ti manasā icchasi.

Katāvakāsāti yasmā tumhe mayā katokāsā, tasmā Bāvarissa ca tuyhaṃ ajitassa ca sabbesaṇca sesānaṃ yaṃ kiñci sabbaṃ saṃsayāṃ yathā manasā icchatha, tathā pucchavho pucchathāti yojanā. Ettha ca Bāvarissa saṃsayāṃ manasā pucchavho, tumhākaṃ pana sabbesaṃ saṃsayāṃ manasā ca aññathā ca yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo. Bāvarī hi “attano saṃsayāṃ manasāva pucchathā”ti antevāsike āṇāpesi. Vuttañhi—

“Anāvaraṇadassāvī, yadi Buddho bhavissati.

Manasā pucchite pañhe, vācāya vissajessatī”¹—

tadetaṃ **Pārāyanavagge**. Tathā “puccha maṃ Sabhiyā”ti-ādipi.

Buddhabhūminti Buddhaṭṭhānaṃ, āsavakkhayañāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṇca. **Bodhisattabhūmi** nāma bodhisattaṭṭhānaṃ pāramīsambharaṇaṇāṇaṃ, bhūmisaddo vā avatthāvācako, Buddhaṅvatthaṃ, bodhisattāvatthāyanti ca attho. Ekattanayena hi pavattesu khandhesu avatthāyeva taṃtadākāranissitā.

Yo Bhagavā bodhisattabhūmiyaṃ padesañāṇe ṭhito sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi, tassa tadeva acchariyanti sambandho. Kathanti āha “**Koṇḍaññapañhāni**”ti ādi. Tattha **Koṇḍaññāti** gottavasena sarabhaṅgamālapanti. **Viyākarohī**ti byākarohi. **Sādhurūpāti** sādhusabhāvā. **Dhammoti** sanantano paveṇīdhammo. **Yanti** āgamanakiriyāparāmasanaṃ, yena vā kāraṇena āgacchati, tena viyākarohīti sambandho. **Vuddhanti** sīlapaññādīhi vuddhippattāṃ, garunti attho. **Esa bhāroti** saṃsayupacchedanasāṅkhāto eso bhāro, āgato bhāro tayā avassaṃ vahitabboti adhippāyo.

1. Khu 1. 431 piṭṭhe.

Mayā katāvakāsā bhonto pucchantu. Kasmāti ce? Ahañhi taṃ taṃ vo byākarissaṃ ñatvā sayam lokamimaṃ, parañcāti. **Sayanti** ca sayameva parūpadesena vinā. Evaṃ sarabhaṅgakāle sabbaññupavāraṇaṃ pavāresīti sambandho.

Pañhānanti dhammayāgapañhānaṃ. **Antakaranti** niṭṭhānakaraṃ. **Suciratenāti** evaṃnāmakena brāhmaṇena. **Putṭhanti** pucchitum. **Jātiyāti** paṭisandhiyā, “vijātiyā”tipi vadanti. Paṃsum kīlanto Sambhava-kumāro nisinnova hutvā pavāresīti yojetabbaṃ.

Tagghāti ekaṃsatthe nipāto. **Yathāpi kusalo tathāti** yathā sabbadhammakusalo sabbadhammavidū Buddho jānāti katheti, tathā te ahamakkhissanti attho. **Jānāti**-saddo hi idha sambandhamupagacchati. Yathāha “yena yassa hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ”ti¹. Jānanā cettha kathanā. Yathā “iminā imaṃ jānāti”ti vuttovāyamatto ācariyena. **Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā, na vāti** yo taṃ idha pucchitum pesesi, so Korabyarājā taṃ tayā pucchitamattaṃ, tayā vā puṭṭhena mayā akkhātamattaṃ yadi karotu vā, na vā karotu, ahaṃ pana yathādhammaṃ te akkhissaṃ ācikkhissāmīti vuttaṃ hoti. **Jātakaṭṭhakathāyaṃ** pana—

“**Rājā ca kho tanti** ahaṃ taṃ pañhaṃ yathā tumhākaṃ rājā jānāti jānitum sakkoti, tathā akkhissaṃ. Tato uttari rājā yathā jānāti, tathā yadi karissati vā, na vā karissati, karontassa vā akarontassa vā tassevetam bhavissati, mayhaṃ pana doso natthīti dīpeti”ti²—

Jānāti-saddo vākyadvayasādhāraṇavasena vutto.

163. **Sippameva sippāyatanaṃ** āyatana-saddassa tabbhāvavuttittā. Apica sikkhitabbatāya sippaṅca taṃ sattānaṃ jīvitavuttiyā kāraṇabhāvato, nissayabhāvato vā āyatanañcāti **sippāyatanaṃ**. **Seyyathidanti** ekova nipāto, nipātasamudāyo vā. Tassa te

1. Sārattha-Ṭī 1. 36; Sī-Ṭī (Nava) 1. 48 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭīṭha 5. 67 piṭṭhe.

katameti idha atthoti āha “**katame pana te**”ti. Ime katametipi paccakamattho yujjati. Evaṃ sabbattha. Idañca vattabbāpekkhanavasena vuttam, tasmā te sippāyatanikā katameti attho. “Puthusippāyatanāni”ti hi sādharmaṇato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvinova niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānāya kathāya. Kasmāti ce? Papañcam pariharitukāmatā. Aññathā hi yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvinopi dassetabbā siyūm tesamevettha padhānato adhippetattā. Evañca sati kathāpapañco bhavēyya, tasmā taṃ papañcam pariharitum sippūpajīvihi taṃtaṃsippāyatanāni saṅgahetvā evamāhāti tamattham dassetum “**hatthārohāti-ādīhi ye taṃ taṃ sippam nissāya jīvanti, te dasseti**”ti vuttam. Kasmāti āha “**ayañhi**”ti ādi. Sippam upanissāya jīvantīti **sippūpajīvino**.

Hatthimārohantīti **hatthārohā**, hatthāruḷhayodhā. Hatthim ārohāpayantīti **hatthārohā**, hatthācariya hatthivejja hatthimeṇḍādayo. Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, taṃ hatthissa payogaṃ vidhāyantānam sabbesampetesam gahaṇam. Tenāha “**sabbepī**”ti ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino, hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnam pādarakkhakā. Hatthim maṇḍayanti rakkhantīti hatthimaṇḍā, teyeva **hatthimeṇḍā**, hatthim minenti sammā vidahanena himsantīti vā **hatthimeṇḍā**. **Ādi**-saddena hatthīnam yavapadāyakādayo saṅgaṇhāti. **Assārohāti** etthāpi suddhahetukattavasena yathāvuttova attho. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanum gaṇhantīti **dhanuggahā**, issāsā, dhanum gaṇhāpentīti **dhanuggahā**, dhanusippasikkhāpakā dhanvācariyā.

Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**, jayaddhajagāhakāti āha “**ye yuddhe**”ti ādi. **Jayadhajanti** jayanattham, jayakāle vā paggahitadhajam. **Puratoti** senāya pubbe. Yathā tathā ṭhite senike byūhavicāraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti **calakā**ti vuttam “**idha rañño**”ti ādi. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍam parasenāsamūhasaṅkhātam piṇḍam sāhasikatāya chetvā

chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā niggacchantīti **piṇḍadāyakā**. Tenāha “**te kirā**”ti ādi. Sāhasam karontīti **sāhasikā**, teyeva mahāyodhā. **Piṇḍamivāti** tālaphalapiṇḍamivāti vadanti, “mamsapiṇḍamivā”ti¹ ācariyena vuttam. Sabbattha “ācariyena”ti vutte Ācariyadhammapālattherova gahetabbo. Dutiyavikappe piṇḍe janasamūhasaṅkhāte sammadde dayanti uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakā**, **daya**-saddo gatiyam, aya-saddassa vā da-kārāgamena nipphatti.

Uggatuggatāti saṅgāmam patvā javaparakkamādivasena ativiya uggatā. **Tadevāti** parehi vuttam tameva sīsam vā āvudham vā. **Pakkhandantīti** vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenamanupavisanti. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā mahānāgasadisatā. Tenāha “**hatthi-ādīsūpī**”ti ādi. **Ekantasūrāti** ekacarasūrā antasaddassa tabbhāvavuttito, sūrabhāvena ekākino hutvā yujjhanakāti attho. **Sajālikāti** savammikā. Sannāho kaṅkaṭṭo vammaṃ kavaco uracchado jālikāti hi atthato ekaṃ. **Sacammikāti** jālikā viya sarīraparittāṇena cammena sacammikā. **Cammakañcukanti** cammamayakañcukaṃ. **Pavisitvāti** tassa anto hutvā, paṭimuñcitvāti vuttam hoti. **Saraparittāṇaṃ cammanti** cammapaṭisibbitaṃ celakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Balavasinehāti** sāmīni atisayapemā. **Gharadāsayodhāti** antojātadāsapariyāpannā yodhā, “**gharadāsikaputtā**”tipi pāṭho, antojātadāsīnaṃ puttāti attho.

Ālāraṃ vuccati mahānasaṃ, tattha niyuttā **ālārikā**. **Pūvikāti** pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhasaṅṭhapanādivasena manussānaṃ alaṅkāravidhiṃ kappenti saṃvidahantīti **kappakā**. Cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentī nahānaṃ karontīti **nhāpikā**. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena **acchiddakoti** vuccati, tadeva paṭhentīti **acchiddakapāṭhakā**. Hatthena adhippāyaviññāpanaṃ, gaṇanaṃ vā **hatthamuddā**. Aṅgulisaṅkocanaṅhi **muddāti** vuccati, tena ca viññāpanaṃ, gaṇanaṃ vā hoti. **Hatthasaddo** cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo “na bhuñjamāno

1. Dī-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmi”ti ādisu¹ viya, tamupanissāya jīvantīti **muddikā**. Tenāha “**hatthamuddāyā**”ti ādi.

Ayakāro kammārakārako. **Dantakāro** bhamakāro. **Cittakāro** lepacittakāro. **Ādi**-saddena koṭṭakalekhakavilīvakāra-
iṭṭhakakāradārūkārādīnaṃ saṅgaho. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. Karaṇanipphādanavasena **dassetvā**. **Sandiṭṭhikamevāti** asamparāyikatāya sāmāṃ daṭṭhabbaṃ, sayamanubhavitabbaṃ attapaccakkhanti attho. **Upajīvantīti** upanissāya jīvanti. **Sukhitanti** sukhappatthaṃ. Thāmabalūpetabhāvova pīṇananti āha “**pīṇitaṃ thāmabalūpetan**”ti. **Uparīti** devaloke. Tathā **uddhanti** pi. So hi manussalokato uparimo. Aggaṃ viyāti **aggam**, phalaṃ. “Kamassa katattā phalassa nibbattanato taṃ kamassa aggisikhā viya hoti”ti² ācariyena vuttaṃ. Apica **agganti** uttamaṃ, phalaṃ. **Sagganti** suṭṭhu aggaṃ, rūpasaddādidasavidhaṃ attano phalaṃ nipphādetuṃ arahatīti attho. Su-aggikāva niruttinayena **sovaggikā**, dakkhiṇāsaddāpekkhāya ca sabbattha itthilinganiddeso. **Sukhoti** sukhūpāyo iṭṭho kanto. **Aggeti** uḷāre. Attanā paribhuñjitabbaṃ bāhiraṃ **rūpaṃ**, attano vaṇṇapokkharatā **vaṇṇoti** ayametesam viseso. Dakkhanti vadḍhanti etāyāti **dakkhiṇā**, pariccāgamayaṃ puññanti āha “**dakkhiṇaṃ dānan**”ti.

Maggo sāmaññaṃ samitapāpasankhātassa samaṇassa bhāvoti katvā, tassa vipākattā ariyaphalaṃ **sāmaññaphalaṃ**. “**Yathāhā**”ti ādinā Mahāvaggasamyuttapāḷivasena tadatthaṃ sādheti. **Taṃ esa rājā na jānāti** ariyadhammassa akovidatāya. Yasmā panesa “dāsakassakādibhūtānaṃ pabbajitānaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ nāmā”ti cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesam kathāya anadhigatavitto Bhagavantampi etamatthaṃ pucchi. Tasmā vuttaṃ “**dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchatī**”ti.

1. Vi 2. 255 piṭṭhe.

2. Di-Ṭī 1. 220 piṭṭhe.

Rājāmaccaṭi rājakulasamudāgatā amaccā, anuyuttakarājāno ceva amaccā cātipi attho. **Kaṇhapakkhanti** yathāpucchite atthe labbhamānadiṭṭhigatūpasamhitam saṅkilesapakkham. **Sukkapakkhanti** tabbidhuram upari suttāgataṃ vodānapakkham. **Samaṇakolāhalanti** samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññaṃaññavirodham. **Samaṇabhaṇḍananti** teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ tesam ayaṃ doso”ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsanam. **Issarānuvattako hi lokoti** dhammatādassanena tadatthasamatthanam. Attano desanākosallena **rañño bhāraṃ karonto**, na tadaññena paravambhanādikāraṇena.

164. Nu-saddo viya no-saddopi pucchāyaṃ nipātoti āha “**abhiṇāsī nū**”ti. **Ayañcāti** ettha **ca**-saddo na kevalam abhiṇāsīpadeneva, atha kho “pucchitā”ti padena cāti samuccayattho. Katham yojetabboti anuyogamapaneti “**idañhi**”ti ādinā. **Pucchitā nūti** pubbe puccham kattā nu. **Nam puṭṭhabhāvanti** tādīsam pucchitabhāvaṃ abhiṇāsī nu. **Na te sammuṭṭhanti** tava na pamuṭṭham vatāti attho. **Aphāsukabhāvoti** tathā bhāsanena asukhabhāvo. **Paṇḍitapatirūpakānanti** (sāmaṃ viya attano sakkārānaṃ paṇḍitabhāsānaṃ.)¹ **Pālipada-atthabyañjanesūti** Pālisāṅkhāte pade, tadatthe, tappariyāpanakkhare ca, vākyapariyāyo vā byañjanasaddo “akkharam padaṃ byañjanan”ti-ādīsu² viya. Bhagavato rūpaṃ sabhāvo viya rūpamassāti **Bhagavantarūpo**, Bhagavā viya ekantapaṇḍitoti attho.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. **Ekamidāhanti** ettha **idanti** nipātamattam, ekaṃ samayamicceva attho. Sammodeti sammodanaṃ karotīti **sammodaniyam**. Anīyasaddo hi bahulā katvatthābhīdhāyako yathā “niyyānikā”ti³, sammodanaṃ vā janetīti **sammodaniyam** taddhitavasena. Saritabbanti **sāraṇiyam**, saraṇassa anucchavikanti vā **sāraṇiyam**, etamattham dassetuṃ “**sammodajanakam saritabbayuttakan**”ti vuttam, saritabbayuttakanti ca saraṇānucchavikanti attho.

1. Āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitabhāsānaṃ. (Dī-Ṭī 1. 220 piṭṭhe.)

2. Khu 10. 34 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

166. **Sahatthā**ti sahattheneva, tena suddhakattāraṃ dasseti, **āṇattiyā**ti pana hetukattāraṃ, nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnī**ti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “**daṇḍena uppīlentassā**”ti. Papañcasūdaniyaṃ nāma **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ** pana “**pacato**”ti etassa “tājentassa vā”¹ti dutiyopi attho vutto, idha pana tajjanaṃ, paribhāsanañca daṇḍena saṅgahetvā “daṇḍena uppīlentassa icceva vuttan”²ti ācariyena vuttaṃ, adhunā pana potthakesu “tājentassa vā”ti pāṭhopi bahuso dissati. **Sokanti** sokakāraṇam, socanantipi yujjati kāraṇasampādanena phalassapi kattabbato. **Parehī**ti attano vacanakarehi kammabhūtehi. **Phandato**ti ettha parassa phandanavasena suddhakattuttho na labbhati, atha kho attano phandanavasenevāti āha “**param phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato**”ti, attanā katena parassa vibādhanapayogena sayampi phandato ti attho. “**Atipātāpayato**”ti padaṃ suddhakattari, hetukattari ca pavattatīti dasseti “**hanantassāpi hanāpentassāpi**”ti iminā. **Sabbatthā**ti “ādiyato”ti-ādīsu. **Karaṇakāraṇavasenā**ti sayamkāraramkāravasena.

Gharabhittiyā anto ca bahi ca sandhi **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo vilumpanam **nillopoti** āha “**mahāvilopan**”ti. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Tenāha “**ekamevā**”ti ādi. “Paripantho tiṭṭhato”ti ettha acchindanattameva tiṭṭhatīti ayamatto pakaraṇato siddhoti dasseti “**āgatāgatānan**”ti ādinā. “**Parito sabbaso panthe hananam paripantho**”³ti ayamattohi ācariyena vutto. **Karomīti saññāyā**ti sañcetanikabhāvamāha, tenetaṃ dasseti “sañcicca karotopi na karīyati nāma, pageva asañciccā”ti. **Pāpaṃ na karīyatī**ti pubbe asato uppādetum asakkuṇeyyattā pāpaṃ akatameva nāma. Tenāha “**natthi pāpaṃ**”ti.

Yadi evam katham satta pāpe pavattantīti attano vāde parehi āropitaṃ dosamapanetukāmo pūraṇo imamattampi dassetīti āha “**sattā panā**”ti ādi. Saññāmetam “pāpaṃ karontī”ti,

1. Ma-Ṭṭha 3. 83 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 221 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭi 1. 221 piṭṭhe.

pāpaṃ pana natthevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṃ sattānaṃ hiṃsādikiriyā attānaṃ na pāpuṇāti tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. Pariyanto vuccati **nemi** pariyosāne ṭhitattā. Tena vuttaṃ ācariyena “nisitakhuramayanaṃ”¹. Dutiyavikappe cakkapariyosānameva pariyanto, khurena sadiso pariyanto yassāti **khurapariyanto**. Khuraggahaṇena cettha khuradhārā gahitā tadavarodhato. Pāḷiyaṃ **cakkenāti** cakkākāraṭṭakataṇa āvudhavesesena. Taṃ maṃsakhalakaraṇasaṅkhātāṃ nidānaṃ kāraṇaṃ yassāti **tatonidānaṃ**, “paccattavacanassa to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo”² Aṭṭhakathāsu vutto. “Paccattatthe nissakkavacanampi yujjati”³ **Ācariyasāriputtatthero**. “Kāraṇatthe nipātasamudāyo”⁴ akkharacintakā.

Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā pana patirūpadesoti adhippāyena “**dakkhiṇaṅce**”¹ ti ādi vuttaṃ, tañca desadisāpadesena tannivāsino sandhāyāti dassetuṃ “**dakkhiṇatīre**”² ti ādimāha. Hananadānakiriyā hi tadāyattā. **Mahāyāganti** Mahāvijitaraṅṅo yaṅṅasadisampi mahāyāgaṃ. Damasaddo indriyaṃvarassa, uposathasīlassa ca vācakoti āha “**indriyadamena uposathakammenā**”³ ti. Keci pana uposathakammenā’⁴ ti idaṃ indriyadamassa viśesaṃ, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamenā’⁵ ti” atthaṃ vadanti, tadayuttameva tadubhayatthavācakattā dama-saddassa, atthadvayassa ca viśesavuttito. Adhunā hi katthaci potthake vā-saddo, ca-saddopi dissati. **Sīlasaṃnyamenāti** tadaṅṅena kāyikavācasikaṃvarena. **Saccavacanenāti** amosavajjena. Tassa viśeṣaṃ vacanaṃ loke garutarapuṅṅasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garutaro, evaṃ puṅṅadhammesu amosavajjo. Tenāha Bhagavā **Itivuttake**—

1. Dī-Ṭī 1. 221 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭīha 1. 176; Suttanipāta-Ṭīha 2. 39; Mahāniddeśa-Ṭīha 309 piṭṭhesu.

3. Sārattha-Ṭī 1. 83; Sārattha-Ṭī 2. 23 piṭṭhesu.

4. Saddanītisuttamālāyaṃ nāmakappe 541 sutte ca catupadavibhāge nipātapadādhikāre ca.

“Ekadhammaṃ atītassa, musāvādissa jantuno.
Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpaṃ akāriyaṃ”¹.

Pavattīti yo karoti, tassa santāne phaluppādapaccayabhāvena uppatti.
Evañhi “natthi kammaṃ, natthi kammaphalan”²ti akiriyavādassa paripuṇṇatā.
Sati hi kammaphale kammānamakiriyabhāvo kathaṃ bhavissati.
Sabbathāpīti “karoto”²ti ādinā vuttena sabbappakārenapi.

Labujanti likucaṃ. **Pāpapuññānaṃ kiriyameva paṭikkhipati**, na raññā
puṭṭhaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ byākarotīti adhippāyo. Idañhi
avadhāraṇaṃ vipākapaṭikkhepanivattanatthaṃ. Yo hi kammaṃ paṭikkhipati,
tena atthato vipākopi paṭikkhittoyeva nāma hoti. Tathā hi vakkhati
“kammaṃ paṭibāhantenāpī”²ti ādi².

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jītanti **vijitaṃ**, ekassa
rañño āṇāpavattideso. “Mā mayhaṃ vijite vasathā”²ti apasādanā pabbajitassa
pabbājanasaṅkhātā viheṭhanāyevāti vuttaṃ “**viheṭhetabban**”²ti. Tena vuttassa
atthassa “evametan”²ti upadhāraṇaṃ sallakkhaṇaṃ **uggaṇhanaṃ**, tadaminā
paṭikkhipatīti āha “**sārato aggaṇhanto**”²ti. Tassa pana atthassa
addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇaṃ **nikkujjanāṃ**, tadaminā
paṭikkhipatīti dasseti “**sāraseneva -pa- aṭṭhapento**”²ti iminā. **Sārasenevāti**
uttamavaseneva, avitathatā vā parehi anuccālito thirabhūto attho
apheggubhāvena sārōti vuccati, tamvasenevāti attho. **Nissaraṇanti** vaṭṭato
niyyānaṃ. **Paramatthoti** aviparītattho, uttamassa vā ñāṇassārammaṇabhūto
attho. **Byañjanaṃ pana tena uggahitañceva nikkujjitañca** tathāyeva
Bhagavato santike bhāsītattā.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. **Ubhayenāti** hetupaccayapaṭisedhavacanena. “**Vijjamānamevā**”²ti
iminā sabhāvato vijjamānasseva paṭikkhipane tassa aññānameva kāraṇanti
dasseti. **Saṅkilesapaccayanti** saṅkilissanassa malīnassa

1. Khu 1. 207 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

kāraṇaṃ. **Visuddhipaccayanti** saṅkilesato visuddhiyā vodānassa paccayaṃ. **Attakāreti** paccattavacanassa e-kāravasena padasiddhi yathā “vanappagumbe yathā phusitagge”¹, paccattatthe vā bhummavacanāṃ yathā “idampissa hoti sīlasmin”², tadevatthaṃ dasseti “**attakāro**”³ti iminā. So ca tena tena sattena attanā kātabbakammaṃ, attanā nipphādetabbapayogo vā. Tenāha “**yenā**”³ti-ādi. **Sabbaññutanti** sammāsambodhiṃ. **Tanti** attanā katakammaṃ. **Dutiyaadenāti** “natthi parakāre”³ti padena. **Parakāro** ca nāma parassa vāhasā ijjanakapayogo. Tena vuttaṃ “**yaṃ parakāraṇaṃ**”³ti ādi. **Ovādānusāsaninti** ovādabhūtamanusāsaṇiṃ, paṭhamāṃ vā ovādo, pacchā anusāsaṇi. “Parakāraṇaṃ”³ti padassa upalakkhaṇavasena atthadassanañcetaṃ, lokuttaradhamme parakārāvassayo natthīti āha “**ṭhapetvā mahāsattaṃ**”³ti. Atthevesa lokiyadhamme yathā taṃ amhākaṃ bodhisattassa Āḷārudake nissāya pañcābhiññālokiyasamāpattilābho, tañca pacchimabhavikamahāsattaṃ sandhāya vuttaṃ, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho tesampi tadabhāvato. **Manussasobhagayanti** manussesu subhagabhāvaṃ. **Evanti** vuttappakāreṇa kammavādassa, kiriyavādassa ca paṭikkhipanena. **Jinacakketi** “atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ”³ti ādi³ nayappavatte kammānaṃ, kammaphalānañca atthitāparidīpane Buddhasāsane. Paccanīkakathanāṃ pahāradānasadisanti “**pahāraṃ deti nāmā**”³ti.

Yathāvutta-attakāraparakārābhāvato eva sattānaṃ paccattapurisakāro nāma koci natthīti sandhāya “**natthipurisakāre**”³ti tassa paṭikkhipanaṃ dassetuṃ “**yenā**”³ti ādi vuttaṃ. “Devattampī”³ti ādinā, “manussasobhagayataṃ”³ti ādinā ca **vuttappakāraṃ**. “Bale patiṭṭhitā”³ti vatvā vīriyamevidha balanti dassetuṃ “**vīriyaṃ katvā**”³ti vuttaṃ. Sattānañhi diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvahaṃ vīriyabalaṃ natthīti so paṭikkhipati, nidassanamattañcetaṃ vodāniyabalassa paṭikkhipanaṃ saṅkilesikassāpi balassa tena paṭikkhipanato. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, atha kasmā tesāṃ visuṃ gahaṇanti āha “**idaṃ no vīriyenā**”³ti ādi. **Idaṃ no vīriyenāti** idaṃ phalaṃ amhākaṃ vīriyena pavattaṃ. **Pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasenāti** aññesaṃ pavattavohāravacanassa

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 59, 60 piṭṭhesu.

3. Am 1. 553 piṭṭhe.

paṭikkhepakaraṇavasena. Vīriyathāmaparakkamasambandhanena pavattabalavādīnaṃ vādassa paṭikkhepakaraṇavasena “natthi balan”ti padamiva sabbānipetāni tena ādīyantīti adhippāyo. Tañca vacanīyatthato vuttaṃ, vacanatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balan**. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**. Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena pavattiyā **purisaparakkamoti** veditabbaṃ.

Rūpādīsu sattavisattatāya **sattā**. Assasanapassasanavasena pavattiyā pāṇanato **pāṇā**ti iminā atthena samānepi padadvaye ekindriyādivasena pāṇe vibhajitvā sattato visesaṃ katvā esa vadatīti āha “**ekindriyo**”ti ādi. Bhavantīti **bhūtā**ti sattapāṇapariyāyepi sati aṇḍakosādīsu sambhavanaṭṭhena tato visesāva, tena vuttāti dasseti “**aṇḍa -pa- vadatī**”ti iminā. **Vatthikoso** gabbhāsayo. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato **jīvā**. Tenāha “**sāliyavā**”ti ādi. **Ādisaddena** viruḷhadhammā tiṇarukkhā gahitā. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vaso sāmattiyanti **avasā**. Tathā **abalā avīriyā**. Tenāha “**tesan**”ti ādi. **Niyatā**ti niyamaṇā¹, achejjasuttāvutassa abhejjamaṇiṇo viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmoti attho. **Tattha tathā**ti tāsu tāsu jātīsu. **Channaṃ abhijātīnaṃ** sambandhībhūtānaṃ **gamaṇaṃ** samavāyena samāgamo. Sambandhīnirapekkhopi bhāvasaddo sambandhīsaḥito viya pakatiyatthavācakoti āha “**sabhāvoyevā**”ti, yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalādīnaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā ca, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayamantarena tathā tathā pariṇāmo akuttimo sabhāvoyevāti attho. Tena vuttaṃ “**yenā**”ti ādi. Pariṇamaṇaṃ nānappakāratāpatti. **Yenā**ti sattapāṇādīnā. Yathā bhavitabbaṃ, tathevāti sambandho.

Chalabhijātiyo parato vitthārīyissanti. “Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vadanto makkhali adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānātīti vuttaṃ “**aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dassetī**”ti. Ayam “sukhañca dukkhañca

1. Niyamati (Ka)

paṭisaṃvedentī”ti vacanaṃ karaṇabhāvena gahetvā vuttā ācariyassa mati.
 Potthakesu pana “**aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti**”ti ayameva pāṭho
 diṭṭho, na “adukkhamasukhābhūmi”ti. Evaṃ sati “chasvevābhijātīsū”ti
 vacanaṃ adhikaraṇabhāvena gahetvā chasu eva abhijātīsu
 sukhadukkhapaṭisaṃvedanaṃ, na tehi aññattha, tāyeva sukhadukkhabhūmi,
 na tadaññāti dasseti vuttanti veditabbaṃ. Ayameva ca yuttataro
 paṭikkhepitaḥṣa atthassa bhūmivasena vuttatā. Yadi hi “sukhañca
 dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vacanena paṭikkhepitaḥṣa dassanaṃ siyā,
 atha “aññā adukkhamasukhā natthī”ti dasseyya, na
 “adukkhamasukhābhūmi”ti dassanahetuvacanassa bhūmi-atthābhāvato.
 Dasseti cetāṃ tāsāṃ bhūmiyā abhāvameva, tena viññāyati ayaṃ pāṭho,
 ayañcattho yuttataroti.

Pamukhayanīnanti manussesu khattiyabrāhmaṇādivasena,
 tiracchānādīsū sīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ, padhānatā cettha
 uttamatā. Tenāha “**uttamayonīna**”ti. **Saṭṭhi satānī**ti cha saḥassāni. “Pañca ca
 kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañca kammāsātāni cā**”ti.
 “**Eseva nayo**”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ
 dīpetī”ti imamevatthamatidisati. Ettha ca “**takkamattakenā**”ti vadanto yasmā
 takkikā avassayabhūtatathatthaggaṇa-aṅkusanayamantarena niraṅkusatāya
 parikappanassa yaṃ kiñci attanā parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva
 abhinivissa tattha ca diṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesāṃ diṭṭhivatthusmim
 viññūhi vicāraṇā kātabbāti imamadhippāyaṃ vibhāveti. **Kecīti**
 uttaravīhāravāsino. **Pañcīndriyavasēnā**ti cakkhādīpañcīndriyavasena. Te hi
 “cakkhusota ghāna jivhākāyasaṅkhātāni imāni pañcīndriyāni ‘pañca
 kammānī’ti titthiyā paññapenti”ti vadanti “kāyavacīmanokammāni ca ‘tīṇi
 kammānī’ti”. **Kammanti laddhī**ti tadubhayāṃ oḷārikattā paripuṇṇakammanti
 laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā.
 “Dvāsāṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti
 vadatīti āha “**dvāsāṭṭhi paṭipadā**”ti. Saddaracakā pana “dvāsāṭṭhiyā salopo,
 attā’ mā”ti¹ vadanti, tadayuttameva sabhāvaniruttiyā yogato

1. Saddanītisuttamālayaṃ Taddhitakappe 873 suttaṃ passitabbaṃ.

asiddhattā. Yadi hi sā yogena siddhā assa, evaṃ sabhāvaniruttīyeva siyā, tathā ca sati ācariyānaṃ matena virujjhatīti vadanti. “Cullāsīti sahasānī”ti ādikā pana aññatra diṭṭhapayogā sabhāvaniruttīyeva. Dissati hi **Visuddhimaggādīsu**—

“Cullāsīti sahasāni, kappā tiṭṭhanti ye marū.

Na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittehi samohitā”ti¹.

Ekasmim kappeti catunnamasaṅkhyeyyakappānaṃ aññatarabhūte ekasmim asaṅkhyeyyakappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññitam ekameva sandhāya “**dvatṭhantarakappā**”ti vuttam. Na hi so assutasāsanadhammo itare jānāti bāhirakānamavisayattā, ajānanto evamāhāti attho.

Urabbhe hananti, hantvā vā jīvitam kappentīti **orabbhikā**. Esa nayo **sākuṇikādīsupi**. **Luddāti** vuttāvesakā ye keci cātuppadaḥjīvikā nesādā. Māgavikapadasmīhi rohitādimigajātiyeva gahitā. Bandhanāgāre niyojenti **bandhanāgarikā**. **Kurūrakammantāti** dāruṇakammantā. **Ayaṃ** sabbopi kaṇhakamma pasutātāya **kaṇhābhijātīti vadati** kaṇhassa dhammassa abhijāti abbhuppatti yassāti katvā. **Bhikkhūti** Buddhasāsane bhikkhū. **Kaṇṭaketi** chandarāge. Saññogavasena tesam pakkhipanam. Kaṇṭakasadisachandarāgena saññuttā bhuñjantīti hi adhippāyena “**kaṇṭake pakkhipitvā**”ti vuttam. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇitapaṇite paccaye paṭisevantī”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadati. **Kaṇṭakavuttikāti** kaṇṭakena yathāvuttena saha jīvikā. **Ayañhissa Pāliye vāti** ayaṃ makkhalissa vādadīpanā attanā racitā Pāliye vāti yathāvuttamattham samattheti. Kaṇṭakavuttikā eva nāma **eke** apare **pabbajitā** bāhirakā santi, te nīlābhijātīti **vadatīti** attho. Te hi savisesam attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya bhavantīti **kaṇṭakavuttikāti** vuttā. Nīlassa dhammassa abhijāti yassāti **nīlābhijāti**. Evamita resupi.

1. Visuddhi 2. 26; Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

Amhākaṃ saññojanagaṇṭho natthīti vādino bāhirakapabbajitā **nigaṇṭhā**. Ekameva sāṭakaṃ paridahantā **ekasāṭakā**. Kaṇhato parisuddho nīlo, tato pana lohitoti-ādinā yathākkamaṃ tassa parisuddhaṃ vādaṃ dassetuṃ “**ime kirā**”ti ādi vuttaṃ. **Paṇḍaratarāti** bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena parisuddhatarā kaṇhanīlamupādāya lohitassāpi parisuddhabhāvena vattabbato. **Odātavasanāti** odātavattaparidahanā. **Acclakasāvakaṭi** ājīvakasāvakaabhūtā. **Te kira-ājīvakaladdhiyā** visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā** haliddābhānampi purime upādāya parisuddhabhāvappattito. “**Evan**”ti ādinā tassa chandāgamaṇaṃ dasseti. Nandādīnaṃ sāvakaabhūtā pabbajitā **ājīvakā**. Tathā **ājīvakiniyo**. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi pabbajitehi paṇḍaratarā vuttā paramasukkābhijātīti ayam tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānaniddeso. Itthīnampi hetā bhūmiyo esa icchateva. **Satta divaseti** accantasaññoḡavacanāṃ, ettakampi mandā momūhāti. **Sambādhaṭṭhānatoti** mātukucchiṃ sandhāyāha. **Rodanti ceva viravanti ca** tamanussarivā. Khedanaṃ, kīlanañca khiḍḍāsaddeneva saṅgahetvā **khiḍḍābhūmi** vuttā. Padassa nikkhipanaṃ **padanikkhipanaṃ**. Yadā tathā padaṃ nikkhipituṃ samattho, tadā **padavīmaṃsabhūmi nāmāti** bhāvo. Vatāvatasā **jānanakāle**. **Bhikkhu ca pannakoti-ādipi** tesāṃ bāhirakānaṃ Pāḷiyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaraṇako, tesāṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katēpi khamanavasena na kiñci kathetītipi vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī”ti ādinā nayena Mahāsīhanādasutte¹ vutta-alābhahetusamāyogena alābhim. Tato yeva jīghacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanaṭṭhena **samaṇaṃ pannabhūmīti vadati**.

Ājīva vuttisatānīti sattānamājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. “Paribbājakasatānī”ti vuccamānēpi cesa sabhāvaliṅgamajānanto

1. Dī 1. 157; Ma 1. 111 piṭṭhesu.

“**paribbājakasate**”ti vadati. Evamaññesupi. Tenāha
 “**paribbājakapabbajjāsātānī**”ti. Nāgabhavanam **nāgamaṇḍalam** yathā
 “mahimsakamaṇḍalan”ti. Paramāṇu-ādi **rajo. Pasuggahaṇena** eḷakajāti
 gahitā. **Migaggahaṇena** rurugavayādi migajāti. **Gaṇṭhimhī**ti phalūmhi,
 pabbeti attho. Cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesañca
 antarabhedavasena **bahū devā**. Tattha cātumahārājikānam ekacca-
 antarabhedo **Mahāsamayasuttana**¹ dīpetabbo. “**So panā**”ti ādinā ajānanto
 panesa bahū devepi satta eva vadatīti tassa appamāṇatam dasseti. **Manussāpi**
anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena. Pisācā eva **pesācā**, te
 aparapetādivasena **mahantamahantā**, bahutarāti attho. Bāhirakasamaye pana
 “chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena voharitā”ti²
 ācariyena vuttam.

Gaṇṭhikāti pabbagaṇṭhikā. Pabbagaṇṭhimhi hi pavuṭasaddo.
Mahāpapātāti mahātaṭā. Pārisesanayena **khuddakapapātasātāni**. Evam
 supinesupi. “**Mahākappino**”ti idam “Mahākappānan”ti atthato veditabbam.
 Saddato panesa ajānanto evam vadatīti na vicāraṇakkhamam. Tathā
 “**cullāsīti satasahassānī**”ti idampi. So hi “caturāsīti satasahassānī”ti
 vattumasakkonto evam vadati. Saddaracakā pana “caturāsītiyā tulopo, cassa
 cu, rassa lo, dvitāñcā”ti³ vadanti. **Ettakā mahāsarāti** etappamāṇavatā
 mahāsarato, sattamahāsaratoti vuttam hoti. **Kirāti** tassa vādānussavane
 nipāto. **Paṇḍitopi -pa- na gacchati**, kasmā? Sattānam saṃsaraṇakālassa
 niyatabhāvato.

“Acelakavatena vā aññena vā yena kenacī”ti vuttamatidisati
 “**tādisenevā**”ti iminā. **Tapokammenāti** tapakaraṇena. Etthāpi “tādisenevā”ti
 adhikāro. Yo -pa- visujjhati, so aparipakkam kammam paripāceti nāmāti
 yojanā. **Antarāti** caturāsītimahākappasatasahassānamabbhantare. **Phussa**
phussāti patvā patvā. **Vuttaparimāṇam kālanti**
 caturāsītimahākappasatasahassapamāṇam kālam. Idam vuttam hoti—
aparipakkam saṃsaraṇanimittam kammam silādinā sīghamyeva.

1. Dī 2. 203 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 225 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyam taddhitakappe 872 suttam passitabbam.

Visuddhappattiyā **paripāceti nāma. Paripakkam** kamman phussa phussa kālena paripakkabhāvānāpādanena **byanti** vigamanam **karoti nāmāti. Doṇenāti** pariminanadoṇatumbena. Rūpakavasenaattho labbhatīti vuttam **“mitam viyā”**ti. Na hāpanavaḍḍhanam paṇḍitabālavasenāti dasseti **“Na saṁsāro”**ti ādinā. Vaḍḍhanam **ukkaṁso. Hāpanam avakaṁso.**

Katasuttaguḷeti katasuttavaṭṭiyam. **Paletīti** pareti yathā **“abhisamparāyo”**ti¹, ra-kārassa pana la-kāram katvā evam vuttam yathā **“palibuddho”**ti². So ca curādigaṇavasena gatiyanti vuttam **“gacchati”**ti. Imāya upamāya cesa sattānam saṁsāro anukkamena khīyateva, na vaḍḍhati paricchinnarūpattāti imamattam vibhāvetīti āha **“sutte khīṇe”**ti ādi. **Tatthevāti** khīyanaṭṭhāneyeva.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. **Dinnanti** deyyadhammasīsenā dānacetanāyeva vuttā. Tam mukhena ca phalanti dasseti **“dinnassa phalābhāvan”**ti iminā. Dinnañhi mukhyato annādivatthu, tam kathamesa paṭikkhipissati. Esa nayo **yiṭṭham hutanti** etthāpi. Sabbasādharaṇam mahādānam **mahāyāgo. Pāhunabhāvena** kattabbasakkāro **pāhunakasakkāro. Phalanti** ānisaṁsaphalam, nissandaphalaṅca. **Vipākoti** sadisaphalam. Caturaṅgasamannāgate dāne ṭhānantarādipatti viya hi ānisaṁso, **saṅkhabrahmaṇassa** dāne³ tāṇalābhamattam viya nissando, paṭisandhisāṅkhātam sadisaphalam vipāko. **Ayam loko, paralokoti** ca kammunā laddhabbo vutto phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipanato. Paccakkhadittho hi loko katham tena paṭikkhitto siyā. **“Sabbe tattha tattheva ucchijjanti”**ti iminā kāraṇamāha, yattha yattha bhavayoni-ādīsu ṭhitā ime sattā, tattha tattheva ucchijjanti, nirudayavināsavasena vinassantīti attho. **Tesūti** mātāpitūsu. **Phalābhāvavaseneva vadati**, na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānamabhāvavasena tesam loke paccakkhattā. Pubbuḷassa viya imesam sattānam uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbako atthīti

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

2. Khu 8. 57; Khu 11. 371 piṭṭhesu.

3. Khu 5. 205 piṭṭhe Jātake vitthāro.

dassanattamā “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “**cavitvā upapajjanakā sattā nāma natthī**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti imamattamā sandhāya “**ye imañca -pa- pavedentī**”ti āha. Ayaṃ Aṭṭhakathāvasesako attho.

Catūsu mahābhūtesu niyutto **cātumahābhūtikō**, atthamattato pana dassetuṃ “**catumahābhūtamayo**”ti vuttaṃ. Yathā hi mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayam, evamayampi catūhi mahābhūtehi nibbatta cātumahābhūtamayoti vuccati. **Ajjhattikapathavīdhātūti** sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhirapathavīdhātuntī** bahiddhā mahāpathaviṃ, tena pathaviyeva kāyoti dasseti. **Anugacchatīti** anubandhati. **Ubhayenāpīti** padadvayenapi. **Upeti upagacchatīti** bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappatti hutvā sabbabhāvena saññhitā, sā ca mahāpathavī ghaṭṭadigatapathavī viya idāni tameva bāhiram pathavikāyam samudāyabhūtamā puna upeti upagacchati, sabbaso tena bāhirapathavikāyena nibbisesatam ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsupi eseva nayoti** ettha pajjunna mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddam, sūriyaramsito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaramsim, mahāvāyukkhandhato niggatamahāvāto viya punapi mahāvāyukkhandham upeti upagacchati parikappanāmattena diṭṭhigatikassa adhippāyo.

Manacchatṭhāni indriyānīti manameva chaṭṭham yesam cakkhusotaghānajivhākāyānam, tāni indriyāni. **Ākāsam pakkhandanti** tesam visayabhāvāti vadanti. Visayīgahaṇena hi visayāpi gahitā eva honti. Katham gahitā mañcapañcamāti āha “**mañco ceva -pa- attho**”ti. Ālāhanam susānanti atthato ekam. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakoṭṭhāsāni. **Sarīrameva vā padāni** tamtamkiriyāya pajjitabato. **Pārāvatapakkhivaṇṇānīti** pārāvataassa nāma pakkhino vaṇṇāni. “**Pārāvatapakkhivaṇṇānī**”ti pāṭho, pārāvatasakuṇassa pattavaṇṇānīti attho.

Bhasmantāti chārikāpariyantā. Tenāha “**chārikāvasānamevā**”ti. Āhutiśaddenettha “dinnam yittham hutam”ti vuttappakāraṃ dānaṃ sabbampi gahitanti dasseti “**pāhunakasakkārādibhedam dinnadānaṃ**”ti iminā, virūpekasesaniddeso vā esa. **Atthoti** adhippāyato attho saddato tassa anadhigamitattā. Evamīdisesu. Dabbanti muyhantīti dattū, bālapuggalā, tehi **dattūhi**. Kim vuttaṃ hotīti āha “**bālā denti**”ti ādi. Pāliyaṃ “loko atthī”ti mati yesaṃ te **atthikā**, “atthī”ti cedaṃ nepātikapadaṃ, tesam vādo atthikavādo, taṃ **atthikavādaṃ**.

Tatthāti tesu yathāvuttesu tīsu micchāvādīsu. **Kammaṃ paṭibāhati** akiriyavādibhāvato. **Vipākaṃ paṭibāhati** sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. **Vipākanti** ca ānisaṃsanissandasadisaphalavasena tividhampi vipākaṃ. **Ubhayaṃ paṭibāhati** sabbaso hetupaṭisedhaneneva phalassāpi paṭisedhitattā. **Ubhayanti** ca kammaṃ vipākampi. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”ti vadanto kammaṃ viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvajotanaṃ tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kammaṃ vipākabhāvato. **Kammaṃ paṭināhitaṃ hoti** asati vipāke kammaṃ niratthakatāpattito. **Itīti** vuttatthanidassanaṃ. **Atthototi** sarūpato, visuṃ visuṃ taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena Pāliyaṃ āgatāpi tadubhayaṃ paṭibāhakāvāti attho. Paccekam tividhadīṭṭhikā eva te ubhayaṃ paṭibāhakattā. “**Ubhayappaṭibāhakā**”ti hi hetuvacanaṃ hetugabbhattā tassa visesaṃ. **Ahetukavādā cevāti**-ādi paṭināvacanaṃ tapphalabhāvena nicchitattā. Tasmā vipākappaṭibāhakattā **natthikavādā**, kammaṃ paṭibāhakattā **akiriyavādā**, tadubhayaṃ paṭibāhakattā **ahetukavādā**ti yathālābhaṃ hetuphalatāsambandho veditabbo. Yo hi vipākappaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammaṃ paṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayaṃ paṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

“**Ye vā panā**”ti-ādinā tesamanudiṭṭhikānaṃ niyāmokkanti vinicchayo vutto. Tattha **tesanti** pūraṇādīnaṃ. **Sajjhāyantīti** taṃ diṭṭhidīpakam gantham

yathā tathā tehi kataṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantī**ti tassa atthaṃ vicārenti. “**Tesan**”ti ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. “Karoto -pa- ucchijjati”ti evaṃ vīmaṃsantānaṃ tesanti sambandho. **Tasmim ārammaṇeti** yathāparikkappite kammaphalābhāvādike “karoto na kariyati pāpan”ti-ādinayappavattāya micchādassanasāṅkhātāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhati**ti micchāsatisāṅkhātā laddhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. “Karoto na kariyati pāpan”ti ādivasena hi anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivittakanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamane, nijjhānakkhantiyā ca tathā tathā gahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvittakkena samānīyamānā micchāvāyāmapatthambhitā taṃsabhāvampi “taṃsabhāvan”ti gaṇhanti micchāladdhisahagatā taṇhā musā vitathaṃ saraṇato pavattanato micchāsatiṭṭi vuccati. **Caturaṅguttaraṭṭikāyampi**¹ cesa attho vuttoyeva. Micchāsāṅkappādayo viya hi micchāsati nāma pāṭiyekko koci dhammo natthi, taṇhāsīsena gahitānaṃ catunnampi akusalakkhandhānametaṃ adhivacananti Majjhimāgamaṭṭhakathāyampi **Sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ**² vuttaṃ.

Cittaṃ ekaggaṃ hotīti yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti, cittasīsena cettha micchāsamādhi eva vutto. So hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakakiccaroyeva hoti vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṃ tenākārena pubbhāgiyesu javanavāresu pavattesu sanniṭṭhānabhūte sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. “**Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsū**”ti idaṃ dhammasabhāvadassanameva, na pana tasmim khaṇe tesam tikicchā kenaci sakkā kātunti dassanaṃ tesveva ṭhatvā sattamajavanassa avassamuppajjamānassa nivattituṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ lahuparivatte ca cittavāre ovādānusāsanavasena tikicchāya asambhavato. Tenāha “**Buddhānampi atekicchā**

1. Am-Ṭṭha 2. 289 piṭṭhe taṭṭikāyaṃ.

2. Ma-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.

anivattino”ti. **Ariṭṭhakaṇṭakasadisā**ti Ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇerasadisā, te viya atekicchā anivattino micchādiṭṭhigatikāyeva jātāti vuttaṃ hoti.

Tatthāti tesu tisu micchādassanesu. **Koci ekam dassanam okkamati**ti yassa ekasmimyeva abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanam okkamati. **Koci dve, koci tiṇipī**ti yassa dvīsu tīsupi vā abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so dve, tiṇipi okkamati, etena pana vacanena yā pubbe “iti sabbepete atthato ubhayappaṭibāhakā”ti ādinā ubhayappaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthato siddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakam paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānam viya visesādhigamānam ekajjham anuppattiyā aññamaññam abbokiṇṇā evāti dasseti. **“Ekasmim okkantepi**”ti ādinā tissannampi diṭṭhīnam samānasāmatthiyatam, samānaphalataṇca vibhāveti. Saggāvaraṇādinā hetā samānasāmatthiyā ceva samānaphalā ca, tasmā tissopi cetā ekassa uppannāpi abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā tassā anubalappadāyikāyoti daṭṭhabbam. **“Patto saggamaggāvaraṇāncevā**”ti ādim vatvā **“abhabbo**”ti ādinā tadevattham āvi karoti. **Mokkhamaggāvaraṇanti** nibbānāpathabhūtassa ariyamaggassa nivāraṇam. **Pagevāti** paṭikkhepatthe nipāto, mokkhasaṅkhātam pana nibbānam gantum kā nāma kathāti attho. Apica **pagevāti** pā eva, paṭhamatarameva mokkham gantumabhabbo, mokkhagamanatopi dūrataramevāti vuttaṃ hoti. Evamaññatthāpi yathāraham.

“Vaṭṭakhāṇu nāmesa satto”ti idaṃ vacanam neyyatthameva, na nītattham. Tathā hi vuttaṃ papañcasūdaniyam nāma **Majjhimāgamatṭhakathāyam** “kim panesa ekasmimyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmimyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhim rocetiyevā”ti¹. Akusalañhi nāmetam abalam dubbalam, na kusalam viya sabalam mahābalam, tasmā “ekasmimyeva attabhāve niyato”ti tattha vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadevaṃ vaṭṭakhāṇujotanā katham yujjeyyāti

1. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

āha “āsevanavasenā”ti ādi, tasmā yathā **Sattaṅguttarapāliyaṃ** “sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo”ti¹ vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanāpi vuttā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto, puna kadāci tappatipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhīpanamassa na hoṭīti na vattabbaṃ. Tasmā tattha², idha ca Aṭṭhakathāyaṃ “**evarūpassa hi yebhuyyena bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthī**”ti yebhuyyaggahaṇaṃ kataṃ, iti āsevanavasena bhavantarepi taṃtaṃdiṭṭhiyā rocanato yebhuyyenassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthīti katvā vaṭṭakhāṇuko nāmesa jāto, na pana micchattaniyāmassa accantikāṭyāti nīharitvā nītabbatthatāya neyyatthamidam, na nītatthanti veditabbaṃ. Yaṃ sandhāya **abhidhammepi** “arahā, ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti, te rūpakkhandhañca na pariṇānanti, vedanākkhandhañca na pariṇānissanti”ti ādi³ vuttaṃ. **Pathavigopakoti** yathāvuttakāraṇena pathavipālako. Tadatthaṃ samatthetuṃ “**yebhuyyena**”ti ādi vuttaṃ.

Evaṃ micchādiṭṭhiyā paramasāvajjānusārena sotūnaṃ satimuppādentō “**tasmā**”ti ādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassāpi paccayo apanṇakajāto, tasmā parivajjeyyāti sambandho. **Akalyāṇajananti** kalyāṇadhammavirahitajanaṃ asādhujanaṃ. **Āsīvisanti** āsumāgatahalāhalaṃ. **Bhūtikāmoti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vuḍḍhikāmo. **Vicakkhaṇoti** paññācakkhunā vividhatthassa passako, dhīroti attho.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. “Akaṭā”ti ettha ta-kārassa ṭa-kārādesoti āha “**akatā**”ti, samena, visamena vā kenacipi hetunā akatā, na vihitāti attho. Tathā **akaṭavidhāti** etthāpi. Natthi katavidho karaṇavidhi etesanti **akaṭavidhā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**evaṃ karohī**”ti ādi. **Iddhiyāpi na nimmitāti** kassaci iddhimato cetovasippattassa puggalassa, devassa, issarādino ca iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitāti**

1. Am 2. 403 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

2. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

3. Abhi 5. 69 piṭṭhe Yamake.

kassaci animmāpitā. Kāmaṃ saddato yuttam, atthato ca purimena samānaṃ, tathāpi Pāliyaṃmaṭṭhakathāyaṅca anāgatameva agahetabbabhāve kāraṇanti dasseti “**taṃ neva Pāliyaṃ**”ti ādinā.

Brahmajālasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ¹ **vuttatthameva**. Idamettha yojanāmettaṃ—vañjhāti hi vañjhapasuvañjhatālādayo viya aphaḷā kassaci ajanakā, tena pathavikāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatassa kūṭamiva ṭhitāti **kūṭatṭhā**, yathā pabbatakūṭam kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evametepi sattakāyāti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato aṅkurādi jāyatī”ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, itarathā aññatopi aññassa upaladdhi siyā, evametepi sattakāyā, tasmā **esikatṭhāyitṭhitāti**. **Ṭhitattāti** nibbikārabhāvena suppatiṭṭhitattā. **Na calantīti** na vikāramāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesam sattannaṃ kāyānaṃ esikatṭhāyitṭhitatā, aniñjanaṅca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. **Pakatinti** sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammattā eva **na aññamaññaṃ upahananti**. Sati hi vikāramāpādetabbabhāve upaghātakatā siyā, tathā anuggahetabbabhāve sati anuggāhakatāpīti tadabhāvaṃ dassetuṃ Pāliyaṃ “**nālan**”ti ādi vuttaṃ. Pathaviyeva kāyekadesattā **pathavikāyo** yathā “samuddo diṭṭho”ti, **pathavisamūho vā** kāyasaddassa samūhavācakattā yathā “hatthikāyo”ti. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā ca, tasmā neva koci hantā, ghātetā vā atthīti dassetuṃ Pāliyaṃ “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**”ti ādi vuttaṃ. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ tesam satthappahāroti tattha codanāyāha “**yathā**”ti ādi. Tattha **sattannaṃ tvevāti** sattannaṃmeva. **Itisaddo** hettha nipātamaṃ. **Pahatanti** paharitaṃ. Ekato dhārādikaṃ **satthaṃ**. Antareneva pavisati, na tesu. Idaṃ vuttaṃ hoti—**kevalaṃ** “ahaṃ imaṃ jīvitā voropemī”ti tesam tathā **saññāmettaṃ**, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti.

1. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe.

Nigaṇṭhanātaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmaṃ, catuyāmaṃ eva **cātuyāmaṃ**. Bhāgattho hi idha **yāmasaddo** yathā “rattiyā paṭhamo yāmo”ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhitoti āha “**catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto**”ti, saṃyamatto vā **yāmasaddo** yamaṇaṃ saññamaṇaṃ yāmoti katvā. “Yatatto”ti ādisu viya hi anupasaggopi sa-upasaggo viya saññamatthavācako, so pana catūhi ākārehīti āha “**catukoṭṭhāsena saṃvarena**”ti. Ākāro koṭṭhāsoti hi atthato ekaṃ. Vārito sabbavāri yassāyaṃ **sabbavārivārito** yathā “agyāhito”ti. Tenāha “**vāritasabba-udako**”ti. Vārisaddena cettha vāriparibhogo vutto yathā “rattūparato”ti. Paṭikkhitto sabbasītodako tapparibhogo yassāti tathā. **Tanti** sītodakaṃ. **Sabbavāriyuttoti** saṃvaralakkhaṇamattaṃ kathitaṃ. **Sabbavāridhutoti** pāpanijjaralakkhaṇaṃ. **Sabbavāriphuṭoti** kammakkhayalakkhaṇanti imamatthaṃ dassento “**sabbenā**”ti ādimāha. **Sabbena pāpavāraṇena yuttoti** hi sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena pāpavāraṇena samannāgato. **Dhutapāpoti** sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇena vidhutapāpo. **Phuṭṭhoti** aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho, taṃ patvā ṭhitoti attho. “Dveyeva gatiyo bhavanti, anaññā”ti ādisu² viya gamusaddo niṭṭhānatthoti vuttaṃ “**koṭippattacitto**”ti, mokkhādhigamena uttamamariyādappattacittoti attho. Kāyādisu indriyesu saṃyametabbassa abhāvato **saṃyatacitto**. Atīte hettha ta-saddo. Saṃyametabbassa avasesassa abhāvato **suppatiṭṭhitacitto**. **Kiñci sāsanaṇulomanti** pāpavāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Asuddhaladdhitāyāti** “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti³ evamādimalīnaladdhitāya. **Sabbāti** kamma pakativibhāgādivisayāpi sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiyevāti** micchādiṭṭhiyo eva jātā.

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 219 piṭṭhe.

2. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117, 118; Ma 2. 335, 350 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭi 1. 230 piṭṭhepi.

Sañcayabelaṭṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. **Amarāvikkhepe vuttanayo evāti** Brahmajāle amarāvikkhepavādavaṇṇanāyam¹ vuttanayo eva. Kasmā? Vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva ca tattha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

182. **Piḷetvāti** telayantena uppīletvā, iminā rañño ābhogamāha. Vadato hi ābhogavasena sabbattha atthanicchayo. Aṭṭhakathācariyā ca tadābhogaññū, paramparābhatatthassāvirodhino ca, tasmā sabbattha yathā tathā vacanokāsaladdhabhāvamattena attho na vutto, atha kho tesam vattumicchitavasenāti gahetabbam, evañca katvā tattha tattha atthuddhārādivasena atthavivecanā katāti.

183. **Yathā te ruceyyāti** idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte ruceyya, tayā citte rucethāti attho. Kammatthe hetam kiriyāpadam. Mayā vā dāni pucchiyamānamattham tava sampadānabhūtassa roceyyātipi vaṭṭati. Gharadāsiyā kucchismim jāto **antojāto**. Dhanena kīto **dhanakkīto**. Bandhaggāhagahito **karamarānīto**. Sāmameva yena kenaci hetunā dāsabhāvamupagato **sāmaṇḍāsabyopagato**. **Sāmanti** hi sayameva. **Dāsabyanti** dāsabhāvam. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto “kammakāro”ti na vuccati, so pana na tathābhūtoto visesanametanti āha “**analaso**”ti ādi. **Dūratoti** dūradesato āgataṃ. **Paṭhamamevāti** attano āsannataratṭhānupasaṅkamanato pageva puretameva. **Uṭṭhahatīti** gāravavasena uṭṭhahitvā tiṭṭhati, paccuṭṭhātīti vā attho. **Pacchāti** sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhiteti** rattiyā vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālatoti** atītarattiyā paccūsakālato. **Yāva sāmīno rattim niddokkamananti** aparāya bhāvinīyā rattiyā padosavelāyam yāva niddokkamanam. Yā atītarattiyā paccūsavelā, bhāvinīyā ca padosavelā, etthantare sabbakiccam katvā pacchā nipatātīti

1. Di-Ṭṭha 1. 106, 107 piṭṭhādīsu.

vuttaṃ hoti. **Kimkāramevā**ti kimkaraṇīyameva kinti pucchāya kātabbato, pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho. Paṭissaveneva samīpacāritā vuttāti āha “**paṭisuṇanto vicarati**”ti. Paṭikuddhaṃ mukhaṃ oloketuṃ na visahaṭītipi dasseti “**tuṭṭhapahaṭṭhan**”ti iminā.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisamannāgato padhānadevo viya, tena maññe-saddo idha upamatthoti nāpeti yathā “akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi rañño Mahāsudassanassa antepuraṃ upasobhayamānan”ti¹. **So vatassāhanti** ettha so vata assaṃ ahanti padacchedo, so rājā viya ahampi bhaveyyaṃ. Kenāti ce? Yadi puññāni kareyyaṃ, tenāti atthoti āha “**so vata ahan**”ti-ādi. **Vatasaddo** upamāyaṃ. Tenāha “**evarūpo**”ti. **Puññānī**ti uḷaratarāṃ puññaṃ sandhāya vuttaṃ aññadā katapuññato uḷārāya pabbajjāya adhippetattā. “**So vatassāyan**”tipi pāṭhe so rājā viya ayaṃ ahampi assaṃ. Kathaṃ? “Yadi puññāni kareyyaṃ”ti atthasambhavato “**ayamevattho**”ti vuttaṃ. **Assanti** hi uttamapurisayoge ahaṃ-saddo appayuttopi ayaṃ-saddena parāmasanato payutto viya hoti. So ahaṃ evarūpo assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti paṭhamapāṭhassa atthamicchanti keci. Evaṃ sati dutiyapāṭhe “ayamevattho”ti avattabbo siyā tattha ayaṃ-saddena ahaṃ-saddassa parāmasanato, “so”ti ca parāmasitabbassa aññassa sambhavato. **Yanti** dānaṃ. **Satabhāgampī**ti satabhūtaṃ bhāgampi, raññā dinnadānaṃ satadhā katvā tattha ekabhāgampīti vuttaṃ hoti. **Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti** yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi satabhāgamattampi dātuṃ na sakkhissāmi, tasmā pabbajjissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti attho. “**Yannūnā**”ti nipāto parivittakkaṇattheti vuttaṃ “**evaṃ cintanabhāvan**”ti.

Kāyena pihitoti kāyena saṃvaritabbassa kāyadvārena pavattanakassa pāpadhammassa saṃvaraṇavasena pidahito. Ussukkavacanavasena panattho vihareyya-padena sambajjhitaṃvattāti āha “**akusalapavesana dvāraṃ thaketvā**”ti. Hutvāti hi seso. **Akusalapavesanadvāranti** ca kāyakammabhūtānamakusalānaṃ pavesanabhūtaṃ kāyaviññattisaṅkhātaṃ dvāraṃ.

1. Dī 2. 142 piṭṭhe.

Sesapadadvayepī “vācāya saṁvuto, manasā saṁvuto”ti padadvayepi. **Ghāsacchādanena paramatāyāti** ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve vā saṅghito ghāsacchādanamattameva paramaṁ pamāṇaṁ koṭi etassa, na tato paraṁ kiñci āmisajātaṁ pariyesati, paccāsisati cāti **ghāsacchādanaparamo**, tassa bhāvo **ghāsacchādanaparamatā**tipi Aṭṭhakathāmuttako nayo. Ghasitabbo asitabboti **ghāso**, āhāro, ābhuso chādeti paridahati etenāti **acchādanam**, nivāsanam, apica ghasanam **ghāso**, ābhuso chādīyate **acchādananti**tipi yujjati. **Etadatthappīti** ghāsacchādanatthāyāpi. **Anesananti** ekavīsatividhampi ananurūpamesanam.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānam, sambandhībhūtānam kāyavivekoti sambandho. **Nekkhammābhiratānanti** jhānābhiratānam. **Paramavodānappattānanti** tāya eva jhānābhiratiyā paramaṁ uttamaṁ vodānam cittavisuddhiṁ pattānam. **Nirupadhīnanti** kilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhīhi accantavigatānam. Viśāṅkhāraṁ vuccati nibbānam, tadadhigamanetā **viśāṅkhāragatā**, arahanto, tesam. “**Evam vutte**”ti iminā **Mahāniddese**¹ āgatabhāvaṁ dasseti. Ettha ca paṭhama viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi vattabbo itaresu siddhesu tassāpi sījjhanato, vinā ca tasmīṁ siddhepi itare samasījjhanato. Tathā dutiyopi. Tatiyo pana itarehi saheva vattabbo. Na vinā itaresu siddhesuyeva tassa sījjhanatoti daṭṭhabbam. “**Gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāyā**”ti-ādi tadadhippāyavibhāvanam. Tattha gaṇe janasaṁgāgame sannipatanam **gaṇasaṅgaṇikā**, tam **pahāya**. **Kāyena eko viharati** vicarati puggalavasena asahāyattā. Citte kilesānam sannipatanam **cittakilesasaṅgaṇikā**, tam **pahāya**. **Eko viharati** kilesavasena asahāyattā. Maggassa ekacittakkhaṇikattā, gotrabhu-ādīnaṅca ārammaṇakaraṇamattattā na tesam vasena sātīsayā nibbutisukhasamphusanā, phalasaṁpattinīrodhasaṁpattivasena pana sātīsayāti āha “**phalasaṁpattim vā nirodhasaṁpattim vā**”ti. Phalaparīyosāno hi nirodho. **Pavisitvāti** saṁpajjanavasena antokatvā. **Nibbānam patvāti** ettha ussukkavacanametam ārammaṇakaraṇena, cittacetāsikānam nirodhena

1. Khu 7. 21, 109 piṭṭhesu.

ca nibbutipajjanassa adhippetattā. **Codanatt**heti jānāpetum ussāhakarāṇatthe.

184. **Abhiharitvā**ti abhimukhabhāvena netvā. **Nanti** tathā pabbajjāya viharantaṃ. **Abhihāroti** nimantanavasena abhiharaṇaṃ. “Cīvarādīhi payojanaṃ sādheṣṣāmi”ti vacanasesena yojanā. Tathā “yenattho, taṃ vadeyyāthā”ti. **Cīvarādivekallanti** cīvarādīnaṃ lūkhatāya vikalabhāvaṃ. **Tadubhayampī**ti tadeva abhihāradvayampi. **Sappāyanti** sabbagelaññāpaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvino anattassa ajananavasena paripālanāṃ rakkhāgutti. Paccuppannaṃ pana anattassa nisedhavasena paripālanāṃ āvaraṇagutti. Kimatthiyaṃ “dhammikaṃ”ti visesananti āha “**sā panesā**”ti ādi. **Vihārasīmāyā**ti upacārasīmāya, lābhasīmāya vā.

185. Kevalo yadi-evaṃ-saddo pubbe vuttatthāpekkhakoti vuttaṃ “**yadi tava dāso**”ti ādi. **Evam̐ santeti** evaṃ labbhamāne sati. Dutiyaṃ upādāya paṭhamabhāvo, tasmā “paṭhaman”ti bhaṇanto aññassāpi atthitaṃ dīpeti. Tadeva ca kāraṇaṃ katvā rājāpi evamāhāti dassetuṃ “**paṭhamanti bhaṇanto**”ti ādi vuttaṃ. **Tenevā**ti paṭhamasaddena aññassāpi atthitādīpaneneva.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. **Kasatī**ti vilekhati kasim̐ karoti. **Gahapatikoti** ettha **ka**-saddo appatthoti vuttaṃ “**ekaṅgehamatte jeṭṭhako**”ti. Idam̐ vuttaṃ hoti—gahassa pati **gahapati**, khuddako gahapati **gahapatiko** ekasmiññeva gehamatte jeṭṭhakattāti, khuddakabhāvo panassa gehavasenevāti katvā “ekagehamatte”ti vuttaṃ. Tena hi anekakulajeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati, gahaṃ, gehanti ca atthato samānameva. **Karasaddo** balimhīti vuttaṃ “**balisaṅkhātan**”ti. **Karotī**ti abhinipphādeti sampādeti. **Vaḍḍhetī**ti uparūpari uppādanena mahantaṃ sannicayaṃ karoti.

Kasmā tadubhayampi vuttanti āha “**yathā hī**”ti ādi. Appampi pahāya pabbajitum̐ dukkaranti dassanañca pageva mahantanti viññāpanattham̐. Esā hi

kathikānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpananti. Appampi pahāya pabbajitūṃ dukkarabhāvo pana Majjhimanikāye Majjhimaṇṇāsake **Laṭukikopamasuttena**¹ dīpetabbo. Vuttañhi tattha “seyyathāpi udāyi puriso daliddo assako anāḷhiyo, tassa’ssa ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyim naparamarūpaṃ, ekā khaṭopikā oluggaviluggā, naparamarūpā”ti¹ vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitūṃ dukkaraṃ, kasmā dāsavārepi bhogaggahaṇaṃ na katanti āha “**dāsavāre panā**”ti ādi. **Attanopi anissaroti** attānampi sayamanissaro. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogāyeva parāyattabhāvato, evaṃ ñātayopīti dāsavāre ñātiparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ. Parivaṭṭati paramparabhāvena samantato āvaṭṭatīti **parivaṭṭo**, ñātiyeva. Tenāha “**ñātiyeva ñātiparivaṭṭo**”ti.

Pañītataraśāmaññaphalavaṇṇanā

189. **Tanti** yathā dāsavāre “evamevā”ti vuttaṃ, na tathā idha kassakavāre, tadavacanāṃ kasmāti anuyuñjeyya ceti attho. **Evamevāti vuccamāneti** yathā paṭhamadutiyāni sāmaññaphalāni paññattāni, tathāyeva paññāpetuṃ sakkā nu khoti vutte. **Evarūpāhīti** yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi. **Sāmaññaphalaṃ dīpetuṃ pahoti** anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tatthāti** evaṃ dīpane. **Pariyantaṃ nāma natthi** anantanayadesanabhāvato, savane vā asantosanena bhiyyo bhiyyo sotukāmatājananato sotukāmatāya pariyantaṃ nāma natthīti attho. **Tathāpīti** “desanāya uttaruttarādhikanānāyavicittabhāve satipī”ti² ācariyena vuttaṃ, satipi evaṃ apariyantabhāvetipi yujjati. Anumānaññāṇena **cintetvā. Upari visesanti** taṃ ṭhapetvā tadupari visesameva sāmaññaphalaṃ **pucchanto**. Kasmāti āha “**savane**”ti ādi. Etena imamatthaṃ dīpeti— anekatthā samānāpi saddā vatticchānupubbikāyeva taṃtadatthadīpakāti.

Sādhukaṃ sādhuṭi ekatthametaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhetvā vuttattā. Teneva hi sādhuśaddassatthaṃ vadantena sādhusaddo

1. Ma 2. 114 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 232 piṭṭhe.

atthuddhāravasena udāhaṭo. Tena ca nanu sādhuḥkasaddasseva atthuddhāro vattabbo, na sādhusaddassāti codanā nisedhitā. **Āyācaneti** abhimukhaṃ yācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchaneti** paṭiggahaṇe. **Sampahaṃsaneti** saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggatākaraṇeti attho.

Sādhu dhammarucīti gāthā Ummānantijātake¹.

Tatthāyamaṭṭhakathāvinicchayaḥapaveṇī—sucaritadhamme rocetīti **dhammaruci**, dhammaratoti attho. Tādiso hi jīvitam jahantopi akattabham na karoti. **Paññānavāti** paññavā ñāṇasampanno. **Mittānamaddubhoti** mittānam adussanabhāvo. “Adūsako anupaghātako”²ti² ācariyena vuttam. “Adrubbho”²tipi pāṭho da-kārassa dra-kāram katvā.

Daḥhikammeti sātaccakiriyāyam. **Āṇattiyanti** āṇāpane. **Idhāpīti** sāmāññaphalepi. **Assāti** sādhuḥkasaddassa. “Suṇohi sādhuḥkam manasi karohī”²ti hi sādhuḥkasaddena savanamanasikārānam sātaccakiriyāpi tadāṇāpanampi jotitam hoti. Āyācaneneva ca uyyojanasāmāññato āṇatti saṅgahitāti na sā visum atthuddhāre vuttā. **Āṇārahassa** hi āṇatti, tadanarahassa āyācananti viseso. **Sundarepīti** sundarathepi. Idāni yathāvuttena sādhuḥkasaddassa atthattayena pakāsitam visesam dassetum, tassa vā atthattayassa idha yogyatam vibhāvetum “**daḥhikammatthena hī**”²ti ādi vuttam. **Suggahitam gaṇhantoti** suggahitam katvā gaṇhanto. **Sundaranti** bhāvanapuṃsakam. **Bhaddakanti** pasattham, “**dhamman**”²ti iminā sambandho. **Sundaram bhaddakanti** vā savanānuggahaṇe pariyāyavacanam.

Manasi karohīti ettha na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo manasikāro, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbake citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento “**āvajja, samannāharā**”²ti āha. **Avikkhittacittoti** yathāvuttamanasikāradvayapubbakāya cittapaṭipāṭiyā ekārammaṇe ṭhapanavasena anuddhatacitto hutvā. **Nisāmeḥīti** suṇāhi, anaggharatanamiva vā suvaṇṇamañjusāya dullabhadhammaratanam citte paṭisāmeḥītipi

1. Khu 6. 45 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.

attho. Tena vuttaṃ “**citte karohī**”ti. Evaṃ padadvayassa paccekam̃ yojanāvasena attham̃ dassetvā idāni paṭiyogīvasena dassetuṃ “**apicā**”ti ādi vuttaṃ. Tattha **sotindriyavikkhepavāraṇam̃** savane niyojanavasena kiriyantaraṭisedhanato, tena sotaṃ odahāti attham̃ dasseti.

Manindriyavikkhepavāraṇam̃ manasikārena dalhīkammaniyojanena aññacintāṭisedhanato. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇam̃** “sādhukan”ti visesetvā vuttatā. **Atthavipallāsaggāhavāraṇepi** esa nayo.

Dhāraṇūpaparikkhādīsūti ettha **ādi**-saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭivedhe ca saṅgaṇhāti. Yathādhippetamattham̃ byañjeti pakāseti, sayametenāti vā byañjanam̃, sabhāvanirutti, saha byañjanenāti **sabyañjano**, byañjanasampannoti attho. Sahappavatti hi “sampannatā samavāyatā vijjamānatā”ti-ādinā anekavidhā, idha pana sampannatāyeva tadaññassa asambhavato, tasmā “saha byañjanenā”ti nibbacaṇam̃ katvāpi “byañjanasampanno”ti¹ attho ācariyena vuttoti daṭṭhabbam̃, yathā taṃ “na kusalā akusalā, kusalapaṭipakkhā”ti². Araṇīyato upagantabbato anudhātābbato³ **attho**, catupārisuddhisilādi, saha atthenāti **sāttho**, vuttanayena atthasampannoti attho. Sādhukapadam̃ ekameva samānam̃ āvuttinayādivasena ubhayattha yojetabbam̃. Kathanti āha “**yasmā**”ti-ādi. **Dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavattthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanātthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā -pa- manasi karohī**”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānam̃ dukkhogāhatā, desanāññassa dukkarabhāvato desanāya, uppādetumasakkuṇeyyatāya, tabbisayaññuppattiyā ca dukkarabhāvato paṭivedhassa dukkhogāhatā veditabbā. Yamettha vattabbam̃, taṃ nidānavaṇṇanāyam̃ vuttameva.

“Suṇāhi sādhukan”ti “**sādhukam̃ manasi karohī**”ti vadanto na kevalam̃ atthakkamato eva ayam̃ yojanā, atha kho saddakkamatopi ubhayattha sambandhattāti dasseti. “**Sakkā mahārājā**”ti idhāpi “aññampi

1. Dī-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭīha 1. 81 piṭṭhe.

3. Anuṭṭhātābbato (Ka)

diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ -pa- paṇītataṛaṇcā”ti idamanuvattatīti āha “**evaṃ paṭiññātaṃ sāmāññaphaladesanaṃ**”ti. Vitthārato bhāsananti atthameva daḷhaṃ karoti “**desessāmīti saṅkhittadīpanaṃ**”ti ādinā. Hi-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Idaṃ vuttaṃ hoti—**desanaṃ** nāma uddisanaṃ. **Bhāsanam** nāma niddisanaṃ paribyattakathanam. Tenāyamattho sambhavatīti yathāvuttamattham Sagāthāvaggasaṃyutte **Vaṅgīsasutte**¹ gāthāpadena sādhetum “**tenāhā**”ti ādi vuttaṃ.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya nigghoso viya, yathā sālikāya ālāpo madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo, evanti attho. **Paṭibhānanti** cetassa visesanaṃ liṅgabhedassapi visesanaṃ dissanato yathā “guṇo pamāṇaṃ”ti. **Paṭibhānanti** ca saddo vuccati paṭibhāti taṃtadākārena dissatīti katvā. **Udīrayīti** uccārayi, vuccati vā, kammagabbhañcetaṃ kiriyāpadaṃ. Iminā cetaṃ dīpeti—āyasmantaṃ Dhammasenāpatiṃ thometukāmena desanābhāsanānaṃ visesaṃ dassentena pabhinnapaṭisambhidena Āyasmatā Vaṅgīsattherena “saṅkhittena, vitthārenā”ti ca visesanaṃ kataṃ, tenāyamattho viññāyatīti.

Evaṃ vutteti “bhāsissāmī”ti vutte. “Na kira Bhagavā saṅkhepeveva desessati, atha kho vitthārenapi bhāsissatī”ti hi taṃ padaṃ sutvāva **ussāhajāto** sañjātussāho, haṭṭhatuṭṭhoti attho. Ayamācariyassa adhippāyo. Apica “tena hi mahārāja suṇohi sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī”ti vuttaṃ sabbampi uyyojanapaṭiññākaraṇappakāraṃ ussāhajananakāraṇaṃ sabbeneva ussāhasambhavato, tasmā **evaṃ vutteti** “suṇohi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī”ti vutte sabbeveva tīhipi padehi ussāhajātoti attho daṭṭhabbo. **Paccassosīti** pati assosi Bhagavato vacanasamanantameva pacchā assosi, “sakkā pana bhante”ti-ādinā vā pucchitvā puna “evaṃ bhante”ti assosīti attho. Taṃ pana patissavanaṃ atthato sampatiṅcchanaṃ evatīti āha “**sampatiṅcchi, paṭiggahesī**”ti. Teneva hi “iti attho”ti avatvā “**iti vuttaṃ hotī**”ti vuttaṃ.

1. Saṃ 1. 191 piṭṭhe.

190. “Athassa Bhagavā etadavocā”ti vacanasambandhamattaṃ dassetvā “etaṃ avocā”ti padaṃ vibhajitvā atthaṃ dassento “**idānī**”ti ādimāha. “**Idhā**”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ lokamevādhippetanti dasseti “**desopadese nipāto**”ti iminā. Desassa upadisaṇaṃ **desopadeso**, tasmim. Yadi sabbattha desopadese, athāyamatto na vattabbo avuttepi labbhamānattāti codanāyāha “**svāyan**”ti ādi. Sāmaññabhūtaṃ idhasaddaṃ gaṇhitvā “svāyan”ti vuttaṃ, na tu yathāvisesitabbaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti¹. **Lokaṃ upādāya vuccati** lokasaddena samānādhikaraṇabhāvato. **Idha loketi** ca jātikkhetaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo adhippeto. **Sāsanamupādāya vuccati** “samaṇo”ti saddantarassannidhānato. Ayañhi Catukaṅguttarapāḷi. Tattha **paṭhamo samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttañhetāṃ tattheva—

“Katamo ca bhikkhave paṭhamo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā Sotāpanno hotī”ti², “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hotī”ti³ ca ādi.

Okāsanti kañci padesamupādāya vuccati “tiṭṭhamānassā”ti saddantarassannidhānato.

Idheva tiṭṭhamānassāti imissāmyeva indasālaguhāyaṃ patiṭṭhamānassa. **Devabhūtaṃ me satoti** devabhāvena, devo hutvā vā bhūtaṃ samānassa. **Meti** anādarayoge sāmivacanaṃ. Puna **meti** kattutthe. Idañhi sakkapañhato udāhaṭaṃ.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisaṇassāpi asambhavana atthantarassa abodhanato. Pubbe vuttaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtameva sandhāya “**lokan**”ti vuttaṃ. Purimaṃ uyyojanapaṭiññākaraṇavisaye

1. Dī-Ṭṭha 1. 156 piṭṭhe.

2. Am 1. 560 piṭṭhe.

3. Am 1. 561 piṭṭhe.

ālayananti puna “**mahārājā**”ti ālapati. “Arahan”ti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato hi vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti ubhayattha saddaggahaṇaṃ kataṃ. Yasmā pana “aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato”ti ādinā¹ Tathāgatasaddo **Udānaṭṭhakathādīsu**, “Arahan”ti ādayo ca **Visuddhimaggaṭṭikāyaṃ**² aparehipi pakārehi vitthāritā ācariyena, tasmā tesu vuttanayenapi tesamattho vedītabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tathāyaṃ yasmim̄ sattanikāye, yasmiṃca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “**sattaloke uppajjamānopi cā**”ti ādi vuttaṃ. **Na devaloke, na brahmaloketi** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati.

Tassāparenāti tassa nigamassa aparena, tato bahīti vuttaṃ hoti. **Tatoti** mahāsālato. **Orato majjheti** abbhantaraṃ Majjhimapadeso. **Evam̄ paricchineti** pañcanimittabaddhā sīmā viya pañcahi yathāvuttanimittehi paricchinne. **Aḍḍhateyyayojanasateti** paṇṇāsayojanehi ūnatiyojanasate. Ayañhi majjhimajanapado mudīngasaṅṭhāno, na samaparivaṭṭo, na ca samacaturasso, ujukena katthaci asītiyojano hoti, katthaci yojanasatiko, tathāpi cesa kuṭīlāparicchēdena miniyamāno pariyaṅtaparikkhepato navayojanasatiko hoti. Tena vuttaṃ “**navayojanasate**”ti. **Asītimahātherāti** yebhuyavasena vuttaṃ sunāparantakassa Puṇṇattherassāpi mahāsāvakesu pariyaṅpannattā. Sunāparantajanapado hi paccantavisayo. Tathā hi “candanamaṇḍalamāḷapaṭiggahaṇe Bhagavā na tatha aruṇaṃ uṭṭhapetī”ti **Majjhimāgama**³**sam̄yuttāgamatṭhakathāsu**⁴ vuttaṃ. **Sārappattāti** kulabhogissariyādivasena, sīlasārādivasena ca sārabhūtā. **Brāhmaṇagahapatikā**ti Brahmāyupokkharasāti-ādibrāhmaṇā ceva Anāthapiṇḍikādīgahapatikā ca.

Tathāti Majjhimapadeso, tasmim̄yeva “uppajjati”ti vacane vā. **Sujātāyāti** evaṃnāmikāya paṭhamaṃ saraṇagamanikāya Yasattheramātuyā. Catūsu panetesu vikappesu paṭhamo Buddhabhāvāya

1. Udāna-Ṭṭha 117; Itivuttaka-Ṭṭha 115 piṭṭhesu.

3. Ma-Ṭṭha 4. 238 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭṭi 1. 225 piṭṭhe.

4. Sam̄-Ṭṭha 3. 25 piṭṭhe.

āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhitopi “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo Buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannamattapaṭipattidassanavasena, tatiyo Buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya Buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi Mahāsattānaṃ antimabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi Buddhatthāya kālamāgamayamāneneva tatha paṭiṭṭhanato. Catuttho Buddhabhāvakaradhammasamārambhato paṭṭhāya bodhiyā niyatabhāvadassanena. Bodhiyā hi niyatabhāvappattito pabhuti “Buddho uppajjati”ti viññūhi vattum sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana “sandanti nadiyo”ti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsopi vikappesu “**uppajjati nāmā**”ti vuttam, pavattāparatavattamānavacanañcetaṃ. Catubbidhañhi vattamānalakkhaṇaṃ saddasatthe pakāsitaṃ—

“Niccavattā samīpo, pavattuparato tathā.

Pavattāparato ceva, vattamāno catubbidho”ti¹.

Yasmā pana Buddhānaṃ sāvakānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññānādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññānādiguṇarāsi āgato nāma hoti, tasmā tesam nipphattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmāti **Ekaṅguttaravaṇṇanāyam**² vuttam. Asati hi nipphattasabbakiccatte na tāvatā “uppanno”ti vattumarahati. **Sabbapaṭhamam uppānabhāvanti** catūsu vikappesu sabbapaṭhamam “Tathāgato Sujātāya -pa- uppajjati nāmā”ti vuttam Tathāgatassa uppānatāsaṅkhātāṃ atthibhāvam. Tadeva **sandhāya uppajjati vuttam** Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattiyam ṭhitasseva adhippetattā. Ayameva hi attho mukhyato uppajjati vattabbo. Tenāha “**Tathāgato -pa- attho**”ti.

Ettha ca “uppanno”ti vutte atītakālavasena koci attham gaṇheyāti tannivattanattham “uppanno hoti”ti vuttam. “Uppannā dhammā”ti ādīsu³ viya hi idha uppāna-saddo paccuppannakāliko. Nanu ca arahattaphalāsamaṅgisaṅkhāto uppānoyeva Tathāgato pavedanadesanādīni sādheti, atha

1. Muddhabodhaṭīkāyam, kārikāyam ca kālaviniichaye 467 gāthā.

2. Am-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

kasmā yathāvutto arahattamaggapariyosāno uppajjamānoyeva Tathāgato adhippeto. Na hi so pavedanadesanādīni sādheti madhupāyāsabhojanato yāva arahattamaggo, tāva tesam kiccānamasādhanatoti? Na hevaṃ daṭṭhabbam, Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattiyam ṭhitassa uppajjamānassa gahaṇeneva arahattaphalasamaṅgīsaṅkhātassa uppannassāpi gahitattā. Kāraṇaggahaṇeneva hi phalampi gahitam tadavinābhāvittā. Iti pavedanadesanādisādhakassa arahattaphalasamaṅginopi Tathāgatassa gahetabbattā neyyatthamidam “uppajjati”ti vacanam daṭṭhabbanti. Tathā hi **Āṅguttaraṭṭhakathāyam**¹ uppajjamāno, uppajjati, uppannoti tīhi kālehi atthavibhajane “Dīpaṅkarapādamūle laddhabyākaraṇato yāva Anāgāmi phalā uppajjamāno nāma, Arahattamaggakkhaṇe pana uppajjati nāma, Arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmā”ti vuttam. Ayamettha Ācariyadhammapālattherassa mati. Yasmā pana **Ekaṅguttaraṭṭhakathāyam** “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati”ti² Suttapadavaṇṇanāyam “imasimpi sutte Arahattaphalakkhaṇāmyeva sandhāya uppajjati”ti³ vuttam, “uppanno hotīti ayañhettha attho”ti³ āgataṃ, tasmā idhāpi arahattaphalakkhaṇameva sandhāya uppajjati vuttanti dasseti “sabbapaṭhamam uppannabhāvam sandhāyā”ti iminā. Tenāha **“uppanno hotīti ayañhettha attho”**ti. **Sabbapaṭhamam uppannabhāvanti** ca sabbaveneyyānam paṭhamataram arahattaphalavasena uppannabhāvanti attho. **“Uppanno hotī”**ti ca iminā arahattaphalakkhaṇavasena atītakālam dasseti. Ayameva ca nayo Āṅguttaraṭṭhikāreṇa Ācariyasāriputtatherena adhippetoti.

So Bhagavāti yo so Tathāgato “Arahan”ti ādinā pakittitaguṇo, so Bhagavā. Idāni vattabbam imasaddena nidasseti vuccamānatthassa parāmasanato. Idam vuttam hoti—nayidam Mahājanassa sammukhamattam sandhāya “imam lokan”ti vuttam, atha kho “sadevakan”ti-ādinā vakkhamānam anavasesapariyādānam sandhāyāti. **“Saha devehi sadevakan”**ti ādinā yathāvākyam padanibbacaṇam vuttam, yathāpadam pana “sadevako”ti ādinā vattabbam, ime ca tagguṇasamvīññāṇabāhiratthasamāsā. Ettha hi avayavena viggaho, samudāyo samāsatto hoti

1. Am-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhe.

2. Am 1. 21 piṭṭhe.

3. Am-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

lokāvayavena kataviggahena lokasamudāyassa yathārahaṃ labbhamānattā. Samavāyajotakasahasaddayoge hi ayameva samāso viññāyati. **Devehīti** ca pañcakāmāvacaradevehi, arūpāvacaradevehi vā. **Brahmunāti** rūpāvacarārūpāvacarabrahmunā, Rūpāvacarabrahmunā eva vā, bahukattukādīnamiva nesaṃ siddhi. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi pakārena nibbattakattā.

Evam vacanatthato atthaṃ dassetvā vacanīyatthato dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi visuṃ gahitattā. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto, tannivāsī ca. Yasmā cesa Dāmarikarājaputto viya tattha vasitattā pākaṭo, tasmā santesupi aññesu Vasavattimahārājādīsu pākaṭatarena teneva visesetvā vuttoti, ayañca nayo **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ**¹ pakāsitova. Māraggahaṇena cettha taṃsambandhino devāpi gahitā okāsalokena saddhiṃ sattalokassa gahaṇato. Evañhi vasavattisattalokassa anavasesapariyādānaṃ hoti.

Brahmakāyikādibrahmaggahaṇampi paccāsattiñāyena.

Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti paccatthikā eva paccāmittā, teyeva samaṇabrāhmaṇā, tesaṃ gahaṇaṃ tathā, tena bāhirakasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ vuttaṃ, nidassanamattañcetam apaccatthikapaccāmittānampi tesaṃ iminā gahaṇato.

Samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti pana sāsānikasamaṇabrāhmaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Kāmaṃ “sadevakan”ti ādivisesanānaṃ vaseneva sattavisayopi lokasaddo viññāyati samavāyatthavasena tulyayogavisayattā tesaṃ, “salomako sapakkhako”ti ādīsu pana vijjamānatthavasena atulyayogavisayepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato abyabhicārenatthañāpakam pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇan**”ti, na pana lokasaddena sattalokassa agghitattā evam vuttaṃ. Tenāha “**tīhi padehi okāsalokena saddhiṃ sattaloko**”ti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā vuttaṃ “**sadeva -pa- manussaggahaṇan**”ti. Tattha **sammutidevā**

1. Ma-Ṭṭha 2. 105 piṭṭhe.

rājāno. **Avasesamanussaggahaṇanti** sammutidevehi, samaṇabrāhmaṇehi ca avasiṭṭhamanussānaṃ gahaṇaṃ. **Etthāti** etesu padesu. **Tihi padehīti** sadevakasamāraḥasabrahmakapadehi. **Dvīhīti** sassamaṇabrāhmaṇīsadeva manussapadehi. Samāsapadatthesu sattalokassapi vuttanayena gahitattā “**okāsalokena saddhim sattaloko**”ti vuttaṃ.

“**Aparo nayo**”ti ādinā aparampi vacanīyatthamāha. Arūpinopi sattā attano āneñjavihārena viharanto “dibbantīti devā”ti idaṃ nibbacanaṃ laddhumarahantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenevāha Bhagavā **Brahmajālādīsu** “Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyatan”ti ādi¹, arūpāvacarabhūto okāsaloko, sattaloko ca gahitoti attho. Evaṃ **chakāmāvacaradevaloko, rūpī brahmalokoti** etthāpi. Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ māravase pavattanato vuttaṃ “**samāraḥkaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko**”ti. So hi tassa Dāmarikassa viya vasapavattanokāso. **Rūpī Brahmaloko gahito** pārisesañāyena arūpībrahmalokassa viṣuṃ gahitattā. **Catuparisavasena**ti Khattiya brāhmaṇa gahapati samaṇa Cātumahārājika Tāvatisa Māra Brahmasaṅkhātāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavaseneva tadanñāsam sadevakādiggahaṇena gahitattā. Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahitoti? “Sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇaparisā, brāhmaṇaparisā ca gahitā, “sadevamanussan”ti iminā khattiyaparisā, gahapatiparisā cāti. “Pajan”ti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā. Catuparisasaṅkhātāṃ pajanti hi idha attho.

Aññathā gahetabbamāha “**sammutidevehi vā saha manussaloko**”ti. Kathaṃ pana gahitoti? “Sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, “sadevamanussan”ti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā ca avasesamanussāti. Ito pana aññesaṃ manussasattānamabhāvato “pajan”ti iminā eteyeva catūhi pakārehi ṭhitā manussasattā vuttā. Catukulappabhedāṃ pajanti hi idha attho. Evaṃ vikappadvayepi pajāgahaṇena catuparisādivasena manussānaññeva

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

gahitattā idāni avasesasattepi saṅgahetvā dassetuṃ “**avasesasabbasattaloko vā**”ti vuttaṃ. Etthāpi catuparisavasena gahitena manussalokena saha avasesasabbasattaloko gahito, sammutidevehi vā saha avasesasabbasattalokoti yojetabbaṃ. Nāgagaruḷādivasena ca avasesasabbasattaloko. Idam vuttaṃ hoti—catuparisasahito avasesasuddanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catukulappabhedamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti.

Ettāvatā bhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhapariccheditoti** ukkaṃsagatiparicchedito, tabbijānanenāti vuttaṃ hoti. Paṭhamanayena hi pañcasu gatīsu devagatipariyāpannāva pañcakāmaguṇasamaṅgitāya, dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi seṭṭhā. Dutīyanayena pana arūpino dūrasamuggahāṭitakilesadukkhatāya, santapaṇṭa-āneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. Ācariyehi pana dutīyanayameva sandhāya vuttaṃ. Evam paṭhamapadeneva padhānanayena sabbalokassa sacchikatabhāve siddhepi iminā kāraṇavisesena sesapadāni vuttānīti dasseti “**tato yesan**”ti ādinā. **Tatoti** paṭhamapadato param āhāti sambandho. “Chakāmāvacarissaro”ti yeva vutte sakkādīnampi tassa ādhipaccam siyāti āsaṅkānivattanattham “**Vasavattī**”ti vuttaṃ, tena sāhasikakaraṇena vasavattāpanameva tassādhipaccanti dasseti. So hi chaṭṭhadevalokepi anissaro tattha Vasavattidevarājasseva issarattā. Tenāha Bhagavā Aṅguttarāgamavare Aṭṭhanipāte **Dānānisamsasutte** “tatra bhikkhave Vasavattī devaputto dānamayam puñṇakiriyavattum atirekam karitvā -pa- Paranimmitavasavattī Deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhātī”ti¹ vitthāro. **Majjhimāgamaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ “tatra hi Vasavattirājā rajjam kāreti, māro pana ekasmim padese attano parisāya issariyam pavattento rajjapaccante Dāmarikarājaputto viya vasatī”ti². “**Brahmā**

1. Am 3. 74 piṭṭhe.

2. Ma 1. 35 piṭṭhe.

mahānubhāvo”ti ādi dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi hetṭhā vuttameva. “**Ekaṅguliya**”ti-ādi ekadesena mahānubhāvatādassanam. **Anuttaranti** seṭṭham navalokuttaram. **Puthūti** bahukā, visum bhūtā vā. **Ukkaṭṭhatṭhānānanti** ukkaṃsagatikānam. **Bhāvānukkamoti** bhāvavasena paresamajjhāsayanurūpam “sadevakan”ti ādipadānam anukkamo, bhāvavasena anusandhikkamo vā **bhāvānukkamo**, atthānañceva padānañca anusandhānapaṭipāṭīti attho, ayameva vā pāṭho tathāyeva **samantapāsādikāyam**¹ diṭṭhattā, Ācariyasāriputtattherena² ca vaṇṇitattā. “Vibhāvanānukkamo”tipi pāṭho dissati, so pana tesu adiṭṭhattā na sundaro.

Idāni porāṇakānam saṃvaṇṇanānāyam dassetum “**porāṇā panā hū**”ti ādi vuttam. Tattha aññapadena niravasesasattalokassa gahitattā sabbattha **avasesalokanti** anavasesapariyādānam vuttam. Tenāha “**tibhavūpage satte**”ti, tedhātukasaṅkhāte tayo bhava upagatasatteti attho. **Tihākārehīti** devamārabrahmasahitatasaṅkhātehi tīhi ākārehi. **Tīsu padesūti** “sadevakan”ti ādisu tīsu padesu. **Pakkhipitvāti** atthavasena saṅgahetvā. Teyeva tibhavūpage satte “sassamaṇabrāhmaṇim, sadevamanussan”ti padadvaye pakkhipatīti ṅāpetum “**punā**”ti vuttam. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā, sassamaṇabrāhmaṇībhāvādinā ca tena tena pakārena. “Tibhavūpage satte”ti vatvā “**tedhātukamevā**”ti vadantā okāsalokena saddhim sattaloko gahitoti dassenti. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

Sāmanti attanā. Aññatthāpohanena, antogadhāvadhāraṇena vā tappaṭisedhanamāha “**aparaneyyo hutvā**”ti, aparehi anabhijānāpetabbo hutvāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopaniddeso yathā “paṭisaṅkhā yoniso”ti³ vuttam “**abhiññāyā**”ti. Abhisaddena na visesanamattam jotitam, atha kho visesanamukhena karaṇampīti dasseti “**adhikena ṅāṇenā**”ti iminā. **Anumānādipaṭikkhepoti** ettha

1. Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭṭi 1. 323 piṭṭhe.

3. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Am 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhādīsu.

ādisaddena upamāna-atthāpattisaddantarasannidhānasampayogavippayoga-sahacaraṇādinā kāraṇalesamattena pavedanaṃ saṅgaṇhāti ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañānacārātāya hi sabbadhammapaccakkhā Buddhā Bhagavanto. **Bodheti viññāpetīti** saddato atthavacanaṃ. **Pakāsetīti** adhippāyato. Evaṃ sabbattha vivecitabbo.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasaṃpattisukhaṃ. **Hitvāpīti** pi-saddaggaḥaṇaṃ phalasaṃpattiyā antarā ṭhitikāpi kadāci Bhagavato desanā hotīti katvā kataṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇampi pubbābhogena paricchinditvā phalasaṃpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṅca samāpattito vuṭṭhāya pubbe ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ desetīti **Aṭṭhakathāsu**¹ vuttovāyamattho. **Appaṃ vā bahūṃ vā desentoti** ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā vipaṅcitaññussa, neyyassa ca vasena bahūṃ vā desento. Kathaṃ desetīti āha “**ādimhipī**”ti ādi. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti vuttaṃ “**anavajjameva katvā**”ti. **Desanāyāti** pariyaṭṭidhammassa desakāyattena hi āṇādividhinā atisaṅgamaṃ pabodhanaṃ desanāti pariyaṭṭidhammo vuccati. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu gāthādisamaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsānivohāramāropetvā dassento “**atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṃ**”ti āha. **Sāsanaṃ** paṭipattidhammassa. Sāsitaḥḥapuggalagatena hi yathāparādhādinā sāsitaḥḥabhāvena anusāsaṇaṃ, tadaṅgavinayādivasena vinayananti katvā paṭipatti dhammo “**sāsanaṃ**”ti vuccati. Atthi sāsanaṃ ādimajjhapariyosānanti sambandho. **Catuppadikāyapīti** ettha pi-saddo sambhāvane, tena evaṃ appakatarāyapi ādimajjhapariyosānesu kalyāṇatā, pageva bahutarāyāti sambhāveti. Padañcetta gāthāya catutthaṃso, yaṃ “pādo”tipi vuccati, eteneva tipādikachapādikāsupi yathāsambhavaṃ vibhāgaṃ dasseti. Evaṃ suttāyave kalyāṇattayaṃ dassetvā sakalepi sutte dassetuṃ “**ekānusandhikassā**”ti ādi vuttaṃ. Tattha nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā

1. Ma-Ṭṭha 2. 193 piṭṭhe.

ekānusandhikaṃ sandhāya “ekānusandhikassā”ti āha. Itarasmim̐ pana teneva dhammavibhāgena ādimajjhapariyosānā labbhantīti “**anekānusandhikassā**”ti ādi vuttam̐. **Nidānanti** Ānandattherena ṭhapitaṃ kāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇaṃ nidānaganthaṃ. **Idamavocāti** nigamanaṃ upalakkhaṇameva “iti yaṃ taṃ vuttam̐, idametam̐ paṭicca vuttan”ti nigamanassapi gahetabbato. Saṅgītikārakehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni Satthu desanāya anuvīdhānato tadantogadhānevāti veditabbaṃ. **Ante anusandhīti** sabbpacchimo anusandhi.

“**Sīlasamādhivipassanā**”ti ādinā sāsanaṃ idha paṭipattidhammatam̐ vibhāveti. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** pana “sāsanaḍḍhammo”ti vuttattā—

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā.

Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ Buddhāna sāsanaṃ”ti¹—

evaṃ vuttassa Satthusāsanaṃ pakāsako pariyattidhammo eva sīlādi-atthavasena kalyāṇattayavibhāvane vutto. Idha pana paṭipattiyeva. Tena vakkhati “idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetan”ti.

Sīlasamādhivipassanā ādi nāma sāsanasampattibhūtānaṃ uttarimanussadhammānaṃ mūlabhāvato. **Kusalānaṃ dhammānanti** anavajjadhammānaṃ. **Diṭṭhīti** vipassanā, avinābhāvato panettha samādhiggahaṇaṃ. Mahāvaggasaṃyutte **Bāhiyasuttapada**²midam̐. Kāmaṃ sutte ariyamaggassa antadvayavigamena tesam̐ majjhimapaṭipadābhāvo vutto, majjhimabhāvasāmaññato pana sammāpaṭipattiyā ārambhanipphattīnaṃ majjhimabhāvassāpi sādhakabhāve yuttanti āha “**atthi bhikkhave -pa- abhisambuddhāti evaṃ vutto ariyamaggo majjham̐ nāmā**”ti, sīlasamādhivipassanā saṅkhātānaṃ ārambhānaṃ, phalanibbānasāṅkhātānaṃca nipphattīnaṃ vemajjhabhāvato ariyamaggo majjham̐ nāmāti adhippāyo. Sa-upādisesanibbānadhātuvasena **phalaṃ pariyosānaṃ nāma**, anupādisesanibbānadhātuvasena pana **nibbānaṃ**. Sāsanaḍḍhiyosānā hi nibbānadhātu. Maggassa nipphatti phalavasena, nibbānasacchikiriyāya ca hoti tato paraṃ kattabbābhāvato vā evaṃ vuttam̐. Idāni tesam̐ dvinnampi sāsanaṃ pariyosānataṃ āgamaṃ sādhetum̐ “**etadatthamidaṃ**”ti ādimāha.

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

2. Sam̐ 3. 143 piṭṭhe.

Etadeva phalaṃ attho yassāti **etadatthaṃ. Brāhmaṇā**ti piṅgalakocchabrāhmaṇaṃ Bhagavā ālapati. Idañhi Majjhimāgame Mūlapaṇṇāsake **Cūlasāropamasutta**¹ padaṃ. Etadeva phalaṃ sāraṃ yassāti **etaṃsāraṃ** niggahitāgmena. Tathā **etaṃpariyosānaṃ. Nibbānogadhanti** nibbānantogadhaṃ. **Āvuso Visākhā**ti Dhammadinnāya theriyā Visākhagahapatimālapanaṃ. Idañhi **Cūlavedallasutte**². “Sātthaṃ sabyañjanaṃ”ti ādisaddantarasannidhānato “**idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetan**”ti vuttaṃ.

Evam saddapabandhavasena desanāya kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetvā tadatthavasenaṃpi dassento “**Bhagavā hi**”ti ādimāha. Atthatopi hi tassādhippetabhāvaṃ **hi**-saddena samattheti, tathā samatthanamukhena ca atthavasena kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetīti. Atthato panetaṃ dassento yo tasmim tasmim atthe katavidhi saddapabandho gāthāsuttavasena vavatthito pariyattidhammoyeva idha desanāti vutto, tassa cattho visesato sīlādi evāti āha “**ādimhi sīlan**”ti ādi. Visesakathanañhetāṃ. Sāmaññato pana sīlaggahaṇena sasambhārasīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggaṇena sasambhāramaggoti atthattayavasena anavasesato pariyatti-atthaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Itarathā hi kalyāṇattayavibhāgo asabbaśādhāraṇo siyā. Ettha ca sīlamūlakattā sāsanaṃ sīlena ādikalyāṇatā vuttā, sāsanasampattiyaṃ vemajjhabhāvato maggena majjhekalyāṇatā. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato nibbānena pariyosānakalyāṇatā. **Tenā**ti sīlādidassanaṃ. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo vutto. “**Tasmā**”ti ādi yathāvuttānusāreṇa sotūnāmanusāsānīdassanaṃ.

Esāti yathāvuttākāreṇa kathanā. **Kathikasaṅghitī**ti dhammakathikassa saṅghānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Vaṇṇanā atthavivaraṇā, paśānaṃ vā. **Na so sātthaṃ deseti** niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Tasmā**ti catusatipaṭṭhānādinīyānatthadesanato. **Ekabyañjanādiyuttā**ti sithiladhānīdibhedesu

1. Ma 1. 265 piṭṭhe.

2. Ma 1. 379 piṭṭhe.

dasasu byañjanesu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanena yuttā **damīlabhāsā** viya. **Sabbaniroṭṭhabyañjanā**ti vivataṭakaraṇatāya oṭṭhe aṭṭhaphusanarahitavimuttabyañjanā **kirātabhāsā** viya. **Sabbavissatṭhabyañjanā**ti sabbasseva¹ vissajjanīyayuttatāya sabbathā vissaggabyañjanā **savarabhāsā**² viya. **Sabbaniggahitabyañjanā**ti sabbasseva¹ sānusāratāya sabbathā bindusahitabyañjanā pārasikādimilakkhubhāsā viya. Evaṃ “damīlakirātasavaramilakkhūnaṃ bhāsā viyā”ti idaṃ paccekāṃ yojetabbaṃ. **Milakkhū**ti ca pārasikādayo. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti vuttaṃ “**byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāmā**”ti.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyaṃ **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ tesveva dutiyacattutthaṃ **dhanitaṃ**. Dvimattakālamakkharaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**.

Pamāṇaṃ ekamattassa, nimīsumīsato’bravum.
Aṅguliphoṭakālassa, pamāṇenāpi abravum.

Saññogaparaṃ, dīghaṅca **garukaṃ**. Asaṃyogaparaṃ rassaṃ **lahukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā avivaṭena mukhena uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Parapadena sambajjhivā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā asambajjhitaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni vissatṭhāni katvā vivaṭena mukhena uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhā**ti ādīsu evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhisāṅkhātassa akkharuppādakacittassa dasahi pakārehi byañjanānaṃ pabhedoti attho. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni, yathādhippetatthassa ca byañjanato pakāsanato **byañjanānī**ti, byañjanabuddhiyā vā karaṇabhūtāya byañjanānaṃ dasadhā pabhedotipi yujjati.

Amakkhetvāti amilecchetvā avināsetvā, ahāpetvāti attho. Tadatthamāha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā**”ti, yamatthaṃ Bhagavā nāpetum ekagāthaṃ, ekavākyampi desetī, tamatthaṃ parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desanāya desetīti vuttaṃ hoti. **Tasmā**ti

1. Sabbattheva (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

2. Yavanabhāsā viya (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

paripuṇṇabyañjanadhammadesanato. **Kevalasaddo** idha anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha “**sakalādhivacanan**”ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam. Tam panatthato unādhikanisedhananti vuttam “**anūnādhikavacanan**”ti. Tattha yadattham desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Upanetabbassa vā vodānatthassa avuttassa abhāvato anūnatā, apametabbassa saṁkilesatthassa vuttassa abhāvato anadhikatā. **Sakalanti** sabbabhāgavantam. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇameva. Tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi**”ti. **Aparisuddhā desanā hoti** taṇhāya saṁkiliṭṭhattā. Lokehi taṇhāya āmasitabbato **lokāmisā**, cīvarādayo paccayā, tesu agadhitacittatāya **lokāmisānirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitato pharaṇena hitūpasamhārena visesanabhūtena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadayo**. **Ullumpanasabhāvasaṅghitenāti** sakalasaṁkilesato, vaṭṭadukkhatō ca uddharaṇākārasaṅghitena, kāruṇṇādhippāyenāti vuttam hoti.

“Ito paṭṭhāya dassāmi, evaṅca dassāmi”ti samādātābbaṭṭhena dānam **vatam**. Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhatṭhena brahman, brahmānam vā seṭṭhānam cariyanti dānameva **brahmacariyam**. Macchariyalobhādiniggahaṇena samāciṇṇattā dānameva **suciṇṇam**. **Iddhīti** deviddhi. **Jutīti** pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattīti** mahatā balena, vīriyena ca samannāgamo. **Nāgāti** Varuṇanāgarājānam Vidhurapaṇḍitassa ālapanam.

Dānapatīti dānasāmino. **Opānabhūtanti** udakatitthamiva bhūtam.

Dhīrāti so Vidhurapaṇḍitamālapati.

Madhussavoti madhurasandanam. **Puññanti** puññaphalam, kāraṇavohārena vuttam. Brahman, brahmānam vā cariyanti **brahmacariyam**, veyyāvaccam. Esa nayo sesesupi.

Tittiriyanti tittirasakuṇarājena bhāsitam.

Aññatra tāhīti paradārabhūtāhi vajjetvā. **Amhanti** amhākam.

Tapassī, lūkho, jegucchī, pavivittoti catubbidhassa dukkarassa katattā **caturaṅgasamannāgataṃ. Sudanti nipātamattaṃ. Lomahaṃsanāsuttam¹** Majjhimāgame Mūlapaṇṇāsake, “**Mahāsīhanādasuttan**”tipi¹ tam vadanti.

Iddhanti samiddhaṃ. Phīṭanti phullitaṃ. Vitthārikanti vitthārabhūtaṃ. Bāhujaññanti bahūhi janehi niyyānikabhāvena ñātaṃ. **Phuthubhūtaṃ** bahubhūtaṃ. **Yāva devamanussehīti** ettha devalokato yāva manussalokā supakāsitaṃ adhippāyavasena **Pāsādikasuttaṭṭhakathāyaṃ²** vuttaṃ, yāva devā ca manussā cāti attho. **Tasmāti** yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsaṇaṃ idha “brahmacariyaṃ”ti adhippettaṃ, tasmā. “Brahmacariyaṃ”ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ deseti**”ti ādimāha. “**Evam desento cā**”ti hi iminā brahmacariyasaddena dhammasaddādīnaṃ samānatthataṃ dasseti, “dhammaṃ deseti”ti vatvāpi “brahmacariyaṃ pakāseti”ti vacanaṃ sarūpato attappakāsanatthanti ca vibhāveti.

191. **Vuttappakārasampadanti** yathāvutta-
ādikalyāṇatādippabhedaguṇasampadaṃ. Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipattisambhavati, na mānajātikassāti vuttaṃ “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahulabhāvato. Bhogarūpādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato, na tathā kulavijjādimadā nimittassa samavaṭṭhānato. Tasmā khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjaṃ nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena -pa-mānaṃ karonti**”ti. **Vijātitāyāti** viparītajātitāya, hīnajātitāyāti attho. Yebhuyyena upanissayasampannā sujātikā eva, na dujjātikāti evam vuttaṃ. **Paṭiṭṭhātuṃ na sakkontīti** sīle paṭiṭṭhahituṃ na ussahanti, suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhātuṃ na sakkontīti vuttaṃ hoti. Sīlameva hi sāsane paṭiṭṭhā, **paṭiṭṭhātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātuṃ. Sā hi nippariyāyato sāsane paṭiṭṭhā nāma.

Evam byatirekato atthaṃ vatvā anvayatopi vadati “**gahapatidārakā panā**”ti ādinā. **Kacchehi sedam muñcantehīti** itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. Tathā **piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāyāti**, sedam

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 94 piṭṭhe.

muñcantakacchā loṇaṃ pupphamānapiṭṭhikā hutvā, tehi vā pakārehi lakkhitāti attho. **Bhūmim kasitvāti** bhūmiyā kassanato, khettūpajīvanatoti vuttaṃ hoti. **Tādisassāti** jātimantūpanissayassa. Dubbalaṃ **mānaṃ**. Balavaṃ **dappaṃ**. **Kammanti** parikammaṃ. **“Itarehī”**ti ādinā “ussannattā”ti hetupadaṃ vivarati. **“Iti”**ti vatvā tadaparāmasitabbaṃ dasseti **“nihatamānattā”**ti ādinā, itisaddo vā nidassane, evaṃ yathāvuttanayenāti attho. Esa nayo īdisesu.

Paccājātoti ettha ākāro upasaggamattanti āha **“patijāto”**ti. **Parisuddhanti** rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbathā suddhaṃ. Dhammassa sāmī taduppādakaṭṭhena, dhammena vā sadevakassa lokassa sāmīti **dhammassāmī**. **Saddhanti** pothujjanikasaddhāvasena saddahaṇaṃ. Viññūjātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi catūsu puggalesu dhammappamāṇadharmappasannapuggalabhāvato. “Yo evaṃ svākkhātadhammo, Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti saddhaṃ paṭilabhati. **Yojanasatantarepi vā** padese. **Jāyampatikāti** jānipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutteyeva gharasāmikagharasāminīvasena dvinnameva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tassa vattabbameva natthi. Ekāyapi tāva saṃvāso sambādhoyevāti dassanattham **“dve”**ti vuttaṃ. Rāgādīnā **kiñcanaṃ**, khettavatthādīnā **palibodhanaṃ**, tadubhayena saha vattatīti **sakiñcanapalibodhano**, soyevattho tathā. Rāgo eva rajo, tadādīkā dosamoharajā. Vuttañhi “rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”ti ādi¹. Āgamanapathatāpi uṭṭhānaṭṭhānatā evāti dvepi saṃvaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ eva nānaṃ. **Alaggaṇaṭṭhenāti** asajjanaṭṭhena appaṭibandhasabhāvena. Rūpakavasena, taddhitavasena vā abbhokāsoti dassetuṃ **viya**-saddagahaṇaṃ. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam tabbhāvaṃ dassetuṃ **“apicā”**ti ādi vuttaṃ. Rajānaṃ sannipātaṭṭhānaṃ viyāti sambandho.

Visuṃ visuṃ paduddhāramakatvā samāsato atthavaṇṇanā **saṅkhepakathā**. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvāti** dukkaṭamattassāpi

1. Khu 7. 406; Khu 8. 154 piṭṭhesu.

anāpajjanena achiddam katvā. **Carimakacittanti** cuticittam. **Kilesamalenāti** taṇhāsamkilesādimalena. **Amalinanti** asaṅkiliṭṭham. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkham viya likhitam dhotanti **saṅkhalikhitam**. Atthamattam pana dassetum **“likhitasāṅkhasadisan”**ti vuttam. **Dhotasaṅkhasappaṭibhāganti** tadatthasseva vivaraṇam. Apica likhitam saṅkham **saṅkhalikhitam** yathā “agyāhito”ti, tassadisattā pana idam saṅkhalikhitantipi dasseti, bhāvanapumsakañcetam. **Ajjhāvasatāti** ettha **adhisaddena** kammappavacanīyena yogato **“agāran”**ti etam bhummatthe upayogavacananti āha **“agāramajjhe”**ti. Yam nūna yadi pana pabbajeyyam, sādhu vatāti sambandho. Kasāyena rattāni **kāsāyānīti** dasseti **“kasāyarasapītatāyā”**ti iminā. Kasmā cetāni gahitānīti āha **“brahmacariyam carantānam anucchavikāni”**ti. **Acchādetvāti** vohāravacanamattam, paridahitvāti attho, tañca kho nivāsanapārupanavasena. Agāravāso **agāram** uttarapadalopena, tassa **hitam** vuḍḍhi-āvaham **kasivāṇijjādikammaṃ**. **Tam anagāriyanti** tasmim anagāriye.

192. **Sahassatoti** kahāpaṇasahassato. **Bhogakkhandho** bhogarāsi. **Ābandhanatṭhenāti** “putto nattā panattā”ti ādinā pemavasena paricchedam katvā bandhanatṭhena, etena ābandhanattho **parivaṭṭasaddoti** dasseti. Atha vā pitāmahapituputtādivasena parivattanatṭhena **parivaṭṭotipi** yujjati. “Amhākamete”ti nāyantīti **nīātayo**.

193. Pātimokkhasamvarena pihakāyavacīdvāro samāno tena samvarena upeto nāmāti katvā **“pātimokkhasamvarena samannāgato”**ti vuttam. Ācāragocarānam vitthāro **Vibhaṅgaṭṭhakathādīsu**¹ gahetabbo. **“Ācāragocarasampanno”**ti ādi ca tasseva pātimokkhasamvarasamvutabhāvassa paccayadassanam. Aṇusadisatāya appamattakam “aṇū”ti vuttanti āha **“appamattakesū”**ti. Asañcicca āpanna-anukhuddakāpattivasena, sahasā uppanna-akusalacittuppādasena ca appamattakatā. **Bhayadassīti** bhayadassanasīlo. **Sammāti** aviparītam, sundaram vā, tabbhāvo ca sakkaccam yāvajīvam avītikkamavasena. **“Sikkhāpadesū”**ti vuttheyeva

1. Abhi-Ṭṭha 2. 320 piṭṭhe.

tadavayavabhūtaṃ “sikkhāpadaṃ samādāya sikkhatī”ti atthassa gamyamānattā kammaṭṭhānaṃ na vuttanti āha “**taṃ taṃ sikkhāpadaṃ**”ti, taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ, sikkhāya vā adhigamupāyaṃ, tassā vā nissayanti attho.

Etthāti etasmim “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti ādivacane. **Ācāragocaraggahaṇenevā**ti “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva. Tenāha “**kusale kāyakammavacīkamme gahitepī**”ti. Na hi ācāragocarasaṃpannena kusalakāyavacīkammaggahaṇaṃ sambhavati, iminā punaruttitāya codanālesam dasseti. **Tassā**ti ājīvapārisuddhisīlassa. **Uppattidvāradassanattanti** uppattiyā kāyavacīviññattisaṅkhātassa dvārassa kammāpadesena dassanattam, etena yathāvuttacodanāya sodhanaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—siddhepi sati punārambho niyamāsa vā hoti, atthantarabodhanāya vā, idha pana atthantaram bodheti, tasmā uppattidvāradassanattam vuttanti. **Kusalenā**ti ca sabbaso anesanapahānato anavajjena. Kathaṃ tena uppattidvāradassananti āha “**yasmā panā**”ti ādi. Kāyavacīdvāresu uppanna anavajjena kāyakammavacīkammena samannāgatattā **parisuddhājīvoti** adhippāyo. Tadubhayameva hi ājīvahetukaṃ ājīvapārisuddhisīlam.

Idāni suttantarena saṃsanditum “**muṇḍikaputtasuttantavasena vā evaṃ vuttan**”ti āha. **Vā**-saddo cettha suttantarasaṃsandanaṃsaṅkhātā-atthantaravikappanatto. **Muṇḍikaputtasuttantaṃ** nāma Majjhimāgamavare Majjhimapaṇṇāsake¹, yaṃ “Samaṇamuṇḍikaputtasuttan”tipi vadanti. Tattha **thapati**ti pañcakaṅgaṃ nāma vaḍḍhakaṃ Bhagavā ālapati. Thapatisaddo hi vaḍḍhakiyāyo. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā “katame ca thapati kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamman”ti¹ sīlassa kusalakāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasim vadāmi”ti¹ evaṃ pavattāya Muṇḍikaputtasuttadesanāya “kāyakammavacīkammena samannāgato kusalenā”ti sīlassa kusalakāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “parisuddhājīvo”ti evaṃ pavattā yaṃ Sāmaññaphalasuttadesanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sameti yathā taṃ gaṅgodakena yamunodakaṃ, tasmā idisipi Bhagavato desanāvibhūti

1. Ma 2. 218 piṭṭhe.

atthevāti. **Sīlasmiṃ vadāmī**ti sīlanti vadāmi, sīlasmiṃ vā ādhārabhūte antogadham̄ pariyāpannam̄, niddhāraṇasamudāyabhūte vā ekam̄ sīlanti vadāmi.

Tividhenāti cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlato tividhena.

“**Manacchaṭṭhesū**”ti iminā kāyapañcamānameva gahaṇam̄ nivatteti. Upari niddese vakkhamānesu **sattasu ṭhānesu**. **Tividhenāti** catūsu paccekam̄ yathālābhayathābalayathāsāruppatāvasena tibbidhena.

Cūḷamajjhimamahāsīlavaṇṇanā

194-211. **Evanti** “so evam̄ pabbajito samāno pātimokkhasam̄varasam̄vuto viharatī”ti ādinā nayena. “**Sīlasmin**”ti idam̄ niddhāraṇe bhummam̄ tato ekassa niddhāraṇīyattāti āha “**ekam̄ sīlan**”ti. Apica iminā ādhāre bhummam̄ dasseti samudāyassa avayavādhiṭṭhānattā yathā “rukke sākā”ti. “**Idan**”ti padena katvatthavasena samānādhikaraṇam̄ bhummacanassa katvatthe pavattanato yathā “vanappagumbe yatha phusitagge”ti¹ dasseti “**paccattavacanatthe vā etam̄ bhumman**”ti iminā. **Ayamevatthoti** paccattavacanattho eva. **Brahmajāleti** Brahmajālasuttavaṇṇanāyam̄², Brahmajālasuttapade vā. Samvaṇṇanāvasena **vuttanayenāti** attho. “Idamassa hoti sīlasmin”ti ettha mahāsīlapariyosānena niddhāriyamānassa abhāvato paccattavacanatthoyeva sambhavatīti āha “**idam̄ assa sīlam̄ hotīti attho**”ti, tatoyeva ca Pāḷiyam̄ apiggahaṇamakatan̄ti daṭṭhabbam̄.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni **asam̄varamūlakāni bhayāni**. “**Sīlassāsam̄varatoti** sīlassa sam̄varaṇato, sīlasam̄varābhāvatoti attho”ti³ ācariyena vuttam̄, “yadidam̄ sīlasam̄varato”ti pana padassa “yam̄ idam̄ bhayam̄ sīlasam̄varato bhavyeyā”ti atthavacanato, “sīlasam̄varahetu bhayam̄ na samanupassatī”ti ca atthassa upapattito sīlasam̄varato sīlasam̄varahetūti atthoyeva sambhavati. “Yam̄ idam̄ bhayam̄ sīlasam̄varato bhavyeyā”ti hi pāṭhopi dissati. “**Sam̄varato**”ti hetum̄ vatvā tadadhigamita-atthavasena “**asam̄varamūlakassa bhayassa abhāvā**”tipi

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 68 piṭṭhādīsu.

3. Dī-Ṭṭi 1. 242 piṭṭhe.

hetum vadati. **Yathāvidhānavihitenā**ti yathāvidhānaṃ sampāditena. **Khattiyābhisekenā**ti khattiyabhāvāvahena abhisekena. **Muddhani avasittoti** matthakeyeva abhisitto. Ettha ca “yathāvidhānavihitenā”ti iminā porāṇakāciṇṇavidhānasamaṅgitāsaṅkhātāṃ ekaṃ aṅgaṃ dasseti, “khattiyābhisekenā”ti iminā khattiyabhāvāvahatāsaṅkhātāṃ, “muddhani avasitto”ti iminā muddhaniyeva abhisiñcitabhāvasaṅkhātāṃ. Iti tivaṅgasamannāgato khattiyābhiseko vutto hoti. Yena abhisittarājūnaṃ rājānubhāvo samijjhati. Kena paṇāyamattho viññāyatīti? Porāṇakasatthāgatanayena. Vuttaṃhi **Aggaññasuttatṭhakathāyaṃ** Mahāsammatābhisekavibhāvanāya “te paṇassa khettsāmino tīhi saṅkhehi abhisekampi akaṃsū”ti¹. **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ** Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ “muddhāvasittenāti tīhi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittenā”ti². **Sīhaḷatṭhakathāyampi** Cūlasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ “paṭhamāṃ tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīhi saṅkhāni ca gaṅgodakaṃca khattiyakaññāṃca laddhum vaṭṭatī”ti ādi vuttaṃ.

Ayaṃ pana tatthāgatanayena **abhisekavidhānavinicchayo**— abhisekamaṅgalatthaṃhi alaṅkatapaṭiyattassa maṇḍapassa antokatassa udumbarasākhamāṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārāhaṃ abhijaccaṃ khattiyāṃ nisīdāpetvā paṭhamāṃ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇaṃ suvaṇṇamayasaṃmuddikadakkhiṇāvattasaṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evaṃca vadeti “deva taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasinehānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti. Tato puna purohitopi porohiccaṭhānānurūpālāṅkārehi alaṅkatapaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇaṃ rajatamayāṃ saṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evaṃca vadeti “deva taṃ sabbepi

1. Dī-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 356 piṭṭhe.

brāhmaṇagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇagaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhī”ti. Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṃ ratanamayaṃ saṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhī”ti. Te pana tassa evaṃ vadantā “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpaṃ rajjaṃ karissati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce karissasi, tava muddhā sattadhā phalatū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbanti. **Vaḍḍhakīsūkarajātakādīhi** cāyamatto vibhāvetabbo, abhisekopakaraṇānipi **samantapāsādikādīsu**¹ gahetabbānīti.

Yasmā nihatapaccāmitto, tasmā na samanupassatīti sambandho. Anavajjatā kusalabhāvenāti āha “**kusalaṃ sīlapadaṭṭhānehi**”ti ādi. Idaṃ vuttaṃ hoti—kusalasīlapadaṭṭhānā avipparāpāmojjapītipassaddhidhammā, avipparāpādinimittaṇca uppannaṃ cetāsikasukhaṃ paṭisaṃvedeti, cetāsikasukhasamuṭṭhānehi ca paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa uppannaṃ kāyikasukhanti.

Indriyasamvarakathāvaṇṇanā

213. Sāmaññassa visesāpekkhatāya idhādhippetopi viseso tena apariccatto eva hotīti āha “**cakkhusaddo katthaci Buddhacakkhumhi vattatī**”ti ādi. Vijjamānameva hi abhidheyyabhāvena visesatthaṃ visesantarānivatānena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ Buddhānameva cakkhu

1. Vi-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhe.

dassananti **Buddhacakkhu**, Āsayānusayañāṇaṃ,
 Indriyaparopariyattañāṇaṇca. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena cakkhūti
Samantacakkhu, Sabbaññutaññāṇaṃ. **Tathūpamanti** pabbatamuddhūpamaṃ,
 dhammamayaṃ pāsādanti sambandho. Sumedha samantacakkhu tvaṃ
 janatamavekkhassūti attho. **Ariyamaggattayapaññāti**
 heṭṭhimāriyamaggattayapaññā. “Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā,
 tīṇi ca phalānī”ti **Salāyatanaṅgaṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ, idha pana
 maggeheva phalāni saṅgahetvā dasseti. Catusaccasaṅkhāte dhamme cakkhūti
 hi **dhammacakkhu**. Paññāyeva dassanaṭṭhena cakkhūti **paññācakkhu**,
 pubbenivāsāvakkhayañāṇaṃ. **Dibbacakkhumhīti** dutiyavijjāya. **Idhāti**
 “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti imasmiṃ pāṭhe. **Ayanti** cakkhusaddo.
“Pasādacakkhuvohārena”ti iminā idha cakkhusaddo cakkhupasādeyeva
 nippariyāyato vattati, pariyāyato pana nissayavohārena nissitassa vattabbato
 cakkhuviññāṇepi yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti dasseti. Idhāpi
 sasambhārakathā avasiṭṭhāti katvā **sesapadesupīti pi**-saddaggaṇaṃ, “na
 nimittaggāhī”ti ādipadesupīti attho. Vividhaṃ asanaṃ khedanaṃ **byāseko**,
 kilesa eva byāseko, tena virahito tathā, virahitatā ca asammissatā,
 asammissabhāvo ca sampayogābhāvato parisuddhatī āha **“asammissaṃ**
parisuddhaṃ”ti, kilesadukkhena avomissaṃ, tato ca suvisuddhanti attho. Sati
 ca suvisuddhe indriyasamvare nīvaraṇesu
 padhānabhūtapāpadhammavigamena adhicittānuyogo hatthagato eva hoti,
 tasmā adhicittasukhameva “abyāsekasukhaṃ”ti vuccatīti dasseti
“adhicittasukhaṃ”ti iminā.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato pakārehi, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti **sampajāno**,
 tassa bhāvo **sampajaññaṃ**, tathāpavattañāṇaṃ, tassa vibhajaṇaṃ
 sampajaññabhājanīyaṃ, tasmim **sampajaññabhājanīyamhi**. **“Gamanan”**ti
 iminā abhikkamaṇaṃ **abhikkantanti** bhāvasādhanamāha. Tathā
 paṭikkamaṇaṃ **paṭikkantanti** vuttaṃ **“nivattanan”**ti. Gamanañcettha
 nivattetvā, anivattetvā ca gamaṇaṃ, nivattanaṃ pana nivattimattameva,
 aññamaññamupādānakiriyāmatāñcetaṃ dvayaṃ. Kathaṃ labbhatīti āha
“gamane”ti-ādi. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyaṃ upanento.

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 1 piṭṭhe.

Paṭinivattentoti tato puna nivattento. **Apanāmentoti** apakkamanavasena pariṇāmento. **Āsanassāti** pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Sāmsarantoti** sāmsappanto. **Pacchima-aṅgapadesanti** aṭanikādipacchimāvayavappadesaṃ. **Paccāsāmsarantoti** paṭi-āsappanto. “**Eseva nayo**”ti iminā nipannasseva abhimukhaṃ sāmsappanapaṭi-āsappanāni dasseti. Ṭhānaniśajjāsāyanesu hi yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo**. Pacchato apahāro **paṭikkamoti** lakkhaṇaṃ.

Sampajānanam **sampajānaṃ**, tena attanā kattabbakiccassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha “**sampajaññaena sabbakiccakārī**”ti. “**Sampajañña** **eva vā kārī**”ti iminā sampajānassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti dasseti. “**So hī**”ti ādi dutiyavikappassa samatthanaṃ. “**Sampajañña**”ti ca iminā sampajānasaddassa sampajañña-pariyāyatā vuttā. Tathā hi **Ācariyānandattherena** vuttaṃ “samantato, sammā, samaṃ vā pajānanam sampajānaṃ, tadeva sampajañña”ti¹. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—yathā abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti, tathā sampajānassa kāro karaṇaṃ sampajānakāro, so etassa atthīti **sampajānakārī**ti.

Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena atthena saha vattatīti **sāttakam**, abhikkantādi,² sāttakassa sampajānanam **sāttakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano patirūpassa sampajānanam **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññaṭṭha ca pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajānanam **gocarasampajaññaṃ**. Sāmaññaniddesena, hi ekasesanayena vā gocarasaddo tadatthadvayepi pavattati. Abhikkamādīsu asammuyhanasaṅkhātaṃ asammohameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. **Cittavasenevā**ti cittassa vaseneva cittavasamanugatenevāti attho. **Pariggahetvā**ti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. Saṅghadassaneneva uposathapavāraṇādi-atthāya gamanaṃ saṅghitaṃ. **Ādisaddena** kaṣiṇaparikkamādīnaṃ saṅgho. Saṅkhepato vuttaṃ tadatthameva vivarituṃ “**cetiyaṃ vā**”ti ādi vuttaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇā**ti ukkaṭṭhaniddeso esa. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Tatthā**ti asubhārammaṇe. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

1. Mūlaṭī 2. 180 piṭṭhe.

2. Abhikkantādīsu (Ka)

Āmisatoti cīvarādi-āmisapaccayato. Kasmāti āha “**taṃ nissāyā**”ti ādi.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. Yasmā pana dhammato vaḍḍhiyeva attho nāma, tasmā yaṃ “sātthakan”ti adhippetam̃ gamanam̃, taṃ sabbampi sappāyamevāti siyā avisesena kassaci āsaṅkāti tannivattanattham̃ “**cetiyaḍassanam̃ tāvā**”ti ādi āradḍham̃. **Mahāpūjāyāti** mahatiyā pūjāya, bahūnam̃ pūjādivaseti vuttam̃ hoti. **Cittakammarūpakāni viyāti** cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā nānappakāraviccitakiriyaṃ paṭimāyo viya. **Tatrāti** tāsū parisāsu. **Assāti** bhikkhuno. **Asamapekkhanam̃** nāma gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam̃. Yaṃ sandhāya vuttam̃ “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhassa puthujjanassā”ti ādi¹. Mātugāmasamphassavasena **kāyasam̃saggāpatti**. Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**. “Dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti”ti ādinā **vuttappakārenea**. **Mahāparisaparivārānanti** kadāci dhammassavanādi-atthāya itthipurisasammissaparivāre sandhāya vuttam̃.

Tadatthadīpanatthanti asubhadassanassa sātthakabhāvasaṅkhātassa atthassa dīpanattham̃. **Pabbajitadivasato paṭṭhāya** paṭivacanadānavasena bhikkhūnam̃ anuvattanakathā āciṅṇā, tasmā paṭivacanassa adānavasena ananuvattanakathā tassa dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti. **Dve kathāti** hi vacanakaraṇākaraṇakathā. Tattha vacanakaraṇakathāyeva kathitapubbā, dutiyā na kathitapubbā. Tasmā subbacattā paṭivacanamadāsīti attho.

Evanti iminā. “Sace pana cetiyassa mahāpūjāyā”ti ādikam̃ sabbampi vuttappakāram̃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsūbhan”ti ādikameva. Pariggahitam̃ sātthakam̃, sappāyaṅca yena so **pariggahitasātthakasappāyo**, tassa, tena yathānupubbikam̃ sampajaññapariggahaṇam̃ dasseti. Vuccamānayogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇam̃ **kammaṭṭhānam̃**, tadeva

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

bhāvanāya visayabhāvato **gocaranti** āha “**kammaṭṭhānasaṅkhātāṃ gocarān**”ti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittāṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahaṇaṃ katvā. **Bhikkhācāragocareti** bhikkhācārasaṅkhāte gocare, anena kammaṭṭhāne, bhikkhācāre ca gocarasaddoti dasseti.

Idhāti sāsane. **Haratīti** kammaṭṭhānaṃ pavattanavasena neti, yāva piṇḍapātaṇḍikāṃ anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpayogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamaṇā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Tatthāti** tesu catūsu bhikkhūsu. **Āvaraṇīyehīti** nīvaraṇehi. **Pagevāti** pātoyeva. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre. Ūrubaddhāsanañhettha pallaṅko. **Usumanti** dve tīṇi uṇhāpanāni sandhāya vuttaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ anuyuñjivāti** tadahemūlabhūtaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjivā. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** kammaṭṭhānamukheneva, kammaṭṭhānavijahanto evāti vuttaṃ hoti, tena “patopi acetano”ti ādinā¹ vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti.

Gantvāti pāpuṇitvā. Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ ce, tadeva nipaccakārasādhanāṃ. Aññañce, anipaccakāraṇaṃmiva hotīti dassetuṃ “sace”ti ādi vuttaṃ. Atabbisayena **taṃ ṭhapetvā**. “**Mahantaṃ cetiyaṃ ce**”ti ādinā kammaṭṭhānikassa mūlakammaṭṭhānāmanasikārassa papañcābhāvadassanaṃ. Aññaṇa pana tathāpi aññathāpi vanditabbameva. **Tathevāti** tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sārīracetiyāṃ garutaranti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**”ti pubbakālakiriyāvasena vuttaṃ. Yathāha Aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti², ayam ācariyassamati, “**bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpī**”ti pana vacanato yadi cetiyaṅgaṇato gate bhikkhācāramagge bodhiyaṅgaṇaṃ bhaveyya, sāpi vanditabbāti maggānukkameneva “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāvacaṇaṃ, na tu garukātabbatānukkamena. Evañhi sati bodhiyaṅgaṇaṃ paṭhamaṃ pattenāpi bodhiṃ vanditvā cetiyaṃ vanditabbāṃ, ekameva pattenāpi tadeva vanditabbāṃ,

1. Dī-Ṭṭha 1. 178; Ma-Ṭṭha 1. 27; Saṃ-Ṭṭha 3. 23; Abhi-Ṭṭha 2. 345 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 4. 77; Am-Ṭṭha 1. 356; Abhi-Ṭṭha 2. 408 piṭṭhesu.

tadubhayampi appattena na vanditabbanti ayamatto suviññāto hoti. Bhikkhācāragatamaggena hi pattaṭṭhāne kattabba-antarāvattadassanametaṃ, na pana dhuvavattadassanaṃ. Pubbe hesa katavattoyeva. Tenāha “pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā”ti-ādi.

Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhi-ādiparibhogacetiyepe nipaccakaraṇaṃ upapannanti dasseti “**Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti iminā. **Paṭisāmitaṭṭhānanti** sopānamūlabhāvasāmaññena vuttaṃ, Buddhārammaṇapītivisayabhūta cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇato bāhiraṭṭhānaṃ patvāti vuttaṃ hoti.

Gāmasamīpeti gāmūpacāre. Tāva pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā hontīti sambandho. **Janasaṅgahatthanti** “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena mahājanassa saṅgahaṇatthaṃ.

Aṭṭhakathācariyānaṃ vacanaṃ samatthetum “**dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthī**”ti vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kātabbāyevā”ti Aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā vā dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā dhammakathaṃ kathetvāti sambandho. **Ācariyānandattherena**¹ pana “tasmā”ti etassa “kathetabbāyevāti vadantī”ti etena sambandho vutto.

Kammaṭṭhānasīsenevāti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijhana vasena, tadanugūṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvāti attho, dutiyapadepe ese va nayo. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti adhi kāro. **Tatthāti** gāmato nikkhamaṇaṭṭhāneyeva.

“**Porāṇakabhikkhū**”ti ādinā porāṇakāciṇṇadassanena yathāvuttamatthaṃ daḷhaṃ karoti. **Sampattaparicchadenevāti** “paricito aparicito”ti ādivibhāgam akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Ānubhāvenāti** anuggahabale na. **Bhayeti** paracakkādibhaye. **Chātaketi** dubbhikkhe.

“Pacchimayāmepe nisajjācaṅkamehi vītināmetvā”ti ādinā **vuttappakāraṃ**. **Karontassāti** karamānasseva, anādare cetam sāmivacanaṃ. **Kammajatejoti** gahaṇim sandhāyāha. **Pajjalatīti** uṇhabhāvaṃ janeti. Tatoyeva upādinnakaṃ gaṇhāti, sedā muccanti. **Kammaṭṭhānaṃ vīthim**

1. Mūlaṭī 2. 181 piṭṭhe.

nārohati khudāparissamena kilantakāyassa samādhānābhāvato.

Anupādinnam odanādivatthu. **Upādinnam** udarapaṭalam. Antokucchiyañhi odanādivatthusmim asati kammajatejo uṭṭhahitvā udarapaṭalam gaṇhāti, “chātosmi, āhāram me dethā”ti vadāpeti, bhuttakāle udarapaṭalam muñcitvā vatthum gaṇhāti, atha satto ekaggo hoti, yato “chāyārakkhaso viya kammajatejo”ti Aṭṭhakathāsu vutto. **So pagevāti** ettha “tasmā”ti seso.

Gorūpānanti gunnam, gosamūhānam vā, vajato gocarathāya nikkhamanavelāyamevāti attho. Vuttaviparītanayena **upādinnakam muñcitvā anupādinnakam gaṇhāti**. **Antarābhatteti** bhattassa antare, yāva bhattam na bhuñjati, tāvāti attho. Tenāha “**kammaṭṭhānasīsena āhārañca paribhuñjitvā**”ti. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Tatoti** bhuñjanato. **Ponkhānuponkhanti** kammaṭṭhānupatṭhānassa anavacchedadassanametaṃ, uttaruttarinti attho, yathā ponkhānuponkham pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavacchedo, evametassāpi kammaṭṭhānupatṭhānassāti vuttam hoti. “**Edisā cā**”ti ādinā tathā kammaṭṭhānāmanasikārassāpi sātthakabhāvaṃ dasseti. **Āsananti** nisajjāsanam.

Nikkhittadhuroti bhāvanānuyoge anukkhittadhuro anāraddhavīriyo. Vattapaṭipattiyā aparipūraṇena sabbavattāni bhinditvā. **Pañcavidhacetokhīlavinibandhacittoti** pañcavidhena cetokhīlena, vinibandhena ca sampayuttacitto. Vuttañhi Majjhimāgame **Cetokhīlasutte**—

“Katamassa pañca cetokhīlā appahīnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu Satthari kaṅkhati, dhamme kaṅkhati, saṅghe kaṅkhati, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti”ti¹,

“Katamassa pañca cetosovinibandhā asamucchinnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo hoti, rūpe avītarāgo hoti, yāvadattham udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññataram devanikāyam paṇidhāya brahmacariyam carati”ti² ca—

1. Ma 1. 145 piṭṭhe.

2. Ma 1. 146 piṭṭhe.

vitthāro. Ācariyena¹ pana pañcavidhacetovinibandhacittabhāvoyeva padekadesamullīngetvā dassito. Cittassa kacavarakhāṇukabhāvo hi cetokhīlo, cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ viya katvā gaṇhanabhāvo cetasovinibandho. Paṭhamo cettha vicikicchādosavasena, dutiyo lobhavasenāti ayametesam viseso. **Caritvāti** vicarivā. Kammatṭhānavirahavasena **tuccho**.

Bhāvanāsahitameva bhikkhāya gataṃ, paccāgatañca yassāti **gatapaccāgataṃ**, tadeva vattaṃ, tassa vasena. **Attakāmāti** attano hitasukhamicchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ, sukhañca tannimittakanti. Atha vā viññūnaṃ attato nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca dhammo attā nāma, taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā**. Adhunā pana **atthakāmāti** hitavācakena atthasaddena pāṭho dissati, dhammasaññuttaṃ hitamicchantā, hitabhūtaṃ vā dhammammicchantāti tassattho. **Ṇattāti** iṇena pīlitā. Tathā sesapadadvayepi. **Etthāti** sāsane.

Usabham nāma vīsati yaṭṭhiyo, **gāvutaṃ** nāma asīti usabhā. **Tāya saññāyāti** tādisāya pāsāṇasaññāya, kammatṭhānāmanasikārena “**ettakaṃ ṭhānamāgataṃ**”ti jānantā gacchantīti adhippāyo. **Nanti** kilesaṃ. Kammatṭhānavippayuttacittena pāduddhāraṇamakattukāmato tiṭṭhati, pacchāgato pana ṭhitimanatikkamitukāmato. **Soti** uppanakilesa bhikkhu. **Ayanti** pacchāgato. **Etanti** parassa jānanaṃ. **Tatthevāti** patiṭṭhitatṭhāneyeva. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti ādiko yo patiṭṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenāpi yonisomanasikāraṃ paribrūhetīti idampi parassa jānaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbam. **Purimapādeyevāti** paṭhamaṃ kammatṭhānavippayuttacittena uddharitapādavaḷaṅgeyeva. **Etīti** gacchati. “**Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viyā**”ti ādinā atṭhāneyevetaṃ kathitaṃ. “Kvāyaṃ evaṃ paṭipannapubbo”ti āsaṅkaṃ nivatteti.

Maddantāti dhaññakaraṇatṭhāne sālīsīsādīni maddantā. **Assāti** therassa, ubhayāpekkhavadanāmetam. Assa arahattappattadivase

1. Dī-Ṭī 1. 245 piṭṭhe.

caṅkamanakoṭiyanti ca. Adhigamappicchatāya vikkhepaṃ katvā,
nibandhitvā ca paṭijānitvāyeva ārocesi.

Paṭhamam tāvāti padasobhanattham pariyāyavacanam. **Mahāpadhānanti** Bhagavato dukkaracariyam, amhākam atthāya Lokanāthena chabbassāni kataṃ dukkaracariyam “evāham yathābalaṃ pūjessāmi”ti attho. Paṭipattipūjāyeva hi pasatthatarā Satthupūjā, na tathā āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamamevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttam, na bhojanakālādisu avassam kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena. **Evasaddena** hi itarāya nisajjāya, sayanassa ca nivattanam karoti. **Vippayuttena uddhaṭe paṭinivattentoti** sampayuttena uddharitapādeyeva puna ṭhapanam sandhāyāha. “**Gāmasamīpaṃ gantvā**”ti vatvā tadattham vivarati “**gāvī nū**”ti-ādinā. **Kacchakantarototi** upakacchantarato, upakacche laggitakamaṇḍalutoti vuttam hoti. **Udakagaṇḍūsanti** udakāvagaṇḍakārakam. Katinam tithīnam pūraṇi **katimī**, “pañcamī nu kho pakkhassa, aṭṭhamī”ti ādinā divasam vā pucchitoti attho. Anārocanassa akattabbattā **āroceti**. Tathā hi vuttam “anujānāmi bhikkhave sabbeheva pakkhagaṇanam uggahetun”ti ādi¹.

“Udakam gilitvā āroceti”ti **vuttanayena. Tatthāti** gāmadvāre.
Niṭṭhubhananti² udakaniṭṭhubhanaṭṭhānam. **Tesūti** manussesu.
Ñānacakkhusampannattā **cakkhumā. Īdisoti** susammatṭhacetiyaṅgaṇādiko.
Visuddhipavāraṇanti khīṇāsavabhāvena pavāraṇam.

Vīthim otarivā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo
sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yam sandhāya vuttam
“pāsādikena abhikkantena paṭikkantena”ti ādi³. Tam gamanam dasseturam
“**tattha cā**”ti ādimāha. “**Na hi javena piṇḍapātiyadhutaṅgam nāma kiñci atthi**”ti iminā javena gamane loluppacāritā viya asāruppatam dasseti.
Udakasakaṭanti udakasārasakaṭam. Tañhi visamabhūmi bhāgappattam
niccalameva katum vaṭṭati. **Tadanurūpanti** bhikkhādānānurūpam.
“**Āhārepaṭikūlasaññam upaṭṭhapetvā**”ti ādisu yam vattabham, tam parato
āgamissati. Rathassa akkhānam telena abbhañjanam, vaṇassa lepanam,
puttamaṃsassa khādanañca tidhā upamā yassa āharaṇassāti tathā.
Aṭṭhaṅgasamannāgatanti

1. Vi 3. 157 piṭṭhe.

2. Niṭṭhuhanam (Ka)

3. Vi 1. 275 piṭṭhe.

“yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā, yāpanāyā”ti ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. “**Neva davāyā**”ti ādi pana paṭikkhepamattadassanaṃ. **Bhattakilamathanti** bhattavasena uppannakilamatham. **Purebhattādi** divāvasena vuttaṃ. **Purimayāmādi** rattivasena.

Gatapaccāgatesu kammatṭhānassa haraṇaṃ vattanti atthaṃ dassento “**haraṇapaccāharaṇasaṅkhātan**”ti āha. “**Yadi upanissayasampanno hoti**”ti idaṃ “devaputto hutvā”ti ādisupi sabbattha sambajjhitaḥḥaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, satahassaṅca tajjā puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakaḥḥaṃ aggasāvakaṅca ekamasaṅkhyeyyaṃ, kappasatahassaṅca, mahāsāvakaṅca² kappasatahassameva, itaresaṃ pana atītāsu jātīsu vivaṭṭupānissayasavasena kālaniyamamantarena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyakusalaṃ. “**Seyyathāpi**”ti ādinā tasmim tasmim ṭhānantare etadaggaṭṭhapitānaṃ therānaṃ sakkhidassanaṃ. Tattha **thero Bāhiyo dārucīriyoti** Bāhiyavisaye sañjātasamvaddhatāya Bāhiyo, dārucīrapariharaṇato dārucīriyoti ca samaññito thero. So hāyasmā—

“Tasmā tiha te Bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evaṃhi te Bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te Bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ Bāhiya na tena. Yato tvaṃ Bāhiya na tena, tato Bāhiya na tattha. Yato tvaṃ Bāhiya na tattha, tato tvaṃ Bāhiya nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā’ti”³—

Ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi. Evaṃ Sāriputtattherādīnampi mahāpaññatādīpanāni suttapadāni vitthārato vattabbāni. Viseso pana Aṅguttarāgame etadaggasuttapadāni⁴. **Sikhāpattanti** koṭippattam niṭṭhānappattam sabbathā paripuññato.

1. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18, 339; Sam 2. 323; Am 2. 341; Am 3. 15; Abhi 1. 262; Abhi 2. 258; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

3. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

4. Am 1. 23 piṭṭhe.

Tanti asammuyhanam. **Evanti** idāni vuccamānākārena veditabbanam. “**Attā abhikkamati**”ti iminā diṭṭhigāhavasena, “**aham abhikkamāmi**”ti iminā mānagāhavasena, tadubhayassa pana vinā taṇhāya appavattanato taṇhāgāhavasenāti tīhipi maññanāhi andhabālaputhujjanassa abhikkame sammuyhanam dasseti. “**Tathā asammuyhanto**”ti vatvā tadeva asammuyhanam yena ghanavinibbhogena hoti, tam dassento “**abhikkamāmi**”ti ādimāha. **Cittasamuṭṭhānavāyodhātūti** teneva abhikkamanacittena samuṭṭhānā, tamcittasamuṭṭhānikā vā vāyodhātu. **Viññattinti** kāyaviññattim. **Janayamānā uppajjati** tassā vikārabhāvato. **Iti** tasmā uppajjanato. **Cittakiriyavāyodhātuvipphārasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātākāyaviññattivāsena. **Tassāti** aṭṭhisāṅghāṭassa. **Abhikkamatoti** abhikkamantassa. **Omattāti** avamattā lāmakappamāṇā. **Vāyodhātutejodhātuvasena itarā dve** dhātuyo.

Idam vuttam hoti—yasmā cettha vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātu, tena tassā uddharaṇe vāyodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsam dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, tathā abhāvato pana itarāsam omattatāti. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānam paccayo. Kiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāro, tena tassā tattha tejodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsam dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṅga tadabhāvato omattatāti dasseti “**tathā atiharaṇavītiharaṇesū**”ti iminā. Satipi cettha anugamakānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattam sandhāya tathāsaddaggaṇam katam. Paṭhame hi naye tejodhātuyā anugamakatā, vāyodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana vāyodhātuyā anugamakatā, tejodhātuyā anugantabbatāti. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanam **uddharaṇam**, ṭhitaṭṭhānam atikkamitvā purato haraṇam **atiharaṇam**. Khāṇu-ādipariharaṇattham, patiṭṭhitapādaghaṭṭanāpariharaṇattham vā passena

haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ**, yāva paṭiṭṭhitapādo, tāva haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇanti** vā ayametesam viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjane paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātu, tena tassā vossajjane pathavīdhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā tāsā dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṅca tadabhāvato omattatāti dassento āha “**vossajjane -pa-balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Paṭiṭṭhābhāve viya paṭiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo hoti, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tassā sannirujjhanepi āpodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā vuttaṃ “**tathā sannikkhepanasannirujjhanesū**”ti.

Anugamakānugantabbatāvisesepi sati pathavīdhātu-āpodhātubhāvamattaṃ sandhāya tathāsaddaggahaṇaṃ kataṃ. Paṭhame hi naye pathavīdhātuyā anugamakatā, āpodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana āpodhātuyā anugamakatā, pathavīdhātuyā anugantabbatāti. **Vossajjana**ñcetta pādassa onāmanavasena vossaggo, tato paraṃ bhūmi-ādīsu paṭiṭṭhāpanaṃ **sannikkhepanaṃ**, paṭiṭṭhāpetvā nimmaddanavasena gamanassa sannirodho **sannirujjhanam**.

Tatthāti tasmim abhikkamane, tesu vā yathāvuttesu uddharaṇātiharaṇavītiharaṇa vossajjanasannikkhepanasannirujjhanasaṅkhātesu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā ca arūpadhammā. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. Sabbattha esa nayo. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uddharaṇādike uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi lahuparivattanato. **Pabbaṃ pabbanti** paricchedaṃ paricchedaṃ. **Sandhi sandhīti** gaṇṭhi gaṇṭhi. **Odhi odhīti** bhāgaṃ bhāgaṃ. Sabbañcetaṃ uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ittaro eva hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanayogagamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi, pāde ca bandhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro, yathā tilānaṃ bhijjayamānānaṃ

paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattamaṃ **“paṭapaṭāyantā”**ti vuttaṃ, uppādasena paṭapaṭa-saddaṃ akarontāpi karontā viyāti attho. Tilabhedalakkhaṇaṃ paṭapaṭāyanam viya hi saṅkhatabhedalakkhaṇaṃ uppādo uppānānamekantato bhinnattā. **Tatthāti** abhikkamanaṃ. **Ko eko abhikkamati** nābhikkamatiyeva. **Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ** siyā, na siyā eva. Kasmā? **Paramatthato hi -pa- dhātūnaṃ sayanaṃ**, tasmāti attho. Andhabālaputhujjanasammūḷhassa attano abhikkamananivattanañhetam vacanaṃ. Atha vā **“ko eko -pa- abhikkamanaṃ”**ti codanāya **“paramatthato hi”**ti-ādinā sodhanā vuttā.

Tasmim tasmim koṭṭhāseti yathāvutte chabbidhepi koṭṭhāse gamanādikassa apaccamaṭṭhattā. “Saddhim rūpena uppajjate, nirujjhati”ti ca silokapadena saha sambandho. Tattha paṭhamapadasambandhe **rūpenāti** yena kenaci sahuppajjanakena rūpena. Dutiyapadasambandhe pana **“rūpenā”**ti idaṃ yaṃ tato nirujjhamānacittato upari sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppānaṃ, tadeva tassa nirujjhamānacittassa nirodhena saddhim nirujjhanakaṃ sattarasacittakkaṇāyukaṃ rūpaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā rūpārūpadhammā samānāyukā siyūṃ. Yadi ca siyūṃ, atha “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti ādi¹ Aṭṭhakathāvacanehi, “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti² evamādipāḷivacanehi ca virodho siyā. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjanti, tasmā tesam taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesam pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hoti, tasmā ekacittakkaṇātītena saha sattarasacittakkaṇāyukatā rūpadhammānamicchitāti. Lahuparivattanaviññānavisesassa saṅgatiṃpaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṃgatiṃpaccayatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpassa garuparivattitā. Yathābhūtaṃ nānādhātūñānaṃ kho pana Tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tathēvāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabboti **ācariyena**³

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 248 piṭṭhe.

vuttam, tadetaṃ cittānuparivattiyā viññattiyā ekanirodhabhāvassa suviññeyyattā evaṃ vuttam. Tato saviññattikena puretaram sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppanna **rūpena saddhim aññam cittam nirujjhatī** attho veditabbo. Aññam cittam nirujjhati, aññam uppajjate cittanti yojetabbaṃ. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti. Yañhi purimuppannam cittam, tam nirujjhantaṃ aññassa pacchā uppajjamānassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhati, tathā laddhapaccayameva aññampi uppajjate cittam, avatthāvisesato cettha aññathā. Yadi evaṃ tesamubhinnaṃ antaro labbheyāti codanaṃ “no”ti apānetumāha **“avīci manusambandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevedanti avisesaṃ vidū maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno, rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattatī** attho. **Avīcī**ti hi nirantaratāvasena bhāvanapumsakavacanāṃ.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha **“puratopekkhanan”**ti. Yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, sayati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananti vuttam hoti. Yasmā ca tādisamālokitaṃ nāma hoti, tasmā tadanugatadisālokanam vilokitanti āha **“anudisāpekkhanan”**ti, abhimukhadisānurūpagatesu vāmadakkhiṇapassesu vividhā pekkhananti vuttam hoti. Heṭṭhā-uparipacchāpekkhanañhi **“olokita-ullokitāpalokitāni”**ti gahitāni. **Sārūpavasenā**ti samaṇapatirūpavasena, imināva asārūpavasena itaresamaggahaṇanti sijjhati. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsū ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayaparivajjanādīsū apalokitassa ca siyā sambhavoti āha **“iminā vā”**ti ādi, etena upalakkhaṇamattañcetanti dasseti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikataṃ paccakkhakāriṇaṃ, sādhakanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ Satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ Nando”ti¹ etadaggeṭṭhapesi. **Nandassā**ti kattutthe sāmivacanāṃ. **Itī**ti iminā ālokanena.

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

Sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ajjhāharitvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva ālokitavilokite gocarasampajaññabhāvato. **Etthāti** ālokitavilokite. **Attano kammaṭṭhānavasenevāti** khandhādikammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanam kātabbam, na añño upāyo gavesitabboti adhippāyo. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** vakkhamānakammaṭṭhānamukheneva. Yasmā pana ālokitādi nāma dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanam asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti ādi vuttam. **Āloketāti** ālokeno. Tathā **viloketā**. **Viññattinti** kāyaviññattim. **Itīti** tasmā uppajjanato. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātakāyaviññattivasena. **Akkhidanti** akkhipaṭalam. **Adho sīdatīti** osīdantam viya heṭṭhā gacchati. **Uddham laṅghetīti** laṅghentam viya upari gacchati. **Yantakenāti** akkhidalesu yojitarajjuyo gahetvā paribbhamanakacakkena. **Tatoti** tathā akkhidalanamosīdanullaṅghanato. Manodvārikajavanassa mūlakāraṇaparijānanam **mūlapariññā**. Āgantukassa abbhāgatassa, tāvakālikassa ca taṅkhaṇamattapavattakassa bhāvo **āgantukatāvakālikabhāvo**, tesam vasena.

Tatthāti tesu gāthāya dassitesu sattasu cittesu. **Āṅgakkiccam** sādhayamānanti padhānabhūta-āṅgakkiccam nipphādentam, sarīram hutvāti vuttam hoti. Bhavaṅgañhi paṭisandhisadisattā padhānamaṅgam, padhānañca “sarīran”ti vuccati, avicchedappavattihetubhāvena vā kāraṇakkiccam sādhayamānanti attho. **Tam āvaṭṭetvāti** bhavaṅgasāmaññavasena vuttam, pavattākāravisesavasena pana atītādinā tibbidham, tattha ca bhavaṅgupacchedasseva āvaṭṭanam. **Tannirodhāti** tassa nirujjhanato, anantarapaccayavasena hetuvacanam. “**Paṭhamajavanepi -pa-sattamajavanepī**”ti idam pañcadvārikavīthiyam “ayam itthī, ayam puriso”ti rajjanadussanamuyhanānamabhāvam sandhāya vuttam. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānam puretaram pavattāyonisomanasikāravasena ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanākārena pavattanato iṭṭhe itthirūpādimhi lobhasahagatamattam javanam uppajjati, anitṭhe ca dosasahagatamattam, na panekantarajjanadussanādi,

manodvāre eva ekantarajjanadussanādi hoti, tassa pana manodvārikassa rajjanadussanādino pañcadvārikajavanam̐ mūlam̐, yathāvuttam̐ vā sabbampi bhavaṅgādi, evam̐ manodvārikajavanassa mūlakāraṇavasena mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārikajavanasseva apubbabhāvavasena, ittaratāvasena ca. **Yuddhamaṇḍaleti** saṅgāmappadese. **Heṭṭhupariyavasenaṭi** heṭṭhā ca upari ca parivattamānavasena, aparāparam̐ bhavaṅguppattivasenaṭi attho. Tathā bhavaṅguppādavasena hi tesam̐ bhijjitvā patanam̐, iminā pana heṭṭhimassa, uparimassa ca bhavaṅgassa aparāparuppattivasena pañcadvārikajavanato visadisassa manodvārikajavanassa uppādam̐ dasseti tassa vaseneva rajjanādipavattanato. Tenevāha “**rajjanādivasena ālokitavilokitam̐ hoti**”ti.

Āpāthanti gocarabhāvam̐. **Sakakiccanipphādanavasenaṭi** āvajjanādikiccanipphādanavasena. **Tanti** javanam̐. Cakkhudvāre rūpassa āpāthagamanena āvajjanādīnam̐ pavattanato pavattikāraṇavaseneva “**gehabhūte**”ti vuttam̐, na nissayavasena. **Āgantukapuriso viyāti** abbhāgatapuriso viya. Duvidhā hi āgantukā atithi-abbhāgatavasena. Tattha kataparicayo “**atithi**”ti vuccati, akataparicayo “**abbhāgato**”ti, ayamevidhāhippeto. Tenāha “**yathā paragehe**”ti ādi. **Tassāti** javanassa rajjanadussanamuyhanam̐ ayuttanti sambandho. **Āsinesūti** nisinnesu. **Āṇākaraṇanti** attano vasakaraṇam̐.

Saddhim̐ sampayuttadhammehi phassādīhi. **Tattha tattheva** sakakiccanipphādanaṭṭhāne **bhijjanti**. **Itīti** tasmā āvajjanādivoṭṭhabbanapariyosānānam̐ bhijjanato. **Ittarānīti** aciraṭṭhitikāni. **Tatthāti** tasmim̐ vacane ayam̐ upamāti attho. Udayabbayaparicchinnō tāva tattako kālo etesanti **tāvakālikāni**, tassa bhāvo, tam̐vasena.

Etanti asammohasampajaññam̐. **Etthāti** etasmim̐ yathāvuttadhammasamudāye. **Dassanam̐** cakkhuviññānam̐, tassa vaseneva ālokanavilokanapaññāyanato āvajjanādīnamaggahaṇam̐.

Samavāyeti sāmaggiam̐. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne. Nimittatthe cetam̐ bhummam̐, tabbinimuttako **ko**

eko āloketi na tveva āloketi. **Ko** ca eko **viloketi** natveva viloketīti attho.

“**Tathā**”ti ādi āyatanavasena, dhātuvasena ca dassanaṃ. Cakkhurūpāni yathārahaṃ dassanassa nissayārammaṇapaccayo, tathā āvajjanā anantarādipaccayo, āloko upanissayapaccayoti dassanassa suttantanayena pariyāyato paccayatā vuttā. **Sahajātapaccayopi** dassanasseva, nidassanamattañcetam aññamañña sampayutta atthi avigatādipaccayānampi labbhanato, “sahajātādipaccayā”tipi adhunā pāṭho dissati. “**Evan**”ti-ādi nigamanaṃ.

Idāni yathāpāṭham samīñjanapasāraṇesu sampajānaṃ vibhāvento “**samīñjite pasārite**”ti ādimāha. Tattha **pabbānanti** pabbabhūtānaṃ. Tam samīñjanapasāraṇeneva hi sabbesaṃ hatthapādānaṃ samīñjanapasāraṇaṃ hoti, pabbametesanti vā **pabbā** yathā “saddho”ti, pabbavantānanti attho. **Cittavasenevāti** cittaruciyā eva, cittalāmatthiyā vā. Yam yaṃ cittaṃ uppajjati sātthepi anatthepi samīñjituṃ, pasārituṃ vā, taṃtaṃcittānugateneva samīñjanapasāraṇamakativāti vuttaṃ hoti. **Tatthāti** samīñjanapasāraṇesu atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbanti sambandho. **Khāṇe khāṇeti** tathā ṭhitakkhaṇassa byāpanicchāvacaṇaṃ. **Vedanāti** santhambhanādīhi rujjanaṃ. “**Vedanā uppajjati**”ti-ādinā paramparapayojanaṃ dasseti. Tathā “**tā vedanā nuppajjanti**”ti ādināpi. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa kāraṇavacaṇaṃ. **Kāleti** samīñjituṃ, pasārituṃ vā yuttakāle. **Phātinti** vuddhiṃ. Jhānādi pana **viseso**.

Tatrāyaṃ nayoti sappāyāsappāya-apariggaṇhane vatthusandassanaśākhāto nayo. Tada pariggahaṇe ādīnavadassaneneva pariggahaṇepi ānisaṃso vibhāvitoti tesamidha udāharaṇaṃ veditabbaṃ. **Mahācetiyaṅgaṇeti** Duṭṭhagāmaṇirañña katassa Hemamālīnāmakassa mahācetiyaṃsa aṅgaṇe. Vuttañhi—

“Dīpappasādako thero, rājino ayyakassa me.

Evaṃ kirāha nattā te, Duṭṭhagāmaṇi Bhūpati.

Mahāpuñño¹ mahāthūpaṃ, Soṇṇamāliṃ manoramaṃ.
Viśaṃ hatthasataṃ uccaṃ, kāressati anāgate”ti².

Bhūmippadeso cettha **aṅgaṇaṃ** “udaṅgaṇe tattha papaṃ avindun”ti ādiśu³ viya, tasmā upacārabhūte susaṅkhate bhūmippadeseti attho. **Teneva kāraṇena gihī jātoti** kāyasaṃsaggasamāpajjanahetunā ukkaṇṭhito hutvā hīnāyāvatto. **Jhāyīti** jhāyanam ḍayhanamāpajji. Mahācetiyaṅgaṇepi cīvarakuṭiṃ katvā tattha sajjhāyaṃ gaṇhantīti vuttaṃ “**cīvarakuṭidaṇḍake**”ti, cīvarakuṭiyā cīvarachadanatthāya katadaṇḍaketi attho. “**Maṇisappo** nāma Sīhaḷadīpe vijjamānā ekā sappajātīti vadantī”ti Ācariyānandattherena⁴, Ācariyadhammapālattherena⁵ ca vuttaṃ. “Keci, apare, aññe”ti vā avatvā “vadanti”cceva vacanañca sārato gahetabbatāvīññāpanattham aññathā gahetabbassa avacanato, tasmā na nīlasappādi idha “maṇisappo”ti veditabbo.

Mahātheravatthunāti evaṃnāmakassa therassa vatthunā. **Antevāsikehī**ti tattha nisennesu bahūsu antevāsikesu ekena antevāsikena. Tenāha “**taṃ antevāsikā pucchimsū**”ti. **Kammaṭṭhānanti** “abbhantare attānāmā”ti ādinā⁶ vakkhamānappakāraṃ dhātukammaṭṭhānaṃ. Pakaraṇatopi hi attho viññāyatīti. Tattha ḥitānaṃ pucchantānaṃ saṅgahaṇavasena “**tumhehi**”ti puna puthuvacanakaraṇaṃ. Evaṃ rūpaṃ sabhāvo yassāti **evarūpo** niggahitalopavasena, tena, kammaṭṭhānāmanasikārasabhāvenāti attho. **Evametthāpīti api**-saddena heṭṭhā vuttaṃ ālokitavilokitapakkhamapekkhanaṃ karoti. Ayam nayo uparipi.

Suttākaḍḍhanavasenati yante yojitasuttānaṃ āviñchanavasena. **Dāruyantassāti** dārunā katayantarūpassa. Taṃ taṃ kiriyaṃ yāti pāpuṇāti, hatthapādādīhi vā taṃ taṃ ākāraṃ kurumānaṃ yāti gacchatīti **yantaṃ**, naṭakādipañcālikārūpaṃ, dārunā kataṃ yantaṃ tathā, nidassanamattañcetam. Tathā hi naṃ potthena vatthena alaṅkariyattā **potthalikā**, pañca aṅgāni yassā sajjivassevāti **pañcālikā**ti ca voharanti. **Hatthapādalaṅananti**⁷ hatthapādānaṃ kampanaṃ, hatthapādehi vā līlākaraṇaṃ.

1. Mahāpuñño (Ka)

2. Mahāvamsa Sattavīsatiaparicchede 2, 3 gāthā.

3. Khu 5. 1 piṭṭhe Jātake.

4. Mūlaṭṭi 2. 182 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭī 1. 250 piṭṭhe.

6. Dī-Ṭīha 1. 177 piṭṭhe.

7. Hatthapādacalanam (Aṭṭhakathāyam)

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ samānadhāraṇatāya ekatodassanaṃ ganthagaruṭāpanayanatthaṃ, antaravāsakassa **nivāsanavasena**, sesānaṃ **pārupanavasena**ti yathārahamattho. **Tatthāti** saṅghāṭicīvaradhāraṇapattadhāraṇesu. **Vuttappakāro**ti paccavekkhaṇavidhinā sutte vuttappabhedo.

Uṇhapakatikassāti uṇhālukassa pariāhabahulakāyassa. **Sītālukassāti** sītābahulakāyassa. **Ghananti** appitaṃ. **Dupaṭṭanti** nidassanamattaṃ. “Uddhaṭṭānaṃ dussānaṃ catuḅuṇaṃ saṅghāṭim, diguṇaṃ uttarāsaṅgaṃ, diguṇaṃ antaravāsakaṃ, paṃsukūle yāvadaṭṭhan”¹ti hi vuttaṃ. **Viparīṭanti** tadubhayato viparīṭaṃ, tesāṃ tiṇṇampi **asappāyaṃ**. Kasmāti āha “**aggalādidānenā**”ti ādi. Uddharitvā allīyāpanakhaṇḍaṃ **aggalaṃ**. **Ādisaddena** tunnakammādīni saṅgaṇhāti. **Tathā**-saddo anukaḍḍhanattho, asappāyamevāti. Paṭṭuṇṇadesa pāṇakehi saṅjātavattaṃ **paṭṭuṇṇaṃ**. Vākavisesamayaṃ setavaṇṇaṃ **dukūlaṃ**. **Ādisaddena** koseyyakambalādikāṃ sānulomaṃ kappiyacīvaraṃ saṅgaṇhāti. Kasmāti vuttaṃ “**tādisañhī**”ti ādi. **Araññe ekakassa nivāsantarāyakaranti** brahmacariyantarāyekadesamāha. Corādisādhāraṇato ca tathā vuttaṃ. Nippariyāyena taṃ asappāyanti sambandho. Aneneva yathāvuttamasappāyaṃ anekantaṃ tathārūpapaccayena kassaci kadāci sappāyasambhavato. Idam pana dvayaṃ ekantameva asappāyaṃ kassaci kadācipi sappāyābhāvatoti dasseti. Micchā ājīvanti etenāti **micchājīvo**, anesanasena paccayapariyesanapayogo. Nimittakammādīhi pavatto micchājīvo tathā, etena ekavīsatividhaṃ anesanapayogamāha. Vuttañhi Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ², Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ³ **Mettasuttavaṇṇanāyaṃ**—

“Yo imasmim sāsane pabbajitvā attānaṃ na sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṃ anesanaṃ nissāya jīvikaṃ kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānaṃ, pattadānaṃ, pupphaphala, dantakaṭṭha, mukhodaka, sināna, cuṇṇa, mattikādānaṃ, cātukamyataṃ, muggasūpyataṃ, pāribhaṭṭyataṃ, jaṅghapesanikaṃ, vejjakammaṃ, dūtakammaṃ, paṇḍagamaṇaṃ, piṇḍapaṭṭipiṇḍaṃ, dānānuppādānaṃ, vatthuvijjaṃ, nakkhattavijjaṃ, aṅgavijjaṃ”ti.

1. Vi 3. 403 piṭṭhe.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 178 piṭṭhe.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 202 piṭṭhe.

Abhidhammaṭīkākārena pana **Ācariyānandattherena** evaṃ vuttaṃ—

“Ekavīsati anesanā nāma vejjakammaṃ karoti, dūtakammaṃ karoti, paṇṇakammaṃ karoti, gaṇḍaṃ phāleti, arumakkhanaṃ deti, uddhaṃvirecanaṃ deti, adhovirecanaṃ deti, natthutelaṃ pacati, vaṇatelaṃ pacati, veḷudānaṃ deti, patta, puppha, phala, sināna, dantakaṭṭha, mukhodaka, cuṇṇa, mattikādānaṃ deti, cāṭukammaṃ karoti, muggasūpiyaṃ, pāribhaṭyaṃ, jaṅghapesanikaṃ dvāvīsatiṃ dūtakammaṃ sadisaṃ, tasmā ekavīsati”¹.

Aṭṭhakathāvacanañcettha Brahmajālādisuttantaṇṇayena vuttaṃ, Ṭīkāvacanaṃ pana Khuddakavatthuvibhaṅgādi-abhidhammanayena, ato cettha kesañci visamatāti vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Apica **“nimittakammādi”**ti iminā nimittobhāsaparikathāyo vuttā. **“Micchājīvo”**ti pana yathāvuttapayogo, tasmā nimittakammañca micchājīvo ca, tabbasena **uppannaṃ asappāyaṃ** sīlavināsanena anattābhavaṃ attho. Samāhāradvandepi hi katthaci pulliṅgapayogo dissati yathā **“cittuppādo”**ti. Atiruciye rāgādayo, ati-aruciye ca dosādayoti āha **“akusalā dhammā abhivaḍḍhanti”**ti. Tanti tadubhayaṃ. **Kammaṭṭhānāvijāhanavasenā**ti vakkhamānakammaṭṭhānassa avijāhanavasena.

“Abbhantare attā nāmā”ti ādinā saṅkhepato asammohasampajaññaṃ dassetvā **“tatha cīvarampi acetanaṃ”**ti ādinā cīvarassa viya **“kāyopi acetano”**ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena tamatthaṃ paridīpento **“tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā”**ti-ādinā vuttassa itarītarasantosassa kāraṇaṃ vibhāvetīti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sambandho vattabbo— asammohasampajaññaṃ dassento **“abbhantare”**ti ādimāha. Attasuññatāvibhāvanena pana tadatthaṃ paridīpituṃ vuttaṃ **“tatha cīvaran”**ti ādi. Idāni attasuññatāvibhāvanassa payoṇaṃ abhūtaṃ itarītarasantosasaṅkhātāṃ laddhaguṇaṃ pakāseto āha **“tasmā neva sundaran”**ti-ādīti.

1. Mūlaṭī 1. 97 piṭṭhe.

Tattha **abbhantareti** attano santāne. **Tatthā**ti tasmim̄ cīvarapārupane, tesu vā pārupakattapārupitabbacīvaresu. **Kāyopī**ti attapaññattimatto kāyopi. “Tasmā”ti ajjhāharitabbaṃ, acetanattāti attho. **Ahanti** kammabhūto kāyo. **Dhātuyoti** cīvarasaṅkhātā bāhirā dhātuyo. **Dhātusamūhanti** kāyasaṅkhātāṃ ajjhattikaṃ dhātusamūhaṃ. Potthakarūpaṭicchādane dhātuyo dhātusamūhaṃ paṭicchādenti viyāti sambandho. Pusaṇaṃ snehasecanaṃ, pūraṇaṃ vā **potthaṃ**, lepanakhananakiriyā, tena katanti **potthakaṃ**, tameva rūpaṃ tathā, khaṇanakammaṇibbattaṃ dārumattikādirūpamidhādhippetāṃ. **Tasmāti** acetanattā, attasuññabhāvato vā.

Nāgānaṃ nivāso vammiko **nāgavammiko**. Cittikaraṇaṭṭhānabhūto rukkho **cetiyarukkho**. Kehici sakkatassāpi kehici asakkatassa kāyassa upamānabhāvena yogyattā tesamidha kathanaṃ. **Tehī**ti mālāgandhagūthamuttādīhi. Attasuññatāya nāgavammikacetiyarukkhādīhi viya kāyasaṅkhātēna attanā somanassaṃ vā domanassaṃ vā na kātabbanti vuttaṃ hoti.

“Labhissāmi vā, no vā”ti paccavekkhaṇapubbakena “labhissāmi”ti atthasampassaneneva gahetabbaṃ. Evañhi sātthakasampajaññaṃ bhavatīti āha “**sahasāva aggahetvā**”ti ādi.

Garupattoti atibhārabhūto patto. Cattāro vā pañca vā gaṇṭhikā **catupañcagaṇṭhikā** yathā “dvattipattā¹, chappañcavācā”ti². Aññapadabhūtassa hi vā-saddasseva attho idha padhāno catugaṇṭhikāhato vā pañcagaṇṭhikāhato vā patto dubbisodhanīyoti vikappanavasena atthassa gayhamānattā. Āhatā catupañcagaṇṭhikā yassāti **catupañcagaṇṭhikāhato** yathā “agyāhito”ti, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā, dubbisodhanīyabhāvassa hetugabbhavacanañcetaṃ. Kāmañca **ūnapañcabandhanasikkhāpade**³ pañcagaṇṭhikāhatopi patto pariḥhuñjitabbabhāvena vutto, dubbisodhanīyatāmattena pana palibodhakarāṇato idha asappāyoti daṭṭhabbaṃ. **Duddhotapattoti** agaṇṭhikāhatampi pakatīyāva dubbisodhanīyapattaṃ sandhāyāha. “**Taṃ dhovantassevā**”ti ādi

1. Vi 2. 108 piṭṭhe.

2. Vi 2. 33 piṭṭhe.

3. Vi 1. 357 piṭṭhe.

tadubhayassāpi asappāyabhāve kāraṇaṃ. “**Maṇivaṇṇapatto pana lobhaniyo**”ti iminā kiñcāpi so vinayapariyāyena kappiyo, suttantapariyāyena pana antarāyakaraṇato asappāyoti dasseti. “Pattaṃ bhamaṃ āropetvā majjitvā pacanti ‘maṇivaṇṇaṃ karissāmā’ti, na vaṭṭatī”ti¹ hi **Vinayaṭṭhakathāsu** pacanakiriyāmatameva paṭikkhittaṃ. Tathā hi vadanti “maṇivaṇṇaṃ pana pattaṃ aññena kataṃ labhitvā paribhuñjituṃ vaṭṭatī”ti². “Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṇa”ti ādinā cīvare vuttanayena “nimittakammādivasena laddho pana ekanta-akappiyo sīlavināsanena anathāvahattā”ti ādinā amhehi vuttanayopi yathārahaṃ netabbo. **Sevamānassāti** hetvantogadhavacanaṃ abhivaḍḍhanaparihāyanassa.

“**Abbhantare**”ti-ādi saṅkhepo. “**Tatthā**”ti ādi attasuññatāvibhāvanena vitthāro. **Saṇḍāsenāti** kammārānaṃ ayogahaṇavisesena. **Aggivaṇṇapattaggahaṇeti** agginā jhāpitattā aggivaṇṇabhūtapattassa gahaṇe, rāgādipariḷāhajanakapattassa īdisameva upamānaṃ yuttanti evaṃ vuttaṃ.

“**Apicā**”ti ādinā saṅghāṭicīvarapattadhāraṇesu ekato asammohasampajaññaṃ dasseti. Chinnahatthapāde anāthamanusseti sambandho. **Nīlamakkhikā** nāma āsāṭikakārikā. Gavādīnañhi vaṇesu nīlamakkhikāhi katā anayabyasanahetubhūtā aṇḍakā **āsāṭikā** nāma vuccati. **Anāthasālāyanti** anāthānaṃ nivāsasālāyaṃ. **Dayālukāti** karuṇābahulā. **Vaṇamattacoḷakānīti** vaṇappamāṇena paṭicchādanatthāya chinnacoḷakhaṇḍakānī. **Kesañcīti** bahūsu kesañci anāthamanussānaṃ. **Thūlānīti** taddhānī. **Tatthāti** tasmim̐ pāpuṇane, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā etaṃ bhumaṃ. Kasmāti vuttaṃ “**vaṇapaṭicchādanamattenevā**”ti ādi. **Coḷakena, kapālenāti** ca atthayoge kammaṭṭhe tatiyā, karaṇatthe vā. Vaṇapaṭicchādanamatteneva bhesajjakaraṇamattenevāti pana visesanaṃ, na pana maṇḍanānubhavanādippakārena atthoti. Saṅkhāradukkhātādīhi niccāturassa kāyassa paribhogabhūtānaṃ pattacīvarānaṃ edisameva upamānamupapannanti tathā vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukhumattasallakhaṇena uttamassa sampajānassa karaṇasīlattā, purimehi ca sampajānakārīhi uttamattā **uttamasampajānakārī**.

1. Vi-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭṭi 2. 120 piṭṭhe.

Asanādikiriyāya kammavisesayogato asitādipadeheva kammavisesasahito kiriyāviseso viññāyatīti vuttaṃ “**asiteti piṇḍapātabhojane**”ti ādi. **Aṭṭhavidhopi atthoti** aṭṭhappakāropi payojanaviseso.

Tattha piṇḍapātabhojanādīsu attho nāma iminā Mahāsivattheravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ādinā¹ sutte vuttaṃ aṭṭhavidhampi payojanam dasseti. **Mahāsivatthero**² hi “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni payojanavasena samodhānetabbānī”ti vadati. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekamaṅgam, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṅca vedanam paṭihaṅkhāmī”ti ekaṃ, “navaṅca vedanam na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā cā”ti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsamattanti evam aṭṭha aṅgāni payojanavasena samodhānetabbāni. Aññathā pana “neva davāyā”ti ekamaṅgam, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṅca vedanam paṭihaṅkhāmī, navaṅca vedanam na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā ca phāsuvihāro cā”ti pana bhojanānisamsamattanti vuttāni aṭṭhaṅgāni idhānadhīppetāni. Kasmāti ce? Payojanānameva abhāvato, tesameva ca idha atthasaddena vuttattā. Nanu ca “**neva davāyāti-ādinā nāyena vutto**”ti mariyādavacanena dutiyanayasseva idhādhippetabhāvo viññāyatīti? Na, “neva davāyā”ti-ādinā paṭikkhepaṅgadassanamukhena paccavekkhaṇapāḷiyādesitattā, yathādesitattantikkamasseva mariyādabhāvena dassanato. Pāṭhakkameneva hi “neva davāyāti-ādinā nāyena”ti vuttaṃ, na atthakkamena, tena pana “imassa kāyassa ṭhitiyāti-ādinā nāyena”ti vattabbanti.

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18, 341; Saṃ 2. 323; Aṃ 2. 341; Aṃ 3. 15; Abhi 1. 262;

Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭhā 1. 432 piṭṭhe.

Tidhā dente dvidhā gāhaṃ sandhāya “**paṭiggahaṇaṃ nāmā**”ti vuttaṃ, bhojanādigahaṇatthāya hattha-otāraṇaṃ bhuñjanādi-atthāya ālopakaraṇanti ādinā anukkamena bhuñjanādipayogo vāyodhātuvaseneva vibhāvito. **Vāyodhātuvipphārenevāti** ettha **eva**-saddena nivattetabbaṃ dasseti “**na kocī**”ti ādinā. **Kuñcikā** nāma avāpuraṇaṃ, yaṃ “tāḷo”tipi vandanti. **Yantakenāti** cakkayantakena. Yatati ugghātananiḅghāṇa-ukkipananiḅkipanādīsu vāyamati etenāti hi **yantakaṃ**. Sañcuṇṇakaraṇaṃ **musalakiccaṃ**. Antokatvā patiṭṭhāpanaṃ **udukkhakiccaṃ**. Āloḷitaviloḷitavasena parivattanaṃ **hatthakiccaṃ**. Itīhi evaṃ. **Tatthāti** hatthakiccasādhane, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā bhummaṃ. **Tanukakheḷoti** pasannakheḷo. **Balahakheḷoti** āvilakheḷo. Jivhāsaṅkhātena hatthena āloḷitaviloḷitavasena ito cito ca parivattakaṃ **jivhāhatthaparivattakaṃ**. **Kaṭacchu**, **dabbī**ti katthaci pariyaṇavacanaṃ. “Pume kaṭacchudabbitthī”¹ti hi vuttaṃ. Idha pana yena bhojanādīni antokatvā gaṇhāti, so **kaṭacchu**, yāya pana tesamuddharaṇādīni karoti, sā **dabbī**ti veditabbaṃ. **Palālasanthāraṇanti** patiṭṭhānabhūtaṃ palālādisanthāraṇaṃ. Nidassanamattañhetam. **Dhārentoti** patiṭṭhānabhāvena sampatiḅchanta. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunaṃ viya paribhuttāhārassa vāyodhātunāva āmāsaye avaṭṭhānanti dasseti “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti iminā. Tathā paribhuttañhi āhāraṃ vāyodhātu heṭṭhā ca tiriyaṅca ghaṇaṃ parivaṭṭamaṃ katvā yāva pakkā sannirujjhanavasena āmāsaye patiṭṭhitaṃ karotīti. **Uddhanaṃ**nāma yattha ukkhaliyādīni patiṭṭhāpetvā pacanti, yā “cullī”tipi vuccati. Rassadaṇḍo **daṇḍako**. Patodo **yaṭṭhi**. **Itī**ti vuttappakāramatidisati. Vuttappakārasseva hi dhātuvasena vibhāvanā. Tattha **atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto haratī”² **Ācariyadhammapālatthero**, **Ācariyānandatthero** pana “tato yāva kucchi, tāva haratī”³ āha. Tadubhayampi atthato ekameva ubhayatthāpi kucchisambandhamattaṃ haraṇasseva adhippetattā.

Apica **atiharatī**ti mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Dhāretī**ti āmāsaye patiṭṭhitaṃ

1. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 458 gāthā.

2. Dī-Ṭī 1. 251 piṭṭhe.

3. Mūlaṭī 2. 182 piṭṭhe.

karoti. **Parivattetīti** aparāparaṃ parivattanaṃ karoti. **Sañcuṇṇetīti** musalena viya sañcuṇṇanaṃ karoti. **Visošetīti** visosanaṃ nātisukkhaṃ karoti. **Nīharatīti** kucchito bahi niddhāreti. Pathavīdhātukiccesupi yathāvuttoyeva attho. Tāni pana āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīsahitā eva vāyodhātu kātuṃ sakkoti, na kevalā, tasmā tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Sinehetīti** temeti. **Allattañca anupāletīti** yathā vāyodhātu-ādīhi ativiya sosanaṃ na hoti, tathā allabhāvañca nāti-allatākaraṇavasena anupāleti. **Añjasoti** āhārassa pavisanaparivattananikkhamaṇādināṃ maggo. **Viññāṇadhātūti** manoviññāṇadhātu pariyesanajjhoharaṇādivijānanassa adhippetattā. **Tattha tatthāti** tasmim̐ tasmim̐ pariyesanajjhoharaṇādikicce. Tam̐tam̐vijānanassa paccayabhūto tam̐nipphādakoyeva payogo **sammāpayogo** nāma. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. **Tamanvāya** āgammāti attho. **Ābhujatīti** pariyesanavasena, ajjhāharaṇajijñājijñatādipaṭisaṃvedanavasena ca tāni pariyesanajjhoharaṇajijñājijñatādīni āvajjeti vijānāti. Āvajjanapubbakattā vijānanassa vijānanampettha gahitanti veditabbaṃ. Atha vā **sammāpayogo** nāma sammāpaṭipatti. **Tamanvāya** āgamma. “Abbhantare attā nāma koci bhujjanako natthi”ti-ādinaṃ **ābhujati** samannāharati, vijānātīti attho. Ābhogapubbako hi sabbo viññāṇabyāpāroti “ābhujati”cceva vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. Paccāgamanampi gamanasabhāvattā imināva saṅgahitaṃ. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhāya āhiṇḍanato. Pariyesanasabhāvattā imināva paṭikkamanasālādi-upasaṅkamanampi saṅgahitaṃ. **Paribhogatoti** dantamusalehi sañcuṇṇetvā jivhāya samparivattanakkhaṇeyeva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāravisesaṃ suvānadoṇiyaṃ suvānavamathu viya paramajegucchāṃ āhāraṃ paribhujjanato. **Āsayatoti** evaṃ paribhuttassa āhārassa pittasemhapubbalohitāsabhāvūpagamanena paramajigucchana hetubhūtaṃ āmāsayaṃ upari paṭiṭṭhānakapittādicatubbidhāsayaṃ. Āsayati ekajjhaṃ

pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato tiṭṭhati pavattati etthāti hi **āsayo**, āmāsayassa upari patiṭṭhānako pīṭṭhādi catubbidhāsayo. Mariyādattho hi ayamākāro. **Nidhānatoti** āmāsayato. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti hi āmāsayo “**nidhānan**”ti vuccati. **Aparipakkatoti** bhuttāhāraparipācanena gahaṇīsaṅkhātena kammajatejasā aparipākato. **Paripakkatoti** yathāvuttakammajatejasāva paripākato. **Phalatoti** nipphattito, sammāparipaccamānassa, asamāparipaccamānassa ca bhuttāhārassa yathākkamaṃ kesādikuṇapadaddu-ādirogābhini pphattisaṅkhātapayojanatoti vā attho. “Idamassa phalan”ti hi vuttam. **Nissandanatoti** akkhikaṇṇādīsu anekadvāresu ito cito ca vissandanato. Vuttañhi—

“Annam pānam khādanīyam, bhojanañca mahārahaṃ.
Ekadvārena pavisitvā, navadvārehi sandatī”ti¹.

Sammakkhanatoti hattha-oṭṭhādi-aṅgesu navasu dvāresu paribhogakāle, paribhuttakāle ca yathārahaṃ sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti saha pāṭhasesena yojanā. Taṃtaṃkiriyānipphattipaṭipāṭivasena cāyam “gamanato”ti ādikā anupubbī ṭhapitā. Sammakkhanam pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbam.

Pattakāleti yuttakāle, yathāvuttena vā tejena paripaccanato uccārapassāvabhāvaṃ pattakāle. Vegasandhāraṇena uppannapariḷāhattā **sakalasarīrato sedā muccanti**. Tatoyeva **akkhīni** paribbhamanti, **cittañca ekaggaṃ na hoti**. **Aññe ca sūlabhagandarādayo rogā uppajjanti**. **Sabbaṃ tanti** sedamuccanādikaṃ.

Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite khettadevāyatanādike ayuttaṭṭhāne. Tādise hi karontaṃ kuddhā manussā, amanussā vā jīvitakkhayampi pāpenti. **Āpattīti** pana bhikkhubhikkhunīnaṃ yathārahaṃ dukkaṭapācittiyā. **Patirūpe ṭhāneti** vuttaviparīte ṭhāne. **Sabbaṃ tanti** āpatti-ādikaṃ.

1. Visuddhi 1. 341 piṭṭhe.

Nikkhamāpetā attā nāma atthi, tassa kāmātāya nikkhamananti bālamaññaṇaṃ nivattetuṃ “**akāmatāyā**”ti vuttaṃ, attano anicchāya apayogena vāyodhātuvipphārenea nikkhamatīti vuttaṃ hoti. **Sannicitā** samuccayena ṭhitā. **Vāyuvegasamuppīlitā**ti vāyodhātuyā vegena samantato avapīlitā, nikkhamanassa cetam̐ hetuvacanam̐. “**Sannicitā uccārapassāvā**”ti vatvā “**so panāyam̐ uccārapassāvo**”ti puna vacanam̐ samāhāradvandepi pulliṅgapayogassa sambhavatādassanattham̐. Ekattameva hi tassa niyatalakkhaṇanti. Attanā nirapekkham̐ nissaṭṭhattā neva attano atthāya santakam̐ vā hoti, kassacipi dīyanavasena anissajjitattā, jigucchanīyattā ca na parassapīti attho. **Sarīranissandovā**ti sarīrato vissandanameva nikkhamanamattam̐. Sarīre sati so hoti, nāsati sarīrassa ānisamsamattantipi vadanti. Tadayuttameva nidassanena visamabhāvato. Tattha hi “**paṭijagganamattamevā**”ti vuttaṃ, paṭisodhanamattam̐ evāti cassa attho. Veḷunāli-ādi-udakabhājanam̐ **udakatumbo**. **Tanti** chaḍḍita-udakam̐.

“**Gateti gamaneti** pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena gamanepi purato, pacchato ca kāyassa atiharaṇam̐ vuttanti idha gamanameva gahitan”ti¹ **Ācariyānandattherena** vuttaṃ, tam̐ kecivādo nāma Ācariyadhammapālattherena kataṃ. Kasmāti ce? Gamane pavattassa purato, pacchato ca kāyātiharaṇassa tadavinābhāvato padavītiḥāranīyamītiyā gamanakiriyāya eva saṅgahitattā, Vibhaṅgaṭṭhakathādīhi² ca virodhanato. Vuttañhi tattha gamanassa ubhayattha samavarodhattam̐, bhedattañca—

“Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā ‘abhikkante paṭikkante’ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamānavasena kathito. ‘Gate ṭhite nisinne’ti ettha vihāre cuṅṅikapāduddhāra-iriyāpathavasena kathitoti veditabbo”ti².

“Gate”ti ādīsu avatthābhedenā kiriyābhedoyeva, na pana atthabhedoti dassetuṃ “**gacchanto vā**”ti ādi vuttaṃ. Tenāha

1. Mūlaṭi 2. 182 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

“**tasmā**”ti ādi. Tattha **sutteti** Dīghanikāye, Majjhimanikāye ca saṅgīte Satipaṭṭhānasutte¹. **Addhāna-iriyāpathā**ti cirapavattakā dīghakālikā iriyāpathā addhānasaddassa cirakālavacanato “addhaniyaṃ assa cirapṭhitikan”ti-ādīsu² viya, addhānagamanapavattakā vā dīghamaggikā iriyāpathā. Addhānasaddo hi dīghamaggapariyāyo “addhānagamanasamayo”ti-ādīsu³ viya. **Majjhimā**ti bhikkhācārādivasena pavattā nāticirakālikā, nātidīghamaggikā vā iriyāpathā. **Cuṇṇiya-iriyāpathā**ti vihāre, aññattha vā ito cito ca parivattanādivasena pavattā appamattakabhāvena cuṇṇavicuṇṇiyabhūtā iriyāpathā. Appamattakampi hi “cuṇṇavicuṇṇan”ti-loke vadanti. “**Khuddakacuṇṇika-iriyāpathā**”tipi pāṭho, khuddakā hutvā vuttanayena cuṇṇikā iriyāpathāti attho. **Tasmā**ti evaṃ avatthābhedenā iriyāpathābhedaṃmattassa kathanato. **Tesupī**ti “gate ṭhite”ti-ādīsupi. **Vuttanayenā**ti “abhikkante”ti-ādīsu vuttanayena.

Aparabhāgeti gamana-iriyāpathato aparabhāge. **Ṭhitoti** ṭhita-iriyāpathasampanno. **Etthevā**ti caṅkamaneyeva. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ.

Gamaṇaṭhānanisajjānaṃ viya nisīdanasayanassa kamavacanamayuttaṃ yebhuyyena tathā kamābhāvatoti “**uṭṭhāya**”micceva vuttaṃ.

Jāgaritasaddasannidhānato cettha bhavaṅgotaraṇavasena niddokkamaṇameva sayanaṃ, na pana piṭṭhipasāraṇamattanti dasseti “**kiriyāmayapavattāna**”ti-ādīnā. Divāseyyasikkhāpade⁴ viya piṭṭhipasāraṇassāpi sayana-iriyāpathābhāvena ekalakkhaṇattā etthāvarodhanaṃ daṭṭhabbaṃ. Karaṇaṃ **kiriyā**, kāyādikkiccaṃ, taṃnibbattenti **kiriyāmayāni** taddhitasaddānaṃanekatthavuttito. Atha vā āvajjanadvayakiccaṃ **kiriyā**, tāya pakatāni, nibbattāni vā **kiriyāmayāni**. Āvajjanavasena hi bhavaṅgupacchede sati vīthiccittāni uppajjantīti. Aparāparuppattiyā nānappakārato vattanti parivattantīti **pavattāni**. Katthaci pana “cittāna”ti pāṭho, so Abhidhammaṭṭhakathādīhi⁵, taṭṭikāhi⁶ ca viruddhattā na porāṇapāṭhoti vedītabbo. Kiriyāmayāni eva pavattāni tathā, javanaṃ, sabbampi vā chadvārikavīthiccittāni. Tenāha **Abhidhammaṭṭikāyaṃ**⁶

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 99, 100 piṭṭhesu.

5. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

2. Dī 2. 10; Dī 3. 105, 177; Vi 1. 10 piṭṭhesu.

4. Vi 1. 48 piṭṭhe.

6. Mūlaṭṭi 2. 182 piṭṭhe.

“kāyādikiriyāmayattā, āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāmā”ti. **Appavattanti** niddokkamanakāle anuppajjanaṃ **suttaṃ nāmāti** attho gahetabbo. Neyyatthavacanañhi idaṃ, itarathā chadvārikacittānaṃ purecarānucaravasena uppajjantānaṃ sabbesampi dvāravimuttacittānaṃ pavattaṃ suttaṃ nāma siyā, evañca katvā niddokkamanakālato aññasmim kāle uppajjantānaṃ dvāravimuttacittānampi pavattaṃ jāgarite saṅgayhatīti veditabbaṃ.

Cittassa payogakāraṇabhūte oṭṭhādike paṭicca yathāsakaṃ ṭhāne saddo jāyatīti āha **“oṭṭhe ca paṭiccā”**ti-ādi. Kiñcāpi saddo yathāṭhānaṃ jāyati, oṭṭhacalanādinā pana payogeneva jāyati, na vinā tena payogenāti adhippāyo. Keci pana vadanti **“oṭṭhe cāti-ādi sadduppattiṭṭhānanidassanaṃ”**ti, tadayuttameva tathā avacanato. **Na** hi **“oṭṭhe paṭiccā”**ti ādinā sasamuccayena kammavacanena ṭhānavacanaṃ sambhavatīti. **Tadanurūpanti** tassa saddassa anurūpaṃ. Bhāsanassa paṭisañcikkhanavirodhato tuṅhībhāvapakke **“aparabhāge bhāsito iti paṭisañcikkhatī”**ti na vuttaṃ, tena ca viññāyati **“tuṅhībhūtova paṭisañcikkhatīti attho”**ti.

Bhāsanatuṅhībhāvānaṃ sabhāvato bhede sati ayaṃ vibhāgo yutto siyā, nāsatīti anuyogenāha **“upādārūpapavattiyāñhī”**ti-ādi. Upādārūpassa saddāyatanassa pavatti tathā, saddāyatanassa pavattanaṃ bhāsanāṃ, appavattanaṃ tuṅhīti vuttaṃ hoti.

Yasmā pana Mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, tasmā taṃ Mahāsatiṭṭhānasutte¹ āgata-asammohasampajañnavipassanāvārasena veditabbaṃ, na catubbidhasampajañnavibhāgavasena, ato tattheva tamadhippetāṃ, na idhāti dassento **“tayidan”**ti ādimāha. Asammohasañkhātāṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ yassa vacanassāti **asammohadhuraṃ**, Mahāsatiṭṭhānasutte¹ tassa vacanassa adhippetabhāvassa hetugabbhamidaṃ vacanaṃ. Yasmā panettha sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati yāvadeva

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhe.

sāmaññaphalavisesadassanapadhānattā imissā desanāya, tasmā taṃ idha adhippetanti dassetuṃ “**imsmim panā**”ti ādi vuttaṃ. **Vuttanayenavāti** abhikkantādisu vuttanayeneva. Nanu “satisampajaññaena samannāgato”ti etassa uddesassāyaṃ niddeso, atha kasmā sampajaññavaseneva vitthāro katoti codanaṃ sodhento “**sampajānakārīti cā**”ti ādimāha, satisampayuttasseva sampajānassa vasena atthassa viditabbattā evaṃ vitthāro katoti vuttaṃ hoti. “**Satisampayuttassevā**”ti ca iminā yathā sampajaññaessa kiccatto padhānatā gahitā, evaṃ satiyāpīti atthaṃ dasseti, na panetaṃ satiyā sampajaññaena saha bhāvamattadassanaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthīti.

Nanu ca sampajaññavasenevāyaṃ vitthāro, atha kasmā satisampayuttassa sampajaññaessa vasena attho veditabboti codanampi sodheti “**satisampajaññaena samannāgatoti etassa hi padassa ayaṃ vitthāro**”ti iminā. Idam vuttaṃ hoti—“satisampajaññaena samannāgato”ti evaṃ ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārattā uddese viya niddese pi tadubhayaṃ samadhurabhāvene va gahitanti. Imināpi hi satiyā sampajaññaena samadhurataṃye va vibhāveti ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārabhāvadassanena tadatthassa siddhattā. Idāni vibhaṅganayenāpi tadatthaṃ samatthetuṃ “**Vibhaṅgappakarāṇe panā**”ti ādi vuttaṃ. Imināpi hi sampajaññaessa viya satiyāpettha padhānataṃye va vibhāveti. Tattha **etāni padānīti** “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādīni uddesapadāni. **Vibhattānevāti** satiyā sampajaññaena sampayogamakattvā sabbatṭhānesu visuṃ visuṃ vibhattāniye va.

Majjhimabhāṇakā, pana ābhidhammikā¹ ca evaṃ vadanti—eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto -pa- nisīdanto -pa- sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana gocarasampajaññaṃ na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā

1. Abhi-Ṭṭha 2. 347 piṭṭhe.

rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyam pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānam appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjam, nisajjāya pavattā sayanam appatvā ettheva niruddhā”ti evam pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgam otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānam gahetvāva uṭṭhahati. Ayaṁ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti.

Evam pana sutte kammaṭṭhānam avibhūtam hoti, kammaṭṭhānam avibhūtam na kātabbam, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā, nisīditvā sayamāno evam pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘aham mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti. Acetano kāyo acetane mañce sayito”ti. Evam pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṁ bhavaṅgam otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānam gahetvāva pabujjhati, ayaṁ **sutte sampajānakārī** nāma hoti.

“Kāyādikiriyānipphattanena tammayattā, āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanam, sabbampi vā chadvārappavattam kiriyāmayapavattam nāma, tasmim sati jāgaritam nāma hoti”ti pariggaṇhanto bhikkhu **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivam cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti.

Vimuttāyatanasīsena dhammam desetopi, bāttimsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitam sappāyakatham kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma.

Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṁ manasikāram pavattentopi dutiyajjhānam samāpannopi **tunhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānam vacīsāṅkhāravirahato visesato tunhībhāvo nāmāti. Ayampi nayo parimanayato visesanayattā idhāpi āharitvā vattabbo. Tathā hesa Abhidhammaṭṭhakathādīsu¹ “ayaṁ panettha aparopi nayo”ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 347 piṭṭhe.

ārabhitvā yathāvuttanayo vibhāvitoti. “Evaṃ kho mahārājā”ti ādi yathānidḍiṭṭhassa atthassa nigamanam, tasmā tattha niddesānurūpaṃ attham dassento “**evan**”ti ādimāha. **Satisampayuttassa sampajaññassāti** hi niddesānurūpaṃ atthavacanam. Tattha vinicchayo vuttoyeva. **Evanti** iminā vuttappakārena abhikkantaṭṭikkantādīsū sattasu ṭhānesu paccekam catubbidhena pakārenāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Atthadassanena padassapi viññāyamānattā padamanapekkhitvā santosassa attani atthitāya bhikkhu santuṭṭhoti pavuccatīti atthamattam dassetuṃ “**itarītarapaccayasantosena samannāgato**”ti vuttam. Santussati na luddho bhavatīti hi padanibbacanam. Apica padanibbacanasena atthe vutte yassa santosassa attani atthibhāvato santuṭṭho nāma, so apākaṭoti tam pākaṭakaraṇattham “**itarītarapaccayasantosena samannāgato**”ti atthamattamāha, cīvarādike yattha katthaci kappiyapaccaye santosena samaṅgībhūtoti attho. Itarasaddo hi aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yamkiñci-saddena samānattho hoti. Tena vuttam “yattha katthaci kappiyapaccaye”ti. Atha vā itaram vuccati hīnam paṇītato aññattā, tathā paṇītampi hīnato aññattā. Aññamaññāpekkhāsiddhā hi itaratā, tasmā hīnena vā paṇītena vā cīvarādikappiyapaccayena santosena samaṅgībhūtoti attho daṭṭhabbo. Santussati tena, santussanamattanti vā **santoso**, tathā pavatto alobho, alobhpadhānā vā cattāro khandhā. Labhanam **lobho**, attano lābhassa anurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalam, attano balassa anurūpaṃ santoso **yathābalasantoso**. **Sārūppanti** sappāyam patirūpaṃ bhikkhuno anucchavikatā, attano sārūppassa anurūpaṃ santoso **yathāsārūppasantoso**.

Aparo nayo—labbhateti **lābho**, yo yo lābho **yathālābham**, itarītarapaccayo, yathālābhena santoso **yathālābhasantoso**. Balassa anurūpaṃ pavattatīti **yathābalam**, attano balānucchavikapaccayo, yathā-saddo cettha sasāadhanam

anurūpakiriyam vadati, yathā taṃ “adhicittan”ti ettha adhi-saddo sasādhanam adhikaraṇakiriyanti. Yathābalena santoso **yathābalasantoso**. Sāruppati patirūpam bhavati, sobhanam vā āropetīti **sāruppaṃ**, yaṃ yaṃ sāruppaṃ **yathāsāruppaṃ**, bhikkhuno sappāyapaccayo, yathāsāruppena santoso **yathāsāruppasantoso**. Yathāvuttam pabhedamanugatā vaṇṇanā **pabhedavaṇṇanā**.

Idhāti sāsane. Aññam na patthetīti appattapathanabhāvamāha, **labhantopi na gaṇhātīti** pattapathanābhāvam. Paṭhamena appattapathanābhāveveva vutte yathāladdhato aññassa apatthanā nāma appicchatāyapi siyā pavatti-ākāroti appicchatāpasāṅgabhāvato tatopi nivattameva santosassa sarūpam dassetuṃ dutiyena pattapathanābhāvo vuttoti daṭṭhabbam. Evamuparipi. **Pakatidubbaloti** ābādhādivirahepi sabhāvadubbalo. Samāno silādibhāgo yassāti **sabhāgo**, saha vā silādīhi guṇabhāgehi vattatīti **sabhāgo**, lajjipesalo bhikkhu, tena. **Tam parivattetvāti** pakatidubbalādīnam garucīvaram na phāsubhāvāvaham, sarīrakhedāvahaṇca hotīti payojanavasena parivattanam vuttam, na atricchatādivasena. Atricchatādippakārena hi parivattetvā lahukacīvaraparibhogo santosavirodhī hoti, tassa pana tadabhāvato yathāvuttappayojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na santosavirodhīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Payojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na tāva santosavirodhī, pageva tathā aparivattetvā paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanatthañhettha api-saddaggahaṇam. Cīvaraniddesepe “**pattacīvarādīnam aññataran**”ti vacanam yathārutam gahitāvasesapaccayasantosassa cīvarasantose samavarodhitādassanattham. “Therako ayamāyasmā mallako”ti ādisu theravohārassa paññattimattepe pavattito dasavassato pabhuti ciravassapabbajitesveva idha pavattiñāpanattham “**therānam cirapabbajitānan**”ti vuttam, **therānanti** vā saṃghattheram vadati, **cirapabbajitānanti** pana tadavasese vuḍḍhabhikkhū. **Saṅkārakūṭāditoti** kacavararāsi-ādito. **Anantakānīti**¹ nantakāni pilotikāni.

1. Nantakāni (Aṭṭhakathāyam)

“A-kāro cettha nipātamattan”¹ **Vimānaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Tathā cāhu “nantakaṃ kappaṭo jiṇṇavasanaṃ tu paṭaccaran”². Natthi dasāsaṅkhāto anto koṭi yesanti hi **nantakāni**, **na**-saddassa tu anādesa **anantakāni**tipi yujjati. Saṅketakovidānaṃ pana ācariyānaṃ tathā avuttattā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. “**Sanantakāni**”³tipi pāṭho, nantakena saha saṃsibbitāni paṃsukūlāni cīvarānīti attho. **Saṅghāṭinti** tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ. Tīṇipi hi cīvarāni saṅghaṭitattā “saṅghāṭi”⁴ti vuccanti. Mahagghaṃ cīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇampi mahicchātādīnaye aṭṭhatvā yathāsāruppanaye eva ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ -pa-dhārentopi santuṭṭhova hoti**”⁴ti. Yathāsāruppanayena yathāladdhaṃ vissajjetvā tadaññagahaṇampi na tāva santosavirodhī, pageva anaññagahaṇena yathāladdhasseva yathāsāruppaṃ paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanattañhettha **api**-saddaggaṇaṃ, evaṃ sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppaniddhesu api-saddaggaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakativiruddhanti sabhāveneva asappāyaṃ.

Samaṇadhammakaraṇasīna sappāyapaccayapariyesanaṃ, paribhuñjanaṅca visesato yuttataranti atthantaraṃ viññāpetuṃ “yāpentopi”⁵ti avatvā “**samaṇadhammaṃ karontopi**”⁶ti vuttaṃ. **Missakāhāraṇti** taṇḍulamuggādīhi nānāvidhapubbaṇṇāparaṇṇehi missetvā kataṃ āhāraṃ.

Aññampi senāsane yathāsāruppasantosaṃ dassento āha “**yo hī**”⁷ti³ ādi. Paṭhame hi naye yathāladdhassa vissajjanena, dutiye pana yathāpattassa asampaṭicchana yathāsāruppasantoso vuttoti ayametesāṃ viseso. **Hi**-saddo cettha pakkhantarajotako. **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ**⁴ pana pi-saddo dissati. “**Uttamasenāsaṇaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ**”⁸ti vatvā tabbhāvameva dassetuṃ “**tattha nisinnassā**”⁹ti ādi vuttaṃ. **Niddābhībhūtassāti** thinamiddokkamaṇa citta cetasaṅgelaññabhāvato bhavaṅgasantatisaṅkhātāya niddāya abhibhūtassa, niddāyantassāti attho. **Paṭibujjhatoti** tathārūpena āramaṇantarena paṭibujjhantassa

1. Vimāna-Ṭṭha 292 piṭṭhe.

3. Yopi (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Naravagge 293 gāthā.

4. Ma-Ṭṭha 2. 48 piṭṭhe.

paṭibujjanahetu kāmavitakkā pātubhavantīti vuttaṃ hoti.

“**Paṭibujjanato**”tipi hi katthaci pāṭho dissati. **Ayampīti** paṭhamanayaṃ upādāya vuttaṃ.

Tesaṃ ābhatenāti tehi therādīhi ābhatena, tesaṃ vā yena kenaci santakenāti ajjhāharitvā sambandho. **Muttaharītakanti** gomuttaparibhāvitā, pūtibhāvena vā mocitaṃ chaḍḍitaṃ harītakaṃ, idāni pana potthakesu “gomuttaharītakan”ti pāṭho, so na porāṇapāṭho tabbaṇṇanāya¹ viruddhattā. **Catumadhuranti** Majjhimāgamavare **Mahādhammasamādānasutte**² vuttaṃ dadhimadhussappiphāṇitasāṅkhātāṃ catumadhuraṃ, ekasmiṃca bhājane catumadhuraṃ ṭhapetvā tesu yadicchasi, taṃ gaṇhāhi bhanteti attho. “**Sacassā**”ti ādinā tadubhayassa rogavūpasamanabhāvaṃ dasseti. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjāṃ nissāya pabbajjā”ti ādinā³ Sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ. Appicchatāvisiṭṭhāya santuṭṭhiyā niyojanato paramena ukkaṃsagatena santosena santussatīti **paramasantuṭṭho**.

Kāmañca santosappabhedā yathāvuttatopi adhikatarā cīvare vīsati santosā, piṇḍapāte pannarasa, senāsane ca pannarasa, gilānapaccaye vīsatīti, idha pana saṅkhepena dvādasavidhoyeva santoso vutto.

Tadadhikatarappabhedo pana Caturāṅguttare **Mahā-ariyavaṃsasuttaṭṭhakathāya**⁴ gahetabbo. Tenāha “**iminā panā**”ti ādi. Evaṃ “idha mahārāja bhikkhu santuṭṭho hotī”ti ettha puggalādhiṭṭhānaniddiṭṭhena santuṭṭhapadeneva santosappabhedam dassetvā idāni “kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātenā”ti-ādidesanānurūpaṃ tena santosena santuṭṭhassa anucchavikaṃ paccayappabhedam, tassa ca kāyakucchiparihāriyabhāvaṃ vibhāvento evamāhāti ayamettha sambandho. Kāmañcassa cīvarapiṇḍapāteheva yathākkamaṃ kāyakucchiparihāriyehi santuṭṭhatā Pāliyaṃ vuttā, tathāpi sesaparikkhāracatukkena ca vinā vicaraṇamayuttaṃ, sabbattha ca kāyakucchiparihāriyatā laddhabbāti Aṭṭhakathāyaṃ ayaṃ vinicchayo vuttoti daṭṭhabbāṃ.

Dantakaṭṭhacchedanavāsīti lakkhaṇamattaṃ tadaññakiccassāpi tāya sādhetabbatā, tena vakkhati “mañcapīṭhānaṃ aṅgapādacīvarakuṭiḍaṇḍakasajjanakāle cā”ti ādi. Vuttampi cetam Porāṇaṭṭhakathāsu “na hetam katthacipi Pāliyamāgatan”ti.

1. Dī-Ṭī 1. 254 piṭṭhe.

3. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 391 piṭṭhe.

4. Am-Ṭṭha 2. 276 piṭṭhe.

Bandhananti kāyabandhanam. **Parissāvanena** parissāvanañca, tena saḥāti vā attho. Yutto kammaṭṭhānabhāvanāsāṅkhāto yogo yassa, tasmim vā yogo yuttoti **yuttayogo**, tassa.

Kāyam pariharanti posenti, kāyassa vā parihāro posanamattam payojanametehīti **kāyaparihāriyā** ka-kārassa ya-kāram katvā. Posanañcetha vaḍḍhanam, bharaṇam vā, tathā **kucchiparihāriyā**pi veditabbā. Bahiddhāva kāyassa upakāraḥbhāvena kāyaparihāriyatā, ajjhoharaṇavasena sarīraṭṭhitiyā upakāraḥbhāvena kucchiparihāriyatāti ayametesam viseso. Tenāha “**ticīvaram tāvā**”ti ādi. “**Pariharati**”ti etassa **posetīti** atthavacanam. **Itīti** nidassane nipāto, evam vuttanayena kāyaparihāriyam hotīti kāraṇajotane vā, tasmā posanato kāyaparihāriyam hotīti. Evamuparipi. **Cīvarakaṇṇenāti** cīvarapariyantena.

Kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāleti kuṭiyā samantato vilimpanena sammaṭṭhakarāṇakāle.

Āngam nāma pañcapīṭhānam pādūpari ṭhapito padhānasambhāraviseso. Yattha padarasañcinanapiṭṭhi-apassayanādīni karonti, yo “aṭaṇi”tipi vuccati.

Madhuddumapuppham **madhukam** nāma, makkhikāmadhūhi katapūvam vā. **Parikkhāramattā** parikkhārapamaṇam. **Seyyam pavisantassāti** paccattharaṇakuñcīkānam tādisse kāle paribhuttabhāvam sandhāya vuttam. Tenāha “**tatraṭṭhakam paccattharaṇan**”ti. Attano santakabhāvena paccattharaṇādhiṭṭhānena adhiṭṭhahitvā tattheva senāsane tiṭṭhanakañhi “tatraṭṭhakan”ti vuccati. Vikappanavacanato pana tesamaññatarassa navamatā, yathāvuttapaṭipāṭiyā cetha navamabhāvo, na tu tesam tathāpatiniyataḥbhāvena. Kasmāti ce? Tathāyeva tesamadhāraṇato. Esa nayo dasamādīsipi. Telam paṭisāmetvā haritā veḷunāli-ādikā **telanāli**. Nanu santuṭṭhapuggaladassane santuṭṭhova aṭṭhaparikkhāriko dassetabboti anuyoge yathāraḥam tesampi santuṭṭhabhāvam dassento “**etesu cā**”ti ādimāha. Mahanto parikkhārasāṅkhāto bhāro etesanti **mahābhārā**, ayam adhunā pāṭho, **Ācariyadhammapālattherena** pana “**mahāgajā**”ti pāṭhassa diṭṭhattā

“dupposabhāvena mahāgajā viyāti mahāgajā”¹ti¹ vuttaṃ, na te ettakehi parikkhārehi “mahicchā, asantuṭṭhā, dubbharā, bāhullavuttino”ti ca vattabbāti adhippāyo. Yadi itarepi santuṭṭhā appicchatādisabhāvā, kimetesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti codanaṃ sodhetuṃ **“Bhagavā panā”**ti ādi vuttaṃ. Aṭṭhparikkhārikassa vasena imissā desanāya icchitabhāvo katham viññāyatīti anuyogampi apaneti **“so hī”**ti ādinā, tasseva tathā pakkantabhāvena “kāyaparihārikena cīvarenā”ti-ādi Pāliya yogyato tassa vasena icchitabhāvo viññāyatīti vuttaṃ hoti. Vacanīyassa hetubhāvadassanena hi vācakassāpi hetubhāvo dassitoti. Evañca katvā **“iti imassā”**ti ādiladdhaguṇavacanampi upapannaṃ hoti. Sallahukā vutti jīvikā yassāti **sallahukavutti**, tassa bhāvo **sallahukavuttitā**, taṃ. **Kāyapārihāriyenāti** bhāvappadhānaniddeso, bhāvalopaniddeso vāti dasseti **“kāyaṃ pariharaṇamattakenā”**ti iminā, kāyaposanappamāṇenāti attho. Tathā **kucchiparihāriyenāti** etthāpi. Vuttanayena cettha dvidhā vacanattho **Ṭikāyam**² pana paṭhamassa vacanatthassa heṭṭhā vuttattā dutiyova idha vuttoti daṭṭhabbāṃ. Mamāyanataṇhāya **āsaṅgo**. Pariggahataṇhāya **bandho**. **Jiyāmuttoti** dhanujīyāya mutto. **Yūthāti** hatthigaṇato. Tidhā pabhinnamado **madahatthī**. **Vanapabbhāranti** vane pabbhāraṃ.

Catūsu disāsu sukhavihāritāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā, “ekam disaṃ pharivā”ti ādinā³ vā nayena brahmavihārabhāvanāpharaṇaṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti **catuddiso**, so eva **cātuddiso**, catasso vā disā **catuddisaṃ**, vuttanayena tamassāti **cātuddiso** yathā “saddho”ti. Tāsveva disāsu katthacipi satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayam vā tehi na paṭihaññateti **appaṭigho**. **Santussamānoti** sakena, santena vā, samameva vā tussanako. **Itarītarenāti** yena kenaci paccayena, uccāvacena vā. Paricca sayanti pavattanti kāyacittāni, tāni vā parisayanti abhibhavanti **parissayā**, sīhabyagghādayo bāhirā, kāmacchandādayo ca ajjhattikā kāyacittupaddavā.

1. Dī-Ṭī 1. 255 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 255 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263 piṭṭhādīsu.

upayogatthe cetam̄ sāmivacanam̄. **Sahitā**ti adhivāsanakhantiyā,
 vīriyādidhammehi ca yathārahaṃ khantā, pahantā cāti attho.
 Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. **Eko caretī** asahāyo ekākī hutvā
 caritum̄ viharitum̄ sakuṇeyya. Samatthane hi **eyyasaddo** yathā “ko imam̄
 vijaṭaye jaṭan”ti¹. Khaggavisāṇakappatāya ekavihārīti dasseti
 “**khaggavisāṇakappo**”ti iminā. Saṅṭhānena khaggasadisam̄ ekameva
 matthake uṭṭhitam̄ visāṇam̄ yassāti **khaggo** khaggasaddena
 taṃsadisavisāṇassa gahitattā, mahim̄ sappamāṇo migaviseso, yo loko
 “palāsādo, gaṅṭhako”ti ca vuccati, tassa visāṇena ekībhāvena sadisoti attho.
 Apica ekavihārītāya khaggavisāṇakappoti dassetumpi evam̄ vuttam̄. Vitthāro
 panassā attho **Khaggavisāṇasuttavaṇṇanāyam̄**², **Cūlaniddese**³ ca vuttanayena
 vedītabbo.

Evam̄ vaṇṇitanti Khaggavisāṇasutte Bhagavatā tathā desanāya
 vivaritam̄, thomitam̄ vā. Khaggassa nāma migassa visāṇena kappo sadiso
 tathā. Kappasaddo hettha “Satthukappena vata bho kira sāvakena saddhim̄
 mantayamānā”ti ādisu⁴ viya paṭibhāge vattati, tassa bhāvo
khaggavisāṇakappatā, tam̄ so āpajjati sambandho.

Vātābhighātādīhi siyā sakuṇo chinnapakkho, asaṅṅātapakkho vā, idha
 pana ḍetum̄ samattho sapakkhikova adhippetoti visesadassanattam̄ Pāḷiyam̄
 “**pakkhī sakuṇo**”ti vuttam̄, na tu “ākāse antalikkhe caṅkamati”ti ādisu⁵ viya
 pariyāyamattadassanattanti āha “**pakkhayutto sakuṇo**”ti. **Uppatati**ti uddham̄
 patati gacchati, pakkhandati attho. **Vidhunāntāti** vibhindantā, vicālentāvā.
Ajjatanāyāti ajjabhāvattathāya. Tathā **svātanāyāti** etthāpi. Attano pattam̄ eva
 bhāro yassāti **sapattabhāro**. Mamāyanataṇṭhābhāvena **nissaṅgo**.
 Pariggahataṇṭhābhāvena **nirapekkho**. **Yena kāmanti** yattha attano ruci, tattha.
 Bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ. Yena yathā pavatto kāmoti hi **yenakāmo**, tam̄,
 yathākāmanti attho.

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

3. Khu 8. 248 piṭṭhe.

5. Khu 9. 387 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

4. Ma 1. 205 piṭṭhe.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Pubbe vuttasseva atthacatukkassa puna sampiṇḍetvā kathanam kimatthanti adhippāyena anuyogaṃ uddharitvā sodheti “**so -pa- kim dasseti**”ti ādinā. **Paccayasampattinti** sambhārapāripūrim. **Ime cattāroti** sīlasaṃvaro indriyasaṃvaro sampajaññaṃ santosoti pubbe vuttā cattāro āraññikassa sambhārā. **Na ijjatīti** na sampajjati na saphalo bhavati. Na kevalaṃ anijjhanamattaṃ, atha kho ayampi dosoti dasseti “**tiracchānagatehi vā**”ti ādinā. **Vattabbataṃ āpajjatīti** “asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsanamattameva, na pana araññavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipatti atthi”ti apavādasena vacanīyabhāvamāpajjati, imassatthassa pana dassanena virujjhanato saddhim-saddo na porāṇoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā āraññakehi tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhim vipaṭipattivasena vasanīyabhāvaṃ āpajjati. “Na bhikkhave paṇidhāya araññe vatthabbaṃ, yo vaseyya, āpatti dukkaṭassā”ti-ādīsu¹ viya hi **vatthabbasaddo** vasitabbapariyāyo. Tathā hi **Vibhaṅgaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ “evarūpassa hi araññavāso kālamakkaṭa-acchataracchadīpimigānaṃ aṭavivāsasadiṣo hoti”ti². **Adhivatthāti** adhivasantā. Paṭhamaṃ **bheravasaddaṃ sāventi**. Tāvataṃ apalāyantassa **hatthehipi** sīsaṃ paharivā palāpanākāraṃ karontīti Ācariyasāriputtattherena kathitaṃ. Evaṃ byatirekato paccayasampattiyā dassitabhāvaṃ pakāsetvā idāni anvayatopi pakāsetuṃ “**yassa panete**”ti ādi vuttaṃ. Kathaṃ ijjatīti āha “**so hī**”ti-ādi. **Kāḷako tilakoti** vaṇṇavikārāpanarogavasena aññattha pariyāyavacanaṃ. Vuttañhi—

“Dunnāmakañca arisaṃ, chaddiso vamathūrito.

Davathu paritāpotha, tilako tilakāḷako”ti³.

Tilasaṅṭhānaṃ viya jāyatīti hi **tilako**, kāḷo hutvā jāyatīti **kāḷako**. Idha pana paṇṇattivītikkamasāṅkhātaṃ thullavajjaṃ kāḷakasadisattā **kāḷakaṃ**, micchāvītikkamasāṅkhātaṃ aṇumattavajjaṃ tilakasadisattā

1. Vi 1. 139 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 349 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 327, 328 gāthā.

tilakanti ayaṃ viseso. **Tanti** tathā uppāditāṃ pīṭiṃ. Vigatabhāvena upaṭṭhānato khayavayavasena sammāsanaṃ. Khīyanaṭṭhena hi **khayova** vigato, viparīto vā hutvā ayanatṭhena **vayotipi** vuccati. **Ariyabhūmi** nāma lokuttarabhūmi. **Itīti** ariyabhūmi-okkamanato, devatānaṃ vaṇṇabhaṇanato vā, tattha tattha devatānaṃ vacanaṃ sutvā tassa yaso patthaṭoti vuttaṃ hoti, evañca katvā heṭṭhā vuttaṃ ayasapattharaṇampi devatānamārocanavasenaṭī gahetabbaṃ.

Vivittasaddo janaviveketi āha “**suññan**”ti. Taṃ pana janasaddanigghosābhāvena veditabbaṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti dassetuṃ “**appasaddaṃ appanigghosanti attho**”ti vuttaṃ. Janakaggahaṇeneva hi idha jaññaṃ gahitaṃ. Tathā hi vuttaṃ **Vibhaṅge** “yadeva taṃ appanigghosaṃ, tadeva taṃ vijanavātan”ti¹. **Appasaddanti** ca pakatisaddābhāvamāha. **Appanigghosanti** nagaranigghosādisaddābhāvaṃ. Īdisesu hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravasesoti Aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Majjhimāgamaṭṭhakathāvaṇṇanāyaṃ² pana Ācariyadhammapālatthero evamāha “appasaddassa parittapariyāyaṃ manasi katvā vuttaṃ ‘byañjanaṃ sāvasesaṃ siyā’ti. Tenāha ‘na hi tassā’ti-ādi. Appasaddo panettha abhāvatthotipi sakkā viññātum ‘appābādhatañca sañjānāmi’ti-ādīsu³ viyā”ti. Tamatthaṃ Vibhaṅgapāḷiyā⁴ saṃsandanto “**etadevā**”ti ādimāha. **Etadevāti** ca mayā saṃvaṇṇiyamānaṃ nissaddataṃ evāti attho. **Santikepīti** gāmādīnaṃ samīpepi edisaṃ vivittaṃ nāma, pageva dūreti attho. **Anākiṇṇanti** asaṃkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Yassa senāsanassa samantā gāvutampi aḍḍhajojanaṃ pabbatagahaṇaṃ vanagahaṇaṃ nadīgahaṇaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamuṃ sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. **Setīti** sayati. **Āsatīti** nisīdati. “**Etthā**”ti iminā **senā**-saddassa, **āsanā**saddassa ca adhikaraṇatthabhāvaṃ dasseti, **ca**-saddena ca tadubhayapadassa catthasamāsabhāvaṃ. “**Tenāhā**”ti-ādinā Vibhaṅgapāḷimeva āharati.

Idāni tassāyevatthaṃ senāsanappahedadassanavasena vibhāvetuṃ “**apicā**”ti ādi vuttaṃ. Vibhaṅgapāḷiyaṃ nidassananayena sarūpato dassitasenāsanasseva hi ayaṃ vibhāgo. Tattha **vihāro** pākāraparicchinno

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

3. Ma 1. 175 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 3. 241 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “garuḷasaṅṭhānapāsādo”ti¹ vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupañcabhūmako patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅghāto anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo—**vihāro** dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassachadanakagehaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti-uccatārā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekachadanakaṃ hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanakaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandham pabbhāraṃ. Sesam vuttanayameva. “Maṇḍapoti sākhamaṇḍapo”ti¹ evaṃ **Ācariyadhammapālattherena**, Aṅguttaraṭṭikākārena ca **Ācariyasāriputtattherena** vuttaṃ.

Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ² pana **vihāro**ti samantā parihārapathaṃ, antoyeva ca rattiṭṭhānādivāṭṭhānāni dassēvā katasenāsaṃ. **Aḍḍhayogoti** supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭoti** paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmako patissayaviseso. **Māloti** bhojanasālāsādiso maṇḍalamālo. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** pana “ekakūṭasaṅghāto caturassapāsādo”ti³ vuttaṃ. **Leṇanti** pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsaṃ. **Guhāti** bhūmidari vā yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati, pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti vuttaṃ.

Taṃ āvasathabhūtaṃ patissayasenaṃ viharitabbaṭṭhena, vihāraṭṭhānaṭṭhena ca **vihārasenaṃ nāma**. Masāraḍḍicatubbidho **mañco**. Tathā **pīṭhaṃ**. Uṇṇabhisi-ādipañcavidhā **bhisi**. Sīsappamāṇaṃ **bimbohanaṃ**. Vitthārato vidatthacaturāṅgulatā, dīghato mañcavittihārapamāṇatā cettha sīsappamāṇaṃ. Masāraḍḍini mañcapīṭhabhāvato, bhisi-upadhānañca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenaṃ**. Mañcapīṭhabhūtaṃhi senāsaṃ, mañcapīṭhasambandhañca sāmāññaniddesena, ekasesena vā “mañcapīṭhasenaṃ”ti vuccati. **Ācariyasāriputtattheropi** evameva vadati. **Ācariyadhammapālattherena** pana “mañcapīṭhasenaṃti mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenañcā”ti⁴ vuttaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 256 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭha 2. 235 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭha 2. 349 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 256 piṭṭhe.

Cimilikā nāma sudhāparikkammakatāya bhūmiyā vaṇṇānurakkhaṇattham paṭakhaṇḍādīhi sibbetvā katā. **Cammakhaṇḍo** nāma sīhabyagghadīpitaracchacammādīsipi yaṃ kiñci cammam. **Aṭṭhakathāsu**¹ hi senāsanaparibhoge paṭikkhittacammam na dissati. **Tiṇasanthāro**ti yesam kesañci tiṇānam santhāro. Eseva nayo **paṇṇasanthārepi**. Cimilikādi bhūmiyam santharitabbatāya **santhataśenāsanam**. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī**ti ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, **sabbametaṃ senāsanam** nāmāti evam vuttam avasesam rukkhamūlādipaṭikkamitabbaṭṭhānam abhisaṅkharāṇabhāvato kevalam sayanassa, nissajjāya ca okāsabhūtattā **okāsasenāsanam**. **Senāsanaggahaṇenāti** “vivittam senāsanam”ti iminā senāsanasaddena vivittasenāsanassa vā ādānena, vacanena vā gahitameva sāmāññaḥjotanāya visese avatṭhānato, visesatthinā ca visesassa payujjitabbato.

Yadevaṃ kasmā “araññam”ti-ādi puna vuttanti anuyogena “**idha panassā**”ti ādimāha. Evam gahitesupi senāsanesu yathāvuttassa bhikkhuno anucchavikameva senāsanam dassetukāmattā puna evam vuttanti adhippāyo. “**Bhikkhunīnam vasena āgatan**”ti idam vinaye āgatameva sandhāya vuttam, na abhidhamme. Vinaye hi **gaṇamhā ohīyanasikkhāpade**² bhikkhunīnam āraññakadhutaṅgassa paṭikkhittattā idampi ca tāsam araññam nāma, na pana pañcadhanusatikam pacchimaṃ araññameva senāsanam, idampi ca tāsam gaṇamhā-ohīyanāpattikaram, na tu pañcadhanusatikādimeva araññam. Vuttañhi tattha—

“Ekā vā gaṇamhā ohīyeyyāti agāmake araññe dutiyikāya bhikkhuniyā dassanūpacāram vā savanūpacāram vā vijahantiyā āpatti thullaccayassa, vijahite āpatti saṃghādisesassā”ti².

Vinayaṭṭhakathāsupi³ hi tathāva attho vuttoti. Abhidhamme pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññam”ti⁴ āgataṃ. Vinayasuttantā hi ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo pana nippariyāyadesanā, tasmā yaṃ na gāmapadesantogadham, taṃ araññanti nippariyāyena dassetuṃ tathā vuttam. Indakhilā bahi nikkhamitvā yaṃ ṭhānam

1. Vi-Ṭṭha 3. 41; Vinayasāṅgaha-Ṭṭha 87 piṭṭhesu.

3. Vi-Ṭṭha 3. 186 piṭṭhe.

2. Vi 2. 296 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

pavattaṃ, sabbametaṃ araññaṃ nāmāti cettha attho. **Āraññakaṃ nāma -pa-pacchimanti idaṃ pana** suttantanayena **āraññakasikkhāpade**¹ āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttaṃ **imassa bhikkhuno anurūpaṃ**, tasmā **Visuddhimagge dhutaṅganiddese**² yaṃ **tassa lakkhaṇaṃ vuttaṃ**, taṃ yuttameva, ato tatha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo.

Sandacchāyanti sītacchāyaṃ. Tenāha **“tatha hī”**ti-ādi. **Rukkhamūlanti** rukkkhasamīpaṃ. Vuttañhettaṃ “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvata rukkkhamūlan”ti. **Pabbatanti** suddha pāsānasuddhapaṃsu-ubhayamissakavasena tiividhopi pabbato adhippeto, na silāmayo eva. **Selasaddo** pana avisesato pabbatapariyāyoti katvā evaṃ vuttaṃ. **“Tattha hī”**ti-ādinā tadubhayassa anurūpataṃ dasseti. **Disāsu khāyamānāsūti** dasasu disāsu abhimukhībhāvena dissamānāsu. Tathārūpenapi kāraṇena siyā cittassa ekaggatāti etaṃ vuttaṃ, sabbadisāhi āgatena vātena bījyamānabhāvahetudassanattanti keci. **Kaṃ vuccati udakaṃ** pipāsavinodanassa kārakattā. **“Yaṃ nadītumbantipi nadīkuñjantipi vadanti**, taṃ kandaranti apabbatapadesepi vidugganadīnivattanapadesaṃ kandaranti dasseti”ti³ **Ācariyānandatthero**, teneva viññāyati “nadītumba nadīkuñjasaddā nadīnivattanapadesavācakā”ti. Nadīnivattanapadeso ca nāma nadiyā nikkhamana-udakena puna nivattitvā gato viduggapadeso. “Apabbatapadesepi”ti vadanto pana Aṭṭhakathāyaṃ nidassanamattena paṭhamāṃ pabbatapadesanti vuttaṃ, yathāvutto pana nadīpadesopi kandaro evāti dasseti.

“Tattha hī”ti-ādināpi nidassanamatteneva tassānurūpabhāvamāha. **Ussāpetvāti** puñjaṃ katvā. “Dvinnaṃ pabbatānampi āsannatare ṭhitānaṃ ovarakādisadisāṃ vivaraṃ hoti, ekasmiṃyeva pana pabbate umaṅgasadisāṃ”ti vadanti ācariyā. Ekasmiṃyeva hi umaṅgasadisāṃ antoleṇaṃ hoti upari paṭicchannattā, na dvīsu tathā appaṭicchannattā, tasmā “umaṅgasadisāṃ”ti idaṃ “ekasmiṃyevā”ti iminā sambandhanīyaṃ. “Mahāvivarānaṃ”ti idaṃ pana ubhayehipi. **Umaṅgasadisanti** ca “suduṅgāsadisāṃ”ti⁴ **ācariyena** vuttaṃ. **Suduṅgāti** hi

1. Vi 1. 376 piṭṭhe.

3. Mūlaṭī 2. 183 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 69 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 257 piṭṭhe.

bhūmiḡharassetam̄ adhivacanam̄, “tam̄ gahevā suduḡgāya ravantam̄ yakkhinī khiṭi”ti-ādīsu viya. **Manussānam̄ anupacāraṭṭhānanti**¹ pakatisaṅcāravasena manussehi na saṅcaritabbaṭṭhānam̄. Kassanavappanādivasena hi pakatisaṅcārapaṭikkhepo idhādhippeto. Tenāha “**yattha na kasanti na vapanti**”ti. **Ādisaddena** pana “vanapatthanti vanasaṅṭhānametaṃ senāsanānam̄ adhivacanam̄, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṅtānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānam̄ adhivacanan”ti² imam̄ **Vibhaṅgapāḷisesam̄** saṅgaṅhāti. **Patthoti** hi pabbatassa samānabhūmi, yo “sānū”tipi vuccati, tassadisattā pana manussānamasaṅcāraṅabhūtam̄ vanam̄, tasmā patthasadisam̄ vanam̄ **vanapatthoti** visesanaparanipāto daṭṭhabbo. Sabbesam̄ sabbāsu disāsu abhimukho okāso **abbhokāsoti** āha “**acchannan**”ti, kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chādītanti attho. Daṅḍakānam̄ upari cīvaram̄ chādētvā katā **cīvarakuṭi**. **Nikkadḍhitvāti** nīharitvā. Antopabbhāraleṅasadiso palālarāsiyeva adhippeto, itarathā tiṅapaṅṅasanthārasaṅgopi siyāti vuttam̄ “**pabbhāraleṅasadise ālaye**”ti, pabbhārasadise, leṅasadise vāti attho. **Gacchagumbādīnampīti pi-saddena** purimanayam̄ sampiṅḍeti.

Piṅḍapātassa pariyesanam̄ **piṅḍapāto** uttarapadalopena, tato paṭikkanto **piṅḍapātaṭikkantoti** āha “**piṅḍapātapariyesanato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **parisaddo** “samantato”ti etasmim̄ atthe, tasmā parisamantato aṅkanam̄ āsanam̄ **pallaṅko** ra-kārassa la-kāram̄, dvibhāvaṅca katvā yathā “palibuddho”ti³, samantabhāvo ca vāmorum̄, dakkhiṅoruṅca samam̄ ṭhapētvā ubhinnam̄ pādānam̄ aññamaññasambandhanakaraṅam̄. Tenāha “**samantato ūrubaddhāsanam̄**”ti. Ūrūnam̄ bandhanavasena nisajjāva idha pallaṅko, na āharimehi vāḷehi katoti vuttam̄ hoti. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, tathā ubho pāde ābhugge samīṅjite katvā, tam̄ pana ubhinnam̄ pādānam̄ tathābandhatākaraṅamevāti āha “**bandhitvā**”ti. **Ujum̄ kāyanti** ettha **kāyasaddo** uparimakāyavisayo heṭṭhimakāyassa anujukam̄ ṭhapanassa nisajjāvacaṅeneva viññāpitattāti vuttam̄ “**uparimam̄ sarīram̄ ujum̄ ṭhapētvā**”ti. Tam̄ pana

1. Asaṅcāraṅṭṭhānam̄ (Ka) 2. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 3. Khu 8. 57; Khu 11. 371 piṭṭhe.

uparimakāyassa ujukaṃ ṭhapanāṃ sarūpato dasseti “**aṭṭhārasā**”ti-ādinā, aṭṭhārasannaṃ piṭṭhikaṇṭakataṭṭhikānaṃ koṭiyā koṭim paṭipādanameva tathā ṭhapananti adhippāyo.

Idāni tathā ṭhapanassa payojanaṃ dassento “**evaṇhī**”ti-ādimāha. Tattha **evanti** tathā ṭhapanē sati, iminā vā tathāṭṭhapanahetunā. **Na paṇamantīti** na onamanti. “**Athassā**”ti-ādi pana paramparapayojanadassanaṃ. **Athāti** evaṃ anonamane. **Vedanāti** piṭṭhigilānādivedanā. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthim na vilāṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ **uddhim phātim vepullaṃ upagacchati**. Parisaddo cettha abhisaddapariyāyo abhimukhatthoti vuttaṃ “**kammaṭṭhānābhimukhan**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Parisaddassa samīpatthataṃ dasseti “**mukhasamīpe vā katvā**”ti iminā, mukhassa samīpe viya citte nibaddhaṃ upaṭṭhāpanavasena katvāti vuttaṃ hoti. Parisaddassa samīpatthataṃ **Vibhaṅgapāliyā**¹ sādhetum “**tenevā**”ti-ādi vuttaṃ. **Nāsikaggeti** nāsapuṭagge. **Mukhanimittam** nāma uttarotṭhassa vemajjhappadeso, yattha nāsikavāto paṭihaññati.

Ettha ca yathā “vivittam senāsanam bhajatī”ti-ādinā² bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitam, evaṃ “nisīdatī”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiko santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkam ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukham satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahaṇūpāyoti. **Parisaddo** pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”ti-ādīsu³ viya. **Mukhasaddo** niyyānaṭṭho “suññatavimokkhamukhan”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato nikkhamanameva hi niyyānam. Asammosanabhāvo **upaṭṭhānaṭṭho**. **Tatrāti** paṭisambhidānaye. **Pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsamosatāya pariggahitam, pariccattasamosapaṭipakkhatāya ca niyyānam **satim katvā**, paramam satinepakkam upaṭṭhapetvāti vuttaṃ hoti. Ayam Ācariyadhammapālattherassa⁴, Ācariyasāriputtattherassa ca mati. Atha vā “kāyādīsu suṭṭhupavattiyā pariggahitam, tato eva ca niyyānabhāvayuttam, kāyādīpariggahaṇaṇāṇasampayuttatāya vā pariggahitam, tatoyeva ca

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 258 piṭṭhe.

niyyānabhūtaṃ upaṭṭhānaṃ katvāti attho”ti ayaṃ **Ācariyānandattherassa**¹ mati.

217. Abhijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, kāmacchandanivaraṇaṃ. **Luccanaṭṭhenāti**² bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti atthoti Ācariyadhammapālattherena³, Aṅguttaraṭṭikākārena ca Ācariyasāriputtattherena vuttaṃ. Suttasu ca dissati “luccatīti⁴ kho bhikkhu lokoti vuccati. Kiñca luccati? Cakkhu kho bhikkhu luccati, rūpā luccanti, cakkhuviññāṇaṃ luccatī”ti-ādi⁵. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ⁶, pana idha ca adhunā potthake “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti⁷ likhitaṃ. Tattha luccanameva paluccanapariyāyena visesetvā vuttaṃ. Lucasaddo hi apekkhanādi-atthopi bhavati “oloketi”ti-ādīsu, bhijjanapabhijjanaṭṭhenāti attho. Vaṃsatthapakāsiniyaṃ pana vuttaṃ “khaṇabhaṅgavasena luccanasabhāvato, cutibhaṅgavasena ca paluccanasabhāvato loko nāmā”ti⁸. Keci panaṃ “bhijjana-uppajjanaṭṭhenā”ti atthaṃ vadanti. Āhaccabhāsitavacanatthena virujjhanato, lucasaddassa ca anuppādavācakattā ayuttamevetāṃ. Apica ācariyehipi “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti pāṭhameva ulliṅgetvā tathā attho vutto siyā, pacchā pana paramparābhatavasena pamādalekhattā tattha tattha na diṭṭhoti daṭṭhabbaṃ, na luccati na paluccatīti yo gahitopi tathā na hoti, sveva loko, aniccānupassanāya vā luccati bhijjati vinassatīti gahetabbova lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā, dukkhasaccaṃ vā lokoti vuttaṃ “**pañcupādānakkhandhā loko**”ti. Evaṃ tattha tattha vacanatopi yathāvutto kesañci attho na yuttoti.

Tasmāti pañcupādānakkhandhānameva lokabhāvato.

Vikkhambhanavasenati ettha **vikkhambhanaṃ** tadaṅgappahānavaseneva anuppādanaṃ appavattanaṃ, na pana vikkhambhanappahānavasena paṭipakkhānaṃ suṭṭhupahīnaṃ. “**Pahīnattā**”ti hi tathāpahīnasadisataṃ eva sandhāya vuttaṃ. Kasmāti ce? Jhānassa anadhigatattā. Evaṃ pana pubbabhāgabhāvanāya tathā pahānatoyevetaṃ cittaṃ **vigatābhijjhaṃ** nāma

1. Mūlaṭī 2. 183 piṭṭhe. 2. Lujjanaṭṭhenāti (Bahūsu) 3. Dī-Ṭī 1. 258 piṭṭhe.
 4. Lujjatīti (Pāliyaṃ) 5. Saṃ 2. 278 piṭṭhe. 6. Abhi-Ṭṭha 1. 90 piṭṭhe.
 7. Lujjanapalujjanaṭṭhena (Aṭṭhakathāyaṃ)
 8. Vaṃsatthapakāsiniyaṃnāma Mahāvamsaṭṭikāyaṃ paṭhamaparichede pañcamagāthāvaṇṇanāyaṃ.

na tu cakkhuviññānamiva sabhāvato abhijjhāvirahitattāti dassetuṃ **“na cakkhuviññānasadisena”**ti vuttaṃ. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **taṃ** cittaṃ vā. Adhunā muñcanassa, anāgate ca puna anādānassa karaṇaṃ parisodhanaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Yathā ca imassa cittaassa pubbhāgabhāvanāya parisodhitattā vigatābhijjhatā, evaṃ abyāpannatā, vigatathinamidhatā, anuddhatatā, nibbicikicchata ca veditabbāti nidassento **“byāpādapadosaṃ pahāyāti-ādisupi eseva nayo”**ti āha. **Pūtikummāsādayoti** ābhidosikayavakummāsādayo. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ, iminā vikāramāpajjati atthaṃ dasseti. **Vikārāpattiyāti** purimapakativijahanasaṅkhātena vikāramāpajjanaena. **“Ubhayan”**ti-ādinā tulyatthasamāsabhāvamāha. **“Yā** tasmim samaye cittaassa akallatā”ti-ādinā¹ thinassa, **“yā** tasmim samaye kāyassa akallatā”ti-ādinā¹ ca middhassa **abhidhamme** niddiṭṭhattā **“thināṃ cittagelaññaṃ, middhaṃ cetasikagelaññaṃ”**ti vuttaṃ. Satipi hi thinamidhassa aññamaññaṃ avippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya cittacetāsikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃvisesassa yā tesāṃ akallatādīnaṃ visesapaccayatā, ayametesāṃ sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhāloko** nāma passito rattimcandālokadīpāloka-ukkālokādi, divā ca sūriyālokādi. Rattimpi divāpi tassa sañjānanasamatthā saññā **ālokasaññā**, tassā ca vigatanīvaraṇāya parisuddhāya atthitā idha adhippetā. Atisayatthavisiṭṭhassa hi atthi-atthassa avabodhako ayamīkāroti dassento **“rattimpi”**ti-ādimāha, vigatathinamidhabhāvassa kāraṇattā cetam vuttaṃ. Suttesu pākaṭovāyamatto.

Saratīti **sato**, sampajānātīti **sampajānoti** evaṃ puggalaniddesoti dasseti **“satiyā ca ñāṇena ca samannāgato”**ti iminā. Santesupi aññesu vīriyasamādhi-ādisu kasmā idameva ubhayaṃ vuttaṃ, vigatābhijjhādīsu vā idaṃ ubhayaṃ avatvā kasmā idheva vuttanti anuyogamapanetuṃ **“idaṃ ubhayan”**ti-ādi vuttaṃ, puggalādhiṭṭhānena niddiṭṭhasatisampajāññaṃsaṅkhātaṃ idaṃ ubhayanti attho. **Atikkamivā ṭhitoti** ta-saddassa atītatthataṃ āha, pubbhāgabhāvanāya pajahanameva ca atikkamaṇaṃ.

1. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhe.

“Kathamidaṃ kathamidan”ti pavattatīti **kathamkathā**, vicikicchā, sā etassa atthīti **kathamkathī**, na kathamkathī **akathamkathī**, nibbicicchoti vacanattho, atthamattam̐ pana dassetum̐ “**kathamidaṃ kathamidan**’ti evaṃ **nappavattatīti akathamkathī**”ti vuttam̐. “Kusalesu dhammesū”ti idam̐ “akathamkathī”ti iminā sambajjhitaḥḥanti āha “**na vicikicchati, na kaṅkhatīti attho**”ti. **Vacanatthalakkhaṇādibhedatoti** ettha **ādisaddena** paccayapahānapahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato vattabbāti.

218. Vaḍḍhiyā gahitaṃ dhanam̐ iṇam̐ nāmāti vuttam̐ “**vaḍḍhiyā dhanam̐ gahetvā**”ti. Vigato anto **byanto**, so yassāti **byantī**. Tenāha “**vigatantan**”ti, virahitadātabba-iṇapariyantam̐ kareyyāti cetassa attho. **Tesanti** vaḍḍhiyā gahitānam̐ iṇadhanānam̐. **Pariyanto nāma** tatuttari dātabba-iṇaseso. Natthi iṇamassāti **aṇaṇo**. Tassa bhāvo **āṇaṇyam̐**. Tameva nidānam̐ **āṇaṇyanidānam̐**, āṇaṇyahuṭṭo āṇaṇyakāraṇāti attho. **Āṇaṇyameva** hi nidānam̐ kāraṇamassāti vā **āṇaṇyanidānam̐**, “pāmojjam̐ somanassan”ti imehi sambandho. “Iṇapalibodhato mutto’ mhi”ti **balavapāmojjam̐ labhati**. “Jīvikānimittampi me avasiṭṭham̐ atthī”ti **somanassam̐ adhigacchati**.

219. **Visabhāgavedanā** nāma dukkhavedanā. Sā hi kusalavipākasantānassa virodhibhāvato sukhavedanāya visabhāgā, tassā **uppattiyā** karaṇabhūtāya. **Kakacenevāti** kakacena-iva. **Catu-iriyāpathanti**¹ catubbidhampi iriyāpatham̐. Byādhito hi yathā ṭhānagamanesu asamattho, evaṃ nisajjādīsupi. **Ābādhetīti** pīleti. Vātādīnam̐ vikārabhūtā visamāvattahāyeva “**ābādho**”ti vuccati. Tenāha “**taṃsamuṭṭhānena dukkhena dukkhito**”ti, ābādhasamuṭṭhānena dukkhavedanāsankhātena dukkhena dukkhito dukkhasamannāgatoti attho. Dukkavedanāya pana ābādhabhāvena ādimhi bādhatīti **ābādhoti** katvā ābādhasankhātena mūlabyādhinā **ābādhiko**, aparāparam̐ sañjātadukkhasankhātena anubandhabhyādhinā **dukkhitoti** attho gahetabbo. Evañhi sati dukkhavedanāvasena vuttassa dukkhitapadassa ābādhikapadena visesitabbatā pākaṭā hotīti

1. Sabbiriyāpathanti (Ka)

ayamettha **Ācariyadhammapālattherena**¹ vuttanayo. Adhikaṃ mattaṃ pamāṇaṃ **adhimattaṃ**, bālhaṃ, adhimattaṃ gilāno dhātusankhayena parikkhīṇasarīroti **adhimattagilāno**. **Adhimattabyādhiparetatāyāti** adhimattabyādhipīḷitatāya. **Na ruceyyāti** na rucetha, kammattapadañcetaṃ “bhattañcassā”ti ettha “assā”ti kattudassanato. Mattāsaddo anattakoti vuttaṃ “**balamattāti balamevā**”ti, appamattakaṃ vā balaṃ **balamattā**. **Tadubhayanti** pāmojjaṃ, somanassañca. **Labhetha pāmojjaṃ** “rogato muttomhī”ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** “atthi me kāyabalan”ti Pāḷiyā attho.

220. **Kākaṇikamattaṃ** nāma “ekaguñjamattan”ti vadanti. “Diyadḍhavīhimattan”ti **Vinayaṭīkāyaṃ** vuttaṃ. Apica **kaṇasaddo** kuṇḍake—

“Akaṇaṃ athusāṃ suddhaṃ, sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ.

Tuṇḍikīre pacitvāna, tato bhuñjanti bhojanaṃ”ti-ādīsu² viya.

“Kaṇo tu kuṇḍako bhava”ti³ hi vuttaṃ. Appako pana kaṇo **kākaṇoti** vuccati yathā “kālavaṇaṃ”ti, tasmā kākaṇova pamāṇamassāti **kākaṇikaṃ**, kākaṇikameva **kākaṇikamattaṃ**, khuddakakuṇḍakappamāṇamevāti attho daṭṭhabbo. Evañhi sati “rājadāyo nāma kākaṇikamattaṃ na vaṭṭati, aḍḍhamāsagghanikaṃ maṃsaṃ deṭī”ti⁴ vuttena **umaṅgajātakavacanena** ca aviruddhaṃ hoti. **Vayoti** khayō bhaṅgo, tassa”bandhanā muttomhī”ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttaṃ “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ”ti. Vacanāvasesaṃ sandhāya “**sesaṃ vuttanayenevā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vuttanayenevāti** ca paṭhamadutiyaṇḍesu vuttanayeneva. **Sabbapadesūti** tatiyādīsu tīsu koṭṭhasesu. Ekeko hi upamāpakkho “padan”ti vutto.

221-222. **Adhīnoti** āyatto, na seribhāvayutto. Tenāha “**attano ruciyā kiñci kātuṃ na labhati**”ti. Evamitarasmimpī. Yena gantukāmo, tena kāmaṃ gamo na hoṭīti sapāṭhasesayojanaṃ dassetuṃ “**yenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Kāmanti** cetāṃ bhāvanapuṃsakavacanāṃ, kāmena vā icchāya gamo **kāmaṅgamo niggaḥītāgama**na.

1. Dī-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

2. Dī 3. 162 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 454 gāthā.

4. Jātaka-Ṭīṭha 6. 185 piṭṭhe.

Dāsabyāti ettha **bya**-saddassa bhāvatthataṃ dasseti “**dāsabhāvā**”ti iminā. Aparādhīnatāya attano bhujō viya sakicce esitabbo pesitabboti **bhujisso**, sayamvasīti nibbacanam. “Bhujō nāma attano yathāsukhaṃ viniyogo, so isso icchitabbo etthāti **bhujisso**, assāmiko”ti **Mūlapaṇṇāsakaṭikāyaṃ** vuttaṃ. Atthamattaṃ pana dassento “**attano santako**”ti āha, attāva attano santako, na parassāti vuttaṃ hoti. Anudakatāya kaṃ pānīyaṃ tārenti etthāti **kantāro**, addhānasaddo ca dīghapariyāyoti vuttaṃ “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

223. **Sesānī**ti byāpādādīni. **Tatrā**ti dassane. **Ayanti** idāni vuccamānā **sadisatā**, yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnañca upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti daṭṭhabbaṃ. **Tehī**ti parehi iṇasāmikehi. **Kiñci paṭibāhitunti** pharusavacanādikaṃ kiñcipi paṭisedhetuṃ na sakkoti iṇaṃ dātumasakkuṇattā. Kasmāti vuttaṃ “**titikkhākāraṇaṃ**”ti-ādi, iṇassa titikkhākāraṇattāti attho. **Yoyamhi kāmacchadena rajjati**ti yo puggalo yamhi kāmacchandassa vatthubhūte puggale kāmacchadena rajjati. **Taṇhāsahagatena taṃ vatthuraṃ gaṇhāti**ti taṇhābhūtena kāmacchadena taṃ kāmacchandassa vatthubhūtaṃ puggalaṃ “mametan”ti gaṇhāti. Sahagatasaddo hettha tabbhāvamatto “yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandīrāgasahagatā”ti-ādīsu¹ viya. **Tenāti** kāmacchandassa vatthubhūtena puggalena. Kasmāti āha “**titikkhākāraṇaṃ**”ti-ādi, kāmacchandassa titikkhākāraṇattāti attho. Titikkhāsadiso cettha rāgapadhāno akusalacittuppādo “titikkhā”ti vutto, na tu “**khantī** paramaṃ tapo titikkhā”ti-ādīsu² viya tapabhūto adosapadhāno cittuppādo. **Gharasāmikehī**ti gharassa sāmikabhūtehi sassusasurasāmikehi. Itthīnaṃ kāmacchando titikkhākāraṇaṃ hoti viyāti sambandho.

“**Yathā panā**”ti-ādīnā sesānaṃ rogādisadisatā vuttā, tattha pittadosakopanavasena **pittarogāturo**. Tassa pittakopanaṭo

1. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84, 373; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

sabbampi madhusakkarādikaṃ amadhurabhāvena sampajjati vuttaṃ
“tittakaṃ tittakanti uggiratiyevāti. Tumhe upaddavethāti Tīkāyaṃ¹
 uddhaṭapāṭho, “upaddavaṃ karoṭhā”ti nāmadhātuvasena attho, idāni pana
 “tumhehi upaddutā”ti pāṭho dissati. **Vibbhamatīti** ito cito ca āhiṇḍati hīnāya
 vā āvattati. Madhusakkarādīnaṃ rasaṃ **na vindati** nānubhavati na jānāti na
 labhati ca viyāti sambandho. **Sāsanarasanti** sāsanassa rasaṃ, sāsanameva vā
 rasaṃ.

Nakkhattaṇṇaṃ **nakkhattaṃ**. Tenāha **“aho naccam, aho gītan”**ti.
Muttoti bandhanato pamutto. **Dhammassavanassāti** sotabbadhammassa.

Sīghaṃ pavattetabbakiccaṃ **accāyikaṃ**. Sīghattho hi **atisaddo**
 “pāṇātipāto”ti-ādīsu² viya. **Vinaye apakataññunāti** vinayakkame akusalena.
 Pakataṃ niṭṭhānaṃ vinicchayaṃ jānāti **pakataññū**, na pakataññū tathā. So
 hi kappiyākappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha **“kismiñhidevā”**ti-ādi.
Kappiyamañsepīti sūkaramaṃsādikepi. **Akappiyamañsasaññāyāti**
 acchamañsādīsaññāya.

Daṇḍakasaddenāpīti sākhādaṇḍakasaddenapi. **Ussaṅkitaparisaṅkitoti**
 avasaṅkito ceva samantato saṅgito ca, ativiya saṅkitoti vuttaṃ hoti.
 Tadākāraddaṇṇaṃ **“gacchatipī”**ti-ādi. So hi thokaṃ gacchatipi. Gacchanto
 pana tāya ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi**. Īdise kantāre gate
 “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti **nivattatipi**, tasmā ca **gataṭṭhānato**
agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti, tato eva ca **so kicchena kasirena**
khemantabhūmiṃpāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. Kicchena kasirenāti
 pariyaṇṇavacaṇaṃ, kāyikadukkhena khedaṇṇaṃ vā **kicchaṃ**, cetasikadukkhena
 pīḷaṇaṃ **kasiraṃ. Khemantabhūmīti** khemabhūtaṃ bhūmiṃ antasaddassa
 tabbhāvattā, bhayassa khīyaṇaṃ vā **khemō**, sova anto paricchedo yassā
 tathā, sā eva bhūmīti **khemantabhūmi**, taṃ nibbhayappadesanti attho.
Aṭṭhasu ṭṭhānesūti “tattha katamā vicikicchā? Satthari kaṅkhati vicikicchati.
 Dhamme. Saṅghe. Sikkhāya. Pubbante. Aparante. Pubbantāparante.
 Idappaccayatāpaṭṭicasamuppannesu dhammesu kaṅkhati vicikicchati”ti³

1. Dī-Ṭī 1. 260 piṭṭhe. 2. Ma 2. 157; Abhi 2. 405 piṭṭhesu. 3. Abhi 2. 379 piṭṭhe.

Vibhaṅge vuttesu aṭṭhasu ṭhānesu. **Adhimuccitvā**ti vinicchinitvā, saddahitvā vā. **Saddhāya gaṇhitunti** saddheyyavatthum “idamevan”ti saddahanavasena gaṇhitum, saddahitum na sakkotīti attho. **Ītī** tasmā vuttanayena asakkuṇanato antarāyam karotīti sambandho. “Atthi nu kho, natthi nu kho”ti araṇṇam pavīṭṭhassa ādimhi eva sappanam samsayo **āsappanam**. Tato param samantato, uparūpari vā sappanam **parisappanam**. Ubhayenapi tattheva samsayavasena paribbhamanam dasseti. Tenāha “**apariyogāhanan**”ti, “evamidan”ti samantato anogāhananti attho. **Chambhitattanti** araṇṇasaṇṇāya uppannam chambhitabhāvam hadayamaṁsacalanam, utrāsanti vuttam hoti. Upameyyapakkhepi yathārahamesamattho.

224. **Tatrāyam sadisatā**ti ettha pana appahīnapakkhe vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmaccchandādayo iṇādisadisā, tadaggena ca tesam pahānam āṇanyādisadisatāti. Idam pana anuttānapadatthamattam—**samidhatanti** aḍḍhataṁ. Pubbe paṇṇamāropitāya vaḍḍhiyā saha vattatīti **savaḍḍhikam**. **Paṇṇanti** iṇadānaggahaṇe sallakkhaṇavasena likhitapaṇṇam. Puna **paṇṇanti** iṇayācanavasena sāsanalikhitapaṇṇam. **Nillepatāyā**ti dhanasambandhābhāvena avilimpanatāya. Tathā **alaggatāya**. Pariyāyavacanaṇhetam dvayam. Atha vā **nillepatāyā**ti vuttanayena avilimpanabhāvena visesanabhūtena **alaggatāyā**ti attho. **Cha dhammeti** asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaṇṇutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Bhāvetvā**ti brūhetvā, attani vā uppādetvā. Anuppanna-anuppādana-uppannappahānādivibhāvanavasena Mahāsatipaṭṭhānasutte savisesam Pāḷiyā āgatattā “**Mahāsatipaṭṭhāne vaṇṇayissāmā**”ti vuttam. “**Mahāsatipaṭṭhāne**”ti ca imasmim dīghāgame¹ saṅgītamāha, na Majjhimāgame nikāyantaratā. Nikāyantārāgatopi hi attho ācariyehi aññattha yebhuyyena vuttoti vadanti. Esa nayo byāpādādippahānabhāgepi. **Paravatthumhī**ti ārammaṇabhūte parasmimvatthusmim. Mamāyanābhāvena **neva saṅgo**. Pariggahābhāvena **na baddho**. **Dibbānīpi rūpāni passato kilesa na samudācarati**, pageva mānusiyanīti sambhāvane **api-saddo**.

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

Anatthakaroti attano, parassa ca ahitakaro. **Cha dhammeti** mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tatthevāti** Mahāsatipaṭṭhāneyeva¹. Cārittasilameva uddissa paññattasikkhāpadam “**ācārapaṇṇattī**”ti vuttam. **Ādi**-saddena varittapaṇṇattisikkhāpadam saṅgaṇhāti.

Pavesitoti pavesāpito. Bandhanāgāram pavesāpitattā aladdhanakkhattānubhavano puriso hi “**nakkhattadivase bandhanāgāram pavesito puriso**”ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadanānubhavanattham tathā kato puriso evam vuttotipi vaṭṭati. **Aparasminti** tato pacchime, aññasmim vā nakkhattadivase. **Okāsanti** kammakāraṇākāraṇam, kammakāraṇakkhaṇam vā. **Mahānatthakaranti** diṭṭhadhammikādi-atthahāpanamukhena mahato anattassa kārakam. **Cha dhammeti** atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme, **dhammanakkhattassāti** yathāvuttasotabbadhammasaṅkhātassa mahassa. Sādhūnam ratijananato hi dhammopi chaṇasadisatṭhena “nakkhattan”ti vutto.

Uddhaccakukkuce **mahānatthakaranti** parāyattatāpādanena vuttanayena mahato anattassa kārakam. **Cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Balassa, balena vā attanā icchitassa kāraṇam **balakkāro**, tena. **Nekkhammaṭṭipadanti** nīvaraṇato nikkhamanaṭṭipadam upacārabhāvanameva na paṭhamam jhānam. Ayañhi upacārabhāvanādhikāro.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā vantu-saddassa abhisayatthaviṭṭhassa atthiyatthassa bodhanato. **Hatthasāranti** hatthagatadhanasāram. **Sajjāvudhoti** sajjitadhanvādi-āvudho, sannaddhapañcāvudhoti attho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro**. **Tanti** yathāvuttam purisam. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā dūratova disvā palāyeyyum**. **Anatthakārikāti** sammāṭṭipattiyā vibandhakarāṇato vuttanayena ahitakārikā. **Cha dhammeti** bahussutatā,

1. Dī 2. 231; Ma 1. 71 piṭṭhesu.

paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni uddhaccakukkucassa pahānāya saṁvattanti, evaṁ vicikicchāyapīti idhāpi bahussutatādayo tayopi dhammā gahitā, kalyāṇamittatā, pana sappāyakathā ca pañcannampi pahānāya saṁvattanti, tasmā tāsu tassa tassa nīvaraṇassa anucchavikasevanatā daṭṭhabbā. **Ṭiṇaṁ viyāti** ṭiṇaṁ bhayavasena na gaṇeti viya. **Duccaritakantāraṁ nittharivāti** duccaritacaraṇūpāyabhūtāya vicikicchāya nittharaṇavasena duccaritasāṅkhātāṁ kantāraṁ nittharivā. Vicikicchā hi sammāpaṭipattiyā appaṭipajjananimittatāmukhena micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā appahānaṁ duccaritacaraṇūpāyo, pahānañca duccaritavidhūnanūpāyoti.

225. “**Tuṭṭhākāro**”ti iminā pāmojjaṁ nāma taruṇapītiṁ dasseti. Sā hi taruṇatāya kathañcīpi tuṭṭhāvattā tuṭṭhākāramattaṁ. “**Tuṭṭhassā**”ti idaṁ “pamuditassā”ti etassa atthavacanaṁ, tassattho “okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassā”ti **Ṭikāyaṁ**¹ vutto, evaṁ sati pāmojjapadena okkantikā pītiyeva gahitā siyā. “**Sakalasarīraṁ khobhayamānā pīti jāyati**”ti etassā cattho “attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca sakalasarīraṁ khobhayamānā pharaṇalakkhaṇā pīti jāyati”¹ti vutto, evañca sati pītipadena pharaṇā pītiyeva gahitā siyā, kāraṇaṁ panettha gavesitabbaṁ. Idha, pana aññattha ca taruṇabalavatāmattasāmaññena padadvayassa atthadīpanato yā kāci taruṇā pīti **pāmojjaṁ**, balavatī **pīti**, pañcavidhāya vā pītiyā yathākkamaṁ taruṇabalavatāsambhavato purimā purimā **pāmojjaṁ**, pacchimā pacchimā **pīti**tipi vadanti, ayamettha tadanucchaviko attho. **Tuṭṭhassāti** pāmojjasaṅkhātāya taruṇapītiyā vasena tuṭṭhassa. **Ta**-saddo hi atītattho, itarathā hetuphalasambandhābhāvāpattito, hetuphalasambandhabhāvassa ca vuttattā. “**Sakalasarīraṁ khobhayamānā**”ti iminā pīti nāma ettha balavapītiṁ dasseti. Sā hi attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca sakalasarīraṁ saṅkhobhayamāno jāyati. Sakalasarīre pītivegassa pītivipphārassa uppādanañcetta saṅkhobhanaṁ.

1. Dī-Ṭī 1. 261 piṭṭhe.

Pītisahitaṃ **pīti** uttarapadalopena. Kiṃ pana taṃ? Mano, pīti mano etassāti samāso. Pītiyā sampayuttaṃ mano yassātipi vaṭṭati, tassa. Atthamattaṃ pana dassetuṃ “**pītisampayuttacittassa puggalassā**”ti vuttaṃ. **Kāyoti** idha sabbopi arūpakalāpo adhippeto, na pana kāyalahutādīsu viya vedanādikkhandhattayameva, na ca kāyāyatanādīsu viya rūpakāyampīti dasseti “**nāmakāyo**”ti iminā. Passaddhidvayavaseneva hettha passambhanamadhippetam, passambhanam pana vigatakilesadarathatāti āha “**vigatadaratho hoti**”ti, pahīna-uddhaccādikilesadarathoti attho. Vuttappakārāya pubbhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapañītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti vuttaṃ “**kāyikampi cetasikampi sukham vedayati**”ti. **Iminā nekkhammasukhenāti** “sukham vedetī”ti evam vuttena saṅkilesanīvaraṇapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca yathārahaṃ nekkhammasaṅkhātena upacārasukhena, appanāsukhena ca. Samādhānampettha tadubhayenevāti vuttaṃ “**upacāravasenāpi appanāvasenāpi**”ti.

Ettha panāyamadhippāyo—kāmacchandappahānato paṭṭhāya yāva passaddhakāyassa sukhapāṭisaṃvedanā, tāva yathā pubbe, tathā idhāpi pubbhāgabhāvanāyeva vuttā, na appanā. Tathā hi kāmacchandappahāne **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ “vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā, pahīnatāti ca pahīnasadisatam sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā”¹. Passaddhakāyassa sukhapāṭisaṃvedanāya ca vuttappakārāya pubbhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapañītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti. Apica kā nāma kathā aññehi vattabbā Aṭṭhakathāyameva “cha dhamme bhāvetvā”ti tattha tattha pubbhāgabhāvanāya vuttattā. Sukhino cittasamādhāne pana sukhasa upacārabhāvanāya viya appanāyapi kāraṇattā, “so vivicceva kāmehi”ti-ādinā ca vakkhamānāya appanāya hetuphalavasena sambajjhanato pubbhāgasamādhī, appanāsamādhī ca vutto, pubbhāgasukhamiva vā appanāsukhampi appanāsamādhissa kāraṇamevāti tampi appanāsukham

1. Dī-Ṭī 1. 258 piṭṭhe.

appanāsamādhino kāraṇabhāvena Ācariyadhammapālattherena gahitanti imamatthamasallakkhentā nekkhammapadatthaṃ yathātathaṃ aggahetvā Pāḷiyam, Aṭṭhakathāyampi saṃkiṇṇākulam keci karontīti.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. Yadevaṃ “sukhino cittaṃ samādhiyātī”ti eteneva upacārasasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ siyā, evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”ti ādikā desanā kimatthiyāti codanāya “**So vivicceva -pa-vuttanti veditabban**”ti vuttaṃ. Tattha “samāhite”ti padadvayaṃ “dassanatthaṃ vuttan”ti imehi sambandhitvā samāhitattā tathā dassanatthaṃ vuttanti adhippāyo veditabbo. **Uparivisesadassanatthanti** upacārasamādhito, paṭhamajjhānādisamādhito ca upari pattabbassa paṭhamadutiyaajjhānādivisesassa dassanatthaṃ.

Upacārasamādhisamadhigameneva hi paṭhamajjhānādiviseso samadhigantuṃ sakkā, na pana tena vinā, dutiyaajjhānādisamadhigamepi pāmojjuppādādikāraṇaparamparā icchitabbā, dutiyamaggādisamadhigame paṭipadāñānadassanavisuddhi viyāti daṭṭhabbā. **Appanāsamādhināti** paṭhamajjhānādi-appanāsamādhinā. **Tassa samādhinoti** yo appanālakkhāṇo samādhi “sukhino cittaṃ samādhiyātī”ti sabbasādhāraṇavasena vutto, tassa samādhino. **Pabhedadassanatthanti** dutiyaajjhānādivibhāgassa ceva paṭhamābhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanatthaṃ. **Karajakāyanti** catusantatirūpasamudāyabhūtaṃ cātumahābhūtikakāyaṃ. So hi gabbhāsāye karīyatīti katvā karasaṅkhātato pupphasambhavato jātattā **karajoti** vuccati. **Karoti** hi mātu soṇitasāṅkhātapupphassa, pitu sukkasaṅkhātasambhavassa ca nāmaṃ, tato jāto pana aṇḍajalābujavasena gabbhaseyyakakāyova. Kāmaṃ opapātikādīnampi hetusampannānaṃ yathāvuttasamādhisamadhigamo sambhavati, tathāpi yebhuyyattā, pākaṭattā ca sveva kāyo vuttoti. Karoti putte nibbattetīti **karo**, sukkasoṇitaṃ, karena jāto **karajoti** vadanti.

Nanu ca nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathā laddhūpakārova siyā, atha kasmā yathāvutto rūpakāyova idha gahitoti? Saddantarābhisambandhena adhigatattā. “Abhisandeti”ti-ādisaddantarābhisambandhato

hi rūpakāyo eva idha Bhagavatā vuttoti adhigamīyati tasseva abhisandanādikiriyāyogyattāti. **Abhisandetī**ti abhisandanam karoti, so imameva kāyam vivekajena pītisukhenāti hi bhedavasena, samudāyāvayavavasena ca parikkappanāmattasiddhā hetukiriyā ettha labbhati, abhisandanam panetam jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanam, sabbatthakameva ca lūkhabhāvassāpanayananti āha “**temeti sneheti**”ti, avassutabhāvam, allabhāvañca karotīti attho. Atthato pana abhisandanam nāma yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi pañitarūpehi kāyassa parippharaṇam daṭṭhabbam. Tenevāha “**sabbattha pavattapītisukhamkaroti**”ti. Tam samuṭṭhānarūpapharaṇavaseneva hi sabbattha pavattapītisukhatā. **Parisandetī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Bhastam** nāma cammapasibbakam. **Parippharatī**ti suddhakiriyāpadam. Tena vuttam “**samantato phusati**”ti, so imameva kāyam vivekajena pītisukhena samantato phuṭṭho bhavatīti attho. Phusanakiriyāyevettha upapannā, na byāpanakiriyā bhikkhusseva suddhakattubhāvato. Sabbam etassa atthīti **sabbavā** yathā “**guṇavā**”ti, tassa **sabbavato**¹, “**avayavāvayavīsambandhe avayavini sāmivacanan**”ti saddalakkhaṇena panetassa “**kiñcī**”ti avayavena sambajjhanato avayavīvisayoyevesa sabbasaddoti mantvā chavimaṃsādikoṭṭhāsasaṅkhātena avayavena avayavībhāvam dassento āha “**sabbakoṭṭhāsavato kāyassā**”ti. “**Kiñcī**”ti etassa “**upā -pa- thānan**”ti atthavacanam. **Upādinnakasantapavattiṭṭhāneti** kammajarūpasantatiyā pavattiṭṭhāne aphuṭam nāma na hotīti sambandho. **Chavimaṃsalohitānugatanti** chavimaṃsalohitādikammajarūpamanugamam. Yattha yattha kammajarūpam, tattha tattha cittajarūpassāpi byāpanato tena tassa kāyassa phuṭabhāvam sandhāya “**aphuṭam nāma na hotī**”ti vuttam.

227. **Chekoti** kusalo, tam pana kosallam “**kamsathāle nhāniyacunṇāni ākiritvā**”ti-ādīsaddantarassannidhānato, pakaraṇato ca nhāniyacunṇānam karaṇe, payojane, piṇḍane ca samatthātāvasena veditabbanti dasseti “**paṭibalo**”ti-ādīnā. **Kamsasaddo** pana “**mahatiyā**

1. Sabbāvato (Pāli-aṭṭhakathāsu Porāṇaṭṭhikāyañca Moggallānabyākaraṇe catutthakaṇḍe “**sabbā cāvantū**”ti suttam passitabbam.)

kaṃsapāṭiyā”ti ādīsu¹ suvaṇṇe āgato, “kaṃso upahato yathā”ti ādīsu² kittimalohe, “Upakaṃso nāma rājā mahākaṃsassa atrajo”ti ādīsu³ paṇṇattimatte. Idha pana yattha katthaci loheti āha “**yena kenaci lohena katabhājane**”ti. Nanu upamākaraṇamattamevidam, atha kasmā kaṃsathālakassa savisesassa gahaṇaṃ katanti anuyogaṃ pariharati “**mattikābhājanan**”ti ādinā. “**Sandentassā**”ti⁴ parimaddetvā piṇḍam karontasseva bhijjati, na pana sandanakkhamaṃ hoti, anādaralakkhaṇe cetam sāmivacanaṃ. Kiriyanantarassa pavattanakkhaṇeyeva kiriyanantarassa pavattanañhi anādaralakkhaṇaṃ. “Paripphosakaṃ paripphosakan”ti idaṃ bhāvanapuṃsakanti dasseti “**siñcitvā siñcitvā**”ti iminā. Phusasaddo cettha parisīncane yathā taṃ vātavuṭṭhisamaye “devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyati”ti⁵, tasmā tato tato nhāniyacuṇṇato upari udakena byāpanakaraṇavasena parisīncitvā parisīncitvāti attho. Anupasaggopi hi saddo sa-upasaggo viya pakaraṇādhiगतassa atthassa dīpako, “siñcitvā siñcitvā”ti pana vacanaṃ “paripphosakaṃ paripphosakan”ti etassa “sandeyyā”ti ettha visesanabhāvaviññāpanatthaṃ. Evamīdisesu. “Sandeyyā”ti⁶ ettha sandasaddo piṇḍakaraṇeti vuttam “**piṇḍamkareyyā**”ti. **Anugatā**ti anupavisanavasena gatā upagatā. **Pariggahitā**ti parito gahitā samantato phuṭṭhā.

Antaro ca bāhiro ca padeso, tehi saha pavattatīti **santarabāhirā**, nhāniyapiṇḍi, “**samantarabāhirā**”tipi pāṭho, **ma-kāro** padasandhivasena āgamo. Yathāvuttena pariggahitatākāraṇeneva santarabāhiro nhāniyapiṇḍi phuṭṭhā udakasnehenāti āha “**sabbatthakameva udakasinehena phuṭṭhā**”ti. Sabbattha pavattanaṃ **sabbatthakaṃ**, bhāvanapuṃsakañcetaṃ, sabbapadeso hutvā eva phuṭṭhāti attho. “Santarabāhirā phuṭṭhā”ti ca iminā nhāniyapiṇḍiyā sabbaso udakena temitabhāvamāha, “na ca paggharaṇi”ti pana iminā tintāyapi tāya ghanathaddhabhāvaṃ. Tenāha “**na ca bindum bindun**”ti ādi. Udakassa phusitam

1. Ma 1. 36 piṭṭhe.

3. Jātaka-Ṭīha 4. 80 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

5. Vi 2. 156 piṭṭhe.

2. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade.

4. Sannentassa (Atṭhakathāyaṃ)

6. Sanneyya (Atṭhakathāyaṃ)

phusitaṃ, na ca paggharaṇī sūdanīti attho, “binduṃ udakan”tipi katthaci pāṭho, udakasaṅkhātaṃ bindunti tassattho. Bindusaddo hi “byālabambudharabindū”ti ādisu viya dhārāvayave. Evaṃ pana apaggharaṇato hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulehi gahetuṃ, ovaṭṭikāya vā kātuṃ sakkā. Yadi hi sā paggharaṇī assa, evaṃ sati snehavigamanena sukkhattā thaddhā hutvā tathā gahetuṃ, kātuṃ vā na sakkāti vuttaṃ hoti. **Ovaṭṭikāyāti** parivaṭṭulavasena, gulikāvasena sā piṇḍi kātuṃ sakkāti attho.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjati uddhaṃ nikkhamatīti **ubbhidaṃ**, tādisaṃ udakaṃ yassāti **ubbhidodako**, da-kārassa pana ta-kāre kate **ubbhitodako**, imamattaṃ dassetuṃ “**ubbhinna-udako**”ti vuttaṃ, nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanaka-udakoti attho. Ubbhijjanakampi udakaṃ katthaci heṭṭhā ubbhijjitvā dhārāvasena uṭṭihitvā bahi gacchati, na taṃ koci antoyeva patiṭṭhitaṃ kātuṃ sakkoti dhārāvasena uṭṭahanato, idha pana vālikātaṭe viya udakarahadassa antoyeva ubbhijjitvā tattheva tiṭṭhati, na dhārāvasena uṭṭahitvā bahi gacchatīti viññāyati akhobhakassa sannisinnasseva udakassa adhippetattāti imamattaṃ sandhāyāha “**na heṭṭhā**”ti-ādi. **Heṭṭhāti** udakarahadassa heṭṭhā mahā-udakasirā, lohitaṇugatā lohitasirā viya udakaṇugato pathavipadeso “udakasirā”ti vuccati. **Uggacchanaka-udakoti** dhārāvasena uṭṭahanaka-udako. **Antoyevāti** udakarahadassa anto samatalapadeso eva. **Ubbhijjanaka-udakoti** ubbhijjitvā tattheva tiṭṭhanaka-udako. **Āgamanamaggoti** bāhirato udakarahadābhimukhaṃ āgamanamaggo. **Kālena kālanti** ruḥhipadaṃ “eko ekāyā”ti-ādi¹ viyāti vuttaṃ “**kāle kāle**”ti. **Anvaddhamāsanti** ettha **anusaddho** byāpane. Vassānassa addhamāsāṃ addhamāsanti attho. Evaṃ **anudasāhanti** etthāpi. **Vuṭṭhinti** vassanaṃ. **Anuppavaccheyyāti**² na upavaccheyya. Vassasaddato cassa siddhīti dasseti “**na vasseyyā**”ti iminā.

1. Vi 1. 286, 290 piṭṭhe.

2. Anuppavechayya (Pāliyaṃ Aṭṭhakathāyaṇca Saddanītibyākaraṇe Dhātumālāyaṃ vesudhātuyā udāharaṇāni passitabbāni.)

“Sītā vāridhārā”ti itthiliṅgapadassa “**sītaṃ dhāraṇaṃ**”ti napuṃsakaliṅgena atthavacanāṃ dhārasaddassa dviliṅgikabhāvaviññāpanattham. **Sītanti** khobhanābhāvena sītalaṃ, purāṇapaṇṇatīṇakattādhādisaṃkiṇṇābhāvena vā **setaṃ** parisuddham. **Setaṃ** sītanti hi pariyāyo. Kasmā panettha ubbhidodakoyeva rahado gahito, na itareti anuyogamaṇeti “**hetthā uggacchana-udakañhi**”ti-ādinā. **Uggantvā uggantvā bhijjantanti** uṭṭahitvā uṭṭahitvā dhārākiraṇavasena ubbhijjantaṃ, vinassantaṃ vā. **Khobhetīti** āloḷeti. **Vuṭṭhīti** vassanaṃ. **Dhārānipātapubbulaḷakehīti** udakadhārānipātehi ca tatoyeva uṭṭhita-udakapubbulaḷakasaṅkhātehi pheṇapaṭalehi ca. Evaṃ yathākkamaṃ tiṇṇampi rahadānamagahetabbataṃ vatvā ubbhidodakasseva gahetabbataṃ vadati “**sannisinnamevā**”ti-ādinā. Tattha **sannisinnamevāti** sammā, samaṃ vā nisinnameva, aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Iddhinimmitamivāti** iddhimatā iddhiyā tathā nimmitaṃ iva. **Tatthāti** tasmim upamopameyyavacane. **Sesanti** “**abhisandeti**”ti-ādikam.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

231. “**Uppalini**”ti ādi gacchassapi vanassapi adhivacanāṃ. Idha pana “yāva aggā, yāva ca mūlā”ti vacanayogena “**appekaccāni**”ti ādinā uppalagacchādīnameva gahetabbatāya vanamevādhippetam, tasmā “**uppalānīti** uppalagacchāni. **Etthāti** uppalavane”ti ādinā attho veditabbo. Avayavena hi samudāyassa nibbacaṇam katam. Ekañhi uppalagacchādi uppalādiyeva, catupañcamattampi pana uppalādivananti voharīyati, **Sāratthadīpaniyam**¹ pana jalāsayopi uppalini-ādibhāvena vutto. **Ettha cāti** etasmim padattaye, etesu vā tisu uppalapadumapuṇḍarīkasaṅkhātesu atthesu. “**Setarattanīlesū**”ti uppalameva vuttam, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalam uppalameva** uppalasaddassa sāmāññanāmasena tesu sabbesupi pavattanato. **Satapattanti** ettha **satasaddo** bahupariyāyo “**satagghī sataraṃsi sūriyo**”ti ādisu viya anekasaṅkhyābhāvato. Evañca katvā anekapattassāpi padumabhāve saṅgaho siddho hoti. **Pattanti** ca pupphadalamadhippetam. Vaṇṇaniyamena **setam padumam**,

1. Sārattha-Ṭī 3. 158 piṭṭhe.

rattam puṇḍarīkaṅti sāsanaṅvohāro, loke pana “rattam padumam, setam puṇḍarīkaṅ”ti vadanti. Vuttaṅhi “puṇḍarīkaṅ sitam rattam, kokanadam kokāsako”ti¹. Rattavaṅṇatāya hi kokanāmakānaṅ sunakhānaṅ nādayato saddāpayato, tehi ca asitabbato “**kokanadam, kokāsako**”ti ca padumam vuccati. Yathāha “padmam yathā kokanadam sugandhan”ti². Ayaṅ panettha vacanatto udakam pāti, udake vā plavatīti **uppalam**. Paṅke davati gacchati, pakārena vā vadati viruhatīti **padumam**. Paṇḍaram vaṅṇamassa, mahantatāya vā muḍitabbamkhaṇḍetabbanti **puṇḍarīkaṅ** ma-kārassa pakārādivasena. Muḍisaddaṅhi muḍarisaddam vā khaṇḍanattamicchanti saddavidū³, saddasatthato cetttha padasiddhi. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādibhāvadassanattam Pāliyaṅ “udakānuggatāni”ti vacanam, tasmā udakato na uggaṅnicceva attho, na tu udake anurūpagatānīti āha “**udakā -pa- gatāni**”ti. Idha pana uppalaḍīni viya karajakāyo, udakam viya tatiyajjhānasukham daṭṭhabbam.

Catutthajjhānakathāvaṅṇanā

233. Yasmā pana catutthajjhānacittameva “cetassā”ti vuttam, taṅca rāgādi-upakkilesamalāpagamato nirupakkilesam nimmalam, tasmā upakkilesavigamanameva parisuddhabhāvoti āha “**nirupakkilesatṭhena parisuddhan**”ti. Yasmā ca parisuddhasseva paccayavisesena pavattiviseso pariyaḍātataṅ suddhantasuvaṅṇassa nighamsanena pabhassaratā viya, tasmā pabhassaratāyeva pariyaḍātātāti āha “**pabhassaratṭhena pariyaḍātan**”ti. Viḍḍu viya pabhāya ito cito ca niccharaṅam **pabhassaram** yathā “ābhassarā”ti. **Odātena vatthenā**ti ettha “odātenā”ti guṇavacanam sandhāya “**odātena -pa- idan**”ti vuttam. **Utupharaṅatthanti** uṅhassa utuno pharaṅadassanattam. Kasmāti āha “**kiliṭṭhavatthenā**”ti ādi. **Utupharaṅam na hotīti** odātavatthena viya savisesam utupharaṅam na hoti, appakamattameva hotīti adhippāyo. Tenāha “**taṅkhaṅa -pa- balavam hoti**”ti. “**Taṅkhaṅadhotaparissuddhenā**”ti ca etena odātasaddo ettha parisuddhavacano eva “gihī odātavatthavasano”ti-ādīsu.

1. Abhidhāne Bhūkaṅḍe Pātālavagge 686 gāthā.

2. Am 2. 208 piṭṭhe.

3. Saddanītibyākaraṅe Dhātumālāyaṅ Ḍakārantakaṅḍe muḍidhātu passitabbā.

Viya, na setavacano yena kenaci taṅkhaṇadhotaparissuddheneva utupharaṇasambhavatoti dasseti.

Nanu ca Pāḷiyam “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭam assā”ti kāyassa odātavattapharaṇam vuttam, na pana vatthassa utupharaṇam, atha kasmā utupharaṇam idha vuttanti anuyogenāha “**imissāya hī**”ti ādi. Yasmā vattham viya karajakāyo, utupharaṇam viya catutthajjhānasukham, tasmā evamattho vedītabboti vuttam hoti, etena ca odātena vatthena sabbāvato kāyassa pharaṇāsambhavato, upameyyena ca ayuttattā kāyaggahaṇena tannissitavattham gahetabbari, vatthaggaṇena ca tappaccayam utupharaṇanti dasseti. Neyyatthato hi ayam upamā vuttā. Vicitradesanā hi Buddhā Bhagavantoti. Yogino hi karajakāyo vattham viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharītabbattā, utupharaṇam viya catutthajjhānasukham vatthassa viya tena karajakāyassa pharaṇato, purisassa sarīram viya catutthajjhānam utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. Idañhi yathāvuttavacanassa guṇadassanam. Ettha ca Pāḷiyam “parissuddhena cetasā”ti cetogahaṇena catutthajjhānasukham Bhagavatā vuttanti nāpetum “catutthajjhānasukham, catutthajjhānasukhenā”ti ca vuttanti daṭṭhabbari. Nanu ca catutthajjhānasukham nāma sātālakkhaṇam natthīti? Saccam, santasabhāvattā panettha upekkhāyeva “sukham”ti adhippetā. Tena vuttam **sammohavinodaniyam** “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti¹.

Ettāvatāti paṭhamajjhānādhigamaparidīpanato paṭṭhāya yāva catutthajjhānādhigamaparidīpanā, tāvatā vacanakkamena. Labhanam **lābho**, so etassāti **lābhī**, rūpajjhānānam lābhī **rūpajjhānalābhī** yathā “lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan”ti², labhanasīlo vā **lābhī**. Kim labhanasīlo? Rūpajjhānānītipi yujjati. Evamitarasmimpi. Na arūpajjhānalābhīti na vedītabboti yojetabbari. Kasmāti vuttam “**na hī**”ti-ādi, aṭṭhannampi samāpattīnam upari abhiññādhigame

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe; Visuddhi 2. 203; Mahāniddeśa-Ṭṭha 198; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhesupi.
2. Saṃ 1. 34; Khu 1. 128 piṭṭhesu.

avinābhāvatoti vuttaṃ hoti. **Cuddasahākārehi**ti “kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato jhānanulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito aṅgavavattānato, ārammaṇavavattānato”ti¹ **Visuddhimagge** vuttehi imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādipaṅcavidhavasābhāve ayameva cuddasavidho vasābhāvo abhiññānibbattane ekantena icchitabboti dassentena “**cuddasahākārehi ciṇṇavasābhāvan**”ti vuttaṃ, iminā ca arūpasamāpattīsu ciṇṇavasābhāvaṃ vinā rūpasamāpattīsu eva ciṇṇavasābhāvena samāpatti na ijjhātīti tāsāṃ abhiññādhi game avinābhāvaṃ dassētīti vedittabbāṃ.

Nanu yathāpāṭhameva vinicchayo vattabboti codanaṃ sodheti “**Pāḷiyam panā**”ti ādinā, sāvasesapāṭhabhāvato nīharitvā esa vinicchayo vattabboti vuttaṃ hoti. Yajjevaṃ arūpajjhānānīpi Pāḷiyam gahetabbāni, atha kasmā tāni aggahetvā sāvasesapāṭho Bhagavatā katoti? Sabbābhiññānaṃ visesato rūpāvacaracattajjhānapādakattā. Satipi hi tāsāṃ tathā avinābhāve visesato panetā rūpāvacaracattajjhānapādakā, tasmā tāsāṃ tappādakabhāvaviññāpanatthaṃ tattheva ṭhatvā desanā katā, na pana arūpāvacarajjhānānaṃ idha ananupayogato. Tenāha “**arūpajjhānāni āharitvā kathetabbāni**”ti.

Vipassanāñānakathāvaṇṇanā (1)

234. “Puna caparaṃ mahārāja² bhikkhū”ti vatvāpi kimatthaṃ dassetuṃ “so”ti padaṃ puna vuttanti codanāyāha “**so -pa- dasseti**”ti, yathārutavasena, neyyatthavasena ca vuttāsu aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasitāvīsītṭhaṃ bhikkhuṃ dassetuṃ evaṃ vuttanti adhippāyo. **Sesanti** “so”ti padatthato sesaṃ “evaṃ samāhite”ti ādisu vattabbāṃ sādhippāyamattajātaṃ. Ñe yyaṃ jānātīti **ñānaṃ**, tadeva paccakkhaṃ katvā passatīti **dassanaṃ**, ñānameva dassanaṃ na cakkhādikanti **ñānadassanaṃ**, paṅcavidhampi ñānaṃ, tayidaṃ pana

1. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe.

2. Pāḷiyam natthi.

ñānadassanapadam sāsane yesu ñānavisesesu niruḷham, taṃ sabbam
 atthuddhāravasena dassento “**ñānadassananti maggañānampi vuccatī**”ti-
 ādimāha. **Ñānadassanavisuddhatthanti** ñānadassanassa visuddhipayojanāya.
Phāsuvihāroti ariyavihārabhūto sukhavihāro. **Bhagavatopī**ti na kevalam
 devatārocanameva, atha kho tadā Bhagavatopi ñānadassanam upadādīti
 attho. Sattāham kālāṅkatassa assāti **sattāhakālāṅkato**. “**Kālāmo**”ti
 gottavasena vuttam. **Cetovimutti**¹ nāma arahattaphalasangāhā. Yasmā
 vipassanāñānam ñeyyasāṅkhāte tebhūmakasāṅkhāre aniccādito jānāti,
 bhaṅgānupassanato ca paṭṭhāya paccakkhato te passati, tasmā
 yathāvuttaṭṭhena ñānadassanam nāma jātanti dasseti “**idha panā**”ti-ādinā.

Abhinīharatīti vipassanābhimukham cittam tadaññakaraṇīyato nīharitvā
 haratīti ayam saddato attho, adhippāyato pana tam dassetuṃ
 “**vipassanāñānassā**”ti-ādi vuttam. Tadabhimukhabhāvoyeva hissa
 tanninnatādikaraṇam, tam pana vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim
 citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukham cittapesanamevāti
 daṭṭhabbam. **Tanninnanti** tassam vipassanāyam ninnam. Itaradvayam tasseva
 vevacanam. Tassam **poṇam** vaṅkam **pabbhāram** nīcanti attho. Brahmajāle
vuttoyeva. Odanakummāsehi upacīyati vaḍḍhāpīyati, upacayati vā vaḍḍhatīti
 attham sandhāya “**Odanenā**”ti ādi vuttam.

Aniccucchādanaparimaddanabhedana viddhamsanadhammoti ettha
 “aniccadhammo”ti ādinā **dhammasaddo** paccakam yojetabbo. tattha
aniccadhammoti pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātathāyāti**
 sarīre duggandhassa viḅamāya. **Ucchādanadhammoti**
 ucchādetabbatāsabhāvo, imassa pūtikāyassa duggandhabhāvato
 gandhodakādīhi ubbaṭṭanavilimpanajātikoti attho. Ucchādanena hi pūtikāye
 sedavātapittasemhādīhi garutāvaduggandhānamapagamo hoti.
 Mahāsambāhanam mallādīnam bāhuvadḍhanādi-atthamva hoti,
 aṅgapaccaṅgābādhavinodanattam pana khuddakasambāhanameva yuttanti
 āha “**khuddakasambāhanenā**”ti, mandasambāhanenāti attho.
Parimaddanadhammoti parimadditabbatāsabhāvo.

1. Vimutti (Aṭṭhakathāyam)

Evam aniyamitakālavasena attham vatvā idāni niyamitakālavasena attham vadati “**daharakāle**”ti ādinā. **Vā**-saddo cettha atthadassanavaseneva atthantaravikkappanassa viññāyamānattā na payutto, luttaniddiṭṭho vā. **Daharakāleti** aciravijātakāle. Sayāpetvā añchanapīlanādivasena parimaddanadhammoti sambandho. **Mitanti** bhāvanapuṁsakaniddeso, tena yathāpamāṇam, mandam vā añchanapīlanādīni dasseti. **Añchanañ**cettha ākaḍḍhanam. **Pīlanam** sambāhanam. **Ādis**addena samiñjana-uggamanādīni saṅgaṇhāti. **Evam pariharitopīti** ucchādanādinā sukhedhitopi. **Bhijjati cevāti** aniccatādivasena nassati ca. **Vikirati cāti** evam bhindanto ca kiñci payojanam asādhento vippakiṇṇova hoti. Evam navahi padehi yathāraham kāye samudayavayadhammānupassitā dassitāti imamattham vibhāvento “**tatthā**”ti-ādimāha. Tattha **chahi padehīti** “rūpī, cātumahābhūtikō, mātāpettikasambhavo, odanakummāsūpacayo, ucchādanadhammo, parimandanadhammo”ti imehi chahi padehi. Yuttam tāva hotu majjhe tīhipi padehi kāyassa samudayakathanam tesam tadatthadīpanato, “rūpī, ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti pana tīhi padehi katham tassa tathākathanam yuttam siyā tesam tadatthassa adīpanatoti? Yuttameva tesampi tadatthassa dīpitattā. “**Rūpī**”ti hi idam attano paccayabhūtena utu-āhāralakkhaṇena rūpena rūpavāti atthassa dīpakam. Paccayasaṅgamavisiṭṭhe hi tadassatthi-atthe ayamikāro. “Ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti ca idam padadvayam tathāvidharūpuppādanena saṅghānasampādanatthassa dīpakanti. **Dvīhīti** “bhedanadhammo, viddhamśanadhammo”ti dvīhi padehi. **Nissitañca** kāyapariyāpanne hadayavatthumhi nissitattā vipassanācittassa. Tadā pavattañhi vipassanācittameva “idañca me viññāṇam”ti āsannapaccakkhavasena vuttam. **Paṭibaddhañca** kāyena vinā appavattanato, kāyasaññitānañca rūpadhammānam ārammaṇakaraṇato.

235. Suṭṭhu obhāsātīti **subho**, pabhāsampanno maṇi, tāya eva pabhāsampattiyā maṇino bhadratāti atthamattam dassetuṁ “**subhoti sundaro**”ti vuttam. Parisuddhākarasamuṭṭhānameva maṇino suvisuddhajātītīti āha “**jātimāti parisuddhākarasamuṭṭhito**”ti. Suvisuddharatanākarato samuṭṭhitoti attho. Ākaraparivissuddhimūlako eva

hi maṇino kuruvindajāti-ādi jātivisesoti. Idhādhippetassa pana veḷuriyamaṇino Viḷūra¹pabbatassa, Viḷūra¹gāmassa ca avidūre parisuddhākaro. Yebhuyyena hi so tato samuṭṭhito. Tathā hesa Viḷuranāmakassa pabbatassa, gāmassa ca avidūre samuṭṭhitattā veḷuriyoti paññāyittha, devaloke pavattassapi ca taṃsadisavaṇṇanibhatāya tadeva nāmaṃ jātamaṃ yathā taṃ manussaloke laddhanāmasena devaloke devatānaṃ, so pana mayūragīvavaṇṇo vā hoti vāyasapattavaṇṇo vā siniddhaveṇupattavaṇṇo vāti Ācariyadhammapālattherena **Paramatthadīpaniyam**² vuttamaṃ. **Vinayasamvaṇṇanāsu**³ pana “allaveḷuvaṇṇo”ti vadanti. Tathā hissa “vaṃsavaṇṇo”tipi nāmaṃ jātamaṃ. “Mañjārakkhimaṇḍalavaṇṇo”ti ca vutto, tato yeva so idha padese mañjāramaṇīti pākāto hoti. Cakkavattiparibhogārahapaṇītaramaṇibhāvato pana tasseva Pāḷiyam vacanaṃ daṭṭhabbam. Yathāha “puna caparamānāna Mahāsudassanassa maṇiratanam pāturahosi, so ahosi maṇi veḷuriyo subhojātimā aṭṭhamso”ti-ādi⁴. Pāsānasakkharādidosanīharaṇavaseneva parikammaṇipphattīti dasseti “**apanītapāsānasakkharo**”ti iminā.

Chaviyā eva saṅghabhāvena acchatā, na saṅghātassāti āha “**acchoti tanucchavi**”ti. Tato ceva visesena pasannoti dassetuṃ “**suṭṭhu pasanno**”ti vuttamaṃ. Paribhogamaṇiratanākārasampatti sabbākārasampannatā. Tenāha “**dhovanavedhanādīhi**”ti ādi. Pāsānādīsu dhotatā **dhovanam**, kālakādi-apaharaṇatthāya ceva suttana āvunatthāya ca vijjhitabbatā **vedhanam**. **Ādisaddena tāpasāṇhakarānādīnam saṅgaho**. **Vaṇṇasampattinti** āvunitasuttassa vaṇṇasampattim. Kasmāti vuttamaṃ “**tādisan**”ti-ādi, tādisasseva āvutassa pākāṭabhāvatoti vuttamaṃ hoti.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttamaṃ viya viññānam**⁵ anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī**

1. Veḷuriya (Ka) Vimāna-Ṭṭha 23 piṭṭhe passitabbam.

2. Vimāna-Ṭṭha 23 piṭṭhe.

3. Vimati-Ṭṭi 1. 261 piṭṭhe.

4. Dī 2. 143 piṭṭhe.

5. Vipassanāñānam (Aṭṭhakathāyam)

bhikkhu sammadeva tassa dassanato, tassa purisassa maṇino āvibhūtakālo viya tassa bhikkhuno kāyassa āvibhūtakālo tannissayassa pākaṭabhāvato. Suttassāvibhūtakālo viya tesam dhammānamāvibhūtakālo tannissitassa pākaṭabhāvatoti ayamettha upamāsampādane kāraṇavibhāvanā, “**Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ**”ti katthaci pāṭho, “idañca viññāṇaṃ”ti vacanato pana “viññāṇaṃ”ti pāṭhova sundarataro, “vipassanāviññāṇaṃ”ti vā bhavitabbaṃ. **Vipassanāñāṇaṃ abhinīharitvā**ti vipassanāñāṇābhimukhaṃ cittaṃ nīharitvā.

Tatrāti veḷuriyamaṇimhi. **Tadārammaṇānanti**

kāyasaññitarūpadhammārammaṇānaṃ. “Phassapañcamakānaṃ”ti-ādipadattayassetam visesaṃ atthavasā liṅgavibhattivacanavipariṇāmoti katvā pacchimapadassāpi visesaṃbhāvato. Phassapañcamakaggahaṇena, sabbacittacetasiaggahaṇena ca gahitadhammā vipassanācittuppādapariyāpannā evāti daṭṭhabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāviññāṇagatikattā **Āvutasuttaṃ viya** “vipassanāviññāṇaṃ”ti heṭṭhā vuttavacanāṃ avirodhitāṃ hoti. Kasmā pana vipassanāviññāṇasseva gahaṇanti? “Idañca me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddhaṃ”ti iminā tasseva vacanato. “Ayaṃ kho me kāyo”ti-ādinā hi vipassanāñāṇena vipassitvā “tadeva vipassanāñāṇasampayuttaṃ viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddhaṃ”ti nissayavisayādivasena manasi karoti, tasmā tasseva idha gahaṇaṃ sambhavati, nāññassāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**vipassanāviññāṇasseva vā āvibhūtakālo**”ti. Dhammasaṅgahādīsu¹ desitanayena pākaṭabhāvato cettha phassapañcamakānaṃ gahaṇaṃ, niravasesapariggahaṇato sabbacittacetasiakānaṃ, yathārutaṃ desitavasena padhānabhāvato vipassanāviññāṇassāti veditabbaṃ. Kiṃ panete paccavekkhaṇaṇāssa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Paccavekkhaṇaṇāṇasseva, tassa pana āvibhūtattā puggalassāpi āvibhūtā nāma honti, tasmā “**bhikkhuno āvibhūtakālo**”ti vuttanti.

Yasmā panidaṃ vipassanāñāṇaṃ maggañāṇānantaraṃ hoti, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato, chaṭṭhabhiññāya ca purato vattabbaṃ, atha kasmā sabbābhiññānaṃ puratova vuttanti codanālesam dassetvā

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

pariharanto “**idañca vipassanāñāṇan**”ti ādimāha. “Idaṃ -pa- ñāṇanantaran”ti hi iminā yathāvuttam codanālesam dasseti. Tattha “**maggañāṇanantaran**”ti sikhāppattavipassanā bhūtam gotrabhuñṇanam sandhāya vuttam. Tadeva hi arahattamaggassa, sabbesam vā maggaphalānamanantaram hoti, padhānato pana tabbacaneneva sabbassapi vipassanāñāṇassa gahaṇam daṭṭhabbam avisesato tassa idha vuttattā. Maggasaddena ca arahattamaggasseva gahaṇam tassevābhiññāpariyāpannattā, abhiññāsambandhena ca codanāsambhavato. Lokiyābhiññanam purato vuttam vipassanāñāṇam tāsam nānantaratāya anupakāram, āsavakkhayañāṇasaṅkhātāya pana lokuttarābhiññāya purato vuttam tassā anantaratāya upakāram, tasmā idaṃ lokiyābhiññanam parato, chaṭṭhābhiññāya ca purato vattabbam. Kasmā pana upakāraṭṭhāne tathā avatvā anupakāraṭṭhāneva Bhagavatā vuttanti hi codanā sambhavati. “**Evam santeṭī**”ti-ādi parihāradassanam. Tattha **evam santeṭī**ti yadipi ñāṇanupubbiyā maggañāṇassa anantaratāya upakāram hoti, evam satipīti attho.

Abhiññāvāreti chaḷabhiññāvasena vutte desanāvāre. **Etassa antarā vāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu Ākaṅkheyyasuttādīsu¹ viya chaṭṭhābhiññāpi avassam kathetabbā abhiññālakkaṇabhāvena tappariyāpannato, na ca vipassanāñāṇam lokiyābhiññanam, chaṭṭhābhiññāya ca antarā pavesetvā kathetabbam anabhiññālakkaṇabhāvena tadapariyāpannato. Iti etassa vipassanāñāṇassa tāsamabhiññanam antarā vāro natthi, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantaram vipassanāñāṇam kathitanti adhippāyo. “**Yasmā cā**”ti ādinā atthantaramāha. Tattha **ca**-saddo samuccayattho, tena na kevalam vipassanāñāṇassa idha dassane tadeva kāraṇam, atha kho idampīti imamattham samuccināṭīti **ācariyena**² vuttam. Saddavidū pana īdise ṭhāne ca-saddo vā-saddattho, so ca vikappatthoti vadanti, tampi yuttameva atthantaradassane payuttattā. Attanā payujjitabbassa hi vijjamānatthasseva jotakā upasagganipātā yathā magganidassane sākhaḅhaṅgā, yathā ca adissamānā jotane padīpāti evamīdisesu. Hoti cettha—

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

“Atthantaradassanamhi, casaddo yadi dissati.
Samuccaye vikappe so, gahetabbo vibhāvinā”ti.

Akatasammasanassāti hetugabbhapadam. Tathā **katasammasanassāti** ca.
“**Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti** ettha iddhividhañāṇena
bheravaṃ rūpaṃ nimminivā maṃsacakkhunā passatoti vattabbaṃ.
Evampi hi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati
Uccavālikavāsimahānāgattherassa viyā”ti ācariyena¹ vuttaṃ. Yathā cettha,
evaṃ **dibbāya sotadhātuyā bheravaṃ saddaṃ suṇatoti** etthāpi
iddhividhañāṇena bheravaṃ saddaṃ nimminivā maṃsasotena suṇatopīti
vattabbameva. Evampi hi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ
santāso uppajjati Uccavālikavāsimahānāgattherassa viya. Thero hi
koñcanādasahitaṃ sabbasetaṃ hatthināgaṃ māpetvā disvā, sutvā ca
sañjātabhayasantāso **Aṭṭhakathāsu**² vutto. Aniccādivasena
katasammasanassa dibbāya -pa- bhayaṃ santāso na uppajjatīti sambandho.
Bhayavinodanahetu nāma vipassanāñāṇena katasammasanā, tassa, tena vā
sampādanatthanti attho. **Idhevāti** catutthajjhānānantarameva. “**Apicā**”ti ādinā
yathāpāṭhaṃ yuttataranayaṃ dasseti. Vipassanāya pavattaṃ
pāmojjapītipasaddhiparamparāgatasukhaṃ **vipassanāsukhaṃ**. **Pāṭiyekkanti**
jhānābhiññādihi asammissaṃ visuṃ bhūtaṃ **sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ**.
Tenāha Bhagavā **Dhammapade**—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti-ādi³.

Idhāpi vuttaṃ “idampi kho mahārāja sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ -pa-
paṇītataṃcā”ti, tasmā Pāṭiyā saṃsandanato imameva nayaṃ yuttataranti
vadanti. **Āditovāti** abhiññānamādimhiyeva.

Manomayiddhiññānakathāvaṇṇanā (2)

236-7. **Manomayanti** ettha pana **mayasaddo**
aparapaññattivikārapadapūraṇanibbatti-ādīsu anekesvatthesu āgato. Idha
pana nibbatti-attheti

1. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭītha 2. 47; Ma-Ṭītha 1. 188; Visuddhi 2. 271 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

dassetum **“manena nibbattitan”**ti vuttam. “Abhiññāmanena nibbattitan”ti atthoti ācariyenāti¹ vuttam. Visuddhimagge² pana “adhiṭṭhānāmanena nimmitattā³ manomayan”ti āgataṃ, abhiññāmanena, adhiṭṭhānāmanena cāti ubhayathāpi nibbattattā ubhayampetaṃ yuttameva. **Āngam** nāma hatthapādāditaṃtaṃsamudāyaṃ, **paccaṅgam** nāma kapparaḷaṅṅu-ādi tasmim tasmim samudāye avayavaṃ. “Ahīnindriyan”ti ettha paripuṇṇatāyeva ahīnatā, na tu appaṇitā, paripuṇṇabhāvo ca cakkhusotādīnaṃ saṅghānavaseneva. Nimmitarūpe hi pasādo nāma natthīti dassetum **“saṅghānavasena avikalindriyan”**ti vuttam, imināva tassa jīvitindriyādīnampi abhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Saṅghānavasenāti** ca kamaladalādisadisasaṅghānamattavasena, na rūpābhigāhārahabhūtappasādādi-indriyavasena. “Sabbāṅgapaccaṅgim ahīnindriyan”ti vuttamevatthaṃ samatthento **“iddhimatā”**ti ādimāha. **Aviddhakaṇṇoti** kulacārittavasena kaṇṇālaṅkārapīlandhanatthaṃ avijjhitaḷaṅṅo, nidassanamattametam. Tenāha **“sabbākārehī”**ti, vaṇṇasaṅghānāvayavavisesādisabbākārehīti attho. **Tenāti** iddhimatā.

Ayamevattho Pāliyaṃpi vibhāvīti āha **“muñjamhā īsikanti-ādi-upamāttayampi hi -pa- vuttan”**ti. Katthaci pana **“muñjamhā īsikanti-ādi-upamāttamam. Yampi hi sadisabhāvadassanattameva vuttan”**ti pāḷho dissati. Tattha **“upamāttan”**ti iminā atthantaradassanaṃ nivatteti, **“yampi hī”**ti ādinā pana tassa upamābhāvaṃ samattheti. Niyatānapekkhena ca yaṃ-saddena **“muñjamhā īsikan”**ti ādivacanameva paccāmasati. **Sadisabhāvadassanattamevāti** saṅghānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameveva. Kathaṃ sadisabhāvoti vuttam **“muñjasadisā eva hī”**ti-ādi. **Muñjam** nāma tiṇaviseso, yena kocchādīni karonti. **“Pavāheyyā”**ti vacanato anto ṭhitā eva īsikā adhippetāti dasseti **“anto īsikā hotī”**ti iminā. **Īsikāti** ca kaḷīro. **Visuddhimaggaṭikāyaṃ** pana **“kaṇḍan”**ti⁴ vuttam. **Vaṭṭāya kosiyāti** parivaṭṭulāya asikosiyā. **Patthaṭayāti** paṭṭikāya. Karaḍitabbo bhājetabboti **karaṇḍo**, peḷā. Karaḍitabbo jigucchitabboti **karaṇḍo**, nimmokam.

1. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

3. Nibbattattā (Ka)

2. Visuddhi 2. 34 piṭṭhe.

4. Visuddhi-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

Idhāpi nimmokamevāti āha “**karaṇḍāti idampī**”ti ādi. **Vilīvakaraṇḍo** nāma peḷā. Kasmā ahikañcukasseva nāmaṃ, na vilīvakaraṇḍakassāti codanaṃ sodheti “**ahikañcuko hī**”ti ādinā, sveva ahinā sadiso, tasmā tasseva nāmanti vuttaṃ hoti. **Visuddhimaggaṭīkāyaṃ** pana “**karaṇḍāyāti** peḷāya, nimmokatoti ca vadantī”ti¹ vuttaṃ. Tattha peḷāgahaṇaṃ ahinā asadisatāya vicāretabbaṃ.

Yajjevam “seyyathāpi pana mahārāja puriso ahim karaṇḍā uddhareyyā”ti purisassa karaṇḍato ahi uddharaṇūpamāya ayamattho virujjheyya. Na hi so hatthena tato uddharitum sakkāti anuyogena āha “**tatthā**”ti ādi. “Uddhareyyā”ti hi aniyamavacanepi hatthena uddharaṇasseva pākaṭṭā taṃdassanamiva jātaṃ. Tenāha “**hatthena uddharamāno viya dassito**”ti. “**Ayañhī**”ti ādi cittena uddharaṇassa hetudassanaṃ. Ahino nāma pañcasu ṭhānesu sajātim nātivattanti upapattiyam, cutiyam vissaṭṭhaniddokkamane, samānajātiyā methunapaṭisevane, jīṇṇatacāpanayaneti vuttaṃ “**sajātiyam ṭhito**”ti. Uragajātiyameva ṭhito pajahati, na nāgiddhiyā aññajātirūpoti attho. Idañhi mahiddhike nāge sandhāya vuttaṃ. **Sarīraṃ khādayamānaṃ viyāti** attanoyeva tacam attano sarīraṃ khādayamānaṃ viya. **Purāṇatacam jigucchantoti** jīṇṇatāya katthaci muttam katthaci olambitam jīṇṇatacam jigucchanto. **Catūhī**ti “sajātiyam ṭhito, nissāya, thāmena jigucchanto”ti yathāvuttehi catūhi karaṇehi. **Tatoti** kañcukato. **Aññenāti** attato aññena. **Cittenāti** purisassa citteneva, na hatthena. Seyyathāpi nāma puriso ahim passivā “aho vatāhaṃ imaṃ ahim kañcukato uddhareyyan”ti ahim karaṇḍā cittena uddhareyya, tassa evamassa “ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo, añño ahi, añño kāraṇḍo, karaṇḍā tveva ahi ubbhato”ti, evameva -pa- so imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti -pa- ahinindriyanti ayamettha adhippāyo.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

Iddhividhaññādikathāvaṇṇanā (3-7)

239. Bhājanādivikatikiriyaṇissayabhūtā **suparikammakatamattikādayo viya** vikubbanakiriyaṇissayabhāvato **iddhividhaññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ**.

241. Pubbe nīvaraṇappahānavāre viya kantāraggahaṇaṃ akatvā kevalaṃ addhānamaggaggahaṇaṃ khemamaggadassanattaṃ. Kasmā pana khemamaggasseva dassanaṃ, na kantāramaggassa, nanu upamādasanaṃ mattametaṃti codanaṃ pariharanto **“yasmā”**ti-ādimāha. **“Appaṭibhayañhi”**ti-ādi pana khemamaggasseva gahaṇakāraṇadassanaṃ. Vāṭātapādinivāraṇattaṃ **sīse sātakaṃ katvā**. Tathā tathā pana paripuṇṇavacanāṃ upamāsampattiyā upameyyasampādanattaṃ, adhippetassa ca upameyyatthassa suviññāpanattaṃ, hetudāharaṇabhedyabhedakādisampannavacanena ca viññūjātikānaṃ cittārādhanattaṃti veditabbaṃ. Evaṃ sabbattha. **Sukhaṃ vavatthapetīti** akiccaṃ akasirena sallakkheti, paricchindati ca.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi **“daharo”**ti vuccatīti tato visesanattaṃ **“yuvā”**ti vuttanti mantvā yuvasaddena visesitabbameva daharasaddassa atthaṃ dassetuṃ **“taruṇo”**ti vuttaṃ. Tathā yuvāpi koci anicchanako, anicchanato ca amaṇḍana-jātikoti tato visesanattaṃ **“maṇḍana-jātikoti”**ti ādi vuttanti mantvā maṇḍana-jātikādisaddena visesitabbameva yuvasaddassa atthaṃ dassetuṃ **“yobbannena samannāgato”**ti vuttaṃ. Pāḷiyañhi yathākkamaṃ padattayassa visesitabbavisesakabhāvena vacanato tathā saṃvaṇṇanā katā, itarathā ekakenāpi padena adhippetatthādhigamikā sapaṇḍarā saṃvaṇṇanāva kātabbā siyāti. **“Maṇḍanapakatiko”**ti vuttameva vivarituṃ **“divasassā”**ti ādimāha. **Kaṇikasaddo** dosapariyāyo, doso ca nāma kālātilakādīti dasseti **“kālātilakā”**ti ādinā. Kālātilappamaṇā bindavo **kālātilakāni, kālā** vā kammāsā, ye **“sāsapabījīkā”**tipi vuccanti. Tilappamaṇā bindavo **tilakāni**. **Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ vipariṇāmitamaṅgaṃ. Yobbannapīlakādayo **mukhadūsipīlakā**, ye **“kharapīlakā”**tipi vuccanti. **Mukhanimittanti** mukhacchāyaṃ. Mukhe gato doso **mukhadoso**. Lakkhaṇāvacanamattametaṃ mukhe adosassapi pākāṭabhāvassa adhippetattā, yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi

mukhadosoti saralopena vutto sāmaññaniddesatopi anekatthassa viññātabbattā, pi-saddalopena vā ayamattho veditabbo. Avuttopi hi attho sampiṇḍanavasena vutto viya viññāyati, mukhadoso ca mukha-adoso ca **mukhadosoti** ekadesasarūpekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi atthassa paripuñnatāya “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hoti”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Vattabbassāvasiṭṭhassa, gāho nidassanādinā.

Apisaddādilopena, ekasesanayena vā.

Asamāne sadde tidhā, catudhā ca samānake.

Sāmaññaniddesatopi, veditabbo vibhāvinā”ti.

“Sarāgaṃ vā cittaṃ”ti-ādinā Pāḷiyaṃ vuttaṃ **soḷasavidhaṃ cittaṃ**.

245. **Pubbenivāsaññāpamāyanti** pubbenivāsaññāṇassa, pubbenivāsaññāṇe vā dassitāya upamāya. Kasmā pana Pāḷiyaṃ gāmatayameva upamāne gahitanti codanaṃ sodhetuṃ “**taṃ divasaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyā nāma pākatikasattassāpi yebhuyyena pākaṭā hoti. Tasmā taṃ divasaṃ gantuṃ sakkuṇeyyaṃ gāmatayameva Bhagavatā gahitaṃ, na tatuttarīti adhippāyo. Kiñcāpi Pāḷiyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ natthi, gāmatayaggahaṇena pana tadaheva katakiriyā adhippetāti mantvā Aṭṭhakathāyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Taṃdivasagatagāmatayaggahaṇeneva ca mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsaññāḷābhīnaṃ tīsupi bhavesu katakiriyā yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ. Etadatthampi hi gāmatayaggahaṇanti. **Tīsu bhavesu katakiriyāyāti** abhisamparāyesu pubbe diṭṭhadhamme pana idāni, pubbe ca katakiccassa.

247. Pāḷiyaṃ **rathikāya vīthiṃ sañcaranteti** aññāya rathikāya aññaṃ rathīṃ sañcaranteti attho, tena aparāparaṃ sañcaraṇaṃ dassitanti āha “**aparāparaṃ sañcarante**”ti, taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcaranteti vuttaṃ hoti, ayamevattho rathivīthisaddānamekatthattā. **Singhāṭakamhīti** vīthicatukke. **Pāsādo viya bhikkhussa karajakāyo**

daṭṭhabbo tattha paṭiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Maṁsacakkhumato hi dibbacakkhusamadhiḡamo. Yathāha “maṁsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”¹. **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhum patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. Gehaṁ pavisanto, tato nikkhamanto viya ca mātukucchiṁ paṭisandhivasena pavisanto, tato ca vijātivāsena nikkhamanto mātukucchiyā gehasadisattā. Tathā hi vuttaṁ “mātaraṁ kuṭikaṁ brūsi, bhariyaṁ brūsi kulāvakan”². Ayaṁ Aṭṭhakathāmuttako nayo—gehaṁ pavisanto viya attabhāvaṁ upapajjanavasena okkamanto, gehā nikkhamanto viya ca attabhāvato cavanavasena apakkamanto attabhāvassa gehasadisattā. Vuttaṁhi “gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṁ na kāhasi”³.

Aparāparaṁ saṅcaraanakasattāti punappunaṁ saṁsāre paribbhamanakasattā. **Abbhokāsaṭṭhāneti** ajjhokāsadesabhūte. **Majjheti** nagarassa majjhabhūte **siṅghātake**. **Tattha tathā**ti tasmim tasmim bhavekadese. **Nibbattasattā**ti uppajjamānakasattā. Iminā hi tasmim tasmim bhave jātasamvaddhe satte vadati, “aparāparaṁ saṅcaraanakasattā”⁴ti pana etena tathā aniyamitakālike sādharāṇasatte. Evaṁhi tesam yathākkamaṁ saṅcaraanakasanninnakajanopamatā upapannā hotīti. **Tīsu bhavesu nibbattasattānaṁ āvibhūtakāloti** ettha pana vuttappakārānaṁ sabbesampi sattānaṁ aniyamato gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Nanu cāyaṁ dibbacakkhukathā, atha kasmā “tīsu bhavesū”⁴ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho kato. Na hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṁ pariharanto “**idaṅcā**”⁴ti-ādimāha. Tattha “**idanti** tīsu bhavesu nibbattasattānanti idaṁ vacanan”⁴ti⁴ ayamettha ācariyassa mati, evaṁ sati Aṭṭhakathācariyehi Aṭṭhakathāyameva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti—nanu cāyaṁ dibbacakkhukathā, atha kasmā “dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne”⁴ti-ādinā avisesato catuvokārabhavūpagassāpi saṅgaho kato. Na

1. Khu 1. 231 piṭṭhe Itivuttake.

3. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

2. Saṁ 1. 8 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 268 piṭṭhe.

hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṃ pariharanto “**idañcā**”ti ādimāha. Tattha **idanti** “satte passati cavamāne upapajjamāne”ti ādivacanaṃ. Evañhi sati Aṭṭhakathācariyehi Pāḷiyameva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Yadaggena so Pāḷiyam pariharito, tadaggena Aṭṭhakathāyampi tassā atthavaṇṇanābhāvato. **Desanāsukhatthamevā**ti kevalam desanāsukhattham eva avisesena vuttam, na pana catuvokārabhavūpagānam dibbacakkhussa āvibhāvasabbhāvato. “Ṭhapetvā arūpabhavan”ti vā “dvīsu bhavesū”ti vā satte passati kāmāvacarabhavato, rūpāvacarabhavato ca cavamāneti vā kāmāvacarabhava, rūpāvacarabhava ca upapajjamāneti vā vuccamānā hi desanā yathārahaṃ bhedyabhedakādivibhāvanena sukhāsukhāvabodhā ca na hoti, avisesena pana evameva vuccamānā sukhāsukhāvabodhā ca. Desetum avibodhetum ca sukaratāpayojanañhi “desanāsukhatthan”ti vuttam. Kasmāti āha “**āruppe -pa- natthī**”ti, dibbacakkhugocarabhūtānam rūpadhammānamabhāvato vuttam hoti.

Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā (8)

248. **Idha vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittam veditabbarā**, na lokiyābhiññāsu viya abhiññāpādakaṃ. **Vipassanāpādakanti** ca vipassanāya padaṭṭhānabhūtā, vipassanā ca nāmesā tividhā vipassakapuggalabhedena mahābodhisattānam vipassanā, paccekabodhisattānam vipassanā, sāvakānam vipassanā cāti. Tattha mahābodhisattānam, paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsambandhikā sayambhuññābhūtā, sāvakānam pana sutamayaññāsambandhikā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānam aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānam tesam tesam dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca **Visuddhimagge**¹ nānāyato vibhāvitā, mahābodhisattānam pana catuvīsati koṭīsatasaḥsamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāsaṃnissayassa ariyamaggaññāsa adhiṭṭhānabhūtānam pubbabhāgaññāgabbham

1. Visuddhi 2. 222 piṭṭhādīsu.

gaṇhāpentam̐ paripākam̐ gacchantam̐ paramagambhīram̐
saṅhasukhumataram̐ anaññasādhāraṇam̐ vipassanāñṇam̐ hoti, yaṃ
Aṭṭhakathāsu “mahāvajirañṇam̐”ti vuccati, yassa ca pavattivibhāgena
catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā
catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikam̐ Sattu vaḷañjanasamāpattiyo
vuccanti. Svāyam̐ Buddhānam̐ vipassanācāro paramatthamañjusāyam̐
Visuddhimaggavaṇṇanāyam̐¹ uddesato ācariyena dassito, tato so atthikehi
gahetabbo. Idha pana sāvakānam̐ vipassanāva adhippetā.

“**Āsavānam̐ khayañṇāyā**”ti idam̐ kiriyāpayoanabhūte tadatthe
sampadānavacanam̐, tasmā asatipi payoanavācake payoanavaseneva attho
veditabboti āha “**khayañṇānibbattanatthāyā**”ti. Evam̐idisesu. Nibbānam̐,
arahattamaggo ca ukkaṭṭhaniddesena idha **khayo** nāma, tatha ñṇam̐
khayañṇam̐, tassa nibbattanasāṅkhāto attho payoanam̐, tadatthāyāti attho.
Khepeti pāpadhamme samucchindatīti **khayo**, maggo. So pana pāpakkhayo
āsavakkhayena vinā natthi, tasmā “khaye ñṇam̐”ti² ettha khayaggahaṇena
āsavakkhayova vuttoti dasseti “**āsavānam̐ khayō**”ti iminā. **Anuppāde ñṇanti**
āsavānamanuppādabhūte ariyaphale ñṇam̐. Khīyimsu āsavā etthāti **khayo**,
phalam̐. Samitapāpatāya **samaṇo**, samitapāpatā ca nipariyāyato
arahattaphalenevāti āha “**āsavānam̐ khayā samaṇo hotīti ettha phalaṃ**”ti.
Khayāti ca khīṇattāti attho. Khīyanti āsavā etthāti **khayo**, nibbānam̐.
“Āsavakkhayā”ti pana samāsavasena dvibhāvam̐ katvā vuttattā “āsavānam̐
khayo”ti padassa atthuddhāre āsavakkhayapadaggahaṇam̐.

“**Paravajjānupassissā**”ti-ādigāthā Dhammapade³. Tattha
ujjhānasañṇinoti garahasañṇino. **Arāti** dūrā. “Arā siṅghāmi vārijan”ti ādisu⁴
viya hi dūratt hoyam̐ nipāto. “Ārā”tipi pāṭho. Arāsaddo viya arāsaddopi
dūrattthe eko nipātoti veditabbo. Tadeva hi padaṃ saddasatthe udāhaṭam̐.
Kāmañca **Dhammapadaṭṭhakathāyam̐** “arahattamaggasaṅkhātā ārā dūram̐
gatova hotī”ti⁵ vuttam̐, tathāpi āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre

1. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

3. Khu 1. 50 piṭṭhe.

5. Dhammapada-Ṭītha 2. 239 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 16 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 206; Khu 5. 152 piṭṭhesu.

vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūradūro, tasmā “ārā so āsavakkhayā”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacanampi sambhavatīti āha “**nibbānan**”ti. Khayanam **khayo**, āsavānam khaṇanirodho. Sesam tassa pariyāyavacanam. Bhaṅgo āsavānam khayoti vuttoti yojanā. Idha pana nibbānampi maggopi avinābhāvato. Na hi nibbānamanārabbha maggeneva āsavānam khayoti hotīti.

Tanninnanti tasmim āsavānam khayañāṇe ninnam. Sesam tasseva vevacanam. Pāḷiyam **idam dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa paricchinditvā, anavasesetvā ca tadā tassa bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassananti dassetuṃ “**ettakan**”ti ādi vuttam. Tattha hi **ettakam dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanam. **Na ito bhiiyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanam. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**”ti ādi. Sarasalakkhaṇapaṭivedhavasena pajānanameva yathābhūtam pajānanam nāmāti dasseti “**sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**”ti iminā. **Rasoti** sabhāvo rasitabbo jānitabboti katvā, attano raso **saraso**, so eva lakkhaṇam, tassa asammohato paṭivijjhanenāti attho. Asammohato paṭivijjhanañca nāma yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā tassa pavattiyeva. Tena vuttam “**yathābhūtam pajānāti**”ti. “**Nibbattikan**”ti iminā “**dukkham samudeti etasmāti dukkhasamudayo**”ti nibbacanam dasseti. **Tadubhayanti** dukkham, dukkhasamudayo ca. **Yam thānam patvāti** yam nibbānam maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtam āgamma. **Thānanti** hi kāraṇam vuccati tiṭṭhati ettha phalam tadāyattatāyāti katvā. **Tadubhayam patvāti** ca tadubhayavato puggalassa tadubhayassa patti viya vuttā. Puggalasseva hi ārammaṇakaraṇavasena nibbānappatti, na tadubhayassa. Apica **patvāti** pāpuṇanahetu, puggalassa ārammaṇakaraṇavasena samāpajjanatoti attho. Asamānakattuke viya hi samānakattukepi tvāpaccayassa hetvatthe pavatti saddasatthesu pākaṭā. **Appavattīti** appavattinimittam “na pavattati tadubhayametenā”ti, katvā appavattitiṭṭhānam vā “na pavattati tadubhayamethā”ti katvā, anena ca “**dukkham nirujjhati ettha, etenāti vā dukkhanirodho**”ti nibbacanam dasseti, dukkhasamudayassa pana gahaṇam tamnibbattakassa nirujjhanato tassāpi nirujjhanadassanatthanti daṭṭhabbam.

Nibbānapadeyeva ta-saddo nivattatīti ayaṃ-saddo puna vutto.
 Sabbanāmikañhi padaṃ vuttassa vā līngassa gāhakaṃ, vuccamānassa vā.
Tassāti dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikaraṇavasena sammadeva
 pāpakam, etena ca “dukkhanirodham gamayati, gacchati vā etāyāti
dukkhanirodhagāminī, sāyeva paṭipadā **dukkhanirodhagāminipaṭipadā**”ti
 nibbacanam dasseti.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Tadeva āsavapariyāyena
 dassento puna āha, tasmā na ettha punaruttidosoti adhippāyo.
 Pariyāyadesanābhāvo nāma hi āveṇiko Buddhadhammoti heṭṭhā
 vuttovāyamatto. Nanu ca āsavānam dukkhasaccapariyāyova atthi, na
 sesasaccapariyāyo, atha kasmā sarūpato dassitasaccāniyeva kilesavasena
 pariyaṭto puna dassento evamāhāti vuttanti? Saccam, taṃsambandhattā
 pana sesasaccānam taṃsamudayādipariyāyopi labbhatīti katvā evaṃ vuttanti
 veditabban. Dukkhasaccapariyāyabhūta-āsavasambandhāni hi
 āsavasamudayādīnīti, saccāni dassentotipi yojetabban. “Āsavānam
 khayañāyā”ti āraddhattā cettha āsavānameva gahaṇam, na sesakilesānam
 tathā anāraddhattāti daṭṭhabban. Tathā hi “kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti-
 ādinā¹ āsavavimuttasīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti
 yathābhūtam pajānātī”ti-ādinā missakamaggova idha kathito
 lokiyavipassanāya lokuttaramaggassa missakattāti vuttam “**saha vipassanāya
 koṭippattam maggam kathesi**”ti. “Jānato passato”ti iminā tayopi
 pariññāsacchikiriyābhāvanābhīsamayā vuttā catusaccapajānanāya eva
 catukiccasiddhito, pahānābhīsamayo pana pārisesato “vimuccatī”ti iminā
 vuttoti āha “**maggakkhaṇam dasseti**”ti. Cattāri hi kiccāni
 catusaccapajānanāya eva siddhāni. Yathāha “taṃ kho panidam dukkham
 ariyasaccam pariññātanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu
 cakkhum udapādī”ti-ādi². Ayaṃ Aṭṭhakathāmuttako nayo—**jānato passatoti**
 ca hetuniddeso, “jānanahetu passanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti
 ādinā yojanā. Kāmañcettha jānanapassanakiriyānam, vimuccanakiriyāya ca
 samānakālatā,

1. Dī 1. 79; Ma 1. 347; Ma 3. 16 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 333 piṭṭhesu.

tathāpi dhammānaṃ samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā sahajātādikoṭiyā labbhatīti, hetugabbhavisesanatādassanametanti vadanti.

Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, adhunā pana “diṭṭhāsavāpi cittaṃ vimuccati”ti katthaci pāṭho dissati, so na porāṇo, pacchā pamādalikhitoti veditabbo. **Bhayabheravasuttasaṃvaṇṇanā**dīsu¹ anekāsūpi tatheva saṃvaṇṇitattā. Ettha ca kiñcāpi Pāliyaṃ saccapaṭivedho aniyamitapuggalassa aniyamitakālavasena vutto, tathāpi abhisamayakāle tassa paccuppannatā upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālaniddeso kato, so ca kāmāṃ kassaci maggakkhaṇato param yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamāṃ panassa atītakālikattāṃ phalakkhaṇena veditabbanti āha “**vimuttasminti iminā phalakkhaṇaṃ**”ti. **Paccavekkhaṇañāṇanti** phalapaccavekkhaṇañāṇaṃ tathā ceva vuttattā. Taggahaṇena pana tadavinābhāvato sesāni niravasesāni gahetabbāni, ekadesāni vā aparipuṇṇāyapi paccavekkhaṇāya sambhavato. “**Khīṇā jāti**”ti-ādīhi padehi “nāparaṃ itthattāyā”ti padapariyosānehi. **Tassāti** paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Nanu ca “vimuttasmim vimuttan”ti vuttam phalameva tassa ārammaṇasaṅkhātā bhūmi, atha kathaṃ “khīṇā jāti”ti-ādīhi tassa bhūmidassananti codanaṃ sodhetum “**tena hī**”ti-ādī vuttam. Yasmā pana pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassāpi kammaṃ āyatim appaṭisandhikabhāvato “khīṇā jāti”ti pajānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi “vusitaṃ brahmacariyaṃ”ti-ādīni pajānāti, tasmā “khīṇā jāti”ti-ādīhi tassa bhūmidassananti vuttam hoti. “Tena ñāṇenā”ti hi yathārutato, avinābhāvato ca gahitena pañcavidhena paccavekkhaṇañāṇenāti attho.

“Khīṇā jāti”ti ettha sotujanānaṃ suviññāpanatthaṃ parammukhā viya codanaṃ samuṭṭhāpeti “**katamā panā**”ti-ādīnā. Yena panādhippāyena codanā katā, tadadhippāyaṃ pakāsetvā parihāraṃ vattukāmo “**na tāvassā**”ti-ādīmāha. “Na tāva -pa- vijjamānattā”ti vakkhamānameva hi atthaṃ manasi katvā ayaṃ codanā samuṭṭhāpitā, tattha **na tāvassa**

1. Ma-Ṭṭha 1. 131 piṭṭhe.

atītā jāti khīṇāti assa bhikkhuno atītā jāti, na tāva maggabhāvanāya khīṇā. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti, maggabhāvanāya purimatarameva nirujjhanavasena khīṇattāti adhippāyo. Na anāgatā assa jāti khīṇā maggabhāvanāyāti yojanā. Tattha kāraṇamāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti, idaṅca anāgatabhāvasāmaññaṃeva gahetvā lesena codanādhippāyavibhāvanatthaṃ vadati, na anāgatavisesaṃ anāgate maggabhāvanāya khepanapayogābhāvatoti attho. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavahi, na avijjamāneti vuttaṃ hoti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”ti ādi. **Anāgatavisesoti** ca abhāvite magge uppajjanāraho anantarajātibhedo vuccati. Na paccuppannā assa jāti khīṇā maggabhāvanāyāti yojanā. Tattha kāraṇamāha “**vijjamānattā**”ti, ekabhavapariyāpannatāya vijjamānattāti attho. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā hi jāti. “Yā panā”ti ādinā pana maggabhāvanāya kilesahetuvinaṣanamukhena anāgatajātiyā eva khīṇābhāvo pakāsitoti daṭṭhabbaṃ. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇābhāvadassanatthaṃ, pubbapadadvayepettha uttarapadalopo. **Ekacatupañcakkhandhappahedāti** etthāpi eseva nayo. “**Taṃ so**”ti-ādi “kathaṅca naṃ pajānāti”ti codanāya sodhanāvacaṇaṃ. Tattha **tanti** yathāvuttaṃ jātiṃ. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu. **Paccavekkhitvāti** pajānanāya pubbabhāge pahīnakilesapaccavekkhaṇadassanaṃ. Evaṅca katvā paccavekkhaṇaparamparāya tathā pajānanā siddhāti daṭṭhabbaṃ. Paccavekkhaṇantaravibhāvanatthameva hi “**jānanto pajānāti**”ti vattamānavacanadvayaṃ vuttaṃ, jānanto hutvā, jānanahetu vā pajānāti nāmāti attho.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesato maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivutthan**”ti, samantato niravasesena vasitaṃ paricīṇanti attho. Kasmā panidaṃ so atītakālavasena pajānātīti anuyogenāha “**puthujjanakalyāṇakena hi saddhin**”ti ādi. Puthujjanakalyāṇakopi hi heṭṭhā vuttalakkhaṇo sotāpattiḃphalasaḃchikiriya

paṭipanno nāma **Dakkhiṇavibhaṅgasuttā**dīsu¹ tathā eva vuttattā. **Vasanti nāmā**ti vasantā eva nāma honti, na vuttavāsā. **Tasmā**ti vutthavāsattā. Nanu ca “so ‘idaṃ dukkhan’ti yathābhūtaṃ pajānātī”ti-ādinā Pāḷiyaṃ sammādiṭṭhiyeva vuttā, na sammāsaṅkappādayo, atha kasmā “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ**”ti aṭṭhaṅgikassa maggassa sādharmaṇato vuttanti? Sammāsaṅkappādīnampi catukiccasādhana vasena pavattito. Sammādiṭṭhiyā hi catūsu saccesu pariññādikiccasādhana vasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi sesānaṃ dukkhasacce pariññābhisamayānugūṇāva pavatti, itarasaccesu ca nesāṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā evāti. Dukkhanirodhamaggesu yathākkamaṃ pariññāsacchikiriyābhāvanāpi yāvadeva samudayapahānatthāti katvā tadattheyeva tāsāṃ pakkhipanena “kataṃ karaṇīyaṃ”ti padassa adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**tenā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Dukkhamūlaṃ samucchinnan**”ti imināpi tadeva pakārantarena vibhāveti.

Kasmā panettha “kataṃ karaṇīyaṃ”ti atītaniddeso katoti āha “**puthujjanakalyāṇakādayo**”ti ādi. Ime pakārā **itthaṃ**, tabbhāvo **itthattanti** dasseti “**itthabhāvāyā**”ti iminā, āyasaddo ca sampadānatthe, tadatthāyāti attho. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti vuttaṃ “**evaṃ soḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti magge paccavekkhite taṃkiccapaccavekkhaṇāyapi sukhena siddhito. Evaṃ sādharmaṇato catūsu maggesu paccekaṃ catukiccavasena soḷasakiccabhāvaṃ pakāsetvā tesupi kicesu pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresāṃ pariññādīnanti tadeva visesato pakāsetuṃ “**kilesakkhayabhāvāyā vā**”ti āha.

Apica purimanayena paccavekkhaṇaparamparāya paccavekkhaṇavidhiṃ dassetvā idāni padhānattā pahīnakilesapaccavekkhaṇavidhimeva dassetuṃ evaṃ vuttanti paṭṭhabbāṃ. Dutiyavikappe ayaṃ pakāro **itthaṃ**, tabbhāvo **itthattam**, āya saddo cettha sampadānavacanassa kāriyabhūto nissakkattheti dasseti “**itthabhāvato**”ti iminā. “Imasmā evaṃ pakārā”ti pana vadanto pakāro

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

nāma pakāravantato atthato bhedo natthi. Yadi hi so bhedo assa, tasseva so pakāro na siyā, tasmā ittham-saddo pakāravantavācako, atthato pana abhedepi sati avayavāvayavitādinā bhedaparikkappanāvasena siyā kiñci bhedamattham, tasmā itthattasaddo pakāra vācakoti dasseti. Ayamidha **Ṭīkāyam**¹, **Majjhimāgamaṭīkāvinayaṭīkā**dīsu² ca āgatanayo.

Saddavidū pana pavattinimittānusārena evamicchanti—ayam pakāro assāti **ittham**, pakāravanto. Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa bhāvo **itthattam**, pakāro, imamattham dassento “**itthabhāvato imasmā evam pakārā**”ti āhāti. Paṭhamavikkappeti yathāraham esa nayo. **Idāni vattamānakhandhasantānāti** sarūpakathanam. **Aparanti** anāgataṃ. “**Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti**”ti idāni pāṭho, “ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti”ti pana **Majjhimāgamavinayaṭīkā**dīsu³, idha ca **Ṭīkāyam**⁴ ulliṅgitapāṭho. Thattha **carimakattabhāvasaṅkhātā** ekasantatipariyāpanabhāvena pacchimakkattabhāvakathitā. **Pariññātāti** maggena paricchijja ñātā. **Tiṭṭhanti**ti appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti. Etena hi tesam khandhānam apariññāmūlābhāvena apatiṭṭhābhāvaṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patiṭṭhā, tadabhāvato pana appatiṭṭhābhāvo. Yathāha “kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññāṇam viruḷhan”ti-ādi⁵. Tadupamaṃ vibhāveti “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”ti iminā, yathā chinnamūlakā rukkhā mūlābhāvato appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti, evametepi apariññāmūlābhāvatoti. Ayamettha opammasamsandanā. **Carimakacittanirodhenāti** parinibbānacittanirodhena. **Anupādā**noti anindhano. **Apaññattikabhāvanti** yesu khandhesu vijjamānesu tathā tathā parikkappanāsiddhā paññatti, tadabhāvato tassāpi dharamānakapaññattiyā abhāvena apaññattikabhāvaṃ gamissantī. Paññatti paññattīti hi atthato ekaṃ yathā “paññāsa paññāsā”ti. Paññāya paññādesoti hi akkharacintakā⁶ vadanti.

1. Dī-Ṭī 1. 271 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 409; Vimati-Ṭī 1. 86 piṭṭhesu.

3. Sārattha-Ṭī 1. 410 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 271 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

6. Saddanītibyākaraṇe Suttamālayam 131 sutte passitabbam.

249. Yebhuyyena saṅkhipati saṅkucito bhavatīti **saṅkhepo**, pabbatamatthakam. Tañhi pabbabhapādato anukkamena bahulam saṅkhittam saṅkucitam hoti. Tenāha “**pabbatamatthake**”ti, pabbatasikhareti attho. Ayam Aṭṭhakathāmuttako nayo—saṅkhipiyati pabbatabhāvena gaṇiyatīti **saṅkhepo**, pabbatapariyāpanno padeso, tasmim pabbatapariyāpanne padeseti atthoti. **Anāviloti** akālusiyō, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha “**nikkaddamo**”ti. Sapati apadāpi samānā gacchatīti **sippi**, khuddakā sippi **sippiyo** ka-kārassa ya-kāram katvā, yo “muttiko”tipi vuccati. Savati pasavatīti **sambuko**, yaṁ “jalasutti, saṅkhalikā”ti ca voharanti. Samāhāre yebhuyyato napumsakapayogoti vuttam “**sippiyasambukan**”ti. Evamīdisesu. **Sakkharāti** muṭṭhippamāṇā pāsāṇā, **kathalānīti** kapālakhaṇḍāni. Samūhavācākassa ghaṭāsaddassa itthilingassāpi dissanato “gumban”ti padassattham dasseti “**ghaṭā**”ti iminā.

Kāmañca “sippiyasambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi tiṭṭhantam pi carantampi”ti ettha sakkharakathalam tiṭṭhatiyeva, sippiyasambukamacchagumbāni carantipi tiṭṭhantipi, tathāpi sahacaraṇanayena sabbāneva caranti viya evam vuttanti attham dassento “**tiṭṭhantampi carantampīti etthā**”ti ādimāha. Tattha hi “**sakkharakathalam tiṭṭhatiyevā**”ti ādinā yathāsambhavamattham dasseti, “**yathā panā**”ti ādinā pana sahacaraṇanayam. **Pana**-saddo arucisaṁsūcane, tathāpīti attho. **Antarantarāti** bahūnam gāvīnamantarantarā ṭhitāsu gāvīsu vijjamānāsupi. **Gāvoti** gāvīyo. **Itarāpīti** ṭhitāpi nisinnāpi. **Carantīti vuccanti** sahacaraṇanayena. **Tiṭṭhantamevāti**-ādīsu ayamadhippāyo—sippiyasambukamacchagumbānam caraṇakiriyāyapi yogato ṭhānakiriyāya anekantattā ekantato tiṭṭhantameva na kadācīpi carantam sakkharakathalam upādāya sippiyasambukampi macchagumbampi tiṭṭhantanti vuttam, na tu tesam ṭhānakiriyamupādāya. Tesam pana caraṇakiriyamupādāya “carantampi”ti pi-saddalopo hettha daṭṭhabbo. **Itarampi dvayanti** sippiyasambukamacchagumbam padavasena evam vuttam. **Itarañca dvayanti** sippiyasambukamacchagumbameva. **Carantanti vuttanti** etthāpi tesam ṭhānakiriyamupādāya “tiṭṭhantampi”ti pi-saddalopo, evamettha Aṭṭhakathācariyehi sahacaraṇanayo dassito, Ācariyadhammapālattherena pana yathālābhanayopi.

Tathā hi vuttam “kiṃ vā imāya sahaariyāya, yathālābhaggahaṇam panettha daṭṭhabbam. Sakkharakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantampīti evam yojanā kātabbā”ti¹. Alabbhamānassāpi atthassa sahayogīvasena desanāmatam pati sahaaraṇanayo, sādharmaṇato desitassāpi atthassa sambhavavasena vivecanam pati yathālābhanayoti ubhayathāpi yujjati.

Evampettha vadanti—Aṭṭhakathāyaṃ “sakkharakathalam tiṭṭhatiyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipi”ti iminā yathālābhanayo dassito yathāsambhavam atthassa vivecitattā, “yathā panā”ti ādinā pana sahaaraṇanayo alabbhamānassāpi atthassa sahayogīvasena desanāmatassa vibhāvitattāti, tadetampi anupavajjameva atthassa yuttattā, Aṭṭhakathāyaṃca tathā dassanassāpi sambhavatoti daṭṭhabbam. “**Tatthā**”ti-ādi upamāsaṃsandanam. **Tīreti** udakarahadassa tīre. **Udakarahado** ca nāma katthaci samuddopi vuccati “rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako”ti ādisu². Katthaci jalāsayopi “rahadopi tattha dharaṇī nāma, yato meghā pavassanti, vassā yato patāyantī”ti ādisu³, idhāpi jalāsayoyeva. So hi udakavasena raho cakkhuraḥādikam dadātīti **udakarahado** o-kārassa a-kāram katvā. Saddavidū pana “udakam haratīti **udakarahado** niruttinayenā”ti vadanti.

“**Ettāvatā**”ti-ādinā catutthajjhānānantaram dassitavipassanāñāṇato paṭṭhāya yathāvuttatthassa sampiṇḍanam. Tattha **ettāvatāti** “puna ca param Mahārāja bhikkhu evam samāhite citte -pa- ñāṇadassanāya cittam abhinīharatī”ti ādinā ettakena, etaparimāṇavantena vā vacanakkamena. **Vipassanāñāṇanti** ñāṇadassananāmena dassitam vipassanāñāṇam, tassa ca visum gaṇanadassanena heṭṭhā catutthajjhānānantaram vattabbatākāraṇesu tisu navesu tatiyanayasseva yuttatarabhāvopi dīpitoti daṭṭhabbam. Manomayañāṇassa iddhividhasamavarodhitabhāve Visuddhimagge⁴ vuttepi idha Pāḷiyam visum desitattā visum eva gahaṇam, tathā desanā ca pāṭiyekkasandiṭṭhikasāmaññaphalattāti daṭṭhabbam.

1. Dī-Ṭī 1. 272 piṭṭhe.

3. Dī 3. 163 piṭṭhe.

2. Dī-3. 160 piṭṭhe.

4. Visuddhi 2. 12 piṭṭhe.

Anāgataṃsañāyathākammūpagañānadvayassa Pāḷiyam anāgatattā **“dibbacakkhuvasena nipphanan”**ti vuttam, tabbasena nipphanattā taggahaṇeneva gahitaṃ taṃ ñānadvayanti vuttam hoti. Dibbacakkhussa hi anāgataṃsañānam, yathākammūpagañānañcāti dvepi ñāṇāni paribhaṇḍāni hontīti. **Dibbacakkhuñānanti** cutūpapātañānanāmena dassitaṃ dibbacakkhuñānam.

Sabbesaṃ pana dasannaṃ ñāṇānaṃ ārammaṇavibhāgassa Visuddhimagge anāgatattā tatthānāgatañāṇānaṃ ārammaṇavibhāgam dassetuṃ **“tesan”**ti ādi vuttam. **Tesanti** dasannaṃ ñāṇānaṃ. **Tatthāti** tasmiṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā dasasu ñāṇesu. Bhūmibhedato parittamahaggataṃ, kālabhedato atītānāgatapaccuppannaṃ, santānabhedato ajjhatabhahiddhā cāti **vipassanāñāṇaṃ sattavidhārammaṇaṃ**. Parittārammaṇādītikkatayeneva hi tassa ārammaṇavibhāgo, na maggārammaṇatikena. **Nimmitarūpāyatanamattamevāti** attanā nimmitaṃ rūpārammaṇameva, attanā vā nimmite manomaye kāye vijjamaṇaṃ rūpāyatanamevātipi yujjati. Idañhi tassa ñāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanamevārabbha pavattanato vuttam, na pana tattha gandhāyatanādīnamabhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanādivirahito atthīti sabbathā parinipphanameva nimmitarūpaṃ. Tenāha **“parittapaccuppanabahiddhārammaṇaṃ”**ti, yathākkamaṃ bhūmikālasantānabhedato tibbidhārammaṇanti attho. Nibbānavasena ekadhammārammaṇampi samānaṃ āsavakkhayañāṇaṃ parittārammaṇādītikkavasena tividhārammaṇaṃ dassetuṃ **“appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇaṃ”**ti vuttam. Tañhi parittatikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atītatikavasena navattabbārammaṇaṃca hoti.

Uttaritarasaddo, paṇītatarasaddo ca pariyāyoti dasseti **“setthataran”**ti iminā. Ratanakūṭaṃ viya kūṭāgārassa arahattaṃ kūṭaṃ uttamaṅgabhūtaṃ Bhagavato desanāya arahattapariyosānattāti āha **“arahattanikūṭenā”**ti. **Desanaṃ niṭṭhāpesīti** titthakaramataharavibhāvinim nānāvidhakuhanalapanādīmicchājīvavidhamsinim tividhasīlāṅkataparamasallekhapaṭipattiparidīpinim jhānābhīññādi-uttarimanussadhammavibhūsinim cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitaṃ anaññasādhāraṇaṃ Sāmaññaphaladesanaṃ

ratanāgāraṃ viya ratanakūṭena arahattakūṭena niṭṭhāpesi “vimuttasmin”ti iminā, arahattaphalassa desitattāti attho.

Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. Ettāvatā Bhagavatā desitassa Sāmaññaphalasuttassa atthavaṇṇanaṃ katvā idāni dhammasaṅgāhakehi saṅgītaṃ “evaṃ vutte”ti ādipāṭhassapi atthavaṇṇanaṃ karonto paṭhamaṃ sambandhaṃ dassetuṃ “**rājā**”ti ādimāha. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim sāmaññaphale, suttapadesa vā. Karaṇaṃ **kāro**, sādhu-iti kāro tathā, “sādhu Bhagavā, sādhu Sugatā”ti ādinā taṃ pavattento. **Ādimajjhapariyosānanti** desanāya ādiṅca majjhaṅca pariyosānaṅca. **Sakkaccaṃ** sādaraṃ gāravaṃ **sutvā**, “cintevā”ti ettha idaṃ pubbakālakiriyāvacanaṃ. Ime pañhe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchanto ahaṃ ciraṃ vata amhi, evaṃ pucchantopi ahaṃ thuse koṭṭento viya kañci sāraṃ nālatthanti yojanā. Tathā yo -pa- vissajjesi, tassa Bhagavato guṇasampadā aho vata. Dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto ahaṃ vañcito suciraṃ vata amhīti. **Vañcītōti** ca aññāṇena vañcito āvaṭṭito, mohena paṭicchādito amhīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**Dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto**”ti. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhati. Cintevā āvikarontoti sambandho. Ullaṅghanasamatthāyapi ubbegapītiyā anullaṅghanampi siyāti āha “**pañcavidhāya pītiyā phuṭasarīro**”ti. **Phuṭasarīro**ti ca phusitasarīroti attho, na byāpitasarīroti sabbāya pītiyā abyāpitattā. **Tanti** attano pasādassa āvikaraṇaṃ, upāsakattapavedanaṅca. **Āraddhaṃ** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantāti atikkantā vigatā, vigatabhāvo ca khayō evāti āha “**khayo dissati**”ti. Tathā hi vuttaṃ “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāmāti vuttaṃ “**sundare**”ti.

“**Ko me**”ti-ādigāthā Vimānavatthumhi¹. Tattha **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsū katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde, liṅgavipariyāyoyam. **Iddhiyāti** īdisāya deviddhiyā. **Yasasāti** īdisena parivārena,

1. Khu 2. 73 piṭṭhe.

parijanena ca. **Jalanti** jalanto vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena, abhirūpenāti vuttaṃ hoti. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā obhāsayinganto. Cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karonto ko vandatīti sambandho.

Abhirūpeti atirekarūpe uḷāravaṇṇena sampannarūpe. **Abbhānumodaneti** abhi-anumodane abhippamoditabhāve. Kimatthiyam “abbhānumodane”ti vacananti āha “**tasmā**”ti ādi. Yuttaṃ tāva hotu abbhānumodane, kasmā panāyam dvikkhattuṃ vuttoti codanāya sodhanāmukhena āmedītavisaṃ niddhāreti “**bhaye kodhe**”ti ādinā, iminā saddalakkhaṇena hetubhūtena evaṃ vutto, iminā ca iminā ca visayenāti vuttaṃ hoti. “Sādhu sādhu bhante”ti āmedītavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento evamāhātipi sambandham vadanti. Tattha “coro coro, sappo sappo”ti ādisu **bhaye āmedītaṃ**, “vijjha vijjha, pahara paharā”ti ādisu **kodhe**, “sādhu sādhu”ti ādisu¹ **pasamsāyaṃ**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”ti ādisu **turite**, “āgaccha āgacchā”ti ādisu **kotūhale**, “Buddho Buddhoti cintento”ti ādisu² **acchare**, “abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto”ti ādisu³ **hāse**, “kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti ādisu⁴ **soke**, “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti ādisu⁵ **pasāde**. **Ca** saddo avuttasamuccayattho, tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “Pāpo pāpo”ti ādisu hi **garahāyaṃ**, “abhirūpaka abhirūpakā”ti ādisu **asammāne**. Evametesu navasu, aññesu ca visayesu āmedītavacanaṃ budho kareyya, yojeyyāti attho. Āmedānaṃ punappunamuccāraṇaṃ, āmedīyati vā punappunamucchārīyatīti **āmedītaṃ**, ekassevatthassa dvattikkhattuṃ vacanaṃ. **Medīsaddo** hi ummādane, āpubbo tu dvattikkhattumuccāraṇe vattati yathā “etadeva yadā vākyamāmedāyati vāsavo”ti.

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhādīsu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

3. Dī 3. 12; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

Evam āmedītavasena dvikkhattum vuttabhāvaṃ dassetvā idāni nayidaṃ āmedītavaseneva dvikkhattum vuttaṃ, atha kho paccakamatthadvayavasena pīti dassento “**atha vā**”ti ādimāha. Āmedītavasena atthaṃ dassetvā vicchāvasenāpi dassento evamāhātipi vadanti, tadayuttameva byāpetabbassa dvikkhattumavuttattā. Byāpetabbassa hi byāpakena guṇakiriyādabbena Byāpanicchāya dvattikkhattum vacanaṃ vicchā yathā “gāmo gāmo ramaṇīyo”ti. Tattha **abhikkantanti** abhikkamaṇīyaṃ, tabbhāvo ca ati-iṭṭhatāyāti vuttaṃ “**ati-iṭṭhan**”ti ādi, padattayañcetaṃ pariyāyavacanaṃ. **Etthā**ti dvīsu abhikkantasaddesu. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingena vuttaṃ, taṃ pana Bhagavato vacanaṃ dhammadesanāyevāti katvā “**yadidaṃ Bhagavato dhammadesanā**”ti āha, yāyaṃ Bhagavato dhammadesanā mayā sutā, tadidaṃ Bhagavato dhammadesanāsaṅkhātāṃ vacanaṃ abhikkantanti attho. Evam paṇiniddesopi hi atthato abhedattā yutto eva “yattha ca dinnam mahapphalamāhū”ti ādisu¹viya. “Abhikkantan”ti vuttassa vā atthamattadassanaṃ etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo, kāriyavipariṇāmasena cettha vibhattivipariṇāmatā. Vacananti hettha seso, abhikkantaṃ Bhagavato vacanaṃ, yāyaṃ Bhagavato dhammadesanā mayā sutā, sā abhikkantaṃ abhikkantāti attho. Dutiya padepi “abhikkantanti pasādanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingena vuttan”ti-ādinā yathārahamesa nayo netabbo.

“**Bhagavato vacanan**”ti-ādinā atthadvayasārūpaṃ dasseti. Tattha **dosanāsanatoti** rāgādikilesadosavidhamaṃsanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampādanavasena adhigamāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu “guṇādhigamanato”ti vuttasuyeva guṇesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetum “**saddhājānanato paññājānanato**”ti vuttaṃ. Saddhāpadhānā hi lokiyā guṇā, paññāpadhānā lokuttarāti, padhānaniddeso cesa desanāya adhigametaṃbehi sīlasamādhidukādīhipi yojanāsambhavato. Aññampi atthadvayaṃ dasseti “**sāthato**”ti ādinā.

1. Khu 2. 76 piṭṭhe.

Silādi-atthasampattiyā **sāttthato**. Sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**.

Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**. Saṅhasukhumabhāvena

dubbiññeyyatthatāya **gambhīratthato**.

Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato**.

Vipulavisuddhapemaniyatthatāya **hadayaṅgamato**, mānātimānavidhamanena

anattukkamsanato. Thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**.

Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena

karuṇāsītalato. Kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Avadātaṃ,

odātanti ca atthato ekaṃ. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**.

Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya

eva **suyyamānasukhato**. Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayaappavattitāya ca

vīmaṃsiyamānahitatoti evamettha attho veditabbo. **Ādisaddena** pana

saṃsāracakkaniyattanato, saddhammacakkappavattanato,

micchāvādaiddhamāsanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato¹,

akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato,

apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato,

pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghāṭanatotī evamādīnaṃ saṅgaho

daṭṭhabbo.

Na kevalaṃ padadvayeneva, **tato parampi catūhi upamāhīti pi-saddo** sampiṇḍanatto. “Cakkhumanto rūpāni dakkhanti”ti idaṃ “telapajjotaṃ dhāreyyā”ti catuttha-upamāya ākāramattadassanaṃ, na pana upamantaradassananti āha “**catūhi upamāhī**”ti. **Adhomukhaṭṭhapitanti** kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveveva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. “**Hatthe gahetvā**”ti samācikkhaṇadassanattaṃ vuttaṃ, “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti ādinā vacanamattaṃ avatvā “esa maggo, evaṃ gacchā”ti hatthe gahetvā nissandehaṃ dasseyyāti vuttaṃ hoti. Kālapakkhe cātuddasī **kālapakkhacātuddasī**. Nirantararukkagahanena ekagghano vanasaṇḍo **ghanavanasaṇḍo**. Meghassa paṭalaṃ **meghapaṭalaṃ**, meghacchannatāti vuttaṃ hoti. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyāti** kassacipi ādheyyassa anādhārabhūtaṃ kiñci bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya upari mukhaṃ ṭhapeyya. Heṭṭhāmukhajātātāya **vimukhaṃ**, adhomukhaṭṭhapitātāya asaddhamme **patitanti** evaṃ padadvayaṃ nikkujjitapadassa

1. Micchācāravimenato samācārapatiṭṭhāpanato (Ka)

yathādassitena atthadvayena yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyāṃ. Attano sabhāveneva hi esa rājā saddhammavimukho, pāpamittena pana Devadattena pitughātādīsu uyyojitattā asaddhamme patitoti. Vuṭṭhāpentena Bhagavatāti sambandho.

“**Kassapassa Bhagavato**”ti ādinā tadā raññā avuttassāpi atthāpattimattadassanaṃ. Kāmañca kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesavasenāti āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna**”ti. Tenāha Bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹, micchādiṭṭhisāṅkhātāgumbapaṭicchannanti attho.

“Micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantenā”ti vadanto sabbabuddhānaṃ ekāva anusandhi, ekaṃva sāsanaṃ katvā Kassapassa Bhagavato sāsanaṃ iminā saddhiṃ ekasāsanaṃ karotīti daṭṭhabbaṃ. Aṅguttaraṭṭhakathādīsipi hi tathā ceva vuttaṃ, evañca katvā micchādiṭṭhigahanapaṭicchannassa sāsanaṃ vivaraṇavacanaṃ upapannaṃ hotīti.

Sabbo akusaladhammasāṅkhāto apāyagāmimaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo** mokkhamaggato micchā vitatho maggoti katvā. Teneva hi tadubhayassa paṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**”ti vuttaṃ. Sabbo hi kusaladhammo **saggamaggo**. Samādiṭṭhi-ādayo aṭṭha sammattadhammā **mokkhamaggo**. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Dhāreyyāti** dhareyya, samāhareyya samādaheyyāti attho. **Buddhādiratanarūpānīti** Buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇāyatanāni. Tesāṃ Buddhādiratanarūpānaṃ paṭicchādakassa mohandhakārassa viddhaṃsakāṃ tathā. Desanāsāṅkhātaṃ pajjotaṃ tathā. Tadubhayaṃ tulyādhikaraṇavasena viyūhitvā tassa dhārako samādahakoti atthena “**tappatiṭṭhādakamohandhakāraviddhaṃsakadesanāpajjotadhārakenā**”ti vuttaṃ. **Etehi pariyāyehīti** yathāvuttehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇamaggācikkhaṇatela pajjotadhāraṇasaṅkhātācatubbidhopamopamitabbappakārehi,

1. Am 1. 35 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

yathāvuttehi vā nānāvidhakuhanalapanādemicchājīva vidhamanādi-
vibhāvanapariyāyehi. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**”ti.

“**Evan**”ti-ādinā “esāhan”ti ādipāṭhassa sambandham dasseti.

Pasannacittatāya pasannākāram karoti. Pasannacittatā ca imam desanam
sutvā evāti attham nāpetum “**imāya desanāyā**”ti ādi vuttam. **Imāya desanāya**
hetubhūtāya. **Pasannākāranti** pasannehi sādhujanehi kattabbasakkāram.

Saraṇanti paṭisaraṇam. Tenāha “**parāyaṇan**”ti. Parāyaṇatā pana
anathanisedhanena, atthasampādanena cāti vuttam “**aghasa tātā, hitassa ca**
vidhātā”ti. **Aghassāti** nissakke sāmivacanam, pāpatoti attho. Dukkhatotipi
vadanti keci. Tāyati avassayam karotīti **tātā**. **Hitassāti** upayogatthe
sāmivacanam. Vidahati samvidhānam karotīti **vidhātā**. “**Iti iminā**
adhippāyena”ti vadanto “iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, so ca ākāratto”ti
dasseti. **Saraṇanti** gamanam. Hitādhippāyena bhajanam, jānamam vā, evaṅca
katvā **Vinayaṭṭhakathādīsu** “saraṇanti gacchāmī”ti saheva itisaddena attho
vuttoti. Ettha hi nāyam gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammiko, tasmā
yathā “ajam gānam neti”ti vuccati, evam “Bhagavantam saraṇam
gacchāmī”ti vuttum na sakkā, “saraṇanti gacchāmī”ti pana vattabham, tasmā
ettha itisaddo luttaniddiṭṭhoti veditabham, evaṅca katvā “yo Buddhaṃ
saraṇam gacchati, so Buddhaṃ vā gaccheyya saraṇam vā”ti¹

Khuddakanikāyaṭṭhakathāya uddhaṭā codanā anavakāsā. Na hi gami-saddam
duhādīnyādigaṇikam karonti akkharacintakāti. Hotu tāva gami-saddassa
ekakammabhāvo, tathāpi “gacchateva pubbam disam, gacchati pacchimam
disam”ti ādīsu² viya “Bhagavantam, saraṇan”ti padadvayassa
samānādhikaraṇatā yuttāti? Na, tassa padadvayassa
samānādhikaraṇabhāvānupapattito. Tassa hi samānādhikaraṇabhāve
adhippete paṭihatacittopi Bhagavantam upasaṅkamanto Buddhaṃ saraṇam
gato nāma siyā. Yañhi tam “Buddho”ti visesitam saraṇam, tamevesa gatoti,
na cettha anupapattikena atthena attho, tasmā “Bhagavantam”ti
gamanīyatthassa dīpanam, “saraṇan”ti pana gamanākārassāti

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 8 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 123; Saṃ 2. 101 piṭṭhesu.

vuttanayena itilopavaseneva attho gaheṭṭabboti. **Dhammañcasamaṅghañcāti** etthāpi eseva nayo. Honti cettha—

“Gamissa ekakammattā, itilopamā vijānīyā.
Paṭighāṭappasaṅgattā, na ca tulyatthataṅ siyā.

Tasmā gamanīyatthassa, pubbapadamva jotakam.
Gamanākārassa param, ityuttamā saraṇattaye”ti.

“Iti iminā adhippāyena Bhagavantam gacchāmī”ti pana vadanto aneneva adhippāyena bhajanam, jānanam vā saraṇagamanam nāmāti niyameti. Tattha “**gacchāmī**”ti ādisu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanam, “**gacchāmī**”ti etassa vā anaññasādhāraṇatādassanavasena pāṭiyekameva atthavacanam “**bhajāmī**”ti ādipadattayam. **Bhajana**ñhi saraṇādhippāyena upasaṅkamanam, **sevanam** santikāvacarabhāvo, **payirupāsanam** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evam sabbathāpi anaññasādhāraṇatamyeva dasseti. Evam “gacchāmī”ti padassa gati-attham dassetvā buddhi-atthampi dassetum “**evam vā**”ti ādimāha. Tattha **evanti** “Bhagavā me saraṇam”ti ādinā adhippāyena. Kasmā pana “gacchāmī”ti padassa “**bujjhāmī**”ti ayamattho labbhatīti codanam sodheti “**yesañhi**”ti ādinā, anena ca niruttinayamantarena sabhāvatova gamudhātussa buddhi-atthoti dīpeti. **Dhātūnanti** mūlasaddasaṅkhātānam i, yā, kamu, gamu-iccādīnam.

“**Adhigatamagge, sacchikatanirodhe**”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭham paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭham paṭipajjatī”ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “**apāyesu apatamāne dhāretī**”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavoti. Evam anekehipi Vinaya¹suttantaṭṭikā²kārehi vuttam, tadetaṃ sammattaniyāmokkamanavasena nippariyāyato apāyavinimuttake sandhāya vuttam, tadanupapattivasena pana pariyāyato apāyavinimuttakam kalyāṇaputhujjanampi “yathānusiṭṭham paṭipajjamāne”ti padena dassetīti daṭṭhabbam.

1. Sārattha-Ṭī 1. 414 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 275 piṭṭhe.

Tathā hesa **Dakkhiṇavibhaṅgasuttā**dīsu¹ sotāpatti phalāsacchi kiriyāya paṭipannabhāvena vuttoti, **Chattavimāne**² Chattamāṇavako cettā nidassanaṃ. Adhigatamagge, sacchikatanirodhe ca yathānusiṭṭham paṭipajjamāne ca puggale apāyesu apatamāne katvā dhāretīti sapāṭhasesayojanā. Atītakālikena hi purimapadadvayena phalaṭṭhānameva gahaṇaṃ, vattamānakālikena ca pacchimena padena saha kalyāṇaputhujjanena maggaṭṭhānameva. “**Apatamāne**”ti pana padena dhāraṇākāradassanaṃ apatanakaraṇavaseneva dhāretīti, dhāraṇasarūpadassanaṃ vā. Dhāraṇaṃ nāma apatanakaraṇamevāti, apatanakaraṇaṇca apāyādinibbattakilesaviddhamsanavasena vaṭṭato niyyānameva. “Apāyesū”ti hi dukkhabahulaṭṭhānatāya padhānavasena vuttaṃ, vaṭṭadukkhesu pana sabbesupi apatamāne katvā dhāretīti attho veditabbo. Tathā hi **Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “sotāpattimaggo cettā apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavedesato, anāgāmimaggo kāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato, sabbabhavehipi vuṭṭhāti evāti vadanti”ti³. Evaṇca katvā ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṇca tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nipariyāyena dhammo nāmāti sarūpato dassetuṃ “**so atthato ariyamaggo ceva nibbānaṇcā**”ti vuttaṃ. Nibbānaṇhi ārammaṇaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, svāyamattho ca Pāḷiyā eva siddhoti āha “**vuttañcetan**”ti ādi. **Yāvata**ti yattakā. **Tesanti** tattakānaṃ dhammānaṃ. “Aggo akkhāyati”ti vattabbe o-kārassa a-kāraṃ, ma-kārāgamaṇca katvā “**aggamakkhāyati**”ti vuttaṃ. “**Akkhāyati**”ti cettā itisaddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti ādi⁴ suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti iminā vā tadavasesasaṅgaho.

Yasmā pana ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti ādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassadhippahānakiccatāya niyyānānuguṇatā, niyyānapariyosānatā ca⁵, pariyaṭṭiyā pana

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

2. Khu 2. 76 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

4. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

5. Niyyānānuguṇatāya, niyyānapariyosānatāya ca (Dī-Ṭṭi 1. 276; Sārattha-Ṭṭi 1. 414 piṭṭhesu.)

niyyānadhammasamadhiḡamahetutāya niyyānānugūṇatā¹ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati, tasmā tadubhayampi saṅgaṇhanto “**na kevalañcā**”ti ādināha. Svāyamattho ca pāṭhāruḷho evāti dasseti “**vuttañhetan**”ti ādinā. Tattha **Chattamāṇavakavimāneti** Chatto kira nāma Setabyāyaṃ brāhmaṇamāṇavako, so Ukkaṭṭhāyaṃ Pokkharasātibrahmaṇassa santike sippaṃ uggahetvā “garudakkhiṇaṃ dassāmī”ti Ukkaṭṭhābhimukho gacchati, athassa Bhagavā antarāmagge corantarāyaṃ, Tāvatiṃsabhavane nibbattamānañca disvā gāthābandhavasena saraṇagamanavidhiṃ desesi, tassa Tāvatiṃsabhavanupagassa tiṃsajojanikaṃ vimānaṃ Chattamāṇavakavimānaṃ. Devalokepi hi tassa manussakāle samaññā yathā “Maṇḍūko devaputto², Kuvero devarājā”ti, idha pana Chattamāṇavakavimānaṃ vatthu kāraṇaṃ etassāti katvā uttarapadalopena “na tathā tapati nabhe sūriyo, cando ca na bhāsati na phusso, yathā”ti ādikā³ desanā “**Chattamāṇavakavimānan**”ti vuccati, tatrāyaṃ gāthā pariyāpannā, tasmā Chattamāṇavakavimānavatthudesanāyanti attho veditabbo.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādhedo anādikālavibhāvito sabbopi rāgo virajjati pahiyati etenāti **rāgavirāgo**, maggo. Ejāsāṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa ca sokassa taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā natthi ejā, soko ca etasminti **anejaṃ asokañca**, phalaṃ. **Tadaṭṭhakathāyaṃ**⁴ pana “taṇhāvasiṭṭhānaṃ sokanimittānaṃ kilesānaṃ paṭippassambhanato asokaṃ”ti vuttaṃ. **Dhammamasāṅkhatanti** sampajja sambhūya paccayehi appaṭisaṅkhatattā asaṅkhatāṃ attano sabhāvadhāraṇato paramatthadhammabhūtaṃ nibbānaṃ. **Tadaṭṭhakathāyaṃ** pana “**dhammanti** sabhāvadhammaṃ. Sabhāvato gahetabbadhammo hesa, yadidaṃ maggaphalanibbānāni, na pariyattidhammo viya paññattidhammavasenā”ti⁵ vuttaṃ, evaṃ sati dhammasaddo tīsupi ṭhānesu yojetabbo.

Appaṭikūlasaddena ca tattha nibbānameva gahitaṃ “natthi ettha kiñci paṭikūlan”ti katvā, **appaṭikūlanti** ca avirodhadīpanato kiñci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇīṭanti vā attho.

1. Niyyānānugūṇatāya (Paṇṇāsaṭī)

3. Khu 2. 77 piṭṭhe.

5. Vimāna-Ṭṭha 215 piṭṭhe.

2. Khu 2. 73 piṭṭhe.

4. Vimāna-Ṭṭha 214 piṭṭhe.

Paguṇarūpena pavattitattā pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇam**. Yathāha “vihimsasaññī paguṇam na bhāsim, dhammam paṇītam manujesu brahme”ti¹.

Dhammakhandhā kathitāti yojanā. Evaṃ idha catūhipi padehi pariyattidhammoyeva gahito, **tadaṭṭhakathāyam** pana “savanavelāyam, upaparikkhaṇavelāyam, paṭipajjanavelāyanti sabbadāpi iṭṭhamevāti **madhuram**, sabbaññutaññānasannissayāya paṭibhānasampadāya pavattitattā suppavattibhāvato, nipuṇabhāvato ca paguṇam, vibhajitabbassa atthassa khandhādivasena, kusalādivasena, uddesādivasena ca suṭṭhu vibhajanato **su vibhattanti** tīhipi padehi pariyattidhammameva vadatī”ti² vuttam. Āpāthakāle viya majjanakālepi, kathentassa viya suṇantassāpi sammukhībhāvato ubhatopaccakkhatādassanattham idheva “iman”ti āsannapaccakkhavacanamāha. Puna “**dhamman**”ti idam yathāvuttassa catubbidhassāpi dhammassa sādharāṇavacanam. Pariyattidhammopi hi saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhānamattāyapi yāthāvapaṭipattiyā apāyapatanato dhāreti, imassa ca atthassa idameva Chattamāṇavakavimānam sādhakanti daṭṭhabbam. Sādharāṇabhāvena yathāvuttam dhammam paccakkham katvā dassento puna “**iman**”ti āha. Yasmā cesā bha-kārattayena ca³ paṭimaṇḍitā dodhakagāthā, tasmā tatiya pāde madhurasadde ma-kāro adhikopi ariyacariyādipadehi viya anekakkharapadena yuttattā anupavajjoti daṭṭhabbam.

Diṭṭhisīlasamghātenāti “yāyam diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti⁴ evam vuttāya diṭṭhiyā ceva “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūpasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisamvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti⁵ evam vuttānam sīlānañca samhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** saṅghaṭito, sametoti vuttam hoti.

1. Ma 1. 226; Ma 2. 293; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

2. Vimāna-Ṭṭha 215 piṭṭhe.

3. Bhakārattayena, dvīhi garūhi ca (?)

4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ʃhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. “**Vuttañhetan**”ti-ādinā āhaccapāṭhena samattheti.

Yatthāti yasmim saṃghe. **Dinnanti** pariccattam annādideyyadhammam, gāthābandhattā cettha anunāsikalopo. Dodhakagāthā hesā. **Mahapphalamāhū**ti “mahaphalan”ti Buddhādayo āhu. **Catūsū**ti cettha ca-kāro adhikopi vuttanayena anupavajjo. Accantameva kilesāsucito visuddhattā **sucī**su. “Sotāpanno sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”ti ādinā¹ vuttetu catūsu **purisayugesu**. Catusaccadhammassa, Nibbānadhammassa ca paccakkhato dassanena, ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya vā **dhammadasā**. **Te puggalā** maggaṭṭhaphalaṭṭhe yugale akatvā visum visumpuggalagaṇanena **aṭṭha ca** honti. **Imam saṃgham saraṇattham** saraṇāya parāyaṇāya apāyadukkhavaṭṭadukkhaparitāṇāya **upehi** upagaccha bhaja seva, evam vā jānāti bujjhassūti saha yojanāya attho. Yattha yesu sucīsu catūsu purisayugesu dinnam mahapphalamāhu, dhammadasā te puggalā aṭṭha ca, imam saṃgham saraṇatthamupehīti vā sambandho. Evampi hi paṭiniddeso yutto eva atthato abhinnattāti daṭṭhabbam. Gāthāsukhatthañcettha purisapade ī-kāram, puggalāpade ca rassam katvā niddeso.

Ettāvatāti “esāhan”ti-ādivacanakkamena. Tīṇi vatthūni “saraṇan”ti gamanāni, tikkhattum vā “saraṇan”ti gamanānīti **saraṇagamanāni**. **Paṭivedesī**ti attano hadayagatam vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānam viya, kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotiyevāti saha kattunā tam vidhim dassetum “**idāni tesu saraṇagamanesu kosallattham -pa- veditabbo**”ti vuttam. “**Yo ca saraṇam gacchatī**”ti iminā hi kattāram vibhāveti tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato, “**saraṇagamanan**”ti iminā ca saraṇagamanameva, “**saraṇan**”ti ādīhi pana yathākkamam visayādayo. Kasmā panettha vodānam na gahitam, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametam, tam pana samkilesaggahaṇeneva

1. Sam 3. 178 piṭṭhe.

atthato vibhāvitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṃ sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānaṃca pahānena vodānaṃ hotīti. **Atthato**ti saraṇasaddatthato, “saraṇatthato”tipi pāṭho, ayamevattho. Himsatthassa sarasaddassa vasenetaṃ siddhanti dassento dhātvatthavasena “**him satīti saraṇan**”ti vatvā taṃ pana himsanaṃ kesaṃ, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodheti “**saraṇagatānan**”ti-ādinā. **Kesanti** hi saraṇagatānaṃ. **Kathanti** teneva saraṇagamanena. **Kassāti** bhayādīnanti yathākkamaṃ sodhanā. Tattha **saraṇagatānanti** “saraṇan”ti gatānaṃ. **Saraṇagamanenāti** “saraṇan”ti gamanena kusaladhammena. **Bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ teneva cetasikadukkhassa saṅgahitattā. **Dukkanti** kāyikadukkhaggaṇaṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ “duggatiyaṃ parikilissaṃ saṃvibādhaṃ, samupatāpanaṃ vā”ti katvā, tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. Himsanañcettha vināsanaṃeva, na pana sattahimsanamivāti dasseti “**hanati vināseti**”ti iminā. **Etanti** saraṇapadaṃ. **Adhivacananti** nāmaṃ, pasiddhavadanaṃ vā, yathābhuccaṃ vā guṇaṃ adhikicca pavattavacanaṃ. Tenāha “**ratanattayassevā**”ti.

Evam himsanatthavasena avisesato saraṇasaddatthaṃ dassetvā idāni tadatthavaseneva visesato dassetuṃ “**atha vā**”ti ādi vuttaṃ. Ratanattayassa paccekaṃ himsanakāraṇadassanaṃeva hi purimanayato imassa visesoti. Tattha **hite pavattanenāti** “sampaṇnasīlā bhikkhave viharathā”ti ādinā¹ atthe sattānaṃ niyojanaṃ. **Ahitā ca nivattanenāti** “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāyan”ti ādinā ādinavadassanādīmukhena anatthato ca sattānaṃ nivattanaṃ. **Bhayaṃ himsatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, phalanibbānasaṅkhāto pana assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena, pūjāvasena ca upanītaṃ sakkārānaṃ. Anupasaggopi hi saddo sa-upalāsaggo viya atthavisesavācako “appakampi kataṃ kāraṃ, puññaṃ hoti malapphalan”ti-ādīsu viya.

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

Anuttaradakkhiṇeyyabhāvato vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃ satīti yojetabbaṃ. **Imināpi pariyāyenāti** ratanattayassa paccekaṃ hiṃsakabhāvakāraṇadassanavasena vibhajitvā vuttena imināpi kāraṇena. Yasmā panidaṃ saraṇapadaṃ nāthapadaṃ viya suddhanāmapadattā dhātvatthamā antonītamā katvā saṅketatthampi vadati, tasmā heṭṭhā saraṇamā parāyaṇanti attho vuttoti daṭṭhabbamā.

Evamā saraṇatthamā dassetvā idāni saraṇagamanatthamā dassento “**tappasādā**”ti ādimāha. Tattha “Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evamādinā tasmimā ratanattaye pasādo **tappasādo**, tadeva ratanattayamā garu etassāti **taggaru**, tassa bhāvo **taggarutā**, tappasādho ca taggarutā ca **tappasādataggarutā**, tāhi. **Vihatakilesa** vidhutavicikicchāsammohāsaddhiyādipāpadhamattā, tadeva ratanattayamā parāyaṇamā parāgati tāṇamā tāṇamā leṇamā etassāti **tapparāyaṇo**, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, sāyeva ākāro **tapparāyaṇatākāro**, tena pavatto **tapparāyaṇatākārappavatto**. Ettha ca **pasāda**ggahaṇena lokiyamā saraṇagamanamāha. Tañhi saddhāpadhānamā, na ñāṇapadhānamā, **garutā**gahaṇena pana lokuttaramā. Ariyā hi ratanattayamā guṇābhiññātāya pāsāṇacchattamā viya garumā katvā passanti, tasmā tappasādena tadaṅgappahānavasena vihatakilesa, taggarutāya ca agāravakaraṇahetūnamā samucchadavasenāti yojetabbamā. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānamā saraṇagamanamā gahitanti daṭṭhabbamā. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena anaveccappasādassa lokiyassa, aveccappasādassa ca lokuttarassa gahaṇamā, tathā **garutā**gahaṇena lokiyassa garukaraṇassa, lokuttarassa cāti ubhayenapi padena ubhayampi lokiyalokuttarasaraṇagamanamā yojetabbamā. Uppajjati cittametenāti **uppādo**, sampayuttadhammasamūho, cittaṅca tamā uppādo cāti **cittuppādo**. Samāhāradvandepi hi katthaci pulliṅgamicchanti saddavidū, tadākārappavattamā saddhāpaññādisampayuttadhammasahitamā cittamā **saraṇagamanamā** nāma “saraṇanti gacchati etenāti katvā”ti vuttamā hoti. “**Taṃsamaṅgī**”ti ādi kattuvibhāvanā. Tena yathāvuttaccittuppādena samaṅgīti **taṃsamaṅgī**. Tenāha “**vuttappakārena**

cittuppādenā”ti. **Upeṭīti** bhajati sevati payirupāsati, jānāti vā, bujḥatīti attho.

Lokuttaram saraṇagamanam kesanti āha “**diṭṭhasaccānan**”ti, aṭṭhanam ariyapuggalānanti attho. Kadā tam ijḥatīti āha “**maggakkhaṇe**”ti, “**ijḥatī**”ti padena cetassa sambandho. Maggakkhaṇe ijḥamāneneva hi catusaccādhigamena phalaṭṭhānampi saraṇagamakatā sijḥati lokuttarasaraṇagamanassa bhedābhāvato, tesaṅca ekasantānattā. Katham tam ijḥatīti āha “**saraṇagamanupakkilesasamucchedenā**”ti ādi, upakkilesasamucchedato, ārammaṇato, kiccato ca sakalepi ratanattaye ijḥatīti vuttaṁ hoti. **Saraṇagamanupakkilesasamucchedenā**ti cettha pahānābhisamayam sandhāya vuttaṁ, **ārammaṇatoti** sacchikiriyābhisamayam. Nibbānārammaṇam hutvā ārammaṇato ijḥatīti hi yojetabbaṁ, tvāsaddo ca hetutthavācako yathā “sakko hutvā nibbattī”ti¹. Apica “ārammaṇato”ti vuttamevattham sarūpato niyameti “**nibbānārammaṇam hutvā**”ti iminā. “**Kiccato**”ti tadavasesam bhāvanābhisamayam, pariññābhisamayaṅca sandhāya vuttaṁ. “**Ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā**”ti etena vā maggakkhaṇānurūpaṁ ekārammaṇatam dassetvā “**kiccato**”ti iminā pahānato avasesam kiccattayam dassitanti daṭṭhabbaṁ. “Maggakkhaṇe, nibbānārammaṇam hutvā”ti ca vuttattā atthato maggañāṇasaṅkhāto catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti viññāyati. Tattha hi catusaccādhigamane saraṇagamanupakkilesassa pahānābhisamayavasena samucchindanam bhavati, nibbānadhammo pana sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo ca bhāvanābhisamayavasena paṭivijḥiyamānoyeva saraṇagamanattham sādheti, Buddhaguṇā pana sāvakaḥgocarahūtā pariññābhisamayavasena paṭivijḥiyamānā saraṇagamanattham sādheti, tathā ariyasamḥaguṇā. Tenāha “**sakalepi ratanattaye ijḥatī**”ti.

Phalapariyattīnampettha vuttanayena maggānugūṇappavattiyā gahaṇam, apariññeyyabhūtānaṅca Buddhasamḥaguṇānam tagguṇasamāññatāyāti daṭṭhabbaṁ. Evaṅhi sakalabhāvavisiṭṭhavacanam upapannam hotīti. Ijḥantaṅca saheva ijḥati, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti gahetabbaṁ.

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 172 piṭṭhe.

padīpassa viya hi ekakkhaṇeyeva maggassa catukkiccasādhānanti. Ye pana vadanti “saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā na pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva tam hoti ekaccānam tevijjādīnam lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam pana vacane lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram, tañca ayuttameva duvidhassāpi tassa icchitabbattā. Tadaṅgappahānena **saraṇagamanupakkilesavikkhambhanam. Ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇam hutvāti** etthāpi vuttanayena attho, saraṇagamanupakkilesavikkhambhanato, ārammaṇato ca sakalepi ratanattaye ijjhatīti vuttam hoti.

Tanti lokiyasaraṇagamanam. “Sammāsambuddho Bhagavā”ti ādinā **saddhāpaṭilābho. Saddhāmūlikāti** yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. Sahajātavasena pubbaṅamatāyeva hi tammūlikatā saddhāviraḥitassa Buddhādīsu sammādassanassa asambhavato. **Sammādiṭṭhi** nāma Buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipannatañca lokiyāvabodhavasena sammā nāyena dassanato. **“Saddhāpaṭilābho”**ti iminā sammādiṭṭhiviraḥitāpi saddhā lokiyasaraṇagamananti dasseti, **“saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi”**ti pana etena saddhūpanissayā yathāvuttā paññāti. Lokiyampi hi saraṇagamanam duvidham nāṇasampayuttam, nāṇavippayuttañca. Tattha paṭhamena padena mātādīhi ussāhitadārakādīnam viya nāṇavippayuttam saraṇagamanam gahitam, dutiyena pana nāṇasampayuttam. Tadubhayameva puññakiriyavattuvisabhāvena dassetum **“dasasu puññakiriyavattūsu diṭṭhijukammanti vuccati”**ti āha. Diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyatīti hi atthena sammādiṭṭhiyā diṭṭhijukammabhāvo, diṭṭhi ujum karīyati etenāti atthena pana saddhāyapi. Saddhāsammādiṭṭhiggaṇaṇena cettha tappadhānassāpi cittuppādassa gahaṇam, diṭṭhijukammapadena ca yathāvuttena karaṇasādhānena, evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti heṭṭhā vuttavacanam samatthitam hoti, saddhāsammādiṭṭhīnam pana visum gahaṇam taṃsampayuttacittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbam.

Tayidanti lokiyam saraṇagamanameva paccāmasati lokuttarassa tathā bhedaḥbhāvato. Tassa hi maggakkhaṇeyeva vuttanayena ijjhanato tathāvidhassa samādānassa avijjamānattā esa bhedo

na sambhātīti. Attā sanniyāyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyātanam**, yathāvuttam saraṇagamanasaṅkhātāṃ diṭṭhijukammaṃ. Tam ratanattayam parāyaṇam paṭisaraṇametassāti **tapparāyaṇo**, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, tadeva diṭṭhijukammaṃ. “Saraṇan”ti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvasaṅkhātāṃ vattapaṭivattādikaraṇam upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanam**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**, paṇipatanañcetta abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammaśāmicikammameva, sabbattha ca atthato yathāvuttadiṭṭhijukammameva veditabbaṃ.

Saṃsāradukkhanittharaṇattham attano attabhāvassa pariccajanam **attapariccajanam**. **Tapparāyaṇatā**disupi eseva nayo. Hitopadesakathāpariyāyena dhammassāpi ācariyabhāvo samudācariyati “phalo ambo aphalo ca, te Satthāro ubho mamā”ti ādisu viyāti āha “**dhammassa antevāsiko**”ti. “**Abhivādanā**”ti ādi paṇipātassa atthadassanam. **Buddhādīnamyevā**ti avadhāraṇassa attasanniyātanādisupi sīhagatikavasena adhikāro veditabbo. Evañhi tadaññanivattanam katam hotīti. “**Imesañhī**”ti ādi catudhā pavattanassa samatthanam, kāraṇadassanam vā.

Evam attasanniyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”ti ādi āradham, etena attasanniyātanatapparāyaṇatādīnam catunnam pariyāyantarehipi attasanniyātanatapparāyaṇatādi katameva hoti atthassa abhinnattā yathā tam “sikkhāpaccakkhāna-abhūtārocanānī”ti dasseti. **Jīvitapariyantikanti** bhāvanapumsakavacanam, yāvajīvam gacchāmīti attho. Mahākassapo kira sayameva pabbajitavesam gahetvā Mahātitthabrāhmaṇagāmato nikkhamitvā gacchanto tigāvutamaggaṃ paccuggamanam katvā antarā ca Rājagham, antarā ca Nālandam bahuputtakanigrodharukkhamūle ekakameva nisinnam Bhagavantam passitvā “ayam Bhagavā Araham Sammāsambuddho”ti ajānantoyeva “Satthāraṇca vatāham passeyyam, Bhagavantameva passeyyan”ti ādinā¹ saraṇagamanamakāsi. Tena vuttam “**Mahākassapassa saraṇagamanam² viyā**”ti. Vitthāro **Kassapasamyuttaṭṭhakathāyam³** gahetabbo. **Tattha Satthāraṇca vatāham passeyyam**,

1. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

2. Saraṇagamanam (Ka)

3. Saṃ-Ṭṭha 2. 182 piṭṭhe.

Bhagavantameva passeyyanti sace ahaṃ Satthāraṃ passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃyeva passeyyaṃ. Na hi me ito aññena Satthārā bhavituṃ sakkā. **Sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantameva passeyyanti** sace ahaṃ sammāpaṭipattiyā suṭṭhu gatattā Sugataṃ nāma passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃyeva passeyyaṃ. Na hi me ito aññena Sugatena bhavituṃ sakkā. **Sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantameva passeyyanti** sace ahaṃ sammā sāmañca, saccāni Buddhattā Sammāsambuddhaṃ nāma passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃyeva passeyyaṃ, na hi me ito aññena Samāsambuddhena bhavituṃ sakkāti ayamettha Aṭṭhakathā. Sabbattha **ca-saddo, vata-saddo** ca padapūraṇamattaṃ, ce-saddena vā bhavitabbaṃ “sace”ti **Aṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttattā. **Vata-saddo** ca passitukāmatāya ekamsatthaṃ dīpetītipi yujjati.

“**So ahan**”ti-ādi Suttanipāte **Āḷavakasutte**². Tattha kiñcāpi maggeneva tassa saraṇagamanamāgataṃ, sotāpannabhāvadassanatthaṃ, pana pasādānurūpadassanatthañca evaṃ vācaṃ bhindatīti **tadaṭṭhakathāyaṃ**³ vuttaṃ. **Gāmāgāmananti** aññasmā devagāmā aññaṃ devagāmaṃ, devatānaṃ vā khuddakaṃ, mahantañca gāmantipi attho. **Purā puranti** etthāpi eseva nayo. **Dhammassa ca sudhammatanti** Buddhassa subuddhataṃ, dhammassa sudhammataṃ, saṅghassa suppaṭipannatañca abhitthavitvāti saha samuccayena, pāṭhasesena ca attho, Sambuddhaṃ namassamāno Dhammaghosako hutvā vicarissāmīti vuttaṃ hoti.

Āḷavakādīnanti ādisaddena Sātāgīrahemavatādīnampi saṅgaho. Nanu ca ete Āḷavakādayo adhiगतamaggattā maggeneva āgatasaraṇagamanā, kasmā tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti?

Maggenāgatasaraṇagamanehipi tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā. “So ahaṃ vicarissāmi -pa- sudhammataṃ,⁴ te mayam vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa- sudhammatan”ti⁵ ca hi etehi tapparāyaṇatākāro pavedito. Tasmā saraṇagamanavisesamanapekkhitvā pavedanākāramattaṃ upadisantena evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Athāti** “kathaṃ kho brāhmaṇo hotī”ti ādinā puṭṭhassa aṭṭhavidhapañhassa “pubbenivāsam yo vedī”ti ādinā byākaraṇapariyosānakāle. Idañhi Majjhimaṇṇāsake **Brahmāyusutte**⁶.

Paricumbatīti

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 182 piṭṭhe.

3. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 212 piṭṭhe.

5. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Khu 1. 305 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

6. Ma 2. 345 piṭṭhe.

pariphusati. **Parisambāhatī**ti parimajjati. **Evampi paṇipāto daṭṭhabboti** evampi paramanipaccakārena paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesāti paṇipāto. **Ñāti -pa- vasesāti** ettha ñātivasena bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekam yojetabbaṃ dvandaparato suyyamānattā. Tattha **ñātivasenāti** ñātibhāvavasena. Bhāvappadhānaniddeso hi ayaṃ, bhāvalopaniddeso vā tabbhāvasseva adhippetattā. Evaṃ sesesupi paṇipātapadena cetesaṃ sambandho tabbasena paṇipātassa catubbidhattā. Tenāha **“dakkhiṇeyyapaṇipātenā”**ti, dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātenevāti attho. **Itarehī**ti ñātibhāvādihetukehi paṇipātehi. **“Seṭṭhavasenevā”**ti-ādi tassevatthassa samatthanaṃ. Idāni “na itarehī”ti ādinā vuttameva atthattayaṃ yathākkamaṃ vitthārato dassetuṃ **“tasmā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Sākiyo vā”**ti pitupakkhato ñātikuladassanaṃ, **“koliyo vā”**ti pana mātupakkhato. **Vandatī**ti paṇipātassa upalakkhaṇavacanaṃ. **Rājapūjito**ti rājūhi, rājūnaṃ vā pūjito yathā “gāmapūjito”ti. Pūjāvacaṇapayoge hi kattari sāmivacaṇamicchanti saddavidū. **Bhagavatoti** bodhisattabhūtassa, Buddhabhūtassa vā Bhagavato. **Uggahitanti** sikkhitasippari.

“Catudhā”ti-ādi **Siṅgālovādasutte**¹. **Gharamāvasanti** ghare vasanto, kammappavacaṇīyayogato cettha bhummatthe upayogavacanaṃ. **Kammaṃ payojayeti** kasivāṇijjādikammaṃ payojeyya. Kulānañhi na sabbakālaṃ ekasadisam vattati, kadāci rājādivasena āpadāpi uppajjanti, tasmā “āpadāsu uppannāsu bhavissatī”ti evaṃ manasi katvā nidhāpeyyāhi āha **“āpadāsu bhavissatī”**ti. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu “ekena bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsatoyeva gahetvā bhikkhūnampi kapaṇaddhikādīnampi dānaṃ dāttabbaṃ, pesakāraṇhāpitakādīnampi vetanaṃ dāttabbanti ayaṃ bhogapari-ggahaṇānusāsānī, evarūpaṃ anusāsaniṃ uggahetvāti attho. Idañhi diṭṭhadhammikaṃyeva sandhāya vadati, samparāyikaṃ, pana niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsiantopi dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti nāmāti daṭṭhabbaṃ. **“Yo panā”**ti ādi “seṭṭhavaseneva -pa- gaṇhātī”ti vuttassatthassa vitthāravacanaṃ.

1. Dī 3. 153 piṭṭhe.

“Evan”ti-ādi pana “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti vuttassa byatirekadassanaṃ. Atthavasā līṅgavibhattivipariṇāmoti katvā gahitasaraṇāya upāsikāya vātipi yojetabbaṃ. Evamīdisesu. **Pabbajitampīti pi-saddo sambhāvanatthoti vuttaṃ “pageva apabbajitan”ti. Saraṇagamanam na bhijjati** seṭṭhavasena avanditattā. **Tathāti** anukaḍḍhanatthe nipāto “saraṇagamanam na bhijjati”ti. **Raṭṭhapūjittatī** raṭṭhe, raṭṭhavāsīnaṃ vā pūjittatā. Tayidaṃ bhayavasena vanditabbabhāvasseva samatthanaṃ, na tu abhedassa kāraṇadassanaṃ, tassa pana kāraṇam seṭṭhavasena avanditattatī veditabbaṃ. Vuttañhi “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti. **Seṭṭhavasenāti** loke aggadakkhiṇeyyatāya seṭṭhabhāvavasenāti attho. Tenāha “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyoti vandati”ti. **Titthiyampi vandato na bhijjati**, pageva itaraṃ. **Saraṇagamanappahedoti** saraṇagamanavibhāgo, tabbibhāgasambandhato cettha sakkā abhedopi sukkena dassetunti abhedadassanaṃ kataṃ.

Ariyamaggo eva lokuttarasaraṇagamananti cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalabhāvena vuttāni. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho nibbānaṃ. Ettha ca kammaśadisam **vipākaphalam**, tabbiparītaṃ **ānisamsaphalanti** daṭṭhabbaṃ. Yathā hi sālībījādīnaṃ phalāni taṃśadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṅca labhanti, na mūlaṅkurapattakkhandhanāḷāni, evaṃ kusalākusalānaṃ phalāni arūpadhamabhāvena, sārammaṇabhāvena ca sadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṅca labhanti, na tadaññāni kammanibbattānīpi kammaśadisāni, tāni pana ānisamsāni nāma honti, ānisamsaniruttimattaṅca labhantīti. “**Vuttañhetan**”ti ādinā **Dhammapade**¹ Aggidattabrahmaṇavatthupālimāharitvā dasseti.

Yo cāti ettha **ca-saddo** byatireke, yo panāti attho. Tatrāyamadhippāyo— byatirekatthadīpane yadi “bahuṃ ve saraṇam yanti, pabbatāni vanāni cā”ti-ādinā² vuttaṃ khemaṃ saraṇam na hoti, na uttamaṃ saraṇam, etaṅca saraṇamāgama sabbadukkhā na pamuccati, evaṃ sati kiṃ nāma vatthu khemaṃ saraṇam hoti, uttamaṃ saraṇam, kiṃ nāma vatthuṃ saraṇamāgama sabbadukkhā pamuccatīti ce?

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

2. Khu 1. 41 piṭṭhe Dhammapade.

Yo ca Buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato -pa-

Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ.

Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī¹.

Evamīdisesu. Lokiyassa saraṇagamanassa aññatitthiyāvandanādinā kuppānato, calānato ca akuppaṃ acalāṃ lokuttarameva saraṇagamanāṃ pakāsetuṃ “**cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī**”ti vuttaṃ. Vācāsiliṭṭhatthañcettha sammāsaddassa rassattaṃ. “**Dukkhan**”ti ādi “cattāri ariyasaccāni”ti vuttassa sarūpadassanaṃ. **Dukkassa ca atikkamanti** dukkhanirodhaṃ. **Dukkūpasamagāminanti** dukkhanirodhagāmiṃ. “**Etan**”ti “cattāri -pa- passatī”ti¹. Evaṃ vuttaṃ lokuttarasaraṇagamanasaṅkhātāṃ ariyasaccadassanaṃ. **Kho**-saddo avadhāraṇattho padattayepi yojetabbo.

Niccato anupagamanādivasenāti “niccaṃ”ti aggahaṇādivasena, itinā niddisitaḥbehi to-saddamicchanti saddavidū². “**Vuttañhetan**”ti ādinā Ñāṇavibhaṅgādīsu³ āgataṃ Pāliṃ sādhaḥabhāvena āharati. **Aṭṭhānanti** janakahetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayahetupaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekampi saṅkhāraṃ. **Niccato upagaccheyyāti** “nicco”ti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyāti** “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti⁴ evaṃ attadiṭṭhivasena “sukho”ti gaṇheyya, diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhāvūpasamattaṃ mattahatthiparittāsito cakkhabrahmaṇo viya ukkārabhūmiṃ kaṅci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādiṇaṇṇattisaṅgahaṇatthaṃ “saṅkhāraṃ”ti avatvā “**dhamman**”ti vuttaṃ. Yathāha **Parivāre**

“Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhatā.

Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā”ti⁵.

Imesu pana tīsupi vāresu ariyasāvakassa catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano

1. Khu 1. 42 piṭṭhe. 2. Saddanītisuttamālāyaṃ Nāmakappe 540 suttāṃ passitabbaṃ
3. Ma 3. 109; Abhi 2. 348; Am 1. 28 piṭṭhesu.
4. Dī 1. 29 piṭṭhe. 5. Vi 5. 157 piṭṭhe.

“niccaṃ sukhaṃ attā”ti gāhaṃ gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

“**Mātaraṇ**”ti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kim pana ariyasāvako tehi aññampi pāṇaṃ jīvītā vāropeyyāti? Etampi aṭṭhānameva. Cakkavattirajjasakajīvitahetupi hi so taṃ jīvītā na voropeyya, tathāpi puthujjanabhāvassa mahāsāvajjatādassanattamaṃ, ariyabhāvassa ca balavatāpakāsanattamaṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Paduṭṭhacittoti vadhakacittena padūsanacitto, padūsitacitto vā. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṃghaṃ bhindeyyāti** samānasamvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṃghaṃ pañcahi kāraṇehi bhindeyya. Vuttañhetam “pañcahupāli ākārehi saṃgho bhijjati kamma, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā”ti¹. **Aññaṃ Satthāraṇti** ito aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho.

Bhavasampadāti sugatibhavana sampadā, idaṃ vipākaphalaṃ.

Bhogasampadāti manussabhogadevabhogehi sampadā, idaṃ pana ānisaṃsaphalaṃ. “**Vuttañhetan**”ti ādinā Devatāsaṃyuttādipāḷim² sādhakabhāvena dasseti.

Gatā seti ettha **se**-iti nipātamattaṃ. **Na te gamissanti apāyabhūminti** te Buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti. **Mānusaṃti** ca gāthābandhavasena visaññoganiddeso, manussesu jātanti attho. **Devakāyanti** devasaṃghaṃ, devapuraṃ vā “devānaṃ kāyo samūho etthā”ti katvā.

“**Aparampī**”ti ādinā Saḷāyatanavagge **Moggallānasamyyutte**³ āgataṃ aññampi phalamāha, aparampi phalaṃ Mahāmogallānattherena vuttanti attho. **Aññe deveti** asaraṇaṅgate deve. **Dasahi ṭhānehīti** dasahi kāraṇehi. “**Dibbenā**”ti ādi tassarūpadassanaṃ. **Adhigaṇhantīti** abhibhavanti atikkamitvā tiṭṭhanti. “**Esa nayo**”ti iminā “sādhu kho Devānaminda dhammasaraṇagamanam hotī”ti⁴ suttapadaṃ atidisati. **Velāmasuttaṃ**

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 463 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 25 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 467 piṭṭhe.

nāma Aṅguttaranikāye Navanipāte jātigottarūpabhogasaddhāpaññādīhi mariyādavelātikanteti uḷārehi guṇehi samannāgatattā **Velāmanā**makassa bodhisattabhūtassa caturāsītisahassarājūnaṃ ācariyabrahmaṇassa dānakathāpaṭisaññuttamāṃ suttaṃ¹. Tattha hi karīsassa catutthabhāgappamañānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ, caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāma mahādānato ekassa Sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato satamaṃsotāpannānaṃ dinnadānato ekassa Sakadāgāmino, tato ekassa Anāgāmino, tato ekassa Arahatō, tato ekassa Paccekabuddhassa, tato Sammāsambuddhassa, tato Buddhappamukhassa saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataranti ayamattho pakāsito. Vuttañhetam—

“Yaṃ gahapati Velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ, yo ca satamdiṭṭhisampannānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ Sakadāgāmiṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataran”ti ādi².

Iminā ca ukkaṭṭhaparicchedato lokuttarasseva saraṇagamaṇassa phalaṃ dassitanti veditaḥḥaṃ. Tathā hi **Velāmasuttaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “saraṇaṃ gaccheyyāti ettha maggenāgataṃ anivattanasaraṇaṃ adhippetam, aparepanāhu “attānaṃ niyyātetvā dinnatā saraṇagamaṇaṃ tato mahapphalataran”ti vuttan”ti³. **Kūṭadantasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana vakkhati “yasmā ca saraṇagamaṇaṃ nāma tiṇṇaṃ ratanānaṃ jīvitapariccāgamayaṃ puññakammaṃ saggasampattiṃ deti, tasmā mahapphalataraṇca mahānisamsataraṇcāti veditaḥḥan”ti⁴. Iminā

1. Am 3. 195 piṭṭhe.

3. Am-Ṭṭha 3. 272 piṭṭhe.

2. Am 3. 196 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhe.

pana nayena lokiyassāpi saraṇagamanassa phalaṃ idha dassitamevāti gahetabbaṃ. **Ācariyadhammapālattherenapi**¹ hi ayamevattho icchitoti viññāyati idha ceva aññāsu ca **Majjhimāgamaṭṭikā**dīsu avisesatoyeva vuttatā, **Ācariyasāriputtattherenāpi** ayamattho abhimato siyā **Sāratthadīpaniyam**², **Ānguttaraṭṭikāya**ñca tadubhayasādhāraṇavacanato. Apare pana vadanti “**Kūṭadantasuttaṭṭhakathāyampi**³ lokuttarasseva saraṇagamanassa phalaṃ vuttan”ti, tadayuttameva tathā avuttatā. “Yasmā -pa- detī”ti hi tadubhayasādhāraṇakāraṇavasena tadubhayassāpi phalaṃ tattha vuttanti. **Velāmasuttādīnanti** ettha **ādisaddena** **Aggappasādasutta**⁴**chattamāṇavakavimānādīnam**⁵ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānam nāma vatthuttayassa guṇānamajānanam tattha sammoho. **Samsayo** nāma “Buddho nu kho, na nu kho”ti ādinā⁶ vicikicchā. **Micchāññānam** nāma vatthuttayassa guṇānam aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādisaddena** anādarāgāravadīnam saṅgaho. **Saṅkilissatīti** saṅkiliṭṭham malīnam bhavati. **Na mahājutikanti** ādipi saṅkilesapariyāyo eva. Tattha **na mahājutikanti** na mahujjalam, aparissuddham apariyodātanti attho. **Na mahāvippahānti** na mahānubhāvam, apaṇītam anulāranti attho. **Sāvajjoti** taṇhādīṭṭhādivasena sadoso. Tadeva phalavasena vibhāvetum “**aniṭṭhaphalo**”ti vuttam, sāvajjattā akantiphalo hotīti attho. Lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānam viya agahitakālaparicchadam jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so ca taṇhādīṭṭhādivirahitattā adosoti āha “**anavajjo kālakiriyāya hoti**”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hoti, pageva aniṭṭhaphalo avipākattā. Na hi tam akusalam⁷ hoti, atha kho bhedanamattanti adhippāyo. **Bhavantarepīti** aññāsmimpi bhavē.

Dharasaddassa dvikammikattā “upāsakan”ti idampi kammameva, tañca kho ākāraṭṭhāneti atthamattam dassetum “**upāsako ayanti evam**”

1. Dī-Ṭī 1. 281 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭīha 1. 272 piṭṭhe.

5. Khu 2. 76 piṭṭhe.

7. Kusalākusalam (Ka)

2. Sārattha-Ṭī 1. 419, 420 piṭṭhesu.

4. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

6. Dī-Ṭīha 2. 185; Ma-Ṭīha 2. 119, 220 piṭṭhesu.

dhāretū”ti vuttaṃ. **Dhāretū**ti ca upadhāretūti attho. Upadhāraṇaṅcettha jānanamevāti dasseti “**jānātū**”ti iminā. **Upāsakavidhikosallatthanti** upāsakabhāvavidhānakosallatthaṃ. **Ko upāsakoti** sarūpapucchā, kiṃ lakkhaṇo upāsako nāmāti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā, kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḷhoti adhippāyo. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccatī**”ti. Saddassa hi abhidheyye pavattinimittameva tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** vatasamādānapucchā, kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena vatasamādānenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** kammasamādānapucchā, ko assa sammā-ājīvo, kena kammasamādānena assa ājīvo sambhavatīti pucchatī, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti micchājīvopi vibhajīyati. **Kā vipattīti** tadubhayesaṃ vippaṭṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca vipattīti attho. Sāmaññaniddiṭṭhe hi satī anantarasseva vidhi vā paṭisedho vāti anantarassa gahaṇaṃ. **Kā sampattīti** tadubhayesameva sammāpaṭṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca sampattīti vuttanayena attho. Sarūpavacanatthādisaṅkhātena pakārena kiratīti **pakiṇṇaṃ**, tadeva **pakiṇṇakaṃ**, anekākārena pavattaṃ atthavinicchayanti attho.

Yo kocīti khattiyabrāhmaṇādīsu yo koci, iminā padena akāraṇamettha jāti-ādivisesoti dasseti, “**saraṇagato**”ti iminā pana saraṇagamanamevettha pamāṇanti. “**Gahaṭṭho**”ti ca iminā āgārikesveva upāsakasaddo niruḷho, na pabbajjūpagatesūti. Tamatthaṃ Mahāvaggasaṃyutte **Mahānāmasuttena**¹ sādheṇto “**vuttañhetan**”ti ādimāha. Tattha **yatoti** Buddhādisaraṇagamanato. **Mahānāmāti** attano cūḷapituno Sukkodanassa puttāṃ Mahānāmaṃ nāma Sakyarājānaṃ Bhagavā ālapati. **Ettāvatāti** ettakena Buddhādisaraṇagamanena upāsako nāma hoti, na jāti-ādīhi kāraṇehīti adhippāyo. Kāmañca Tapussabhallikānaṃ viya dnevācika-upāsakabhāvopi atthi, so pana tadā vatthuttayābhāvato kadāciyeva hotīti sabbadā pavattaṃ

1. Saṃ 3. 344 piṭṭhe.

tevācika-upāsakabhāvaṃ dassetuṃ “saraṇagato”ti vuttaṃ. Tepi hi pacchā tisaraṇagatā eva, na cettha sambhavati aññaṃ paṭikkhipitvā ekaṃ vā dve vā saraṇagato upāsako nāmāti imamatthampi ñāpetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbāṃ.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakāritāya gāravabahumānādiyogena payirupāsanto, iminā katvattham dasseti. Tenāha “so hī”ti-ādi.

Veramaṇiyoti ettha veram vuccati pāṇātipātādidussīlyam, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo nāma, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa. Tathā hi udāhaṭe **Mahānāmasutte** vuttaṃ “pāṇātipātā paṭivirato hoti”ti ādi¹. “**Yathāhā**”ti ādinā sādhamam, sarūpañca dasseti yathā tam uyyānapālassa ekeneva udakapatiṭṭhānapayogena ambasecanam, garusinānañca. Yathāha **Ambavimāne**²—

“Ambo ca sitto samaṇo ca nhāpito,
Mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ.
Iti so pītiyā kāyam, sabbam pharati attano”ti³.

Evamīdisesu. **Ettāvatāti** ettakena pañcaveraviratimattena.

Micchāvaṇijjāti ayuttavaṇijjā, na sammāvaṇijjā, asārūppavaṇijjakammānīti attho. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena, tena micchāvaṇijjakammena ājīvanato aññaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena, tena kāyavisamādiduccaritam vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvanam dasseti. “**Vuttañhetan**”ti ādinā **Pañcaṅguttarapāli**⁴māharitvā sādhamam, sarūpañca dasseti. Vāṇijjanam ayanti **vaṇijjā**, yassa kassaci vikkayo, itthilingapadametaṃ. **sathavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā

1. Saṃ 3. 345 piṭṭhe.

2. Khu 2. 107 piṭṭhe.

3. “Ambo ca siñcīto āsi, samaṇo ca nahāpito. Bahuñca puññaṃ pasutaṃ, aho saphalam jīvitan”ti. (Idha Ṭīkāyam mūlapāṭho)

4. Am 2. 183 piṭṭhe.

vā yathākataṃ paṭilabhitvā vā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visaṃ yojetvā, saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha Satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya **akaraṇīyāti** vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato, visavaṇijjā parūpaghābhakaraṇato.

Tassevāti yathāvuttassa pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchavaṇijjādippahānalakkhaṇassa ājīvassa ca paṭiniddeso. **Vipattīti** bhedo, pakopo ca. Evaṃ sīla-ājīvavipattivasena upāsakassa vipattim dassetvā assaddhiyādivasenapi dassento “**apicā**”ti-ādīmāha. **Yāyāti** assaddhiyādivipparipattiyā. **Caṇḍāloti** nīcadhammajātikaṭṭhena upāsakacaṇḍālo. **Malanti** malīnaṭṭhena upāsakamalaṃ. **Patikiṭṭhoti**¹ lāmakatṭhena upāsakanihīno. **Sāpissāti** sāpi assaddhiyādivipparipatti assa upāsakassa vipattīti veditabbā. Kā paṇāyanti vuttaṃ “**te cā**”ti ādi. Upāsakacaṇḍālasuttaṃ², Upāsakaratanasuttaṃ² Pañcaṅguttare. Tattha Buddhādīsu, kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo micchāvīmokkho assaddhiyaṃ, tena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālaṇaparīkappitena kotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādibhedam maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito ca bahiddhāti** ito Sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Ca**-saddo aṭṭhānapayutto, sabbattha “assaddho”ti-ādīsu yojetabbo. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Tatthāti** bahiddhā bāhirakasamaye. **Pubbakāraṃ karotīti** paṭhamataraṃ dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ karoti, bāhirakasamaye paṭhamataraṃ kusalakiriyaṃ katvā pacchā sāsane karotīti vuttaṃ

1. Patikuṭṭhoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Am 2. 181 piṭṭhe.

hotīti. **Tatthā**ti vā tesam bāhirakānam titthiyānantipi vadanti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekam katvā pañca dhammā veditabbā.

Assāti upāsakassa. **Sīlasampadā**ti yathāvuttena pañcaveramaṇilakkhaṇena sīlena sampadā. **Ājīvasampadā**ti pañcamicchavaṇijjādippahānalakkhaṇena ājīvena sampadā. Evaṃ sīlasampadā-ājīvasampadāvasena upāsakassa sampattiṃ dassetvā saddhādivasenapi dassento “**ye cassā**”ti ādimāha. Ye ca pañca dhammā, tepi assa sampattīti yojanā. **Dhammehī**ti guṇehi. Catunnam parisānam ratijanaṇaṭṭhena upāsakova ratanam **upāsakaratanam**. Guṇasobhākittisaddasugandhatādīhi upāsakova padumam **upāsakapadumam**. Tathā **upāsakapuṇḍarīkam**. Sesam vipattiyam vuttavipariyāyena veditabbam.

Nigaṇṭhīnanti nigaṇṭhasamaṇīnam. **Ādimhī**ti paṭhamatthe. **Ucchagganti** ucchu-aggam ucchukoṭi. Tathā **veḷagganti** etthāpi. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyam, pariyantattheti attho. **Ambilagganti** ambulakoṭṭhāsam. Tathā **tittakagganti** etthāpi. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsenā “imasmiṃ gabbhe vasantānam idam nāma phalam pāpuṇāti”ti-ādinā tamtamvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Parivenaggenā**ti etthāpi eseva nayo. **Aggeti** ettha upayogavacanassa ekārādeso, vacanavipallāso vā, katvāsaddo ca sesoti vuttam “**ādim katvā**”ti. Bhavatthe tā-saddoti dasseti “**ajjabhāvan**”ti iminā, ajjabhāvo ca nāma tasmim dhammassaganasamaye dharamānakatāpāpuṇakabhāvo. Tadā hi tam nissayavasena dharamānatarim nimittam katvā tamdivasanissita-arunuggamanato paṭṭhāya yāva puna arunuggamanā etthantare ajjasaddo pavattati, tasmā tasmim samaye dharamānakatāsaṅkhātā ajjabhāvam ādim katvāti attho daṭṭhabbo. **Ajjatanti** vā ajja-icceva attho tā-saddassa sakatthavuttito yathā “devatā”ti, ayam ācariyānam mati. Evaṃ paṭhamakkharena dissamānapāṭhānurūpam attham dassetvā idāni tatiyakkharena dissamānapāṭhānurūpam attham dassetum “**ajjadaggeti vā pāṭho**”ti-ādi vuttam. Āgamapattatā **dakāro padasandhikaro**. **Ajjāti** hi nepātikamidam padam. Tenāha “**ajja agganti attho**”ti.

“**Pāno**”ti idam paramatthato jīvitindriye eva, “**pānupetan**”ti ca karaṇattheneva samāsoti nāpetum “**yāva me jīvitam pavattati**,

tāva upetan”ti āha. Upeti upagacchatīti hi **upeto**, pāṇehi karaṇabhūtehi upeto **pāṇupetoti** attho ācariyehi abhimato. Iminā ca “pāṇupetanti idaṃ padaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikatādassanan”ti imamatthaṃ vibhāveti. “Pāṇupetan”ti hi iminā yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upeto, upento ca na vācāmatteṇa, na ca ekavāraṃ cittuppādamatteṇa, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetoti āpāṇakoṭikatā dassitā. “**Tīhi -pa-gatan**”ti idaṃ “saraṇaṃ gatan”ti etassa atthavacanāṃ. “**Anaññasatthukan**”ti idaṃ pana antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivattetabbatthadassanaṃ. Ekacco kappiyakāraṇasaddassa attho upāsakasaddassa vacanīyopi bhavatīti vuttam **“upāsakaṃ kappiyakāraṇaṃ”**ti, attasanniyyātanasaraṇagamanāṃ vā sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbāṃ. Evaṃ “pāṇupetan”ti iminā nītatthato dassitaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassetvā evaṃ vadanto panesa rājā “jīvitena saha vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanāṃ rakkhāmī”ti adhippāyaṃ vibhāvetīti neyyatthato vibhāvitāṃ tassa rañño adhippāyaṃ gibhāvento **“ahaññhi”**ti-ādimāha. Tattha **hi**-saddo samatthane, kāraṇatthe vā, tena imāya yuttiyā, iminā vā kāraṇena upāsakaṃ maṃ Bhagavā dhāretūti ayamattho pakāsīto.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ atikkamma madditvā pavattanaṃ **accayo**, kāyikādi-ajjhācārasaṅkhāto dosoti āha **“aparādho”**ti, acceti abhibhavitvā pavattati etenāti vā **accayo**, kāyikādivītikammaṃ pavattanako akusaladhammasaṅkhāto doso eva, so ca aparajjhati etenāti **aparādhoti** vuccati. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā pavattati. Tenāha **“atikkamma abhibhavitvā pavatto”**ti. **Dhammanti** dasarājadhammaṃ. Vitthāro panetassa **Mahāhamsajātakādīhi**¹ vibhāvetabbo. **Caratīti** ācarati karoti. **Dhammenevāti** dhammato anapeteneva, anapetakusaladhammenevāti attho. Tenāha **“na pitughātanādīnā adhammenā”**ti. **“Paṭiggaṇhātū”**ti etassa adhivāsanaṃ² sampañchatūti saddato attho, adhippāyato

1. Khu 6. 97 piṭṭhe.

2. Adhivāsanaṃ (Dī-Ṭī 1. 284 piṭṭhe)

pana atthaṃ dassetuṃ “**khamatū**”ti vuttaṃ. Puna akaraṇamettha saṃvaroti dasseti “**puna evarūpassā**”ti-ādinā. “**Aparādhassā**”ti-ādi aññamaññaṃ vevacanāṃ.

251. “**Yathādhammo ṭhito, tathevā**”ti imināpi yathā-saddassa anurūpatthamāha, sādhusamāciṅṅakusaladhammānurūpanti attho. Paṭisaddassa anattakataṃ dasseti “**karosī**”ti iminā. Paṭikammaṃ karosītipi vadanti. Yathādhammaṃ paṭikaraṇaṃ nāma katāparādhassa khamāpanamevāti āha “**khamāpesīti vuttaṃ hotī**”ti. “Paṭiggaṇhāmā”ti etassa adhvāsanaṃ sampaṭicchāmāti atthaṃ dasseti “**khamāmā**”ti iminā. **Vuddhi hesā**ti ettha **ha**-kāro padasiliṭṭhatāya āgamo, **hi**-saddo vā nipātamattaṃ. **Esā**ti yathādhammaṃ paṭikiriya, āyatim saṃvarāpajjanā ca. Tenāha “yo accayaṃ -pa- āpajjati”ti. Sadevakena lokena “saraṇaṃ”ti araṇīyato upagantabbato Tathāgato **ariyo** nāmāti vuttaṃ “**Buddhassa Bhagavato**”ti. Vineti satte etenāti **vinayo**, sāsanaṃ. Vaddhati saggamokkhasampatti etāyāti **vuddhi**. Katamā pana sā, yā “esā”ti niddiṭṭhā vuddhīti codanamapanetuṃ “yo accayan”ti-ādi vuttanti sambandhaṃ dasseti “**katamā**”ti ādinā, yā ayaṃ saṃvarāpajjanā, sā “esā”ti niddiṭṭhā vuddhi nāmāti attho. “Yathādhammaṃ paṭikaroti”ti idaṃ āyatim saṃvarāpajjanāya pubbakiriyādassananti viññāpanatthaṃ “**yathādhammaṃ paṭikarivā āyatim saṃvarāpajjanā**”ti vuttaṃ. Esā hi ācariyānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena adhippāyantaraviññāpanaṃ, etapadena pana tassāpi paṭiniddeso sambhavati “yathādhammaṃ paṭikaroti”tipi paṭiniddisitabbassa dassanato. Keci pana “yathādhammaṃ paṭikaroti”ti idaṃ pubbakiriyāmatasseva dassanaṃ, na paṭiniddisitabbassa. ‘Āyatiṅca saṃvaram āpajjati’ti idaṃ pana paṭiniddisitabbassevāti viññāpanatthaṃ evaṃ vuttan”ti vadanti, tadayuttameva khamāpanassāpi vuddhihetubhāvena ariyūpavāde vuttattā. Itarathā hi khamāpanābhāvepi āyatim saṃvarāpajjanāya eva ariyūpavādāpagamaṃ vuttaṃ siyā, na ca pana vuttaṃ, tasmā vuttanayeneva attho veditabboti.

Kasmā pana “yāyan”ti ādinā dhammaniddeso dassito, nanu Pāliyaṃ “yo accayan”ti ādinā puggalaniddeso katoti codanaṃ sodhetuṃ “**desanaṃ panā**”ti ādi āradhamaṃ. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti**

puggalādhiṭṭhānadhammadesanaṃ karonto. Puggalādhiṭṭhānāpi hi puggalādhiṭṭhānadhammadesanā, puggalādhiṭṭhānapuggaladesanāti duvidhā hoti. Ayametthādhippāyo—kiñcāpi “vuddhi hesā”ti ādinā dhammādhiṭṭhānadesanā āradhā, tathāpi puna puggalādhiṭṭhānaṃ karontena “yo accayan”ti ādinā puggalādhiṭṭhānadesanā āradhā desanāvīlāsavasena, vencyyajjhāsayasasena cāti. Tadubhayavaseneva hi dhammādhiṭṭhānādibhedena catubbidhā desanā.

252. **Vacasāyatteti** vacasā āyatte. Vācāpaṭibandhatteti vadanti, taṃ “so hī”ti ādinā viruddhaṃ viya dissati. **Vacasāyattheti** pana vācāpariyosānattheti attho hutto osānakaraṇatthassa sāsaddassa vasena sāyasaddanipphattito yathā “dāyo”ti. Evañhi samatthanavacanampi upapannaṃ hoti. Gamaṇāya kataṃ vācāpariyosānaṃ katvā vuttatā tasmimyeva atthe vattatī. **Handasaddaṇhi** codanatthe, vacasaggatthe ca icchanti. “Handa dāni bhikkhave āmantayāmi”ti-ādīsu¹ hi codanatthe, “handa dāni apāyāmi”ti-ādīsu² vacasaggatthe, **vacasaggo** ca nāma vācāvissajjanaṃ, tañca vācāpariyosānamevāti daṭṭhabbaṃ. Dukkarakiccavasena bahukiccatāti āha “**balavakiccā**”ti. “Avassaṃ kattabbaṃ **kiccaṃ**, itaraṃ **karaṇīyaṃ**. Paṭhamam vā kattabbaṃ **kiccaṃ**, pacchā kattabbaṃ **karaṇīyaṃ**. Khuddakaṃ vā **kiccaṃ**, mahantaṃ **karaṇīyaṃ**”tipi **Udānaṭṭhakathādīsu**³ vuttaṃ. Yamtaṃsaddānaṃ nicasambandhattā, gamanakālaṇanato, aññakiriyāya ca anupayuttatā “**tassa kālaṃ tvameva jānāsī**”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “tayā nātaṃ gamanakālaṃ tvameva ñatvā gacchāhi”ti. Atha vā yathā kattabbakiccaniyojane “imaṃ jāna, imaṃ dehi, imaṃ āharā”ti⁴ vuttaṃ, tathā idhāpi tayā nātaṃ kālaṃ tvameva jānāsī, gamanavasena karohīti gamane niyojetīti dassetuṃ “**tvameva jānāsī**”ti pāṭhaseso vuttoti daṭṭhabbaṃ. “**Tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā**”ti-ādi yathāsamaññaṃ pakaraṇādhiḡatamattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **padakkhiṇanti** pakārato kataṃ dakkhiṇaṃ. Tenāha “**tikkhattuṃ**”ti. **Dasanakhasamodhānasamujjalanti** dvīsu hatthesu jātānaṃ dassannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ, tena dvinnaṃ karatalānaṃ

1. Dī 2. 128; Saṃ 1. 159 piṭṭhesu.

2. Udāna-Ṭṭha 102 piṭṭhe.

3. Khu 6. 225 piṭṭhe Jātake.

4. Vi 2. 50, 52 piṭṭhesu.

samaṭṭhapanam dasseti. **Añjalinti** hatthapuṭam. Añjati byattim pakāseti etāyāti **añjali**. Añjusaddaṇhi byattiyam, alipaccayaṇca icchanti saddavidū¹. **Abhimukhovāti** sammukho eva, na Bhagavato piṭṭhim dassetvāti attho. Pañcappatiṭṭhitavandanānayo vutto eva.

253. Imasminyeva attabhāve vipaccanakānam attano pubbe katakusalamūlānam khaṇanena **khato**, tesameva upahananena **upahato**, padadvayenapi tassa kammāparādhameva dasseti pariyaṇvacanattā padadvayassa. Kusalamūlasaṅkhātapatipṭṭhābhedanena khatūpahatabhāvam dassetum **“bhinnapatiṭṭho jāto”**ti vuttam. Patiṭṭhā, mūlanti ca atthato ekaṃ. Patiṭṭhahati sammattaniyāmokkamanam etāyāti hi **patiṭṭhā**, tassa kusalūpanissayasampadā, sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti **bhinnapatiṭṭho**. Tadeva vitthārento **“tathā”**ti ādimāha. Yathā kusalamūlasaṅkhātā attano patiṭṭhāna jātā, tathā anena raññā attanāva attā khato khanitoti yojanā. **Khatoti** hi idam idha kammavasena siddham, Pāḷiyam pana kattuvasenāti daṭṭhabbam. Padadvayassa pariyaṇvattā **“upahato”**ti idha na vuttam.

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati”ti ādi² vacanato rāgadosamohāva idha rajo nāmāti vuttam **“rāgarajādivirahitan”**ti. Vītasaddassa vigatapariyaṇvatam dasseti **“vigatattā”**ti iminā. **Dhammesu cakkhanti** catusaccadhammesu pavattam tesam dassanaṭṭhena cakkhum. **Dhammesūti** vā heṭṭhimesu tisu maggadhammesu. **Cakkhanti** sotāpattimaggasaṅkhātam ekaṃ cakkhum, samudāyekadesavasena ādhāratthasamāsoyam, na tu niddhāraṇatthasamāso. So hi sāsanaganthesu, sakkataganthesu ca sabbattha paṭisiddhoti. **Dhammamayanti** samathavipassanādhammena nibbattam, iminā **“dhammena nibbattam cakkhu dhammacakkhū”**ti atthamāha. Apica **dhammamayanti** sīlāditiividhadhammakhandhoyeva maya-saddassa sakatthe pavattanato, anena **“dhammoyeva cakkhu dhammacakkhū”**ti atthamāha. **Aññesu ṭhānesūti** aññesu suttapadesesu, etena yathāpāṭham tividhatthatam dasseti. Idha pana sotāpattimaggassevetam adhivacanam, tasmimpi anadhigate aññesam vattabbatāyeva abhāvatoti adhippāyo.

1. Moggallāne ṇvādivutthiyam 196 suttam passitabbam.

2. Khu 7. 406; Khu 8. 154 piṭṭhesu.

Idāni “khatāyaṃ bhikkhave rājā”ti ādipāṭhassa suviññeyyamadhippāyaṃ dassento “**idaṃ vuttaṃ hotī**”ti ādimāha. Tattha **nābhavissāti** sace na abhavissatha, evaṃ satīti attho. Atīte hi idaṃ kālātipattivacanāṃ, na anāgateti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo **sotāpattimaggaṃ patto abhavissāti** etthāpi. Nanu ca maggapāpuṇavacanāṃ bhavissamānattā anāgatakālikanti? Saccāṃ aniyamite, idha pana “**idhevāsane nisinno**”ti niyamitattā atītakālikamevāti veditabbaṃ. Idañhi Bhagavā rañño āsanā vuṭṭhāya acirapakkantasseva avocāti. **Pāpamittasaṃsaggenāhi** Devadattena, Devadattaparisāsaṅkhātena ca pāpamittena saṃsaggato. **Assāti** sotāpattimaggassa. “**Evaṃ santepī**”ti ādinā pāṭhānārūḷhaṃ vacanāvasesaṃ dasseti. **Tasmāti** saraṇaṃ gatattā muccissatīti sambandho. “**Mama ca sāsana mahantatāyā**”ti pāṭho yutto, kathaci pana **ca**-saddo na dissati, tattha so luttaniddiṭṭhoti daṭṭhabbaṃ. Na kevalaṃ saraṇaṃ gatattāyeva muccissati, atha kho yattha esa pasanno, pasannākāraṇaṃ karoti, tassa ca tividhassapi sāsanaṃ uttamatāyāti hi saha samuccayena attho adhippetoti.

“**Yathā nāmā**”ti ādi dukkarakammavipākato sukarena muccanena upamādassanaṃ. **Kocīti** koci puriso. **Kassacīti** kassaci purisassa, “**vadhan**”ti ettha bhāvayoge kammatthe sāmivacanāṃ. **Pupphamuṭṭhimattena daṇḍenāti** pupphamuṭṭhimattasaṅkhātena dhanadaṇḍena. **Mucceyyāti** vadhakammadaṇḍato mucceyya, **daṇḍenāti** vā nissakkatthe karaṇavacanāṃ “**sumuttā mayāṃ tena mahāsamaṇenā**”ti ādisu¹ viya, pupphamuṭṭhimattena dhanadaṇḍato, vadhadaṇḍato ca mucceyyāti attho. **Lohakumbhiyanti** Lohakumbhinarake. Tattha hi tadanubhavanakānaṃ sattānaṃ kammabalena lohamayā mahatī kumbhī nibbattā, tasmā taṃ “**Lohakumbhī**”ti vuccati. Uparimatalato **adho patanto**, heṭṭhimatalato **uddhaṃ gacchanto**, ubhayathā pana saṭṭhivassasahassāni honti. Vuttaṅca—

“**Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso.**

Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissatī”ti².

1. Dī 2. 134; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

2. Khu 2. 216; Khu 5. 100 piṭṭhesu.

“Heṭṭhimatalaṃ patvā, uparimatalaṃ pāpuṇitvā muccissatī”ti vadanto imamatthaṃ dīpeti—yathā aññe seṭṭhiputtādayo aparāparaṃ adho patantā, uddhaṃ gacchantā ca anekāni vassasatasahassāni tatha paccanti, na tathā ayaṃ, ayaṃ pana rājā yathāvuttakāraṇena ekavārameva adho patanto, uddhaṃ gacchanto saṭṭhivassasahassāniyeva paccitvā muccissatīti. Ayaṃ pana attho kuto laddhoti anuyogaṃ pariharanto **“idampi kira Bhagavatā vuttamevā”**ti āha. **Kirasaddo** cettha anussavanattho, tena Bhagavatā vuttabhāvassa ācariyaparamparato suyyamānataṃ, imassa ca atthassa ācariyaparamparābhatabhāvaṃ dīpeti. Atha Pāliyaṃ saṅgītaṃ siyāti codanamapaneti **“Pāliyaṃ pana na āruḷhan”**ti iminā, pakiṇṇakadesanābhāvena Pāliyamanāruḷhattā pāḥhabhāvena na saṅgītanti adhippāyo. Pakiṇṇakadesanā hi Pāliyamanāruḷhāti Aṭṭhakathāsu vuttaṃ.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, evaṃ sati imaṃ desanaṃ sutvā ko rañño ānisaṃso laddhoti kassaci āsankā siyāti tadāsankānivattanatthaṃ codanaṃ uddharitvā pariharituṃ **“idaṃ panā”**ti ādi vuttaṃ. **“Ayañhī”**ti ādinā niddālābhādikāṃ diṭṭhadhammikasamparāyikāṃ anekavidhaṃ mahānisaṃsaṃ sarūpato niyametvā dasseti. Ettha hi **“ayaṃ -pa- niddaṃ labhati”**ti iminā niddālābhaṃ dasseti, tadā kāyikacetasikadukkhāpagatabhāvaṃca niddālābhasīsenā, **“tiṇṇaṃ -pa- akāsī”**ti iminā tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārakiriyaṃ, **“pothujjanikāya -pa- nāhosī”**ti iminā sātisaṃsaṃ pothujjanikasaddhāpaṭilābhaṃ dassetīti evamādi diṭṭhadhammiko, **“anāgate -pa- parinibbāyissatī”**ti iminā pana ukkaṃsato samparāyiko dassito, anavaśesato pana aparāparesu bhavesu aparimāṇoyeva samparāyiko veditaḥho.

Tattha **madhurāyāti** madhurarasabhūtāya. **Ojavantiyāti** madhurarasassāpi sārabhūtāya ojāya ojavatiyā. Puthujjane bhavā **pothujjanikā**. Pañca māre viśesato jītavāti **vijitāvī**, parūpadesavirahatā cettha viśesabhāvo. Paccekāṃ abhisambuddhoti **Paccekabuddho**, anācariyako hutvā sāmāññeva sambodhiṃ abhisambuddhoti attho. Tathā hi **“Paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti,**

attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṃ. Na hi te lokuttaradhammaṃ paññattiṃ āropetvā desetum sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya, vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesam dhammābhisamayo hoti, sabbam iddhisamāpattiṃ paṭisambhidāpabhedam pāpuṇanti”¹ Aṭṭhakathāsu vuttam.

Etthāha—yadi rañño kammantarāyābhāve tasmimyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, atha katham anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Yadi ca anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, atha katham tasmimyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, nanu ime sāvakabodhipaccekabodhi-upanissayā bhinnanissayā dvinnam bodhīnam asādhāraṇabhāvato. Asādhāraṇā hi etā dve yathākkamaṃ pañcaṅgadvayaṅgasampattiyā, abhinīhārasamiddhivasena, pāramīsambharaṇakālavasena, abhisambujjhanavasena cāti? Nāyam virodho ito paratoyevassa paccekabodhisambhārānam sambharaṇiyattā. Sāvakabodhiyā bujjhanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti tathābhinīhārassa sambhavatoti. Apare pana bhaṇanti—“paccekabodhiyāyevāyam rājā katābhinīhāro. Katābhinīhārāpi hi tattha niyatimappattā tassa nāṇassa paripākam anupagatattā Satthu sammukhībhāve sāvakabodhiṃ pāpuṇissanti Bhagavā ‘sacāyam bhikkhave rājā’ ti-ādimavoca, mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti hoti, na itaresam bodhisattānam. Tathā hi paccekabodhiyam niyato samāno Devadatto cirakālasambhūtena Lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyakammāni pasavi, tasmā kammantarāyena ayam idāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhinīyāmena anāgate Vijitāvī nāma Paccekabuddhohutvā parinibbāyissati”² ti daṭṭhabbam, yuttataramettha vīmaṃsitvā gahetabbam.

Yathāvuttam Pāḷimeva saṃvaṇṇanāya nigamavasena dassento “**idamavocā**”³ ti ādimāha. Tassattho hi heṭṭhā vuttoti. Apica Pāḷiyamanārulhampi attham saṅghetum “**idamavocā**”⁴ ti ādinā nigamanam karotīti daṭṭhabbam.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 46; Apadāna-Ṭṭha 1. 159 piṭṭhesu.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
 paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
 suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddavaso
 raccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhanti vīriyādidhammasamaṅginā sāṭṭhakathe
 piṭakattaye asaṅgāsamhiravisāradaññācārinā anekappabhedasakasamaya
 samayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena
 Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmatherena mahādhhammarājādhirājagarunā
 katāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthappakāsaniyā
 Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsana.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ
 Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ambaṭṭhasutta

Addhānagamanavaṇṇanā

254. Evam Sāmaññaphalasuttam samvaṇṇetvā idāni Ambaṭṭhasuttam samvaṇṇento yathānupubbam samvaṇṇokāsassa pattabhāvam vibhāvetum, Sāmaññaphalasuttassānantaram saṅgītassa suttassa Ambaṭṭhasuttabhāvam pakāsetum “**evam me sutam -pa- Kosalesūti Ambaṭṭhasuttan**”ti āha. Evamīdisesu. **Itisaddo** cettha ādi-attho, padatthavipallāsajotako pana itisaddo luttaniddiṭṭho, ādisaddalopo vā esa, upalakkhaṇaniddeso vā.

Apubbapadavaṇṇanā nāma heṭṭhā aggahitatāya apubbassa padassa atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamattham attham pakāsayissāmī”¹ti hi vuttam, “anupubbapadavaṇṇanā”ti katthaci pāṭho, so ayuttova Ṭikāya anuddhaṭṭā, tathā asamvaṇṇitattā ca.

“Rājakumārā **gottavasena** Kosalā nāmā”²ti ācariyena vuttam. Akkharacintakā pana vadanti “kosam lanti gaṇhanti, kusalam vā pucchantīti **Kosalā**”ti. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā. “Kosalā nāma rājakumārā”ti vuttheyeva siddhepi “janapadino”ti vacanam santesupi aññesu taṁtamnāmapaññātesu tattha nivasantesu janapadibhāvato tesameva nivasanamupādāya janapadassāyam samaññāti dassanattham. “**Tesam nivāso**”ti iminā “Kosalānam nivāsā Kosalā”ti taddhitam dasseti. “**Ekopi janapado**”ti iminā pana saddatoyevetaṁ puthuvacanam, atthato panesa eko evāti vibhāveti. **Api**-saddo cettha anuggahe, tena kāmam ekoyevesa janapado, tathāpi iminā kāraṇena puthuvacanamupapannanti anuggaṇhāti. Yadi ekova janapado, katham tattha bahuvacananti āha “**ruḷhisaddenā**”ti-ādi, ruḷhisaddattā bahuvacanamupapannanti vuttam hoti. Nissitesu payuttassa puthuvacanassa, puthubhāvassa vā nissaye abhiniropanā idha ruḷhi, tena vuttam ācariyena idha ceva aññattha ca Majjhimāgamaṭīkādisu “akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḷhi yathā ‘aññatthāpi Kurūsu viharati, Aṅgesu

1. Dī-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 286 piṭṭhe.

viharatī'ti cā"ti. Keci pana Kosalanāmābhiniropanamicchanti, ayuttametaṃ puthuvacanassa appayujjitabbatta. Nāmābhiniropanāya hi ekavacanampi bhavati yathā "sīho gāyatī"ti. Tabbisesitepi janapadasadde jātisaddattā ekavacanameva. Tenāha "**tasmim Kosalesu janapade**"ti, Kosalanāmake tasmim janapadeti attho. Abhūtato hi vohāramattaṃ ruḥhi, bhūtato yeva attho vinicchinitabbo. Yathā hi—

"Santi puttā Videhānaṃ, Dīghāvu raṭṭhavaḍḍhano.

Te rajjaṃ kārayissanti, Mithilāyaṃ pajāpatī"ti-ādīsu¹—

taṃputtasāṅkhātassa ekatthassa ruḥhivasena "puttā"ti bahuvacanapayogo, tathā idhāpi tannivāsasāṅkhātassa ekatthassa ruḥhivasena "Kosalesū"ti bahuvacanapayogo hoti. Yathā ca "pāṇaṃ na haññe, na ca'dinnamādiye"ti-ādīsu² jātivāsena bahvatthānamekavacanapayogo, tathā idhāpi jātivāsena avayavappabhedena bahvatthassa "janapade"ti ekavacanapayogo hoti. Vuttañca ācariyena **Majjhimāgamaṭṭikāyaṃ** "tabbisesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha 'tasmim āngesu janapade'ti".

Evam ruḥhivasena bahumhi viya vattabbe bahuvacanaṃ dassetvā idāni bahvatthavasena bahumhi eva vattabbe bahuvacanaṃ dassento "**porāṇāpanāhū**"ti ādimāha. **Pana**-saddo cettha visesatthajotano, tena puthu-atthavisayatāya evetaṃ puthuvacanaṃ, na ruḥhivasenāti vakkhamānaṃ visesaṃ joteti. So hi padeso tiyojanasataparimāṇatāya bahuppabhedoti, imasmim pana naye tesu kosalesu janapadesūti attho veditabbo.

Mahāpanādanti Mahāpanādajātaka³ Surucijātakesu⁴ āgataṃ Surucino nāma Videharañño puttaṃ Mahāpanādanāmakaṃ rājakumāraṃ. **Nānāṇāṭakānī** bhaṇḍukaṇḍapaṇḍukaṇḍapamukhāni chasatasahassāni nānāvidhanāṭakāni, katthaci pana ādisaddopi diṭṭho, so Jātakaṭṭhakathāyaṃ na dissati, yadi ca dissati, tena naṭalaṅghakādīnaṃ Saṅgaho daṭṭhabbo. **Sitamattampī** mihitamattampi,

1. Khu 6. 172 piṭṭhe Jātake.

3. Khu 5. 76 piṭṭhe.

2. Am 3. 83, 86, 89 piṭṭhesu.

4. Khu 5. 288 piṭṭhe.

tassa kira dibbanāṭakānaṃ anantarabhaveyeva diṭṭhattā manussanāṭakānaṃ naccaṃ amanuññaṃ ahosi. **Naṅgalānīpi chaḍḍetvāti** kasikkammappahānavasena naṅgalāni pahāya, nidassanamattañcetaṃ. Na hi kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi ubhayaṛaṭṭhavāsino manussā attano attano kiccaṃ pahāya tasmim̐ maṅgalaṭṭhāne sannipatiṃsu. Tadā kira Mahāpanādakumārassa pāsādamaṅgalaṃ, chattamaṅgalaṃ, āvāhamaṅgalanti tīṇi maṅgalāni ekato akaṃsu, Kāsivideharaṭṭhavāsīnopi tatha sannipatitvā atirekasattavassāni chaṇamanubhaviṃsūti, adhunā pana “naṅgalādīnī”ti pāṭho dissati, so na porāṇapāṭho Tīkāyamanuddhaṭṭattā.

Mahājanakāye sannipatiteti keci “pahaṃsanavidhiṃ dassetvā rājakumāraṃ hāsāpessāmā”ti, keci “taṃ kīḷanaṃ passissāmā”ti evaṃ mahājanasamūhe sannipatite. Atulambābhiruhanadārucitakapavesanādi **nānākīḷāyo dassetvā**. Sakkapesito kira dibbanāṭako rājaṅgaṇe ākāse ṭhatvā upaḍḍhabhāgaṃ nāma dasseti, ekova hattho, eko pādo, ekaṃ akkhi, ekā dāṭhā naccati calati, upaḍḍhaṃ phandati, lesaṃ niccalamahosi, taṃ disvā Mahāpanādo thokaṃ hasitamakāsi, imamatthaṃ sandhāya “**so dibbanāṭakaṃ dassetvā hasāpesī**”ti vuttaṃ. **Suhajjā** nāma vissāsikā “suṭṭhu hadayametasan”ti katvā. **Ādisaddena** nātakaparijanādīnaṃ saṅgaho. **Tasmāti** tathā vacanato. **Taṃ kusalanti vacanaṃ upādāyāti** ettha “kacci kusalaṃ? Āma kusalan”ti vacanaṇaṇavacanaṇavasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito “**kusalā**”ti samaññaṃ labhiṃsu, tesaṃ kusalānaṃ issarāti rājakumārā **Kosalā** nāma jātā, tesaṃ nivāsaṭṭhānatāya pana padeso **Kosalāti** pubbe vuttanayameva. Tenāha “**so padeso Kosalāti vuccatī**”ti. Evaṃ Majjhimāgamaṭṭikāyaṃ ācariyeneva vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo siyā—“so padeso Kosalāti vuccatī”ti saññisaññā yathākkamaṃ ekavacanabahuvacanaṇavasena vuttattā purimanaye viya idhāpi ruḷhivaseneva bahuvacanaṃ hoti. Rājakumārānaṃ nāmalābhahetumattañhettha visesoti. Idha pana ācariyena evaṃ vuttaṃ “**so padesoti padesasāmaññato** vuttaṃ, vacanaṇavipallāsena vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati**

kusalā eva Kosalāti katvā”ti¹. Tatrāyamadhippāyo siyā—so **padesoti** jātisaddavasena, vacanavipallāsenā vā vuttattā puthu-atthavisayatāya eva bahuvacanāṃ hoti. Padesassa nāmalābhahetu hettha visesoti. “Kusalan”ti hi vacanamupādāya ruḥhināmasena vuttanayena Kosalā yathā “yevāpanakam, natumhākavaggo”ti. Apica vacanapaṭivacanasena “kusalan”ti vadanti etthāti **Kosalā**. Vicitrā hi taddhitavuttīti. **Kusalanti** ca ārogyaṃ “kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”ti ādisu²viya, kacci tumhākam ārogyaṃ hotīti attho, chekaṃ vā “kusalā naccagītassa, sikkhitā cāturitthiyo”ti ādisu³ viya, kacci tesam nāṭakānaṃ chekatā hotīti attho.

Caraṇaṃ **cārikā**, caraṇaṃ vā cāro, so eva **cārikā**, tayidaṃ maggagamaanameva idhādhippetam, na cuṇṇikagamanamattanti dassetuṃ “**addhānagamanan**”ti vuttaṃ, bhāvanapumsakañcetaṃ, addhānagamanasaṅkhātāya cārikāya caramānoti vuttaṃ hoti, abhedepi vā bhedavohārena vuttaṃ yathā “divāvihāraṃ nisīdi”ti⁴, addhānagamanasaṅkhātāṃ **cārikaṃ caramāno**, caraṇaṃ karontoti attho. Sabbatthako hi karabhūdhātūnamatthoti. “Addhānamaggaṃ”tipi katthaci pāṭho, so na sundaro. Na hi cārikā-saddo maggavācakoti. Idāni taṃ vibhāgena dassetvā idhādhippetam niyamento “**cārikā ca nāmesā**”ti ādimāha. Sāvakaṇampi ruḥhivasena cārikāya sambhavato tato viseseti “**Bhagavato**”ti iminā. Tathā hi **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “cārikaṃ caramānoti ettha kiñcāpi ayaṃ cārikā nāma mahājanasaṅgahatthaṃ Buddhānaṃyeva labbhati, Buddhē upādāya pana ruḥhisaddena sāvakaṇampi vuccati kilañjādīhi katabhijānīpi tālavaṇṭaṃ viyā”ti⁵. **Dūrepīti** ettha **pi-saddena**, **api-saddena** vā nātidūrepīti sampiṇḍanaṃ tatthāpi cārikāsambhavato. **Bodhaneyyapuggalanti** catusaccapaṭivedhasena bodhanārahapuggalaṃ. **Sahasā gamananti** siṅhagamanāṃ. “Mahākassapassa paccuggamanādisū”ti vuttameva sarūpato dasseti “**Bhagavā hī**”ti ādinā. **Paccuggacchantoti** paṭimukhaṃ gacchanto, paccuṭṭhahantoti attho. “**Tathā**”ti iminā “tiṃsayojanan”ti padamanukaḍḍhati. **Pakkusāti** nāma Gandhārarājā.

1. Dī-Ṭī 1. 286 piṭṭhe.

2. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādisu.

3. Khu 6. 156 piṭṭhe.

4. Ma 1. 200 piṭṭhe.

5. Ma-Ṭṭha 2. 59 piṭṭhe.

Mahākappino nāma Kukkuṭavatīrājā. **Dhaniyo** nāma Koraṇḍasetṭhiputto gopo.

Evam dhammagarutākittanamukhena Mahākassapaccuggamanādīni¹ ekadesena dassetvā idāni Vanavāsītissasāmaṇerassa vatthum vitthāretvā cārikaṃ dassetuṃ “**ekadivasan**”ti ādi āradham. Ko panesa Tissasāmaṇero nāma? Sāvatthiyaṃ Dhammasenāpatino upaṭṭhākakule jāto mahāpuñño “Piṇḍapātadāyakatisso, Kambaladāyakatisso”ti ca pubbe laddhanāmo pacchā “Vanavāsītisso”ti pākaṭo khīṇāsavasāmaṇero. Vitthāro Dhammapade². Ākāśagāmīhi saddhim ākāseveva gantukāmo Bhagavā “**chaḷabhiññāṇaṃ ārocehi**”ti avoca. **Tassāti** Tissasāmaṇerassa. **Tanti** Bhagavantam saddhim bhikkhusaṅghena cīvaraṃ pārupantaṃ. No thero no oramattato vatāti sambandho, guṇena lāmakappamāṇiko no hotīti attho.

Attano pattāsaneti bhikkhūnaṃ āsanapariyante. Tesam gāmikānaṃ dānapaṭisaṃyuttaṃ **maṅgalaṃ vatvā**. Kasmā pana sadevakassa lokassa maggadesakopi samāno Bhagavā evamāhāti codanaṃ sodhetuṃ “**Bhagavā kirā**”ti ādi vuttaṃ. **Maggadesakoti** nibbānamaggassa, sugatimaggassa vā desako.

Tāyāti araññasāññāya. Saṅghakammavasena sijjhamānāpi upasampadā Satthu aṇāvasena sijjhanato “**Buddhadāyajjaṃ te dassāmī**”ti vuttanti vadanti. Apare pana “aparipuṇṇavāsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto Satthā ‘**Buddhadāyajjaṃ te dassāmī**’ti avocā”ti vadanti. Dhammasenāpatinā upajjhāyena **upasampādetvā**, tatoyevesa Dhammasenāpatino saddhivihārikoti Aṭṭhakathāsu vutto. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ**² pana Dhammasenāpati-āditherānaṃ cattālīsabhikkhusahassaparivārānaṃ attano attano parivārehi saddhim paccekaṃ gamaṇaṃ, Bhagavato ca ekakasseva gamaṇaṃ khuddakabhāṇakānaṃ matena vuttaṃ, idha, pana **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ**³ aññathā gamaṇaṃ dīghabhāṇakamajjhimabhāṇakānaṃ matenāti daṭṭhabbaṃ. **Ayanti** Mahākassapādīnamatthāya cārikā. Yaṃ pana anuggaṇhantassa Bhagavato gamaṇaṃ, yaṃ aturitacārikā nāmāti sambandho.

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 181 piṭṭhe vitthāro.

2. Dhammapada-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe vitthāro.

3. Ma-Ṭṭha 2. 55 piṭṭhe.

Imaṃ pana cārikanti aturita-cārikam. **Mahāmaṇḍalanti** majjhimadesapariyāpanneva bāhirimena pamāṇena paricchinnatā mahantataram maṇḍalam. **Majjhimamaṇḍalanti** itaresam ubhinnaṃ vemajjhe pavattaṃ maṇḍalam. **Antomaṇḍalanti** itarehi khuddakam maṇḍalam, itaresam vā antogadhata antimam maṇḍalam, abbhantarimam maṇḍalanti vuttaṃ hoti. Kim panimesam pamāṇanti āha “**katthā**”ti-ādi. Tattha navayojanasatikatā majjhimadesapariyāpannavaseneva gahetabbā tato param aturita-cārikāya agamanato. Tatuttari hi turita-cārikāya eva Tathāgato gacchati, na aturita-cārikāya. Pavāretvāva cārikācaraṇam Buddhāciṇṇanti vuttaṃ “**Mahāpavāraṇāya pavāretvā**”ti ādi. **Pāṭipadadivaseti** paṭhamakattikapuṇṇamiyā anantare pāṭipadavase. **Samantāti** gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. Mahājanakāyassa sannipatanato **purimam purimam āgatā nimantetuṃ labhanti**. Tathā sannipatanameva dassetuṃ “**itaresū**”ti ādi vuttaṃ. **Samathavipassanā taruṇā hontīti** ettha samathassa taruṇabhāvo upacārasamādhivasena, vipassanāya pana saṅkhāraparicchedañāṇam, kaṅkhāvitaraṇañāṇam, sammāsanañāṇam, maggāmaggañāṇanti catunnam ñāṇanam vasena veditabbo. **Taruṇavipassanāti** hi tesam catunnam ñāṇanamadhivacanam. **Pavāraṇāsaṅgaham datvāti** anumati-dānavasena datvā. **Kattikapuṇṇamāyanti** pacchimakattikapuṇṇamiyam. “**Migasirassa paṭhamapāṭipadadivase**”ti idam Majjhimadesavohāravasena migasiramāsassa paṭhamam pāṭipadadivasam sandhāya vuttaṃ, etarahi pavattavohāravasena pana pacchimakattikamāsassa kāḷapakkhapāṭipadadivaso veditabbo.

Aññenapi kāraṇenāti bhikkhūnam samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi Majjhimamaṇḍale veneyyanam ñāṇaparipākādikāraṇena. **Catumāsanti** āsaḷhīpuṇṇamiyā pāṭipadato yāva pacchimakattikapuṇṇamī, tāva catumāsam. “Samantā yojanasatan”ti ādinā **vuttanayeneva**. Vasanam **vassam**, vasanakiriya, vuttham vasitam vassamassāti **vutthavasso**, tassa. Tathāgatena vinetabbatā “**Bhagavato veneyyasattā**”ti sāmīnidde so vutto, kattuniddeso vā esa. **Veneyyasattāti** ca cariyānurūpam vinetabbasattā. **Indriyaparipākam āgamayamānoti** saddhādi-indriyanam vimutti-paripācanabhāvena paripakkam paṭimānento.

Phussamāghaphagguṇacittamāsānaṃ aññataramāsassa paṭhamadivase nikkhamanato māsaniyamo ettha na katoti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**ekamāsaṃ vā dviticatumāsaṃ vā tattheva vasitvā**”ti. **Tatthevā**ti vassūpagamanaṭṭhāne eva. “**Sattahi vā**”ti-ādi “ekamāsaṃ vā”ti-ādinā yathākkamaṃ yojetabbaṃ—yadi aparampi ekamāsaṃ tattheva vasati, sattahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Yadi dvimāsaṃ chahi, yadi timāsaṃ pañcahi, yadi catumāsaṃ tattheva vasati, catūhi māsehi cārikaṃ pariyosāpetīti. Kasmā pana cārikāgamananti āsaṅkānivattanatthaṃ “**itī**”ti ādi vuttaṃ. Atirekaṃ jarādubbalo **bālhajīṇo**. **Te kadā passissanti, na** passissanti eva. **Lokānukampakāyā**ti lokānukampakāya eva, tena vuttaṃ “na cīvarādihetū”ti.

Jaṅghavīhāravasenāti jaṅghāhi vicaraṇavasena, jaṅghāhi vicarivā tattha tattha katipāhaṃ nivasanavasena vā. Sabbiriyāpathasādhāraṇāṇhi vīhāravacanaṃ. **Sarīraphāsukatthāyā**ti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātukassa sarīrassa vicaraṇena phāsubhāvattāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti Aggikkhandhopamasutta¹ maghadevajātakādi² desanānaṃ viya dhammadesanāya abhikaṅkhitabba-aṭṭhuppattikālatthāya, aṭṭhuppattikālassa vā abhikaṅkhanatthāya, aṭṭhuppattikāle dhammadesanatthāyāti vuttaṃ hoti. **Sikkhāpadapaññāpanatthāyā**ti surāpānasikkhāpadādi³paññāpane viya sikkhāpadānaṃ paññāpanatthāya. **Bodhanatthāyā**ti aṅgulimālādayo⁴ viya **bodhaneyyasatte** catusaccabodhanatthāya. **Mahatā**ti mahatiyā. Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā**. Tadaññā sambahule uddissa gāmanigamanagarapaṭipāṭiyā cārikā **anibaddhacārikā**. Tenāha “**tatthā**”ti ādi. **Yaṃ caratī**ti kiriyāparāmasanaṃ.

“Esā idha adhippetā”ti vuttameva vitthārato dassetuṃ “**tadākirā**”ti ādi vuttaṃ. **Dasasahasilokadhātuyā**ti jātikkhettabhūtaṃ dasasahassacakkavāḷaṃ sandhāya vuttaṃ. Kasmāti ce? Tattheva bhabbasattānaṃ sambhavato. Tattha hi satte bhabbe paripakkindriye passituṃ Buddhañāṇaṃ abhinīharitvā ṭhito Bhagavā nāṇajālaṃ pattharatīti vuccati, idaṅca

1. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Vi 2. 146 piṭṭhe.

2. Khu 5. 3 piṭṭhe.

4. Ma 2. 301 piṭṭhe vitthāro.

devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ. Manussā pana imasmiṃyeva cakkavāḷe, imasmiṃyeva ca saparivāre jambudīpe bodhaneyyā honti.

Bodhaneyyabandhveti bodhaneyyasattasaṅkhāte Bhagavato bandhave. Gottādisambandhā viya hi saccapaṭivedhasambandhā veneyyā Bhagavato bandhavā nāmāti. Gocarabhāvūpagamaṇaṃ sandhāya

“**sabbaññutaññāṇajāl**assa anto pavitṭho”ti vuttaṃ. Bhagavā kira mahākaruṇāsamāpattim samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripakkañāṇā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati, tassa sahasamannāhārā eko vā dve vā sambahulā vā tadā vinayūpagā veneyyā ñāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha Buddhānubhāvo. Evamāpāthagatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ, pubbahetuṃ, sampati vattamānañca paṭipattim oloketi. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāvena upaṭṭhānaṃ hoti, atha “kiṃ nu kho bhavissatī”ti saraṇagamaṇādivasena kañci nipphattim vīmaṃsamāno pubbūpanissayādīni oloketi. Tenāha “**atha Bhagavā**”ti ādi. **Soti** ambaṭṭho. **Vādapaṭivādaṃ** katvāti “evaṃ nu te ambaṭṭhā”ti ādinā¹ mayā vuttavacanassa “Ye ca kho te bho gotama muṇḍakā samaṇakā”ti ādinā¹ paṭivacanaṃ datvā. **Asabbhivākyanti** asappurisavācaṃ, tikkhattuṃ ibbhavādanipātanavasena nānappakāraṃ sādhusabhāvāya vācāya vattumayuttaṃ vākyāṃ vakkhatīti vuttaṃ hoti. **Nibbisevananti** viगतatudanaṃ, mānadappavasena apagatapariniṭṭhandananti attho.

Avasaritabbanti upagantabbāṃ. Tassa gāmassa idaṃ nāmamattaṃ, kimettha atthapariyesanāyāti vuttaṃ “**ijjhānaṅgalantipi pāṭho**”ti. “Yena disābhāgenā”ti karaṇaniddesānurūpaṃ karaṇatthe upayogavacananti dasseti “**tena avasari**”ti iminā. “Yasmiṃ padese”ti pana bhummaniddesānurūpaṃ “**taṃ vā avasari**”ti vuttaṃ. Tadubhayamevatthaṃ vivarati “**tena disābhāgenā**”ti ādinā. **Gatoti** upagato, agamāsīti attho. Puna **gatoti** sampatto, sampāpuṇīti attho. “**Ichhānaṅgale**”ti idaṃ tadā Bhagavato gocaragāmaṇidassanaṃ, samīpatthe cetāṃ bhummaṃ. “**Ichhānaṅgalavanasaṇḍe**”ti idaṃ pana nivāsaṭṭhānadassanaṃ², nippariyāyato adhikaraṇe cetāṃ bhummanti tadubhayampi padaṃ visesatthadassanena vivaranto “**icchānaṅgalaṃ**

1. Dī 1. 85 piṭṭhe.

2. Nivāsanaṭṭhānadassanaṃ (Ka)

upanissāyā”ti-ādimāha. “**Sīlakhandhāvāran**”ti ādi vuttanayena veneyyahita-samapekkhanavaseneva Bhagavato vihāradassanaṃ. Tattha Dhammarājassa Bhagavato sabbaso adhammaniggaṇhanaparā eva paṭipatti, sā ca sīlasamādhīpaññāvaseṇāti sīlādittayasēva gahaṇaṃ. **Sīlakhandhāvāranti** Cakkavattirañño dāru-iṭṭhakādikataṃ khandhāvārasadisāṃ sīlasaṅkhātāṃ khandhāvāraṃ bandhitvā viharatīti sambandho. Dārukhandhādīhi ā samantato varanti parikkhipanti etthāti hi **khandhāvāro** a-kārassa dīghaṃ katvā, rājūnaṃ aciranivāsaṭṭhānaṃ. Tattha pana Bhagavato aciranivasanakiriyāsambandhamattena bhayanivāraṇaṭṭhena taṃsadisatāya sīlampi tathā vuccati. **Samādhikontanti** sammāsamādhisaṅkhātāṃ maṅgalasattim. **Sabbaññutaññāṇapadanti** sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ jayamantapadaṃ. **Parivattayamānoti** parijappamāno. “**Sabbaññutaññāṇasaraṇ**”tipi pāṭho, Sabbaññutaññāṇavajiraggasaraṃ aparāparaṃ samparivattamānoti attho. **Yathābhirucitena vihārenāti** sabbavihārasādhāraṇadassanaṃ, dibbavihārādīsu yena yena attanā abhirucitena vihārena viharatīti attho.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Manteti** iruvedādīmantaṣatthe. Iruvedādayo hi guttabhāsitaḥṭṭhena “mantā”ti vuccanti. Aṇa-saddo saddeti āha “**sajjhāyati**”ti. Lokiyā pana vadanti “brahmuno apaccāṃ brāhmaṇo, nāgamo, ṇattāṃ, dīghādī”ti. Kasmā ayameva vacanatto vuttoti āha “**idamevā**”ti ādi. Atha kesāṃ itaro vacanatto codanamapaneti “**ariyā panā**”ti-ādinā. Atha vā yaṃ lokiyā vadanti “brahmunā jāto brāhmaṇo”ti ādiniruttim, taṃ paṭikkhipitum evaṃ vuttam. “Idamevā”ti hi avadhāraṇena taṃ paṭikkhipati. “**Jātibrahmaṇānan**”ti pana iminā saddantarena dassitesu jātibrahmaṇavisuddhibrahmaṇavasena duvidhesu brāhmaṇesu visuddhibrahmaṇānaṃ niruttim dassento “**ariyā panā**”ti ādimāha. Bahanti pāpe bahi karontīti hi ariyā **brāhmaṇā** niruttinayena. “**Tassa kira kāyo setapokkharasadiṣo**”ti idamevassa nāmalābhahetudassanaṃ, sesāṃ pana tappasaṅgena yathāvijjamaṇavisesaḍassanaṃ. Tenāha “**iti naṃ pokkharasadisattā Pokkharasātīti sañjānantī**”ti. Pokkharena sadiṣo kāyo yassāti hi **Pokkharasātī**

niruttinayena. Sātasaddo vā sadisattho, pokkharena sāto sadiso kāyo tathā, so yassāti **pokkharasātī**. **Setapokkharasadisoti** setapadumavaṇṇo.

Devanagareti Ālakamandādevapure. **Ussāpitarajatatorañanti** gambhīranemanikhātāṃ accuggatāṃ rajatamayāṃ indakhīlāṃ.

Kālamegharājīti kadāci dissamānā kāḷa-abbhalekhā. **Rajatapanālikāti** rajatamayatumbarāṃ. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvassa yuttatṭhāne suṭṭhu vaṭṭulā.

Kāḷavaṅgatīlakādīnamabhāvena **suparisuddhā**. “**Arājake**”ti-ādināpi sobhaggappattabhāvameva nidasseti.

Idāni aparampi tassa nāmalābhahetum dassento “**ayaṃ panā**”ti ādimāha. Tattha ca “**Himavantapadese mahāsare padumagabbhe nibbattī**”ti idamevassa nāmalābhahetudassanaṃ. Sesam̐ pana tappasaṅgena tathāpavattākāradassanameva. Tenāha “**iti naṃ pokkhare sayitattā Pokkharasātīti sañjānanti**”ti. Pokkhare kamale sayatīti hi **Pokkharasātī**, sātāṃ vā vuccati samasaṅghānaṃ, pokkhare jātaṃ samasaṅghānaṃ tathā, tamassatthītipi **Pokkharasātī**. Yam̐ pana ācariyena vuttaṃ “imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ Bhagavā anuggaṅhitum taṃ ṭhānaṃ upagatoti āhā”ti¹, tadetaṃ “ayaṃ panā”ti ādivacanaṃ ekadesameva sandhāya vuttaṃ. “So tato manussalokaṃ”ti ādivacanato **devaloke nibbattīti** ettha aparāparaṃ nibbattīti eva vuttāti daṭṭhabbaṃ. Tathārūpena kammaṃ nibbattimeva sandhāya “**mātukucchivāsāṃ jigucchitvā**”ti ādi vuttaṃ. “**Padumagabbhe nibbattī**”ti iminā saṃsedajoyeva hutvā nibbattīti dasseti. **Na pupphatīti** na vīkasati. **Tenāti** tāpasena. **Nālatoti** pupphadaṇḍato. **Suvaṇṇacuṇṇehi piṇjaraṃ hemavaṇṇo** yassāti **suvaṇṇacuṇṇapiṇjaro**, taṃ, suvaṇṇacuṇṇehi vikiṇṇabhāvena hemavaṇṇanti attho. Piṇjarasaddo hi hemavaṇṇapariyāyoti **Sāratthadīpaniyam**² vuttaṃ. Esa nayo **padumareṇupīṇjaranti** etthāpi. **Rajatabimbakanti** rūpiyamayarūpakam̐. **Paṭijaggāmīti** posemi. **Pāranti** pariyoṣānaṃ, nipphatti vā vuccati nadīsamuddādīnaṃ pariyoṣānabhūtaṃ pāraṃ viyāti katvā. Paṭisandhipaññāsaṅkhātēna sabhāvaññāṇena **paṇḍito**. Iti kattabbesu, vedesu vā visāradapaññāsaṅkhātēna

1. Dī-Ṭī 1. 288 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 457 piṭṭhe.

veyyattiyena **byatto**. **Aggabrahmaṇoti** disāpāmokkhabrahmaṇo. **Sippanti** vedasippan̄ tasseva pakaraṇādhigatattā. **Brahmadeyyaṃ adāsīti** vakkhamānanayena brahmadeyyaṃ katvā adāsi.

“Ajjhāvasatī”ti ettha **adhi**-saddo, **ā**-saddo ca upasaggamattam̄, tato “Ukkaṭṭhan”ti idam̄ ajjhāpubbavasayoge bhummattthe upayogavacanam̄. **Adhi**-saddo vā issariyattho, **ā**-saddo mariyādattho, tato “Ukkaṭṭhan”ti idam̄ kammappavacanīyayoge bhummattthe upayogavacananti dasseti “**Ukkaṭṭhanāmake**”ti ādinā. Tadevattham̄ vivaritum̄ “**tassā**”ti ādi vuttam̄. “**Tassa nagarassa sāmiko hutvā**”ti hi “abhibhavitvā”ti etassatthavivaraṇam̄, tenetaṃ dīpeti “sāmibhāvo abhibhavanan”ti. “**Yāya mariyādāyā**”ti-ādi pana ā-saddassatthavivaraṇam̄, tenetaṃ dīpeti “ā-saddo mariyādattho, mariyādā ca nāmā yāya tattha vasitabban̄, sāyeva aparādhīnatā”ti. **Yāya mariyādāyāti** hi yāya aparādhīnatāsāṅkhātāya anaññasādhāraṇāya avatthāyāti attho. “**Upasaggavasenā**”ti ādi pana “Ukkaṭṭhanāmake”ti etassatthavivaraṇam̄, tenetaṃ dīpeti “satipi bhummavacanappasaṅge dhātvatthānuvattakavisesakabhūtehi duvidhehipi upasaggehi yuttattā upayogavacanamevettha vihitan”ti. “**Tassa kirā**”ti ādi pana atthānugatasamaññāparidīpanam̄. **Vatthu** nāma nagaramāpanārahabhūmippadeso “ārāmatthū, vihāravatthū”ti-ādīsu viya.

Ukkāti daṇḍadīpikā. **Aggahesunti** “ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattam̄, tathāpi ayaṃ sukhaṇo mā atikkamī”ti rattivibhāyanam̄ anurakkhantā rattiyaṃ ālokakaraṇatthāya ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthum̄ aggahesum̄, tenetaṃ dīpeti—ukkāsu ṭhitāti **Ukkaṭṭhā**. Mūlavibhujādi¹ ākatigaṇapakkhepena, niruttinayena vā ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitāti **Ukkaṭṭhā**, tathā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsītipi **Ukkaṭṭhāti**. **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ** pana evam̄ vuttam̄ “tañca nagaram̄ ‘maṅgaladivaso sukhaṇo, sunakkhattam̄ mā atikkamī’ti rattimpi ukkāsu ṭhitāsu māpitattā Ukkaṭṭhātiipi vuccati, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttam̄ hotī”ti², tadapiminā sāmsandati ceva

1. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṃ passitabban̄.

2. Ma-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe.

sameti ca nagaravattupariggahassapi nagaramāpanapariyāpannattāti daṭṭhabbam. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā, upakaraṇasampattiyā, manussasampattiyā ca taṃ nagaram Ukkatṭhagayaṇayogato **“Ukkatṭhā”**ti nāmaṃ labhatī”ti. Lokiyā pana vadanti “ukkā dhāriyati etassa māpitakāleti **Ukkatṭhā**, vaṇṇavikāroyan”ti, itthilingavasena cāyaṃ samaññā, tenevidha payogo dissati “yathā ca bhavaṃ gotamo Ukkatṭhāya aññāni upāsakakulāni upasaṅkamati”ti¹ mūlapariyāyasuttādīsu² ca “ekaṃ samayaṃ Bhagavā Ukkatṭhāyaṃ viharati subhagavane sālārājamūle”ti ādi. Evamettha hotu upasaggavasena upayogavacanāṃ, kathaṃ panetaṃ sesapadesu siyāti anuyogenāha **“tassa anupayogattā sesapadesū”**ti. Tattha **tassā**ti upasaggavasena upayogasaññuttassa **“Ukkatṭhan”**ti padassa. **Anupayogattā**ti visesanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesū**ti “sattussadan”ti ādīsu sattu padesu.

Kim nukhvāyaṃ saddapayogo saddalakkhaṇānugatotī codanamapaneti **“tatha -pa- pariyesitabban”**ti iminā. **Tatthā**ti upasaggavasena, anupayogavasena ca upayogavacananti vutte dubbidhepi vidhāne. **Lakkhaṇanti** gahaṇūpāyañāyabhūtaṃ saddalakkhaṇaṃ, suttaṃ vā. **Pariyesitabbanti** saddasatthesu vijjamānattā ñāṇena gavesitabbaṃ, gahetabbanti vuttaṃ hoti. Etena hi saddalakkhaṇānugatovāyaṃ saddapayogoti dasseti, saddavidū ca icchanti “upa-anu-adhi-ā-iccādipubbavasayoge sattamiyatthe upayogavacanāṃ pāpuṇāti, visesitabbapade ca yathāvidhimanupayogo visesanapadānaṃ samānādhikaraṇabhūtānaṃ”ti. Tatra yadā adhi-saddo, ā-saddo ca upasaggamattaṃ, tadā “tatiyāsattamīnañcā”ti lakkhaṇena ajjhāpubbavasayoge upayogavacanāṃ. Tathā hi vadanti “sattamiyatthe kāladisāsu upānvajjhāvasayoge, adhipubbasiṭhāvasānaṃ payoge, tappānacāresu ca dutiyā. **Kāle** pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ Bhagavā, kañci kālaṃ purejātapaccayena paccayo, imaṃ rattiṃ cattāro mahārājāno. **Disāyaṃ** purimaṃ disaṃ dhataratṭho. **Upādipubbavasayoge** gāmaṃ upavasati, gāmaṃ anuvasati, gāmaṃ āvasati, agāraṃ ajjhāvasati. **Adhipubbasiṭhāvasānaṃ**

1. Dī 1. 103 piṭṭhe.

2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

payoge pathaviṃ adhisessati, gāmaṃ adhitiṭṭhati, gāmaṃ ajjhāvasati.
Tappānacāresu nadim̐ pivati, gāmaṃ carati iccādīti.

Yadā pana adhi-saddo issariyattho, ā-saddo ca mariyādattho, tadā “kammappavacanīyayutte”ti lakkhaṇena kammappavacanīyayoge upayogavacanam̐. Tathā hi vadanti “anu-ādayo upasaggā, dhī-ādayo nipātā ca kammappavacanīyasaññā honti kiriyāsaṅkhātāṃ kammaṃ pavacanīyaṃ yesaṃ te **kammappavacanīyā**”ti. Sesapadānaṃ pana yathāvidhimanupayoge katarena lakkhaṇena upayogavacananti? Yathāvuttalakkhaṇeneva. Yajjevaṃ tesampi ādhārabhāvato nānādhāratā siyāti? Na, bahūnampi padānaṃ nagaravasena ekatthabhāvato. Sakatthamattañhi tesam̐ nānākaraṇanti. Aññe pana saddavidū evamicchanti “samānādhikaraṇapadānaṃ paccekam̐ kiriyāsambandhanena visesitabbapadena samānavacanaṭā yathā ‘kaṭam̐ karoti, vipulam̐, dassanīyaṃ’ti ettha ‘kaṭam̐ karoti, vipulam̐ karoti, dassanīyaṃ karoti’ti paccekam̐ kiriyāsambandhanena kammatttheyeva dutiyā”ti, tadetaṃ vicāretabbam̐ visesanapadānaṃ samānādhikaraṇānaṃ kiriyāsambajjhanābhāvato. Yadā hi kiriyāsambajjhanam̐, tadā visesanameva na hotīti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti vuttam̐ “**bahujanam̐**”ti. Tam̐ pana bahulataṃ dasseti “**ākiṇṇamanussam̐**”ti ādinā. Araññādīsu gahetvā posetabbā **posāvaniyā**, etena tesam̐ dhammabhāvaṃ dasseti. **Āvijjhivātī** parikkhipivā. Khaṇivā katā **pokkharanī**, ābandhitvā kataṃ **talākam̐**. Acchinnūdakaṭṭhāneyeva jalajakusumāni jātānīti vuttam̐ “**udakassa niccabharitānevā**”ti. **Udakassāti** ca pūraṇakiriyāyoge karaṇatthe sāmivacanam̐ “mahante, mahante sāṇipasibbake kārāpetvā hiraññasuvaṇṇassa pūrāpetvā”ti ādisu¹ viya. **Saha dhaññenāti sadhaññanti** nagarasaddāpekkhāya napuṃsakaliṅgena vuttam̐, yathāvākyam̐ vā upayogavacanena. Evaṃ sabbattha. **Pubbaṇṇāparaṇṇādibhedam̐ bahudhaññasannicayanti** ettha **ādisaddena** tadubhayavinimuttam̐ alābukumbhaṇḍādisūpeyyam̐ saṅgaṇhāti. Tenāyamatto viññāyati—nayidha dhaññasaddo sāli-ādidhaññavisesavācako, posane sādhattamattena pana niravasesapubbaṇṇāparaṇṇasūpeyyavācako,

1. Vi 1. 19 piṭṭhe.

virūpekasesavasena vā payuttoti. **Ettāvātī**ti yathāvuttapadattayena.

Rājalīlayātīti rājūnaṃ vilāsena. Samiddhiyā

upabhogaparibhogasampunṇabhāvena sampatti **samiddhisampatti**.

“Rājabhoggan”ti vutte “kena dinnan”ti avassaṃ pucchitabbato evaṃ vuttanti dasseti “**kenā**”ti ādinā. Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhogganti**

Aṭṭhakathāto aparō nayo. Yāva puttānattapanattaparamparā

kulasantakabhāvena rājato laddhattā “**rañño dāyabhūtan**”ti vuttaṃ.

“Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā”ti ādīsu¹ viya ca **dāyasaddo**

dāyajjapariyāyoti āha “**dāyajjanti attho**”ti. Kathaṃ dinnattā brahmadeyyaṃ

nāmāti codanaṃ pariharati “**chattaṃ ussāpetvā**”ti ādinā. Rājanīhārena paribhuñjitabbato hi uddhaṃ paribhogaḷābhassa brahmadeyyatā nāma natthi, idaṅca tathā dinnameva, tasmā brahmadeyyaṃ nāmāti vuttaṃ hoti.

Chejjabhejjanti sarīradaṇḍadhanadaṇḍādibhedāṃ daṇḍamāha.

Nadītitthapabbatādīsūti nadītitthapabbatapādagaṃadvāra-aṭṭavimukhādīsū.

Setacchattaggahaṇena sesarājakakudhabhaṇḍampi gahitaṃ tappamukhattāti veditabbaṃ. “**Raññā bhuñjitabban**”tveva vutte idhādhippetattho na pākaṭoti

hutvā-saddaggahaṇaṃ kataṃ. Tañhi so rājakulato asamudāgatopi rājā hutvā bhuñjitum labhatīti ayamidhādhippeto attho. Dātābanti **dāyaṃ**,

“rājadāyan”ti imināva raññā dinnabhāve siddhe “raññā pasenadinā kosalena

dinnan”ti puna ca vacanaṃ kimatthiyanti āha “**dāyakarājadīpanatthan**”ti ādi, asukena raññā dinnanti dāyakarājassa adīpitattā evaṃ vuttanti adhippāyo.

Ettha ca paṭhamanaye “rājabhoggan”ti pade pucchāsambhavato idaṃ

vuttaṃ, dutiyanaye pana “rājadāyan”ti padeti ayampi vireso daṭṭhabbo.

Tattha atibahulatāya purato ṭhapanokāsābhāvato passenapi

odanasūpabyañjanādi dīyati etassāti **pasenadi** aluttasamāsavasena. So hi rājā

taṇḍuladoṇassa odanampi tadupiyena sūpabyañjanena bhuñjati. Tathā hi

naṃ bhuttapātarāsakāle Satthu santikamāgantvā ito cito ca samparivattantaṃ

niddāya abhibhuyyamānaṃ ujukaṃ nisīditumasakkaṃtaṃ Bhagavā—

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.

“Middhī yadā hoti mahagghaso ca,
Niddāyitā samparivattasāyī.
Mahāvarāhova nivāpavuttho,
Punappunam gabbhamupeti mando”¹—

imāya gāthāya ovadi. Bhāgineyyaṅca so sudassanam nāma māṇavam—

“Manujassa sadā satīmato,
Mattam jānato laddhabhojane.
Tanukassa bhavanti vedanā,
Saṅgam jīrati āyupālayan”²—

imaṃ gātham Bhagavato santike uggahāpetvā attano bhuñjantassa osānapiṇḍakāle devasikam bhaṅgāpeti, so aparena samayena tassā gāthāya attham sallakkhetvā punappunam osānapiṇḍapariharaneṇa nālikodanamattāya saṅghahitvā tanusarīro balavā sukhappatto ahoṣīti.

Udānaṭṭhakathāyam³ pana evam vuttam “paccāmittam parasenam jinātīti pasenadi”⁴ti. Saddavidūpi⁴ hi ja-kārassa da-kāre idamudāharanti. So hi attano bhāgineyyam Ajātasatthurājānam, pañcacorasatādīni ca avaruddhakāni jinātīti. Kosalaratthassādhipatibhāvato **kosalo**, tasmā Kosalādhipatinā Pasenadināmakena raññā dinnanti attho veditabbo.

Nissaṭṭhapariccattatāsāṅkhātena puna aggahetabbabhāveneva dinnattā idha **brahmadeyyam**nāma, na tu purimanaye viya rājasāṅkhepena paribhuñjitabbabhāvena dinnattāti āha “**yathā**”⁴ti ādi. Nissaṭṭham hutvā, nissaṭṭhabhāvena vā pariccattam **nissaṭṭhapariccattam**, muttacāgavasena cajitanti attho.

Savanam upalabbhoti dasseti “**upalabhi**”⁴ti iminā, so cāyamupalabbho savanavaseneva jānananti vuttam

“**sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsi**”⁴ti.

Sotadvāranūsāraviññāṇavīthivasena jānanameva hi idha savanam teneva “samaṇo khalu bho gotamo”⁴ti ādinā vuttassatthassa adhigatattā, na pana sotadvāravīthivasena

1. Khu 1. 59; Khu 10. 30, 108 piṭṭhesu. 2. Sam 1. 82 piṭṭhe. 3. Udāna-Ṭṭha 92 piṭṭhe.

4. Sattanītisuttamālāyam sandhikappe 130 suttam passitabban.

sutamattaṃ tena tadatthassa anadhigatattā. Avadhāraṇaphalattā saddapayogassa sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇam. Tasmā tadatthajotakasaddena vināpi aññatthāpohanavasena assosi eva, nāssa koci savanantarāyo ahoṣīti ayamatto viññāyatīti āha “**padapūraṇamate nipāto**”ti, antogadhāvadhāraṇepi ca sabbasmim vākye nītatthato avadhāraṇattham kho-saddaggahaṇam “evā”ti sāmattihiyā sātisayam etadatthassa viññāyamānattāti paṭhamavikappo vutto. Nītatthato avadhāraṇena ko attho ekantiko kato, avadhārito cāti vuttam “**tatthā**”ti ādi. Atha padapūraṇamattena khosaddena kiṃ payojananti codanamapaneti “**padapūraṇenā**”ti-ādinā, akkharasamūhapadassa, padasamūhavākyassa ca siliṭṭhatāpayojanamattamevāti attho. “**Assosī**”ti hidam padam kho-sadde gahite tena phullitam maṇḍitam vibhūsitam viya hontam pūritam nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni sukhuccāraṇavasena siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇamattampi padabyañjanasiliṭṭhatāpayojananti vuttam hoti. Mattasaddo cettha visesanivatti-attho, tenassa anattantaradīpanatā dassitā, eva-saddena pana padabyañjanasiliṭṭhatāya ekantikā.

“Samaṇo khalū”ti ādi yathāsutatthanidassananti dasseti “**idānī**”ti ādinā. **Samitapāpattā**ti ettha accantam anavasesato savāsanam samitapāpattāti attho gahetabbo. Evañhi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato Bhagavato pāpasamanam yathāraham visesitam hoti. Tena vuttam “**Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena samitapāpo**”ti. Tadevattham niddesapāḥhena sādhetum “**vuttañhetan**”ti ādimāha. **Assā**ti anena bhikkhunā, Bhagavatā vā. **Samitā**ti samāpitā, samabhāvam vā āpādayitā, assa vā sampadānabhūtassa santā hontīti attho. Atthānugatā cāyam Bhagavati samaññāti vuttam “**Bhagavā cā**”ti ādi. **Tenā**ti tathā samitapāpattā. Yathābhūtam pavatto **yathābhuccam**, tadeva guṇo, tena adhigatam tathā. “**Khalū**”ti idam nepātikam khalupacchābhattikapade¹ viya, na nāmam, anekattattā ca nipātānam anussavanatthova idhādhippetoti āha “**anussavanatthe nipāto**”ti,

1. Khu 11. 340 piṭṭhe.

paramparasavanañcetta anussavanaṃ. **Brāhmaṇajāṭisamudāgataṃ** brāhmaṇajāṭiyā āgataṃ, jāṭisiddhanti vuttaṃ hoti. **Ālapanamattanti** piyālapanavacanamattaṃ, na tatuttari-atthaparidīpanaṃ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. Dhammapade brāhmaṇavattupāṭhena¹, Suttanipāte ca Vāseṭṭhasuttapadena² brāhmaṇajāṭisamudāgatālapanabhāvaṃ samatthetuṃ “**vuttampi cetan**”ti ādimāha.

Tatrāyamattho—sace rāgādikiñcanahehi sakiñcano assa, so āmantanādīsu”bho bho”ti vadanto hutvā vicaraṇato bhovādīyeva nāma hoti, na brāhmaṇo. “Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”ti³ sesagāthāpadaṃ. Tattha rāgādayo satte kiñcanti maddanti palibuddhantīti **kiñcanāni**. Manussā kira goṇehi khalaṃ maddāpentā “kiñcehi kapila, kiñcehi kāḷakā”ti vadanti, tasmā kiñcanasaddo maddanattho veditabbo. Yathāha **niddese** “akiñcananti rāgakiñcanaṃ, dosa, moha, māna, diṭṭhi, kilesakiñcanaṃ, duccharitakiñcanaṃ, yassete kiñcanā pahīnā samucchinnā vūpasantā paṭippassaddhā abhabbuppattikā nāṇagginā daḍḍhā, so vuccati akiñcano”ti⁴. **Gotamoti** gottavasena parikittanaṃ, yaṃ “ādiccagottaṃ”tipi loke vadanti, **sakyaputtoti** pana jātivaseṇa sākiyoti ca tasseva vevacanaṃ. Vuttañhetam **pabbajjāsutte**—

“Ādiccā nāma gottena, sākiyā nāma jāṭiyā.

Tamhā kulā pabbajjitoṃhi, na kāme abhipatthayan”ti⁵.

Tathā cāha “**gotamoti Bhagavantam gottavasena parikitteti**”ti-ādi. Tattha gaṃ tāyatīti **gottaṃ**, “gotamo”ti pavattamānaṃ abhidhānaṃ, buddhiṅca ekamsikavisayatāya rakkhatīti attho. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni rakkhatīti vuccati, gosaddo cettha abhidhāne, buddhiyaṅca vattati. Tathā hi vadanti—

1. Khu 1. 70 piṭṭhe.

2. Khu 1. 376 piṭṭhe.

3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

4. Khu 8. 84, 92, 133, 139 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 341 piṭṭhe suttanipāte.

“Go goṇe cendriye bhumiyaṃ, vacane ceva buddhiyaṃ.

Ādicce rasmiyañceva, pānīyepi ca vattate.

Tesu atthesu goṇe thī, pumā ca itare pumā”ti¹.

Tattha “gosu duyhamānāsu gato, gopañcamo”ti ādīsu gosaddo goṇe vattati. “Gocaro”ti ādīsu indriye. “Gorakkhan”ti ādīsu bhūmiyaṃ. Tathā hi Suttanipātaṭṭhakathāya **Vāseṭṭhasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttam “gorakkhanti khettarakkham, kasikammanti vuttam hoti. Pathavī hi ‘go’ti vuccati, tappabhedo ca ‘khettan’ti². “Gottam nāma dve gottāni hīnañca gottam, Ukkatṭhañca gottan”ti ādīsu³ vacane, buddhiyañca vattati. “Gogottam gotamaṃ name”ti porāṇakaviracanaāya ādicce, ādiccabandhuṃ gotamaṃ Sammāsambuddham namāmīti hi attho. “Uṇhagū”ti ādīsu rasmiyaṃ, uṇhā gāvo rasmiyo etassāti hi **uṇhagu**, sūriyo. “Gosītacandanān”ti ādīsu⁴ pānīye, gosāṅkhātāṃ pānīyaṃ viya sītāṃ, tadeva candanaṃ tathā. Tasmīñhi uddhanato uddharitapakkuthitatelasmim pakkhitte taṅkhaṇaṇṇeva taṃ telaṃ sītalaṃ hotīti. Etesu pana atthesu goṇe vattamāno go-saddo yathārahaṃ itthilingo ceva pulliṅgo ca, sesesu pana pulliṅgoyeva.

Kim panetaṃ gottam nāmāti? Aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṅkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbāṃ. Sādhāraṇameva hi idaṃ taṅkulapariyāpannānaṃ sādhāraṇato ca sāmāññarūpaṃ. Tathā hi taṅkule jātā suddhodanamahārājādayopi “gotamo”tveva vuccanti, teneva Bhagavā attano pitaraṃ suddhodanamahārājānaṃ “atikkantavarā kho gotama Tathāgatā”ti⁵ avoca, vessavaṇopi mahārājā Bhagavantam “vijjācaraṇasampannaṃ, Buddhaṃ vandāma gotamaṃ”ti⁶, āyasmāpi vaṅgīso āyasmantaṃ Ānandaṃ “sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā”ti⁷. Idha pana Bhagavantameva. Tenāha “Bhagavantam gottavasena parikitteti”ti. **Tasmāti** yathāvuttamatthattayaṃ paccāmasati. Ettha ca “**samaṇo**”ti

1. Saddanītipadamālāyaṃ liṅgattayamissakanāmikapadamālāyaṃ.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 187 piṭṭhe.

4. Am-Ṭṭi 1. 100 piṭṭhe.

6. Dī 3. 167 piṭṭhe.

3. Vi 2. 8 piṭṭhe.

5. Vi 3. 116 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 189 piṭṭhe.

iminā sarikkhakajanehi Bhagavato bahumatabhāvo dassito tabbisayasamitapāpatāparikittanato, “**gotamo**”ti iminā lokiyajanehi tabbisaya-uḷāragottasambhūtatāparikittanato.

Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**, iminā pana uccākulaparidīpanaṃ uditoditavipulakhattiyakulasambhūtatāparikittanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ Sakyarājakulaṃ. Yathāha—

“Mahāsammatarājassa, vaṃsajo hi mahāmuni.
Kappādismiñhi rājāsi, mahāsammatanāmako”¹.

Kathaṃ saddhāpabbajitabhāvaparidīpananti āha “**kenaci**”ti ādi. Parijyanam parihāyanam **pārijuññaṃ**, parijiratīti vā **parijinno**, tassa bhāvo **pārijuññaṃ**, tena. Ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṭo hutvā pabbajitoti attho. Tadeva pariyāyantarena vibhāvetum “**aparikkhīṇāmyeva taṃ kulaṃ pahāyā**”ti vuttaṃ. **Aparikkhīṇanti** hi ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena aparikkhayaṃ. **Saddhāya pabbajitoti** saddhāya eva pabbajito. Evañhi “kenaci”ti ādinā nivattitavacanaṃ sūpapannaṃ hoti. Nanu ca “Sakyakulā pabbajito”ti idaṃ uccākulā pabbajitabhāvaparidīpanameva siyā tadatthasseva viññāyamānattā, na saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ tadatthassa aviññāyamānattāti? Na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ, mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya saddhāpabbajitabhāvassa atthato siddhattā. Tathā hi Lokanāthassa abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva, tato tassa samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto hoti, tasmā “Sakyakulā pabbajito”ti ettakeyeva vutte tathā samiddhatamaṃ kulaṃ pahāya saddhāpabbajitabhāvo siddhoyevāti, imaṃ parihāraṃ “kenaci pārijuññenā”ti ādinā vibhāvetīti daṭṭhabbaṃ. **Tato paranti** “kosalesu cārikaṃ caramāno”ti ādivacanaṃ.

“Sādhu dhammaruci rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamadubbho, pāpassākaraṇaṃ sukhaṃ”ti-ādīsu—

1. Mahāvaṃse dutiyaparicchede paṭhamagāthā.

viya sādhusaddo idha sundaratthoti āha “**sundaram kho panā**”ti. **Khoti** avadhāraṇatthe nipāto, **panā**ti pakkhantaratthe. Evam sātthakatāviññāpanatthañhi samvaṇṇanāyametesam gahaṇam. **Sundaranti** ca bhaddakam, bhaddakatā ca passantānam hitasukhāvahabhāvenāti vuttam **“atthāvaham sukhāvahan”**ti. **Attho** cettha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividham hitam, **sukhampi** tatheva tividham sukham.

Tathārūpānanti tādisānam, ayam saddato attho. Atthamattam pana dassetuṃ “**evārūpānan**”ti vuttam. Yādisehi ca guṇehi Bhagavā samannāgato catuppamāṇikassa lokassa sabbakālampi accantāya saddhāya pasādanīyo tesam yathābhūtasabhāvattā, tādisēhi guṇehi samannāgatabhāvam sandhāya “**tathārūpānam arahatan**”ti vuttanti dassento “**yathārūpo**”ti-ādimāha. **Laddhasaddhānanti** laddhasaddahānam, parajanassa saddham paṭilabhantānanti vuttam hoti. **Laddhasaddhānanti** vā paṭiladdhakittisaddānam, etena “**arahatan**”ti padassa arahantānanti attho, arahantasamaññāya ca pākaṭabhāvo dassito. Apica “**yathārūpo so bhavam Gotamo**”ti iminā “**tathārūpānan**”ti padassa aniyamavasena attham dassetvā sarūpaniyamavasenapi dassetuṃ “**yathābhuccaguṇādhigamena loke arahantoti laddhasaddhānan**”ti vuttam. Idampi hi “**tathārūpānan**”ti padasseva atthadassanam, ayameva ca nayo ācariyehi adhippeto idha Ṭīkāyam¹, **Sāratthadīpaniyañca**² tatheva vuttattā. “**Yathārūpā te bhavanto arahanto**”ti avatvā “**yathārūpo so bhavam gotamo**”ti vacanam Bhagavatiyeva garugāravavasena “**tathārūpānam arahatan**”ti puthuvacananiddiṭṭhabhāvaviññāpanattham. Attani, garūso ca hi bahuvacanam icchanti saddavidū³. “**Yathābhucca -pa- arahatan**”ti iminā ca dhammappamāṇānam, lūkhappamāṇānañca sattānam Bhagavato pasādāvahatam yathārutato dasseti arahantabhāvassa tesaññeva yathārahām visayattā, tamdassanena pana itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānam pasādāvahatā dassitāyeva tadavinābhāvatoti daṭṭhabbam.

Pasādasommānīti pasannāni, sītalāni ca, pasādavasena vā sītalāni, anena pasannamanatam dasseti. “**Dassanan**”ti vuttepi tatuttari

1. Dī-Ṭī 1. 291 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 335 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālayam kārakakappe 714 suttaṃ passitabbam.

kattabbatāsambhavato ayaṃ sambhāvanattho labbhatīti āha “**dassanamattampi sādhu hotī**”ti. Itarathā hi “dassanaññeva sādhu, na tatuttari karaṇaṃ”ti anadhippetattho āpajjati, sambhāvanattho cettha pi-saddo, api-saddo vā luttaniddiṭṭho. “Brahmacariyaṃ pakāsetī”ti ettha iti-saddo “abbhuggato”ti iminā sambandhamupagato, tasmā ayaṃ “sādhu hotī”ti idha iti-saddo “brāhmaṇo Pokkharasātī Ambaṭṭhaṃ Māṇavaṃ āmantesi”ti iminā sambajjhitabbo, “ajjhāsayaṃ katvā”ti ca pāṭhaseso tadatthassa viññāyamānattā. Yassa hi attho viññāyati, saddo na payujjati, so “pāṭhaseso”ti vuccati, imamatthaṃ vibhāvento āha “**dassanamattampi sādhu hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā**”ti. Mūlapaṇṇāsake Cūlasīhanādasuttaṭṭhakathāya¹ āgataṃ kosiyasakuṇavatthu cettha kathetabbam.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. “Ajjhāyako”ti idaṃ paṭhamapakatiyā garahāvacaṇameva, dutiyapakatiyā pasamsāvacaṇaṃ katvā voharanti yathā taṃ “puriso naro”ti dassetuṃ aggaññasuttapada² mudāhaṭaṃ. Tattha **imeti** jhāyakanāmena samaññitā janā. **Na jhāyantīti** paṇṇakuṭṭisu jhānaṃ na appenti na nipphādentī, gāmanigamasāmantam osarivā vedaganthe karontāva acchantīti attho. Taṃ panetesam brāhmaṇajjhāyakasaṅkhātāṃ paṭhamadutiyānāmaṃ upādāya tatiyameva jātanti āha “**ajjhāyakātveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbattan**”ti, **akkharanti** ca nirutti samaññā. Sā hi tasmim yeva niruḷhabhāvena aññattha asaṅcaraṇato “akkharan”ti vuccati. **Mante parivatteti** vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. Idha hi adhi-āpubba-i-saddavasena padasandhi, itarattha pana jhe-saddavasena. **Mante dhāretīti** yathā-adhīte mante asammūḷhe katvā hadaye ṭhapeti.

Āthabbaṇavedo parūpaghātakarattā sādhuṇamaparibhogoti katvā “**Iruveda Yajurveda Sāmavedānan**”ti vuttaṃ. Tattha iccante thomīyante devā etāyāti iru ica-dhātuvasena ca-kārassa ra-kāraṃ katvā,

1. Ma-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhe.

2. Dī 3. 78 piṭṭhe.

itthiliṅgoyam. Yajjante pujjante devā anenāti **yaju** punnapuṃsakaliṅgavasena. Soyanti antaṃ karonti, sāyanti vā tanuṃ karonti pāpamanenāti **sāmaṃ** so-dhātupakkhe o-kārassa ā-kāraṃ katvā. Vidanti dhammaṃ, kammaṃ vā etehīti **vedā**, te eva **mantā** “sugatiyopi munanti, suyyanti ca etehī”ti katvā. Paharaṇaṃ saṅghaṭṭanaṃ **pahataṃ**, oṭṭhānaṃ pahataṃ tathā, tassa karaṇavasena, oṭṭhāni cāletvā paguṇabhāvakaraṇavasena pāraṃ gato, na atthavibhāvanavasenaṅgi vuttaṃ hoti. **Pāragūti** ca niccasāpekkhatāya kitantasamāso.

“**Saha nighaṇṭunā**”ti ādinā yathāvākyam vibhatyantavasena nibbanadassanaṃ. **Nighaṇṭurukkhādīnanti nighaṇṭu** nāma rukkhaviseso, tadādikānamatthānanti attho, etena nighaṇṭurukkhapariyāyam ādim katvā tappamukhena sesapariyāyānaṃ tatthadassitattā so ganthonighaṇṭunāma yathā taṃ “pārājikakaṇḍo, kusalattiko”ti ayamattho dassito iminā yathārutameva tadatthassa adhiḡatattā. Ācariyā pana evaṃ vadanti “vacanīyavācakabhāvena atthaṃ, saddaṅca nikhaḡati bhindati vibhajja dassetīti **nikhaṇḡu**, so eva kha-kārassa gha-kāraṃ katvā ‘**nighaṇḡū**’ti vutto”ti¹, tadetaṃ Aṭṭhakathānayo aṅṅānayaḡadassananti gaḡetabbaṃ. Itarathā hi so Aṭṭhakathāya virodho siyā, vicāretabbametaṃ. Akkharacintakā pana evamicchanti “tattha tatthāḡatāni nāmāni nissesato gaḡenti rāsīm karonti etthāti **nighaṇṭu** niggaḡitāḡamenā”ti. **Vevacanappakāsakanti** pariyaḡasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattaṅcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaḡi tassa ganthassa pavattattā. Ko panesoti? Etarahi nāmaliṅḡānusāsanaḡatanaḡālābhidhānappadīpikādi. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti **kiriyākappo**, tatheva vividhaṃ kappīyati etenāti **vikappo**, kiriyakappo ca so vikappo cāti **kiriyākappavikappo**. So hi vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāḡato bahuvikappoti katvā “kiriyākappavikappo”ti vuccati, so ca gantha viḡesoyevāti vuttaṃ “**kavīnaṃ upakārāvahaṃ Satthan**”ti, catunnaḡpi kavīnaṃ kavibhāvasampadābhogaḡampadādīpayoḡanavasena upakārāvaho ganthoti

1. Dī-Ṭī 1.291 piṭṭhe.

attho. Ko panesoti? Kabyabandhanavidhividhāyako kabyālaṅkāragītāsobodhālaṅkāradī. Idam pana mūlakiriyākappagantham sandhāya vuttam. So hi mahāvisayo satahassagāthāparimāṇo, yaṁ “nayacariyādīpakaraṇaṁ”tipi vadanti. Vacanathato pana kiṭayati gameti ñāpeti kiriyādivibhāganti **keṭubham** kiṭa-dhātuto abhapaccayavasena, a-kārassa ca u-kāro. Atha vā kiriyādivibhāgam anavasesapariyādānato kiṭento gamanto obheti pūretīti **keṭubham** kiṭa-saddūpapada-ubhadhātuvasena. Apica kiṭanti gacchanti kavayo bandhesu kosallametenāti **keṭubham**, purimanayenevettha padasiddhi. Ṭhānatarāṇādivibhāgato, nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti **akkharappabhedo**, tam pana chasu vedaṅgesu pariyaṅgamaṁ pakaraṇadvayamevāti vuttam “**sikkhā ca nirutti cā**”ti. Tattha sikkhanti akkharasamayametāyāti **sikkhā**, akārādivaṇṇānam ṭhānakaraṇapayatanapaṭipādakasattham. Nicchayena, nissesato vā utti **nirutti**, vaṇṇāgamavaṇṇavipariyāyādīlakkhaṇam. Vuttañca—

“Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cāpare vaṇṇavikāranāsā.
Dhātussa atthātisayena yogo,
Taduccate pañcavidhā nirutti”ti¹.

Idha pana tabbasena anekadhā nibbacanaparidīpakam Sattham uttarapadalopena “nirutti”ti adhippetam nibbacanavibhāgatopi akkharapabhedabhāvassa ācariyehi² vuttattā, tamantarena nibbacanavibhāgassa ca byākaraṇaṅgena saṅgahitattā. Byākaraṇam, nirutti ca hi paccekameva vedaṅgam. Yathāhu—

“Kappo byākaraṇam joti-sattham sikkhā nirutti ca.
Chandoviciti cetāni, vedaṅgāni vadanti chā”ti³.

Tasmā byākaraṇaṅgena asaṅkarabhūtaeva niruttinayena nibbacanamidhādhippetam, na chasu byañjanapadesu viya tadubhayasādhāraṇanibbacanam vedaṅgavisayattāti veditabham. Ayaṁ panettha Mahāniddeṣaṭṭhakathāya⁴

1. Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi 1. 204; Mahāniddeṣa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭi 1. 291 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Saggakaṇḍe 110 gāthā.

4. Mahāniddeṣa-Ṭṭha 228, 229 piṭṭhesu.

āgataniruttinayavinicchayo. Tattha hi “nakkhattarājārivatārakānan”¹ti ettha ra-kārāgamo viya avijjamānassa akkharassa āgamo **vaṇṇāgamo** nāma. Him sanattā “himso”²ti vattabbe “sīho”³ti parivattanaṃ viya vijjamānānamakkharānaṃ heṭṭhupariyavasena parivattanaṃ **vaṇṇavipariyāyo** nāma. “Navachannakedāni diyyatī”²ti ettha a-kārassa e-kārāpajjanaṃ viya aññakkharassa aññakkharāpajjanaṃ **vaṇṇavikāro** nāma. “Jīvanassa mūto jīvanamūto”³ti vattabbe “jīmūto”³ti va-kāra na-kārānaṃ vināso viya vijjamānakkharānaṃ vināso **vaṇṇavināso** nāma. “Pharusāhi vācāhi pakubbamāno, āsajja maṃ tvaṃ vadase kumārā”³ti ettha “pakubbamāno”³ti padassa abhibhavamānoti atthapaṭipādanaṃ viya tattha tattha yathāyogaṃ visesatthapaṭipādanaṃ **dhātūnamatthāsisayena yogo** nāmāti.

Yathāvuttappabhedānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ ayaṃ catutthoyeva siyā, atha kena saddhimaṃ pañcamoti āha “**Āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā**”³ti. **Āthabbaṇavedo** nāma Āthabbaṇavedikehi vihito parūpaghātakaro manto, so pana Itihāsapañcamabhāvappakāsanatthaṃ gaṇitatāmattena gahito, na sarūpavasena, evaṅca katvā “**etesan**”³ti padassa tesāṃ tiṇṇaṃ Vedānantveva attho gahetabbo. Tañhi “tiṇṇaṃ Vedānaṃ”³ti etassa visesananti. **Itiha asāti** evaṃ idha loke ahoṣi, “**āsā**”³tipi katthaci pāṭho, soyevattho. **Iha** ṭhāne **iti** evaṃ, idaṃ vā kammaṃ, vatthum vā **āsa** icchāhītipi attho. Tassa ganthassa mahāvisayatādīpanatthañcetta vicchāvacaṇaṃ, iminā “itihāsā”³ti vacanena paṭisaṃyutto **Itihāso** taddhitavasenaṃ atthaṃ dasseti. “Itiha āsa, itiha āsā”³ti īdisavacaṇapaṭisaṃyutto **Itihāso** niruttinayenaṃ atthadassananti vadanti. Akkharacintakā pana evamicchanti “itihā-saddo pārampariyopadeso ekova nipāto, asati vijjatīti **aso**, itiha aso etasminti **Itihāso** samāsavasenaṃ”³ti, tesāṃ mate “**ihaha asā**”³ti ettha evaṃ pārampariyopadeso asa vijjamāno ahoṣīti attho. “**Purāṇakathāsaṅkhāto**”³ti iminā tassa ganthavisesabhāvamāha, bhāratanaṃmakānaṃ dvebhātikarājūnaṃ yuddhakathā, rāmarañño sītāharaṇakathā, narasīharājuppattikathāti

1. Khu 5. 229 piṭṭhe jātake. 2. Khu 5. 147 piṭṭhe jātake. 3. Khu 5. 212 piṭṭhe jātake.

evamādipurāṇakathāsaṅkhāto

bhāratapurāṇarāmapurāṇanarasīhapurāṇādigantho Itihāso nāmāti vuttam
hoti. “**Tesaṃ itihāsapañcamānam vedānan**”ti iminā yathāvākyam “tiṇṇam
vedānan”ti ettha visesanabhāvaṃ dasseti.

Pajjati attho etenāti **padam**, nāmākhyātopasagganipātādivasena
anekavibhāgaṃ vibhattiyantapadam. Tadapi byākaraṇe āgatamevāti vuttam
“**tadavasesan**”ti, padato avasesam pakatipaccayādisaddalakkhaṇabhūtanti
attho. Tam tam saddam, tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti
byākaraṇam, visesena vā ākarīyante pakatipaccayādayo abhinipphādīyante
etta, anenāti vā **byākaraṇam**, sādhusaddānamanvākhyāyakam
Muddhabodhabyākaraṇa sārassatabyākaraṇa
pāṇinībyākaraṇacandrabyākaraṇādi adhunāpi vijjamānasattham. **Adhīyatī**
ajjhāyati. **Vedetī**ti paresam vāceti. **Ca**-saddo atthadvayasamuccinanattho,
vikappanattho vā atthantarassa vikappitattā. Vicitrā hi taddhitavutti.
Padakoti byākaraṇesu āgatapadakosallam sandhāya vuttam, **veyyākaraṇoti**
tadavasiṭṭhapakatipaccayādisaddavidhikosallanti imassatthassa
viññāpanattham padadvayassa ekato atthavacanam. Esā hi ācariyānam
pakati, yadidam yena kenaci pakārena atthantaraviññāpanam. Ayam
Atthakathāto aparo nayo—te eva vede padaso kāyatīti **padakoti**. Tattha
padasoti gajjabandhapajjabandhapadena. **Kāyatīti** katheti yathā “jātakan”ti,
iminā vedakāraṇasamatthataṃ¹ dasseti. Evañhi “ajjhāyako”ti ādīhi imassa
viseso pākaṭo hotīti.

Āyatim hitam bālaṇasaṅkhāto loko na yatati na ṭhati anenāti
lokāyatam. Tañhi gantham nissāya sattā puññakiriya cittampi na
uppādentī, lokā vā bālaṇā āyatanti ussahanti vādassādena etthāti
lokāyatam. Aññamaññaviruddham, saggamokkhaviruddham vā tanonti
etthāti **viṭaṇḍo** ḍa-paccayavasena, na-kārassa ca ṇa-kāram katvā, viruddhena
vādadaṇḍena tāḷenti vādino etthāti **viṭaṇḍo** taḍidhātuvasena,
niggahītāgamañca katvā. Adesampi yam nissāya vādīnam vādo pavatto, tam
tesam desatopi upacārasena vuccati yathā

1. Bhedakāraṇasamatthataṃ (Ka)

“Cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”¹, viśesena vā paṇḍitānaṃ manam taḍenti cāḷenti etenāti **viṭaṇḍo**, tam vadanti, so vādo vā etesanti **viṭaṇḍavādā**, tesam Satthaṃ tathā. Lakkhaṇadīpakasatthaṃ uttara padalopena, taddhitavasena vā **lakkhaṇanti** dasseti “**lakkhaṇadīpakan**”²ti ādinā. Lakkhīyati Buddhabhāvādi anenāti **lakkhaṇam**, nigrodhabimbatādi. Tenāha “**yesam vasenā**”³ti-ādi. **Dvādasasahassaganthapamāṇanti** ettha bhāṇavārappamāṇādīsu viya bāttim sakkharaganthova adhippeto. Vuttañhi—

“Aṭṭhakkharā ekapadam, ekā gāthā catupadam.

Gāthā cekā mato gantho, gantho bāttimsatakkharo”¹.

Dvādasahi guṇitasahassabāttimsakkharaganthappamāṇanti attho. **Yatthāti** yasmim lakkhaṇasatthe, ādhāre cetam bhummaṃ yathā “rukkhe sākā”²ti. Soḷasa ca sahassaṅca **soḷasasahassam**, soḷasādhikasahassagāthāparimāṇāti attho. Evañhi ādhārādheyyavacanam sūpapannaṃ hotīti. Padhānavasena Buddhānaṃ lakkhaṇadīpanato **Buddhamantā nāma**. Paccekabuddhādīnampi hi lakkhaṇam tattha dīpitameva. Tena vuttam “**yesam vasenā**”³ti-ādi.

“**Anūno paripūrakārī**”³ti atthamattadassanam, saddato pana adhigatamattham dassetuṃ “**avayo na hotī**”²ti vuttam. Ko panesa avayoti anuyogamapaneti “**avayo nāmā**”²ti ādinā. Ayamethhādhippāyo—yo tāni sandhāretuṃ sakkoti, so “vayo”²ti vuccati. Yo pana na sakkoti, so avayo nāma. Yo ca avayo na hoti, so “dve paṭisedhā pakatīyatthagamakā”²ti nīyena vayo evāti. Vayatīti hi **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthacipi aparikilamanto avitthāyanto te ganthe santāne paṇeti byavaharātīti attho. Ayam pana Vinayaṭṭhakathānayo³—**anavayoti** anu avayo, sandhivasena u-kāralopo, anu anu avayo anūno, paripuṇṇasippoti attho. **Vayoti** hi hāni “āyavayo”²ti ādīsu viya, natthi etassa yathāvuttaganthesu vayo unatāti **avayo, anu** anu avayo **anavayoti**.

1. Dī 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhādīsu.

2. Saddanītidhātumālāyam bhūvādigaṇe ṇakārantadhāturūpe. 3. Vi-Ṭṭha 1. 249 piṭṭhe.

“Anuññāto”ti padassa kammaśādhanaśasena, “paṭiññāto”ti padassa ca kattusādhanaśasena atthaṃ dassento “**ācariyā**”ti ādimāha. **Assā**ti ambaṭṭhaśasena. Pāḷiyāṃ “yamahaṃ jānāmi, taṃ tvaṃ jānāsi”ti idaṃ anujānaṅkāradassaṇaṃ, “yaṃ tvaṃ jānāsi, tamahaṃ jānāmi”ti idaṃ pana paṭijānaṅkāradassaṇanti dasseti “**yaṃ ahaṃ**”ti ādinā. “**Āma ācariyā**”ti hi yathāgataṃ paṭijānavacanaśasena atthavaśasena vuttaṃ. **Yanti** tevijjakaṃ pāvacaṇaṃ. **Tassā**ti ācariyassa. Paṭivacanaḍānaśasena paṭiññā tathā, tāya sayameva **paṭiññātoti** attho. “**Sake**”ti ādi anujānaṅkaṭijāna nādhikāradassaṇaṃ. Adesaśasapi deśamiva kappanāmatteṇāti vuttaṃ “**katarasmiṃ**”ti ādi. Sassa attano santakaṃ **sakaṃ**. Ācariyānaṃ paramparaṭo, paramparaḅhūtehi vā ācariyeḅi āgataṃ **ācariyakaṃ**. Tisso vijjā, tāsaṃ samūho **tevijjakaṃ**, vedattayaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ, pakatṭhānaṃ vā aṭṭhakāḍiṇaṃ vacanaṃ **pāvacaṇaṃ**.

257. Idāni yenādhippāyena brāhmaṇo Pokkharasāti ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ āmantetvā “ayaṃ tātā”ti ādivacanaśasabravi, tadadhippāyaṃ vibhāvento “**esa kirā**”ti ādimāha. Tattha **uggatassa**ti pubbepākaṭassa kittimato porāṇajaṇassa. **Bahū janā**ti Pūraṇakassa pāḍayo sandhāya vuttaṃ. **Ekaccanti** khattiyāḍijātimaṇaṃ, lokasaṃmataṃ vā jaṇaṃ. **Garū**ti bhāriyaṃ, attānaṃ tato mocetvā apaḅamaṇaśasatampi dukkaraṃ hoti, paḅeva tatuttari karaṇanti vuttaṃ hoti. **Anattho** nāma tathāpaḅamaṇāḍiṇā nindābyārośa-upāraṃbhāḍi.

“Abbhuggato”ti ettha abhiśadḍayogena **itṭhaṃbhūtākhyānatthavaśaseneva** “gotamaṃ”ti **upayoga**vacaṇaṃ. “Taṃ bhavaṇaṃ, tathā santaṃ yeḅvā”ti paḅesuḅi tassa anupaḅogaṭṭā tadatthavaśaseneḅāti dasseti “**tassa bhoto**”ti ādinā. Tenāha “**idhāpi**”ti ādi. **Tathā satoyeḅvā**ti yenākāreṇa araḅatāḍiṇā saddo abbhuggato, tenākāreṇa saṇassa bhūtassa eḅa tassa bhavato gotamaśasas saddo yaḍi vā abbhuggatoti attho. Apica **taṃ bhavaṇaṃ gotamaṃ tathā santaṃyeḅvā**ti ekasaḅi atthassa ḍvikkhattuṃ saṃbaṇdhabhāḅena vacanaṃ sāmaññaviśiṭṭhatāpaḅikappaṇena atthaviśeśaviññāpaṇatṭhaṃ, taśmā “tassa Bhoto Gotamaśasā”ti sāmaññasaṃbaṇdhabhāḅena vicchinditvā “tathā

satoyevā”ti visesasambandhabhāvena yojetabbaṃ. **Yadi**-saddo cettha saṃsayattho dvinnampi atthānaṃ saṃsayitabbatā. **Vā**-saddo ca vikappanattho tesu ekassa vikappetabbatā. Saddavidū pana evaṃ vadanti— “imassa vacanaṃ saccaṃ vā yadi vā musā”ti ādisu viya yadi-saddo vā-saddo ca ubhopi vikappatthāyeva. Yadi-saddopi hi “yaṃ yadeva parisam upasaṅkamati yadi khattiyaparisam yadi brāhmaṇaparisam”ti ādisu¹ vā-saddattho dissati. “Appaṃ vassasataṃ āyu, idānetarahi vijjati”ti ādisu viya ca idha samānatthasaddapayogoti. Pāḷiyaṃ “**yadi vā no tathā**”ti idampi “santaṃyeva saddo abbhuggato”ti iminā sambajjhivā yathāvuttanayeneva yojetabbaṃ. Nanu “gotaman”ti padeyeva upayogavacanaṃ siyā, na etthāti codanāya “**idhāpi**”ti ādi vuttaṃ, tassa anupayogattā, vicchinditvā sambandhavisabhāvena yojetabbatā vā idhāpi itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Itthambhūtākhyānaṃ attho yassa tathā, abhisaddo, itthambhūtākhyānameva vā attho tathā, soyevattho. Yadaggena hi saddayogo hoti, tadaggena atthayogopīti.

258. **Bhoti** attano ācariyaṃ ālapati. Yathā-saddaṃ sātthakaṃ katvā saha pāṭhasesena yojetuṃ “**yathā sakkā**”ti ādi vuttaṃ. **Soti** Bhagavā. Purimanaye ākāratthajotanayathāsaddayogyato kathanti pucchāmattaṃ, idha pana tadayogyato “**ākārapucchā**”ti vuttaṃ. Bāhirakasamaye ācariyamhi upajjhāyasamudācāroti āha “**atha naṃ**² **upajjhāyo**”ti, upajjhāyasaññito ācariyabrāhmaṇoti attho.

Kāmañca manto, brahmaṃ, kappoti tibbidho vedo, tathāpi aṭṭhakādivuttaṃ padhānabhūtaṃ mūlaṃ **manto**, tadatthavivaraṇamatthaṃ **brahmaṃ**, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānaṃ **kappoti** mantasseva padhānabhāvato, itaresaṅca tannissayeneva jātattā mantaggahaṇena brahmakappānampi gahaṇaṃ siddhamevāti dasseti “**tīsu vedesū**”ti iminā. **Mantoti** hi aṭṭhakādīhi isihi vuttamūlavedasseva nāmaṃ, **vedoti** sabbassa, tasmā “vedesū”ti

1. Am 2. 33 piṭṭhe.

2. Kira naṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

vutte sabbesampi gahaṇaṃ sijjhatīti veditabbaṃ. **Lakkhaṇānī**ti lakkhaṇadīpakāni mantapadāni. Pajjagajjabandhapavesanavasena **pakkhipitvā. Brāhmaṇavesenevā**ti vedavācakabrāhmaṇaliṅgeneva. **Vedeti** mahāpurisalakkhaṇamante. **Mahesakkhā sattā**ti mahāpuññavanto paṇḍitasattā. Jānissanti iti manasi katvā vācentīti sambandho. **Tenā**ti tathā vācanato. **Pubbeti** “Tathāgato uppajjissatī”ti vattabbakālato pabhuti Tathāgatassa dharamānakāle. Ajjhāyitabbavācetabbabhāvena **āgacchanti** pākaṭā bhavanti. Ekagāthādvigāthādivasena **anukkamena antaradhāyanti**. Na kevalaṃ lakkhaṇamantāyeva, atha kho aññepi vedā brāhmaṇānaṃ aññāṇabhāvena anukkamena antaradhāyanti evāti ācariyena¹ vuttaṃ.

Buddhabhāvapatthanā **paṇidhi**, pāramīsambharaṇaṃ **samādānaṃ**, kammassakatādīpaññā **ñānaṃ**. “Paṇidhimahato samādānamahatoti-ādinā paccekaṃ mahantasaddo yojetabbo”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Evañca sati karuṇā ādi yesaṃ saddhāsīlādīnaṃ te **garuṇādayo**, te eva guṇā **karuṇādiguṇā**, paṇidhi ca samādānañca ñāṇaṇca karuṇādiguṇā ca, tehi mahanto **paṇidhisamādānaññākaruṇādiguṇamahantoti** nibbacanaṃ kātappaṃ. Evañhi dvandatoparattā mahantasaddo paccekaṃ yojīyatīti. Apica paṇidhi ca samādānañca ñāṇaṇca karuṇā ca, tamādi yesaṃ te tathā, teyeva guṇā, tehi mahantoti nibbacanenapi attho sūpapanno hoti, paṇidhimahantatādi cassa Buddhavaṃsa² Cariyāpiṭakādi³ vasena veditabbo.

Mahāpadānasuttaṭṭhakathāyaṃ pana “Mahāpurisassāti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassā”ti⁴ vuttaṃ. Tattha “khattiyo, brāhmaṇo”ti evamādi **jāti**. “Koṇḍañño, gotamo”ti evamādi **gottaṃ**. “Poṇikā, Cikkhallikā, Sākiyā, Koliyā”ti evamādi **kulapadeso**, tadetaṃ sabbampi idha ādisaddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati “dveyeva gatiyo bhavanti”ti ubhinnaṃ sādharmaṇavacanāṃ samatthitaṃ hotīti.

Niṭṭhāti nipphattiyo siddhiyo. Nanvāyaṃ gati-saddo anekattho, kasmā niṭṭhāyameva vuttoti āha “**kāmañcāyaṃ**”ti ādi.

1. Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.

3. Khu 4. 385 piṭṭhe.

2. Khu 4. 307 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 2. 34 piṭṭhe.

Bhavabhedeti nirayādibhavavisesse. So hi sucaritaduccaritammena sattehi upapajjanavasena gantabbāti **gati**. Gacchati pavattati etthāti **gati**, nivāsaṭṭhānam. Gamati yathāsabhāvaṃ jānātīti **gati**, paññā. Gamaṇaṃ byāpanaṃ **gati**, viśaṭṭabhāvo, so pana ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatāva. Gamaṇaṃ nipphattaṇaṃ **gati**, niṭṭhā, ajjhāsayapaṭisaraṇatthāpi nidassanaṇayena gahitā. Tathā hesa “imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā”¹ ettha ajjhāsaye vattati, “nibbānaṃ arahatogaṭī”² ettha paṭisaraṇe, parāyaṇe apassayeti attho. Gacchati yathāruci pavattatīti **gati**, ajjhāsayo. Gacchati avacarati, avacaraṇavasena vā pavattati etthāti **gati**, paṭisaraṇaṃ. Sabbasaṅkhatavisaṇṇuttassa hi arahato nibbānameva paṭisaraṇaṃ, idha pana niṭṭhāyaṃ vattatīti veditabbo tadaññesamavisayattā.

Nanu dvinnaṃ nipphattaṇaṃ nimittabhūtāni lakkhaṇāni visadisāneva, atha kasmā “yehi samannāgatassā”³ ti ādinā tesāṃ sadisabhāvo vuttoti codanālesāṃ dassetvā sodhento “**tattha kiñcāpi**”⁴ ti ādimāha. Samānepi nigrodhabimbatādīlakkhaṇabhāve attheva koci nesaṃ visesoti dassetuṃ “**na teheva Buddho hotī**”⁵ ti vuttaṃ. “Yathā hi Buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisadāni, suparibyaṭṭāni, paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ”⁶ ti ayaṃ pana viseso **Ācariyadhammapālattherena**³ pakāsito. Jāyanti bhinnesupi atthesu abhinnadhīsaddā etāyāti **jāti**, lakkhaṇabhāvamattaṃ. Vuttañhi—

“Sabalādīsu bhinnesu, yāya vattantubhinnadhī-
Saddā sā jātiresā ca, mālāsuttamivanvitā”⁴.

Tasmā lakkhaṇatāmattena samānabhāvato visadisānīpi tāniyeva Cakkavattinipphattinimittabhūtāni lakkhaṇāni sadisāni viya katvā tāni Buddhanipphattinimittabhūtāni lakkhaṇāni nāmāti idaṃ vacanaṃ vuccatīti attho. Adhi-āpubbavasayoge bhummatthe upayogavacananti āha “**agāre vasatī**”⁷ ti. **Catūhi acchariyadhammehīti** abhirūpatā, dīghāyukatā, appābādhatā, brāhmaṇagahapatikānaṃ piyamaṇāpatatī imehi catūhi acchariyasabhāvabhūtāhi iddhīhi. Yathāha—

1. Ma 1. 409 piṭṭhe.

2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.

4. Atthabhedacintāyaṃ 32 gāthā.

“Rājā Ānanda Mahāsudassano catūhi iddhīhi samannāgato ahosi. Katamāhi catūhi iddhīhi? Idhānanda rājā Mahāsudassano abhirūpo ahosi dassanīyo pāsādiko”ti ādi¹.

Cetiya-jātake² āgatanayaṃ gahetvāpi evaṃ vadanti “sarīrato candanagandho vāyati, ayaṃ ekā iddhi. Mukhato uppalaṅgandho vāyati, ayaṃ dutiyā. Cattāro devaputtā catūsu disāsu sabbakālaṃ khaggahattā ārakkhaṃ gaṇhanti, ayaṃ tatiyā. Ākāseṇa vicarati, ayaṃ catutthī”ti. **Anāgatavaṃsasavaṇṇanāyaṃ**³ pana “abhirūpabhāvo ekā iddhi, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgatabhāvo dutiyā, yāvatāyukampi sakalalokassa dassanāṭṭikabhāvo tatiyā, ākāsa-caribhāvo catutthī”ti vuttaṃ. Tattha **samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgatabhāvoti** samavipācāniyā kammajatejodhātuyā sampannatā. Yassa hi bhuttamattova āhāro jīrati, yassa vā pana puṭabhattaṃ viya tatheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattakāle bhattacchando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgato nāma, tathārūpatāti attho. **saṅgahavatthūhī** dānaṃ, piyavacanaṃ, atthacariyā, samānattatāti imehi saṅgahopāyehi. Yathāha—

“Dānañca peyyavajjañca, atthacariyā ca yā idha.

Samānattatā ca dhammesu, tattha tattha yathārahaṃ.

Ete kho saṅgahā loke, rathassāṇīva yāyato.

Ete ca saṅgahā nāssu, na mātā puttakāraṇā.

Labhetha mānaṃ pūjaṃ vā, pitā vā puttakāraṇā.

Yasmā ca saṅgahā ete, samapekkhanti paṇḍitā.

Tasmā mahattaṃ papponti, pāsāmsā ca bhavanti te”ti⁴.

Raṇjanatoti pītisomanassavasena raṇjanato, na rāgavasena, pītisomanassānaṃ jananatoti vuttaṃ hoti. Catūhi saṅgahavatthūhī raṇjanaṭṭhena rājāti pana sabbesaṃ rājūnaṃ samaññā tathā akarontānampi

1. Dī 2. 145 piṭṭhe.

3. Metteyya-anāgatavaṃsavaṇṇanā passitabbā.

2. Jātaka-Ṭṭha 3. 431 piṭṭhe.

4. Dī 3. 156 piṭṭhe.

vīlīvabījanādīsu tālavaṇṭavohāro viya ruḷhivasena pavattito, tasmā
“acchariyadhammehī”ti asādhāraṇanibbacanam vuttanti daṭṭhabbam.

Saddasāmatthiyato anekadhā cakkavattīsaddassa vacanattham dassento
padhānabhūtam vacanattham paṭhamam dassetuṃ “**cakkaratanan**”ti
ādimāha. Idameva hi padhānam cakkaratanassa pavattanamantarena
cakkavattibhāvānāpattito. Tathā hi **Atṭhakathāsu** vuttam “kittāvatā
cakkavattī hotīti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsam
abbhuggantvā pavatte”ti¹. Yasmā pana rājā cakkavattī ekaṃsam
uttarāsaṅgam karitvā vāmahatthena hatthisoṇḍasadisapanāḷim
suvaṇṇabhīṅkaram ukkhipitvā dakkhiṇahatthena cakkaratanam udakena
abbhukkiritvā “pavattatu bhavam cakkaratanam, abhivijjīnātu bhavam
cakkaratanan”ti² vacanena cakkaratanam vehāsam abbhuggantvā pavattesi,
tasmā tādīsam pavattāpanam sandhāya “**cakkaratanam vatteti**”ti vuttam.
Yathāha “atha kho Ānanda rājā Mahāsudassano uṭṭhāyāsana -pa-
cakkaratanam abbhukkiri ‘pavattatu bhavam cakkaratanan’ti”³. Na
kevalaṅca cakkasaddo cakkarataneyeva vattati, atha kho
sampatticakkādīsopi, tasmā tam tadatthavācakasaddasāmatthiyatopi
vacanattham dasseti “**sampatticakkehi**”ti-ādīnā. Tattha **sampatticakkehi**—

“Patirūpe vase dese, ariyamittakaro siyā.

Sammāpaṇidhisampanno, pubbe puñṇakato naro.

Dhañṇam dhanam yaso kitti, sukhañcetaṃdhivattati”ti⁴—

vuttehi patirūpadesavāsādisampatticakkehi. **Vattati**ti pavattati sampajjati,
uparūpari kusaladhammam vā paṭipajjati. **Tehi**ti sampatticakkehi. **Paranti**
sattanikāyam, yathā sayamsaddo suddhakattutthassa jotako, tathā
paraṃsaddopi hetukattutthassāti veditabbam. **Vatteti**ti pavatteti sampādeti,
uparūpari kusaladhammam vā paṭipajjāpeti. Yathāha—

“Rājā Mahāsudassano evamāha ‘pāṇo na hantabbo, adinnam na
ādātabbam, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjam
na pātabbam, yathābhuttaṅca bhuñjathā’ti. Ye kho

1. Dī-Ṭṭha 2. 212 Ma-Ṭṭha 4. 155 piṭṭhe.

3. Dī 2. 141 piṭṭhe.

2. Dī 2. 141 piṭṭhe.

4. Am 1. 341 piṭṭhe.

panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti ādi¹.

Iriyāpathacakkānanti iriyāpathabhūtānaṃ cakkānaṃ. Iriyāpathopi hi “cakkan”ti vuccati “catucakkaṃ navadvāraṇ”ti-ādīsu². Yathāha—

“Rathaṅge lakkhaṇe dhammo-racakkesviriyāpathe.
Cakkaṃ sampattiyāṃ cakka-ratane maṇḍale bale.
Kulālabhaṇḍe āṇāya-māyudhe dānarāsisū”ti³.

Vattoti pavattanaṃ uppajjanaṃ, imināva iriyāpathacakkaṃ vatteti parahitāya uppādetīti nibbacanampi dasseti atthato samānattā. Tathā cāha—

“Atha kho taṃ Ānanda Cakkaratanaṃ puratthimaṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā Mahāsudassano saddhim caturaṅginiyā senāya. Yasmim kho panānanda padese Cakkaratanaṃ paṭiṭṭhāsi, tattha rājā Mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhim caturaṅginiyā senāya”ti ādi⁴.

Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—appaṭihataṃ āṇāsankhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavattī**. Tathā hi vuttaṃ—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato Rājā Cakkavattī dhammeneva cakkaṃ vatteti, taṃ hoti Cakkaṃ appaṭivattiyāṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā. Katamehi pañcahi? Idha bhikkhave Rājā Cakkavattī atthaññū ca hoti, dhammaññū ca mattaññū ca kālaññū ca parisaññū ca. Imehi kho -pa- pāṇinā”ti-ādī⁵.

Khattiyamaṇḍalādīsaññitaṃ Cakkaṃ samūhaṃ attano vase vatteti anuvattetītipi **Cakkavattī**. Vuttañhi “ye kho panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti ādi⁶.

Cakkalakkhaṇaṃ vattati etassātipi **Cakkavattī**. Tenāha “imassa deva kumārassa

1. Dī 2. 141 piṭṭhe.

3. Abhidhāne anekatthavagge 781 gāthā.

5. Am 2. 130 piṭṭhe.

2. Sam 1. 15, 62 piṭṭhādīsu.

4. Dī 2. 14 piṭṭhe.

6. Dī 2. 142 piṭṭhe.

heṭṭhā pādālesu Cakkāni jātāni saḥassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni”ti ādi¹. Cakkaṃ mahantaṃ kāyabalaṃ vattati etassātipi **Cakkavattī**. Vuttañhetam “Ayañhi deva kumāro sattussado -pa-. Ayañhi deva kumāro sīhapubbaddhakāyo”ti ādi². Tena hissa lakkhaṇena mahabbalabhāvo viññāyati. Cakkaṃ dasavidhaṃ, dvādasavidhaṃ vā vattadhammaṃ vattati paṭipajjātīti **Cakkavattī**. Tena vuttaṃ “na hi te tāta dibbaṃ Cakkaratanaṃ pettikaṃ dāyajjaṃ, iṅgha tvaṃ tāta ariye Cakkavattivatte vattāhi”ti ādi³. Cakkaṃ mahantaṃ dānaṃ vatteti pavattetītipi **Cakkavattī**. Vuttañca—

“Paṭṭhapesi kho Ānanda rājā Mahāsudassano tāsam pokkharāṇīnaṃ tīre evarūpaṃ dānaṃ annaṃ annatthikassa, pānaṃ pānatthikassa, vatthaṃ vatthatthikassa, yānaṃ yānatthikassa, sayanaṃ sayanatthikassa, itthiṃ itthitthikassa, hiraññaṃ hiraññatthikassa, suvaṇṇaṃ suvaṇṇatthikassā’ti-ādi⁴.

Rājāti sāmāññaṃ tadaññasādhāraṇato. **Cakkavattīti visesaṃ** anaññasādhāraṇato. **Dhammasaddo** ñāye, samo eva ca ñāyo nāmāti āha “ñāyena samena”ti. **Vattati** uppajjati, paṭipajjātīti vā attho. “Idaṃ nāma carati”ti avuttepi sāmāññaṇjanāya visese avatṭhānato, visesatthinā ca visesassa payujjitabbatā “sadatthaparatthe”ti yojjīyati. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti. Yasmā Cakkavattirājā dhammeneva rajjamadhigacchati, na adhammena parūpaghātādinā. Tasmā vuttaṃ “**dhammena rajjaṃ labhitvā**”ti-ādi, **dhammenāti** ca ñāyena, kusaladhammena vā. Rañño bhāvo rajjaṃ, issariyaṃ.

Paresaṃ hitopāyabhūtaṃ dhammaṃ karoti, caratīti vā **dhammiko**. Attano hitopāyabhūtaṃ dhammassa kāraṇaṃ, carako vā rājāti **dhammarājāti** imaṃ savisesaṃ atthaṃ dasseti “**parahitadhammakaraṇena vā**”ti ādinā. Ayaṃ pana Mahāpadānaṭṭhakathānayo—dasavidhe kusaladhamme, agatirahite vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko**, teneva dhammena

1. Dī 2. 14 piṭṭhe. 2. Dī 2. 15 piṭṭhe. 3. Dī 3. 50 piṭṭhe. 4. Dī 2. 147 piṭṭhe.

lokaṃ rañjetīti **Dhammarājā**. Pariyāyavacanameva hi idaṃ padadvayanti. Ācariyena pana evaṃ vuttaṃ “Cakkavattivattasaṅkhātaṃ dhammaṃ carati, Cakkavattivatta-saṅkhāto vā dhammo etassa, etasmim vā atthīti **dhammiko**, dhammato anapetattā dhammo ca so rañjanaṭṭhena rājā cāti **dhammarājā**”ti¹. “Rājā hoti cakkavattī”ti vacanato “cāturanto”ti idaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha “**cāturantāyā**”ti ādi. Cattāro samuddā antā pariyosānā etissāti **cāturantā**, pathavī. Sā hi catūsu disāsu puratthima-samuddādicatusamuddapariyosānattā evaṃ vuccati. Tena vuttaṃ “**catusamudda-antāyā**”ti, sā pana avayavabhūtetī catubbidhehi dīpehi vibhūsitā ekalokadhātupariyāpannā pathavīyevāti dasseti “**catubbidhadīpavibhūsitāya pathaviyā**”ti iminā. Yathāha—

“Yāvata candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocana.
Sabbeva dāsā Mandhātu, ye ca pāṇā pathavissitā”ti.

Ettha ca “catudīpavibhūsitāyā”ti avatvā **catubbidhadīpavibhūsitāyāti vidhasaddaggaṇaṃ** paccekaṃ pañcasataparittadīpānampi mahādīpeyeva saṅgahaṇatthaṃ saddātirittena atthātirittassa viññāyamānattā, koṭṭhāsavācakena vā vidhasaddena samānabhāgānaṃ gahitattāti daṭṭhabbaṃ. **Kopādipaccatthiketi** ettha ādisaddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijetīti** taṃkālāpekkhāya vattamānavacanaṃ, vijitavāti attho. Saddavidū hi atīte tāvīsaddamicchanti. “Sabbarājāno vijetī”ti vadanto kāmāṃ Cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “vijitasāṅgāmo”tveva vuttoti dasseti.

Thāvarassa dhuvassa bhāvo **thāvariyaṃ**, yathā janapade thāvariyaṃ patto, taṃ dassetuṃ “**na sakkā kenacī**”ti-ādi vuttaṃ, iminā kenaci akampiyatṭhena janapade thāvariyaṃ patto tappurisasamāsaṃ dasseti, itarena ca dalhabhattibhāvato janapado thāvariyaṃ patto etasminti aññāpadatthasamāsaṃ. **Tamhīti** asmiṃ rājini. Yathā janapado tasmim thāvariyaṃ patto, tadāvikaṇṭo “**anuyutto**”ti ādimāha. Tattha **anuyuttoti** niccapayutto. **Sakammaniratoti** cakkavattino rajjakamme sadā

1. Dī-Ṭī 1. 293 piṭṭhe.

pavatto. **Acalo asampavedhī**ti pariyāyavacanametam, corānam vā vilopanamattena **acalo**, dāmarikattena **asampavedhī**. Corehi vā **acalo**, paṭirājūhi **asampavedhī**. Anatimudubhāvena vā **acalo**, anaticaṇḍabhāvena **asampavedhī**. Tathā hi aticaṇḍassa rañño balikhaṇḍādīhi lokam piḷayato manussā majjhimanapadam chaddetvā pabbatasamuddatīrādīni nissāya paccante vāsam kappenti, atimudukassa ca rañño corasāhasikajanavilopapīlītā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsam kappenti, iti evarūpe rājini janapado thāvarabhāvaṃ na pāpuṇāti, etasmim pana tadubhayavirahite suvaṇṇatulā viya samabhāvappatte rājini rajjam kārayamāne janapado pāsāṇapiṭṭhiyam ṭhapetvā ayopattena parikkhitto viya acalo asampavedhī thāvareyappattoti.

Seyyathidanti ekova nipāto, “so katamo, tam katamaṃ, sā katamā”ti ādinā yathārahaṃ liṅgavibhattivacanasena payojyamānova hoti, idha tāni katamānīti payuttoti āha “**tassa cetānī**”ti ādi. Cacati cakkavattino yathārucci ākāsādigamanāya paribbhamatīti **cakkam**. Cakkaratanañhi antosamuṭṭhitavāyodhātuvasena rañño cakkavattissa vacanasamanantameva pavattati, na candasūriyavimānādi viya bahisamuṭṭhitavāyodhātuvasenāti **Vimānaṭṭhakathāyam**¹ vuttaṃ. **Ratijananaṭṭhena**ti pītisomanassuppādanaṭṭhena. Tañhi passantassa, suṇantassa ca anappakaṃ pītisomanassaṃ uppajjati acchariyadhammā. Vacanaṭṭhato pana rameti ratim karotīti **ratanaṃ**, ramaṇam vā ratam, tam netīti **ratanaṃ**, ratam vā janetīti **ratanaṃ** ja-kāralopavasenātipi neruttikā. **Sabbatthā**ti hatthiratanādīsu.

Cittikatabhāvādināpi cakkassa ratanaṭṭho veditabbo, so pana ratijananaṭṭheneva ekasaṅgahatāya visum na gahito. Kasmā ekasaṅgahoti ce? Cittikatādibhāvassapi ratinimittatā. Atha vā ganthabyāsam pariharitukāmena cittikatādibhāvo na gahitoti veditabbaṃ. Aññāsu pana **Aṭṭhakathāsu**² evaṃ vuttaṃ—

1. Vimāna-Ṭṭha 13 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṃ-Ṭṭha 3. 19; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

“Ratijjananaṭṭhena ratanaṃ. Apica—

Cittīkatam mahagghañca, atulam dullabhadassanaṃ.

Anomasattaparibhogam, ratanaṃ tena vuccati.

Cakkaratanassa ca nibbattakā lato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbepi gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti cittīkataṭṭhena ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ettakaṃ nāma dhanam agghatīti aggho natthi, iti mahagghaṭṭhenapi ratanaṃ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti atulaṭṭhena ratanaṃ. Yasmā pana yasmim kappe Buddhā uppajjanti, tasmimyeva Cakkavattino uppajjanti, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenapi ratanaṃ. Tadetam jātirūpakula-issariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassāti anomasattaparibhogaṭṭhenapi ratanaṃ. Yathā ca cakkaratanaṃ, evam sesānipī”ti.

Tatrāyam **tattīkāya**, aññattha ca vuttanayena atthavibhāvanā—idañhi “**cittīkatan**”ti ādivacanam nibbacanatthavasena vuttam na hoti, atha kinti ce? Loke “ratanaṃ”ti sammatassa vatthuno garukātabbabhāvena vuttam. Sarūpato panetaṃ lokiyamahājanena sammataṃ hiraññasuvaṇṇādikaṃ, cakkavattirañño uppannaṃ Cakkaratanādikaṃ, kataññukatavedipuggalādikaṃ, sabbukkaṭṭhaparicchedavasena Buddhādisaraṇattayañca daṭṭhabbam. “Aho manoharan”ti citte kattabbatāya **cittīkatam**, svāyam cittīkāro tassa pūjanīyatāyāti katvā pūjanīyanti attham vadanti. Keci pana “vicitrakataṭṭhena cittīkatan”ti bhaṇanti, tam na gahetabbam idha cittasaddassa hadayavācakattā “cittīkatvā suṇātha me”ti¹ āhaccabhāsita pāḷiyam viya. Tathā cāhu “yathārahamivaṇṇāgam bhūkaresū”ti². “Passa cittīkatam rūpam, maṇinā kuṇḍalena cā”ti-ādīsu³ pana pubbe avicitraṃ idāni vicitraṃ katanti **cittīkatanti** attho gahetabbo tattha cittasaddassa vicitravācakattā. Mahantaṃ vipulam aparimitam agghatīti **mahaggham**. Natthi etassa tulā upamā, tulam vā sadisanti **atulam**. Kadācīdeva uppajjanato

1. Khu 4. 306 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Saddanītisuttamālāyam kitakappe 1383 suttaṃ passitabbam. 3. Ma 2. 253 piṭṭhe.

dukkhena laddhabbadassanattā **dullabhadassanaṃ**. Anomehi uḷāraguṇeheva sattehi paribhuñjitabbato **anomasattaparibhogaṃ**.

Idāni nesam cittikatādi-atthānam savisesam cakkaratane labbhamānatam dassetvā itaresupi te atidisitum “**yathā ca cakkaratanaṃ**”ti ādi āradham. Tattha **aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiṭṭhābhahetuto, aññesam sattānam yathicchitatthapaṭilābhahetuto ca. **Aggho natthi** ativiya uḷārasamujjalaratanattā, acchariyabbhutadhammatāya ca. Yadaggena ca mahagghaṃ, tadaggena atulaṃ. Sattānam pāpajigucchanaena vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo Buddhuppādāraho, tādiso eva cakkavattinampi sambhavoti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Kadāci karahacīti** pariyaavacanaṃ, “**kadāci**”ti vā yathāvuttakālam sandhāya vuttaṃ, “**karahacī**”ti jambusiridīpasānkhātam desaṃ. Tenāha—

“Kālam dīpaṇca desaṇca, kulam mātareveva ca.
Ime paṇca viloketvā, uppajjati mahāyaso”ti¹.

Upamāvasena cetam vuttaṃ. Upamopameyyānaṇca na accantameva sadisatā, tasmā yathā Buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā Cakkavattino. cakkavattino pana anekadāpi Buddhuppādakappe uppajjantīti attho gahetabbo. Evaṃ santepi Cakkavattivattapūraṇassa dukkarabhāvato dullabhuppādoyevāti iminā dullabhuppādatāsāmaññaena tesam dullabhadassanattā vuttāti vedittabbam. Kāmam cakkaratanaṇubhāvena samijjhamāno guṇo cakkavattiparivārajanasādhāraṇo, tathāpi cakkavattī eva nam sāmibhāvena visavitāya paribhuñjatīti vattabbataṃ arahatī tadatthameva uppajjanatoti dassento “**tadetan**”ti-ādimāha. Yathāvuttānam pañcannaṃ, channampi vā atthānam sesaratanesupi labbhanato “**evam sesānipī**”ti vuttaṃ.

Imehi pana ratanehi Rājā Cakkavattī kimattham paccanubhoti, nanu vināpi tesu kenaci rañño Cakkavattinā bhavitabbanti codanāya tassa tehi yathārahamatthapaccanubhavanadassanaena kenacipi avinābhāvitam vibhāvetum “**imesu panā**”ti ādi āradham. **Ajitaṃ** puratthimādidisāya

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 53 piṭṭhe.

khattiyamaṇḍalam **jināti** mahesakkhatāsaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Yathāsukham anuvicarati** hatthiratanam, assaratanañca abhiruhitvā tesam ānubhāvena antopātarāsaṃyeva samuddapariyantam pathaviṃ anupariyāyitvā rājadhāniyā eva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tattha tattha kattabbakiccasamvidahanato. **Avasesehi maṇiratana-itthiratanagahapatiratanehi upabhuñjanena pavattam upabhogasukham anubhavati** yathāraham tehi tathānubhavanasiddhito. So hi maṇiratanena yojanappamaṇe padese andhakāram vidhametvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratenena atikkantamānusakarūpadassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanapaṭilābhavasena sukhamanubhavati.

Idāni sattiyā, sattiphaleṇa ca yathāvuttamattham vibhāvetum “**paṭhamenā**”ti ādi vuttam. Tividhā hi **sattiyo** “sakkonti samatthenti rājāno etāyā”ti katvā. Yathāhu—

“Pabhāvussāhamantānam, vasā tisso hi sattiyo.
Pabhāvo daṇḍajo tejo, patāpo tu ca kosajo.

Manto ca mantanam so tu, catukkaṇṇo dvigocarō.
Tigocarō tu chakkaṇṇo, rahassam guyhamuccate”ti¹.

Tattha vīriyabalam **ussāhasatti**. Paṭhamena cassa Cakkaratanena tadanuyogo paripuṇṇo hoti. Kasmāti ce? Tena ussāhasattiyā pavattetabbassa appaṭihatāṇācakkabhāvassa siddhito. Paññābalam **mantasatti**. **Pacchimena** cassa pariṇāyakaratanena tadanuyogo. Kasmāti ce? Tassa sabbarājakiccesu kusalabhāvena mantasattiyā viya avirajjhanapayogattā. Damanena, dhanena ca pabhuttam **pabhūsatti**. **Hatthi-assagahapatiratanehi** cassa tadanuyogo paripuṇṇo hoti. Kasmāti ce? Hatti-assaratanānam mahānubhāvātāya, gahapatiratanato paṭiladdhakosasampattiyā ca pabhāvasattiyā viya pabhāvasamiddhisiddhito. Itthimaṇiratanehi tividhasattiyogaphalam paripuṇṇam hotīti sambandho, yathāvuttāhi tividhāhi sattīhi payujjanato yam phalam laddhabbam, tam sabbam

1. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 351-352 gāthā.

tehi paripuṇṇaṃ hotīti attho. Kasmāti ce? Teheva upabhogasukhassa sijjhanato.

Duvidhasukhavasenapi yathāvuttamattham vibhāvetum “**so itthimaṇiratanehi**”ti ādi kathitaṃ. **Bhogasukhanti** samīpe katvā paribhogavasena pavattasukhaṃ. **Sesehīti** tadavasesehi cakkādipaṇcaratanehi. Apaccatthikatāvasena pavattasukhaṃ **issariyasukhaṃ**. Idāni tesam sampannahetuvasenapi kenaci avinābhāvitameva vibhāvetum “**visesato**”ti ādimāha. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti** adosasaṅkhātena kusalamūlena sahaajātādipaccayavasena uppāditakammasa ānubhāvena **sampajjanti** sommatara ratanaajātikattā. Kammaphalañhi yebhuyyena kammasarikkhataṃ. **Majjhimāni** maṇi-itthigahapatiratanāni **alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa, uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimaṃ** pariṇāyakaratanam **amohakusalamūlajanita kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa parinetabbattā, mahāpaññabhāvassa ca amohakusalamūlajanitakammanissandabhāvato. **Bojjhaṅgasamnyutteti** Mahāvagge dutiye Bojjhaṅgasamnyutte¹. **Ratanasuttassāti** tattha pañcamavagge saṅgītassa dutiyassa ratanasuttassa¹. **Upadeso** nāma savisesam sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto nayo.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā** sattivanto, nibbhayāvahāti attho. Tenāha “**abhīrukajātīkā**”ti. Asure vijinitvā thitattā sakko Devānamindo dhīro nāma, tassa senaṅgabhāvato devaputto “aṅgaṃ”ti vuccati, dhīrassa aṅgaṃ, tassa rūpamiva rūpaṃ yesam te **dhīraṅgarūpā**, tena vuttam “**devaputtasadisakāyā**”ti. **Eketi sārasmāsanāmakā ācariyā**, tadakkhamanto āha “**ahaṃ panetthā**”ti ādi. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Uttamasūrāti** uttamayodhā. Sūrasaddo hi idha yodhattho. Evañhi purimanayato imassa visesatā hoti, “uttamattho sūrasaddo”tipi vadanti, “**uttamā sūrā vuccanti**”tipi hi pāḥo dissati. **Vīrānanti** vīriyavantānaṃ. **Aṅganti** kāraṇam “aṅgiyati ṇāyati phalametenā”ti katvā. Yena vīriyena “dhīrā”ti vuccanti, tadeva dhīraṅgaṃ

1. Saṃ 3. 87 piṭṭhe.

nāmāti āha “**vīriyanti vuttaṃ hotī**”ti. **Rūpanti** sarīraṃ. Tena vuttaṃ “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti. Vīriyameva **vīriyamayaṃ** yathā “dānamayan”¹, tasmā vīriyasāṅkhātasārīrā viyāti attho. Vīriyaṃ pana na ekantarūpanti viya-addaggaṇaṃ kataṃ. Apica dhīraṅgena nibbattaṃ dhīraṅganti atthaṃ dassetuṃ “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti vuttaṃ, evampi vīriyato rūpaṃ na ekantaṃ nibbattanti viya-addena dasseti. Atha vā rūpaṃ sarīrabhūtaṃ dhīraṅgaṃ vīriyametesanti yojetabbaṃ, tathāpi vīriyaṃ nāma kiñci saviggahaṃ na hotīti dīpeti “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti iminā, idhāpi mayasaddo sakattheyeva daṭṭhabbo, tasmā saviggahavīriyasadisāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—saviggahaṃ ce vīriyaṃ nāma siyā, te cassa puttā taṃsadisāyeva bhavēyyunti ayameva cattho ācariyena² anumato.

Mahāpadānaṭṭhakathāyaṃ pana evaṃ vuttaṃ “dhīraṅgaṃ rūpametesanti **dhīraṅgarūpā**, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā akilāsuno ahesuṃ, divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hotī”³, tadetaṃ rūpasaddassa sabhāvattataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Idha ceva aññattha ca katthaci “**dhītaṅgarūpā**”ti pāṭho dissati. Vīriyatthopi hi dhitisaddo hoti “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṃ so ativattati”⁴ dhitisaddo viya. Katthaci pana “**vīraṅgan**”ti pāṭhova diṭṭho. Yathā ruccati, tathā gahetabbaṃ.

Nanu ca rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pamaddeyyuṃ, atha kasmā “parasēnappamaddanā”⁵ti vuttanti codanaṃ sodhento “**sace**”⁶ti ādimāha, parasēnā hotu vā, mā vā, “sace pana bhavēyyā”⁷ti parikkappanāmattena tesāṃ evamānubhāvataṃ dassetuṃ tathā vuttanti adhippāyo, “parasēnappamaddanā”⁸ti vuttepi parasēnaṃ pamaddituṃ samatthāti attho gahetabbo pakaraṇatopi atthantarassa viññāyamānattā, yathā “sikkhamānena bhikkhave bhikkhunā aññātabbaṃ paripucchitabbaṃ paripaṇhitabbaṃ”⁹ti⁵ etassa padabhājanīye⁶ “sikkhitukāmenā”⁷ti atthaggahaṇanti imamatthaṃ dassetuṃ “**taṃ parimaddituṃ samatthā**”⁸ti vuttaṃ. Na hi te parasēnaṃ pamaddantā tiṭṭhanti, atha kho pamaddanasamatthā eva

1. Dī 3. 182; Khu 1. 23; Khu 10. 43 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

5. Vi 2. 186 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 294 piṭṭhe.

4. Khu 5. 14, 61 piṭṭhesu Jātake.

6. Vi 2. 187 piṭṭhe.

honti. Evamaññatrapī yathārahaṃ. Parasenaṃ pamaddanāya samatthentīti **parasenappamaddanā**ti atthaṃ dassetītipi vadanti.

Pubbe katūpacitassa etarahi vipaccamānakassa puññadhammassa cirataraṃ vipaccitūṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “dhammena”ti padassa “**pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammena**”ti atthamāha. Ayañhi attho “ye kho panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ Mahāsudassanaṃ upasaṅkamtivā evamāhaṃsu ‘ehi kho mahārāja, svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārājā’ti. Rājā Mahāsudassano evamāha ‘pāṇo na hantabbo, adinnaṃ na ādāttabbaṃ, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjaṃ na pātabbāṃ, yathābhuttaṅca bhujjathā’ti. Ye kho panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti-ādinā¹ āgataṃ rañño ovādadhammaṃ sandhāya vutto. Evañhi “**adaṇḍena asatthenā**”ti idampi visesanavacanaṃ susamatthitaṃ hoti. Aññāsūpi Suttanipātaṭṭhakathādīsū² ayamevattho vutto.

Mahāpadānaṭṭhakathāyaṃ pana “**adaṇḍenā**ti ye katāparādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti nāma, ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te Satthadaṇḍena. Ayaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenā**ti ye ekatodhārādinā Satthena paraṃ vihesanti, te Satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ayaṃ pana Satthena khuddakamakkhikāyapi pivanamattaṃ lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva ‘ehi kho mahārājā’ti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijinitvā ajjhāvasati abhibhavitvā sāmī hutvā vasatīti attho”ti³ vuttaṃ, tadevaṃ “dhammena”ti padassa “pubbe katūpacitena etarahi vipaccamānakena yena kenaci puññadhammena”ti atthaṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva hi “dhammena paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ

1. Dī 2. 141 piṭṭhe.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṃ-Ṭṭha 3. 190 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

pathaviṃ abhivijjinitvā ajjhāvasatī”ti. Ācariyenapi¹ vuttaṃ—**dhammenāti** katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti ādīni vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyātentī. Tena vuttaṃ “so imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantamā adaṇḍena asatthena dhammena abhivijjīya ajjhāvasatī”ti, tenapi yathāvuttamevatthamā dasseti, tasmā ubhayathāpi ettha attho yutto evāti daṭṭhabbamā. Cakkavattivattapūraṇādipayogasampattimantarena hi pubbe katūpacitakammeneva evamajjhāvasanaṃ na sambhavati, tathā pubbe katūpacitakammamantarena cakkavattivattapūraṇādipayogasampattiyā evāti.

Evam ekam nippattim kathetvā dutiyaṃ nippattim kathetum yadetam “sace kho panā”ti ādivacanaṃ vuttaṃ, tattha anuttānamattham dassento “**arahaṃ -pa- vivaṭṭacchadoti etthā**”ti ādimāha. Yasmā rāgādayo satta pāpadhammā loke uppajjanti, uppajjamānā ca te sattasantānam chādetvā pariyanandhitvā kusalappavattim nivārenti, tasmā te idha chadasaddena vuttāti dasseti “**rāgadosā**”ti ādinā. **Duccaritanti** micchādiṭṭhito aññena manoduccaritena saha tīṇi duccaritāni, micchādiṭṭhi pana visesena sattānam chadanato, paramasāvajjattā ca visum gahitā. Vuttañca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā, ettha sitāva ummujjamānā ummujjantī”ti ādi². Tathā muyhanaṭṭhena **moho**, aviditakaraṇaṭṭhena **avijjāti** pavatti-ākārabhedena aññāṇameva dvidhā vuttaṃ. Tathā hissa dvidhāpi chadanattho kathito “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ moho sahate naran”ti³, “avijjāya nivuto loko, vevicchā pamādā nappakāsati”ti⁴ ca. Evam rāgadosādīnampi chadanattho vattabbo. **Mahāpadānaṭṭhakathāyam**⁵ pana rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāvasena satta pāpadhammā gahitā. Tatra rañjanaṭṭhena **rāgo**, taṇhāyanaṭṭhena **taṇhāti** pavatti-ākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanattho ekantikova. Yathāha “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate naran”ti³, “kāmandhā jālasañchannā,

1. Dī-Ṭī 1. 294 piṭṭhe.

2. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Khu 7. 12, 283, 374 piṭṭhe.

4. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 25, 28 piṭṭhesu.

5. Dī-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

taṇhāchadanachādītā”¹ti ca, kilesaggahaṇena ca vuttāvasiṭṭhā vicikicchādayo vuttā.

Sattahi paṭicchanneti hetugabbhavacanam, sattahi pāpadhammehi paṭicchannattā kilesavasena andhakāre loketi attho. **Tam chadananti** sattapāpadhammasaṅkhātām chadanam. **Vivaṭṭetvāti** vivaṭṭam katvā vigametvā. Tadeva pariyaṅantarena vuttam “**samantato sañjātāloko hutvā**”ti. Kilesachadanavigamo eva hi āloko, etena vivaṭṭayitabbo vigametabboti **vivaṭṭo**, chādeti paṭicchādetīti **chado**, vivaṭṭo chado anenāti **vivaṭṭacchadā**, **vivaṭṭacchado** vāti attham dasseti. Ayañhi vivaṭṭacchadasaddo dalhadhammapaccakkhadhammasaddādayo viya pulliṅgavasena ākāranto, okāranto ca hoti. Tathā hi **Mahāpadānaṭṭhakathāyaṁ** vuttam “rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāsāṅkhātām chadanam āvaraṇam vivaṭṭam viddhamṣitam vivaṭṭakam etenāti vivaṭṭacchado, ‘vivaṭṭacchadā’tipi pāṭho, ayamevattho”², tassā Līnatthappakāsaniyampi vuttam “vivaṭṭacchadāti okārassa ākāram katvā niddeso”³ti. Saddavidū³ pana “ādhanvādītōti lakkhaṇena samāsantagatehi dhanusaddādīhi kvaci āpaccayo”ti vatvā “kaṇḍivadhanvā, paccakkhadhammā, vivaṭṭacchadā”ti payogamudāharanti.

Kasmā padattayametam vuttanti anuyogam hetlaṅkāranayena pariharanto “**tatthā**”ti ādimāha, **tatthāti** ca tisu padesūti attho. Pūjāvisesam paṭiggaṇhitum arahatīti **arahanti** atthena **pūjārahatā** vuttā. **Yasmā Sammāsambuddho**, tasmā pūjārahatāti **tassā** pūjārahatāya **hetu** vutto. Savāsanasabbakilesappahānapubbakattā Buddhabhāvassa **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā**. Kammādivasena tividham vaṭṭaṅca rāgādivasena sattavidho chado ca **vaṭṭacchadā**, vaṭṭacchadehi vigato, vigatā vā vaṭṭacchadā yassāti **vivaṭṭacchado**, **vivaṭṭacchadā** vā, dvandapubbago pana vi-saddo ubhayattha yojetabboti imamattham dassetum “**vivaṭṭo ca vicchado cā**”ti vuttam. Evampi vadanti “vivaṭṭo ca so vicchado cāti **vivaṭṭacchado**,

1. Khu 1. 172 piṭṭhe udāne.

2. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyam samāsakappe 777 suttam passitabham.

uttarapade pubbapadalopoti atthaṃ dasseti”ti. “**Araham vaṭṭābhāvenā**”ti idaṃ kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassārānaṃca hatattā, pāpakaraṇe ca rahābhāvāti atthaṃ sandhāya vuttaṃ. Idañhi phalena hetānumānadassanaṃ—yathā taṃ dhūmena aggissa, udakoghena upari vuṭṭhiyā, etena ca atthena arahabhāvo hetu, vaṭṭābhāvo phalanti ayaṃ ācariyamati. “Paccayādīnaṃ, pūjāvisesassa ca arahattā”ti pana hetunā phalānumānadassanampi siyā yathā taṃ agginā dhūmassa, upari vuṭṭhiyā udakoghassa. “**Sammāsambuddho chadanābhāvenā**”ti idaṃ pana hetunā phalānumānadassanaṃ savāsanasabbakilesacchadanābhāvapubbakattā Sammāsambuddhabhāvassa. Arahattamaggena hi vicchadatā, sabbaññutaññāṇena Sammāsambuddhabhāvo. “**Vivaṭṭo ca vicchado cā**”ti idaṃ hetudvayaṃ. Kāmaṇca ācariyamatiyā phalena hetu-anumānadassane vivaṭṭatā phalameva hoti, hetu-anumānadassanassa, pana tathāññāṇassa ca hetubhāvato hetuyeva nāmāti veditabbaṃ.

Evam padattayavacane hetālāṅkāranayena payojanaṃ dassetvā idāni catuvesārajjavasenapi dassento “**dutiyenā**”ti ādimāha. Tattha **dutiyena vesārajjenā**ti “cattārimāni bhikkhave Tathāgataṃ Vesārajjāni, yehi Vesārajjehi samannāgato Tathāgato Āsabhaṃ Ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu Sihanādaṃ nadati, Brahmācakkāṃ pavatteti”ti ādinā¹ Bhagavatā vuttakkamena dutiyabhūtena “khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamahaṃ bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi”ti¹ paridīpitena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa “arahan”ti padassa atthasiddhi arahattasiddhi, dutiyavesārajjassa tadatthabhāvato tena vesārajjena tadatthasiddhīti vuttaṃ hoti. “Khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti”ādinā¹ vuttameva hi dutiyavesārajjaṃ “kilesehi ārakattā”ti ādinā vutto “arahan”ti padassa atthoti. Tato ca viññāyati “yathā

1. Am 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu.

dutiyena vesārajjena purimasiddhi, evaṃ purimenapi atthena dutiyavesārajjasiddhī”ti. Evañca katvā iminā nayena catuvesārajjavasena padattayavacane payo janadassanaṃ upapannaṃ hoti. Itarathā hi kiñcipayo janābhāvato idaṃyeva vacanaṃ idha avattabbaṃ siyāti. Esa nayo sesesupi.

Paṭhamenāti vuttanayena paṭhamabhūtena “Sammāsambuddhassa te paṭijānato ‘ime dhammā anabhisambuddhā’ti, tatra -pa- viharāmī”ti¹ paridīpitena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti dutiyassa “Sammāsambuddho”ti padassa atthasiddhi Buddhattasiddhi tassa tadatthabhāvato.

Tatiyacatutthehīti vuttanayeneva tatiyacatutthabhūtehi “ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyāti, tatra -pa- viharāmī”ti¹ ca “yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti, tatra -pa- viharāmī”ti¹ ca paridīpitehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti tatiyassa “vivaṭṭacchadā”ti padassa atthasiddhi vivaṭṭacchadatthasiddhi tehi tassa pākaṭabhāvatoṭi attho. “Yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi Satthu vivaṭṭacchadabhāvo loke pākaṭo ahoṣī”ti² ācariyena vuttaṃ, vivaṭṭacchadabhāveneva antarāyikaniyyānikadhammadesanāsiddhito “tatiyena tatiyacatutthasiddhī”tipi vattum yujjati.

Evaṃ padattayavacane catuvesārajjavasena payo jananaṃ dassetvā idāni cakkhuttayavasenaṃpi dassento “**purimañcā**”ti ādimāha. Tattha **ca**-addo upanyāsatto. **Purimaṃ** “arahan”ti padaṃ Bhagavato heṭṭhimamaggaphalattayañāṇasaṅkhātāṃ **dhammacakkhum sādheti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa arānañca hatabhāvadīpanato. **Dutiyaṃ** “Sammāsambuddho”ti padaṃ āsayānusaya-indriyaparopariyattañāṇasaṅkhātāṃ **Buddhacakkhum sādheti** Sammāsambuddhasseva taṃsambhavato. Tadatañhi ñāṇadvayaṃ sāvaka paccekabuddhānaṃ na sambhavati. **Tatiyaṃ** “vivaṭṭacchadā”ti padaṃ sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ **samantacakkhum sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. “Sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchadā”ti vacanaṃ Sammāsambuddhabhāvāya savāsanasabbakilesappahānaṃ vibhāvetīti. “Ahaṃ kho pana tāta ambaṭṭha mantānaṃ dātā”ti idaṃ appadhānaṃ, “tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā”ti idameva padhānaṃ samuttejanāvacaṇanti

1. Am 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭī 1. 295 piṭṭhe.

sandhāya “**tvam mantānam paṭiggahetāti iminā’ssa mantesu sūrabhāvaṃ janeti**”ti vuttam, lakkhaṇavibhāvane visadaññatāsankhātam sūrabhāvaṃ janetīti attho.

259. **Evam bhoti** ettha **evam**-addo vacanasampañcchane nipāto, vacanasampañcchanañcetha tathā mayam tam Bhavantaṃ Gotamaṃ vedissāma, tvam mantānam paṭiggahetāti ca evam pavattassa Pokkharasātino vacanassa sampañcchaho. “**Tassattho**”ti ādināpi hi tadevattham dasseti. Tathā ca vuttam “brāhmaṇassa Pokkharasātissa paṭissutvā”ti, tam panesa ācariyassa samuttejanāya lakkhaṇesu vigatasammohabhāvena Buddhamante sampassamānattā vadatīti dassento “**sopi**”ti ādimāha. Tattha “**tāyāti** tāya yathāvuttāya samuttejanāyā”ti¹ ācariyena vuttam, adhunā pana potthakesu “**tāya ācariyakathāyā**”ti pāḥo dissati. Atthato cesa aviruddhoyeva. Mantesu satisamuppādikā hi kathā samuttejanāti.

Ayānabhūminti yānassa abhūmim, yānena yātumasakkuṇeyyaṭṭhānabhūtam dvārakoṭṭhakasamīpaṃ gantvāti attho.

Avisesena vuttassapi vacanassa attho Aṭṭhakathāpamāṇato visesena gahetabboti āha “**ṭhitamajjhanhikasamaye**”ti. Sabbesamāciṇṇavasena paṭhamanayaṃ vatvā padhānikānameva āveṇikāciṇṇavasena dutiyanayo vutto. **Divāpadhānikāti** divāpadhānānuyuñjanakā, divasabhāge samaṇadhammakaraṇattham te evam caṅkamantīti vuttam hoti. Tenāha “**tādisānañhi**”ti ādi. “Pariveṇato pariveṇamāgacchanto papañco hoti, pucchitvāva pavisissāmī”ti ambaṭṭhassa tadupasaṅkamanādhippāyaṃ vibhāvento “**so kirā**”ti-ādimāha.

260. Abhiññātakule jāto **abhiññātakolañño**. Kāmañca vakkhamānanayena pubbe ambaṭṭhakulamapaññātam, tadā pana paññātanti āha “**tadā kirā**”ti ādi. **Rūpajātimitakulāpadesehīti** “ayamīdiso”ti apadisaṇahetubhūtehi catūhi rūpajātimitakulehi. Yena

1. Dī-Ṭī 1. 296 piṭṭhe.

te bhikkhū cintayīmsu, tadadhippāyaṃ āvi kātuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Avisesato vuttampi visesato viññāyamānatthaṃ sandhāya bhāsitavacananti dasseti “**gandhakuṭṭim sandhāyā**”ti iminā. Evamīdisesu.

Aturitoti avegāyanto, “**aturanto**”tipi pāṭho, soyevattho. Kathaṃ pavisanto ataramāno pavisati nāmāti āha “**saṇikan**”ti ādi. Tattha **padappamāṇaṭṭhāneti** dvinnam padānam antare muṭṭhiratanapamāṇaṭṭhāne. **Sinduvāro** nāma eko pupphūpagarukkho, yassa setaṃ pupphaṃ hoti, yo “nigguṇḍi”tipi vuccati. **Pamukhanti** Gandhakuṭṭigabbhapamukhaṃ. “Kuñcikasiddhasamāpe”ti vuttavacanam samatthetum “**dvāram kirā**”ti ādi vuttaṃ.

261. “**Dānam dadamānehi**”ti iminā pāramitānubhāvena sayameva dvāravivaraṇam dasseti.

Bhagavatā saddhim sammodimsūti ettha samatthena sam-addena viññāyamānam Bhagavato tehi saddhim paṭhamam pavattamodatāsaṅkhātam neyyattham dassento “**yathā**”ti ādimāha. Bhagavāpi hi “kacci bho māṇavā khamanīyam, kacci yāpanīyam”ti-ādīni pucchanto tehi māṇavehi saddhim pubbhāsītāya paṭhamāññeva pavattamodo ahosi. **Samappavattamodāti** Bhagavato tadanukaraṇena samaṃ pavattasamsandanā. Tadattham saha upamāya dassetum “**sītodakam viyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paramanibbutakilesadarathatāya Bhagavato sītodakasadisatā, anibbutakilesadarathatāya ca māṇavānam uṇhodakasadisatā daṭṭhabbā. **Sammoditanti** samsanditam. Mudasaddo hettha samsandaneyeva, na pāmojje. Evañhi yathāvutta-upamāvacanam samatthitam hoti. Tathā hi vuttaṃ “**ekibhāvan**”ti, sammodanakiriyāya samānatam ekarūpatanti attho.

Khamanīyanti “catucakkaṃ navadvāram sarīrayantam dukkhabahulatāya sabhāvato dussaham kacci khamitum sakkuṇeyyam”ti pucchanti, **yāpanīyanti** āhārādipaccayapaṭibaddhavuttikam cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetum sakkuṇeyyam, sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādham**, dukkhaḥajivikābhāvena **kacci appātānam**, taṃtam kiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānam**, tadanurūpabalayogato **kacci balam**, sukhavīhārāphalasabbhāvena **kacciphāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-addam yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇā pīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodaniyaṃ** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Sammodetabbato sammodaniyanti imamatthaṃ dasseti **“sammoditum yuttabhāvato”**ti iminā. Evaṃ ācariyehi vuttaṃ. Sammoditum arahatīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodaniyaṃ** yathāvuttanayenāti imamatthampi dassetīti daṭṭhabbaṃ. **“Sāretun”**ti etassa **“nirantaram pavattetun”**ti atthavacanaṃ. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. **“Sāretum arahatī”**ti atthe yathāpadam dīghena **“sāraṇīyan”**ti vuttaṃ. **“Saritabban”**ti atthe pana **“saraṇīyan”**ti vattabbe dīgham katvā **“sāraṇīyan”**ti vuttanti veditabbaṃ. Evaṃ saddato atthaṃ dassetvā idāni atthamattato dassetum **“suyyamānasukhato”**ti ādi vuttaṃ. Tattha **suyyamānasukhatoti** āpāthamadhurattamāha, **anussariyamānasukhatoti** vimadda-ramaṇīyattaṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacana-cāturīyaṃ, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesattaṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Apasādessāmīti maṅkuṃ karissāmi. Ubhosu khandhesu sāṭakam āsajjtvā kaṅṭhe olambanaṃ sandhāya **“kaṅṭhe olambitvā”**ti vuttaṃ. **Dussakaṅṇaṃ gahetvāti** nivattasāṭakassa koṭim ekena hatthena gahetvā. Caṅkamtumāruhanaṃ sandhāya **“caṅkamaṃ abhiruhitvā”**ti āha. **Dhātusamatāti** rasādīdhātūnaṃ samāvattatā, arogatāti attho. **Pāsādikatthanti** pasādajananatthaṃ, **“gatagataṭṭhāne”**ti iminā sambandho. **“Pāsādikattā”**tipi pāṭho, tassattho—āṅgapaccaṅgānaṃ pasādāvahattāti, **“uppannabahumānā”**ti iminā sambandho. **Uppaṇḍanakathanti** avahasitabbatāyuttakathaṃ. **“Anācārabhāvasāraṇīyan”**ti tassa visesanaṃ, anācārabhāvena sāraṇīyaṃ **“anācāro vatāyan”**ti saritabbakanti attho.

262. Kātum dukkaramasakkuṇeyyaṃ kiccamayaṃ ārabhīti dassetum **“bhavaggaṃ gahetukāmo viyā”**ti ādi vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetam sadevakenapi lokena, yadidaṃ Bhagavato apasādanaṃ. Tenāha **“aṭṭhāne vāyamati”**ti. **Handa tena saddhiṃ mantemīti** evaṃ aṭṭhāne vāyamantopi ayaṃ bālo **“mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ uttari**

kathetumpi na visahatī”ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissati, “handa tena saddhiṃ mantemī”ti Bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavocāti attho. Ācārasamācārasikkhāpanena ācariyā, tesam̐ pana ācariyānaṃ pakaṭṭhā ācariyāti pācariyā yathā “papitāmaho”ti imamatthaṃ dassetuṃ “ācariyehi ca tesam̐ ācariyehi cā”ti vuttaṃ.

Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā

263. Kiñcāpi “sayāno vā”ti ādivacanaṃ na vattabbaṃ, mānavasena pana yugaggāhaṃ karonto vadatīti dassento “**kāmaṃ tīsū**”ti ādimāha. Tattha **tīsū iriyāpathesūti** ṭhānagamananisajjāsu. Tesveva hi ācariyena saddhiṃ sallapitumarahati, na tu sayane garukaraṇīyānaṃ sayānānampi sammukhā garukārehi sayanassa akattabbabhāvato. **Kathāsallāpanti**¹ kathāvasena yugaggāhakaraṇatthaṃ sallapanam̐. Sayānena hi ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, tathāpetam̐ itarehi sadisaṃ katvā kathanam̐ idha kathāsallāpo.

Yaṃ panetaṃ “sayāno vā hi bho Gotama brāhmaṇo sayānena brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahatī”ti vuttassa sallāpassa anācārabhāvavibhāvanam̐ Satthārā ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, taṃ Pāḷivasena saṅgītimanāruḷhampi agarahitāya ācariyaparamparāya yāvajjatanā samābhatanti “ye ca kho te bho Gotamā”ti ādikāya uparipāḷiyā sambandhabhāvena dassento “**tato kirā**”ti-ādimāha. **Gorūpanti** go nūna rūpakavasena vuttattā, rūpasaddassa ca tabbhāvavuttito. Yadi ahīlento bhavye, “muṇḍā samaṇā”ti vadeyya, hīlento pana garahatthena ka-saddena padaṃ vaḍḍhetvā “muṇḍakā samaṇakā”ti vadatīti dassetuṃ “**muṇḍe muṇḍā**”ti ādi vuttaṃ. **Ibbhāti gahapatikāti** atthamattavacanaṃ, saddato pana ibhassa payogo **ibho** uttarapadalopena, taṃ ibham̐ arahantīti **ibbhā** dvittam̐ katvā. Kiṃ vuttaṃ hoti—yathā sobhanam̐ gamanato ibhasaṅkhāto hatthivāhanabhūto parassa vasena pavattati, na attano, evametepi brāhmaṇānaṃ sussūsakā suddā parassa

1. Kathāpaḷāsam̐ (Dī-Ṭī 1. 297 piṭṭhe.)

vasena pavattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya **ibbhāti**. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharasāmikā hontīti atthamattam dasseti “**gahapatikā**”ti iminā.

Kaṇhāti kaṇhajātikā. Dvijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassādhippāyo. Tenāha “**kāḷakā**”ti. Pitāmahabhāvena ñātibandhavattā **bandhu**. Tenāha “**pitāmahoti voharanti**”ti. **Apaccāti** puttā. **Mukhato nikkhantāti** brāhmaṇānaṃ pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesam paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ panettha viseso—“**ibbhā kaṇhā**”ti vatvā “**bandhupādāpaccā**”ti vadanto kulavasena samaṇā vessakulapariyāpannā, paṭhamuppattivasena pana brahmuno piṭṭhipādato nikkhantā, na pakativessā viya nābhitoti dassetīti, idaṃ panassa “**mukhato nikkhantā**”ti ādivacanatopi ativiya asamavekkhitapubbavacanāṃ catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyametvāti** avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānameva nissāya kathesīti mānamevāpassayaṃ katvā attānaṃ ukkaṃsento, pare ca vambhento “**muṇḍakā samaṇakā**”ti-ādivacanaṃ kathesi. **Jānāpessāmīti** attano gottapamāṇaṃ yāthāvato vibhāvana viññāpessāmi. **Atthoti** hitaṃ, icchitavatthu vā, taṃ pana kattabbakiccamevāti vuttam “**āgantvā kattabbakicasaṅkhāto attho**”ti, so **etassa atthīti atthikaṃ** yathā “**daṇḍiko**”ti. Dutiyassapi puggalavācākassa tadassatthipaccayassa vijjāmānattā paṭhamena tadārammaṇikacittameva viññāyatīti āha “**tassa māṇavassa cittaṃ**”ti. **Atthikamassa atthīti atthikavā** yathā “**guṇavā**”ti.

“**Yāyeva kho panatthāyā**”ti līṅgavipallāsavasena vuttanti dasseti “**yeneva kho panatthenā**”ti iminā. Tenevāha “**tameva atthanti idaṃ purisalīṅgavaseneva vuttan**”ti. Tattha hi sābhāvikalīṅgatādassanena idha asābhāvikalīṅgatāsiddhīti. Ayaṃ panettha Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yāya atthāyāti** pullīṅgavaseneva tadatthe sampadānavacanāṃ, yassa kattabbakicasaṅkhātassa atthassa atthāyāti atthoti. **Assāti**

ambaṭṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesaṃ santikaṃ āgatānanti** garuṭṭhāniyānaṃ santikamupagatānaṃ sādhurūpānaṃ. **Vattanti** tesaṃ samāciṇṇaṃ. Pakaraṇatoyeva “ācariyakule”ti attho viññāyati, “avusitavā”ti ca asikkhitabhāvoyeva vohāravasena vutto yathā taṃ cīvaradānaṃ tīcīvarena acchādesīti. Tenāha “**ācariyakule avusitavā asikkhito**”ti. Asikkhitattā eva **appassuto**, “vusitamānī”ti ca padāpekkhāya apariyositavacanattā samānoti pāḥasesoti dasseti “**appassutova samāno**”ti iminā. Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamattham icchitabbam, tadabhāvato panāyaṃ ambaṭṭho avusitavā asikkhito appassutoti viññāyatīti evampi atthāpattito kāraṇaṃ vibhāvento āha “**kimaññatra avusitattā**”ti. Imampi sambandham dīpeti “**etassa hī**”ti-ādinā. Yathārutato pana pharusavacanasamudācārena anupasamakāraṇadassanametaṃ. Tatrāyaṃ yojanā—“kimaññatra avusitattā”ti idaṃ kāraṇaṃ etassa ambaṭṭhassa pharusavacanasamudācāre kāraṇanti. “**Pharusavacanasamudācārenā**”tipi pāṭho, tathā samudācāravasena vuttaṃ kāraṇanti attho. Evampi yojenti— avusitattā avusitabhāvaṃ aññatra ṭhapetvā etassa evaṃ pharusavacanasamudācāre kāraṇaṃ kimaññaṃ atthīti. Purimayojanāvettha yuttatārā yathāpāṭhaṃ yojetabbato. “Aññatrā”ti nipātayogato **avusitattā**ti upayogatthe nissakkavacanaṃ. Tadeva kāraṇaṃ samattheti “**ācariyakule**”ti-ādinā.

264. Kodhasaṅkhātassa parassa vasānugatacittatāya **asakamano**. **Mānanimmadanattanti** mānassa nimmadanattam abhimaddanattam, amadanattam vā, mānamadavirahattanti attho. **Dosaṃ uggiletvā**ti sinehapānena kilinnaṃ vātapittasemhadosaṃ ubbamaṇaṃ katvā. **Gottena gottanti** ambaṭṭheneva Bhagavatā puṭṭhena vuttana sāvajjena purātanagottena adhunā anavajjasaññitaṃ gottam. **Kulāpadesena kulāpadesanti** etthāpi eseva nayo. **Uṭṭhāpetvā**ti sāvajjato uṭṭhahanaṃ katvā, uddharitvāti vuttaṃ hoti. Gottañcettha ādīpurisavasena, kulāpadeso pana tadanvaye uppannābhiññātapurisavasena gahetabbo yathā “ādico māghavo”ti. Sākiyānañhi **ādiccagottaṃ** aditīyā nāma devadhītāya puttabhūtam

ādipurisaṃ pati hoti, taṃ “gotamagottaṃ”tipi vadanti. Yathāha pabbajjāsutte—

“Ādiccā nāma gottena, sākiyā nāma jātiyā.

Tamhā kulā pabbajjitomhi, na kāme abhipatthayan”ti¹.

Māghavakulaṃ pana tadanvaye abhiññātaṃ macalagāmikapurisaṃ pati hotīti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato “**mānaddhajaṃ mūle chetvā nipātesāmi**”ti vuttaṃ. **Ghaṭṭentoti** jātigottavasena omasanto. **Hīlentoti** hīlanaṃ garaḥaṃ karonto. “Caṇḍā bho Gotama Sakyajāti”ti ādinā Sākiyesu caṇḍabhāvādidosāṃ pāpitesu Samaṇopi Gotamo **pāpito bhavissatīti** adhippāyo.

Yasmiṃ mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so “caṇḍo”ti vuccatīti dasseti “**mānanissitakodhayuttā**”ti iminā, pakatūpanissayārammaṇavasena cettha nissitabhāvo, na sahaḥjātādivasena. **Kharāti** cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukāti** taruṇā avuddhakammā. Tenāha “**appakenevā**”ti ādi. **Alābukataḥanti** lābuphalassa abhejjakapālaṃ. Aṭṭhakathāmuttakanayaṃ dassetuṃ “**bhassāti** sāhasikāti keci vadanti, sārāmbhakāti apare”ti² ācariyena vuttaṃ. **Samānāti** hontā bhavamānāti asasaddavasenaṭṭhoti āha “**santāti purimāpadasseva vevacanan**”ti. **Na sakkarontīti** sakkāraṃ na karontīti atthameva viññāpeti “**na brāhmaṇānan**”ti ādinā. **Apacitikammanti** paṇipātakammaṃ. “Yadime sakyā”ti pacchimavākye ya-saddassa kiriyāparāmasanassa aniyamassa “tayidaṃ bho Gotamā”ti purimavākye ta-saddena niyamanāṃ veditabbanti āha “**yaṃ ime sakyā**”ti ādi. **Nānulomanti** attano jātiyā na anucchavikaṃ.

Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā

265. Sandhāgārapadanibbacanaṃ heṭṭhā vuttameva. Tadā abhisittasakyarājūnampi bahutaṃ sandhāyāha “**abhisittasakyarājāno**”ti. Kāmañhi sakyarājakule yo sabbesaṃ vuddhataro, samattho ca, so eva abhisekaṃ

1. Khu 1. 341 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.

labhati. Ekacco pana abhisitto samāno “idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāraṇ”ti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyātetī, kadāci sopi aññassāti evaṃ paramparāniyyātanavasena tadā bahū abhisittapubbā sakyarājāno hontīti idaṃ ācariyassābhimatam¹. Apica yathārahaṃ ṭhānantaresu abhisittasakyarājūnampi bahutaṃ sandhāya evamāhātipi yujjati. Te hi “rājāno”ti vuccanti. Yathāha—

“Rājāno nāma pathabyārājā, padesarājā, maṇḍalikā, antarabhogikā, akkhadassā, mahāmattā, ye vā pana chejjabhejjaṃ karontā anusāsanti, ete rājāno nāmā”ti².

Samhārimēhi vālarūpehi kato **pallaṅko**, bhaddapīṭhaṃ **vettāsanam**. Mihitamattam **hasitamattam**. **Anuhasantī**ti mamuddesikaṃ mahāhasitam karonti. Idañhi “**anujagghantā**”ti etassa samvaṇṇanāpadaṃ. **Jagghasaddo** ca mahāhasane pavattati “na ujjagghikāya antaraghare gamissāmi”ti-ādīsu³ viya.

Kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgataṃ kulavaṃsam anussavavasena jānanti. Kulābhimanino hi yebhuyyena paresam uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsam jānanti, evaṃ ambaṭṭhopi. Tathā hesa parato Bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena attano kulavaṃsam yāthāvato kathesīti. **Olambetvā**ti hatthisoṇḍasaṅṭhānādinā sātakam avalambetvā. **Tatoti** tathājānanato, gamanato ca. **Mamaññeva maññeti** mamameva anujagghantā maññe.

Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaledḍḍunanti** khette kasanavasena uṭṭhāpitamattikākhaṇḍānam. Ledḍukānamantare nivāsītattā “ledḍukikā”icceva⁴ saññātā **khuddakasakuṇikā**. Majjhima paṇṇāsake ledḍukikopamasuttavaṇṇanāyaṃ “cātakasakuṇikā”ti⁵ vuttā, nighaṇṭusatthesu pana taṃ “lāpasakuṇikā”ti⁶ vadanti. **Kodhavasena laggitunti** upanayhitum, āghātam bandhitunti attho.

1. Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.

2. Vi 1. 57 piṭṭhe.

3. Vi 2. 243 piṭṭhe.

4. Laṭukikā icceva (Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.)

5. Ma-Ṭī 3. 116 piṭṭhe.

6. Abhidhāne bhūkaṇḍe araññādivagge 639 gāthāyaṃ.

“Amhe haṃsakoṇcamorasame karotī”ti vadanto heṭṭhā gahitaṃ “na taṃ koci haṃso vā koṇco vā moro vā āgantvā kiṃ tvaṃ lapasīti nisedhetī”ti idampi vacanaṃ saṅgītimaṇṇaṃ tadā Bhagavatā vuttamevāti dasseti. Tadā vadantoyeva hi evaṃ karotīti vattumarahati. “Evaṃ nu te”ti-ādivacanaṃ, “avusitavāyevā”ti ādivacanañca mānavasena samaṇena gotamena vuttanti ambaṭṭho maññatīti adhippāyenāha “**nimmāno dāni jātoti maññamāno**”ti.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti a-kārassa ā-kāraṃ katvā niddeso ummāde madasaddena nipphannattāti dasseti “**nimmadetī**”ti iminā. **Nimmāneti** vigatamāne. Yadi panāhaṃ gottam puccheyyaṃ sādhu vatāti attho. Pākaṭaṃ kātukamyatāya **tikkhattuṃ mahāsaddena avoca. Kasmā avocāti** pana asuddhabhāvaṃ jānantassāpi tathāvacane kāraṇapucchā. Gottabhūtaṃ nāmameva adhippetam, na visuṃ gottanti āha “**mātāpettikanti mātāpitūnaṃ santakan**”ti. Gottañhi pitito laddhabbaṃ pettikameva, na mātāpettikam. Na hi brāhmaṇānaṃ sagottāya eva āvāhavivāho icchito, gottanāmaṃ pana jātisiddhaṃ, na kittimaṃ, na guṇanāmaṃ vā, jāti ca ubhayasambandhinīti mātāpettikameva, na pettikamattaṃ. **Nāmagottanti** gottabhūtaṃ nāmaṃ, na kittimaṃ, na guṇanāmaṃ vā visesanaparanipātavasena vuttattā yathā “agyāhito”ti. Nāmañca tadeva paveṇīvasena pavattattā gottañcāpi hi **nāmagottaṃ**. Tattha yā “kaṇhāyano”ti nāmapaṇṇatti niruḷhā, taṃ sandhāyāha “**paṇṇattivāsena nāman**”ti. Taṃ panetaṃ nāmaṃ kaṇha-isito paṭṭhāya tasmim kulaparamparāvasena āgataṃ, na etasmimyeva niruḷhanti vuttaṃ “**paveṇīvasena gottan**”ti. Gottapadassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva.

“Anussarato”ti ettha na kevalaṃ anussaraṇamattaṃ adhippetam, atha kho kulasuddhivīmaṃsanavasenevāti āha “**kulakoṭṭim sodhentassā**”ti, kulaggaṃ visodhentassāti attho. “Ayyaputtā”ti ettha ayyasaddo ayyiraketi vuttaṃ “**sāmino puttā**”ti. Catūsu

dāsīsu disā okkākaraṇṇo antojātadāsī. Tenāha “gharadāsiyā putto”ti. Ettha ca yasmā Ambaṭṭho jātiṃ nissāya mānathaddho, na ca tassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho kariyati, akate ca mānaniggahe mānavasena ratanattayaṃ aparajjhissati, kate pana mānaniggahe aparabhāge Ratanattaye pasīdissati, na cedīsī vācā pharusavācā nāma hoti cittassa saṅhabhāvato. Majjhimaṇṇāsake Abhayasuttaṃ¹ cettha nidassanaṃ. Keci ca janā kakkhaḷāya vācāya vuttā agginā viya lohādayo mudubhāvaṃ gacchanti, tasmā Bhagavā ambaṭṭhaṃ nibbisevanaṃ kattukāmo “Ayyaputtā Sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi Sakyānan”ti avoca.

“Idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti ādīsu² viya dahasaddo dhāraṇattho, dhāraṇaṅcettha pubbapurisavasena saññāpananti āha “okkāko no pubbapuriso”ti ādi. Dahasaddaṅhi bhasmīkaraṇe, dhāraṇe ca icchanti saddavidū³. Pabhā niccharatīti pabhassaraṃ hutvā nikkhamati tathārūpena puññakamma dantānaṃ pabhassarabhāvato.

Teti jeṭṭhakumāre. Paṭhamakappikānanti paṭhamakappassa ādikāle nibbattānaṃ. Kirasaddena cettha anussavatthena, yo vuccamānāya rājaparamparāya kesaṅci matibhedo, taṃ ulliṅgeti. Anussavavacaneneva hi ananussuto uttaravihāravāsi-ādīnaṃ matibhedo nirākariyati. Mahāsammatassāti Aggaññasutte vakkhamānanayena “ayaṃ no rājā”ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “Mahāsammatto”ti evaṃ sammatassa. Yaṃ sandhāya vadanti—

“Ādiccakulasambhūto, suvisuddhaguṇākaro.

Mahānubhāvo rājāsi, Mahāsammatanāmako.

Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaraṃsisamujjalo.

Tamonudo virocittha, dutiyo viya bhāṇumā.

1. Ma 2. 54 piṭṭhe.

2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

3. Saddanītidhātumālāya Bhūvādigagaṇikaparicchede hakārantadhāturūpaṃ passitabbaṃ.

Thapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā.

Vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayitum jānā.

Yasassinam tejjassinam¹, lokasīmānurakkhakam.

Ādibhūtam mahāvīram, kathayanti ‘Manū’ti yan”ti².

Tassa ca puttapaputtaparamparam sandhāya evam vadanti—

“Tassa putto mahātejo, Rojo nāma mahīpati.

Tassa putto Vararojo, pagaro rājamaṇḍale.

Tassāsi kalyāṇaṇaṇo, Kalyāṇo nāma atrajo.

Rājā tassāsi tanayo, Varakalyāṇanāmato.

Tassa putto mahāvīro, Mandhātā kāmabhoginam.

Aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.

Tassa sūnu mahātejo, Varamandhātunāmako.

‘Uposatho’ti nāmena, tassa putto mahāyaso³.

Varo nāma mahātejo, tassa putto Mahāvaro⁴.

Tassāti Upavaroti, putto rājā mahābalo.

Tassa putto Maghadevo, devatulyo mahīpati.

Caturāsīti sahasāni, tassa puttaparamparā.

Tesam pacchimako rājā, ‘Okkāko’ iti vissuto.

Mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale”ti⁵.

Idam Aṭṭhakathānuparodhavacanam. Yam pana **dīpavarnse** vuttam—

“Paṭhamābhisitto rājā, bhūmipālo jutindharo.

Mahāsammato nāmena, rajjam kāresi khattiyā.

Tassa putto Rojo nāma, Vararojo ca khattiyō.

Kalyāṇo Varakalyāṇo, Uposatho mahissaro.

1. Rājisinam (Ka)

3. Mahāratho (Ka)

4. Mahāharo (Ka)

2. Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhepi.

5. Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhepi.

Mandhātā sattamo tesaṃ, catudīpamhi issaro.
Varo Upavaro rājā, Cetiyo ca mahissaro”ti ādi¹,

Yañca **mahāvamsādīsu** vuttaṃ—

“Mahāsammatarājassa, vamsajo hi mahāmuni.
Kappādismim rājāsi, Mahāsammatanāmako.

Rojo ca Vararojo ca, tathā Kalyāṇakā duve.
Uposatho ca Mandhātā, Varako pavarā duve”ti ādi²,

Sabbametaṃ yebhuyyato Aṭṭhakathāvirodhavadanaṃ. Aṭṭhakathāyañhi Mandhātūrājā chaṭṭho vutto, Maghadevarājā ekādasamo, tassa ca puttaparamparāya caturāsītisahassarājūnaṃ pacchimako Okkākarājā, tesu pana Mandhātūrājā sattamo vutto, Maghadevarājā anekesaṃ rājasahassānaṃ pacchimako, tassa ca puttaparamparāya anekarājasahassānaṃ pacchimako Okkākarājāti evamādinā anekadhā virodhavadanaṃ Aṭṭhakathāyaṃ nirākaroti. Nanu avocumha “kirasaddena cettha anussavatthena, yo vuccamānāya rājaparamparāya kesañci matibhedo, taṃ ulliṅgeti”ti. **Tesaṃ pacchatoti** Maghadevaparamparābhūtānaṃ Kaḷārajanakapariyosānānaṃ caturāsītikhattiyasahassānaṃ³ aparabhāveti yathānussutaṃ ācariyena vuttaṃ. Dīpavamsādīsu pana “Kaḷārajanakarañño puttaparamparāya anekakhattiyasahassānaṃ pacchimako rājā Sujāto nāma, tassa putto Okkāko rājā”ti⁴ vuttaṃ. Maghadevaparamparāya anekasahassarājūnaṃ aparabhāge Paṭhamo Okkāko nāma rājā ahoṣi, tassa paramparābhūtānaṃ pana anekasahassarājūnaṃ aparabhāge Dutīyo Okkāko nāma rājā ahoṣi, tassapi paramparāya anekasahassarājūnaṃ aparabhāge Tatiyo Okkāko nāma rājā ahoṣi. Taṃ sandhāyāha “**tayo Okkākavamsā ahesun**”ti ādi.

Jātiyā pañcamadivase nāmakammādimaṅgalaṃ lokāciṇṇanti vuttaṃ
“**pañcamadivase alaṅkaritvā**”ti. **Sahasā varam adāsinti** puttadassanena

-
1. Tatiyaparicchede Mahārājavamsa 3-4-5 gāthā.
 2. Dutiyaparicchede paṭhamadutiyagāthā.
 3. Anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ (Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhe.)
 4. Dīpavamsa tatiyaparicchede mahārājavamsakathā passitabbā.

balavasomanassappatto turitaṃ avīmaṃsitvā tuṭṭhidāyavasena varam adāsiṃ
 “yaṃ icchasi, taṃ gaṇhāhi”ti. **Sāti** jantukumāramātā. **Rajjaṃ pariṇāmetuṃ**
icchatīti mama varadānaṃ antaraṃ katvā imaṃ rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchati.

Rajjaṃ kāressantīti rājabhāvaṃ mahājanena, mahājanaṃ vā
 kārāpessanti. **Nappasaheyyāti** nivāsathāya pariyatto na bhaveyya.

Kaḷāraṇṇatāya **Kapilabrāhmaṇo** nāma ahosi. **Nikkhammāti**
 gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Sāko** nāma sabbasāramayo
 rukkhaṃvaseso, yena pāsādādi kariyate, taṃsamudāyabhūte vanasaṇḍeti attho.
 Bhūmiyā pavattaṃ **bhummaṃ**, taṃ guṇadosaṃ jāleti joteti, taṃ vā jalati
 jotati pākaṭaṃ bhavati etāyāti **bhummajālā**. **Heṭṭhā cāti** ettha **ca**-saddena
 “asītihatthe”ti idamanukaḍḍhati. **Etasmim padeseti** sākavanasaṇḍamāha.
 Khandhapantivasena **dakkhināvattā**. Sākhāpantivasena **pācīnābhimukhā**.
Tehīti migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Teti** sihabyagghādayo,
 sappabīḷārā ca.

Etthāti evaṃ māpiyamāne nagare. Tumhākaṃ purisesu pariyāpannaṃ
 ekekampi purisaṃ paccatthikabhūtaṃ aññaṃ purisasatampi
 purisasahassampi abhibhavituṃ na sakkhissatīti yojanā. **Cakkavattibalenāti**
 cakkavattibalabhāvena. **Atiseyyoti** ativiya uttamo bhaveyya. Kapilassa isino
 vasanaṭṭhānattā **kapilavatthu**.

Nesaṃ santike bhaveyyāti sambandho. **Asadisasaṃyogeti** jātiyā
 asadisānaṃ gharāvāsapayoge hetubhūte. **Avasesāhi** attano attano kaṇiṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ, anantarāyikāya
 puttadhītuvaḍḍhanāya vaḍḍhamānesu eva udapādīti attho. Lohitakatāya
koviḷārapupphasadisāni. Kuṭṭharogo nāma sāsamasūrīrogā¹ viya
 yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttaṃ “**ayaṃ rogo saṅkamati**”ti. **Upari**
 padarena **paṭicchādetvā paṃsum** rāsikaraṇena **datvā**.

1. Pāhamasūrarogā (Ka)

Nātakitthiyo nāma naccantiyo. Rājabhariyāyo **orodhā** nāma. **Tassāti** susirassa. **Migasakuṇādīnanti**¹ ettha **ādisaddena** vanacarakapetādike saṅgaṇhāti.

Tasmim̄ rāmaraññe nisinneti sambandho. **Padareti** dāruphalake. Khattiyamāyārocana **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā**.

Mātikanti mātito āgataṃ. **Pābhatanti** mūlabhaṇḍaṃ, paṇṇākāro vā. **Raññoti** Rāmarājassa jeṭṭhaputtabhūtaṃ Bārāṇasiyaṃ. **Tatthāti** Bārāṇasiyaṃ. **Idhevāti** himavantapasseyeva. **Nagaranti** rājadhānībhūtaṃ mahānagaraṃ. **Kolarukkho** nāma kuṭṭhabhesajjupago eko rukkhaviseso. **Byagghapatheti** byagghamagge.

Mātulāti mātu bhātaro. **Kesaggahaṇanti** kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇanti** vatthassa nivasanākāro. **Nhānatitthanti** yathāvuttāya pokkharāṇiyā udakanhānatitthaṃ. Idānipi tesāṃ jātisambhedābhāvaṃ dassento “**evaṃ tesā**”ti ādimāha. **Āvāho** dārikāharaṇaṃ. **Vivāho** dārikādānaṃ. **Tatthāti** tesu sakyakoliyesu. Dhātusaddānamanekattattā samusaddo nivāsattoti vuttaṃ “**vasantī**”ti. **Aggeti** upayogathe bhummavacanaṃ, ādyatthe ca aggasaddo, kiriyāvisesoti ca dasseti “**taṃ aggaṇ**”ti ādinā. Yadettha Bhagavatā vuttaṃ “**atha kho Ambaṭṭha rājā Okkāko udānaṃ udānesi ‘sakyā vata bho kumārā, paramasakyā vata bho kumārā’**”ti, tadagge kho pana Ambaṭṭha Sakyā paññāyanti”ti², tadetaṃ saddato, atthato ca sābhāvikanibbaccanānidassanaṃ “**sakāhi bhaginīhipi saddhīm saṃvāsavasena jātisambhedamakattvā kulavaṃsaṃ anurakkhittuṃ sakkuṇanti samatthentīti Sakyā**”ti, teyeva saddaracānāvisesena **Sākiyā**. Yaṃ panetaṃ sakkatanighaṇṭusatthesu vuttaṃ—

“Sākarukkhapaṭicchanaṃ, vāsaṃ yasmā purākaṃsu.

Tasmā diṭṭhā vaṃsajāte, bhuvī ‘Sakyā’ti vissutā”ti³,

Tadetaṃ saddamattaṃ pati asābhāvikanibbaccanānidassanaṃ “**Kapilamunino vasanaṭṭhāne sākavane vasantīti Sakyā, Sākiyā**”ti ca.

1. Migasūkarādīnaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Dī 1. 78 piṭṭhe.

3. Vācappatināmake sakkatābhidhāne.

Kālavannaṭāya **kaṇho** nāmāti vuttaṃ “**kālavannaṇ**”ti-ādi. Hanuyam jāta **massū**, uttaroṭṭhassa ubhosu passesu dāṭhākārena jāta **dāṭhikā**. Idañca atthamattena vuttaṃ, taddhitavasena pana yathā etarahi yakkhe “pisāco”ti samaññā, evaṃ tadā “kaṇho”ti, tasmā jātamatteyeva sabyāharaṇena pisācasadisatāya **kaṇhoti**. Tathā hi vuttaṃ “yathā kho pana ambaṭṭha etarahi manussā pisāce disvā ‘pisācā’ti sañjānanti, evameva kho ambaṭṭha tena kho pana samayena manussā pisāce ‘kaṇhā’ti sañjānanti”ti-ādi. Tatha **pisāco jātoti** idāni pākaṭanāmena suviññāpanatthaṃ purimapadasseva vevacanam vuttaṃ. “Na sakabaḷena mukhena byāharissāmi”ti-ādīsu¹ viya upasaggavasena saddakaraṇattho harasaddo, puna dutiyopasaggena yutto uccāsaddakaraṇe vattaṭīti vuttaṃ “**uccāsaddamakāsi**”ti.

268. **Attano upārambhamocanattāyāti** ācariyena, Ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabbopavādassa apanayanatthaṃ. “Attano”ti hetam vicchālopavacanam. **Paribhindissatīti** anattakāmatāpavedanena paribhedam karissati, pesuññam upasamharissatīti vuttaṃ hoti. Atthaviññāpane sādhanatāya vācā eva karaṇam **vākkaraṇam** niruttinayena, tam kalyāṇamassāti **kalyāṇavākkaraṇo**. **Asmim vacaneti** ettha ta-saddena kāmam “cattārome bho Gotama vaṇṇā”ti ādinā² Ambaṭṭhena heṭṭhā vutto jātivādo parāmasitabbo hoti, tathāpesa jātivādo vede vuttavidhināyeva tena paṭimantetabbo, tasmā paṭimantanahetubhāvena pasiddham vedattayavacanameva parāmasitabbanti dassetuṃ vuttaṃ “**attanā uggahite vedattayavacane**”ti. Idāni “porāṇam kho pana te Ambaṭṭha mātāpettikan”ti ādinā Bhagavatā vuttavacanassapi parāmasanam dassento “**etasmim vā dāsiputtavacane**”ti āha. Apica **paṭimantetunti** ettha paṭimantanā nāma pañhāvissajjanā, uttarikathanā vā, tasmā atthadvayānurūpam tabbisayassa ta-saddena parāmasanam dassetīti daṭṭhabbam.

269. **Tāvāti** mantanāya paṭhamameva, akatāya eva mantanāyāti vuttaṃ hoti. **Dujjānāti** dubbhiññeyyā, paṭhamameva sīsamukkhipitum

1. Vi 2. 256 piṭṭhe.

2. Dī 1. 86 piṭṭhe.

asamatthanato, jātiyā ca dubbiññeyyattā, aṭṭassa ca dukkaraṇako ambaṭṭho sayameva mocetūti adhippāyo. Attanāva sakyesu ibbhavādanipātanena attano upari pāpuṇaṇaṃ sandhāya “**attanā baddhaṃ puṭakan**”ti vuttaṃ, attanāva baddhaṃ puṭolinti attho.

270. **Dhammo** nāma kāraṇaṃ “dhammapaṭisambhidā”ti ādīsu¹ viya, dhammena saha vattatīti sahadhammo, so eva **sahadhammikoti** āha “**sahetuko**”ti-ādi, pariyāyavacanametam. Janako vā **hetu**, upatthambhako **kāraṇaṃ**. **Aññiena** aṭṭhānagatena **aññaṃ** aṭṭhānagataṃ **vacanaṃ**. Tenāha “**yo hī**”ti ādi.

Tatoti dvikkhattuṃ codanāto paraṃ, tatiyacodanāya anāgatāya eva pakkamissāmīti vuttaṃ hoti.

271. Pūjitabbato Sakko devarājā **Yakkho** nāma. Yo aggiṣṣa pakativāṇṇo, tena samannāgatanti vuttaṃ “**ādittanti aggivaṇṇan**”ti. **Kandalo** nāma pupphūpagarukkhaviseso, yassa setaṃ pupphaṃ pupphati, makuḷampissa setavaṇṇaṃ dā ṭhākāraṃ hoti. **Virūparūpanti** viparītarūpasanṭhānaṃ.

Aṭṭhamasattāhe ajapālanigrodhamūle nisinnassa sabbabuddhassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ appossukkataṃ sandhāya “**ahañceva**”ti-ādi vuttaṃ. **Avattamāneti** appaṭipajjamāne, ananuvattamāne vā. **Tasmāti** tadātathāpaṭiññātattā. **Tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmīti āgato** yathā taṃ Mūlapaṇṇāsake āgatassa Saccakaparibbājakassa samāgame².

“Bhagavā ceva passati Ambaṭṭho cā”ti ettha itaresamadassane duvidhampi kāraṇaṃ dassento “**yadi hī**”ti ādimāha. **Hi**-saddo kāraṇatthe nipāto. Yasmā agaru, yasmā ca vadeyyuṃ, tasmāti sambandho. Aññesampi sādharmaṇato **agaru** abhāriyaṃ. **Āvāhetvāti** mantabalena avhānaṃ katvā. **Tassāti** ambaṭṭhassa. **Antokucchi** anta-antaguṇādiko. **Vādasamghaṭṭeti** vācāsaṅghaṭṭane. **Maññaṃānoti** maññaṇato. Sambandhadassanañhetam.

272. **Tāṇaṃ gavesamānoti** “ayameva Samaṇo Gotamo ito bhayato mama tāyako”ti Bhagavantamyeva “tāṇaṃ”ti

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Ma 1. 294 piṭṭhe.

pariyesanto, upagacchantoti vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tāyatīti** yathūpaṭṭhitabhayato pāleti. Tenāha “**rakkhatī**”ti, kattusādhanametam. **Nilīyatīti** yathūpaṭṭhiteneva bhayena upadduto nilīno hoti, adhikaraṇasādhanametam. **Sarasaddo** himsane, tañca viddhamsanameva adhippetanti vuttaṃ “**bhayaṃ himsati viddhamsetī**”ti, kattusādhanametam.

Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā

274. **Gaṅgāya dakkhiṇatoti** Gaṅgāya nāma nadiyā dakkhiṇadisābhāge. **Brahmaṇatāpasāti** brahmakulino tāpasā. Saram vā satti-ādayo vā parassa upari khipitukāmassa mantānubhāvena hattham na parivattati, hatthe pana aparivattante kuto āvudham parivattissatīti tathā aparivattanam sandhāya “**āvudham na parivattatī**”ti vuttaṃ. **Bhadrambhoti** sampaṭicchanam, sādhuṭi attho. Dhanunā khittasarena agamanīyam sasambhārakathānayena “**dhanu agamanīyan**”ti vuttaṃ yathā “dhanunā vijjhati, cakkhunā passatī”ti. **Ambaṭṭham nāma vijjanti** sattānam sarīre abbhaṅgam ṭhapetīti **ambaṭṭhā** niruttinayena, evaṃladdhanānam mantavijjanti attho. Yato ambaṭṭhā vijjā etasmiṃ atthīti katvā kaṇho isi “**ambaṭṭho**”ti paññāyittha, tabbaṃsajātātāya panāyam māṇavo “**ambaṭṭho**”ti voharīyati. So kira “katham nāmāham disāya dāsīyā kucchimhi nibbato”ti tam hīnam jātim jigucchanto “handāham yathā tathā imam jātim sodhessāmī”ti niggato. Tena vuttaṃ “**idāni me manoratham pūressāmī**”ti. Ayañhissa manoratho—vijjābalena rājanam tasetvā tassa dhītaram laddhakālato paṭṭhāya myāyam dāsajāti sodhitā bhavissatīti.

Seṭṭhamanteti seṭṭhabhūte vedamante. **Ko nu** kimkāraṇā **dāsiputto** samāno maddarūpim dhītaram yācatīti attho. Khurati chindati, khuram vā pāti pivatīti **khurappo**, khuramassa agge appīyati ṭhapīyatīti vā **khurappo**, saro. **Mantānubhāvena** rañño bāhukkhambhamattam jātam, tena pana bāhukkhambhena “ko jānāti, kim bhavissatī”ti rājā bhīto ussankī utraṣṭo ahoṣi. Tathā ca vuttaṃ “**bhayena vedhamāno aṭṭhāsī**”ti.

Sarabhaṅgaḷātake¹ āgatānaṃ daṇḍakīrāḷādīnaṃ pacchā okkākarāḷā ahoṣi, tesāṃ pavatti ca sabbattha cirakālaṃ pākaṭāti āha “**daṇḍakīraṅṅo**”ti ādi. Aparaddhassa daṇḍakīraṅṅo, aparaddho nāḷikero, aḷjuno cāti sambandho. Satipi vāḷukādivasse āvudhavasseneva vināṣoti vuttaṃ “**āvudhavuṭṭhiyā**”ti. “Ayampi īdiso mahānubhāvo”ti maṅṅamānā evaṃ cintayantā bhayena avocunti daṭṭhabbāṃ.

Undriyissatī bhindiyissati. Kammarūpaṅhetāṃ “pathavī”ti kammakattuvasena vuttatā yathā “kusulo bhijjati”ti. Tenāha “**bhijjissati**”ti. **Thusamuṭṭhī** palāsamuṭṭhi, bhusamuṭṭhi vā. Kasmāti āha “**sarasanthambhanamate**”ti-ādi.

Bhītatasiṭā bhayavasena chambhītasarīrā uddhaggaḷomā honti haṭṭhalomā, abhītatasiṭā pana bhayupaddavābhāvato acchambhītasarīrā, patitalomā honti ahaṭṭhalomā, khemena sotthinā tiṭṭhanti, tāya pana patitalomatāya tassa sotthibhāvo pākaṭo hotīti phalena kāraṇāṃ vibhāvetuṃ Pāḷiyaṃ “pallomo”ti vuttanti dasseti “**pannalomo**”ti ādinā. Niruttinayena padasiddhi yathā taṃ **bhayabheravasutte** “bhiyyo pallomamāpādim araṅṅe vihārāyā”ti². **Idanti** osānavacanaṃ. “Sace me rāḷā taṃ dārikaṃ dasseti, kumāro sotthi pallomo bhavissati”ti paṭiṅṅākaraṇāṃ pakaraṇatoyeva pākaṭāṃ. **Tenāti** kaṅhena. **Manteti** bāhukkambhakamantassa paṭippassambhakavijḷāsāṅkhāte mante. Evarūpānaṅhi bhayupaddavakarānaṃ mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakamantā honti yathā taṃ kusumārakavijḷādīnaṃ. **Parivattiteti** pajappite. Attano dhītuyā apavādamocanattāṃ taṃ adāsaṃ bhujissaṃ karoti. Tassā anurūpe issariye ṭhapanattāṃ **uḷāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi**. **Ekena pakkhenāti** mātupakkhena. Karuṅāyanto **samassāsanattāṃ āha**, na pana uccākulīnabhāvadassanattāṃ. Tenāha “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi.

Khattiyasetṭhabhāvavaṅṅanā

275. **Brāhmaṅesūti** vohāramattāṃ, brāhmaṅānaṃ samīpe brāhmaṅehi laddhabbāni āsanādīni labhethāti vuttaṃ hoti. Tena vuttaṃ

1. Khu 6. 6 piṭṭhe.

2. Ma 1. 21 piṭṭhe.

“**brāhmaṇānaṃ antare**”ti. Kevalaṃ vedasatthānurūpaṃ paralokagate saddhāya eva kātabbam, na tadaññaṃ kiñci abhipatthentenāti **saddhanti** nibbacanaṃ dassetuṃ “**matake uddissa katabhatte**”ti vuttaṃ.

Maṅgalādibhatteti ettha ādisaddena ussavadevatārādhanaḍibhatte saṅgaṇhāti. **Yaññabhatteti** pāpasaññaṃādivasena katabhatte.

“Pāpasaññaṃādivatto bhavissatī”ti ādinā hi agghihomo idha yaññaṃ.

Pāhunakānanti atithīnaṃ. Anāgantukānampi pāheṇakabhattaṃ

“pāhunan”tveva vuccatīti āha “**paṇṇākārabhatte vā**”ti. **Āvaṭaṃ** nivāraṇaṃ.

Anāvaṭaṃ anivāraṇaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhatoṣujātābhāvato.

Tenaḥa “**aparissuddho**”ti.

276. **Itthiyā vā itthiṃ karitvāti** ettha karaṇaṃ nāma kiriyāsāmaññaṃvisayaṃ karabhūdhātūnaṃ atthavasena sabbadhātvantogadhattāti āha “**pariyesitvā**”ti. Khattiyakumārassa bhariyābhūtaṃ brāhmaṇakaññaṃ itthiṃ pariyesitvā gahetvā brāhmaṇānaṃ itthiyā vā khattiyāva seṭṭhā, “hīnā brāhmaṇā”ti Pālimudāharitvā yojetabbaṃ. “**Purisena vā purisaṃ karitvāti** etthāpi eseṃa nayo”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Tathāpi hi khattiyakaññāya patibhūtaṃ brāhmaṇakumāraṃ purisaṃ pariyesitvā gahetvā brāhmaṇānaṃ purisena vā khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā. **Kismiñcideva pakaraṇeti** ettha **pakaraṇaṃ** nāma kāraṇaṃ “etasmim̄ nidāne etasmim̄ pakaraṇe”ti-ādīsu² viya, tasmā rāgādivasena pakkhalite ṭhāne hetubhūtetī attho, taṃ pana atthato aparādhova, so ca akattabbakaraṇanti āha “**kismiñcideva dose**”ti ādi. Bhassasaddo bhassapariyāyo. Bhasīyati niratthakabhāvena khipīyatīti hi **bhassaṃ**, chārikā. “Vadhivā”ti etassa atthavacanaṃ “**okiritvā**”ti.

277. Kammakilesehi janetabbo, tehi vā jāyatīti janito, sveṃa **janeto**, manussova. Tathā hi vuttaṃ “ye gottapaṭisārino”ti. Tadeṃaṃ pajāvacaṇaṃ viya jātisaddavasena bahumhi ekavacaṇanti āha “**pajāyāti attho**”ti. Etasmim̄ janetīpi yujjati. **Paṭisarantīti** gottaṃ paṭicca “ahaṃ gotamo, ahaṃ Kassapo”ti-ādinā saraṇaṃ karonti vicinanti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

2. Vi 1. 26, 56 piṭṭhādīsu.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. Imasmiṃ pana siloke āhariyamāne brahmagarukā saddheyyataṃ āpajjissanti, ambaṭṭho ca “vijjācaraṇasampanno”ti padaṃ sutvā vijjācaraṇaṃ pucchissati, evamayaṃ vijjācaraṇaparidīpanī desanā mahājanassa sātthikā bhavissatīti passivā Lokanātho imaṃ silokaṃ sanaṅkumārabhāsitaṃ āharīti imamattampi vibhāvento **“imāya pana gāthāyā”**ti ādimāha. Itarathā hi Bhagavāpi asabbaññū parāvassayo bhaveyya, na ca yujjati Bhagavato parāvassayatā Sammāsambuddhabhāvato. Tenāha “ahampi hi ambaṭṭha evaṃ vadāmi”ti ādi. **Brāhmaṇasamaye siddhanti** brāhmaṇaladdhiyā pākaṭaṃ. Vakkhamānanayena **jātivādādipaṭisamyuttaṃ**. **“Samsanditvā”**ti ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Idāni pana potthakesu “paṭikkhipitvā”ti pāṭho dissati, so ayuttova. Kasmāti ce? Na hi Pāḷiyaṃ brāhmaṇasamayāsiddhaṃ vijjācaraṇaṃ paṭikkhipati, tadeva ambaṭṭhena cintitaṃ vijjācaraṇaṃ ghaṭetvā aviruddhaṃ katvā anuttaraṃ vijjācaraṇaṃ desetīti.

Vādoti laddhi, vacībhedo vā. Tenāha **“brāhmaṇa -pa- ādivacanan”**ti. Laddhipi hi vattabbattā vacanameva. **Idanti** ajjhenajjhāpanayajanayājanādikammaṃ, na vessassa, na khattiyassa, na tadaññesanti atthaṃ **ādisaddena saṅgaṇhāti**. **Sabbatthāti** gottavādamanāvādesu. Tatthāpi hi **gottavādoti** gottaṃ ārabha vādo, Kassapassevidaṃ vaṭṭati, na kosiyassāti-ādivacananti attho. **Mānavādoti** mānaṃ ārabha attukkāmsanaparavambhanavasena vādo, brāhmaṇassevidaṃ vaṭṭati, na suddassāti-ādivacananti attho. **Jātivāde vinibaddhāti** jātisannissita vāde paṭibaddhā. **Sabbatthāti** gottavādavinibaddhādisu. **Gottavādavinibaddhāti** hi gottavāde vinibaddhā. **Mānavādavinibaddhāti** mānavāde vinibaddhā. Ye hi brāhmaṇasseva ajjhenajjhāpanayajanayājanādayoti evaṃ attukkāmsanaparavambhanavasena pavattā, te mānavādavinibaddhā ca honti. **Āvāhavivāhavinibaddhāti** āvāhavivāhesu vinibaddhā. Ye hi vinibaddhattayavasena “arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasi”ti evaṃ pavattanakā, te āvāhavivāhavinibaddhā ca hontīti imamattasesaṃ sandhāya **“esa**

1. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

nayo”ti vuttaṃ. Āvāhavivāhavinibaddhabhāvavibhāvanatthañhi “arahasi vā maṃ tvam, na vā maṃ tvam arahasī”ti Pāḷiyam, vuttaṃ, tadetaṃ jātivādādīhi tīhi padehi yojetabbaṃ. Āvutti-ādinayena hi jātivādādayo dvikkhattumatthadīpakā. Tathā hi ācariyena vuttaṃ “ye pana āvāhavivāhavinibaddhā, te eva sambandhattayavasena ‘arahasi vā maṃ tvam, na vā maṃ tvam arahasī’ti evaṃ pavattanakā”ti¹.

Nanu pubbe vijjācaraṇaṃ puṭṭhaṃ, kasmā taṃ puna pucchatīti codanaṃ sodhento “**tato ambaṭṭho**”ti-ādimāha. Tattha **yatthā**ti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyam. Brāhmaṇasamayasiddhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Laggissāmā**ti olaggā antogadhā bhavissāma. **Tatoti** tāya vijjācaraṇasampadāya. **Avakkipī**ti avacāsi. Paramatthato avijjācaraṇāniyeva “vijjācaraṇāni”ti gahetvā ṭhito hi paramatthato vijjācaraṇesu vibhajiyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hoti. **Yatthā**ti yassaṃ pana vijjācaraṇasampattiyam. Anuttaravijjācaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Jānanakiriyāyoge kammampi yujjanakiriyāyoge kattāyeva upapanno. Padhānakiriyāpekkhā hi kārakāti vuttaṃ “**ayam no vijjācaraṇasampadā nātum vaṭṭati**”ti. Evamīdisesu. **Samudāgamatoti** ādisamuṭṭhānato.

279. Kāmaṃ caraṇapariyāpannattā caraṇavasena niyyātetuṃ vaṭṭati, ambaṭṭhassa pana asamapathagamaṇaṃ nivārento sīlavaseneva niyyātetīti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**caraṇapariyāpannampī**”ti vuttaṃ. Brahmajāle² vuttanayena khuddakādibhedam **tividham sīlam**. **Sīlavasenevā**ti sīlapariyāyavaseneva. **Kiñci kiñci sīlanti** brāhmaṇānaṃ jātisiddham ahim sanādiyamaniyamalakkhaṇaṃ appamattakaṃ sīlam. **Tasmā**ti tathā vijjamānattā, attani vijjamānaṃ sīlamattampi nissāya laggeyyāti adhippāyo. “**Tattha tattheva laggeyyāti** tasmiṃ tasmiṃ yeva brāhmaṇasamayasiddhe sīlamatte ‘caraṇa’ti laggeyyā”ti³ ācariyena vuttaṃ, tadetaṃ Aṭṭhakathāyameva sākāravacanassa vuttattā vicāretabbaṃ, adhippāyamattadassanaṃ vā etaṃ. Ayam panettha attho—**tattha tattheva laggeyyāti** tasmiṃ tasmiṃyeva attani vijjamānasīlamattapaṭisaṃyuttaṭṭhāne “mayampi caraṇasampannā”ti laggeyya, tasmā sīlavaseneva niyyātetīti sambandho. Tathāpasanṅabhāvato pana upari caraṇavaseneva

1. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3, 6, 8 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

niyyātetīti dassento “**yaṃ panā**”ti ādimāha.

Rūpāvacaracatutthajjhānaniddeseneva arūpāvacarajjhānānampi
niddiṭṭhabhāvāpattito “**aṭṭhapi samāpattiyo ‘caraṇan’ti niyyātikā**”ti vuttaṃ.
Tānipi hi aṅgasamatāya catutthajjhānānevāti. **Niyyātitāti** ca asesato nīharitvā
gahitā, nidassitāti attho. **Vipassanāññāto panāti** “so evaṃ samāhite -pa-
āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī”ti ādinā
nayena vipassanāññāto paṭṭhāya.

Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Asampāpuṇantoti** ārabhitvāpi sampajjitumasakkonto.

Avisahamānoti ārabhitumeva asakkonto. “**Khārī**”ti tāpasaparikkhārassetaṃ
adhivacanaṃ, so ca anekabhedoti vibhajitvā dassetuṃ “**araṇī**”ti ādi vuttaṃ.
Tattha **araṇīti** heṭṭhimuparimavasena aggidhamanakaṃ araṇīdvayaṃ.
Kamaṇḍalūti kuṇḍikā. **Sujāti** homadabbi. Sujāsaddo hi homakammaṃ
habyannādīnamuddharaṇatthaṃ katadabbiyaṃ vattati yathā taṃ
Kūṭadantasutte “paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ”ti¹. Tathā hi
imasmiṃyeva ṭhāne ācariyena vuttaṃ “sujāti dabbi”ti². Habyannādīnaṃ
sukhaggahaṇatthaṃ jāyatīti hi **sujā**. Keci pana imamatthamavicāretvā
tunnatthameva gahetvā “sūcī”ti paṭhanti, tadayuttameva ācariyena tathā
avaṇṇitattā. Camati adatīti **camaro**, migaviseso, tassa vālena katā bījanī
cāmarā. **Ādisaddena** tidaṇḍatighaṭikādīni saṅgaṇhāti. Kucchitena
vaṅkākarena jāyatīti **kājo** yathā “kālavaṇan”ti, kacati bhāraṃ bandhati
etthāti vā **kāco**. Duvidhampi hi padamicchanti saddavidū. **Khāribharitanti**
khārīhi paripuṇṇaṃ. Ekena vi-kārena padaṃ vaḍḍhetvā “khārividhan”ti
paṭhantānaṃ vāde samuccayasamāsenā atthaṃ dassento “**ye panā**”ti
ādimāha.

Nanu upasampannaṃ bhikkhuno sāsanikopi yo koci anupasampanno
atthato paricārakova hoti api khīṇāsavasāmaṇero, kimaṅgaṃ pana
bāhirakapabbajiteti anuyogaṃ pati tattha visesaṃ dassetuṃ “**kāmañcā**”ti ādi
vuttaṃ. **Vuttanayenāti** “kappiya -pa-

1. Dī 1. 131 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 306 piṭṭhe.

vattakaraṇavasenā”ti evaṃ vuttanayena. Anekasatasahassasaṃvara vinayasamādānavasena upasampannabhāvassa viṣiṭṭhabhāvato khīṇāsavasāmaṇero pi puthujjanabhikkhuno paricārakoti vutto.

“Navakoṭisahassāni, asītisatakoṭiyo.

Paññāsasatasahassāni, chattimsa ca punāpare.

Ete saṃvaravinayā, Sambuddhena pakāsītā.

Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasamvare”ti¹—

evaṃ vuttappabhedānaṃ anekasatasahassānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādāya sikkhanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi **upasampadā**, tāya cesa upasampadāya puthujjanabhikkhu upasampannoti.

Ayaṃ panāti yathāvuttalakkhaṇo tāpaso. Tāpasā hi kammavādikiriyavādino, na sāsanaṃ paṭāṇibhūtā, yato nesam pabbajitumāgatānaṃ vināva titthiyaparivāseṇa Khandhake pabbajjā anuññātā. Tapo etesamatthīti **tāpasā** ta-kārassa dīghaṃ katvā. “Lomasā”ti ādisu viya hi sa-paccayamicchanti saddavidū². Idam vuttaṃ hoti—kāmaṃ khīṇāsavopi sāmaṇero puthujjanassa bhikkhuno atthato paricārakova hoti, so pana vattakaraṇamatteneva paricārako, na lāmakabhāvena. Tāpaso tu guṇavasena ceva veyyāvaccakaraṇavasena ca lāmakabhāveneva paricārako, na vattakaraṇamattena, evamimesaṃ nānākaraṇaṃ sandhāya tāpasasseva paricārakatā vuttāti.

“**Kasmā**”ti ādinā codako kāraṇaṃ codeti. “**Yasmā**”ti ādinā ācariyo kāraṇaṃ dassetvā pariharati. Evaṃ saṅkhepato pariharitamattaṃ vivarituṃ “**imasmiñhi**”ti ādi vuttaṃ. **Asakkontanti** asamatthanena vippaṭipajjantaṃ alajjim. **Khuradhārūpamanti** khuradhārānaṃ matthakeneva akkamitvā gamanūpamaṃ. **Bahujanassammatāti** mahājanena seṭṭhasammatā. **Aññeti** apare bhikkhū. **Idhāti** tāpasapabbajjāya. Chandena saha carantīti **sachandacārino**, yathākāmaṃ paṭipannakāti vuttaṃ hoti. **Anusikkhantoti** diṭṭhānugatiyā sikkhanto. **Tāpasāva bahukā honti**, na bhikkhū.

1. Visuddhi 1. 44; Apadāna-Ṭṭha 2. 253; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhesu.

2. Saddanītisuttamālāyaṃ taddhitakappe 883 suttam passitabbaṃ.

Kudālapīṭakānaṃ nibbacanaṃ heṭṭhā vuttameva.

Bahujanakuhāpanatthanti bahuno janassa vimhāpanattham. **Aggisālanti** aggihuttasālaṃ. **Nānādārūhīti** palāsarukkhadaṇḍādīhi nānāvidhasamidhādārūhi. **Homakaraṇavasenāti** yaññakaraṇavasena.

Udakavasenettha **pānāgāraṃ**. Tenāha “**pānīyaṃ upatṭhapetvā**”ti ādi. Yaṃ bhattapuṭaṃ vā yāni taṇḍulādīni vāti sambandho. **Ambilayāgu** nāma takkādi-ambilasamīyuttā yāgu. Taṇḍādīhi āmasitabbato cīvarādi **āmisam** nāma. **Vaḍḍhiyāti** diguṇatiguṇādivaḍḍhiyā. **Kuṭumbaṃ saṇṭhapetīti** dhanam paṭiṭṭhāpeti. Yathāvuttamattham Pāḷiyam nidassanamattena vuttanti āha “**idam panassa paṭipattimukhan**”ti, idam pana Pāḷivacanaṃ assa catutthassa puggalassa kohaññapaṭipattiyā mukhamattanti attho. Kasmāti ce? So hi nānāvidhena kohaññena lokam vimhāpayanto tattha acchati. Tenāha “**iminā hī**”ti-ādi. **Evanti** “tattha pānīyaṃ upatṭhapetvā”ti-ādinā vuttanayena.

“Sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhā”ti dhammādhiṭṭhānanayena dassitameva puggalādhiṭṭhānanayena vivarituṃ “**aṭṭhavidhā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Khalādīsu manussānaṃ santike upatiṭṭhitvā vīhimuggamāsatilādīni bhikkhācariyaniyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanaṃ **uñchā**, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā**. Aggipakkikāya bhattabhikkhāya jīvantīti **aggipakkikā**, na aggipakkikā **anaggipakkikā**, taṇḍulabhikkhāya eva jīvikāti vuttaṃ hoti. Uñchācariyā hi khalādīni gantvā upatiṭṭhitvā manussehi diyyamānaṃ khalaggaṃ nāma dhaññaṃ paṭiggaṇhanti, anaggipakkikā pana tādisamapaṭiggaṇhitvā taṇḍulameva paṭiggaṇhantīti ayametesam viseso. Na sayam pacantīti **asāmapākā**, pakkabhikkhāya eva jīvikā. Ayo viya kaṭṭhino muṭṭhippamāṇo pāsāṇo **ayamuṭṭhi** nāma, tena vattantīti **ayamuṭṭhikā**¹. Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco **dantavakkalaṃ**, tena vattantīti **dantavakkalikā**. Pavattam rukkhādito pātāpitaṃ phalaṃ bhuñjanti silenāti **pavattaphalabhojino**. Paṇḍupalāsasaddassa ekasesanayena dvidhā attho, jīṇṇatāya paṇḍubhūtaṃ palāsañceva jīṇṇapakkabhāvena taṃsadisaṃ

1. Asmamuṭṭhikā (Aṭṭhakathāyaṃ Dī-Ṭī 1. 307 piṭṭhe ca.)

pupphaphalādi cāti. Tena vakkhati “sayam patitāneva pupphaphalapaṇḍupalāsādīni khādantā yāpentī”¹, tena vattantīti **paṇḍupalāsikā**, sayampatitapaṇṇapupphaphalabhojino. Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Keṇiyajaṭilavatthu** Khandhakavaṇṇanāya² gahetabbaṃ.

Saṅkaḍḍhitvāti bhikkhācariyāvasena ekajjhaṃ katvā.

Taṇḍulabhikkhanti taṇḍulameva bhikkhaṃ. Bhikkhitabbā yācitabbā, bhikkhūnaṃ ayanti vā **bhikkhāti** hi bhikkhāsaddo taṇḍulādīsupi niruḷho. Tena vuttaṃ “**pacitvā paribhuñjantī**”ti.

Bhikkhāpariyetṭhi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā bhikkhāya pariyesanā nāma dīnavuttibhāvena dukkhā.

Ye pana “pāsāṇassa pariggaho nāma dukkho pabbajitassā”ti danteheva uppāṭetvā khādanti, te **dantavakkalikā nāmāti** ayaṃ Aṭṭhakathāmuttakanayo.

Paṇḍupalāsasaddo pupphaphalavisayopi sadisatākappanenaṭi dasseti “**pupphaphalapaṇḍupalāsādīni**”ti iminā.

Teti paṇḍupalāsikā. Nidassanamattametaṃ aññesampi tathā bhedasambhavato. **Pāpuṇanaṭṭhāneti** gahetuṃ sampāpuṇanaṭṭhāne. **Ekarukkhato**ti paṭhamam upagatarukkhato.

Kathamettāvatā sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhāti codanā na tāva visodhitāti āha “**imā panā**”ti ādi. **Catūhiyevāti** “khārividhamādāya”ti ādinā vuttāhi pavattaphalabhojanikā, kandaṃūlaphalabhojanikā, agyāgārikā, āgārikā ceti catūhi eva tāpasapabbajjāhi. **Agāraṃ bhajantīti** agāraṃ nivāsabhāvena upagacchanti. Iminā hi “catudvāraṃ agāraṃ karitvā acchatī”ti ādinā idha vuttāya catutthāya tāpasapabbajjāya tesamavarodhatam dasseti. Evamitaresupi paṭilomato yojanā veditabbā. Aggiparicaraṇavasena **agyāgāraṃ**

1. Dī-Ṭṭha 1. 242 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 382 piṭṭhe.

bhajanti. Evaṃ pana tesamavarodhataṃ vadanto tadanurūpaṃ imesampi paccekaṃ duvidhataṃ dassetiṭi daṭṭhabbāṃ.

281. Ācariyena Pokkharasātinā saha pavattatīti **sācariyako**, tassa. **Apāyamukhampīti** vināsakāraṇampi. Pageva vijjācaraṇasampadāya sandissaneti pi-saddo garahāyaṃ. Tena vuttaṃ “**api nu tvaṃ imāya anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sandissasi sācariyako**”ti-ādi. Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—“no hidaṃ bho Gotamā”ti sandissanāṃ paṭikkhipivā asandissanākārameva vibhāvetuṃ “**ko cāhan**”ti ādi vuttaṃ. Sācariyako ahaṃ ko ca kīdiso hutvā anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sandissāmi, anuttarā vijjācaraṇasampadā kā ca kīdisā hutvā sācariyake mayi sandissati, ārakā ahaṃ -pa- sācariyakoti saha pāṭhasesena yojanā.

282. Apāye vināsanupāye niyutto **āpāyiko**. Tabbhāvaṃ na paripūreti paripūretuṃ na sakkotīti **aparipūramāno**, tabbhāvena aparipūṇṇoti attho. Attanā āpāyikena hontenāpi tabbhāvaṃ aparipūramānena Pokkharasātinā esā vācā bhāsītāti atthato sambandhattā katvatthe cetāṃ paccattavacananti āha “**āpāyikenāpi aparipūramānenā**”ti. Apica attanā aparipūramānena āpāyikenāpi sayāṃ aparipūramānāpāyikena hutvāpi Pokkharasātinā esā vācā bhāsītāti atthayuttito itthambhūtalakkhaṇe cetāṃ paccattavacantipi evaṃ vuttaṃ. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti. Keci pana “karaṇatthameva dassetuṃ evaṃ vuttan”ti vadanti, tadayuttameva padadvayassa kattupadena samānatthattā, samānatthānaṅca padānaṃ aññamaññaṃ karaṇabhāvānupapattito, amatipapañcena.

Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyateti datti, sā eva **dattikanti** āha “**dinnakan**”ti. Adātukāmampi dātukāmaṃ katvā sammukhā paramāvaṭṭeti sammūḷhaṃ karoti etāyāti **sammukhāvaṭṭanī**. Tenāha “**na demīti vatthum na sakkotī**”ti. Puna **tassāti** brāhmaṇassa. Kāraṇānurūpaṃ rājūnaṃ puṇṇapattanti āha “**kasmā**

me dinno”ti. **Saṅkhalalitakuṭṭhanti** dhotasaṅkhamiva setakuṭṭham. Setapokkhararajatato guṇasamānakāyattā evamāha. **Anugacchatīti** paramanubandhati.

Yadi duvidhenapi kāraṇena rājā brāhmaṇassa sammukhābhāvaṃ na deti, atha kasmā tadupasaṅkamanāṃ na paṭikkhittanti āha **“yasmā panā”**ti ādi. **“Khattavijjāyāti nītisatthe”**ti¹ ācariyena vuttam. Heṭṭhāpi **Brahmajālavannaṇāyaṃ** evam vuttam **“khattavijjāti abbheyamāsurakkharājasatthādīnītisatthan”**ti². **Dussamettha tirokaraṇiyaṃ**. Tenāha **“sānipākārassa anto thatvā”**ti. Antasaddena pana tabbhāvena pade vadḍhiyamāne **dussantaṃ** yathā **“vananto”**ti. **“Payānti saddham,** sassatikaṃ vā. Tenāha abhiharitvā dinnan”ti¹ ācariyena vuttam, tasmā matakabhattasaṅkhepena vā niccabhattasaṅkhepena vā abhiharitvā dinnam bhikkhanti attho veditabbo. **“Ayaṃ panā”**ti ādi atthāpattivacanam. **Niṭṭhanti** nicchayaṃ. Kasmā pana Bhagavā brāhmaṇassa evarūpaṃ amanāpaṃ mammavacanam avocāti codanam kāraṇam dassetvā sodhetum **“idaṃ panā”**ti-ādi vuttam. Rahassampi paṭicchannampi mammavacanam pakāsesīti sambandho.

284. Rājāsanam nāma hatthikkhandhapadesam sandhāya **“hatthigīvāya vā nisinno”**ti Pāḷiyam vuttam. **Rathūpatthareti** rathassa upari attharitapadese. Tenāha **“rathamhi”**ti-ādi. **Uggatuggatehīti** uggatānamatisayena uggatehi. Na hi vicchāsamāso lokikehi abhimatoti. Rañño apaccam **rājañño**, bahukattam pati, ekasesanayena vā **“rājaññehi”**ti vuttam. **Pākaṭamantananti** pakāsabhūtam mantanam. Tadevidhādhippetam, na rahassamantanam suddādhipi suyyamānassa icchittā. Tena vuttam **“atha āgaccheyya suddo vā suddadāso vā”**ti ādi. **Tādisehiyevāti** rañño ākārasadiseheva. Tassatthassa sādhanasamattham vacanam raññā bhaṇitam yathā, tathā sopi tassatthassa sādhanasamatthameva bhaṇitam vacanam apinu bhaṇatīti yojetabbam.

285. **“Pavattāro”**ti etassa pāvacaṇabhāvena vattāroti saddato attho. Yasmā pana te tathābhūtā mantānam pavattakā nāma,

1. Dī-Ṭī 1. 307 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 88 piṭṭhe.

tasmā adhippāyato atthaṃ dassetuṃ **“pavattayitāro”**ti vuttaṃ. Vadasaddena, hi tupaccayena ca **“vattāro”**ti padasiddhi, tathā vatusaddena **“pavattayitāro”**ti. Idam ācariyassa¹ ca Ācariyasāriputtattherassa ca mataṃ. Vatusaddeneva **“pavattāro”**ti padasiddhiṃ dassetiṭipi keci vadanti. Padadvayassa tulyādhikaraṇattā **“mantamevā”**ti vuttaṃ. **“Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥḥena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padan”**ti hi tulyādhikaraṇaṃ hoti, anupanītāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbāya mantanakiriyaṃ padamadhigamupāyantipi **mantapadanti** Aṭṭhakathāmuttako nayo. **Gīṭanti** gāyanavasena sajjhāyitaṃ, gāyanampidha udattānudattādisarasampādanavaseneva adhippetanti vuttaṃ **“sarasampattivaseṇā”**ti. Pāvacaṇabhāvena **aññesaṃ vuttaṃ**. Tamaññesaṃ vādāpanavasena **vācitaṃ**. Saṅgahetvā uparūpari saññūḥhāvasena **samupabyūḥhaṃ**. Iruvedayajurvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekam mantabrahmādivasena², ajjhāyānuvākādivasena ca **rāsikataṃ**. Yathāvuttanayeneva **piṇḍaṃ katvā ṭhapitaṃ**. **Aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti** aññesaṃ kammabhūtānaṃ tehi vācāpitaṃ mantapadaṃ etarahi brāhmaṇā aññesaṃ anuvācēpenti.

Tesanti mantakattūnaṃ. Dibbacakkhuparibhaṇḍaṃ yathākammūpagaññaṃ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisaṇca pubbenivāsānussatiññaṃ sandhāya **“dibbena cakkhunā”**ti vuttaṃ. Ato dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagaññaṇena sattānaṃ kammassakatādini ceva dibbacakkhusadisena pubbeni vāsānussatiññaṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiṇca oloketvāti attho gahetabbo. Rūpameva hi paccuppannaṃ dibbacakkhussa ārammaṇanti tamidha aṭṭhānagataṃ hoti. **Pāvacaṇena saha saṃsanditvāti** yaṃ Kassapasammāsambuddhena vuttaṃ vaṭṭasannissitaṃ vacanaṃ, tena saha saṃsanditvā aviruddhaṃ katvā. Na hi tesam vivaṭṭasannissito attho paccakkhato hoti. **Ganthimsūti** pajjagajjabandhavasena sakkatabhāsāya bandhimsu. **Aparā pareti** aṭṭhakādīhi aparā aññepi pare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pāṇātipātādīni pakkhipitvāti** aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesveva pāṇātipātādīkilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akāmsūti** suttanipāte **brāhmaṇadhammikasuttā**dīsu³ āgatanayena

1. Dī-Ṭī 1. 308 piṭṭhe.

2. Mantabrāhmaṇādivasena (Ka)

3. Khu 1. 322 piṭṭhe.

samkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Isī**ti nidassanamattam. “Isi vā isitthāya paṭipanno vā”ti hi vattabbam. Kasmā panettha paṭiññāgahaṇavasena desanāsotapatitam na karotīti āha “**idha Bhagavā**”ti-ādi. **Idhāti** “tyāham mante adhīyāmi, ‘sācariyako’ti tvam maññasī”ti vuttaṭṭhāne. **Paṭiññam aggahetvāti** yathā heṭṭhā paṭiññā gahitā, tathā “tam kim maññasi ambaṭṭha, tāvatā tvam bhavissasi isi vā isitthāya vā paṭipanno sācariyakoti, no hidam bho gotamā”ti evam idha paṭiññam aggahetvā.

286. **Nirāmagandhāti** kilesāsucivasena vissagandharahitā.

Anitthigandhāti itthīnam gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā. **Rajojalladharāti** pakatirajasedādi jalladharā. **Pākārapurisaguttīti** pākārāvaraṇam, purisāvaraṇaṇca. Ettha pana “**nirāmagandhā**”ti etena tesam dasanam brāhmaṇānam vikkhambhi takilesatam dasseti, “**anitthigandhā, brahmacārino**”ti ca etena ekavīhāritam, “**rajojalladharā**”ti etena maṇḍanavibhūsanābhāvam, “**araññāyatane pabbatapādesu vasimsū**”ti etena manussūpacāram pahāya vivittavāsam, “**vanamūlaphalāhārā vasimsū**”ti etena sālīmaṃsodanādīpaṇītāhārapaṭikkhepam, “**yadā**”ti ādinā yānavāhanapaṭikkhepam, “**sabbadisāsū**”ti ādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepam. Evaṇca dassento micchāpaṭipadāpakkhikam sācariyakassa ambaṭṭhassa vuttim upādāya sammāpaṭipadāpakkhikāpi tesam brāhmaṇānam vutti ariyavinaye sammāpaṭipattim upādāya micchāpaṭipadāyeva. Kathaṇhi nāma te bhavissati sallekhapaṭipattiyuttatāti. “Evam su te”ti ādinā Bhagavā Ambaṭṭham santajjento niggahātītipi vibhāveti. Idaṇhi vakkhamānāya Pāliya piṇḍatthadassananti.

Dussapaṭṭikā **dussapaṭṭam**. Dussakalāpo **dussaveṇī**. **Veṭṭhakehīti** veṭṭhakapaṭṭakehi, dussehi samveṭṭhetvā katanamitaphāsukāhīti vuttam hoti. **Kappetunti** kattarikāya chinditum. **Kappitavālehīti** etthāpi eseva nayo. “Na bhikkhave massu kappāpetabban”ti-ādīsu¹ viya hi **kapusaddo** chedane vattati. **Yuttaṭṭhānesūti** gīvāsīsavāladhīsu. **Vālāti** tesu ṭhānesu jāyamānā lomā. Sahacaraṇavasena, ṭhānīnāmena vā

1. Vi 4. 274 piṭṭhe.

“**kuttavālā**”ti vuttā. Keci pana “vālayuttattā”ti pāṭham kappetvā vālarūpayuttattāti attham vadanti, Pāḷiyānapekkhanameva tesam doso. “Kuttavālehi vaḷavārathehi”ti Pāḷiyam vuttam. **Samantānagaranti** nagarassa samantato. **Pākārassa adbhohāge katasudhākammam** ṭhānam nagarassa samīpe kattabbato, upakāraḷaṇato ca “**upakārikā**”ti vuccati. Nagarassa upakārikā etāsanti **nagarūpakārikāyo**, rājadhānī-apekkhāya itthiliṅganiddeso. Tenāha “**idha panā**”ti ādi. **Matī**ti vicikicchāvasena anekamśikajānanā. Upari desanāya avaḍḍhakāraṇam dassento “**idam Bhagavā**”ti-ādimāha. Pāḷiyam **so mam pañhenā**ti so jano mam pucchāvasena sodheyya. **Aham veyyākaraṇena sodhessāmī**ti ahampimam vissajjanāvasena sodhessāmīti yathārahamadhikāraḷasena attho veditabbo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. “**Nisinnānan**”ti ādi anādare sāmivacanam, visesanam vā. Saṅkucite iriyāpathe anavasesato lakkhaṇānam dubbibhāvanato “**na sakkoti**”ti vuttam, tathā suvibhāvanato pana “**sakkoti**”ti. Pariyesanasukhatthameva tadāciṇṇatā daṭṭhabbā. **Tenā**ti duvidhenapi kāraṇena.

Gavesīti nāṇena pariyesanamakāsi. **Gaṇayantoti** nāṇeneva saṅkalayanto. **Samānayī**ti sammā ānayaḷi samāhari. “**Kaṅkhatī**”ti padassa ākaṅkhatīti atthoti āha “**aho vatā**”ti ādi. Anupasaggampi hi padam katthaci sa-upasaggamiva atthavisesavācakam yathā “gotrabhū”ti. **Tato tato** sarīrappadesato. **Kicchati**ti kilamati. Tenāha “**na sakkoti daṭṭhun**”ti. **Tāyā**ti “vicinanto kicchati”ti vuttāya **vicikicchāya**. **Tatoti** sannīṭṭhānam agamanato. Evaṃ “kaṅkhatī”ti padassa āsisanattatam dassetvā idāni saṃsayatthatam dassento “**kaṅkhāya vā**”ti-ādimāha. Tattha **kaṅkhāyā**ti “kaṅkhatī”ti padena vuttāya kaṅkhāya. Asatvapadhānāhi ākhyātikam. Esa nayo sesesupi. Avatthāpabhedagatā vimati eva “**tīhi dhammehī**”ti vuttā, tippakārehi saṃsayadhammehīti attho. **Kālusiyabhāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Vatthikosenāti nābhiyā adhobhāgasan̄khāte vatthimhi jātena liṅgapasibbakena. “Aṇḍakoso”ti ādīsu¹ viya hi kosa-saddo pariveṭhakapasibbake vattati. Vatthena guhitabbattā **vatthaguyham**. Yasmā Bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ sabbabuddhāveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannibhaṃ, attano saṅghānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubbhāvaṃ, vikaṣamānatapaniyā’ravindasamuḍḍalakesarāvattavilāsaṃ, sañjhāpabhānuraññitajalavanantarābhillakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhaṅ ca attano siriya abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaparicitabrahmacariyādhikārātāya, saṅghitasan̄ghānasampattiyā ca kopīnampi samānaṃ akopīnameva jātaṃ. Tena vuttaṃ “**Bhagavato hī**”ti ādi. **Varavāraṇassevāti** varagandhahatthino iva. **Pahūtabhāvanti** puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo. Tanumudusukumārādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. “Tathārūpan”ti idaṃ samāsapadanti āha “**taṃrūpan**”ti. **Etthāti** yathā ambaṭṭho kosohitaṃ vatthaguyhamaddassa, tathā iddhābhisāṅkhāramabhisāṅkharāṇe. Iminā hi “tathārūpaṃ iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkharī”ti-ādi pāḷiparāmasanaṃ, ato cettha saha iddhābhisāṅkhāranayena vatthaguyhadassanakāraṇaṃ milindapañhāpāṭhena² vibhāvitaṃ hoti. Keci pana “vatthaguyhadassane”ti parāmasanti, tadayuttameva. Na hi taṃ Pāḷiyaṃ, Aṭṭhakathāyañca atthi, yaṃ evaṃ parāmasitabbaṃ siyā, iddhābhisāṅkhāranayo ca avibhāvito hoti. **Kimettha aññena vattabbaṃ** catupaṭṭisambhidāpattena chaḷabhiññena vādivarena bhādan̄tānāgasenattherena vuttanayeneva sampaṭṭicchitabbattā. Hirī karīyate etthāti **hirikaraṇaṃ**, tadeva okāso tathā, hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Uttarassāti** suttanipāte āgatassa uttaramāṇavassa³. Sabbesampi cetesaṃ vatthu suttanipātato gahetabbaṃ.

Chāyanti paṭibimbaṃ. Kathaṃ dassesi, kīdisaṃ vāti āha “**iddhiyā**”ti ādi. **Chāyārūpakamattanti** Bhagavato paṭibimbarūpakameva, na pakativatthaguyhaṃ, tañca Buddhasantānato vinimuttattā rūpakamattaṃ Bhagavatā sadisavaṇṇasaṅghānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakameva hoti, evañca katvā appakatthena ka-kārena visesitavacanaṃ upapannaṃ hoti. Chāyārūpakamattaṃ iddhiyā abhisāṅkharitvā

1. Ma 1. 105, 149; Ma 2. 2; Am 2. 493; Vi 1. 4, 6 piṭṭhesu. 2. Khu 11. 168 piṭṭhe.

3. Ma 2. 334 piṭṭhe.

dassetīti sambandho. “Taṃ pana dasseto Bhagavā yathā attano Buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dassetī”¹ti¹ ācariyā vadanti. Tadetam Bhadanta Nāgasenattherena vuttena iddhābhisaṅkhatachāyārūpakamattadassanavacanena saṃsandati ceva sameti ca yathā taṃ “khīrena khīraṃ, gaṅgodakena yamunodakan”ti daṭṭhabbaṃ. Tathāvacaneneva hi sesabuddharūpassa taṅkhaṇe adassitabhāvo atthato āpanno hoti. Nivāsananivatthatādivacanena panettha Buddhasantānato vinimuttassapi chāyārūpakassa nivāsanādi-abahigatabhāvo dassito, na ca codetabbaṃ “kathaṃ nivāsanādi-antaragataṃ chāyārūpakam Bhagavā dasseti, kathaṃca ambaṭṭho passati”ti. Acinteyyo hi iddhivisayoti. **Chāyam diṭṭheti** chāyāya diṭṭhāya. **Etanti** chāyārūpakam. Bujjhanake sati jīvitanimittampi **hadayamaṃsaṃ dasseyyāti** adhippāyo. **Ninnetvāti** nīharitvā. Ayameva vā pāṭho. **Kallosīti** vissajjane tvaṃ kusalo cheko asi, yathāvutto vā vissajjanāmaggo upapanno yutto asīti attho. “Kusalo”ti keci paṭhanti, ayuttametam. Milindapañhe hi sabbattha vissajjanāvasāne “kallo”icceva diṭṭhoti.

Ninnāmetvāti mukhato nīharaṇavasena kaṇṇasotādi-abhimukhaṃ paṇāmetvā, adhippāyameva dassetum “**nīharitvā**”ti vuttam. **Kathinasūcim viyāti** ghanasukhumabhāvāpādanena kakkhaḷasūcimiva katvā. **Tathākaraṇenāti** kathinasūcim viya karaṇena. **Etthāti** pahūtajivhāya. **Mudubhāvo, dīghabhāvo, tanubhāvo** ca dassito amuduno ghanasukhumabhāvāpādanatthamasakkuṇeyyattāti ācariyena² vuttam. Tatrāyamadhippāyo—yasmā mudumeva ghanasukhumabhāvāpādanattham sakkoti, tasmā tathākaraṇena mudubhāvo dassito aggi viya dhūmena. Yasmā ca muduyeva ghanasukhumabhāvāpajjanena dīghagāmi, tasmā kaṇṇasotānumasanena dīghabhāvo dassito. Yasmā pana mudu eva ghanasukhumabhāvāpajjanena tanu hoti, tasmā nāsikāsotānumasanena tanubhāvo dassitoti. Aputhulassa tathāpaṭicchādanatthamasakkuṇeyyattā **nalāṭacchādanena puthulabhāvo** dassito.

289. Patthento hutvā udikkhantoti yojetabbaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 310 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 310 piṭṭhe.

290. Mūlavacanāṃ **kathā**. Paṭivacanāṃ **sallāpo**.

291. “Uddhumātakan”ti ādīsu¹ viya ka-saddo jigucchanatthoti vuttam **“tameva jigucchanto”**ti. **Tamevāti** paṇḍitabhāvameva, ambaṭṭhamevātipi attho. Ambaṭṭham hi sandhāya evamāha. Tathā hi Pāḷiyam vuttam “evam -pa- Ambaṭṭham māṇavam etadavocā”ti. Kāmañca ambaṭṭham sandhāya evam vuttam, nāmagottavasena pana aniyamaṃ katvā garahanto puthuvacanena vadatīti veditabbam. “Yadeva kho tvaṃ”ti etassa aniyamavacanassa “evarūpenā”ti idaṃ niyamavacananti dasseti **“yādiso”**ti- ādinā. Bhāvenabhāvalakkhaṇe bhumavacanatthe karaṇavacananti vuttam **“edise atthacarake”**ti. **Na aññatrāti** na aññattha sugatiyam. Ettha pana “atthacarakenā”ti iminā byatirekamukhena anatthacarakatāmyeva vibhāvetīti daṭṭhabbam. “Upaneyya upaneyyā”ti idaṃ tvādyantaṃ vicchāvacananti āha **“brāhmaṇo kho panā”**ti-ādi. **Evam upanetvā upanetvāti** taṃ taṃ dosaṃ upanīya upanīya. Tenāha **“suṭṭhu dāsādibhāvaṃ āropetvā”**ti. **Pātesīti** pavaṭṭanavasena pātesi. Yañca agamāsi, tampi assa tathāgamanasaṅkhātāṃ ṭhānaṃ acchinditvāti yojanā.

Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā

292-3-6. Kittako pana soti vuttam **“sammodanīyakathāyapi kālo natthī”**ti. **Āgamā nūti** āgato nu. **Khoti** nipātamattam. **Idhāti** ettha, tumhākaṃ santikanti attho. **Adhivāsetūti** sādīyatu, taṃ pana sādīyanaṃ idha manasāva sampaṭiggaho, na kāyavācāhīti āha **“sampaṭicchātū”**ti. Ajja pavattamānaṃ **ajjatanam**, puññaṃ, pītipāmojjañca, imamattham dassetuṃ **“yam me”**ti-ādi vuttam. **Kāranti** upakāraṃ, sakkāraṃ vā. **Acopetvāti** acāletvā.

297. **“Sahatthā”**ti idaṃ karaṇatthenissakkavacanāṃ. Tenāha **“sahatthenā”**ti. **Suhitanti** dhātāṃ, jighacchādikkhābhāvena vā sukhitaṃ. **Yāvadatthanti** yāva attho, tāva bhojanena tadā kataṃ. Paṭikkhepapavāraṇāvettha adhippetā, na nimantanapavāraṇāti āha **“alan”**ti ādi. **“Hatthasaññāyā”**ti nidassanamattam aññattha mukhavikārena, vacībhedena ca paṭikkhepassa

1. Saṃ 3. 115; Visuddhi 1. 173 piṭṭhesu.

vuttattā, ekakkhaṇepi ca tathāpaṭikkhepassa labbhanato. Onītā pattato pāṇi etassāti **onītapattapāṇī**ti bhinnādhikaraṇavisayo tipado bāhiratthasamāso. Muddhajaṇa-kārena, pana saññogata-kārena ca **oṇittasaddo** vinābhūtetī dasseti “**oṇittapattapāṇintipi pāṭho**”ti-ādinā. Sucikaraṇatthe vā **oṇittasaddo**. Oṇittam āmisāpanayanena sucikataṃ pattam, pāṇi ca assāti hi **oṇittapattapāṇi**. Tenāha “**hatthe ca pattañca dhovivā**”ti. “Oṇittam nānābhūtam vinābhūtam, āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattam pāṇito assāti oṇittapattapāṇi”ti¹ **Sāratthadīpaniyam** vuttam. Tattha pacchimavacanam “**hatthe ca pattañca dhovivā**”ti iminā asaṃsandanato vicāretabbam. **Evambhūtanti** “bhuttāvim onītapattapāṇin”ti vuttappakārena bhūtam.

298. **Anupubbimkathanti** anupubbam kathetabbam katham. Tenāha “**anupaṭipāṭikathan**”ti. Kā pana sāti āha “**dānānantaram sīlan**”ti ādi, tenāyamatto bodhito hoti—dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle paṭiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu vinissaṭabhāvato sukheva sīlāni samādiyati, tattha ca suppaṭiṭṭhito hoti, sīlena dāyakaṭṭhāgāhakasuddhito parānuggaham vatvā parapīṭānivattivacanato, kiriyadhammam vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetum vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaram sīlakathā** kathetabbā. Tañce² dānasīlam vaṭṭanissitam, ayam bhavasampatti tassa phalanti dassanattam **sīlakathānantaram saggakathā**. Tāya hi evam dassitam hoti “imehi dānasīlamayehi, paṇītapāṇītarādibhedabhinnehi ca puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītapāṇītarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbasampattiyo laddhabbā”ti. Svāyam saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathā pana tehi anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattam **saggakathānantaram maggakathā**. Maggañca kathentena tadadhigamupāyadassanattam kāmānam ādinavo, okāro, saṃkilesa, nekkhamme ānisamso ca kathetabbo. Saggapariyāpanāpi hi sabbe kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā, pageva

1. Sārattha-Ṭī 1. 458 piṭṭhe.

2. Tam pana (Ka)

itaretī **ādīnavo**, sabbepe kāmā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasamhitāti lāmakabhāvo **okāro**, sabbepe bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti **samkilesa**, sabbasamkilesavippayuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti. Ayampi attho bodhitoti veditabbo. **Maggoti** hi ettha **īti**-saddena ādyatthena kāmādīnavādīnampi saṅgahoti ayamattavaṇṇanā katā. Tenāha “seyyathidaṃ? Dānakathaṃ silakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ samkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāseti”ti. Vitthāro **Sāratthadīpaniyam**¹ gahetabbo.

Kasi-saddo nāṇena gahaṇeti āha “**gahitā**”ti ādi. Sāmaṃsaddena nivattetabbamatthaṃ dasseti “**asādhāraṇā aññesaṃ**”ti iminā, lokuttaradhammādhigame parūpadesavigatattā, ekeneva loke paṭhamaṃ anuttarāya sammāsambodhiyā abhisambuddhattā ca aññesamasādhāraṇāti vuttaṃ hoti. **Dhammacakkhanti ettha sotāpattimaggova adhippeto**, na **Brahmāyusutte**² viya heṭṭhimā tayo maggā, na ca **Cūlarāhulovādasutte**³ viya āsavakkhayo. “Tassa uppatti-ākāradassanatthan”ti kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇameva, na saṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sodhento “**tañhī**”ti ādimāha. **Kiccavasena**ti asammohapaṭivedhakiccavasena.

Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Pāḷiyam “**diṭṭhadhammo**”ti ādisu dassanaṃ nāma nāṇato aññampi cakkhādidassanaṃ atthīti tannivattanatthaṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti ca nāṇapattito aññāpi kāyagamaṇādipatti vijjatīti tato visesadassanatthaṃ “**viditadhammo**”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditadhammataṃ dassetuṃ “**pariyogāḷhadhammo**”ti vuttaṃ, tenassa saccābhisambodhameva dīpeti. Maggañāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādicatukiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti. Tenāha “**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo**”ti. “Kathaṃ pana ekameva nāṇaṃ ekasmiṃ khaṇe cattāri kiccāni sādheṇtaṃ pavattati. Na hi tādisaṃ loke diṭṭhaṃ, na āgamo vā tādiso

1. Sārattha-Ṭī 3. 192, 193, 194 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 334 piṭṭhe. 3. Ma 3. 324 piṭṭhe.

atthī”ti na vattabbaṃ. Yathā hi padīpo ekasmimīyeva khaṇe vaṭṭim dahati, snehaṃ pariyādiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañcāpi dasseti, evametam nāṇanti daṭṭhabbaṃ. “Maggasamaṅgissa nāṇaṃ dukkhepetam nāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ nāṇaṃ, dukkhanirodhepetam nāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ nāṇaṃ”ti¹ suttapadampettha udāharitabbanti.

Tiṇṇā vicikicchāti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavattukā, aṭṭhavattukā ca vicikicchā **anena** vitiṇṇā. **Vigatā kathamkathā**ti pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā kathamkathā **assa** vigatā samucchinnā. **Visāradabhāvaṃ pattoti** sārājjaḥkārānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā, tappaṭipakkhesu ca silādiguṇesu suppatiṭṭhitattā visāradabhāvaṃ veyyattiyam patto adhigato. Sāyaṃ vesārajappatti suppatiṭṭhitatā katthāti codanāya “Satthusāsane”ti vuttanti dassento “**kattha? Satthusāsane**”ti āha. Attanāva paccakkhato diṭṭhattā, adhigatattā ca na assa paccayo paccetabbo paro atthīti attho. Tatthādhippāyamāha “**na parassā**”ti ādinā. **Na vattatī**ti na pavattati, na paṭipajjati vā, na param pacceti pattiyāyatīti **aparappaccayoti**pi yujjati. Yaṃ panettha vattabbampi avuttaṃ, tadetaṃ pubbe vuttattā, parato vuccamānattā ca avuttanti veditabbaṃ.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhiti
buddhikantivīriyādidhammasamaṅginā sātṭhakatthe piṭakattaye
asaṅgāsamaṅhīravisāradaññācārīnā
anekappabhedasakasamayasantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇīnā
mahāveyyākaraṇena Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmattherena
mahādhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 341 piṭṭhe.

4. Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā

300. Evaṃ Ambaṭṭhasuttam samvaṇṇetvā idāni Soṇadaṇḍasuttam samvaṇṇento yathānupubbam samvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetum, Ambaṭṭhasuttassānantaram saṅgītassa suttassa Soṇadaṇḍasuttabhāvaṃ vā pakāsetum “**evaṃ me sutam -pa- Aṅgesūti Soṇadaṇḍasuttan**”ti āha. Sundarabhāvena sātisayāni aṅgāni etesamatthīti **aṅgā** taddhitapaccayassa atisayaviṣiṭṭhe atthitā-atthe pavattito, padhānato rājakumārā, ruḥhivasena pana janapadoti vuttam “**aṅgā nāmā**”ti ādi. **Idhāpi adhippetā**, na Ambaṭṭhasutte eva. “**Tadā kirā**”ti ādi tassā cārikāya kāraṇavacanam. Āgamane ādīnavam dassetvā paṭikkhipanasena **āgantum na dassanti**, nānujānissantīti adhippāyo.

Nilāsokakaṇikārakoviḷārakundarājarukkhādisammissatāya tam campakavanam **nīlādipaṅcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitam**, na campakarukkhānaññeva nīlādipaṅcavaṇṇakusumatāyāti vadanti, tathārūpāya pana dhātuyā campakarukkhāya nīlādipaṅcavaṇṇampi kusumam pupphanti. Idānipi hi katthaci dese dissanti, evañca yathārutampi Aṭṭhakathāvacanam upapannam hoti. **Kusumagandhasugandheti** vuttanayena sammissakānam, suddhacampakānam vā kusumānam gandhehi sugandhe. Evaṃ pana vadanto na māpanakāleyeva tasmim nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. Māpanakāle hi campakarukkhānamussannatāya tam nagaram “**campā**”ti nāmam labhi. **Issarattāti** adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, sveva **seniyo**. Bahubhāvaviṣiṭṭhā cettha atthitā taddhitapaccayena jotitāti vuttam “**mahatiyā senāya samannāgatattā**”ti. **Sārasuvaṇṇasadisatāyāti**¹ uttamajātisuvaṇṇasadisatāya. **Cūḷadukkhakkhandhasuttaṭṭhakathāyam** pana evam vuttam “**seniyoti** tassa nāmam, **bimbīti** attabhāvassa nāmam vuccati, so tassa sārabhūto dassanīyo pāsādiko attabhāvasamiddhiyā Bimbisāroti vuccati”ti².

301-2. **Samhatāti** sannipatanavasena saṅghaṭitā, sannipatitāti vuttam hoti. **Ekekissāya disāyāti** ekekāya padesabhūtāya disāya. Pāḷiyam brāhmaṇagahapatikānamadhippetattā “samghino”ti

1. Sārasuvaṇṇasadisavaṇṇatāya (Aṭṭhakathāyam)

2. Ma-Ṭṭha 1. 369 piṭṭhe.

vattabbe “saṅghī”ti puthutte ekavacanam vuttanti dasseti “**etesan**”ti iminā. Evaṃ ācariyena¹ vuttam, **saṅghī**ti pana dīghavasena bahuvacanampi dissati. **Aganā**ti asamūhabhūtā aganabandhā, “**agananā**”tipi pāṭho, ayamevattho, saṅkhyāthassa ayuttattā. Na hi tesam saṅkhyā atthīti. Idam vuttam hoti—pubbe antonagare aganāpi pacchā bahinagare gaṇam bhūtā pattāti **gaṇibhūtā**ti. Abhūtatabbhāve hi karāsabhūyoge a-kārassa ī-kārādeso, ī-paccayo vā. Rājarājaññādīnam daṇḍadharo purisova tato tato khattiyānam tāyanato rakkhaṇato **khattā** niruttinayena. So hi yattha tehi pesito, tattha tesam dosam pariharanto yuttapattavasena pucchitamattham katheti. Tenāha “**pucchitapañhe byākaraṇasamattho**”ti. Kulāpadesādinā mahatī mattā pamāṇametassāti **mahāmatto**.

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānāni rajjāni nāma, visiṭṭhāni rajjāni virajjāni, tāneva **verajjāni**, nānāvidhāni verajjāni tathā, tesu jātāti-ādinā tidhā taddhitanibbacanam. Vicitrā hi taddhitavuttīti. **Yaññānubhavanatthanti** yassa kassaci yaññassa anubhavanattham. **Teti** nānāverajjakā brāhmaṇā. **Tassāti** Soṇadaṇḍabrāhmaṇassa. **Uttamabrāhmaṇoti** abhijanasampattiyā, vittasampattiyā, vijjāsampattiyā ca uggatataro, uḷāro vā brāhmaṇo. **Āvaṭṭanīmāyā** vuttāva. Lābhamaccherena nippīḷitatāya **asannipāto bhavissati**.

Aṅgeti gameti attano phalam nāpeti, sayam vā aṅgiyati gamīyati nāyatīti **aṅgam**, hetu. Tenāha “**kāraṇenā**”ti. Lokadhammatānussaraṇena aparānipi kāraṇāni āhaṃsūti dassento “**evan**”ti ādimāha.

Dvīhi pakkhehīti mātupakkhena, pitupakkhena cāti dvīhi nātipakkhehi. “Ubhato sujāto”ti hi ettakeyeva vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātattam vijāneyya, sujātasaddo ca “sujāto cārudassano”ti ādisu² ārohasampattipariyāyopi hotīti

1. Dī-Ṭī 1. 313 piṭṭhe.

2. Ma 2. 351 piṭṭhe.

jātivaseneva sujātattaṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pitito cā**”ti vuttaṃ. Tenāha “**bhoto mātā brāhmaṇī**”ti ādi. **Evanti** vuttappakārena, mātupakkhato ca pitupakkhato ca paccekaṃ tividhena ñātiparivaṭṭenāti vuttaṃ hoti. “Samsuddhagahaṇiko”ti imināpi “mātito ca pititocā”ti vuttamevattham samatthetīti āha “**samsuddhā te mātugahaṇī**”ti, samsuddhāva anaññapurisasādhāraṇāti attho. Anorasaputtavasenāpi hi loke mātāpitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, tatiyāvaṭṭasāṅkhāto gabbhāsayasaññito mātukucchipadeso. **Samavepākiniyāti** samavipācaniyā. **Etthāti** Mahāsudassanasutte. Yathābhuttamāhāraṃ vipācanavasena gaṇhāti na chaddetīti **gahaṇī**, kammajatejodhātu, yā “udaraggi”ti loke paññāyati.

Pitupitāti pituno pitā. **Pitāmahoti** āmahapaccayena taddhitasiddhi. “Catuyugan”ti ādisu¹ viya taṃtadatthe yujjitabbato kālaviseso **yugam** nāma. **Etam** yuga-saddena āyuppamāṇavacanam **abhilāpamattam** lokavohāravacanamattameva, adhippetatthato pana pitāmahoyeva pitā mahayugasaddena vutto tasseva padhānabhāvena adhippetattāti adhippāyo. **Tato uddhanti** pitāmahato upari. Tenāha “**pubbapurisā**”ti, tadavasesā pubbakā cha purisāti attho. Purisaggahaṇaṅcettha ukkaṭṭhaniddesena katanti daṭṭhabbam. Evañhi “mātito”ti Pāḷivacanam samatthitam hoti.

Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—mātā ca pitā ca **pitāro**, pitūnam pitāro **pitāmahā**, tesam yugo dvando **pitāmahayugo**, tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti attho veditabbo, evañca pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahito. Yugasaddo cettha ekaseso “yugo ca yugo ca yugo”ti, ato tatha tatha ñātiparivaṭṭe pitāmahadvandam gahitam hotīti.

“Yāva sattamā pitāmahayugā”ti idam kākāpekkhanamiva ubhayattha sambandhagatanti āha “**evan**”ti-ādi. Yāva sattamo puriso, tāva

1. Anudhammasatthe 1 ajjhāye 71 gāthāyaṃ.

akkhitto anupakuṭṭho jātivādenāti sambandho. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu na chaḍḍito. **Na upakuṭṭhoti** na upakkosito. “Jātivādenā”ti idaṃ hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti ādi vuttaṃ. **Itipīti** imināpi kāraṇena. Ettha ca “**ubhato -pa-yugā**”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakkittanato, “**akkhitto**”ti etena kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “**Anupakuṭṭho**”ti etena ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggaṇhi paṭicca sattā akkosāṃ labhantīti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasīlo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātā, tasmā aḍḍhabhāvapariyāyena dassento “**aḍḍhoti issaro**”ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigataṃ, vehāsagatañcāti **mahaddhano**. **Tassāti** tassa tassa guṇassa, ayameva ca pāṭho adhunā dissati. **Aguṇāmyeva dassemāti** anvayato tassa guṇaṃ vatvā byatirekato Bhagavato anupasaṅkamanakāraṇaṃ aguṇameva dassema.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyoti** āha “**dassanayoggo**”ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**. Tenāha “**pasādajananato**”ti. Pokkhara-saddo idha sundaratthe, sarīratthe ca niruḷho. **Vaṇṇassāti** vaṇṇadhātuyā. Pakāsaniyena parisuddhanimittena vaṇṇasaddassa vaṇṇadhātuyāṃ pavattanato tannimittameva vaṇṇatā, sā ca vaṇṇanissitāti abhedavasena vuttaṃ “**uttamena parisuddhena vaṇṇenā**”ti. **Sarīraṃ** pana sannivesavisiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādisamudāyaṃ, tañca avayavabhūtena saṅghānanimittena gayhati, tasmā tannimittameva pokkharatāti vuttaṃ “**sarīrasaṅghānasampattiyā**”ti, uttamāya sarīrasaṅghānasampattiyātipi yojetabbaṃ. Atthavasā hi līngavibhattivipariṇāmo. Sabbesu vaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti āha “**parisuddhavaṇṇesupi setṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato**”ti. Tathā hi Buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. Yasmā pana vacchasaṃsaddo sarīrābhe pavattati, tasmā **brāhmavacchasīti** uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya “**mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena**

samannāgato”ti vuttam, na brahmujugattatam. **Okāsoti** sabbaṅgapaccaṅgaṭṭhānam. Ārohapariṇāhasampattiyā, avayavapāripūriyā ca dassanassa okāso na khuddakoti attho. Tenāha “**sabbānevā**”ti ādi.

Sīlanti yamaniyamalakkhaṇam sīlam, tam panassa rattaññutāya vuddham vaddhitanti visesato “**vuddhasīlī**”ti vuttam. **Vuddhasīlenāti** sabbadā sammāyogato vuddhena dhuvasīlena. Evañca katvā padattayampetaṃ adhippetatthato viṣiṭṭham hoti, saddatthamattam pana sandhāya “**idam vuddasīlipadasseva vevacanan**”ti vuttam. Pañcasīlato param tattha sīlassa abhāvato, tesamajānanato ca “**pañcasīlamattamevā**”ti āha.

Vācāya parimaṇḍalapadabyañjanatā eva sundarabhāvoti vuttam “**sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā**”ti. Ṭhānakaraṇasampattiyā, sikkhāsampattiyā ca kassacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Akkhameva hi taṃtadatthavācakabhāvena paricchinnam **padam**. Atha vā padameva atthassa byañjakattā **byañjanam**, sithiladhanitādi-akkharapāripūriyā ca padabyañjanassa parimaṇḍalatā, parimaṇḍalam padabyañjanametissāti tathā. Apica pajjati attho etenāti **padam**, nāmādi, yathādhippetamattham byañjetīti **byañjanam**, vākyam, tesam paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthaviññāpane sādhanatāya vācāva karaṇam **vākkaraṇanti** tulyādhikaraṇatam dassetum “**udāharaṇaghoso**”ti vuttam, vacībhedasaddoti attho. Tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabbassa atthassa **guṇaparipuṇṇabhāvena pūre** guṇehi paripuṇṇabhāve bhavāti **porī**. Puna **pureti** rājadhānīmahānagare. **Bhavattāti** samvaḍḍhattā. **Sukhumālattanēti** sukhumālabhāvena, iminā tassā vācāya mudusaṇhattamāha. **Apalibuddhāyāti** pittasemhādīhi apariyonaddhāya, hetugabbhapadametaṃ. Tato eva hi yathāvuttadosābhāvoti. Ḍamsetvā viya ekadesakathanam **sandiṭṭham**¹, saṇikam cirāyitvā kathanam **vilambitam**, “sanniddhivilambitādī”tipi pāṭho. Saddena ajanakam vacinam, mammakasaṅkhātam vā ekakkhameva dvattikkhattumuccāraṇam **sanniddham**. **Ādisaddena** dukkhalitānukaḍḍhitādīni saṅgaṇhāti. **Elāgaḷenāti** eḷāpaggharaṇena. “Eḷā gaḷanti”ti vuttasseva dvidhā attham dassetum “**lālā vā**

1. Sanniṭṭham (Ka)

paggharanti”ti-ādi vuttam. “Passe’lamūgam uragam dujivhan”ti ādisu¹ viya hi eḷā-saddo lālāya, kheḷe ca pavattati. **Kheḷaphusitānīti** kheḷabindūni.

Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—**elanti** doso vuccati “yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā”ti ādisu² viya. Duppaññā ca saddosameva katham kathentā elam paggharāpentī, tasmā tesam vācā **elagaḷā** nāma hoti, **tabbiparītāyāti** **attho**. “**Ādimajjhapariyosānam pākāṭam katvā**”ti iminā tassā vācāya atthaparīpūrim vadati. Viññāpana-saddena etassa sambandho.

Jarājīṇṇatāya jīṇṇoti khaṇḍiccapāliccādibhāvamāpādito.

Vuddhimariyādappattoti vuddhiyā paricchedam pariyaṇṭam patto.

Jātimahallakatāyāti upapattiyā mahallakabhāvena. Tenāha

“**cirakālappasuto**”ti. **Addhasaddo** addhānapariyāyo dīghakālavācako.

Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnam tiṇṇam rājūnam rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. “**Addhagato**”ti vatvāpi katam vayogahaṇam osānavayāpekkhanti vuttam “**pacchimavayam sampatto**”ti. **Pacchimo tatiyabhāgo**ti vassasatassa³ tidhā katesu bhāgesu tatiyo osānabhāgo.

Paccekam tettimsavassato ca adhikamāsapakkhādipi vibhajīyati, tasmā sattasatṭhime vasse yathāraham labbhamānamāsapakkhadivasato paṭṭhāya pacchimavayo veditabbo. **Ācariyasāriputtattherenapi** hi imamevattham sandhāya “sattasatṭhivassato paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso”ti⁴ vuttam. Itarathā hi “pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyabhāgo”ti Aṭṭhakathāvacanena virodho bhaveyyāti.

Evam kevalajātivāsena paṭhamavikappam vatvā guṇamissakavāsenapi dutiyavikappam vadantena “**apicā**”ti ādi āradham. Tattha nāyam jīṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha “**jīṇṇoti porāṇo**”ti ādi. **Cirakālappavattakulanvayoti** cirakālam pavattakulaparivaṭṭo, tenāssa kulavasena uditoditabhāvamāha. “**Vayo-anuppatto**”ti iminā jātivuddhiyā vakkhamānattā,

1. Khu 5. 161 piṭṭhe Jātake.

2. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

3. Vassasatam (Ka)

4. Sārattha-Ṭī 1. 337 piṭṭhe.

guṇavuddhiyā ca tato sātīsayattā “**vuddhoti sīlācārādiguṇavuddhiyā yutto**”ti vuttaṃ. Vakkhamānaṃ pati pārisesaggahaṇaṇhetam. Tathā jātimahallakatāyapi teneva padena vakkhamānattā, vibhavamahattatāya ca anavasesitattā “**mahallakoti vibhavamahantatāya samannāgato**”ti āha. **Maggapaṭipannoti** brāhmaṇānaṃ yuttapaṭipattivīthiṃ avokkamma caraṇavasena upagatoti atthaṃ dasseti “**brāhmaṇānan**”ti ādinā. Jātivuddhabhāvamanupatto, tampi **antimavayaṃ** pacchimavayameva anuppattoti sādhippāyayojanā. Iminā hi pacchimavayavasena jātivuddhabhāvaṃ dassetīti.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhavasena ṭhapanampi na mādisānaṃ paṇḍitajātīnamanucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsavasena ṭhapananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento “**na kho pana metan**”ti ādimāha. Tattha yepi guṇā attano guṇehi sadisā, tepi guṇe uttaritareyeva maññamāno pakāsetīti sambandho. **Sadisāti** ca ekadesena sadisā. Na hi Buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. “**Ko cāhan**”ti ādi uttaritarākāradassanaṃ. Ahañca kīdiso nāma hutvā sadiso bhavissāmi, samaṇassa -pa- guṇā ca kīdisā nāma hutvā sadisā bhavissantīti sādhippāyayojanā. Keci navam pāṭham karonti, ayameva mūlapāṭho yathā taṃ **Ambatṭhasutte** “ko cāham bho gotama sācariyako, kā ca anuttarā vijjācaraṇasampadā”ti. **Itareti** attano guṇehi asadisē guṇe, “pakāsetī”ti imināva sambandho. **Ekantenevāti** sadisaguṇānaṃ viya pasaṅgābhāvena.

Evaṃ niyāmento Soṇadaṇḍo **idaṃ** atthajātaṃ **dīpeti**. **Yathā hīti** ettha **hi**-saddo kāraṇe. Tenāha “tasmā mayameva arahāmā”ti. **Gopadakanti** gāviyā khuraṭṭhāne ṭhita-udakaṃ. **Guṇeti** sadisaguṇepi, pageva asadisaguṇe.

Saṭṭhikulasatasahassanti saṭṭhisahassādhikaṃ kulasatasahassam. **Dhammapadaṭṭhakathā**dīsu¹ pana katthaci Bhagavato asītikulasahassatāvacaṇaṃ ekekapakkhameva sandhāyāti vedītabbaṃ.

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 86 piṭṭhe.

Sudhāmatṭhapokkharaniyoti sudhāya parikammakatā pokkharaniyo. **Sattaratanānanti** sattahi ratanehi. Pūrayoge hi karaṇatthe bahulaṃ chaṭṭhīvacanaṃ. **Pāsādaniyūhādayoti** uparipāsāde ṭhitatulāsīsādayo. “Sattaratanānan”ti adhikāro, abhede pi bhedavohāro esa. **Kulapariyāyenāti** suddhodanamahārājassa asambhinnakhattiyakulānukkamena. **Tesupīti** catūsu nidhīsupi. **Gahitaṃ gahitaṃ** ṭhānaṃ **pūratiyeva** dhanena pākaticameva hoti, na ūnaṃ.

Bhaddakenāti sundarena. Pacchimavaye vuttanayena paṭhamavayo veditabbo. Mātāpitūnaṃ anicchāya pabbajjāva **anādayo**, tena yutte atthe **sāmivacananti** vuttaṃ hoti. **Etesanti** mātāpitūnaṃ. **Kanditvāti** “kahaṃ piyaputtakā”ti-ādinā paridevitvā.

Aparimāṇāyevāti “ettako eso”ti kenaci paricchinditumasakkuṇeyyatāya aparicchinnoyeva. Dve veḷū adhokaṭṭimattakameva hontīti āha “**dvinnaṃ veḷūnaṃ upari kaṭṭimattamevā**”ti. Pāramitānubhāvena brāhmaṇassa eva paññāyati, Bhagavā pana tadā pakatippamāṇovāti dassetuṃ “**paññāyamāno**”ti vuttamiva dissati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. “**Na hī**”ti-ādinā pāramitābaleneva evaṃ aparimāṇatā, na iddhibalenāti dasseti”ti vadanti. **Atuloti** asadiso. “**Dhammapade gāthamāhā**”ti katthaci pāṭho ayuttova. Na hi dhammapade ayaṃ gāthā dissati.

Sudhāpiṇḍiyattherāpadānādīsu¹ panāyaṃ gāthā āgatā, sā ca kho aññavatthusmiṃ eva, na imasmiṃ vatthumhi, tasmā Pāḷivasena saṅgītimaṇāruḷhā pakiṇṇakadesanāyevāyaṃ gāthāti daṭṭhabbaṃ.

Tattha **te tādiseti** pariyāyavacanametam “appaṃ vassasatam āyu, idānetarahi vijjati”ti ādīsu² viya, “etādise”tipi paṭhanti, tadasundaram apadānādīsu tathā adissanato. Kilesapariniḅbānena **pariniḅbute** kutoci pi abhaye te tādiseti pūjayato ettha idaṃ puññaṃ **kenaci** mahānubhāvena api saṅkhātum na sakkāti attho.

1. Khu 3. 147 piṭṭhe.

2. Khu 4. 381 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Bāhantaranti dvinnam bāhūnamantaram. **Dvādasa yojanasatānī** dvādasādhikāni yojanasatāni. **Bahalantarenā**ti samantā sarīrapariṇāhappamāṇena. **Puthulatoti** vitthārato. **Aṅgulipabbānī**ti ekekāni aṅgulipabbāni. **Bhamukantaranti** dvinnam bhamukānamantaram. **Mukham** vitthārato **dvijojanasatam** parimaṇḍalato visum vuttattā. “Ediso Bhagavā”ti yā parehi vuttā kathā, tassā anurūpanti **yathākatham**, iminā aññehi vuttam Bhagavato vaṇṇakatham sutvā oloketukāmatāya āgatoti dasseti, **yathākathanti** vā kīdisam. “Yathākatham pana tumhe bhikkhave samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukam vassam vasitthā”ti ādisu¹ viya hi pucchāyam esa nipātasamudāyo, eko vā nipāto.

Gandhakuṭipariveṇeti gandhakuṭiyā pariveṇe, gandhakuṭito bahi pariveṇabbhantareti attho. **Tatthā**ti mañcake. “**Sīhaseyyam kappesī**ti yathā rāhu asurino āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca Bhagavato rūpakāyassa paricchedam gahetum na sakkoti, tathā rūpam iddhābhisaṅkhāram abhisaṅkharonto sīhaseyyam kappesī”ti² evam ācariyena vuttam, “tadetam ‘na mayā asurinda adhomukhena pāramiyo pūritā, uddhaggameva katvā dānam dinnan’ti Aṭṭhakathāvacanena accantameva viruddham hoti. Etañhi gandhakuṭidvāravivaraṇādīsu viya pāramitānubhāvasiddhidassanam, aññathā tadeva vacanam vattabham bhaveyyā”ti vadanti, vīmaṁsitvā sampaṭicchitabham. **Adhomukhenā**ti osakkitavīriyatam sandhāya vuttam, **uddhaggamevā**ti anosakkitavīriyatam, ubbhakoṭikam katvāti attho. Tadā rāhu upāsakabhāvam paṭivedesīti āha “**tam divasan**”ti-ādi.

Kilesehi ārakattā **ariyam** niruttinayena, atoyeva uttamatā parisuddhatāti vuttam “**uttamam parisuddhan**”ti. **Anavajjattṭhena kusalam**, na sukhavipākattṭhena tassa arahatamasambhavato. **Kusalasīlenā**ti anavajjeneva viddhastavasāsanakilesena sīlena. Evañca katvā padacatukkampetaṁ adhippetatthato visiṭṭham hoti, saddatthamattam pana sandhāya “**idamassa vevacanan**”ti vuttam.

1. Vi 1. 114 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 316 piṭṭhe.

Katthaci caturāsītipāṇasahassāni, katthaci aparimāṇāpi devamanussāti atthaṃ sandhāya “**Bhagavato ekekāya dhammadesanāyā**”ti ādimāha. Mahāsamayasutta¹ maṅgalasutta² desanādīsu hi catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā maggaphalāmataṃ pivimsu. Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, nidassanavasena panevaṃ vuttaṃ. **Tasmā** anuttarasikkhāpakabhāvena Bhagavā **bahūnaṃ ācariyo**, tesāṃ ācariyabhūtānaṃ sāvakanamācariyabhāvena **sāvakaveneyyānaṃ pācariyo**. Bhagavatā hi dinnanaye ṭhatvā sāvakā veneyyāṃ vinenti, tasmā Bhagavāva tesāṃ padhāno ācariyoti.

Vadantassādhippetova attho pamāṇaṃ, na lakkhaṇahārādivisayoti āha “**brāhmaṇo panā**”ti ādi. “**Imassa vā pūtikāyassā**”ti pāṭhāvasāne peyyālaṃ katvā “**kelanā paṭikelanā**”ti vuttaṃ. Ayañhi Khuddakavatthuvibhaṅgapāḷi³ “bāhirānaṃ vā parikkhārānaṃ maṇḍanā”ti ādi peyyālavasena gayhati. Tattha **imassa vā pūtikāyassāti** imassa vā manussasarīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo “jarasiṅgālo”tveva, ūruppamāṇāpi ca galocilatā “pūtilatā”tveva saṅkhyāṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussasarīro “pūtikāyo”tveva, tassa maṇḍanāti attho. **Kelanāti** kīlanā. “Kelāyanā”tipi pāṭhanti. **Paṭikelanāti** paṭikīlanā. Capalassa bhāvo **cāpalyaṃ, cāpallaṃ** vā, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti, tassedamadhivacananti veditabbaṃ.

Apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ pure karotīti **apāpurekkhāro**ti yuttāyuttasamāsenā duvidhamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe navalokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. **Apāpeti** ca pāpapaṭipakkhe, pāpavirahite vā. Brahmani seṭṭhe Bhagavati bhavā tassa dhammadesanāvasena ariyāya jātiyā jātattā, brahmuno vā Bhagavato apaccaṃ garukaraṇādinā, yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ca, brahmaṃ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā**, ariyasāvakaṅkhātā pajā. Tenāha “**Sāriputtamoggallānā**”ti ādi. **Brāhmaṇapajāyāti** bahitapāpajāya. “Apāpurekkhāro”ti ettha “purekkhāro”ti padamadhikāroti dasseti

1. Dī 2. 203 piṭṭhe.

2. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

“**etissāya ca pajāya purekkhāro**”ti iminā. **Ca**-saddo samuccayattho “na kevalam apāpapurekkhāro eva, atha kho brahmaññāya ca pajāya sambandhabhūtāya purekkhāro”ti. “**Ayañhi**”ti-ādi adhippāyamattadassanam. “Apāpapurekkhāro”ti idam “brahmaññāya pajāyā”ti imināva sambandhitabbam, na ca paccekamatthadīpakaṃ, pakatibrāhmaṇajātivasenapi cetassa attho veditabboti dassento “**apicā**”ti ādimāha. Ayuttasamāso cāyam. **Pāpanti** pāpakammaṃ, ahitaṃ dukkhanti attho. Tassa sambandhipekkhattā kassā apāpapurekkhāroti pucchāya evamāhāti dassetuṃ “**kassā**”ti-ādi vuttam. “**Attanā**”ti ādi tadatthavivaraṇam. **Brāhmaṇapajāyāti** brāhmaṇajātipajāya.

Rañjanti aṭṭam bhajanti rājāno etenāti **raṭṭham**, ekassa rañño rajjabhūtakāsikosalādimahājanapadā. Janā pajjanti sukhañivikaṃ pāpuṇanti etthāti **janapado**, ekassa rañño rajje ekekakoṭṭhāsabhūtā uttarapathadakkhiṇapathādikhuddakajanapadā. **Tatthāti** tathā āgatesu. **Pucchāyāti** attanā abhisankhatāya pucchāya. **Vissajjanāsampatiçchaneti** vissajjanāya attano ñāṇena sampatiçggaṇe. Kesañci upanissayasampattiṃ, ñāṇaparipākam, citthācāraṇa ñatvā Bhagavāva pucchāya ussāham janetvā vissajjetīti adhippāyo.

“**Tattha katamaṃ sākhalayan**”ti ādi Nikkhepakaṇḍapāli¹. **Addhānadarathanti** dīghamaggāgamanaparissamaṃ. **Assāti** Bhagavato, mukhapadumanti sambandho. **Bālātapasamphassanenevāti**² abhinavuggatasūriyaraṃsisamphassanena iva. Tathā hi sūriyo “padmabandhū”ti loke pākaṭo, cando pana “kumudabandhū”ti. Puṇṇacandassa siriyā samānā sirī etassāti **puṇṇacandasassirikam**. Katham nikkujjitasadisatāti āha “**sampattāyā**”ti ādi. Ettha pana “**ehi svāgatavādī**”ti iminā sukhasambhāsapubbakaṃ piyavāditaṃ dasseti, “**sakhilo**”ti iminā saṇhavācataṃ, “**sammodako**”ti iminā paṭisandhārakusalataṃ, “**abbhākuṭiko**”ti iminā sabbattheva vipprasannamukhataṃ, “**uttānamukho**”ti iminā sukhasallāpataṃ, “**pubbabhāsī**”ti iminā dhammānuggahassa okāsakaraṇena hitajjhāsayaṭam dassetīti veditabbam

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

2. ...samphassena viya (Aṭṭhakathāyam)

Yattha kirāti ettha **kira**-saddo arucisūcane—

“Khaṇavatthuparittattā, āpātham na vajanti ye.

Te dhammārammaṇā nāma¹, ye’sam rūpādayo kirā”ti—

ādīsu² viya, tena Bhagavatā adhivutthapadese na devatānubhāvena manussānam anupaddavatā, atha kho Buddhānubhāvenāti dasseti. Buddhānubhāveneva hi tā ārakkham gaṇhanti. **Paṃsupisācakādayoti** paṃsunissitapisācakādayo. **Ādisaddena** bhūtarakkhasādīnam gahaṇam. Idāni Buddhānubhāvameva pākaṭam katvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttam.

Anusāsitabbo saṃgho nāma sabbopi veneyyajanasamūho. **Sayaṃ uppādito saṃgho** nāma nibbattita-ariyapuggalasanghamūho. “**Tādiso**”ti iminā “sayam vā uppādito”ti vuttavikappo eva paccāmaṭṭho anantarassa vidhi paṭisedhovāti katvā, tasmā “purimapadasseva vā”ti vikappantaragahaṇanti ācariyena³ vuttam. Tatrāyamadhippāyo—kāmaṃ “gaṇi”ti idam “saṅghi”ti padasseva vevacanam, atthamattam pana dassetuṃ yathāvuttavikappadvaye dutiyavikappameva paccāmasitvā “tādisovassa gaṇo atthi”ti vuttattā avasiṭṭhassapi paṭhamavikappassa saṅgahaṇattham “**purimapadasseva vā vevacanametam**”ti vuttanti. Evampi vadanti—Dhammasenāpatittherādīnam paccakagaṇīnam gaṇam, suttantikādigaṇam vā sandhāya “**tādiso**”ti ādi vuttam. Tatthāpi hi sabbova bhikkhugaṇo anusāsitabbo nāma, nibbattita-ariyagaṇo pana sayam uppādito nāma, tasmā “tādiso”ti iminā vikappadvayassāpi paccāmasanam upapannam hoti. Evam padadvayassa visesattham dassetvā sabbathā samānattham dassetuṃ “**purimapadassevā**”ti ādi vuttanti. Pūraṇamakkhali-ādīnam **bahūnam tittakarānam**, niddhāraṇe cetam sāmivacanam. **Acelakādimattakenapi kāraṇenāti** niccāṭatādimattakenapi appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena.

Navakāti abhinavā. **Pāhunakāti** pahaṇakam paṭiggaṇhitumanucchavikā, etena duvidhesu āgantukesu puretaramāgatavasena idha atithino,

1. Dhammārammaṇā honti (Ka)

2. Abhidhammāvatāra-aṭṭhakathāyaṃ ārammaṇavibhāge chaṭṭhaparicchede 77 gāthāsu,

3. Dī-Ṭī 1. 318 piṭṭhe.

na bhojanavelāyamāgatavasena abbhāgatāti dasseti. **Pariyāpuṇāmī** paricchinditum jānāmi, dhātvatthamattam̄ pana dassetum̄ “**jānāmī**”ti vuttam̄.

Kappampīti āyukappampi, bhaṇeyya ceti sambandho. **Ciram̄** cirakāle kappo khīyethe, **dīghamantare** dīghakālantarepi Tathāgatassa vaṇṇo na khīyethāti yojanā. “**Ciran**”ti cettha vattabbepi chandahānibhayā rassattam̄ niggaḥitalopo, atidīghakālam̄ vā sandhāya “**ciradīghamantare**”ti vuttam̄, ubhayattha sambandhitabbametam̄, kiriyārahādiyoge viya ca antarayoge adhikakkharapādo anupavajjo, ayañca gāthā abhūtaparikappanāvasena Aṭṭhakathāsu¹ vuttā tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. **Nanti** ācariyam̄. **Alam̄**-saddo idha arahattho “alameva nibbinditum̄”ti ādīsu² viyāti āha “**yuttamevā**”ti. Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato **puṭosam̄ vuccati pātheyyam̄**. Itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam̄ dasseti “**tam̄ gahetvā**”ti iminā. Pāḷiyam̄ puṭamsenapi kulaputtenāti sambandham̄ dassetum̄ “**tena puṭamsenā**”ti vuttam̄. “**Amsenā**”ti ādi adhippāyamattadassanam̄, vahantena kulaputtana upasaṅkमितum̄ alamevāti attho.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

306-7. Na idha **tiro**-saddo “tirokuṭṭe vā tiropākāre vā chaḍḍeyya vā chaḍḍāpeyya vā”ti ādīsu³ viya bahi-atthoti āha “**antovanasaṇḍe gatassā**”ti. Tattha vihāro pi vanasaṇḍapariyāpannoti dasseti “**vihārabbhantaram̄ pavitṭhassā**”ti iminā. **Ete** añjalim̄ paṇāmetvā nisinnā micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena **ubhatopakkhikā**, “itare pana sammādiṭṭhivasena ekatopakkhikā”ti atthato āpanno hoti. Daliddattā, nātipārijuññādinā jinṇattā ca nāmagottavasena apākaṭā hutvā pākaṭā bhavitukāmā evamakamsūti adhippāyo. **Kerāṭikā**ti saṭhā. **Tatthāti** dvīsu janesu. **Tatoti** vissāsato, dānato vā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Dī-2. 161; Saṃ 1. 391, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 348 piṭṭhesu.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. Anonatakāyavasena **thaddhagatto**, na mānavasena. Tena Pāliyaṃ vakkhati “abbhunnāmetvā”ti. Cetovitakkaṃ sandhāya cittasīsena “**cittam aññāsī**”ti vuttam. **Vighātanti** cittadukkhaṃ.

311. **Sakasamayeti** brāhmaṇaladdhiyaṃ. **Mīyamānoti** mariyamāno. **Diṭṭhisañjānanenevāti** attano laddhisañjānaneneva. **Sujanti** homadabbim, nibbacanaṃ vuttameva. **Gaṇhantesūti** juhanatthaṃ gaṇhanakesu, iruvijjesūti attho. Iruvedavasena homakaraṇato hi yaññayajakā “iruvijjā”ti vuccanti. **Paṭhamo vāti** tattha sannipatitesu sujākiriyaṃ sabbapadhāno vā. **Dutiyo vāti** tadanantariko vā. “**Sujan**”ti idaṃ karaṇatthe upayogavacananti āha “**sujāyā**”ti. Aggihuttamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena diyyati. Vuttaṅca “aggihuttamukhā yaññā, sāvittī chandaso mukhaṃ”ti¹. Tasmā “diyyamānaṃ”ti ayaṃ pāṭhaseso viññāyatīti **ācariyena**² vuttam. Apica sujāya diyyamānaṃ **sujanti** taddhitavasena atthaṃ dassetuṃ evamāha. **Porāṇāti** Aṭṭhakathācariyā. Purimavāde cettha dānavasena paṭhamo vā dutiyo vā, pacchimavāde ādānavasenaṅti ayametesam viseso. **Visesatoti** vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchitavijjācaraṇamattato. **Uttamabrāhmaṇassāti** anuttaradakkhiṇeyyatāya Ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. Yathādhippetassa hi vijjācaraṇavisesadīpakassa “katamaṃ pana taṃ brāhmaṇa sīlaṃ, katamā sā paññā”ti ādivacanassa okāsakaraṇatthameva “imesam pana brāhmaṇa pañcannaṃ aṅgānaṃ”ti ādivacanaṃ Bhagavā avoca, tasmā padhānavacanānurūpamanusandhim dassetuṃ “**Bhagavā panā**”ti ādi vuttanti daṭṭhabbam.

313. **Apavadatīti** vaṇṇādīni apanetvā vadati, atthamattaṃ pana dassetuṃ “**paṭikkhipatī**”ti vuttam. **Idanti** “mā bhavaṃ Soṇadaṇḍo evaṃ avacā”ti-ādivacanaṃ. **Brāhmaṇasamayanti** brāhmaṇasiddhantaṃ. **Mā bhindīti** mā vināsesi.

316. Samoyeva hutvā samoti **samasamo**, sabbathā samoti attho. Pariyāyadvayañhi atisayatthadīpakaṃ yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpan”ti. Ekadesamattato pana aṅgakena māṇavena tesam

1. Ma 2. 353 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 318 piṭṭhe.

samabhāvato taṃ nivattanto “**ṭhapetvā ekadesamattan**”ti-ādimāha.

Kulakoṭiparidīpananti kulassa ādīparidīpanaṃ. Yasmā attano bhaginiyā -pana jānissati, tasmā na tassa mātāpītumattaṃ sandhāya vadati, kulakoṭiparidīpanaṃ pana sandhāya vadatīti adhippāyo.

“**Atthabhañjanakan**”ti iminā kammaphapattānaṃ vadati. **Guṇeti** yathāvutte pañcasīle. **Athāpi siyāti** yadipi tumhākaṃ evaṃ parivattakko siyā, bhinnasīlassāpi **puna pakatisīle ṭhitassa brāhmaṇabhāvaṃ** vaṇṇādayo **sādhentīti** evaṃ siyāti attho. “Sādhetī”ti pāṭhe “vaṇṇo”ti kattā ācariyena¹ ajjhāhaṭo, nidassanañcetānaṃ. **Mantajātīsūpi** hi eseva nayo. **Sīlamevāti** puna pakatibhūtaṃ sīlameva brāhmaṇabhāvaṃ sādhesati, kasmāti ce “**tasmiñhi -pa- vaṇṇādayo**”ti. Tattha **sammohamattaṃ vaṇṇādayoti** vaṇṇamantajātiyo brāhmaṇabhāvassa aṅgānti sammohamattametaṃ, asamavekkhitvā kathitamidaṃ.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. **Kathito brāhmaṇena pañhoti** “sīlavā ca hotī”ti-ādinā dvinnameva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito. **Etthāti** yathāvissajjite atthe, aṅgadvaye vā. **Tassāti** Soṇadaṇḍassa. Yadi ekamaṅgaṃ ṭhapeyya, atha patiṭṭhātuṃ na sakkuṇeyya. Yadi pana na ṭhapeyya, atha sakkuṇeyya, kiṃ panesa tathā sakkhissati nu kho, noti vīmaṃsanatthameva evamāha, na tu ekassa aṅgassa ṭhapanīyattāti vuttaṃ hoti. Tathā cāha “**evametaṃ brāhmaṇā**”ti-ādi. Dhovittāva parisujjhananti āha “**sīlaparisuddhā**”ti, sīlasampattiyā sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhāti attho. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Kuto vā paññārahite jaḷe eḷamūge sīlaṃ** sīlavibhāgassa, sīlaparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Eḷā mukhe gaḷati yassāti **eḷamūgo** kha-kārassa ga-kāraṃ katvā, **elamukho, elamūko** vā. Iti bahudhā pāṭhoti **Bhayabheravasuttatṭhakathāyaṃ**² vutto. Pakatṭham ukkatṭham ñāṇaṃ **paññāṇanti** katvā pakatikāṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ “**paññāṇan**”ti vuttaṃ. Vipassanādiñāṇaṃhi idhādhippetānaṃ, tadetaṃ pakārehi jānanato **paññāvāti** āha “**paññāyevā**”ti.

1. Dī-Ṭī 1. 319 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe.

Catupārisuddhasīlena dhotāti samādhipadaṭṭhānena catupārisuddhisīlena sakalasaṃkilesamalavisuddhiyā dhovitā visuddhā. Tenāha “**katham panā**”ti-ādi. Tattha **dhovatīti** sujjhati. **Saṭṭhi-asītivassānīti** saṭṭhivassāni vā asītivassāni vā. **Marañakālepi**, pageva aññasmim kāle.

Mahāsaṭṭhivassatthero viyāti saṭṭhivassamahāthero viya.

Vedanāpariggahamattampīti ettha **vedanāpariggaho** nāma yathā-uppannaṃ vedanaṃ sabhāvasarasato upadhāretvā puna padaṭṭhānato “ayaṃ vedanā phassaṃ paṭicca uppajjati, so ca phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ passantena hi sukkena sakkā sā vedanā adhivāsetuṃ “vedanā eva vedayati”ti. **Vedanāṃ vikkhambhetvāti** yathā-uppannaṃ dukkhavedanaṃ anuvattitvā¹ vipassanaṃ ārabhitvā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Samsumārapatitenāti** kumbhīlena viya bhūmiyaṃ urena nipajjamānena. “**Nāhan**”ti-ādim tathā sīlarakkhaṇameva dukkaranti katvā vadati. Sīle paṭiṭṭhitassa hi arahattaṃ hatthagataṃyeva. Yathāha “sīle paṭiṭṭhāya -pa- vijaṭṭe jaṭan”ti². Catūsu puggalesu ugghāṭitaññuno evāyaṃ visayoti āha “**ugghāṭitaññūtāyā**”ti. **Paññāya sīlaṃ dhovitvāti** sīlaṃ ādimajjhapariyosānesu akhaṇḍādibhāvāpādanena paññāya suvisodhitaṃ katvā. **Santatimahāmattavattu** dhammapade³.

318. “**Kasmā āhā**”ti uparidesanāya kāraṇaṃ pucchati. **Lajjā** nāma “sīlassa ca jātiyā ca guṇadosappakāsanena samaṇena gotamena pucchitapañhaṃ vissajjesī”ti parisāya paññātātā, sā tathā vissajjitumasamatthatāya bhijjissatīti attho, paṭhamaṃ alajjamānopi idāni lajjissāmīti vuttaṃ hoti. **Paramanti** pamāṇaṃ. “Ettakaparamā mayan”ti padānaṃ tulyādhikaraṇataṃ dassetuṃ “**te mayan**”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—“sīlapaññāṇan”ti vacanameva amhākaṃ paramaṃ, tadatthabhūtāni pañcasīlāni, vedattayavibhāvanā paññaṇca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanaṃ natthi, kevalaṃ tattha vacīparamāva mayanti. Ayaṃ panettha Aṭṭhakathāmuttakanayo—**ettakaparamāti** ettaka-ukkaṃsakoṭīkā, paṭhamam pañhāvissajjanāva

1. Ananuvattitvā (Dī-Tī 1. 319 piṭṭhe.)

2. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

3. Dhammapada-Ṭṭha 2. 49 piṭṭhe.

amhākaṃ ukkaṃsakoṭīti attho. Tenāha “mayā sakasamayavasena pañho vissajjito”ti. **Paranti** atirekaṃ. **Bhāsītassāti** vacanassa saddassa.

Ayaṃ pana visesoti sīlaniddese niyyātanamattaṃ apekkhitvā vuttaṃ. Tenāha “**sīlamicceva niyyātitaṃ**”ti. Sāmaññaphalasutte¹ hi sīlaṃ niyyātetvāpi puna sāmaññaphalamicceva niyyātikaṃ. Sabbesampi mahaggatācittānaṃ ñāṇasampayuttattā, jhānānañca taṃsampayogato “**atthato paññāsampadā**”ti vuttaṃ. Paññāniddese hi jhānapaññaṃ adhiṭṭhānaṃ katvā paṭhamaṃ vipassanāpaññaṃ niyyātitaṃ. Tenāha “**vipassanāpaññāyā**”ti-ādi.

Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321. **Daharo yuvāti** ettha **dahara**vacanena paṭhamayobbanabhāvaṃ dasseti. Paṭhamayobbanakālagato hi “daharo”ti vuccati. Puttassa putto **natā** nāma. **Nappahotīti** na sampajjati, puttānattappamāṇopi na hotīti attho. “**Āsanā me taṃ vuṭṭhānaṃ**”ti etassa atthāpattim dassetuṃ “**mama agāravenā**”ti ādi vuttaṃ. **Etanti** añjalipaggahaṇaṃ. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanaṃ uppādetvā kohaññaṃ pare vimhāpetvā lābhuppādanaṃ nijjigīsanto vicarati, tasmāssa ativiya kuhakabhāvaṃ dassento “**iminā kirā**”ti ādim vadati. **Agāravaṃ nāma natthīti** agāravavacanaṃ nāma natthi, nāyaṃ Bhagavati agāravena “ahañceva kho panā”ti ādimāha, atha kho attano lābhaparihānibhayenevāti vuttaṃ hoti.

322. **Taṅkhaṇānurūpāyāti** yādisī tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti majjhepadalopena attho. Tadā tassa vivaṭṭasannissitassa tādisassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalaṃ abbhudayasannissito² eva attho dassitoti āha “**diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā**”ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake kusaladhamme, ayamettha nippariyāyato attho. Pariyāyato pana “catubhūmake”tipi vattum vaṭṭati lokuttarakusalassapi āyatim labbhamānattā. Tathā hi vakkhati “āyatim nibbānatthāya,

1. Dī 1. 44 piṭṭhe.

2. Abbhantarassannissito (Ka)

vāsanābhāgiyāya vā”ti. **Tatthā**ti kusale dhamme yathāsamādapite. **Nanti** Soṇadaṇḍabrāhmaṇaṃ. **Samuttejetvā**ti—sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvamāpādetvā. Taṃ pana atthato tattha ussāhajananameva hotīti āha “**sa-ussāhaṃ katvā**”ti. **Tāya ca sa-ussāhatāyā**ti evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhatā niyamato diṭṭhadhammikādi-atthasampādanīti yathāvuttāya sa-ussāhatāya ca sampahaṃsetvāti sambandho. **Aññehi ca vijjamānaguṇehī**ti evarūpā te guṇasamaṅgitā ca ekantena diṭṭhadhammikādi-atthanipphādanīti tasmim vijjamānehi, aññehi ca guṇehi **sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvamāpādetvāti attho.

Yadi Bhagavā dhammaratanavassaṃ vassī, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchīti codanaṃ sodhetuṃ “**brāhmaṇo panā**”ti ādi vuttaṃ. **Kuhakatāyā**ti vuttanayena kohaññakattā, iminā payogasampatti-abhāvaṃ dasseti. Yajjevaṃ kasmā Bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti paṭicodanampi sodhento “**kevalamassā**”ti ādimāha. Tattha **kevalanti** nibbedhāsekkhabhāgiyena asammissaṃ. **Nibbānatthāyā**ti nibbānādhigamatthāya, parinibbānatthāya vā. Āyatim visesādhigamanūpāyabhūtā puññakiriyāsu paricayasāṅkhātā vāsanā eva bhāgo, tasmim upāyabhāvena pavattāti **vāsanābhāgiyā**. Na hi Bhagavato niratthakā catuppādīkagāthāmatthāpi dhammadesanā atthi. Tenāha “**sabbā purimapacchimakathā**”ti. Ādito cettha pabhuti yāva brāhmaṇassa vissajjanāpariyosānaṃ, tāva **purimakathā**, Bhagavato pana sīlapaññāvissajjanā **pacchimakathā**. Brāhmaṇena vuttāpi hi Buddhaguṇādiपाṭisaññuttā kathā āyatim nibbānatthāya vāsanābhāgiyā evāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīra duranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kūṭadantasuttavaṇṇanā

323. Evaṃ Soṇadaṇḍasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Kūṭadantasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetuṃ, Soṇadaṇḍasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Kūṭadantasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me suttaṃ -pa- Magadhesūti Kūṭadantasuttaṃ**”ti āha. “**Magadhā nāma janapadino rājakumārā**”ti ādisu Ambaṭṭhasutte Kosalajanapadavaṇṇanāyaṃ amhehi vuttanayo yathārahaṃ netabbo. Ayaṃ panettha viseso—magenā saddhiṃ dhāvanti **Magadhā**, rājakumārā, maṃsesu vā giḃhanti **Magadhā** niruttinayena. Ruḷhito, paccayalopato ca tesāṃ nivāsabhūtepi janapade vuddhi na hotīti neruttikā. Janapadanāmeveva bahuvacanaṃ, na janapadasadde jātisaddattāti vuttaṃ “**tasmīṃ magadhesu janapade**”ti. **Ito paranti** “magadhesū”ti padato paraṃ “cārikaṃ caramāno”ti ādivacanaṃ. **Purimasuttadvayeti** Ambaṭṭhasoṇadaṇḍasuttadvaye. **Vuttanayamevāti** yaṃ tattha āgatasadisāṃ idhāgataṃ, taṃ atthavaṇṇanāto vuttanayameva, tattha vuttanayeneva veditabbanti vuttaṃ hoti. “Taruṇo ambarukkho ambalaṭṭhikā”ti Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ¹ vuttattā “**ambalaṭṭhikā Brahmajāle vuttasadisāvā**”ti āha.

Yaññāvātaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññānakāni, aviññānakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti atthaṃ sandhāya “mahāyañño upakkhaṭo”ti Pāḷiyaṃ vuttaṃ, taṃ panetaṃ upakaraṇaṃ tesāṃ tathā sajjanamevāti dasseti “**sajjito**”ti, iminā. **Vaccharasatānīti** yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni. Vacchānaṃ visesāti hi **vaccharā**, te pana vacchā eva honti, na dammā, na ca balibaddhāti āha “**vacchasatānī**”ti. Ayaṃ ācariyamati². **Tara**-saddo vā anattakoti vuttaṃ “**vacchasatānī**”ti. Evañhi sabbopi vacchappabhedo saṅgahito hoti. **Eteti** usabhādayo urabbhāpariyosānā. **Anekesanti** anekajātikānaṃ. **Migapakkhīnanti** mahimsarurupasada kuruṅga gokaṇṇamigānañceva mora kapiñjara vaṭṭaka tittira lāpādipakkhīnañca. Saṅkhyāvasena anekataṃ sattasataggahaṇena paricchindituṃ “**sattasattasatānī**”ti vuttaṃ, sattasatāni,

1. Dī-Ṭṭha 1. 42 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 322 piṭṭhe.

sattasatāni cāti attho. **Thūnanti** yaññopakaraṇānaṃ migapakkhīnaṃ bandhanatthambhaṃ. **Yūpotipi** tassa nāmaṃ. Tenāha “**yūpasaṅkhātan**”ti.

328. **Vidhāti** vipphaṇṣāravinodanā. Yo hi yaññasaṅkhātassa puññassa upakkilesa, tassa vidhamanato nivāraṇato nirodhanato vidhā vuccanti vipphaṇṣāravinodanā, tā eva puññābhisandaṃ avicchinditvā ṭhapentīti “**ṭhapanā**”ti ca vuttā. Avipphaṇṣārato eva hi uparūpari puññābhisandappavattīti. Ṭhapanā cetā yaññassa ādimajjhapariyosānavasena tīsu kālesu pavattiyā tippakārāti āha “**tiṭṭhapanan**”ti. **Parikkhārasaddo** cettha parivārapariyāyo “parikaronti yaññaṃ abhisāṅkharonti”ti katvā. Tenāha “**soḷasaparivāran**”ti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

336. Pubbe bhūtaṃ **bhūtapubbaṃ** yathā “ditṭhapubban”ti āha “**pubbacaritan**”ti, attano purimajātisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puññacariyanti attho. Tathā hi tassa anugāminidhissa thāvaranidhinā nidassanaṃ upapannaṃ hoti. Saddavidū pana vadanti “**bhūtapubbanti** idaṃ kālasattamiyā nepātikapadan”ti. Atītakāleti hi tesāṃ matena attho. **Assāti** anena. Mahantaṃ pathavīmaṇḍalaṃ vijitanti sambandho. Mahantaṃ vā vijitaṃ pathavīmaṇḍalamassa atthīti attho. “Antoraṭṭheti yassa vijite viharati, tassa raṭṭhe”ti ādisu viya hi **vijitasaddo** rajje pavattati, iminā tassa ekarājabhāvaṃ dīpeti, na Cakkavattirājabhāvaṃ sattaratanasampannatā-avacanato. Pāḷiyaṃ na yena kenaci santakamattena aḍḍhatāti dassetuṃ “**aḍḍho**”ti vatvā “**mahaddhano**”ti vuttaṃ. Tenāha “**yo kocī**”ti-ādi. Aḍḍhatā hi nāma vibhavasampannatā, sā ca taṃ tadupādāya vuccati. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ thāmappattaṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ “**aparimāṇasaṅkhyenā**”ti āha. Bhuñjitabbaṭṭhena visesato kāmā idha **bhogā** nāmāti dasseti “**pañcakāmaguṇavasena**”ti iminā. **Piṇḍapiṇḍavasena**ti bhājanālaṅkāradivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Rūpaṃ appetvā, anappetvā vā māsappamaṇena kato **māsako**. **Ādisaddena** thālakādīni saṅgaṇhāti. **Anekakoṭisaṅkhyenāti**

kaḥāpaṇānaṃ koṭīsatādippamāṇaṃ sandhāya vuttaṃ heṭṭhimantena koṭīsatappamāṇeneva khattiyamahāsālabhāvappattito.

Tuṭṭhīti sumanatā. **Upakaraṇa**saddo cettha kāraṇapariyāyo. Kim pana tanti āha “**nānāvidhālaṅkārasuvaṇṇarajatabhājanādibhedan**”ti. **Ādisaddena** vatthaseyyāvasathādīni saṅgayhanti, suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni **satta ratanānī**ti vadanti. Yathāhu—

“Suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā, maṇiveḷuriyāni ca.
Vajiraṅca pavāḷanti, sattāhu ratanānime”¹.

Sālivīhi-ādi sattadhaññaṃ sānulomaṃ pubbannaṃ nāma purekkhataṃ sassaphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi tadavasesaṃ aparannaṃ nāma. Aparannato pubbe pavattamannaṃ pubbannaṃ, tato aparasmim pavattamannaṃ aparannaṃ. Nna-kārassa pana ṇṇa-kāre kate **pubbaṇṇaṃ**, **aparaṇṇaṅcā**ti neruttikā. Pubbāparabhāvo panetesāṃ ādikappe sambhavāsambhavavasena veditabbo. Purimaṃ “aḍḍho mahaddhano pahūtajātarūparajato”ti vacanaṃ devasikaṃ paribbayadānagahaṇādivasena, parivattanadhaññaṃvasena ca vuttaṃ, idaṃ pana “pahūtanadhaññaṃ”ti vacanaṃ nidhānagatanavasena, saṅgahitanadhaññaṃvasena cāti imaṃ visesaṃ sandhāya ayaṃ nayo dassito. Viśakahāpaṇambaṇādidevasikavaḷaṅgaṇājanampi hi mahāsālalakkhaṇaṃ.

Idāni tabbiparītasena visesaṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti ādinā dutiyanayo āraddho. Iminā eva hi purimavacanaṃ nidhānagatanavasena, saṅgahitanadhaññaṃvasena ca vuttanti atthato siddhaṃ hoti. Tattha **idanti** “pahūtanadhaññaṃ”ti vacanaṃ. **Assā**ti mahāvijitarañño. Divase divase paribhuṅgjitabbaṃ **devasikaṃ**, bhāvanapuṃsakametaṃ. Dāsakammakaraporisādīnaṃ vettanānuppadānaṃ **paribbayadānaṃ**. Iṇasodhanādivasena dhanadhaññaṃnamādānaṃ **gahaṇaṃ**. **Ādisaddena** iṇadānādīnaṃ saṅgaho. **Parivattanadhaññaṃvasenā**ti kayavikkayakaraṇena parivattitabbānaṃ dhanadhaññaṃvasena. Katthaci pana samuccayavirahitapāṭho dissati. Tattha “paribbayadānaggahaṇādivasenā”ti idaṃ parivattanapadena sambandhaṃ katvā tādīsena vidhinā ito cito ca parivattitabbānaṃ dhanadhaññaṃvasenāti attho veditabbo.

1. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 490 gāthā.

Koṭṭham vuccati dhaññaṭṭhapanatṭhānam, tadeva agāram tathā. Tenāha “**dhaññaena paripuṇṇakoṭṭhāgāro**”ti. Evaṃ sārāgabbham **koso**, dhaññaṭṭhapanatṭhānam **koṭṭhāgāranti** dassetvā idāni tato aññathāpi tam dassetuṃ “**atha vā**”ti ādi vuttam. Tattha yathā asino tikkhabhavaparīhārato paricchado “**koso**”ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparīhārakattā caturaṅginī senā “**koso**”ti āha “**catubbidho koso**”ti ādi. “Dvādasapuriso hatthī”ti ādinā¹ vuttalakkhaṇena cettha **hatthi-ādayo** gahetabbā. Vatthakoṭṭhāgāraggaṇeneva sabbassapi kuppabhaṇḍaṭṭhapanatṭhānassa gahitattā “**koṭṭhāvāram tividhan**”ti ādi vuttam. Jātarūparajatato hi aññam loha-ayadāruvisāṇavatthādīkamasārādabban gopetabbato ga-kārassa ka-kāram katvā **kuppaṃ** vuccati. Jātarūparajatanidhānam **dhanakoṭṭhāgāram**. Tattha tattha ratanam viloketvā caraṇam **ratanavilokanacārikā**². Kāmam tamattham rājā jānāti, bhaṇḍāgārikena pana kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthameva evaṃ pucchati. Tathā kathāpane hi asati parisā saddam karissati “**kasmā rājā paramparāgataṃ kuladhanam vināseti**”ti, tato ca pakatikkhobho bhavissati, sati pana tathā kathāpane “**etaṃkāraṇā tam chaḍḍeti**”ti nissaddabhāvamāpajjissati. Tato ca pakatikkhobho na bhivissati, tasmā tathā pucchatiṭi veditabban.

Maraṇavasanti maraṇassa, maraṇasaṅkhātam vā visayam.

337. Pāḷiyam “**āmantetvā**”ti etassa mantitukāmo hutvāti attham viññāpetuṃ “**ekena paṇḍitena saddhim mantetvā**”ti vuttam. Dhātvatthānuvattako hettha upasaggo, pakaraṇādhiḡato ca katthaci atthaviseso yathā “**sikkhamānena bhikkhave bhikkhunā aññātabban paripucchitabban paripaṇhitabban**”ti³. Tathā hissa padabhājane vuttam “**sikkhamānenāti sikkhitukāmena. Aññātabbanti jānitabban**”ti ādi⁴. **Āmantesi**ti mantitukāmosi. Janapadassa anupaddavattham, yaññassa ca cirānuppavattanattham brāhmaṇo cintesiṭi āha “**ayam rājā**”ti ādi. Āharantānam manussānam gehāni sambandho, anādare vā etaṃ sāmivacanam.

1. Vi 2. 140 piṭṭhe.

3. Vi 2. 186 piṭṭhe.

2. Ratanāvalokanacārikā (Aṭṭhakathāyam)

4. Vi 2. 187 piṭṭhe.

338. Sattānaṃ hitasukkhassa vidūsanato, ahitadukkhassa ca āvahanato kaṇṭakasadisatāya corā eva idha “**kaṇṭakā**”ti vuttaṃ “**corakaṇṭakehi sakaṇṭako**”ti. Yathā gāmvāsīnaṃ ghātakā gāmaghātakā abhedavasena, upacārena ca nissayanāmassa nissitepi pavattanato, evaṃ panthikānaṃ duhanā bādhanā **panthaduhā**. Dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo **adhammakārī**, yo vā attano vijite janapadādīnaṃ tato tato anattathato tāyanena khattiyena kattabhadhammo, tassa akaraṇasīloti attho. **Dassūti** corānametaṃ adhivacanaṃ. Daṃsenti viddhaṃsentīti hi **dassavo** niggahītalopena, te eva khīlasadisattā **khīlanti dassukhīlaṃ**. Yathā hi khette khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattīṃ, mūlasantānena sassaparibuddhiṅca vibandhati, evaṃ dassavopi rajje rājāṇāya sukhappavattīṃ, mūlavirūḷhiyā janapadaparibuddhiṅca vibandhantīti. Pāṇacāgaṃ dassetuṃ “**māraṇenā**”ti vuttaṃ, hiṃsanaṃ dassetuṃ “**koṭṭanenā**”ti. **Vadhasaddo** hi hiṃsanatthopi hoti “**vadhati na rodati, āpatti dukkaṭassā**”ti ādīsu¹ viya, kapparādīhi pothanenāti attho. **Addu** nāma dārukkhandhena kato bandhanopakaraṇaviseso, tena bandhanaṃ tathā. **Ādisaddena** rajjubandhanasaṅkhalikabandhanagharabandhanādīni saṅgaṇhāti. Hā-dhātuyā jānipadanipphattīṃ dasseti “**hāniyā**”ti iminā, sā ca dhanahāyanamevāti vuttaṃ “**sataṃ gaṇhathā**”ti-ādi.

Pañcasikhamattaṃ ṭhapetvā muṇḍāpanaṃ **pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ**. Tam “**kākapakkhakarāṇaṃ**”tipi voharanti. Sīse chakaṇodakāvasecanaṃ **gomayasīṅcanaṃ**. **Kudaṇḍako** nāma catuhatthato ūno, rassadaṇḍako, yo “**gaddulo**”tipi vuccati, tena bandhanaṃ **kudaṇḍakabandhanaṃ**. **Ādisaddena** khuramuṇḍaṃ karitvā bhasmapuṭavadhanādīnaṃ saṅgaho. **Sammāsaddo** nāyatthoti āha “**hetunā**”ti ādi, pariyāyavacanametam. **Ūhanissāmīti** uddharissāmī, apanessāmīti attho. Pubbe tattha kataparicayatāya **ussāhaṃ karonti**. “**Anuppadetū**”ti etassa anu anu padetūti attham sandhāya “**dinne appahonte**”ti ādi vuttaṃ. **Kasi-upakaraṇabhaṇḍaṃ** phālapājanayuganaṅgalādi, iminā Pāḷiyaṃ bījabhattameva nidassanavasena vuttanti dasseti.

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Sakkhikaraṇapaṇṇāropananibandhanam vaḍḍhiyā saha vā vinā vā puna gahetukāmassa dāne hoti, idha pana tadubhayampi natthi puna aggaḥetukāmatṭāti vuttam **“sakkhim akatvā”**ti-ādi. Tenāha **“mūlacchejjavasenā”**ti. **Sakkhinti** tadā paccakkhakajanam. **Paṇṇe anāropetvāti** tālādipaṇṇe yathāciṇṇam likhanavasena anāropetvā. Aññattha paṇṇākārepi pābhatasaddo, idha pana bhaṇḍamūleyevāti āha **“bhaṇḍamūlassā”**ti ādi. Bhaṇḍamūlañhi pakārato udayabhaṇḍāni ābharati samharati etenāti **pābhatam**. Udayadhanato pageva ābhatam **pābhatanti** saddavidū, paṇṇākāro pana tam tadattham patthentehi ābharīyati **pābhatam**. Patthanatthajotako hi ayam **pa-saddo**.

“Yathāhā”ti ādinā pābhatasaddassa mūlabhaṇḍattham **cūlasetṭhijātaka**pāthena¹ sādheti. Tatrāyamaṭṭhakathā² **“appakenapī**ti thokenapi parittakenapi. **Medhāvī**ti paññavā. **Pābhatenāti** bhaṇḍamūlena. **Vicakkhaṇoti** vohāra kusalo. **Samuṭṭhāpeti attānanti** mahantam dhanañca yasañca uppādetvā tattha attānam saṅṭhāpeti patiṭṭhāpeti. Yathā kim? **Anum aggimva sandhamam**, yathā paṇḍitapuriso parittam aggim anukkamena gomayacuṇṇādīni pakkhipitvā mukhavātena dhamanto samuṭṭhāpeti vaḍḍheti mahantam aggikkhandham karoti, evameva paṇḍito thokampi pābhatam labhitvā nānā-upāyehi payojetvā dhanañca yasañca vaḍḍheti, vaḍḍhetvā ca pana tattha attānam patiṭṭhāpeti, tāya eva vā pana dhanayasamahantatāya attānam samuṭṭhāpeti, abhiññātam pākātam karotīti attho”ti.

Divase divase dātabbam **devasikam**. Māse māse dātabbam **māsikam**. **Ādisaddena** anuposathikādīni saṅgaṇhāti. **Tassa tassa** purisassa. Kusalānurūpena, kammānurūpena, sūrabhāvānurūpenāti dvandato param suyyamāno **anurūpasaddo** paccekam yojetabbo. Chekabhāvānurūpatā cettha **kusalānurūpam**. Katthaci **kulasaddo** dissati, so ca jāṇusoṇi-ādikulānamiva **kulānurūpampi** dātabbato yujjateva. Senāpaccādi **ṭhānantaram**, iminā bhattavetanam niddiṭṭhamattanti dasseti. Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānam rāsiko** rāsikārahūto. **Khemena**

1. Khu 5. 2 piṭṭhe.

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 139 piṭṭhe.

thitāti anupaddavena pavattā. Tenāha “**abhayā**”ti, kutocipi bhayarahitāti attho. **Modā modamānā**ti modāya modamānā, somanasseneva modamānā, na saṁsandanamattenāti vuttaṁ hoti. “Bhagavatā saddhiṁ sammodī”ti ādīsu¹ hi **mudasaddo** saṁsandanepi pavattati, aññe modā hutvā aparepi modamānā viharantīti vā attho. Tenāha “**aññamaññiṁ pamuditacittā**”ti, asaññogepi vatticchāyeva vuddhīti dvidhā pāṭho vutto. **Iddhaphītabhāvanti** samiddhavepullabhāvaṁ.

Catuparikkhāraṇṇanā

339. Tasmim tasmim kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā. Teyeva **ānuyantā** yathā “anubhāvo eva ānubhāvo”ti, “ānuyuttā”tipi pāṭho, tasmim tasmim kicce anuyujantīti hi **ānuyuttā** vuttanayena. **Assāti** rañño. **Teti** ānuyantakhattiyādayo. “Amhe ettha bahi karotī”ti **attamanā na bhavissanti**. “Nibandhavipulāyāgamo gāmo **nigamo**. Vivaḍḍhitamahā-āyo mahāgāmo”ti² ācariyena vuttaṁ. “Apākāraparikkhepo sāpaṇo **nigamo**, sapākārāpaṇaṁ **nagaraṁ**, taṁtabbiparīto **gāmo**”ti³ Vinayaṭīkāsu. Gasanti madanti etthāti **gāmo**, sveva pākaṭo ce, **nigamo nāma** atireko gāmoti katvā. Bhusattho hettha **nī**-saddo, saññāsaddattā ca rassoti saddavidū. Janapadattho vuttova. “Sāmyāmacco sakhā koso, duggaṇca vijitaṁ balan”ti⁴ vuttāsu sattu rājapakatīsu rañño tadavasesānaṁ channaṁ valena hitasukhābhivuddhi, tadekadesā ca ānuyantādayoti āha “**yaṁ tumhākan**”ti ādi.

Taṁtaṁkiccesu raññā amā saha bhavantīti **amaccā**. “Amāvāsī”ti ādīsu⁵ viya hi samakiriyāya **amā**ti abyayapadaṁ, ca-paccayena taddhitasiddhīti neruttikā. Rajjakiccavosāsanakāle pana te raññā piyā, sahapavattanakā ca bhavantīti dasseti “**piyasahāyakā**”ti iminā. Rañño parisati bhavā **pārisajjā**. Ke pana teti vuttaṁ “**sesā**”

1. Dī 1. 153 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 1. 324 piṭṭhe.

3. Kaṅkhāvitaraṇī-abhinavaṭīkāyaṁ Saṁghādisesakaṇḍe Kuladūsakasikkhāpade passitabbaṁ.

4. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 350 gāthā.

5. Abhidhāne saggakaṇḍe 73 gāthāyaṁ.

ānattikārakā”ti, yathāvuttānuyuttakhattiyādīhi avasesā rañño āṇakarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādīsam dātum na sakkā. Vuddhakāle ca tādīsānampi rājūnam tadubhayaṃ hāyateva, deyyadhamme pana asati pagevāti dassetuṃ “**deyyadhammasmiñhī**”ti-ādimāha. Deyyadhammasmiṃ asati ca mahallakakāle ca dātum na sakkāti yojanā. **Etenā**ti yathāvuttakāraṇadvayena. **Anumatiyā**ti anujānana. **Pakkhā**ti sapakkhā yaññassa aṅgabhūtā. Yaññam parikarontīti **parikkhārā**, sambhārā, te ca tassa yaññassa aṅgabhūtattā parivārā viya hontīti āha “**parivārā bhavanti**”ti. “**Ratho**”ti ādinā idhānadhīpetamattam nisedheti.

“Ratho setaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo.

Upekkhā dhurasamādhi, anicchā parivāraṇaṃ”ti¹—

hi **Samyuttamahāvaggapāli**. Tattha **ratho**ti brahmayānasaññito aṭṭhaṅgikamaggaratho. **Setaparikkhāro**ti catupārisuddhisīlālaṅkāro. “**Sīlaparikkhāro**”ti pi pāṭho. **Jhānakkho**ti vipassanāsampayuttānam pañcannaṃ jhānaṅgānam vasena jhānamaya-akkho. **Cakkavīriyoti** vīriyacakko. **Upekkhā dhurasamādhi**ti upekkhā dvinnaṃ dhurānam samatā. **Anicchā parivāraṇanti** alobho sīhacammādīni viya parivāraṇaṃ.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Ubhato sujātādīhi** vuccamānehi. **Yasasāti** pañcavidhena ānubhāvena. Tenāha “**āṇāṭhapanasamatthatāyā**”ti. “**Saddho**”ti etassa “dātā dānassa phalaṃ paccanubhoti pattiyāyati”ti attham dassetuṃ “**dānassā**”ti-ādi vuttaṃ. Dāne sūroti **dānasūro**, deyyadhamme īsakampi saṅgam akatvā muttacāgo, tabbhāvo pana kammassakatāñāṇassa tikkhavisadabhāvena vedītabbo. Tassa hi tikkhavisadabhāvaṃ vibhāvetuṃ “saddho”ti vatvā “dānasūro”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**na saddhāmattakenā**”ti ādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhamiva upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānam detī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhumabhibhavanto tassa adhipati

1. Sam 3. 5 piṭṭhe.

hutvā deti. Kāraṇopacāravacanañhetam. Paratopi eseva nayo. Tabbisayena lobhena anākaḍḍhanīyattā **na dāso, na sahāyo**.

Tadevattham byatirekato, anvayato ca vivarivā dassento “**yo hī**”ti ādimāha. Idhānadhippetassa hi dāsādidvayassa byatirekato dassanam. Khādanīyabhojanīyādīsu madhurasseva paṇītattā “**madhuram bhujjati**”ti vuttam, nidassanamattam vā etam, paṇītam paribhujjati vuttam hoti. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dāsabyatam upagattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānam mocetvā abhibhuyya pavattanato. Yam panetam ācariyena vuttam “sāmparibhogasadisā”¹ti, tam taṇhādāsabyamatikkantatāsāmaññam sandhāya vuttam. Na hi khīṇāsavassa paribhogo sāmparibhogo viya khīṇāsavasseva dānam dānasāmīti attho upapanno hoti, pacchā vā pamādalikhitametam. **Tādisoti** dānasāmisabhāvo.

Samitapāpasamaṇabāhitapāpabrāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesenettha vuttā, pabbajjāmatasamaṇajātimattabrāhmaṇā vā kapaṇādiggahaṇena gahitāti veditabbam. **Duggatāti** dukkaram jīvikamupagatā kasiravuttikā. Tenāha “**daliddamanussā**”ti. **Pathāvinoti** maggagāmino. **Vañjibakāti** dāyakānam guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayoti attham dassetuṃ “**ye iṭṭham dinnam**”ti ādi vuttam. Tadubhayeneva hi dānassa vaṇṇathomanā sambhavati. Ye vicaranti, te vañjibakā nāmāti yojetabbam. **Pasatamattanti** vihitaṇḍulādivasena vuttam, **sarāvamattanti** yāgubhattādivasena. **Opānam** vuccati ogāhetvā pātabbato nadītaḷākādīnam sabbasāraṇam tittam, opānamiva bhūtoti **opānabhūto**. Tenāha “**udapānabhūto**”ti ādi. **Hutvāti** bhāvato. **Sutameva sutajātanti jātasaddassa** anattantaravācakkattamāha yathā “kosajātan”ti.

Atītādi-atthacintanasamattatā nāma tassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na Buddhānam viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ “**atīte**”ti-ādi vuttam. Puññāpuññānisamsacintanañcettha

1. Dī-Ṭī 1. 326 piṭṭhe.

pakaraṇādhigatavasena veditabbaṃ. **Puññassāti** yaññapuññassa. **Dāyakacittampīti** dāyakānaṃ, dāyakaṃ vā cittampi, dātukamyatācittampīti vuttam hoti. Imesu pana aṭṭhasu aṅgesu aḍḍhatādayo pañca yaññassa tāva parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātātā, pana surūpatā ca katham yaññassa parikkhāro siyā tadubhayena vināpi tassa sijjhanatoti codanāya sabbesampi aṭṭhannaṃgānaṃ parikkhārabhāvaṃ anvayato, byatirekato ca dassento “**ete hi kirā**”ti ādimāha. Ettha ca keci evaṃ vadanti “yathā aḍḍhatādayo pañca yaññassa ekaṃsatova aṅgāni, na evaṃ sujātātā, surūpatā ca, tadubhayam pana anekāmsatova aṅganti dīpetum arucisūcakassa **kirasaddassa** gahaṇam katan”ti. Te hi “ayaṃ dujjātoti-ādivacanassa anekāmsikataṃ maññamānā tathā vadanti, tayidaṃ asāraṃ. Sabbasādhāraṇavasena hetam byatirekato yaññassa aṅgabhāvadassanaṃ tattha siyā kesañci tathā parivitakko”ti tassāpi avakāsābhāvadassanatthameva evaṃ vuttattā, tadubhayasādhāraṇavaseneva anekāmsato aṅgabhāvassa adassanato ca. **Kirasaddo** panettha tadā brāhmaṇassa cintitākārasūcanattho daṭṭhabbo. Evamanena cintetvā “imānīpi aṭṭhaṅgāni tasseva yaññassa parikkhārā bhavanti vuttāni”ti kira-saddena tassa cintitākāro sūcito hoti. **Evamādīnīti** ettha **ādisaddena** “ayaṃ virūpo kittakam -pa- upacchindissati, ayam daliddo, appesakkho, assaddho, appassuto, na-atthaññū, namedhāvī kittakam -pa- upacchindissati”ti etesaṃ saṅgaho veditabbo

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. “Sujam paggaṇhantānan”ti ettha Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāyam¹ vuttetu dvīsu vikappesu dutiyavikappaṃ nisedhento “**mahāyāgan**”ti ādimāha, tena ca purohitassa sayameva kaṭacchuggahaṇajotanena evaṃ sahatthā sakkaccaṃ dāne yuttapayuttatā icchitabbāti dasseti. **Evaṃ dujjātassāti** etthāpi “sujātātāya anekāmsato aṅgabhāvadassanamevidan”ti aggahetvā heṭṭhā vuttanayena sabbasādhāraṇavaseneva attho gahetabbo. **Ādisaddena** hi “evaṃ anajjhāyakassa -pa- dussīlassa -pa-

1. Di-Ṭṭha 1. 258 piṭṭhe.

duppaññassa saṃvidhānena pavattadānaṃ kittakaṃ kālaṃ pavattissatī”ti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tasmāti** tadubhayakāraṇato.

Tissovidhāvaṇṇanā

342. **Tiṇṇaṃ ṭhānānanti** dānassa ādimajjhapariyosānasāṅkhātānaṃ tissannaṃ bhūmīnaṃ, avatthānānanti attho. **Calantīti** kampanti purimākārena¹ na tiṭṭhanti. **Karaṇattheti** tatiyāvibhatti-atthe. Karaṇīyasaddāpekkhāya hi kattari eva etaṃ sāmivacanaṃ, na karaṇe. Yebhuyyena hi karaṇajotakavacanassa atthabhāvato anuttakattāva karaṇatthoti idhādhippeto. Pacchānutāpassa akaraṇūpāyaṃ dassetuṃ “**pubba -pa- patiṭṭhapetabbā**”ti vuttaṃ. Tattha **acalāti** daḷhā kenaci asaṃhīrā. **Patiṭṭhapetabbāti** suppatiṭṭhitā kātabbā. Tathā patiṭṭhāpanūpāyampi dassento “**evañhī**”ti ādimāha. Tathā patiṭṭhāpanena hi yathā taṃ dānaṃ sampati yathādhippāyaṃ nippajjati, evaṃ āyatimpi vipulaphalatāya mahapphalaṃ hoti vippaṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Dvīsu ṭhānesūti** yajamānayaṭṭhatṭhānesu. Vippaṭisāro -pa- na kattabboti atthaṃ sandhāya “**eseva nayo**”ti vuttaṃ. **Muñcacetanāti** pariccāgacetanā, tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena uḷārabhāvo. **Pacchāsamanussaraṇacetanāti** paracetanā, tassā pana niccalabhāvo “aho mayā dānaṃ dinnam sādhu suṭṭhū”ti dānassa sakkaccaṃ paccavekkhaṇavasena veditabbo. Tadubhayacetanānaṃ niccalakaraṇūpāyaṃ byatirekato dassetuṃ “**tathā -pa- hotī**”ti vuttaṃ. Tattha **tathā akarontassāti** muñcacetanaṃ, pacchāsamanussaraṇacetanaṃ niccalamakarontassa, vippaṭisāraṃ uppādentassāti vuttaṃ hoti. “**Nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namatī**”ti idaṃ pana pacchāsamanussaraṇacetanāya eva byatirekato niccalakaraṇūpāyadassanaṃ. Evañhi yathānidḍiṭṭhanidassanaṃ upapannaṃ hoti. Tattha **uḷāresu bhogesūti** khattavisesse pariccāgassa katattā laddhesupi uḷāresu bhogesu. **Nāpi cittaṃ namati** pacchā vippaṭisārena upakkiliṭṭhabhāvato. Yathā kathanti āha “**mahāroruvan**”ti-ādi. Tassa hi seṭṭhissa gahapatino vatthu Kosalasaṃyutte², mayhakajātake³ ca āgataṃ. Tathā hi vuttaṃ—

1. Purimākāre (Dī-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.) 2. Saṃ 1. 92 piṭṭhe. 3. Jātaka-Ṭīha 3. 281 piṭṭhe.

“Bhūtapubbaṃ so mahārāja seṭṭhi gahapati Tagarasikhim̐ nāma Paccekasambuddhaṃ piṇḍapātena paṭipādesi, ‘detha samaṇassa piṇḍapātan’ti vatvā uṭṭhāyāsanaṃ pakkāmi, datvā ca pana pacchā vippaṭisārī ahosi ‘varametaṃ piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyūn’ti”ādi.

So kira aññesupi divasesu taṃ Paccekabuddhaṃ passati, dātuṃ panassa cittaṃ na uppajjati, tasmim̐ pana divase ayaṃ Padumavatiyā Deviyā tatiyaputto Tagarasikhī Paccekabuddho gandhamādanapabbate phalasamāpattisukhena vītināmetvā pubbaṇhasamaye vuṭṭhāya anotattadahe mukhaṃ dhovivā manosilātale nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā pattacīvaramādāya abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā vehāsaṃ abbhuggantvā nagaradvāre oruyha cīvaraṃ pārupitvā pattamādāya nagaravāsīnaṃ gharadvāresu sahasabhaṇḍikaṃ ṭhapento viya pāsādikehi abhikkamanādīhi anupubbena seṭṭhino gharadvāraṃ sampatto, taṃ divasañca seṭṭhi pātova uṭṭhāya paṇītaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā gharadvārakoṭṭhake āsanaṃ paññāpetvā dantantarāni sodhento nisinno hoti. So Paccekabuddhaṃ disvā taṃ divasaṃ pātova bhutvā nisinnattā dānacittaṃ uppādetvā bhariyaṃ pakkosāpetvā “imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehī”ti vatvā rājupaṭṭhānatthaṃ pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sampajaññajātikā cintesi “mayā ettakena kālena imassa ‘dethā’ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, dāpentopi ca ajja na yassa vā tassa vā dāpeti, vītarāgadosamohassa vantakilesassa ohitabhāraṃ Paccekabuddhassa dāpeti, yaṃ vā taṃ vā adatvā paṇītaṃ piṇḍapātaṃ dassāmī”ti gharā nikkhamma Paccekabuddhaṃ pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā pattam̐ ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā suparisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattaṃ sampādetvā tadanurūpaṃ khādānīyaṃ, byañjanaṃ, sūpeyyaṇca abhisankharitvā pattam̐ pūretvā bahi gandhehi alaṅkaritvā Paccekabuddhassa hatthesu paṭiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho “aññesampi Paccekabuddhānaṃ saṅghaṃ karissāmī”ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ vatvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto Paccekabuddhaṃ disvā āha “mayam̐ tumhākaṃ piṇḍapātaṃ dethā’ti vatvā pakkantā, api vo laddho piṇḍapāto”ti, āma seṭṭhi laddhoti. “Passāmā”ti gīvaṃ ukkhipitvā

olokesi, athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pahari. So cittaṃ saṃyametuṃ asakkonto pacchā vippaṭṭisārī ahosi, tassa pana vippaṭṭisārassa uppannākāro “varametan”ti ādinā Pāḷiyam¹ vutttoyeva. Piṇḍapātadānena panesa sattakkhattuṃ sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca Sāvatthiyaṃ seṭṭhikule nibbatta, ayañcassa sattamo bhavo, pacchā vippaṭṭisārena pana nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namati. Vuttañhetam **saṃyuttavaralañchake**—

“Yaṃ kho so mahārāja seṭṭhi gahapati datvā pacchā vippaṭṭisārī ahosi ‘varametaṃ piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyun’ti, tassa kammassa vipākena nāssuḷārāya bhattabhogāya cittaṃ namati, nāssuḷārāya vatthabhogāya, yānabhogāya, nāssuḷārānaṃ pañcannaṃ kāmagaṇānaṃ bhogāya cittaṃ namati”ti¹.

Mayhaka jātakepi vuttaṃ—

“Iti mahārāja Āgantukaseṭṭhi Tagarasikhipaccekabuddhassa dinnapaccayena bahuṃ dhanam labhi, datvā aparacetanaṃ paṇītaṃ kātuṃ asamatthatāya paṇīte bhoge bhuñjītuṃ nāsakkhī”ti².

Bhātu panesa ekaṃ puttaṃ³ sāpateyyassa kāraṇā jīvitaṃ voropesi, tena kamma bahūni vassāni niraye paccittha, sattakkhattuṃca aputtako jāto, idānipi teneva kamma Mahāruruvaṃ upapanno. Tena vuttaṃ **“Mahāruruvaṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viyā”**ti, purimapacchimacetanāvasena cettha attho veditabbo. Ekā hi cetanā dve paṭisandhiyo na detīti.

Dasa-akāraṇaṇā

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaparicchedam⁴ phalaṃ nibbattetīti **ākāro**, kāraṇanti āha **“dasahi kāraṇehī”**ti. Mariyādattho hettha ā-saddo. Na dussīlesveva, atha kho **sīlavantesupi vippaṭṭisāraṃ uppādessati**. Tadubhayepi na uppādetabboti hi

1. Saṃ 1. 93 piṭṭhe.

2. Jātaka-Ṭṭha 3. 282 piṭṭhe.

3. Bhātu ca pana ekaputtakam (Dhammapada-Ṭṭha 2. 354 piṭṭhe.)

4. Ā mariyādam paricchedam (?)

dassetuṃ api-saddena, pi-saddena vā sampiṇḍanaṃ karoti. **Paṭiggāhakatova uppajjati** balavataraṃ vippaṭṭisāraṃ sandhāya vuttaṃ, dubbalo pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjateva. **Uppajjituṃ yuttanti** uppajjanārahaṃ, vippaṭṭisāraṃpi vinodesīti sambandho. **Tesaṃyevāti** pānātipātīnameva. Yajanaṃ nāmettha dānamevādhippetāṃ, na aggijuhananti āha “**detu bhavan**”ti. **Vissajjati** muttacāgavasena cajatu. **Abhantaranti** ajjhattaṃ sakasantāne.

Soḷasākāraṇṇanā

344. Anumatipakkhādayo eva heṭṭhā yaññassa vatthuṃ katvā “soḷasa parikkhārā”ti vutto, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āradhattā vuttaṃ “**soḷasahi ākārehi**”ti. **Dassetvāti** attano desanānubhāvena paccakkhamiva phalaṃ dassetvā, anekavāraṃ pana dassanato “dassetvā dassetvā”ti byāpanavacanāṃ, tadeva ābhuso meḍanaṭṭhena **āmeḍitavacananti** ācariyena¹ vuttaṃ. “**Samādapetvā samādapetvā**”ti ādisupi eseva nayo. **Tamatthanti** dānaphalavasena kammaphalasambandhamattham. **Samādapetvāti** sutamattaṃ akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto sugghitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā.

“**Vippaṭṭisāravinodanena**”ti idaṃ nidassanamattaṃ. Lobhadosa-moha-issāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesāṃ vinodanenaṃpi taṃ vodāpitaṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvāpattito, āsannatarabhāvato pana vippaṭṭisāravinodanameva gahitaṃ. Pavattite hi dāne tassa sambhavoti. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi haṭṭhapahaṭṭhabhāvāpādanaṃ sampahaṃsananti, āha “**sundaran**”ti ādi. **Dhammatoti** saccato. Tadatthameva dassetuṃ “**dhammena samena kāraṇenā**”ti vuttaṃ. Saccañhi dhammato anapetattā **dhammaṃ**, upasamacariyabhāvato **samaṃ**, yuttabhāvena **kāraṇanti** ca vuccati.

345. Tasmim yaññe rukkhataṇṇacchedopi nāma nāhosi, kuto pāṇavadhoti pāṇavadhābhāvasseva daḷhīkaraṇattham, sabbaso viparītaggāhehi avidūsitatādassanatthaṃca Pāḷiyaṃ “neva gāvo haññimsū”ti-ādiṃ

1. Dī-Ṭī 1. 328 piṭṭhe.

vatvāpi “na rukkhā chijjimsū”ti ādi vuttanti dassento “**ye yūpanāmake**”ti ādimāha. **Barihisatthāyāti** paricchedatthāya. **Vanamālāsankhepenāti** vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. Evaṃ ācariyena¹ vuttaṃ, vanapanti-ākārenāti attho. **Bhūmiyaṃ vā pattharantīti** vedibhūmiṃ parikkhipantā tattha tattha pattharanti. Mantādinā hi parisankhatā bhūmi vindati assa lābhasakkāreti katvā “**vedi**”ti vuccati. Tepi rukkhā tepi dabbāti sambandho, kammakattā cetam dvayaṃ, abhihitakammaṃ vā. Vatticchāya hi yathāsattim kārakā bhavanti. Vuttanayena pāṇavadhābhāvassa dalhikaraṇattham, viparītaggāhena avidūsitabhāvadassanatthañcetanti dasseti “**kiṃ panā**”ti-ādinā. **Antogehadāso** antojāto. **Ādi**-saddena dhanakkītakaramarānītasāmaṃ dāsabyūpagatānaṃ saṅgaho. **Pubbamevāti** bhatikaraṇato pageva. **Dhanam gahetvāti** divase divase yathākammaṃ gahetvā. **Bhattavetananti** devasikaṃ bhatañceva māsikādiparibbayañca. Vuttovāyamattho. **Tajjitāti** santajjitā. **Parikammānīti** sabbabhāgiyāni kammāni, uccāvacaṇi kammānīti attho. **Piyasamudācārenevāti** iṭṭhavacaneneva. **Yathānāmasenevāti** pākāṇanāmānurūpeneva. **Sappitelanavanīdadhimadhuphāṇitena cevāti** ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena paṇītapāṇītānaṃ nānappakārānaṃ khādaniyabhojanīyādīnañceva vatthayānamālāgandhavilepanaseyyāvasathādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha “**paṇītehi sappitelādisammissehevā**”ti ādi. Tassa tassa kālassa anurūpehi yāgu -pa- pānakādīhīti sambandho. **Sappi-ādīnanti** sappi-ādīhi.

346. Paṭisāmetabbato, attano attano santakabhāvato ca **sam** nāma dhanam vuccati, tassa paṭīti **sapati** niggahitalopena, dhanavā, diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyam**, tadeva dhanam. Tenāha “**pahūtaṃ dhanan**”ti. **Akkhayadhamamevāti** akhayasabhāvameva. **Gāmabhāgenāti** saṃkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena, evaṃ ācariyena² vuttaṃ, paccekam sabhāgagāmakoṭṭhāsenātīpi attho. Sesesupi eseve nayo.

1. Dī-Ṭī 1. 329 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 329 piṭṭhe.

347. **Yaññāvāṭoti** khaṇitāvāṭassa assamedhādiyaññayajanaṭṭhānassetam̐ adhivacanam̐, tabbohārena pana idha dānasālāya eva, tāya ca puratthimanagaradvāre katāya puratthimabhāge evāti attham̐ dasseti “**puratthimato nagaradvāre**”ti ādinā. Tam̐ pana ṭhānam̐ rañño dānasālāya nātidūre evāti āha “**yathā**”ti ādi. Yato tatha pātarāsam̐ bhuñjitvā akilantarūpāyeva sāyanhe rañño dānasālam̐ sampāpuṇanti. “**Dakkhiṇena yaññāvāṭassā**”ti ādisupi eseva nayo. **Yāguṃ pivitvāti** hi yāgusīsena pātarāsabhojanamāha.

348. **Madhuranti** sādurasam̐. **Upari vattabbamatthanti** “apica me bho evam̐ hoti”ti ādinā vuccamānamattham̐. **Parihārenāti** Bhagavantam̐ garuṃ katvā agāravaparihārena, ujukabhāvāpanayanena vā, ujukavuttiṃ pariharitvā vaṅkavuttiyāva yathācintitamattham̐ pucchanto evamāhāti vuttam̐ hoti. Tenāha “**ujukameva pucchayamāno agāravo viya hoti**”ti.

Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā

349. **Uṭṭhāyāti** dāne uṭṭhānagīriyamāha, **samuṭṭhāyāti** tassa sātaccakiriyaṃ. Kasivāñijjādikammāni **akaronto** daliddiyādi-anatthāpattiyā **nassissatīti** adhippāyo. **Appasambhārataro ceva mahapphalataro cāti** saṅkhepato Aṭṭhakathāyaṃ vutto, Pāḷiyam̐ pana “appatthataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisamsataro cā”ti pāṭho. Tatha **appasambhārataroti** ativiya parittasambhāro, asamārabbiyasambhāro. **Appatthataroti** pana ativiya appakicco, **attho** cetttha kiccam̐, ttha-kārassa ṭṭha-kāram̐ katvā “**appaṭṭhataro**”tipi pāṭho. Sammā ārabhiyati yañño etenāti **samārambho**, sambhārasambharaṇavasena pavattasattapīḷā, appo samārambho etassāti tathā, ayam̐ panāti sayenāti **appasamārambhataro**. Vipākasaññitam̐ mahantam̐ sadisam̐ phalametassāti **mahapphalo**, ayam̐ panātisayenāti **mahapphalataro**. Udayasaññitam̐ mahantam̐ nissandādiphalametassāti **mahānisamsato**, ayam̐ panātisayenāti **mahānisamsataro**. **Dhuvadānānīti** dhuvāni thirāni avicchinnāni katvā dātabbadānāni. **Niccabhattānīti** ettha bhattasīsena catupaccayaggaṇam̐. **Anukulayaññānīti** anukulam̐ kulānukkamam̐ upādāya dātabbadānāni.

Tenāha “**amhākan**”ti ādi. Yāni pavattetabbāni, tāni anukulayaññāni nāmāti yojetabbaṃ. **Nibaddhadānānī**ti nibandhetvā niyametvā paveṇīvasena pavattitadānāni.

Hatthidantena katā **dantamayasalākā**, yattha dāyakānaṃ nāmaṃ aṅkanti, iminā taṃ niccabhattaṃ salākadānavasenāti dasseti. **Taṃ kulanti** Anāthapiṇḍikakulaṃ. **Dāliddiyenāti** daliddabhāvena. “**Ekasalākato uddhaṃ dātuṃ nāsakkhī**”ti iminā ekenapi salākadānena nibaddhadānaṃ upacchinditumadatvā anurakkhaṇamāha. **Raṇṇoti** setavāhanaraṇṇo.

Ādīni vatvāti ettha ādisaddena “kasmā seno viya maṃsapesim pakkhanditvā gaṇhāsī”ti evamādīnaṃ samasamadāne ussukkana vacanānaṃ saṅgaho. **Galaggāhāti** galaggahaṇā. “**Kammacchedavasena**”ti iminā attano attano kammokāsādānampi pīlayevāti dasseti. **Samārambhasaddo** cettha pīlanatthoti āha “**pīlasaṅkhāto samārambho**”ti. Pubbacetanāmuñcacetanā-aparacetanāsampattiyā dāyakavasena tīṇi aṅgāni, vītarāgatāvīadosatāvīsamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇeyyavasena ca tīṇīti evaṃ **chaḷaṅgasamannāgatā** hoti **dakkhiṇā**, Chaḷaṅguttare **Nandamātāsuttaṅca**¹ tassatthassa sādhaṃ. Aparāparaṃ uppajjanakacetanāvasena mahānadi viya, mahāgho viya ca ito cito ca abhisanditvā pakkhanditvā pavattito puññameva **puññābhisando**. **Tathāvidhanti** pamāṇassa kātuṃ asukarattamāha. Kāraṇamahattena phalamahattampi veditabbaṃ upari najjā vuṭṭhiyā mahogho viyāti vuttaṃ “**tasmā**”ti-ādi.

350. **Navanavoti** sabbadā abhinavo, divase divase dāyakassa byāpārāpajjanato kiccapariyosānaṃ natthīti vuttaṃ “**ekenā**”ti ādi. Yathāraddhassa āvāsassa katipayenāpi kālena parisamāpetabbato kiccapariyosānaṃ atthīti āha “**paṇṇasālan**”ti ādi. Mahāvihārepi kiccapariyosānassa atthitā-upāyaṃ dassetuṃ “**ekavāraṃ dhanapariccāgaṃ katvā**”ti vuttaṃ. **Suttantapariyāyenāti** sabbāsavasuttantādipāḷinayena. **Navānisarṃsāti** sītaṭaṭiḅhātādayo paṭisallānārāmapariyosānā yathāpaccavekkhaṇaṃ gaṇitā nava udayā, appamattatāya cete vuttā.

1. Am 2. 295 piṭṭhe.

Yasmā pana āvāsam dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti. Yathāha **saṃyuttāgamavaralañchake** “so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassayan”¹, sadā puññapavaḍḍhanūpāyañca etaṃ. Vuttañhi tattheva “ye dadanti upassayaṃ, tesam divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhatī”². Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassāpi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nahāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na hontī, sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanam pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nipannassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “āvāsam dentena -pa- hotī”³, “sadā puññapavaḍḍhanūpāyañca etaṃ”³ ca, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā.

Khandhakapariyāyenāti Senāsanakkhandhake³ āgatavinayapāḷinayena. Tattha hi āgatā—

“Sītam uṇham paṭihanti, tato vāḷamigāni ca.

Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghorō, sañjāto paṭihaññati.

Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassitum.

Vihāradānaṃ saṃghassa, aggaṃ Buddhena vaṇṇitaṃ.

Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

1. Saṃ 1. 29 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 30, 31 piṭṭhe.

3. Vi 4. 291 piṭṭhe.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.
 Tesam̐ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.
 Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.
 Te tassa dhammam̐ desenti, sabbadukkhapanūdanam̐.
 Yam̐ so dhammam̐ idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti—

Rājagahaseṭṭhādīnam̐ vihāradānena anumodanāgāthāyo peyyālavasena dassitā. Tattha **sītam̐ uṇhanti** utuvisabhāgavasena vuttam̐. **Sisire cāpi vuṭṭhiyoti** ettha **sisiroti** samphusitakavāto vuccati. **Vuṭṭhiyoti** ujukameghavuṭṭhiyo eva. Etāni sabbāni “paṭihanti”ti imināva padena yojetabbāni.

Paṭihaññatīti vihārena paṭihaññati. **Leṇatthanti** nilīyanattham̐. **Sukhatthanti** sītādīparissayābhāvena sukhavihārattham̐. **“Jhāyituñca vipassitun”**ti idampi padadvayam̐ “sukhatthañcā”ti imināva padena yojetabbam̐. Idañhi vuttam̐ hoti—sukhatthañca vihāradānam̐, katamasukhattham̐? Jhāyitum̐, vipassituñca yam̐ sukham̐, tadattham̐. Atha vā parapadenapi yojetabbam̐—jhāyituñca vipassituñca vihāradānam̐, “idha jhāyissati vipassissatī”ti dadato **vihāradānam̐ saṅghassa aggam̐ Buddhena vaṇṇitam̐**. Vuttañhetam̐ “so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassayan”ti¹.

Yasmā ca aggam̐ vaṇṇitam̐, **tasmā hi paṇḍito posoti** gāthā. **Vāsayettha bahussuteti** ettha vihāre pariyaṭṭibahussute ca paṭivedhabahussute ca vāseyya. **Tesam̐ annañcāti** yam̐ tesam̐ anucchavikam̐ annañca pānañca vatthāni ca mañcapīṭhādīsenāsanāni ca, tam̐ sabbam̐ tesu **ujubhūtesu** akuṭṭilacittesu. **Dadeyyāti** nidaheyya. Tañca kho **vippasannena cetasā**, na cittappasādam̐ virādhētṷā. Evam̐ vippasannacittassa hi **te tassa dhammam̐ desenti -pa- parinibbāti anāsavoti** ayamettha Aṭṭhakathānayo².

Ayam̐ pana Ācariyadhammapālattherena³ ceva
 Ācariyasāriputtattherena⁴ ca saṁvaṇṇito Tīkānayo—**sītanti** ajjhattam̐
 dhātukkhobhavasena vā

1. Saṁ 1. 29 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 331 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 4. 58 piṭṭhe.

4. Sārattha-Ṭī 3. 393 piṭṭhe.

bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇhanti** aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantīti** paṭibādhati yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanāṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahitum na sakkoti, **vālamigānīti** sīhabyagghādicaṇḍamige. Guttasenāsanañhi āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsapeti** ye keci sarante gacchante dīghajāṭike sappādike. **Makaseti** nidassanamattametāṃ, ḍaṃsādīnampi eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisireti** sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihantīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhaḡacchādīnaṃ ummūlabhaññādivasena pavattiyā ghero saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca **paṭihaññati** paṭibāhīyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitunti** aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyitum. **Vipassitunti** aniccādito saṅkhāre sammasitum.

Vihāreti patissaye. **Kārayeti** kārāpeyya. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussuteti** kāretvā pana ettha vihāre bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesāṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaḡuṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakāritaṃ dassetuṃ “**te tassā**”ti ḡāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmim̄ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamanena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavatīti.

Sītaṭṭhādikā vipassanāvasānā terasa, annādilābho, dhammassavanaṃ, dhammāvabodho, parinibbānanti evamettha **sattarasa ānisaṃsā vuttā**.

Paṭiggahaṇakānaṃ vihāravasena uppannaphalānurūpampi dāyakānaṃ vihāradānaphalaṃ veditabbaṃ. Yebhuyyena hi kammaṣarikkhakaphalaṃ labhantīti āha **“tasmā”**ti ādi. **“Saṃghassa pana pariccattattā”**ti iminā saṃghikavihārameva padhānavasena vadati, saṃghikavihāro nāmesa cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa katavihāro, yaṃ sandhāya **padabhājaniyaṃ** vuttaṃ “saṃghiko nāma vihāro saṃghassa dinno hoti pariccatto”ti¹. Yattha hi cetiyaṃ patiṭṭhitaṃ hoti, dhammassavanaṃ karīyati, catūhi disāhi bhikkhū āgantvā appaṭipucchitvāyeva pāde dhovivā kuñcitāya dvāraṃ vivarivā senāsaṇaṃ paṭijaggivā yathāphāsukaṃ gacchanti, so antamaso caturatanikāpi paṇṇasālā hotu, cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa katavihārotveva vuccati.

351. Lobhaṃ niggaṇhituṃ asakkontassa **duppariccajā**. **“Ekabhikkhussa vā”**ti ādi upāsakānaṃ tathā samādāne āciṇṇaṃ, dalhataraṃ samādānaṃ dassetuṃ vuttaṃ, saraṇaṃ pana tesāṃ sāmaṃ samādinnaṃ samādinnaṃ eva hotīti vadanti. Saṃghassa vā gaṇassa vā santiketī yojanā. **Tatthā**ti yathāgahite saraṇe, **“tassā”**tipi pāṭho, yathāgahitasaraṇassāti attho. **Natthi punappunaṃ kattabbatā**ti viññūjātike sandhāya vuttaṃ. Viññūjātikānameva hi saraṇādi-atthakosallānaṃ suvaṇṇaghaṭe sīhavasā viya akuppaṃ saraṇagamaṇaṃ tiṭṭhati. **“Jīvitapariccāgamayaṃ puññaṃ”**ti ca idaṃ “sace, tvaṃ yathāgahitaṃ saraṇaṃ na bhindissati, evāhaṃ taṃ māremī”ti kāmaṃ koci tiṇhena Satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ Buddhaṃ ‘na Buddha’ti, dhammaṃ ‘na dhammo’ti, saṃghaṃ ‘na saṃgho’ti vadāmi”ti dalhataraṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ. **“Saggasampattim deti”**ti nidassanamattametaṃ. Phalānisaṃsāni panassa saraṇagamaṇavaṇṇanāyaṃ² vuttāneva.

352. Vakkhamānanayena verahetutāya **veraṃ** vuccati paṇātipātādipāpadhammo, taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjentī viya

1. Vi 2. 61, 62, 65, 67 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 205 piṭṭhe.

nivāretīti **veramaṇī**, tato vā pāpadhammato viramati etāyāti “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena i-kārassa e-kāraṃ katvā “**veramaṇī**”ti vuttaṃ.

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ panāha “veramaṇisikkhāpadāṃ, viramaṇisikkhāpadanti dvidhā sajjhāyaṃ karontī”ti¹.

Kusalacittasampayuttāvettha virati adhippetā, na phalasampayuttā yaññādhikaraṇato. Asamādinnaṣiṭṭassa sampattato

yathūpaṭṭhitavītikkamitabbavattuto virati **sampattavirati**. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. **Setu** vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadhammānaṃ samucchadavasena ghātanappavattā virati **setughātavirati**. Aññatra “samucchadavirati”tipi vuttā. Idāni tā sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Jāti -pa- dīnī**ti apadisitabbajātigottakulādīni. **Ādisaddena** vayabāhusaccādīnaṃ saṅgaho. **Pariharatī**ti avītikkamavasena parivajjeti, Sīhaḷadīpe cakkana-upāsakassa² viya sampattavirati veditabbā.

“**Pāṇaṃ na hanāmī**”ti-ādīsu ādyatthena **iti**-saddena, vikappatthena vā-saddena vā “adinnaṃ nādiyāmi, adinnādānā viramāmi, veramaṇiṃ samādiyāmi”ti evamādīnaṃ paccakamattānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Evañca katvā “sikkhāpada”micceva avatvā “sikkhāpadāni”ti vuttaṃ. Pāṇātipātā veramaṇinti sambandho. **Samādiyāmī**ti sammā ādiyāmi, avītikkamādhippāyena, akhaṇḍā’chiddā’kammāsā’sabalakāritāya ca gaṇhāmīti vuttaṃ hoti. Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsi-upāsakassa² viya samādānavirati veditabbā.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tattha tatthāgatesu dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, ādānato, bhedaṭṭoti ādinā anekadhā vinicchayesu saṅkhepeneva ārammaṇato vinicchayaṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Purimā dveti** sampattasamādānaviratiyo. “**Jīvitindriyādivatthū**”ti paramatthato pāṇo vutto, paññattito pana “sattādivatthū”ti vattabbaṃ. Evañhi “sattēyeva ārabhitvā pāṇātipātā, abrahmacariyā ca viramati”ti³ **Khuddakāgamatṭhakathāvacaṇena** saṃsandati sametīti. **Ādisaddena** cettha

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 15 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 207; Saṃ-Ṭṭha 2. 138-9; Abhi-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhesu.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 22 piṭṭhe.

sattasaṅkhārasena adinnavatthu, tathā phoṭṭhabbavatthu, vitathavatthu, saṅkhāraseneva surāmerayavatthūti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanti**ti yathāvuttaṃ vītikkamavatthum ālambitvā vītikkamanacetanāsaṅkhāta viramitabbavatthuto viramaṇavasena pavattanti. **Pacchimāti** setughātavirati. **Nibbānārammaṇāva** tathāpi kiccasādhanato. Iminā pana tattheva āgatesu tīsu ācariyavādesu dve paṭibāhitvā ekassevānujānaṃ veditabbaṃ.

“Sampattavirati, hi samādānavirati ca yadeva pajahati, taṃ attano pāṇātipātādi-akusalamevārammaṇaṃ katvā pavattati”ti keci vadanti, “samādānavirati yato viramati, taṃ attano vā paresaṃ vā pāṇātipātādi-akusalamevālambaṇaṃ katvā pavattati. Sampattavirati pana yato viramati, tesam pāṇātipātādīnaṃ ālambaṇāneva ārammaṇaṃ katvā pavattati”ti apare. “Dvayampi cetam yato pāṇātipātādi-akusalato viramati, tesamārammaṇabhūtaṃ vītikkamitabbavatthumevālambaṇaṃ katvā pavattati. Purimapurimapadatthañhi vītikkamavatthumālambaṇaṃ katvā pacchimapacchimapadatthato viramitabbavatthuto viramati”ti aññe. Paṭhamavādo cettha ayuttoyeva. Kasmā? Tassa attano pāṇātipātādi-akusalassa paccuppannābhāvato, abahiddhābhāvato ca. Sikkhāpadavibhaṅge hi pañcannaṃ sikkhāpadānaṃ paccuppannārammaṇatā, bahiddhārammaṇatā ca vuttā. Tathā dutiyavādopi ayuttoyeva. Kasmā? Purimavādena sammissattā, paresaṃ pāṇātipātādi-akusalārammaṇabhāve ca anekantikattā, dvinnaṃ ālambaṇappahedavacanato ca. Tatiyavādo pana yutto sabbabhāṇakānamabhimato, tasmā tadeva anujānāti ti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “tīsu ācariyavādesu dve paṭibāhitvā ekassevānujānaṃ veditabbaṃ”ti.

Etthāha—yajjetam viratidvayaṃ jīvitindriyādivītikkamitabbavatthumevālambaṇaṃ katvā pavatteyya, evaṃ sati aññaṃ cintento aññaṃkareyya, yañca pajahati, taṃ na jāneyyāti aya’manadhippeto attho āpajjati? Vuccate—na hi kiccasādhanavasena pavattento “aññaṃ cintento aññaṃ karoti”ti vā “yañca pajahati, taṃ na jānāti”ti vā vuccati. Yathā pana ariyamaggo nibbānārammaṇova kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādivatthārammaṇampetaṃ viratidvayaṃ pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahati. Tenāhu porāṇā—

“Ārabhitvāna amataṃ, jahanto sabbapāpake.
Nidassanañcetta bhava, maggaṭṭhoriyapuggalo”¹.

Idāni saṅkhepeneva ādānato, bhedato vā vinicchayaṃ dassetuṃ “**etthā**”^{ti} ādi vuttaṃ. “Pañcaṅgasamannāgataṃ sīlaṃ samādiyāmi”^{ti} ādinā **ekato** ekajjhaṃ gaṇhāti. Evampi hi kiccavasena etāsaṃ pañcavidhatā viññāyati. **Sabbānipi bhinnāni honti** ekajjhaṃ samādinnattā. Na hi tadā pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati. Yaṃ tu vītikkantaṃ, teneva kammabaddho. “Pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”^{ti} ādinā **ekekaṃ** visuṃ visuṃ gaṇhāti. “**Veramaṇisikkhāpadan**”^{ti} ca idaṃ samāsabhāvena **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ**² vuttaṃ, Pāḷipotthakesu pana “veramaṇin”^{ti} niggahitantaeva byāsabhāvena dissati. Gahaṭṭhavasena cetāṃ vuttaṃ. Sāmaṇerānaṃ pana yathā tathā vā samādāne ekasmiṃ bhinne sabbānipi bhinnāni honti, pārājikāpattito. Iti ekajjhaṃ, paccekaṅca samādāne viseso idha vutto, **Khuddakāgamaṭṭhakathāyaṃ** pana “ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekāva cetanā hoti, kiccavasena panetāsaṃ pañcavidhattaṃ viññāyati. Paccekaṃ samādiyato pana pañceva viratiyo, pañca ca cetanā honti”^{ti}³ ayaṃ viseso vutto. Bhedepi “yathā tathā vā samādiyantu, sāmaṇerānaṃ ekasmiṃ bhinne sabbānipi bhinnāni honti. Pārājikaṭṭhāniyāni hi tāni tesāṃ. Yaṃ tu vītikkantaṃ hoti, teneva kammabaddho. Gahaṭṭhānaṃ pana ekasmiṃ bhinne ekameva bhinnaṃ hoti, yato tesāṃ taṃsamādāneneva puna pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati”^{ti} vuttaṃ. Yathāvuttopi dīghabhāṇakānaṃ vādo aparevādo nāma tattha kato.

Setughātaviratiyā pana bhedo nāma natthi paṭipakkhasamucchinnaena akuppasabhāvattā. Tadevatthaṃ dassentena “**bhavantarepī**”^{ti} ādi vuttaṃ. Tattha “**bhavantarepī**”^{ti} iminā attano ariyabhāvaṃ ajānantopīti atthaṃ viññāpeti. **Jīvitahetupi**, pageva aññahetu. “**Neva pāṇaṃ hanati, na suraṃ pivati**”^{ti} idaṃ majjhepeyyālaniddiṭṭhaṃ, migapadavaḷaṅjananayena vā

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 23 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 15 piṭṭhe.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 18 piṭṭhe.

vuttaṃ. **Suranti** ca nidassanamattaṃ. Sabbampi hi surāmerayamajjapamādaṭṭhānānuyogaṃ na karoti. “Majjanti tadeva ubhayaṃ, yaṃ vā panaññampi surāsavavinimuttaṃ madanīyan”¹ **Samyuttamahāvaggaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyañca** “tadubhayameva madanīyaṭṭhena majjaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci atthi madanīyaṃ, yena pītena matto hoti pamatto, idaṃ vuccati majjan”². “**Sace pissā**”^{ti}-ādinā tattheva visesadassanaṃ, ajānantassapi **khīrameva** mukhaṃ **pavisati, na surā**, pageva jānantassa. **Koñcasakuṇānanti** kuntasakuṇānaṃ. Sacepi mukhe khīramissake uduke pakkhipantīti yojetabbaṃ. “Na cettha upamopameyyānaṃ sambaddhatā siyā koñcasakuṇānaṃ yonisiddhattā”^{ti} koci vadeyyāti āha “**idan**”^{ti} ādi. **Yonisiddhanti** manussatiracchānānaṃ uddhaṃ tiriyameva dīghatā viya, bakānaṃ meghasaddena, kukkuṭīnaṃ vātena gabbhaggahaṇaṃ viya ca **jātisiddhaṃ**, iti koci vadeyya ceti attho. Cevā”^{ti}pi pāṭhaṃ vatvā samuccayatthamicchanti keci. **Dhammatāsiddhanti** bodhisatte kucchigate bodhisattamātu silaṃ viya, vijāte tassā divaṅgamaṇaṃ viya ca sabhāvena siddhaṃ, maggadhammatāya vā ariyamaggānubhāvena siddhanti veditabbanti vissajjeyyāti attho.

Diṭṭhijukaraṇaṃ nāma bhāriyaṃ dukkaraṃ, tasmā saraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānato mahaṭṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Etanti** sikkhāpadaṃ. **Yathā vā tathā vā gaṇhantassāpīti** ādaraṃ gāravamakatvā samādiyantassāpi. **Sādhukaṃ gaṇhantassāpīti** sakkaccaṃ silāni samādiyantassāpi **appaṭṭhatarameva appasamārambhatarāñca**, na diguṇaṃ ussāho karaṇīyoti vuttaṃ hoti. Silaṃ idha abhayadānatāya **dānaṃ**, anavasesaṃ vā sattanikāyaṃ dayati rakkhatīti **dānaṃ**. Ayamettha Aṭṭhakathāmuttakanayo—saraṇaṃ upagatena kāyavācācittēhi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātabbā, tattha ca saṃkilesa sādhukaṃ pariharitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampattavatthuto viramaṇamattañcāti saraṇagamaṇato silassa appaṭṭhataratā, appasamārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinā daṇḍanidhānato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa **mahapphalataratā**, **mahānisamsataratā** ca daṭṭhabbāti.

1. Sam-Ṭṭha 3. 334 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 17 piṭṭhe.

Tamattham Pāḷiyā sādheṭṭha **“vuttañhetan”**ti ādimāha. Tattha **“aggānī”**ti ñātattā **aggaññānī**. Cīrattatāya ñātattā **rattaññānī**. **“Ariyānam sādhuṇam vaṃsānī”**ti ñātattā **vaṃsaññānī**. Purimakānam ādipurisānam etānīti **porāṇānī**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇānī na chadditānīti **asaṃkiṇṇānī**. Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarāhi, anāgate cāti āha **“asaṃkiṇṇapubbānī”**ti-ādi. Atīte hi kāle asaṃkiṇṇabhāvassa **“asaṃkiṇṇapubbānī”**ti nidassanam, paccuppane **“na saṅkiyanti”**ti, anāgate **“na saṅkiyissanti”**ti. Atoyeva **appaṭikuṭṭhānī** na paṭikkhittānī. Na hi kadācipi viññū samaṇabrāhmaṇā himsādipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānam sattānam abhayaṃ detī**ti sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariyasāvakaṭṭo kassaci bhayaṃ hoti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyāpajjhanti** niddukkhatam. **“Aparimāṇānam sattānam abhayaṃ datvā”**ti ādi ānisaṃsadassanam, hetumhi cettha **tvā**-saddo yathā **“mātaram saritvā rodati”**ti.

Yam kiñci cajanalakkhaṇam, sabbam tam yaññoti āha **“idañca panā”**ti-ādi. Nanu ca pañcasīlam sabbakālikam. Abuddhuppādakālepi hi viññū tam samādiyanti, na ca ekantato vimuttāyatanam bāhirakānampi samādinattā. Saraṇagamanam pana Buddhuppādahetukam, ekantato ca vimuttāyatanam, katham tattha saraṇagamanato pañcasīlassa mahapphalatāti āha **“kiñcāpī”**ti ādi. **Jeṭṭhakanti** mahapphalabhāvena uttamaṃ. **“Saraṇagamaneyeva paṭiṭṭhāyā”**ti iminā tassa sīlassa saraṇagamanena abhisankhatattā tato mahapphalatam, tathā anabhisankhatassa ca sīlassa apphalatam dasseti.

353. **Īdisamevāti** evam saṃkilesapaṭipakkhameva hutvā nanu ca paṭhamajjhānādiyaññāyeva desetabbā, kasmā Buddhuppādato paṭṭhāya desanamārabhatīti anuyogaṃ pariharitum **“tividha -pa- dassetukāmo”**ti vuttam. Tividhasīlapāripūriyam ṭhitassa hi tesam yaññānam appaṭṭhataratā, mahapphalataratā ca hoti, tasmā tam dassetukāmattā Buddhuppādato paṭṭhāya desanam ārabhatīti vuttam hoti. Tenāha **“tatthā”**ti-ādi.

Heṭṭhā vuttehi guṇehīti ettha “so taṃ dhammaṃ sutvā Tathāgate saddhamṃ paṭilabhatī”ti ādinā¹ heṭṭhā vuttā saraṇagamanam, sīlasampadā, indriyesu guttadvāratāti evamādayo guṇā veditabbā. Paṭhamam jhānam nibbattento na kilamatīti yojanā. **Tānī**ti paṭhamajjhānādīni. “**Paṭhamam jhānam**”ti ādinā Pāḷiyam paṇītānameva jhānānam ukkaṭṭhaniddeso katoti mantvā “**ekam kappam, aṭṭha kappe**”ti-ādi vuttam, mahākappavasena cettha attho. Hīnam pana paṭhamam jhānam asaṅkhyeyyakappassa tatiyabhāgam āyum deti, majjhimam upaḍḍhakappam. Hīnam dutiyam jhānam dve kappāni, majjhimam cattārīti-ādinā attho netabbo. Apica yasmā paṇītānīyevettha jhānāni adhippetāni mahapphalatarabhāvadassanaparattā desanāya, tasmā “paṭhamam jhānam ekam kappam”ti ādinā paṇītāneva jhānāni niddiṭṭhānīti daṭṭhabbam.

Tadevāti catutthajjhānameva. Catukkanayena hi desanā āgatā. Yadi evam katham āruppattāti āha “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitan**”ti, tathā bhāvittā catutthajjhānameva āruppam hutvā vīsatikappasahassādīni āyum detīti adhippāyo. Ayam ācariyassa mati. Atha vā **tadevā**ti āruppasāṅkhātam catutthajjhānameva, taṃ pana kasmā vīsatikappasahassādīni āyum detīti vuttam “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitan**”ti, tathā bhāvittā evam detīti adhippāyo. Aparo nayo “**tadevā**”ti vutte rūpāvacaracatutthajjhānamevāti attho āpajjeyyāti taṃ nivattetuṃ “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitan**”ti āha, tathā bhāvitaṃ aṅgasamatāya catutthajjhānasāṅkhātam āruppajjhānamevādhippetanti vuttam hoti.

Sammadeva niccasaññādīpaṭipakkhavidhamanavasena pavattamānā pubbhāgiye eva Bodhipakkhiyadhamme samānentī vipassanā vipassakapuggalassa anappakam pītisomanassam samāvahatīti vuttam “**vipassanā -pa- mahapphalan**”ti. Yathāha Dhammarājā **Dhammapade**—

“Yato yato sammāsati, khandhānam udayabbayam.
Labhatī pītipāmojjam, amataṃ taṃ vijānatan”ti².

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

2. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Yasmā paṇāyaṃ desanā iminā anukkamena imāni ñāṇāni nibbattentassa vasena pavattitā, tasmā “**vipassanāñāṇe paṭiṭṭhāyā**”ti ādinā heṭṭhimāṃ heṭṭhimāṃ uparimassa uparimassa paṭiṭṭhābhūtaṃ katvā vuttaṃ. Samānarūpanimmānaṃ nāma manomayiddhiyā aññehi asādhāraṇakiccanti āha “**attano -pa- mahapphalā**”ti. Hatthi-assādivividharūpakaraṇaṃ **vikubbanāṃ**, tassa dassanasamatthatāya. **Ichchicchittaṭṭhānaṃ** nāma purimajātīsu icchicchichito khandhapadeso. Arahattamaggeneva maggasukhaṃ niṭṭhitanti vuttaṃ “**ati -pa- mahapphalan**”ti. **Samāpentoti** pariyosāpento.

Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanādikathāvaṇṇanā

354-8. “**Abhikkantaṃ bho gotamā**”ti ādi desanāya pasādavacanaṃ, “**esāhaṃ bhavantan**”ti ādi pana Saraṇagamanavacanaṃti tadubhayasambandhaṃ dassento “**desanāyā**”ti ādimāha. **Tanūti** mando kāyikacetāsikasukhasamupabyūhato. **Sabbe te paṇayo**ti “satta ca usabhasatāni”ti ādinā vutte sabbe te paṇino. **Taṃ pavattinti** tesaṃ paṇīnaṃ mocanākāraṃ. **Ākulabhāvoti** Bhagavato santike dhammassa sutattā paṇīsu anuddayaṃ upaṭṭhapetvā ṭhitassa “kathaṃhi nāma mayā tāva bahū paṇino māraṇatthāya bandhāpitā”ti citte paribyākulabhāvo, yasmā atthi, tasmā na desesīti yojanā, “**udapādi**”ti pi pāṭho. **Sutvāti** “muttā bho te paṇayo”ti ārocitavacanaṃ sutvā. **Cittacāroti** cittappavatti. “Kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittan”ti idaṃ padapañcakaṃ sandhāya “**kallacittanti-ādi**”ti vuttaṃ. Tattha “dānakathaṃ sīlakathan”ti ādinā vuttāya anupubbikathāya ānubhāvena kāmacchandavigamena **kallacittatā** arogacittatā, byāpādavigamena mettāvasena **muducittatā** akathinacittatā, uddhaccakukkuccavigamena vikkhepābhāvato **vinīvaraṇacittatā** tehi amalīnacittatā, thinamiddhavigamena sampaggahaṇavasena **udaggacittatā** alīnacittatā, vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā avimuttatāya **pasannacittatā** anāvilacittatā ca hotīti āha “**anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ sandhāya vuttan**”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Kūṭadantasuttavaṇṇanāya Līnatthapakāsana.

Kūṭadantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavatthuvaṇṇanā

359. Evaṃ Kūṭadantasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Mahālisuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Kūṭadantasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Mahālisuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me sutaraṃ -pa- Vesāliyaṃti mahālisuttaṃ**”ti āha. **Punappunaṃ visālabhāvūpagamaṇatoti** etthāyaṃ saṅkhepo—Bārāṇasirañño kira aggamahesiyā maṃsapesigabbhena dve dārakā nibbattā dhītā ca putto ca, tesāṃ aññaṃaññaṃ vivāhena soḷasakkhattuṃ puttadhituvasena dve dve dārakā vijātā. Tato tesāṃ dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhentānaṃ paccekāṃ saparivārānaṃ ārāmuyyānanivāsattāṅghānaparivārasampattiṃ gaḥetuṃ appahonakatāya nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena parikkhipiṃsu, evaṃ tassa punappunaṃ tipākāraparikkhepena visālabhāvamupagatatā “**Vesālī**”tveva nāmaṃ jātāṃ. Tena vuttaṃ “**punappunaṃ visālabhāvūpagamaṇato vesālīti laddhanāmake nagare**”ti. Vitthārakathā cettā Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya¹, ratanasuttavaṇṇanāya² ca gaḥetabbā. **Bahinagareti** nagarato bahi, na ambapālivanaṃ viya antonagarasmiṃ. **Sayamjātanti** sayameva jātāṃ aropimaṃ. **Mahantabhāvenāti** rukkhaḥgacchānaṃ, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena. Tenevāha “**Himavanteṇa saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā**”ti. Yaṃ pana venayikānaṃ matena **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ—

“Tattha mahāvanaṃ nāma sayamjātāṃ aropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanāṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavanteṇa saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hotī”ti³,

Taṃ Majjhimabhāṇakasāmyuttabhāṇakānampi samānakathā.

Majjhimaṭṭhakathāyañhi⁴ Saṃyuttaṭṭhakathāyañca⁵ tatheva vuttaṃ. Idha pana dīghabhāṇakānaṃ matena evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yadi ca “**ahutvā**”ti katthaci pāṭho, dissati, evaṃ sati

1. Dī-Ṭṭha 1. 325 piṭṭhe. 2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 133; Suttanipāta-Ṭṭha 264 piṭṭhesu.
3. Vi-Ṭṭha 2. 1 piṭṭhe. 4. Ma-Ṭṭha 2. 169 piṭṭhe. 5. Saṃ-Ṭṭha 1. 64 piṭṭhe.

sabbesampi samānavādo siyāti. **Kūṭāgārasālāsāṅkhepenāti** haṁsamaṇḍalākārasāṅkhātahaṁsavaṭṭakacchannena kūṭāgārasālāniyāmena, tathā katattā pāsādoyeva “kūṭāgārasālā”ti vutto, tabbohārena pana sakalopi saṅghārāmoti vuttaṁ hoti. **Vinayaṭṭhakathāyaṁ**¹ tu evaṁ vuttaṁ—

“Kūṭāgārasālā pana mahāvanāṁ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṁ antokatvā haṁsavaṭṭakacchadanena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato Gandhakuṭi veditabbā”ti.

Kosalesu jātā, bhavā, te vā nivāso etesanti **Kosalakā**. Evaṁ **Māgadhakā**. Janapadavācino hi pāyato pulliṅgaputhuvacanā. Yassa akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, taṁ karaṇaṁ arahatīti **karaṇīyanti** vuccati. Tenāha “**avassāṁ kattabba kammenā**”ti. **Akātumpi vaṭṭati** asati samavāye, tasmā samavāye sati kattabbato **taṁ kiccanti vuccatīti** adhippāyo.

360. Yā Buddhānaṁ uppajjanārāhā nānattasaññā, tāsāṁ vasena “**nānārammaṇacārato**”ti vuttaṁ, nānārammaṇappavattitoti attho. Sambhavantasseva hi paṭisedho, na asambhavantassa. **Paṭikkammāti** nivattetvā tathā cittaṁ anuppādetvā. **Sallīnoti** jhānasamāpattiyā ekattārammaṇaṁ allīno. **Nilīnoti** tasseva vevacanaṁ. Tena vuttaṁ “**ekībhāvan**”ti-ādi. Saparivārattā anekopi tadā eko viya bhavatīti ekībhāvo, taṁ **ekībhāvaṁ**. Yenāyasmā nāgito, taṁ sandhāya “**tasmā ṭhānā**”ti vuttaṁ.

Oṭṭhaddhalicchavivatthuvaṇṇanā

361. **Addhoṭṭhatāyāti** upaḍḍhoṭṭhatāya. Tassa kira uttarōṭṭhassa appakatāya tiriyaṁ phāletvā addhamapanītaṁ viya khāyati cattāro dante, dve ca pāṭhā na chādeti, tena naṁ “**oṭṭhaddho**”ti voharanti. Keci pana “adho-saddena pāṭhaṁ karikappetvā heṭṭhā oṭṭhassa olambakatāya ‘**oṭṭhādho**’ti” atthaṁ vadanti, tadayuttameva tathā pāṭhassa adissanato, ācariyena² ca avaṇṇitattā. Ayam kira uposathiko dāyako

1. Vi-Ṭṭha 2. 2 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 337 piṭṭhe.

dānapati saddho pasanno Buddhamāmakō dhammasaṅghamāmakō. Tenāha “**purebhattan**”ti ādi. Khandhake¹, mahāparinibbānasutte² ca āgatanayena “**nīlapītādi -pa- tāvatimsaparisasappaṭibhāgāyā**”ti vuttaṃ. Ayaṃ pana vesālī Bhagavato kāle iddhā ceva vepullappattā ca ahosi. Tattha hi rājūnameva satta sahaṣṣāni, satta satāni, satta ca rājāno ahesuṃ, tathā yuvarājasenāpatibhaṇḍāgārikapabhutīnampi, pāsādakūṭāgāra-ārāmapokkharāṇi-ādayopi tapparimāṇāyeva, bahujanā, ākiṇṇamanussā, subhikkhā ca. Tena vuttaṃ “**mahatiyā Licchaviparisāyā**”ti. Tassa pana kulassa ādibhūtānaṃ yathāvuttānaṃ maṃsapesiyā nibbattadārakānaṃ tāpasena pāyitaṃ yaṃ khīraṃ udaraṃ pavisati, sabbaṃ taṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati, carimakabhava bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā ativippasannatāya te nicchavī ahesuṃ. Apare panāhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesaṃ aññaṃaññaṃ līnā chavi ahosī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **licchavī**ti paññāyimsu, niruttinayena cettha padasiddhi, tabbaṃse uppannā sabbepi licchavayo nāma jātā. Tenāha “**Licchaviparisāyā**”ti, licchavirājūnaṃ, licchavivamsabhūtāya vā parisāyāti attho. Mahantaṃ yasaṃ lāti gaṇhātīti **mahāli** yathā “bhaddālī”ti. **Mūlanāmanti** mātāpitūhi katanāmaṃ.

362. **Sāsane yuttapayuttoti** bhāvanamanuyutto. Sabbattha sīhasamānavuttinopi Bhagavato parisāya mahatte sati tadajjhāsayanurūpaṃ pavakkiyamānāya dhammadeśanāya viśeso hotīti āha “**mahantena ussāhena dhammaṃ desessati**”ti.

“Vissāsiko”ti vatvā tamassa viśāsikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**ayañhi**”ti ādi vuttaṃ. **Thūlasarīro**ti vaṭṭharasarīro. Therassa khīṇāsavabhāvato “ālasiyabhāvo appahīno”ti na vattabbo, vāsanālesaṃ pana upādāya “**īsakaṃ appahīno viya hotī**”ti vuttaṃ. Na hi sāvakānaṃ Buddhānamiva savāsanā kilesā pahiyanti. Yathāvuttaṃ pāsādameva sandhāya “**kūṭāgāramahāgehā**”ti vuttaṃ. **Pācīnamukhā**ti pācīnapamukhā.

1. Vi 3. 327 piṭṭhe.

2. Dvī 2. 83 piṭṭhe.

363. Vineyyajanānuparodhena Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti āha “**atha kho**”ti ādi. Gandhakuṭīto nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā Buddharasmiyo āveḷāveḷā yamalā yamalā hutvā savisesaṃ pabhassarā viniccharimsu. Tāhi “Bhagavā nikkhamatī”ti samārocitamiva nikkhamanaṃ sañjānimsu. Tena vuttaṃ “**saṃsūcitanikkhamano**”ti.

364. “Ajjā”ti vuttadivasato atītamanantaraṃ **hiyyodivasam purimaṃ nāma**, tathā “hiyyo”ti vuttadivasato paraṃ **purimataram** atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu divasesu vavattthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha “purimataran”ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃyaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ. Yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataranti dassento “**tato paṭṭhāyā**”ti-ādimāha. Orapārabhāvassa viya, hi disāvidisābhāvassa viya ca purimapurimatarabhāvassa apekkhāsaddhi. **Mūladivasatoti** ādidivasato. **Aggeti** upayogatthe bhummavacanaṃ, upayogavacanassa vā e-kārāmadasoti dasseti “**aggan**”ti iminā, paṭhamanti attho. Taṃ panettha parā atītā koṭiyevāti āha “**parakoṭim katvā**”ti **yaṃ**-saddo paricchede nipāto, tappayogena cāyaṃ “vihārāmī”ti vattamānapayogo, attho pana atītavasena veditabboti dassetuṃ “**yāva vihāsin**”ti vuttaṃ. **Tassāti** divasassa. Paṭhamavikappe “vihārāmī”ti imassa “yadagge”ti iminā ujukaṃ tāva sambandhitvā pacchā “naciraṃ tīṇi vassānī”ti pamāṇavacanaṃ yojetabbaṃ. Dutiyavikappe pana “naciraṃ tīṇi vassānī”ti imehipi kuṭilaṃ sambandho kattabbo. **Naciranti** cetam bhāvanapuṃsakaṃ, accantasaññogaṃ vā. Tañhi pamāṇato visesetuṃ “**tīṇi vassānī**”ti vadati. Tenāha “**naciraṃ vihāsim tīṇiyeva vassānī**”ti.

Ayanti sunakkhatto. **Piyajātikānīti** iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikānīti** madhurasabhāvāni. Madhurasadisatāya hi “**madhuran**”ti manoramaṃ vuccati. Ārammaṇaṃ karontena kāmena upasaṃhitānīti **kāmūpasamhitāni**, kāmaṇiyāni. Tenāha “**kāmassādayuttānī**”ti, ārammaṇikena kāmasaṅkhātēna assādena saññuttāni, kāmasaṅkhātassa vā assādassa yogyānīti attho. **Sarīrasaṅṭhāneti** sarīrabimbe, ādhāre cetam bhummaṃ. Tasmā **saddenāti** taṃ nissāya tato uppanna

saddenāhi attho. Apica vinā pāthasesaṃ **bhavitabbapadeneva** sambandhitabbaṃ. **Madhurenāti** iṭṭhena sātena. **Kaṇṇasakkhaliyanti** kaṇṇapaṭṭikāyaṃ.

Ettāvatāti dibbasotañāṇaparikkammaṃ akathanamattena. “Attanā ñātampi na katheti, kiṃ imassa sāsane adhiṭṭhānenā”ti kujjhanto **Bhagavati āghātaṃ bandhitvā**, saha kujjhaneneva cesa jhānābhīṇṇā pariḥāyi. **Cintesīti** “kasmā nu kho so mayhaṃ taṃ parikkammaṃ na kathesi”ti parivicārento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenāti** pāthikasutte¹, mahāsīhanādasutte² ca āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cinto, bhāsanto, karonto ca anukkamena Bhagavati baddhāghātātāya sāsane paṭiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā tamatthaṃ** katheti.

Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. **Ekamsāyāti** tadatthe catutthīvacanaṃ, ekamsatthanti attho. **Aṃsa**-saddo cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhiḥārato dibbarūpadassanadibbasaddasavanavasena vedītabboti āha “**ekakoṭṭhāsāyā**”ti-ādi. **Vā**-saddo cettha vikappane ekamsassevādhippetattā. **Anudisāyāti** puratthimadakkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyāti** dibbarūpadassanatthaṃ, dibbasaddasavanatthaṃ. **Bhāvitoti** yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇaṃca samadhiḡataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikkammakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kiccāsiddhi bhavati ekajjhaṃ kiccāsiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi hi “dibbānaṃca rūpānaṃ dassanāya, dibbānaṃca saddānaṃ savanāyā”ti idaṃ ekassa ubhayasamatthatāsandassanameva, na ekajjhaṃ kiccāsiddhisambhavasandassanaṃ. “**Ekamsabhāvito samādhī hetū**”ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikkammaṃ katattā vijjamānampi dibbasaddaṃ nāssosīti dasseti.

372. Dibbacakkhuñāṇato dibbasotañāṇameva seṭṭhanti maññamāno mahāli etamatthaṃ pucchatī āha “**idaṃ dibbasotena -pa- maññe**”ti. **Apaṇṇakanti** avirajjhanakaṃ, anavajjaṃ vā. **Samādhīyeva** bhāvetabbaṭṭhena

1. Dī 3. 2 piṭṭhe.

2. Dī 1. 153 piṭṭhe.

samādhībhāvanā. “Dibbasotañāṇaṃ seṭṭhan”ti maññamānena ca tena dibbacakkhuñāṇampi dibbasoteneva saha gahetvā “etāsaṃnūna bhante”ti ādinā puthuvacanena pucchitanti dassetuṃ “**ubhayamsabhāvitānaṃ samādhīnaṃ**”ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhībhāvanā** aniyyānikattā. Tā hi ito bāhirakānampi ijjhanti. **Na ajjhattikā** Bhagavatā sāmukkaṃsīkabhāvena appaveditattā. Na hi te saccāni viya sāmukkaṃsīkā. **Yadatthanti** yesaṃ atthāya, abhedepi bhedavacanametāṃ, yassa vā viśesaṃbhūtassa atthāya. **Teti** ariyaphaladhamme. “Tan”tipi adhunā pāṭho. Te hi sacchikātabbā, “atthi kho Mahāli aññeva dhammā -pa- yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī”ti sacchikātabbadhammā ca idha vuttā.

Catu-ariyaphalavaṇṇanā

373. **Samyojenti**ti bandhenti. **Tasmāti** yasmā vaṭṭadukkhabhaye samyojanato tattha satte samyojenti nāma, tasmā. Katthaci “vaṭṭadukkhamaṃ rathē”ti pāṭho, na porāṇo tathā ācariyena avaṇṇitattā. **Maggasotaṃ āpanno**, na pasādādisotaṃ. “Sototi bhikkhave ariyamaggasettaṃ adhivacanaṃ”ti hi vuttaṃ. **Āpannoti** ca ādito pattoti attho ā-upasaggassa ādikammaṃ pavattanato, idaṃ pana phalaṭṭhavasena vadati. Atītakālavacanañhettaṃ, maggakkhaṇe pana maggasotaṃ āpajjati nāma. Tenevāha **Dakkhiṇavibhaṅge** “sotāpanne dānaṃ deti, sotāpattiphalaṃ sacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti”ti¹. **Apatanadhammoti** anupapajjanasabhāvo. **Dhammaniyāmenāti** uparimaggadhammaniyāmena. Heṭṭhimantena sattamabhavato upari anupapajjanadhammatāya vā niyatoti Aṭṭhakathāmuttakaṇayo. **Paraṃ ayaṇaṃ** parāgati assa atthīti attho. **Anenāti** puna tatiyasamāsavacanaṃ, vā-saddo cettha luttaniddiṭṭho.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, viraḷatā cāti vuttaṃ “**tanuttā**”ti ādi. **Karahacīti** nipātamattaṃ, pariyaṃvacanaṃ vā. “Orena ce māso seso gimhānanti vassikasāṭṭhikacivaraṃ pariyeseyyā”ti ādisu² viya **ora**-saddo na atirekatthoti āha “**heṭṭhābhāgiyānaṃ**”ti, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena hitānanti attho.

1. Ma 3. 290 piṭṭhe.

2. Vi 1. 365 piṭṭhe.

“Suddhāvāsabhūmiyan”ti tesam upapattiṭṭhānadassanam. **Opaṭikoti** upaṭiko upapātane sādhuṅkāri. Tenāha “**sesayonipaṭikkhepavacanametān**”ti. **Parinibbānadhammoti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānasabhāvo. Vimuccatīti **vimutti**, cittameva vimutti **cetovimuttīti** vuttam “**cittavisuddhin**”ti ādi. Cittasīsenā cettha samādhi gahito “sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittam paññaṅca bhāvayan”ti ādisu¹ viya. **Paññāvimuttinti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**arahattaphalapaññāva paññāvimuttī**”ti. **Sāmantī** attanāva, aparappaccayenāti attho. “**Abhijānitvā**”ti iminā tvādiṭṭhāyāyāssa ya-kārassa lopo dassito. “**Abhiññāyā**”ti iminā pana nā-vacanākāriyassāti daṭṭhabbam. **Sacchīti** paccakkhatthe nepātikam. **Paccakkhakarāṇam** nāma anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakarāṇam.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. **Uppatitvāti** ākāsamaggena ḍetvā. Paṭipajjati ariyāsāvako nibbānam, ariyaphalaṅca etāyāti **paṭipadā**, sā ca tassa pubbhāgo evāti ariyamaggo pubbhāgapaṭipadānāmena idha vutto. Ātatavitatādivasena **pañcaṅgikam**. Disāvidisāniviṭṭhapadesena **aṭṭhaṅgiko**. Aṭṭhaṅgato mutto añño koci aṭṭhaṅgiko nāma maggo natthīti āha “**aṭṭhaṅgamattoyevā**”ti ādinā. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthīti. Tasmā “aṭṭha aṅgāni assāti aññapadatthasamāsam akatvā ‘aṭṭha aṅgāni aṭṭhaṅgāni, tāni assa santīti **aṭṭhaṅgiko**’ti samāsagabbhataddhitavasena padasiddhi kātabbā”ti² ācariyena vuttam, adhippāyo cettha cintetabbo. Aññapadatthasamāse hi kate na sakkā aṭṭhaṅga-aṭṭhaṅgikānam bhedo aññamaññam vipariyāyam katvāpi niyametuṃ byāse ubhayapadatthaparabhāvena saheva saṅkhyāparicchedena atthāpattito. Samāsagabbhe pana taddhite kate sakkā eva tesam bhedo aññamaññam vipariyāyam katvā niyametuṃ samāse uttarapadatthaparabhāvena vināva saṅkhyāparicchedena atthāpattito. Ekatthibhāvalakkaṇo hi samāsoti. **Dhammadāyādasuttantaṭikāyam** pana ācariyeneva evam vuttam “yasmā

1. Sam 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭī 1. 340 piṭṭhe.

maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīti samannāgato, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti aṭṭhaṅgiko”ti. Paṭhamanaye cettha aṅginā aṅgassa aṭṭhaṅgikabhāvo vutto, dutiyanaye pana aṅgena aṅginoti ayametesam viseso.

Idāni aṭṭhaṅgikamagge lakkhaṇato, kiccakhaṇārammaṇabhedakamato ca vinicchayaṃ dassento “**tatthā**”ti ādimāha. **Sammā dassanalakkhaṇā**ti aviparītaṃ yāthāvato catunnamariyasaccānaṃ paccakkhameva dassanasabhāvā. **Sammā abhiniropanalakkhaṇoti** nibbānārammaṇe cittassa aviparītamabhiniropanasabhāvo. **Sammā pariggahaṇalakkhaṇā**ti caturaṅgasamannāgatā vācā jane saṅgaṇhātīti tabbipakkhato viratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācappahānena jane, sampayutadhamme ca pariggaṇhanakiccavatī hoti, evaṃ aviparītaṃ pariggahaṇasabhāvā. **Sammā samuṭṭhāpana lakkhaṇoti** yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātappaṃ samuṭṭhāpeti, taṃtaṃ kiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyāṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti aviparītaṃ samuṭṭhāpanasabhāvo. **Sammā vodāpanalakkhaṇoti** kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṅkilesabhūtamicchājivappahānena aviparītaṃ vodāpanasabhāvo. **Sammā paggahalakkhaṇoti** sasampayuttadhammassa cittassa saṅkilesapakkhe patitumadatvā aviparītaṃ paggahaṇasabhāvo. **Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā**ti tātibhāvalakkhaṇena aviparītaṃ tattha upaṭṭhānasabhāvo. **Sammā samādhānalakkhaṇoti** vikkhepaviddhasanena aviparītaṃ cittassa samādahanasabhāvo.

Sahajekaṭṭhatāya diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo micchādiṭṭhito aññe **attano paccanīkakilesā nāma. Passatīti** pakāseti kiccaṭṭhavedhena paṭivijjhati. Tenāha “**tappaṭi -pa- asammohato**”ti. Idañhi tassā passanākāradassanaṃ. Teneva hi sammādiṭṭhisāṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattati. Purimāni dve kiccāni sabbesameva sādharmaṇānīti āha “**sammāsaṅkappādayopī**”ti-ādi. “**Tathevā**”ti iminā “attano paccanīkakilesehi saddhin”ti idamanukaḍḍhati.

Pubbabhāgeti upacārakkhaṇe. Upacārabhāvanāvasena anekavāraṃ pavattacittakkhaṇikattā **nānakkhāṇā**. Aniccādilakkhaṇavisayattā **nānārammaṇā**. Maggassa ekacittakkhaṇikattā **ekakkhaṇā**. Nibbānārammaṇattā **ekārammaṇā**. **Kiccatoti** pubbabhāge dukkhādīṇāṇehi kattabbena idha sātisayaṃ nibbattena kiccena, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccena. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātābbakiccanibbattito. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānanibbattito. **Sikkhāpadavibhaṅge** “viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni”¹ti vuccanti. Tattha pana padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratiyopi honti cetanāyopi**”²ti vuttaṃ, musāvādādihi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādikāle cetanāyo hontīti yojetabbā. Cetanānaṃ amaggaṅgattā “**maggakkhaṇe pana viratiyovā**”³ti āha. Ekasseva ñāṇassa dukkhādīṇāṇatā viya, ekāyeva viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya eva cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanāsambhavena sammāvācādivihāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṅca aṅgattayattāsiddhito ca evaṃ vuttanti paṭṭhabbā. Iminā cetāsaṃ duvidhataṃ, abhedataṅca dasseti. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenāti** catusammappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Yadipi samādhi-upakāraṇānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyāyanupabrūhanasantānaṃ vitakkavicārapītisukhopekkhānaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, satī viya ca asubhāsukhāniccānattabhūtesu kāyādīsu subhādīsaññāpahānacatusatikiccaṃ ekova samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādheti. Tasmā pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva. Tathā maggakkhaṇepi -pa- pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva. Tathā maggakkhaṇepīti āha “**pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevā**”⁴ti.

Tasmāti paññāpajjotattā **avijjāndhakāraṃ vidhamitvā** paññāsatthattā **kilesacore ghātentoti** yathārahaṃ yojetabbā. Yasmā pana anādimati saṃsāre iminā yoginā kadācīpi asamugghāṭitapubbo

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

kilesagaṇo, tassa samugghāṭako ca ariyamaggo. Ayañcetha sammādiṭṭhi pariññābhisamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hoti bahūpakārā, tasmā. Tadeva bahūpakāratam kāraṇabhāvena dassetum “**yogino bahūpakārattā**”¹ti vuttam.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. “Bahūpakāro”¹ti vatvā tam bahūpakāratam upamāya vibhāvento “**yathā hī**”¹ti ādimāha. Ayam tambakamsādimayattā **kūto**. Tampariharaṇato¹ mahāsāratāya **cheko**. **Evanti** yathā heraññikassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane kiriyāsādhakatamabhāvena karaṇantaram bahukāram yadidaṃ hattho, evam yogino paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane pubbacārībhāvena dhammantaram bahukāram yadidaṃ vitakko vitakketvāva paññāya tadavabodhato. Tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Dutiya-upamāyam **evanti** yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnam dabbasambhāram gāsiyā tacchetvā gehādikaraṇakamme upaneti, evam yogi vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnadhamme yāthāvato paricchinditvā pariññābhisamayādikamme upanetīti yojanā. Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhede nivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakārovāti āha “**svāyan**”¹ti ādi. “**Yathāhā**”¹ti ādinā Dhammadinnāya bhikkhuniyā Visākhassa nāma gahapatino vuttam **Cūlavedallasuttapadam**² sādhakabhāvena dasseti. **Bhindatī**ti nicchāreti.

Vacībhedanīyamikā vācā kāyikakiriyāniyamakassa kammantassa upakārikāti tadattham lokato pākaṭam kātum “**yasmā panā**”¹ti ādi vuttam. **Ubhayam sucaranti** kāyasucaritam, vacīsucaritaṇca. Ājīvaṭṭhamakasīlam nāma catubbidhavadīsucaritatividhakāyasucaritehi saddhim sammā-ājīvam aṭṭhamam katvā vuttam ādibrahmacariyakasīlam. Yañhi sandhāya vuttam “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo superisuddho hoti”¹ti. **Tadubhayānantaranti** duccharitadvayappahāyakassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtaṃ sammāvācāsammākammantadvayassa anantaram. **Suttapamattenā**ti apposukkaṃ suttana, pamattena ca. **Idam vīriyanti** catubbidham sammappadhānavīriyam. **Kāyādisūti** kāyavedanācittadhammesu. Indriyasamatādayo samādhissa upakārakā.

1. Ayam samasāratāya (Dī-Ṭī 1. 342 piṭṭhe.)

2. Ma 1. 376 piṭṭhe.

tabbidhurā dhammā anupakārakā. **Gatiyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samanvesitvā**¹ upadhāretvā, hetumhi cāyaṃ tvāpaccayo.

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

376-7. Kasmā āraddhanti anusandhikāraṇaṃ pucchitvā taṃ vissajjetuṃ “**ayaṃ kirā**”ti-ādi vuttaṃ, tena ajjhāsayaṇusandhivasenāyaṃ upari desanā pavattāti dasseti. **Tenāti** tathāladdhikattā. **Assāti** licchavirañño. **Desanāyanti** saṅhasukhumāya suññatapaṭisaññuttāya yathādesitadesanāya. **Nādhimuccatī**ti na saddahati na pasīdati. **Tantidhammaṃ nāma kathentoti** yesaṃ atthāya dhammo kathīyati, tattha tesāṃ asatipi maggapaṭivedhe kevalaṃ sāsane paveṇībhūtaṃ, pariyattibhūtaṃ vā tantidhammaṃ katvā kathento, tena tadā tesāṃ maggapaṭivedhābhāvaṃ dasseti. **Evarūpassāti** Sammāsambuddhattā aviparītadesanatāya evaṃpākaṭadhammakāyassa Satthuno. **Assāti** paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etaṃ “taṃ jīvaṃ”ti-ādinā ucchedādigahaṇaṃ api nu yuttanti pucchati, laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā “yuttamassetan”ti tehi vutte jhānalābhīnopetaṃ gahaṇaṃ ayuttamevāti taṃ ucchedavādaṃ, sassatavādaṃ vā “ahaṃ kho -pa- na vadāmi”ti-ādinā paṭikkhipitvāti sādhippāyattho. **Etanti** paṭhamajjhānādikāṃ. **Evanti** yathāvuttanayena. **Atha ca panāti** evaṃ jānānato, passanato ca. Kāmaṃ vipassakādidassanampi Pāḷiyaṃ kataṃ, arahattakūṭena pana desanā niṭṭhāpitāti dassetuṃ “**uttari khīṇāsavaṃ dassetvā**”ti vuttaṃ. Te hi dve pabbajitā vipassakato paṭṭhāya “na kallaṃ tassetāṃ vacanāya”ti avocum. **Imassāti** khīṇāsavassa. Kiñcāpi “attamaṇā ahesun”ti Pāḷiyaṃ na vuttaṃ, “na kallaṃ”ti ādinā pana vissajjanāvacaneneva tesāṃ attamaṇatā veditabbāti āha “**te mamā**”ti ādi. Tattha yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, tasmā tassa tathā vattumayuttanti uppannicchayatāya taṃ mama vacanaṃ sutvā attamaṇā

1. Samannesitvā (Aṭṭhakathāyaṃ)

ahesunti attho. Sopi kho Licchavi rājā te viya tathāsañjātanicchayattā attamano ahosi. Tenāha “**evam vutte sopi attamano ahosi**”ti. Yam panettha atthato avibhattam, tam suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Mahālisuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

soḷasayojanatṭhānaṃ pharati, pakatikathāsaddo pana sakalaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, evaṃ saraghosasampattiyā “ghosakadevaputto”tveva nāmaṃ ahosi. Ayamassa Paccekabuddhe sinehena bhukkaraṇassa nissando. **Cavitvāti** āhārakkhayena cavitvā. Devalokato hi devaputtā āyukkhayena, puññakkhayena, āhārakkhayena, kopenāti catūhi kāraṇehi cavanti. Imassa pana kāmaguṇe paribhuñjato muṭṭhassatissa āhārakkhayena cavanaṃ hoti. So Kosambiyaṃ nagarasobhiniyā kucchimsim paṭisandhim gaṇhi. Nagarasobhiniyo kira dhītaraṃ paṭijagganti, na puttaṃ. Dhītaro hi tāsāṃ paveṇim ghaṭayanti, tasmā sāpi taṃ saṅkārakūṭe chaḍḍāpeti. Ayamassa pubbe puttachaḍḍanakamma nissando. Pāpakammañhi nāmetaṃ “appakan”ti nāvamaññitabbaṃ. Tameko manusso kākasunakhaparivāritaṃ disvā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi, tassa pana hatthato Kosambakaseṭṭhi kahāpaṇasahassaṃ datvā aggahesi, tamatthaṃ sandhāya “**Kosambiyaṃ ekassa kulassa ghare nibbatti**”ti ādivuttaṃ. Sattakkhattuṃ ghātāpanatthaṃ upakkamakaraṇampi puttachaḍḍanakammasseva nissando. **Seṭṭhidhītāyāti** janapadaseṭṭhino dhītāya. **Veyyattiyenāti** paññāveyyattiyena. Sā hi tassa pitarā pesitaṃ mārāpanapaṇṇaṃ phāletvā vivāhapaṇṇaṃ bandhitvā jīvitalābhaṃ karoti. Tāyeva sarasampattiyā **ghositaseṭṭhi nāma jāto**.

Sarīrasantappanatthanti himavanteva mūlaphalāhāratāya kilantasarīrassa loṇambilasevanena pīnanatthaṃ. **Tasitāti** pipāsita. **Kilantāti** parissantakāyā. **Vaṭarukkanti** mahānigrodharukkhaṃ. Te kira taṃ patvā tassa mūle nisīdimṃsu. Atha jeṭṭhakatāpaso nigrodharukkassa sobhāsampattiṃ passivā “mahānubhāvā maññe ettha adhivuttā devatā. Sādhuvatāyaṃ devatā isigaṇassa pānīyādidānena addhānaparissamaṃ vinodeyyā”ti cintesi. Devatāpi tathā cintitaṃ ñatvā isigaṇassa pānīyanhānakabhojanāni adāsi. Tenāha “**tatthā**”ti ādi. Jeṭṭhakatāpasassa pana tathā cintanaṃ avisesato sabbattha āropetvā “**saṅghaṃ paccāsiantā**”ti vuttaṃ. “**Hatthaṃ pasāretvā**”ti iminā hatthappasāraṇamattena tassā yathicchitanipphattiṃ dasseti. **Devatā āhāti** sā attano puññassa parittakattā lajjāya kathetuṃ avisahantīpi punappunaṃ

nippīliyamānā evamāha. **Soti** anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakānanti** bhatiyā veyyāvaccam karontānam dāsapesakammakarānam.

Pakatibhattavetanamevāti pakatiyā dātabbabbhattavetanameva. Tadā uposathikattā kammaṃ akarontānampi kammakaraṇadivase dātabbabbhattavetanameva, na tato ūnanti attho. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** Khuddakabhāṇakānam matena “sāyamāsathāya āgato”¹ti vuttam, idha pana Dīghabhāṇakānam matena “**majjhanhike pātarāsathāya āgato**”ti. **Kaṅcīti** kaṅcīpi bhatakam, kiṅcīpi bhatakakammanti vā sambandho.

Majjhanhikakālattā “**upaḍḍhadivaso gato**”ti āha, tena upaḍḍhadivasameva samādinattā “upaḍḍhūposatho”ti tam voharantīti dasseti.

Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ¹ rattibhāgena upaḍḍhūposatho vutto, idha pana majjhinhikato paṭṭhāya divasabhāgeneva, tadavasesadivasarattibhāgena vā. Asamepi hi bhāge upaḍḍhasaddo pavattati. **Tadahevāti** aruṇuggamanakālam sandhāya vuttam.

“Ghosopi kho dullabho lokasmiṃ yadidaṃ Buddho”ti **sañjātapītipamojjo**. **Tadahevāti** kosambiṃ pattadivasato dutiyadivaseyeva. **Turitāthāti** turitā attha, sīghayāyino bhavathāti attho. Ehibhikkhupabbajjam sandhāya “**pabbajitvā**”ti vuttam. **Arahattanti** catupaṭṭisambhidāsamalaṅkatam arahantabhāvam. **Tepi seṭṭhino** sotāpattiphale paṭiṭṭhāya aḍḍhamāsamattam dānāni datvā **paccāgama tayo vihāre kāresum**. Bhagavā pana devasikam ekekasmim vihāre vasati. Yassa ca vihāre vuttho, tasseva ghare piṇḍāya carati, tadā pana ghoṣitassa vihāre viharati. Tena vuttam “kosambiyam viharati ghoṣitārāme”ti.

Bāhirasamayamattena **upajjhāyo**, na sāsane viya upajjhāyalakkhaṇena. Upecca parassa vācāya ārambhanam bādhanam **upārambho**, dosadassanavasena ghaṭṭananti attho. Tenāha “**vādam āropetukāmā hutvā**”ti. Vadanti nindāvasena kathenti etenāti hi **vādo**, doso, tamāropetukāmā upari paṭiṭṭhapetukāmā hutvāti attho. Kathamāropetukāmāti āha “**iti kirā**”ti ādi. **Tam jvam tam sarīranti** yam vatthu jvasaññitam, tadeva sarīrasaññitam. Idañhi “rūpam attato

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 131 piṭṭhe.

samanupassatī”ti vuttavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpañca attānañca advayaṃ ekībhāvaṃ katvā samanupassanavasena, “satto”ti vā bāhirakaparikkappitaṃ attānaṃ sandhāya vadanti. Tathā hi vuttaṃ “**idheva satto bhijjati**”ti. **Assāti** Samaṇassa Gotamassa. **Bhijjati**ti nirudayavināsavasena vinassati. **Tena** jīvitasarīraṇaṃ anaññattānujānato, sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā diṭṭhabhedavatā sarīrato anaññattā adiṭṭhopi jīvassa bhedo vutto, evaṃ adiṭṭhabhedavatā jīvato anaññattā sarīrassāpi abhedoti sakkā vattum tassa bhedassa paccakkhasiddhattā, bhūtopādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvato iminā adhippāyenāha “**ucchedavādo hoti**”ti.

Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti aññadeva vatthu jīvasaññitaṃ, aññaṃ sarīrasaññitaṃ. Idañhi “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassatī”ti ādinayappavattavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpabhedasseva diṭṭhattā, attani ca tadabhāvato “attā nicco”ti ayamatto āpannovāti iminā adhippāyenāha “**satto sassato āpajjati**”ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāputtassa dīgharassatādīparikkappanasadisāṃ, tasmāyaṃ pañho ṭhapanīyo. Na hesa atthanissito, na dhammanissito, nādībrahmacariyako, na nibbidādi-atthāya samvattati. **Poṭṭhapādasutta**¹ñcetha nidassanaṃ. Taṃ tattha rājanimīlanāṃ katvā “tena hāvuso suṇāthā”ti ādinā Satthā nesaṃ upari dhammadesanāmarabhīti āha “**atha Bhagavā**”ti-ādi. Sassatucchedadiṭṭhiyo **dve antā**. Ariyamaggo **majjhimā paṭipadā, tassāyeva paṭipadāyāti** micchāpaṭipadāya eva.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa “evamaṃ ito vaṭṭadukkhato nissarissāmi”ti pabbajjamupagatassa, tadanurūpañca silāṃ pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etanti** kilesavaṭṭaparivuddhidīpanāṃ “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṇaṃ”ti-ādikaṃ diṭṭhisāṃkilesanissitavacanaṃ. **Nibbicikiccho na hoti**ti dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparisappanavasena pavattatīti attho.

1. Dī 1. 167 piṭṭhe.

Etamevaṃ jānāmīti yena so bhikkhu paṭhamam jhānam upasampajja viharati, etaṃ sasampayuttam dhammam “mahaggatacittan”ti evam jānāmi. Tathā hi vuttam “mahaggatacittametanti saññam ṭhapesin”ti. **No ca evam vadāmī**ti yathā diṭṭhigatikā tam dhammajātam sanissayam abhedato gaṇhantā “tam jīvam tam sarīran”ti, tadubhayam vā bhedato gaṇhantā “aññam jīvam aññam sarīran”ti attano micchāgāham pavedenti, evamaham na vadāmi tassa dhammassa supariññātattā. Tenāha “**atha kho**”ti ādi. Bāhirakā yebhuyyena kasiṇajjhānāni eva nibbattenti vuttam “**kasiṇaparikkammam bhāventassā**”ti. Yasmā bhāvanānubhāvena jhānādhiḡamo, bhāvanā ca pathavīkasiṇādisañjānanamukhena hotīti katvā saññāsīsena niddisīyati, tasmā “**saññābalena**¹ **uppannan**”ti āha. Tena vuttam “pathavīkasiṇameko sañjānātī”ti ādi. Yasmā pana Bhagavatā tattha tattha vāre “atha ca panāham na vadāmī”ti vuttam, tasmā Bhagavato vacanamupadesam katvā na vattabbam kiretam kevalinā uttamapurisenāti adhippāyena “**na kalam tassetan**”ti āhamsu, na sayam paṭibhānenāti dassetuṃ “**maññamānā vadanti**”ti vuttam. Sesam anantarassutte vuttanayattā, pākaṭattā ca suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Jāliyasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Jāliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paññābalena (Aṭṭhakathāyam)

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavatthuvaṇṇanā

381. Evaṃ Jāliyasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Mahāsīhanādasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Jāliyasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Mahāsīhanādasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Uruññāyaṃ viharatīti Mahāsīhanādasuttaṃ”**ti āha. **Etadeva nāmaṃti** yasmiṃ raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmiṃ nagare Bhagavā viḥāsi, tassa nagarassapi **“Uruññā”**tveva nāmaṃ, tasmā **Uruññāyanti** Uruññānāmajanapade Uruññānāmanagareti āvutti-ādinayena attho veditabbo. Iminā imamatthaṃ dasseti—na sabbattha niyatapullīṅgaputhuvacanāva janapadavācī saddā, katthaci aniyatapullīṅgaputhuvacanāpi yathā **“āḷaviyaṃ viharatī”**ti¹. Keci janapadamevatthaṃ vadanti, taṃ apanetuṃ **“Bhagavā hī”**ti ādi vuttaṃ. **Ramaṇīyoti** manoharabhūmibhāgatāya, chāyūdakasampattiyā, janavivittatāya ca manoramo. Migānaṃ abhayaṃ deti etthāti **migadāyo**. Tenāha **“so”**ti ādi. **Celaṃ** vatthaṃ, taṃ natthi assāti **aceloti** vuttaṃ **“naggaparibbājako”**ti. **Nāmaṃti** gottanāmaṃ. Tapanāṃ santapanāṃ kāyassa khedanaṃ **tapo**, so etassa atthīti **tapassī**. Yasmā tathābhūto tapanāṃ nissito, tapo ca taṃ nissito hoti, tasmā **“tapanissitakaṃ”**ti āha. **Muttācārādīti** ettha ādisaddena parato **Pāliya**² māgatā hatthāpalekhanādayo saṅgahitā. Lūkhaṃ pharusāṃ sādhusammaṭṭācāravirahato apasādanīyaṃ ājīvati vattatīti **lūkhājīvīti** Aṭṭhakathāmuttakanayo. **Uppaṇḍetīti** uhasanavasena paribhāsati. **Upavadatīti** avaññāpubbakaṃ apavadatī. Tena vuttaṃ **“hīleti vambheti”**ti. **“Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”**ti ādisu³ viya **dhammasaddo** hetupariyāyoti āha **“kāraṇassa anukāraṇaṃ”**ti. Tathāvuttasaddatthoyevettha kāraṇasaddassa hetubhāvato. Atthavasā payutto hi saddapayogo. Soyeva ca saddattho parehi vuccamāno anukāraṇaṃ tadanurūpaṃ tassadisāṃ vā tato pacchā vā vuttakāraṇabhāvato. **Parehīti** yesāṃ tumhehi idaṃ vuttaṃ, tehi parehi. **Vuttakāraṇenāti**

1. Vi 2. 49, 51 piṭṭhe.

2. Dī 1. 158 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 3, 7 piṭṭhe.

yathā tehi vuttaṃ, tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evaṃ sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo vā koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ ṭhānaṃ nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. **“Idaṃ vuttaṃ hotī”**ti-ādinā tadevatthaṃ saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavādaṃ sandhāya Bhagavatā “na mete vuttavādino”ti saṅkhepena vatvā taṃ vibhajitvā dassetuṃ “idhāhaṃ Kassapā”ti ādi vuttaṃ, taṃ vibhāgena dassento **“idhekacco”**ti ādimāha. Bhagavā hi niratthakaṃ anupasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasamhito”ti ādinā¹ garahati, sātthakaṃ pana upasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “āraññiko hoti, paṃsukūliko hotī”ti ādinā² vaṇṇeti. **Appapuññatāyāti** apuññatāya. Appasaddo cettha “dvattichadanassa pariyāyaṃ appaharite ṭhitena adhiṭṭhātabban”ti ādisu³ viya abhāvatto. Micchādiṭṭhibhāvato kammaphalaṃ paṭikkhipantena “natthi dinnan”ti ādinā⁴ micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā jīvitavuttihetu tathā tathā duccharitapūraṇaṃ sandhāya **“tīṇi duccharitāni pūretvā”**ti vuttaṃ.

Bhiyyoso mattāyāti mattato atirekaṃ. **“Bhiyyoso”**ti hi idaṃ bhiyyosaddena samānatthaṃ nepātikaṃ. **Anesanavasenāti** kohaññe ṭhatvā asantaguṇasambhāvanicchāya yathā tathā tapaṃ katvā anesitabbamesanāvasena micchājīvenāti attho. Yathāvuttanayena jīvitavuttihetu **tīṇi duccharitāni pūretvā**. **Ime dve**ti “appapuñño, puññavā”ti ca vutte duccharitakārino dve puggale.

Dutiyanaye **ime dve**ti “appapuñño, puññavā”ti ca vutte succharitakārino dve puggale.

Paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva tatiyacatutthanayesupi yathākkamaṃ attho veditabbo. Paṭhamatatiyanayesu cettha ahetuka-kiriyavādino. Dutiyacatutthanayesu pana kammakiriyavādinoti daṭṭhabbaṃ.

1. Saṃ 3. 369; Vi 3. 14; Khu 9. 330 piṭṭhesu. 2. Aṃ 2. 193; Vi 5. 233 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 68 piṭṭhe.

4. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 74, 99, 116, 117; Saṃ 2. 169; Aṃ 1. 272; Aṃ 3. 474; Abhi 1. 241; Abhi 2. 375 piṭṭhādisu.

Appadukkhavihārīti appakaṃ dukkhena vihārī. **Bāhirakācārayuttoti** sāsanācārato bāhirakena titthiyācārena yutto. **Attānaṃ sukhētvāti** adhammikenā anesanāya laddhapaccayanimittena sukhena attānaṃ sukhētvā sukhaṃ katvā, “**sukhe ṭhapētvā**”ti adhunā pāṭho.

“**Na dāni mayā sadiso atthī**”ti ādinā taṇhāmānadiṭṭhisāṅkhātānaṃ tissannaṃ maññānaṃ vasena duccharitapūraṇamāha. Lābhasakkāraṃ vā uppādentō tīṇi duccharitāni pūretvāti sambandho. **Micchādiṭṭhivasenāti** “natthi kāmesu doso”ti evaṃ pavattamicchādiṭṭhivasena. **Paribbājikāyāti** bāhirapabbajjamupagatāya tāpasadārikāya, channaparibbājikāya ca. “Aparo”ti etthāpi hi “tāpaso vā channaparibbājako vā”ti adhikāro. **Daharāyāti** taruṇāya. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** tanutambalomatāya appalomavatiyā. Lomaṃ etissā atthīti **lomasā**. Liṅgattayepi hi sa-paccayena padasiddhimicchanti saddavidū. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Pātabbatanti**¹ paribhuñjitabbaṃ. Paribhogattho hettha **pā**-saddo, tabbasaddo ca bhāvasādhano. Tā-saddo pana sakatthe yathā “devatā”ti, **pātabbatanti**¹ vā paribhuñjanakataṃ, kattusādhano cettha tabbasaddo yathā uparipañṇāsake **Pañcattayasutte** “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā diṭṭhasutamutaviññātabbasāṅkhāramattena etassa āyatanassa upasampadaṃ paññapenti”ti². Tathā hi **tadaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “vijānātīti **viññātabbaṃ**, diṭṭhasutamutaviññātamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayaṃ hi ettha attho”ti³, **taṭṭikāyañca** “yathā niyyantīti niyyānikāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyānika-saddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha ‘vijānātīti viññātabban’ti”⁴, tā-saddo pana bhāve. Assādiyamānapakkhe ṭhito kilesakāmapariyāpannoyeva, tasmā tesu yathāruci paribhuñjantoti attho.

Idanti nayacatukkavasena vuttaṃ atthappabhedavibhajanāṃ. “**Titthiyavasena āgataṃ** Aṭṭhakathāyaṃ tathā vibhattattā”ti⁵ ācariyena vuttaṃ, tathāyeva pana Pāḷiyampi vibhattanti veditabbaṃ. **Sāsanepīti** imasmim sāsanepi.

1. Pātabyataṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Ma 3. 21 piṭṭhe.

3. Ma-Ṭṭha 4. 13 piṭṭhe.

4. Ma-Ṭṭi 1 Pañcattasutte.

5. Dī-Ṭṭi 1. 348 piṭṭhe.

Katham labbhatīti āha “**ekacco hī**”ti ādi. Yasmā na labhati, tasmā anesanam katvāti-ādinā yojetabban. **Arahattam vā** attani asantam “atthi me”ti yathārutam **paṭijānitvā**. Sāmantajappanapaccayapaṭisevana-iriyāpathasannissitasāṅkhātāni **tīṇi vā kuhanavattūni paṭisevitvā**.

Tādisovāti dhutaṅga¹samādānavasena lūkhājīvī eva. **Anesanavasenāti** nidassanamattam. “Arahattapaṭijānanenā”ti-ādipi hi vattabban.

Dullabhasukho bhavissāmi duggatīsu upapattiyāti adhippāyo. **Asakkontoti** ettha antasaddo bhāvalakkhaṇe, asakkuṇamāne satīti attho.

383. **Asukaṭṭhānatoti** asukabhavato. **Āgatāti** upapattivasena idhāgatā. **Idāni gantabbaṭṭhānañcāti** upapattivaseneva āyatim gamitabbabhavañca. **Tatoti** atītabhavato. **Puna upapattinti** āyatim anantarabhava puna upapattim, tato anantarabhavepi puna upapattinti punappunam nibbattim. **Kena kāraṇena garahissāmīti** ettha yathābhūtamajānanto icchādosavasena yam kiñci garaheyya, na tathā cāham, aham pana yathābhūtam jānanto sabbampetaṃ kena kāraṇena garahissāmi, sabbassapetassa tapassa garahāya kāraṇam natthīti imamadhippāyam dassento “**garahitabbamevā**”ti ādimāha. **Bhaṇḍikanti** puṭabhaṇḍikam. Upamāpakkhe parisuddhatāya dhotam, tathā adhotañca, upameyyapakkhe pana pasamsitabbaguṇatāya dhotam parisuddham, tathā adhotañcāti attho. **Tamatthanti** garahitabbassa ceva garahaṇam, pasamsitabbassa ca pasamsanam.

384. Diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa ca atthassa sādhanavasena pavattiyā garukattā **na koci na sādhūti vadati**. **Pañcavidham veranti** pāṇātipātādipañcavidhaveram. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭipakkhabhāvato, sattānam verahetutāya ca “**veran**”ti vuccati, tato eva ca tam **na koci “sādhū”ti vadati** tathā diṭṭhadhammikādi-atthānamasādhanato, sattānam sādhubhāvassa dūsanato ca. **Na nirundhitabbanti** rūpaggahaṇe na nivāretabban. Dassanīyadassanattho hi cakkhupaṭilābhoti tesamadhippāyo. Ayameva

1. Khu 11. 34; Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

nayo sotādīsupi. Yadaggena tesam pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tadaggena tatha saṃvaro na sādhūti adhippāyo hotīti āha “**Puna -pa- asaṃvaran**”ti.

Ayamettha Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yaṃ te ekaccaṃ vadanti “sādhu”**ti te “eke samaṇabrāhmaṇā”ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuyogādīm “sādhu”ti vadanti, taṃ mayam na “sādhu”ti vadāma. **Yaṃ te -pa- “Na sādhu”**ti yaṃ pana te anavajjapaccayaparibhogam, sunivatthasupārutādisammāpaṭipattiṅca “na sādhu”ti vadanti, taṃ mayam “sādhu”ti vadāmāti.

Iti yaṃ paravādamūlakam catukkam dassitam, tadeva puna sakavādamūlakam catukkam katvā dassitanti viññāpetum “**evan**”ti ādi vuttam. Yañhi kiñci kenaci samānam, tenapi taṃ samānameva. Yañca kiñci kenaci asamānam, tenapi taṃ asamānamevāti āha “**samānāsamānatan**”ti. Ettha ca **samānatanti** samānatāmattam. Anavasesato hi pahātabbadhammānam pahānam, upasampādetabbadhammānam upasampādanañca sakavādeva dissati, na paravāde. Tena vuttam “tyāham upasaṅkamtivā evam vadāmī”ti ādi. Sakavādaparavādānurūpam vuttanayena pañcasīlādivaseneva attho veditabbo.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Antamiti** āṇattiyam pañcamī-attanopadam. **Laddhim pucchantoti** “kim Samaṇo Gotamo saṅkilesadhamme anavasesam pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā, ettha tāva attano laddhim vadehī”ti evam paṭiññātam siddhantam pucchanto. **Kāraṇam pucchantoti** “samaṇova gotamo saṅkilesadhamme anavasesam pahāya vattati”ti vutte “kāraṇenapi etamattham gāhayā”ti evam hetum pucchanto. **Ubhayam pucchantoti** “idam nāmettha kāraṇan”ti kāraṇam vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇam samatthetum sadisāsadisappabhedam upamodāharaṇadvayam pucchanto. Apica hetupamodāharaṇavasena tilakkhaṇasampattiyā yathāpaṭiññāte atthe sādHITE sammadeva anu pacchā bhāsanto nigamentopi **samanubhāsati nāmāti** veditabbam. “**Upasaṃharitvā**”ti pāṭhaseso. “**Kim te**”ti-ādi

upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Dutiya**padepīti “saṃghena vā saṃghan”ti padepi. Vacanasesaṃ, upasaṃharaṇākāraṇca sandhāya “**eseva nayo**”ti vuttaṃ.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānaṃ anavasesaṃ pahāya vattanaśaṅkhātāṃ, samādātabbadhammānaṃ anavasesaṃ samādāya vattanaśaṅkhātāṃca atthaṃ. **Yojetvā**ti akusalādipadehi yojetvā. Akosallasambhūtādi-atthena **akusalā ceva** tatoyeva **akusalāti ca śaṅkhātā, śaṅkhātasaddo** cettha ṇātatto, koṭṭhāsatto ca yujjati āha “**ṇātā, koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitā**”ti, purimena cettha padena ekantākusale vadati, pacchimena taṃsahagata, tappaṭipakkhiye ca. Evañhi koṭṭhāsakaraṇena ṭhapanāṃ upapannaṃ hoti. Akusalapakkhikabhāvena hi vavatthāpanāṃ koṭṭhāsakaraṇāṃ. **Avajjasaddo** dosatto gārayhapariyāyattā, a-saddassa ca tabbhāvavuttitoti āha “**sadosā**”ti. **Ariyā** nāma niddosā. Ime pana akusalā kathaṅcipi niddosā na hontīti **niddosaṭṭhena ariyā bhavitum nālam asamatthā**.

386-392. “**Yan**”ti etaṃ kāraṇe paccattavacananti dasseti “**yenā**”ti iminā. **Yaṃ vā panā**ti asambhāvanāvacanametāṃ, yaṃ vā pana kiñcīti attho. **Pahāya vattanti**ti ca atthavasā puthuvacanavipariṇāmoti vuttaṃ “**yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ pahāya vattanti**”ti. **Gaṇācariyā** cettha pūraṇamakkhali-ādayo. Satthupabhavattā saṃghassa saṃghasampattiyāpi Satthusampatti vibhāvīyatīti āha “**saṃgha -pa- siddhito**”ti, sā pana pasāṃsā pasādahetukāti pasādāmukhena taṃ dassetuṃ “**pasīdamānāpi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sampiṇḍanatthena **pi**-saddena appasīdamānāpi evameva na pasīdanti sampiṇḍeti. Yathā hi anvayato Satthusampattiyā sāvakesu, sāvakasampattiyā ca Satthari pasādo samuccīyati, evaṃ byatirekato Satthuvipattiyā sāvakesu, sāvakavipattiyā ca Satthari appasādoti daṭṭhabbaṃ. “**Tathā hī**”ti ādi tabbivaraṇāṃ. **Sarīrasampattinti** rūpasampattim, rūpakāyapāripūrinti attho. Rūpappamāṇe satte sandhāya idaṃ vuttaṃ, “**dhammadesanaṃ vā sutvā**”ti idantu ghosappamāṇe, dhammappamāṇe ca, “**bhikkhūnaṃ panācāragocaraṇa**”ti ādiṃ pana dhammappamāṇe, lūkhappamāṇe ca. Ācāragocarādihi dhammo, sammāpaṭipattiyā lūkho ca

hoti. Tasmā “bhavanti vattāro”ti paṭhamapade rūpappamāṇā, ghosappamāṇā, dhammappamāṇā ca, dutiyapade dhammappamāṇāva yojetabbā. **Kīvarūpoti** kittakajātiko. Yā saṅghassa pasamsāti ānetvā sambandho, ayameva vā pāṭho.

Tattha yā Buddhānaṃ, Buddhasāvakaṇameva ca pāsamsatā, aññesaṇca tadabhāvo jotito, taṃ viratippahānasamvaruddesavasena nīharitvā dassento “**ayamadhippāyo**”ti ādimāha. Tattha setughātaviratiyā ariyamaggasampayuttatā “**sabbena sabbaṃ natthī**”ti vuttam. Aṭṭhasamāpattivasena vikkhambhanappahānamattaṃ, vipassanā-mattavasena tadaṅgappahānamattanti yathālābhaṃ yojetabbam. **Vipassanā-mattavasena**ti ca “aniccaṃ”ti vā “dukkhaṃ”ti vā vividhaṃ dassanamattavasena, na pana nāmarūpavavattānapaccayapariggaṇhanapubbakaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. Nāmarūpaparicchedo, hi anattānupassanā ca bāhirakānaṃ natthi. **Itarāni** samucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānāni **tīṇi sabbena sabbaṃ natthi** maggaphalanibbānattā. Lokiyapañcasīlato añño sabbopi **sīlasamvaro** “khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā¹ vutto suparisuddho **khantisamvaro**, “paññāyete pidhiyyare”ti ādinā² vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto **ñāṇasamvaro**, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto suparisuddho **indriyasamvaro**, “anuppannānaṃ pāpākānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti ādinā³ vutto sammappadhānaṅgasaṅkhāto **vīriyasamvaroti** imaṃ samvarapañcakam sandhāya “**sesam sabbena sabbaṃ natthī**”ti vuttam.

“**Pañca kho panime pātimokkhuddesā**”ti-ādinā yathāvuttasīlasseva puna gahaṇam sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā, tadekadese eva paresam avatṭhānadassanattham. “**Uposathuddesā**”ti adhunā pāṭho. **Paññāyatīti** patiṭṭhitabhāvena pākaṭo hoti, tasmā mayā hi -pa- natthīti yojetabbam. **Sīhanādanti** seṭṭhanādaṃ, abhītanādaṃ kenaci appaṭivattiyavādaṃ. Yam pana vadanti—

1. Ma 1. 13; Ma 3. 139; Am 1. 433; Am 3. 342 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 30 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 25; Ma 1. 89; Sam 3. 8; Abhi 2. 111 piṭṭhesu.

“Uttarasmim̐ pade byaggha-puṅgavosabhakuṅjara¹.
Sīhasaddūlanāgādyā, pume setṭhatthagocarā”ti¹,

Tam̐ yebhuyyavasenāti daṭṭhabbam̐.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. “Ayaṃ pana yathāvutto mama vādo aviparītova, tassevaṃ aviparītabhāvo imam̐ maggam̐ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo”ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanattham̐**. Pāḷiyam̐ “**atthi Kassapā**”ti-ādīsu ayaṃ yojanā—yam̐ maggam̐ paṭipanno sāmānyeva attapaccakkhato evaṃ ñassati dakkhati “samaṇo gotamo vadanto yuttapattakāle tathabhāvato bhūtam̐, ekamsena hitāvahabhāvato attham̐, dhammato anapetattā dhammam̐, vinayayogato, paresaṅca vinayanato vinayam̐ vadatī”ti, so mayā sayam̐ abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhanissaraṇabhūto atthi Kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbabhāgapaṭipadāti, tena “Samaṇo Gotamo ime dhamme anavasesam̐ pahāya vattatī”ti ādinayappavatto vādo kenaci asampakampito yathābhūtasihanādōti dasseti. **Dakkhatī**ti cettha ssati-saddena padasiddhi “yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhim̐ karissatī”ti ādīsu viya.

“Evametam̐ yathābhūtam̐ sammappaññāya passatī”ti-ādīsuttapadesu² viya **maggaṅca paṭipadaṅca ekato katvā dassento**. “**Ayamevā**”ti sāvadhāraṇavacanam̐ maggassa puthubhāvapaṭikkhepattham̐, sabba-ariyasādhāraṇabhāvadassanattham̐, sāsane pākaṭabhāvadassanatthaṅca. Tenāha “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānam̐ visuddhiyā”ti³.

“Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā”ti⁴—

1. Amarakose ekavīsatime vagge 59 gāthā.

2. Am̐ 1. 288 piṭṭhe.

3. Dī 2. 231; Ma 1. 7; Saṃ 3. 123; 145, 161 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 52 piṭṭhe.

“Ekāyanam jātikhayantadassī,
 Maggam pajānāti hitānukampī.
 Etena maggena atarīmsu pubbe,
 Tarissanti ye ca taranti oghan”¹ ca—

sabbesu ceva suttapadesesu, abhidhammapadesesu² ca ekovāyam maggo pākaṭoti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato, ārabhitabbato **tapopakkamā**ti āha “**tapārambhā**”^{ti}, ārambhanañcettha tapakaraṇamevāti dasseti “**tapokammā**”^{ti} iminā. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi kattabbakammasaṅñitā. **Brāhmaṇakammasaṅkhātā**ti etthāpi eseva nayo. **Niccoloti** nissatṭhacolo sabbena sabbam paṭikkhattacolo. Celam, coloti ca pariyāyavacanam. Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharopi dasantayuttassa vatthassa abhāvato “niccolo”^{ti} vattabbatam labheyyāti tam nivattetum “**naggo**”^{ti} vuttam, naggiyavatasamādānena sabbathā naggoti attho. Lokiyakulaputtācāravirahitatāva vissatṭhācāratāti dasseti “**uccārakammādīsū**”^{ti} ādinā. Katham virahitoti āha “**ṭhitakovā**”^{ti} ādi, idaṅca nidassanamattam vamtivā mukhavikkhālanādi-ācārassapi tena vissatṭhattā. **Apalikhātī**ti udakena adhovanato apalihati. So kira daṇḍakam “satto”^{ti} paññapeti, tasmā tam paṭipadam pūrento evam karotīti vuttam “**uccāram vā**”^{ti} ādi. Tattha **apalikhātī**ti apakasati.

“Ehi bhaddanto”^{ti} vutte upagamanasaṅkhāto vidhi **ehibhaddanto**, tam caratīti **ehibhaddantiko**, ruḥhisaddena cettha taddhitasiddhi yathā “chipassiko”^{ti}³, tappaṭikkhepena **na-ehibhaddantiko**, tadevattham dasseti “**bhikkhāgahaṇatthan**”^{ti} ādinā. **Na etī**ti na āgacchati. Evam **natīṭṭhabhaddantikoti** etthāpi. Samaṇena nāma sayamvacanakareneva bhavitabbam, na paravacanakarenāti adhippāyena **tadubhayampi -pa- na karoti**. **Puretaranti** tam ṭhānam attanā upagamanato paṭhamataram, tam kira so “bhikkhunā nāma

1. Sam 3. 146, 162; Khu 8. 212, 231; Khu 10, 163 piṭṭhesu. 2. Abhi 2. 200 piṭṭhe.
 3. Ma 1. 45 piṭṭhe.

yādicchakī eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** pana “mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātamāpādita”ti adhippāyena nādhivāseti. **Nimantanampi** “evaṃ tesam vacanam kataṃ bhavissati”ti adhippāyena na sādiyati. **Kumbhīti** pakkabhikkhāpakkhittakumbho. **Ukkhalīti** bhikkhāpacanakumbho. **Pacchīti** bhikkhāpakkhittapaṭikam. **Tatopīti** kumbhīkaḷopitopi. **Kumbhī-ādīsupi** so sattasaññīti āha “**kumbhīkaḷopiyo**”ti ādi. “**Ayam man**”ti-ādīsupi eseva nayo. **Antaranti** ubhinnamantarāḷam.

Kabaḷantarāyoti ālopassa antarāyo. Etthāpi so sattasaññī. **Purisantaragatāyāti** purisasamīpagatāya. **Rati-antarāyoti** kāmaratiyā antarāyo. Gāmasabhāgādivasena saṅgamma kittenti etissāti **saṃkitti**. Tathā samhaṭataṇḍulādisañcayo tena katabhattamidhādhippetanti vuttam “**saṃkittetvā katabhattesū**”ti. Majjhimanikāye **Mahāsīhanādasuttantaṭīkāyam** pana ācariyeneva evam vuttam “saṃkittayanti etāyāti **saṃkitti**, gāmaṃvāsīhi samudāyavasena kiriyamānakiriyā, ettha pana bhattasaṃkitti adhippetāti āha ‘saṃkittetvā katabhattesū’ti”. Idam pana tassa ukkaṭṭhapaṭipadāti dasseti “**ukkaṭṭho**”ti ādinā. Yathā cettha, evam “na-ehibhaddantiko”ti-ādīsupi ukkaṭṭhapaṭipadādassanam vedītabbam. **Sāsaddo** sunakhapariyāyo. **Tassāti** sunakhasa. **Tatthāti** tasmimṭhāne. **Samūhasamūhacārīnīti** saṅghasaṅghacārīnī. **Manussāti** veyyāvaccakaramanussā.

Sovīrakanti kaṅḅikam. “Loṇasovīrakan”ti keci, tadayuttameva, “sabbasassasambhārehi katan”ti vuttattā. Loṇasovīrakaṅḅhi sabbamacchamaṃsapupphaphalādisambhārakatam. **Surāpānamevāti** majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Merayampettha saṅgahitam lakkhaṇahārena, ekasesanayena vā. **Sabbesupīti** sāvajjānavajjesupi kaṅḅikasurādīsu. Ekāgārameva bhikkhācariyāya upagacchatīti **ekāgārīko**. **Nivattatīti** paccāgacchati, sati bhikkhālābhe taduttari na gacchatīti vuttam hoti. Ekālopaneva vattatīti **ekālopīko**. Dīyati etāyāti **dattī**, dvatti-ālopamattaggāhi khuddakam bhikkhādānabhājanam. Tenāha “**khuddakapātī**”ti. **Aggabhikkhanti** anāmaṭṭhabhikkham, samābhisaṅkhatatāya vā uttamabhikkham. Abhuñjanavasena

eko aho etassāti **ekāhiko**, āhāro, tam āhāraṃ āhāretīti attho. So pana atthato ekadivasalaṅghakoti vuttaṃ “**ekadivasantarikaṃ**”ti. Esa nayo “**dvāhikaṃ**”ti ādisupi. Apica ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ, ekāhavāro vā **ekāhikaṃ**. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ, dvīhavāro vā **dvāhikaṃ**. Sesadvayepi ayaṃ nayo. Ukkaṭṭho hi pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Evaṃ sesadvayepi. **Majjhimāgamaṭṭikāyaṃ** pana “ekāhaṃ antarabhūtaṃ etassa atthīti ekāhikaṃ. Sesapadesupi esa nayo”ti vuttaṃ. “Therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadanti pariyāyena”ti ādisu viya vārattho **pariyāyasaddo**. **Ekāhavārenā**ti ekāhikavārena. “Ekāhikaṃ”ti ādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvena dassetuṃ Pāṭiyāṃ “iti evarūpan”ti ādi vuttanti daṭṭhabbāṃ.

395. **Sāmāko** nāma godhumo. **Sayamjātā vīhijātī**ti aropimavīhijāti. Yadeva “vīhī”ti vadanti. **Likhivā**ti kasitvā. **Silesopī**ti kaṇikārādirukkhanīyāsopi. **Kuṇḍakanti** tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ, taṇḍulakhaṇḍakanti attho. Odana kataṃ kañjiyaṃ **odanakañjiyaṃ**. “Vāsitakena piñṇākena nahāyeyyā”ti ādisu¹ viya **piñṇākasaddo** tilapiṭṭhapariyāyo. Yathāha “piñṇākaṃ nāma tilapiṭṭhaṃ vuccatī”ti¹. “Tarūnakadalikkhandhameva piñṇākaṃ”ti keci, na gahetabbametāṃ katthacipi tathā avacanato.

396. Saṇehi saṇavākehi nibbattitāni **sāṇāni**, aññehi missakāni sāṇāni eva **masāṇāni** niruttinayena, na chacīvarapariyāpannāni bhaṅgāni. Keci pana “masāṇāni nāma coḷavisesānīti parikkappetvā massakacoḷānī”ti paṭhanti, tadayuttameva porāṇehi tathā avuttattā. **Erakatiṇādīnī**ti ettha **ādisaddena** akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho, erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbataṃ labhanti. **Chavasaddo** hettha hīnavācako, purimavikappe pana matasarīravācako. **Chaḍḍitanantakānī**ti chaḍḍitapilotikāni. Ajinassedanti **ajinaṃ**, pakati-ajinamigacammaṃ, tadeva majjhe phālitaṅkañce,

1. Vi 2. 456 piṭṭhe.

ajinassa khipaṃ phālitamupaḍḍhanti **ajinakkhipaṃ**. “Sakhurakantipi vadanti”¹ **papañcasūdaniyaṃ** vuttaṃ, dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā samuditañce, ajinakkhipanti tesamadhippāyo. **Vinayasaṃvaṇṇanāsu** pana “ajinameva abhedato **ajinakkhipan**”² ti vuttaṃ. **Kanditvā**ti ujjavujjavena kanditvā. “**Ganthetvā**”³tipi pāṭho, vaṭṭetvā bandhitvāti attho. Evañhi phalakacīre nidassanaṃ upapannaṃ hoti. **Yaṃ sandhāya vuttanti** ajitavādassa paṭikiṭṭhatarabhāve upamādassanattamaṃ yadeva kesakambalaṃ sandhāya **Aṅguttarāgame**² vuttaṃ.

Tantāvutānīti tantaṃ pasāretvā vītāni. **Paṭikiṭṭhoti** hīno. Kasmāti vuttaṃ “**kesakambalo**”⁴ti-ādi. Pāḷiyaṃ “**ubbhaṭṭhako**”⁴ti etassa “uddhaṃ ṭhitako”⁴ti attho Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ **Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ vutto. **Ubbhasaddo** hi upari-atthe nepātiko yathā “ubbhajāṇumaṇḍalan”⁴ti. Anekaparimāṇā, hi nipātā, anekatthā ca.

Micchāvāyāmaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto**”⁴ti. Na kevalaṃ nisinnoyeva ukkuṭiko, atha kho **gacchantopi -pagacchati**. **Ayakaṇṭake**ti ayomayakaṇṭake. **Pakatikaṇṭake**ti salākakaṇṭake. Uccabhūmiyaṃ **thaṇḍila**-saddoti vuttaṃ “**ucce bhūmiṭṭhāne**”⁴ti. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—**thaṇḍilanti** samā pakatibhūmi vuccati “patthaṇḍile pāturaḥosi”⁴ti-ādīsu viya. Amarakosepi hi **Nighaṇṭusatthe** vuttaṃ “vedī parikkhatā bhūmi, same thaṇḍilaṃ cāture”⁴ti³, tasmā thaṇḍile anantaraḥitāya pakatibhūmiyaṃ seyyampi kappetīti attho. Yaṃ sandhāya tattheva **nighaṇṭusatthe** vuttaṃ “yo thaṇḍile vata vasā, sete thaṇḍilasāyi so”⁴ti⁴. Rajo eva jallaṃ malīnaṃ **rajojallaṃ**. Tena vuttaṃ “**sarīran**”⁴ti-ādi. **Laddhaṃ āsananti** nisīdituṃ yathā laddhamāsanāṃ. **Akopetvā**ti aññattha anupagantvā. Tathā cāha “**tattheva nisīdanasīlo**”⁴ti. Evaṃ nisīdanto hi taṃ akopento nāma hoti. Catūsu mahāvikaṭesu gūthamevidhādhippetanti vuttaṃ “**gūthaṃ vuccati**”⁴ti. Tañhi āsayavasena virūpaṃ kaṭattā “**Vikaṭan**”⁴ti vuccati. **Sāyaṃ tatiyanti** sāyanhasamayasaṅkhātāṃ tatiyasamayaṃ. **Assā**ti udakoroḥanānuyogassa. Pātopadamiva sāyaṃpadaṃ

1. Ma-Ṭṭha 1. 350 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 290 piṭṭhe.

3. Sattarasamavagge 18 gāthāyaṃ.

4. Sattarasamavagge 44 gāthāyaṃ.

nepātikam. Anusāralopena pana “**sāyatatiyakan**”tipi pāṭho dissati.

Ettha ca “acelako hoti”ti-ādīni yāva “thusodakam pivati”ti etāni vatapadāni ekavārāni, “ekāgāriko vā hoti”ti ādīni pana nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā “sākabhakkho vā hoti”ti ādīni, “sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti”ti ādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggahaṇam, pi-saddaggahaṇaṇca kataṃ. Pi-saddopi idha vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana vatapadesu tadubhayampi na kataṃ, evaṇca katvā “acelako hoti”ti vatvā “sāṇānipi dhāreti”ti-ādivacanassa, “rajojalladharopi hoti”ti vatvā “udakorohanānuyogamanuyutto viharati”ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Apica “acelako hoti”ti ārabhitvā tappasaṅgena sabbampi aññamaññavirodhameva attakilamathānuyogaṃ dassentena tena acelakassapena “sāṇānipi dhāreti”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbam.

Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā

397. **Sīlasampadādīhīti** sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi. **Vināti** virahitattā, vinā vā tāhi na kadācipi sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, tasmā tesam tapopakkamānam niratthakataṃ dassentoti sapāṭhasesayojanā. **Dosaveravirahitanti** dosasaṅkhātaverato virahitaṃ. Idañhi dosassa mettāya ujupaṭipakkhato vuttaṃ. Yaṃ pana ācariyena vuttaṃ “dosaggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṅkilesadhammā gahitā, veraggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitaṃ”ti¹, tadetaṃ Pāḷiyam verasaddasseva vijjamānattā, Aṭṭhakathāyaṇca tadatthameva dassetuṃ dosasaddassa vuttattā vicaretabbam.

398. **Ettakamattanti** naggacariyādimattaṃ. Pākaṭabhāvena kāyati atthaṃ gametiṭi **pakati**, lokasiddhavādo. Tenāha “**pakatikathā esā**”ti. “Mattā sukhapariccāgā”ti ādisu² viya mattāsaddo appattaṃ antonītaṃ

1. Dī-Ṭī 1. 355 piṭṭhe.

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

katvā pamāṇavācakatī āha “**iminā**”ti ādi. Tena pana pamāṇena pahātabbo eva paṭipattikkamo pakaraṇappatto. Iminā “tapopakkamenā”ti saddantarena vā adhigatoti dasseti “**paṭipattikkamenā**”ti iminā. **Tatoti** tasmā sāmaññabrahmaññassa appamattakeneva paṭipattikkamena sudukkarabhāvato. Imaṃ hetusambandhaṃ sandhāya “**padasambandhena saddhin**”ti vuttaṃ. **Sabbathā**ti sabbavāresu.

399. **Aññathā**ti yadi acelakabhāvādinā sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā abhavissa, evaṃ sati suvijānova samaṇo, suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmaññaṃ, aññathā brahmaññaṃ vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇoti attho. Tenāha “**idaṃ sandhāyāhā**”ti. **Taṃ pakativādaṃ paṭikkhipitvā**ti yaṃ pubbe pākatikaṃ sāmaññaṃ, brahmaññaṃca hadaye ṭhapetvā tena acelakassapena “**dukkaraṃ sudukkarā**”ti vuttaṃ, Bhagavatā ca tameva sandhāya “**pakati kho esā**”ti ādi bhāsitaṃ, tameva idha pākatikasāmaññabrahmaññavisayaṃ kathaṃ paṭisaṃharitvā. **Sabhāvato**va paramatthato eva samaṇassa, brāhmaṇassa ca **dujjānabhāvaṃ āvikaronto punapi “pakati kho”ti-ādimāha**. **Tatrāpī**ti samaṇabrāhmaṇavādepi. **Padasambandhanti** hetupadena saddhīṃ pubbāparavākyasambandhaṃ.

Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. **Paṇḍitoti** hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato. **Kathaṃ uggahesī**ti paripakkañāṇattā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha Bhagavatā desitamatthaṃ pariggaṇhanto taṃ desanaṃ upadhāresi. Yasmā uggahesi, tasmā -pa-viditvāti sambandho. **Tassa cāti** yo acelako hoti, yāva udakoroḥanānuyogamanuyutto viharati, tassa ca. Tassa ceti vā padacchedo, abhāvitā asacchikatā hoti ceti yojanā. **Tā sampattiyo pucchāmi**, yāhi samaṇo ca brāhmaṇo ca hotīti adhippāyo. **Sīlasampadādivijānanatthanti** sīlasampadādivijānanahetu. “**Kasmā pucchati**”ti hi vuttaṃ. **Atha-saddo** cettha kāraṇe. Evamīdisesu. **Sīlasampadāyāti** ettha itisaddo ādi-attho,

upalakkhaṇaniddeso vāyaṃ, tena “cittasampadāya, paññāsampadāyā”ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha “sīlacittapaññāsampadāhi aññā”ti. Imehi ca asekkhasīlādikkhandhattayaṃ saṅgahitanti vuttam “**arahattaphalamevā**”ti. Tattha kāraṇaṃ dasseti “**arahattaphalapariyosānan**”ti ādinā. Idañhi kākolokanamiva ubhayāpekkhavacanāṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. **Anuttaranti** anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca anuttaram. **Mahāsīhanādanti** mahantaṃ Buddhasīhanādaṃ. Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddham**. “**Paramanti** ukkaṭṭham. Tenāha ‘uttaman’ti”¹ ācariyena vuttam, ukkaṭṭhapariyāyo ca **paramasaddo** atthīti tassādhippāyo. **Sīlamevāti** lokiyasīlamattattā sīlasāmaññaṃeva. Yathā anaññasādhāraṇaṃ Bhagavato lokuttarasīlaṃ savāsanapaṭipakkhadhammavidhamāsanato, evaṃ lokiyasīlampi anaññasādhāraṇaṃeva tadanucchavikabhāvena pavattattā. Evañhi “nāhaṃ tatthā”ti Pāḷivacanāṃ upapannaṃ hoti. “Yāvataṃ Kassapa ariyaṃ paramaṃ sīlan”ti idaṃ “sīlassa vaṇṇaṃ bhāsanti”ti ettha ākāradassanaṃ. “Yadidaṃ adhisīlan”ti idaṃ pana “tatthā”ti padadvaye aniyamavacanāṃ. “**Yadidaṃ adhisīlan**”ti ca lokiyalokuttaravasena duvidhampi Buddhasīlaṃ ekajjhaṃ katvā vuttam, tasmā ta-saddenapi ubhayasseva parāmasananti dassetuṃ “**tattha sīlepi paramasīlepi**”ti ādimāha. **Samasamanti** samena visesanabhūtena sīlena samanti attham viññāpetuṃ “**mama sīlasamena sīlena mayā saman**”ti vuttam. **Tasmim sīleti** duvidhepi sīle. **Iti imanti** evaṃ imaṃ sīlavisiyaṃ. **Paṭhamanti** uppattikkamato paṭhamam pavattattā paṭhamabhūtaṃ.

Tapatīti kilese santappati, vidhamatīti attho. “**Tadevā**”ti iminā tulyādhipkaraṇasamāsamāha. **Jigucchati**ti hīleti lāmakato ṭhapeti. Ārakā kilesehīti katvā **niddosattā ariyā**. **Ārambhavatthuvasenāti**² aṭṭhārambhavatthuvaseṇa. **Vipassanāvīriyasaṅkhātīti** vipassanāsampayuttavīriyasaṅkhātā. Lokiyamattattā **tapojigucchāva**. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojigucchāti adhikārasena sambandho.

1. Dī-Ṭī 1. 356 piṭṭhe.

2. Aṭṭha-ārambhavatthuvaseṇa (Aṭṭhakathāyaṃ)

sabbukkaṭṭhabhāvato **paramā nāma**. Yathā yuvino bhāvo yobbanam, evaṃ jigucchino bhāvo **jeguccham**. **Yadidaṃ adhijegucchanti** sīle viya lokiyalokuttaravasena duvidhampi Buddhajeguccham. **Tatthāti** jegucchepe adhijegucchepe. **Kammassakatāpaññāti** “atthi dinnam, atthi yiṭṭhan”ti-ādi¹ nayappavattam nānam. Yathāha **Vibhaṅge**—

“Tattha kataram kammassakatāññam, atthi dinnam, atthi yiṭṭham, atthi hutam, atthi sukaṭadukkaṭānam kammānam phalam vipāko -paṭhapetvā saccānulomikam nānam sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatāññan”ti².

Sabbampi hi akusalam attano vā hotu, parassa vā, na sakam nāma. Kasmā? Atthabhañjanato, anattahajananato ca. Tathā sabbampi kusalam sakam nāma. Kasmā? Anattabhañjanato, atthahajananato ca. Evaṃ kammassakabhāve pavattā paññā kammassakatāpaññā nāma. **Vipassanāpaññāti** maggasaccassa, paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikasaññitā vipassanāpaññā, lokiyamattato paññāva. Itthiliṅgassa napuṃsakaliṅgavipariyāyo idha **liṅgavipallāso**. **Yāyam adhipaññāti** sīle viya lokiyalokuttaravasena duvidhāpi Buddhapaññā. **Tatthāti** paññāyapi adhipaññāyapi. Yathāraham parittamahaggatabhāvato **vimuttiyeva nāma**. Maggaphalavasena kilesānam samucchindanapaṭippassambhanāni **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo**. Atha vā sammāvācādiviratīnam adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijegucchaggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññāggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappansatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva. **Yā ayaṃ adhivimuttīti** sīle vuttanayena duvidhāpi adhivimutti. **Tatthāti** vimuttiyāpi adhivimuttiyāpi.

403. Yam kiñci janavivittaṭṭhānam **suññāgāramidhāhippetam**. Tattha nadantena vinā añño jano natthīti dassetum “**ekakovā**”ti ādi vuttam. **Aṭṭhasu parisāsūti** khattiyaparisā, brāhmaṇa, gahapati, samaṇa, cātumahārājika, tāvatimsa, māra, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu.

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 341 piṭṭhe.

Tadattham Majjhimāgamavare **Mahāsīhanādasuttapadena**¹ sādiento “**cattārimānī**”ti ādimāha. Tattha **vesārajjanī**ti visāradabhāvā, nāṇappahāna-antarāyikanīyānikadhammadesanānimittam kutoci pi asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. “Vesārajjan”ti hi catūsu ṭhānesu sārāj jābhāvāṃ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassetam nāmaṃ. Aññehi pana asādhāraṇatam dassetuṃ “**Tathāgatassa Tathāgatavesārajjanī**”ti² vuttam. “Yathā vā pubbabuddhānaṃ vesārajjanī puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatavesārajjanī”ti vā dutiyassa Tathāgatasaddassa tulyādhikaraṇattā evaṃ vuttam. Ayam Aṭṭhakathānayo. Neruttikā pana vadanti “samāse siddhe sāmāññattā, saññāsaddattā ca tathā vuttan”ti. **Āsabham ṭhānanti** seṭṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Sabbaññutam paṭijānanavasena abhimukham gacchanti, aṭṭhaparisaṃ upasaṅkamantīti vā **āsabhā**, Buddhā, tesam ṭhānantipi attho.

Apica tayo puṅgavā—gavasatajeṭṭhako **usabho**, gavasahassajeṭṭhako **vasabho**. Vajasatajeṭṭhako vā **usabho**, vajasahassajeṭṭhako **vasabho**. Ekagāmakhette vā jeṭṭho **usabho**, dvīsu gāmakhettesu jeṭṭho **vasabho**, sabbagavaseṭṭho sabbattha jeṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo **nisabhoti**. Nisabhova idha “usabho”ti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanam. Usabhassa idanti **āsabham**, idam pana āsabham viyāti **āsabham**. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena sammannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, Evaṃ Tathāgatopi dasatathāgatabalena sammannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisaṃpathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova tam āsabham ṭhānaṃ paṭivijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabham ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Sīhanādam nadatīti “seṭṭhanādam abhītanādam nadatī”ti vuttovāyamattho. Atha vā sīhanādasadisam nādam nadati. Ayamattho khandhavaggasamyutte āgatena **Sīhanāda suttena**³ dīpetabbo. Yathā vā sīho migarājā

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.

2. Tathāgatassa vesārajjanī (Aṭṭhakathāyam)

3. Saṃ 2. 70 piṭṭhe.

parissayānaṃ sahanato, goṇamahimsamattavāraṇādināṃ hananato ca “sīho”ti vuccati, evaṃ Tathāgato munirājā lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato ca “sīho”ti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ nadati. Tattha yathā migasīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ Tathāgatasīho dasatathāgatabalena samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpan”ti ādinā¹ nayena nānāvīdhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti.

Pañhaṃ abhisaṅkharitvāti nātumicchitaṃ atthaṃ attano nāṇabalānurūpaṃ abhisaṅkharitvā. **Taṅkhaṇaṇṇevā**ti pucchitakkhaṇeyeva ṭhānuppattikapaṭibhānena **vissajjeti**. Ajjhāsayanurūpaṃ, atthadhammānurūpaṃca vissajjanato **cittaṃ paritose**tiyeva. **Assāti** Samaṇassa Gotamassa. **Sotabbaṃ maññanti**ti aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā “yaṃ no Sathā sāsati, taṃ mayāṃ sossāmā”ti ādarabhāvajātā **mahanteneva ussāhena** sotabbaṃ sampaṭicchitabbaṃ maññanti. **Kallacittā muducittā**ti pasādābhivuddhiyā vigatupakkilesatāya kallacittā muducittā honti. **Muddhappasannā**ti tucchappasannā nīratthakappasannā. **Pasannākāro** nāma pasannehi kātābbasakkāro, so duvidho dhammāmisapūjāvasena, tattha āmisapūjāṃ dassento “**paṇītāni**”ti-ādimāha. Dhammapūjā pana Pāliyaeva “tathattāya paṭipajanti”ti iminā dassitā. **Tathābhāvāyā**ti yathābhāvāya yassa vaṭṭadukkhanissaraṇassa atthāya dhammo desito, tathābhāvāya. Tadevatthaṃ dassetuṃ “**dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā**”ti vuttaṃ. Dhammānudhammapaṭipatti hi vaṭṭadukkhanissaraṇapariyosānā, sā ca dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā, paṭipajjantānaṃca sati ajjhattikaṅgasamavāye ekāmsikā tassā pāripūrīti taṃ anupubbiṃ dassento “**keci saraṇesū**”ti-ādimāha. Yathā pūrentā pūretuṃ sakkonti nāma, tathā pūraṇaṃ dassetuṃ “**sabbākārena pana pūrentī**”ti vuttaṃ.

Imasmim panokāseti “paṭipannā ca ārādhenti”ti sīhanādakiccapāripūrīṭṭhapane Pālipadese. **Samodhānetabbāti** saṅkalayitabbā. **Ekaccaṃ -pa- passāmīti Bhagavato eko sīhanādo** asādhāraṇo

1. Saṃ 2. 7; Aṃ 3. 4, 5 piṭṭhesu.

aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo abhītanādoti katvā. Esa nayo sesesupi. Aparam tapassinti adhikāro. **Purimānaṃ dasannanti** “ekaccam tapassim niraye nibbattam passāmi”ti vuttasīhanādato paṭṭhāya yāva “vimuttiyā mayham sadiso natthi”ti vuttasīhanādā purimakānaṃ dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Tenāha **“ekekassā”**ti. **“Parisāsu ca nadati”**ti ādayo “paṭipannā¹ ca maṃ ārādhenti”ti pariyosānā **dasa dasa** sīhanādā **parivārā**. “Ekaccam tapassim niraye nibbattam passāmi”ti hi sīhanādaṃ nadanto Bhagavā parisāsu nadati visārado hutvā nadati, tattha ca pañham pucchanti, pañham vissajjeti, vissajjanena parassa cittaṃ ārādhenti, sutvā sotabbaṃ maññanti, sutvā ca Bhagavato pasīdanti, pasannā ca pasannākāraṃ karonti, yaṃ paṭipattim deseti, tathattāya paṭipajjanti, paṭipannā¹ ca maṃ ārādhenti evaṃ parivāretvā atthayojanā sambhavati. Ayameva nayo sesesupi navasu.

“Evan”ti ādinā yathāvuttānaṃ sīhanādānaṃ saṅkalayitvā dassanaṃ. **Te dasāti** “parisāsu ca nadati”ti ādayo dasa sīhanādā. **Purimānaṃ dasannanti** yathāvuttānaṃ mūlabhūtānaṃ purimakānaṃ dasasīhanādānaṃ. **Parivāravasenāti** mūlim katvā paccekam parivāravasena yojyamānā **sataṃ** sīhanādā. **Purimā ca dasāti** mūlamūliyo katvā parivāravasena ayojyamānā purimakā ca dasāti evaṃ **dasādhikam sīhanādasataṃ hoti**. **Aññasmim pana sutteti** Majjhimāgamacūlasīhanādasuttādimhi². **Tenāti** saṅkhyāmahattena. Mahāsīhanādattā **idaṃ suttam “mahāsīhanādan”**ti **vuccati**, na pana Majjhimanikāye mahāsīhanādasuttamiva cūlasīhanādasuttamupādāyāti adhippāyo.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Paṭisedhetvāti** tathā bhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ Bhagavā pāthikavagge **udumbarikasutte**³ “idha nigrodha tapassī”ti ādinā upakkilesavibhāgaṃ, pārisuddhivibhāgaṃ dassento saporisassa nigrodhaparibbājakassa purato sīhanādaṃ nadati, taṃ dassetuṃ **“idāni”**ti ādi vuttaṃ. **Naditapubbanti** udumbarikasutte³ āgatanayena pubbe nigrodhaparibbājakassa

1. Paṭipattiyā (Ka)

2. Ma 1. 92 piṭṭhe.

3. Dī 3. 33 piṭṭhe.

naditam. **Tapabrahmacārī**ti uttamatapacārī, tapena vā vīriyena brahmacārī.

Idanti “Rājagahe -pa- pañham apucchi”ti Pāḷiyam āgatavacanam.

Ācariyena¹ pana yathāvuttam Aṭṭhakathāvacanameva paccāmaṭṭham. Ettha ca kāmam yadā Nigrodho pañhamapucchi, Bhagavā cassa vissajjesi, na tadā Bhagavā Gijjhakūṭe pabbate viharati, Rājagahasamīpeyeva Udumbarikāya deviyā uyyāne viharati tattheva tathā pucchitattā, vissajjitattā ca, tathāpi Gijjhakūṭe pabbate Bhagavato vihāro na tāva vicchinno, tasmā Pāḷiyam “tatra man”ti ādivacanam, Aṭṭhakathāyañca “tatra Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantam man”ti ādivacanam vuttanti imamattampi **“yam tam Bhagavā”**ti-ādinā viññāpetīti daṭṭhabbam. “Gijjhakūṭe pabbate”ti idam tattha katavihāram sandhāya vuttanti dasseti **“Gijjhakūṭe mahāvihāre”**ti iminā.

Udumbarikāyāti tannāmikāya. **Uyyāneti** tattha kataparibbājakārāmam sandhāya vadati. **Nigrodho** nāma channaparibbājako. **Sandhāno** nāma pañca-upāsakasataparivāro anāgāmi-upāsako. **Kathāsallāpanti** “yagghe gahapati jāneyyāsi, kena Samaṇo Gotamo saddhim sallapatī”ti ādinā² sallāpakatham. **Paranti** atisayatthe nipāto. **Viyāti** padapūraṇamatte yathā tam “ativiyā”ti. **Andhabālanti** paññācakkhunā andham bālayanam. **Yogeti** naye, dukkhanissaraṇupāyeyeti attho.

405. **Anenāti** Bhagavatā. **Khandhaketī** Mahāvagge Pabbajjakhandhake³. Yam parivāsam parivasatīti yojanā. “Pubbe aññatitthiyo bhūtoti **aññatitthiyapubbo**”ti⁴ Ācariya Sāriputtattherena vuttam. Paṭhamam pabbajjam gahetvāva parivasatīti āha **“sāmaṇerabhūmiyam ṭhito”**ti. **Tanti** dvīhi ākārehi vuttam parivāsam. **Pabbajjanti** “ākaṅkhati pabbajjam, ākaṅkhati upasampadan”ti ettha vuttam pabbajjagahaṇam. “Uttaridirattatirattam sahaseyyam kappeyyā”ti⁵ ettha dirattagahaṇam viya **vacanasiliṭṭhatāvaseneva vuttam**. Yasmā pana sāmaṇerabhūmiyam ṭhiteneva parivasitabbam, na gihbhūtena, tasmā **aparivasitvāyeva pabbajjam labhati**. **Na gāmapavesanādīnī**ti ettha ādisaddena navesiyāvidhavāthullakumārikapaṇḍakabhikkhunigocarātā, sabrahmacārīnam kimkaraṇīyesu dakkhānalasādītā, uddesaparipucchādīsu tibbacchandatā, yassa

1. Dī-Ṭī 1. 358 piṭṭhe.

2. Dī 3. 31 piṭṭhe.

3. Vi 3. 99 piṭṭhe.

4. Sārattha-Ṭī 3. 236 piṭṭhe.

5. Vi 2. 27 piṭṭhe.

titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇabhaṇane attamanatā, Buddhādīnaṃ
avaṇṇabhaṇane anattamanatā, yassa titthāyatanato idhāgato, tassa
vaṇṇabhaṇane anattamanatā, Buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatāti
imesaṃ sattavattānaṃ saṅgho veditabbo. **Pūrentena parivasitabbanti** yadā
parivasati, tadā pūramānena parivasitabbaṃ. **Aṭṭhavattapūraṇenāti**
yathāvuttānaṃ aṭṭhannaṃ vattānaṃ pūraṇena. **Etthāti** parivāse,
upasampadāya vā. **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** ajjhāsaya vimānsanavasena
suvaṇṇaṃ viya ghaṃsitvā koṭṭetvā. **Pabbajjāyāti** nidassanamattaṃ.
Upasampadāpi hi tena saṅghayhati.

“**Gaṇamajjhe nisīditvāti** upasampadākammaṃ gaṇappahonakānaṃ
bhikkhūnaṃ majjhe saṅghatthero viya tassa anuggahatthaṃ nisīditvā”¹
ācariyena vuttaṃ, idāni pana bahūsupi potthakesu “**taṃ nisīdāpetvā**”
kāritavasena pāṭho dissati. Aciramupasampannaṃ assāti **acirūpasampanno**,
atthamattaṃ pana dassetuṃ “**upasampanno hutvā naciramevā**”
āha. Kāyacittavivekāva idhādhippetā upadhivivekatthaṃ paṭipajjanādhikārattāti
vuttaṃ “**kāyena ceva cittaṃ cā**”
ti. **Vūpakatṭhoti** vivitto. Tādisassa
sīlavisoḍḍhane appamādo avuttasiddhoti kammaṭṭhāne appamādeva
dasseti. **Pesitacittoti** nibbānaṃ pati pesitacitto, tanninno tappoṇo
tappabbhāroti vuttaṃ hoti, evaṃbhūto ca tathā anapekkhatāya vissajjitakāyo
nāmāti adhippāyamāvikaṭuṃ “**vissatṭha-attabhāvo**”
ti vuttaṃ. **Attāti** cettha
cittaṃ vuccati rūpakāyassa avisayattā. **Yassāti** arahattaphalassa.
Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva arahattādhigamāya pabbajjāpekkhā
hontīti tepi jātikulaputte teheva ācārakulaputtehi ekasaṅgahe karonto
“**ācārakulaputtā**”
ti āha. Iminā hi ācārasampannā jātikulaputtāpi saṅgahitā
hontīti. Ācārasampannānevādhippeta bhāvo ca “**sammadevā**”
ti
saddantarena viññāyati. “**Otiṇṇomhi jātiyā**”
ti ādinā nayena hi
saṃvegapubbikaṃ yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya “**sammadevā**”
ti
vuttaṃ. Tenāha “**hetunāva kāraṇenevā**”
ti. Tattha **hetunāti** nayena upāyena.
Kāraṇenevāti

1. Dī-Ṭī 1. 359 piṭṭhe.

tabbivaraṇavacanaṃ. **Tanti** arahattaphalaṃ. Tadeva hi “anuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ”ti vattumarahati aññesaṃ tathā abhāvato. “Yaṃtaṃsaddā niccasambandhā”ti saddanayenapi tadatthaṃ dasseti “**tassa hi**”ti ādinā. “Yassatthāya -pa- pabbajantī”ti pubbe vuttassa **tassa** arahattaphalassa **atthāya kulaputtā pabbajanti**, tasmā arahattaphalamidhādhippetanti viññāyatīti adhippāyo. Natthi paro jano tathā sacchikaraṇe paccayo yassāti **aparappaccayo**, taṃ. Upa-saddo viya **saṃ**-saddopi dhātusaddānuvattakoti vuttaṃ “**pāpuṇitvā**”ti, patvā adhigantvāti attho. **Upa**-saddo vā dhātusaddānuvattako, **saṃ**-saddo pana dhātuvisesakoti āha “**sampādetvā**”ti, asekkhā silasamādhipaññāyo nipphādetvā, paripūretvāvāti attho.

Niṭṭhāpetunti nigamanavasena pariyosāpetuṃ.

“Brahmacariyapariyosānaṃ -pa- vihāsi”ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā, taṃ pana nigametum “**aññataro -pa- ahoṣī**”ti dhammasaṅgāhakehi **vuttaṃ**. Ekato va idha **aññataro**, na pana nāmagottādīhi apākaṭato. **Arahantānanti** ubbāhane cetaṃ sāmivacanaṃ. Tathā ubbāhitattā ca tesamabbhantaroti attho āpannoti adhippāyaṃ dassento “**Bhagavato**”ti ādimāha. Keci pana evaṃ vadanti—**arahantānanti** cetaṃ sambandheyyeva sāmivacanaṃ, ato cettha saha pāṭhasesena adhippāyamatthaṃ dassetuṃ “**Bhagavato**”ti ādi vuttanti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthappakāsaniyā Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. Evaṃ Mahāsīhanādasuttaṃ samvaṇṇetvā idāni Poṭṭhapādasuttaṃ samvaṇṇento yathānupubbaṃ samvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetuṃ, Mahāsīhanādasuttassānantaraṃ saṅgītaṃ suttaṃ Poṭṭhapādasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me sutāṃ -pa- Sāvattiyanti poṭṭhapādasuttaṃ**”ti āha. “Sāvattiyanti”ti idaṃ samīpatthe bhummanti dassetuṃ “**Sāvattim upanissāyā**”ti vuttaṃ, cīvarādipaccayapaṭibaddhatāya upanissayaṃ katvāti attho. **Jeto** nāma rājakumāro, tena ropitattā samvaḍḍhitattā paripālitattā Jetassa vanaṃ upavananti atthamāha “**Jetassa Kumārassa vane**”ti. Sudatto nāma gahapati anāthānaṃ piṇḍassa dāyakattā **Anāthapiṇḍiko**. Tena Jetassa hatthato aṭṭhārasahiraññaḷaṅkaṭṭhānaṃ taṃ kiṇṭvā aṭṭhārasahiraññaḷaṅkaṭṭhānaṃ senāsaṇaṃ kārapetvā aṭṭhārasahiraññaḷaṅkaṭṭhānaṃ vihāramahaṃ niṭṭhapetvā evaṃ catupaññāsahiraññaḷaṅkaṭṭhānaṃ so ārāmo Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa niyyātito. Tenāha “**Anāthapiṇḍikena Gahapatinā ārāmo kārito**”ti. Puppaphalappallavādiguṇasampattiyā, paṇino nivāsaphāsutādinā vā visesena pabbajitā tato tato āgamma ramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasanti etthāti **ārāmo**. Atha vā yathāvuttaguṇasampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantare ānetvā rametīti **ārāmo**.

Phoṭo yassa pādesu jātoti **poṭṭhapādo**. Phoṭo poṭṭhoti hi pariyāyo. Paribbājako duvidho channaparibbājako, acchannaparibbājako ca. Tattha acchannaparibbājakopi acelako ājīvakoṭi duvidho. Tesu acelako sabbena sabbaṃ naggo, ājīvako pana upari ekameva vatthaṃ upakacchakantare pavesetvā pariharati, hetṭhānaggo. Ayaṃ pana duvidhopesa na hotīti vuttaṃ “**channaparibbājako**”ti, vatthacchāyāchādanapabbajjūpagatattā channaparibbājakasaṅkhyāṃ gatoti attho. **Brāhmaṇamahāsāloti** mahāvibhavatāya mahāsārataṃ patto brāhmaṇo.

Gaṇācariyoti sāpekkhatāya samāso. **Samayanti** sāmāññaniddeso, ekasesaniddeso vā, taṃ taṃ samayanti attho. **Pavadantīti** pakārato vadanti, attanā attanā uggahitaniyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho.

Tārukhoti tassa nāmaṃ. **Pabhutisaddena**

Todeyyajāṇusoṇīsoṇadaṇḍakūṭadantādike saṅgaṇhāti, **ādisaddena** pana channaparibbājakādike. **Tinduko** nāma kālakkhandharukkho. **Cīranti** panti. Tindukā cīraṃ ettha santīti **tindukacīro**. Tathā ekā sālā etthāti **ekāsālako**. Bhūtapubbagatiyā tamatthaṃ vitthārato dassento “**yasmā**”ti-ādimāha. **Iti katvāti** iminā kāraṇena. “**Tasmin**”ti ādinā yathāpāṭhaṃ vibhatyantadassanaṃ.

Anekākārānavasesaṇeyyatthavibhāgato, aparāparuppattito ca Bhagavato ñāṇaṃ loke patthaṭamiva hotīti vuttaṃ “**Sabbaññutaññāṇaṃ pattharivā**”ti, yato tassa ñāṇajālatā vuccati. Veneyyānaṃ tadantogadhabhāvo heṭṭhā vuttova. Veneyyasattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsīyatīti āha “**kinnu kho bhavissatīti upaparikkhanto**”ti. **Nirodhanti** saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhānanti** tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññupattim. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvāti** yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānaṃ byākariṃsu, byākariṃsanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Katipāhaccayenāti** dvīhatīhaccayena. Pāḷiyameva hi imamatthaṃ vakkhati. **Saraṇaṃ gamissatīti** “saraṇaṃ”iti gamissati. “**Hatthisāriputto**”ti Hatthisāriṇo putto”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Adhunā pana “**Citto Hatthisāriputto**”tveva pāṭho dissati, Citto nāma hatthācariyassa puttoti attho.

Surattadupaṭṭanti rajanena sammā rattaṃ diguṇaṃ antaravāsakaṃ parivattanavasena **nivāsetvā**. “**Yugandharapabbataṃ parikkhipivā**”ti idaṃ parikappavacanāṃ “tādiso atthi ce, taṃ viyā”ti. **Meghavaṇṇanti** rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāpabhānurañjītameghasaṅkāsaṃti attho. Paṭhamena cettha saṅghānasampattim dasseti, dutiyena vaṇṇasampattim. **Ekamsavaragatanti** vāmaṃsavarappavattaṃ. Tathā hi Suttanipāṭaṭṭhakathāyaṃ **vaṅgīsasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ

1. Dī-Ṭī 1. 361 piṭṭhe.

“ekamsanti ca vāmaṁsaṁ pārupitvā ʘhitassetam̐ adhivacanam̐. Yato yathā vāmaṁsaṁ pārupitvā ʘhitam̐ hoti, tathā cīvaram̐ katvāti evamassattho veditabbo”¹. Tattha **etanti** “ekamsam̐ cīvaram̐ katvā”²ti vacanam̐. **Yatoti** yathāvuttavacanassa pārupitvā ʘhitasseva adhivacanattā evamassa attho veditabboti sambandho. **Paccagghanti** ekam̐ katvā anadhiʘhitakāle pāṭekkam̐ mahaggham̐, **paccaggham̐** vā abhinavam̐, abbhunḥe taṅkhaṇe nibbattanti attho. Purimañcetha atthavikappam̐ keci na icchanti. Tathā hi ācariyeneva **Udānaʘhakathāyam̐** vuttam̐ “paccaggheti abhinave, paccekam̐ mahagghatāya paccaggheti keci, tam̐ na sundaram̐. Na hi Buddhā Bhagavanto mahaggham̐ paṭiggaṇhanti, paribhuñjanti cā”³ti, idhāpi tena pacchimoyeva atthavikappo gahito. Abhinavatāya “paccagghan”⁴ti ca idam̐ ādito tathā laddhavohārena, anaññaparibhogatāya ca vuttam̐, tathā vā Satthu adhiʘhānena tam̐ pattam̐⁵ sabbakālam̐ “paccagghan”⁶tveva vuccati. **Selamayapattanti** muggavaṇṇasilāmayam̐ catumahārājadattiyam̐ pattam̐. Ayameva hi Bhagavatā niccaparibhutto patto **samacittasuttavaṇṇanādisupi**³ tathā vuttattā.

407. **Attano rucivasena** ajjhāsayaivasena, na parehi ussāhitoti adhippāyo. “**Atippagabhāvameva disvā**”⁷ti ca idam̐ bhūtakathanam̐ na tāva bhikkhācaraanavelā sampattāti dassanattham̐. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto “vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poʘthapādam̐ anuggaṇhissāmī”⁸ti. Pāḷiyam̐ **atippago khoti** ettha “**pago**”⁹ti idam̐ kaccāyanamatena⁴ pa-iccupasaggato o-kāra ga-kārāgamane siddhim̐. Pa-saddoyeva pāto-attham̐ vadati. Aññesam̐ pana saddavidūnam̐⁵ matena pātopadamiva nepātikam̐. Teneva tattha tattha **Aʘhakathāsu**⁶ vuttam̐ “atippago khoti ativiya pāto”⁷ti. Apica paṭhamam̐ gacchati divasabhāvena pavattatīti **pagoti** nibbacanam̐ iminā dassitam̐. Duvidho khalusaddo viya hi pagoti saddo nāmanipātopasaggavasena tividho. Evañhi idha “atippagabhāvameva disvā”⁸ti vacanam̐ upapannam̐ hoti.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe.

2. So patto (Dī-Ṭṭi 1. 362 piṭṭhe.)

3. Am̐-Ṭṭha 2. 31 piṭṭhe.

4. Kaccāyanapakaraṇe sandhikappe catutthakaṇḍe 36 suttam̐ passitabbam̐.

5. Saddanītisuttamālāyam̐ sandhikappe byañjanasandhividhāne 174 suttam̐ passitabbam̐.

6. Dī-Ṭṭha 3. 1 piṭṭhe.

Yannūnāti esa nipāto aññattha saṃsayaparidīpano, idha pana saṃsayapatirūpakaparidīpanova. Kasmā “saṃsayaparidīpane¹”ti vuttam, nanu Buddhānaṃ saṃsayo natthīti āha “**Buddhānañcā**”ti-ādi. **Saṃsayo nāma natthi** bodhimūle eva tassa samugghāṭitattā. **Parivitakkapubbabhāgoti** adhippetakiccassa pubbhāge pavattaparivitakko. **Esā**ti “karissāma, na karissāmā”ti ādiko esa cittācāro **sabbabuddhānaṃ labbhati** sambhavati vicāraṇavaseneva pavattanato, na pana saṃsayavasena. **Tenāhā**ti yenesa sabbabuddhānaṃ labbhati, tena Bhagavā evamāhāti imameva Pāḷim imassa atthassa sādhamam karoti. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yannūnā**ti parikappane nipāto. “Upasaṅkameyyan”ti kiriyāpadena vuccamānoyeva hi attho anena jotiyati. Tasmā ahaṃ yannūna yadī pana upasaṅkameyyaṃ sādhu vatāti yojanā. “Yadī panā”ti idampi tena samānatthanti vuttam “**yadī panāhanti attho**”ti.

408. **Assā**ti paribbājakaparisāya. **Uddhamgamanavasenā**ti unnatabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭavasenā**ti vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Ettha ca Pāḷiyaṃ yathā unnatapāyo saddo unnādo, evaṃ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoyevāti tadubhayaṃ ekajjham katvā “**unnādiniyā**”ti vuttam, puna tadubhayaeva vibhāgam katvā “**uccāsaddamahāsaddāyā**”ti. Ato Pāḷinayānurūpameva attham vivaratīti daṭṭhabbam. Idāni paribbājakaparisāya uccāsaddamahāsaddatākāraṇam, tassa ca pavatti-ākāram dassento “**tesaṅhi**”ti ādimāha. **Bālātapeti** abhinavuggatasūriyātape. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. **Bhavassādo** nāma kāmarāgādisahagato bhavesu assādo.

Sūriyuggamane khajjopanamiva² nippabhatam sandhāya vuttam “**khajjopanakūpamā jātā**”ti. **Lābhasakkāropi no parihīnoti** attho **bāverujātakena**³ dīpetabbo. **Parisadosoti** parisāya pavattadoso.

409. **Sanṭhapesī**ti saññamanavasena sammadeva ṭhapesi. Sanṭhapanañcetta tiracchānakathāya aññamaññasmim agāravassa cajāpanavasena

1. So patto (Dī-Ṭī 1. 362 piṭṭhe.) 2. Khajjopanakassa iva (?) 3. Khu 5. 113 piṭṭhe.

ācārasikkhāpanam, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti āha “**sikkhāpesī**”ti ādi. **Nanti** parisam. **Appasaddanti** nissaddam uccāsaddamahāsaddābhāvam. “**Eko nisīdatī**”ti ādi atthāpattidassanam. **Vuddhinti** lābhaguṇavuddhim. **Patthayamānoti** patthayanahetu. Mānante hi lakkhaṇe, hetumhi ca icchanti saddavidū. Idāni tamattham vitthāretum “**paribbājakā kirā**”ti ādi āraddham. **Aparaddhanti** aparajjhitaṃ. **Nappamajjantīti** pamādam na āpajjanti, na agāravam karontīti vuttam hoti.

410. **No āgate Ānandoti** amhākam Bhagavati āgate Ānando pīti hoti. “Cirassam kho bhante Bhagavā imam pariyāyamakāsī”ti vacanam pubbepi tatha āgatapubbattā vuttavacanamiva hotīti codanam samuṭṭhāpetvā pariharanto “**kasmā āhā**”ti ādimāha. **Piyasamudācārāti** piyālāpā. **Tasmāti** tathā piyasamudācārassa pavattanato. Na kevalam ayameva, atha kho aññeipi pabbajitā yebhuyyena Bhagavato apacitim karontevāti tadaññesampi bāhullakammena tadattham sādhetum “**Bhagavantañhī**”ti ādi vuttam. Tatha kāraṇamāha “**uccākulīnatāyā**”ti, Mahāsammatarājato paṭṭhāya asambhinnakhattiyakulatāyāti attho. Tathā hi Soṇadaṇḍena vuttam “Samaṇo khalu bho Gotamo uccākulā pabbajito asambhinnakhattiyakulā”ti¹, tena sāsane appasannānampi kulagāravena Bhagavati apacitim dasseti. **Etasmim antare kā nāma kathāti** yathāvuttaparicchedabbhantare kīdisā nāma kathā. **Vippakatāti** āraddhā hutvā apariyositā. “Kā kathā vippakatā”ti pana vadanto atthato tassā pariyosāpanam paṭijānāti nāma. Kā kathāti ca avisesacodanā, tasmā yassā tassā sabbassāpi kathāya pariyosāpanam paṭiññātam hoti, tañca paṭijānanam padesaññuno avisayanti āha “**yāva -pa- sabbaññupavāraṇam pavāresī**”ti. **Esāti** paribbājakaparisāya kathitā rājakathādikā. **Nissārāti** niratthakabhāvena sārarahitā.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. “Tiṭṭhatesā”ti etassa āpannamattham dassento “**sace**”ti ādimāha. **Sukāraṇanti** sundaram atthāvaham hitāvaham kāraṇam. **Yatthāti**

1. Dī 1. 108 piṭṭhe.

aññatarissam̐ sālāyam̐. Nānātitthasaṅkhātāsu laddhīsu niyuttāti **nānātitthiyā** niyasaddena. Nīkasaddena vā ka-kārassa ya-kāram̐ katvā yathā “antiyo”ti. “Ayaṃ kiṃ vadati ayaṃ kiṃ vadatī”ti kutūhalam̐ kolāhalamettha atthīti **kotūhalā**, sā eva sālā **kotūhalasālā**ti āha “**kotūhaluppattiṭṭhānato**”ti. **Upasaggamattam̐** dhātvatthānuvattanato. Saññāsīsenāyam̐ desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā gayhanti, tattha pana cittaṃ padhānanti vuttam̐ “**cittanirodhe**”ti. Pahānavasena pana accantanirodhassa tehi anadhippetatā, avisayattā ca “**khaṇikanirodhe**”ti āha. Kāram̐ sopi tesam̐ avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva tiṭṭhati, tasmā atthāpattimattam̐ pati tathā vuttanti vedītabbam̐. **Tassā**ti abhisaññānirodhakathāya. “**Kittighosoti** ‘aho Buddhānubhāvo, bhavantarapaṭicchannampi kāraṇam̐ evam̐ hatthāmalakam̐ viya paccakkhato dasseti, sāvake ca edise sam̐varasamādāne patiṭṭhāpeti”ti thutighoso yāva bhavaggā **pattharatī**¹ ācariyena vuttam̐. Idāni pana “sakalajambudīpe Bhagavato kathākittighoso pattharatī”ti pāṭho dissati. **Paṭibhāgakiriyanti** paḷāsavasena paṭibhāgabhūtam̐ payogaṃ. **Bhavantarasamayanti** tatra tatra vuṭṭhānasamayam̐ abhūtaparikappitam̐ kiñci usāriyavattum̐ attano समयam̐ katvā kathenti. **Kiñcideva sikkhāpadanti** “ekamūlakena² bhavitabbam̐, ettakam̐ velam̐ ekasmiṃyeva ṭhāne nisīditabban”ti evamādikaṃ kiñcideva kāraṇam̐ sikkhakoṭṭhāsam̐ katvā **paññapenti**. **Nirodhakathanti** nirodhasamāpattikatham̐.

Tesūti kotūhalasālāyam̐ sannipatitesu nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekaccreti** eke. **Purimoti** “ahetū appaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipi”ti ādinā vuttavādī. **Etthā**ti catūsū vādīsū. Yvāyam̐ idha uppajjatīti sambandho. **Samāpattinti** asaṅñībhavāvaham̐³ vāyokasiṇaparikkammaṃ, ākāsakasiṇaparikkammaṃ vā rūpāvacaracattujjhānasamāpattim̐, pañcamajjhānasamāpattim̐ vā. **Nirodheti** heṭṭhā vuttanayena saññānirodhe. **Hetum̐ apassantoti** yena hetunā asaṅñībhavā saññāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato cutassa idha

1. Dī-Ṭī 1. 363 piṭṭhe.

2. Elamūgena (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe)

3. Asaṅñībhavāvaham̐ (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe.)

pañcavokārabhave saññāya uppādo, tadubhayampi hetum̄ avisayatāya apassanto.

Dutiyoti “saññā hi bho purisassa attā”ti ādinā vuttavādī. **Nanti** paṭhamavādim̄. **Nisedhetvāti** “na kho pana metaṃ¹ bho evaṃ bhavissatī”ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Migasiṅgatāpasassāti** evaṃnāmakatāpasassa. Tassa kira matthake migasiṅgākārena dve cūlā uṭṭhahimsu, “isisiṅgo”tipi tassa nāmaṃ. **Asaññakabhāvanti** muñchāpattiyā kiriyāmayasaññāvasena vigatasaññibhāvaṃ. Vakkhati hi “visaññī hutvā”ti. Cattālīsanipāte āgatanayena **migasiṅgatāpasavatthum̄**² saṅkhepato dassetum̄ “**migasiṅgatāpasokirā**”ti ādi vuttam̄. Vikkhambhanavasena kilesānaṃ santāpanato **attantapo**. Dukkaratapatāya **ghoratapo** tibbatapo. Nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādittikkhindriyatāya **paramadhitindriyo**. **Sakkavimānanti** paṇḍukambalasilāsanam̄ sandhāyāha. Tañhi tathārūpapaccayā kadāci uṇham̄, kadāci thaddham̄, kadāci calitam̄ hoti. “**Sakka -pa- pattheti**”ti ayoniso cintetvā **pesesi**. **Bhaggoti** bhaññitakusalajjhāsayo, adhunā pana “laggo”ti pāṭham̄ likhanti. **Tena dībbaphassenāti** hatthaggaṇamattadībbaphassena. **Tanti** tathā saññāpaṭilābham̄. **Evamāhāti** evaṃ “saññā hi bho purisassa attā”ti ādinā ākārena saññānirodhamāha. Imināva nayena ito paresupi dvīsu ṭhānesu Pālimāharitvā yojanā veditabbā.

Tatīyoti “santi hi bho samaṇabrāhmaṇā”ti ādinā vuttavādī. **Āthabbaṇapayoganti** āthabbaṇavedavihitam̄ āthabbaṇikānam̄ visaññibhāvāpādanappayogaṃ. **Upakaḍḍhanam̄** āharaṇam̄. **Apakaḍḍhanam̄** apaharaṇam̄. **Āthabbaṇam̄ payojetvāti** āthabbaṇavede āgataṃ aggijuhanapubbakam̄ mantapadam̄ payojetvā sīsacchinnatādidassanena saññānirodhamāha. **Tassāti** yassa sīsacchinnatādi dassitam̄, tassa.

Catutthoti “santi hi bho devatā mahiddhikā”ti ādinā vuttavādī. **Yakkhadāsīnanti** devadāsīnam̄, yā “yogavatiyo”tipi vuccanti,

1. Na kho nāmetaṃ (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe.)

2. Khu 6. 12 piṭṭhe Jātake.

yoginiyotipi pākaṭā. **Madaniddanti** surāmadanimittakaṃ supanaṃ. **Devatūpahāranti** naccanagāyanādinā devatānaṃ pūjaṃ. **Surāpātinti** pātipuṇṇaṃ suraṃ. **Divāti** atidivā, ussūreti attho. **Tanti** tathā supitvā vuṭṭhahanaṃ. **Suttakāle** devatānaṃ saññāpakaddhanavasena **nirodhaṃ samāpannā**, **pabuddhakāle** saññupakaddhanavasena **nirodhā vuṭṭhitāti maññaṃ**ānoti adhippāyo.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnaṃ kathā andhabālakathāsadisī. **Cattāro nirodheti** aññaṃaññaṃvidhure cattāropi nirodhe. **Ekena bhavitabbanti** ekasabhāveneva bhavitabbaṃ. **Na bahunāti** na ca aññaṃaññaviruddhena bahuviddhena nānāsabhāvena bhavitabbaṃ. **Tenāpi ekenāti** ekasabhāvabhūtena tenāpi nirodhena. **Aññenevāti** tehi vuttākārato aññākāreneva **bhavitabbaṃ**. **Soti** ekasabhāvabhūto nirodho. **Aññaṃ** sabbaññaṃnāti sabbaññaṃnubuddhaṃ ṭhapetvā. **Idhāti** kotūhalasālāyaṃ. **Ayaṃ nirodho ayaṃ nirodhoti** dvikkhattuṃ byāpanicchāvacaṇaṃ Satthā attano desanāvīlāsena anekākāravokāraṃ nirodhaṃ vibhāvēssatīti dassanattaṃ kataṃ. **Aho nūnāti** ettha **ahosi** accharite nipāto, **nūnāti** anussaraṇe. Tasmā **aho nūna Bhagavāti** anaññasādhāraṇadesanattā Bhagavā nirodhampi aho acchariyaṃ katvā ārādheyya maññeti adhippāyo. **Aho nūna sugatoti** etthāpi eseva nayo. Acchariyavibhāvanato eva cettha dvikkhattuṃ āmedītavacaṇaṃ. Acchariyatthopi hesa **ahosaddo** anussaraṇamukheneva poṭṭhapādena gahito. Tasmā vuttaṃ “**anussaraṇatthe nipātadvayan**”ti. **Tenāti** anussaraṇatthamukhena pavattanato. “Aho -pa- Sugato”ti vacanena etadahosīti yojanā. “Yaṃ taṃ saddā niccasambandhā”ti sādhippāyaṃ yojanaṃ dassetuṃ “**yo etesan**”ti ādimāha. Kāladesaṃpuggalādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammānanti** bahutte sāmivacaṇaṃ, kusalasaddayoge cetaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ. **Kusalo nipuṇo chekoti** pariyaṃyavacaṇametaṃ. **Aho nūna katheyyāti** acchariyaṃ katvā katheyya maññaṃ. So sugatoti sambandho. **Ciṇṇavasitāyāti** nirodhasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvattā. **Sabhāvaṃ jānāti** nirodhasabhāvaṃ yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññuppādanirodhakathāvaṇṇanā

412. **Gharamajjheyeva pakkhalitāti** yathā gharato bahi gantukāmā purisā maggaṃ anotaritvā gharavivare¹ samatale vivaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ pattā, evaṃsampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu**, sādharmaṇo **paccayoti** evamādivibhāgo aññatra vutto, idha pana tena vibhāgena payojanaṃ natthi saññāya akāraṇabhāvapaṭikkheparattā codanāyāti vuttaṃ **“kāraṇasseva nāman”**ti. Yam pana Pāḷiyam vuttaṃ “sahetū hi poṭṭhapāda sappaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipi”ti, tatha sahetū sappaccayā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhantīti dassanattam “nirujjhantipi”ti vacanaṃ, na tu nirodhassa sahetusapaccayatādassanattam. Uppādoyeva hi sahetuko, na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassapi puna nirodhena bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ puna aṅkurādīnā viya, na ca tassa puna nirodho atthi, tasmā vuttanayeneva Pāḷiyā attho veditabbo. Ayaṅca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinnaḷavasena sabbaso anuppādanirodho, so “sahetuko”ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha Bhagavā “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhatī”ti². Tato eva ca Aṭṭhakathāyampi³ vuttaṃ “saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetun”ti. Etañhi Pāḷivacanaṃ, Aṭṭhakathāvacanaṅca anuppādanirodhaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Sikkhāti** hetvatthe paccattavacanaṃ, ya-kāralopo vā “saṅkhyāpi tamhā vanapattā pakkamitabbaṃ”ti-ādīsu⁴ viya. Hetubhāvo cassā upari āvi bhavissati. **Eka**saddo ca aññapariyāyo, na saṅkhyāvācī “ittheke sato sattassā”ti ādīsu⁵ viyāti āha **“sikkhāya ekaccā saññā jāyanti”**ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. **Vitthāretukamyatāti** vitthāretukāmatāya. **Pucchāvasenāti** kathetukamyatāpucchāvasena, **vitthāretukamyatāpucchāvasenāti** vā samāso. “Poṭṭhapādassevāyam pucchā”ti āsaṅkāya “Bhagavā avocā”ti Pāḷiyam vuttaṃ. Saññāya -pa- dīpetun tā dassentoti

1. Gharājirena (Dī-Ṭī 1. 365 piṭṭhe.)

3. Dī-Ṭītha 1. 306 piṭṭhe.

5. Dī 1. 31, 32, 33, 34; Ma 3. 18 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 169 piṭṭhe.

4. Ma 1. 150 piṭṭhe.

yojetabbaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ upari vakkhamānāya desanāya. **Tatiyā**ti adhipaññāsikkhā āgatāti sambandho. “**Ayaṃ -pa- desitoti ettha sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā**. Kasmāti ce? **Pariyāpannattā**, sabhāvato, upakārato ca yathārahaṃ paññākkhandhe avarodhattā saṅgahitattāti adhippāyo. Tathā hi **Cūḷavedallasutte** vuttaṃ “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti¹. Kāmañcetha vuttanayena tissopi sikkhā āgatā, tathāpi adhicittasikkhāya eva abhisaññānirodho dassito. Itarā pana tassā sambhārabhāvena ānīṭāti ayamatto Pāḷivasena veditabbo.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañca kāmakoṭṭhāse ārabba uppajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena nasamuppanno yo koci kāmācāro, yā kāci lobhuppatti. Adhunā pana “asamuppannakāmarāgo”ti pāṭho, so ayuttova atthato viruddhattā. Kāmarāgo cettha visayavasena niyamitattā kāmaguṇārammaṇova lobho daṭṭhabbo, kāmācāro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro. Kāmanatṭhena, kāmesu pavattanatṭhena ca **kāmācāro**. Sabbepi hi tebhūmakadhammā kāmāniyaṭṭhena kāmā. Yasmā ubhayesampi saharāṇāyāyena kāmāsaññābhāvo hoti, tasmā “kāmāsaññā”ti paduddhāraṃ katvā tadubhayameva niddiṭṭhanti veditabbaṃ. “**Tatthā**”ti-ādi asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ, asamuppannakāmacārasseva vā idhādhippetabhāvadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva anāgāmimaggena samugghāṭiyati, tasmīṃ pana samugghāṭitepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati tassa aggamaggena samugghāṭitattā. Tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena itarassa sabbassa gahaṇaṃ na hotīti ubhayatthasādhāraṇena pariyaṇena ubhayameva saṅgahetvā Pāḷiyaṃ kāmāsaññāggahaṇaṃ kataṃ, ato tadubhayaṃ sarūpato, visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato “**asamuppannakāmacāro pana imasmīṃ ṭhāne vaṭṭati**”ti vuttaṃ. **Tasmā**ti asamuppannakāmacārasseva idha vaṭṭanato ayamatto

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

veditabboti yojanā. **Tassāti** paṭhamajjhānasamaṅgino puggalassa. **Sadisattāti** kāmasaññādibhāvena samānattā, etena Pāḷiyam “purimā”ti idam sadisakappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha “nirujjhatī”ti vuttā anuppādassa adhippetattā. Tasmā anāgatameva dassetuṃ “**anuppannāva nuppajjati**”ti vuttam.

Vivekajapītisukhasaṅkhātāti vivekajapītisukhehi saha akkhātā, na vivekajapītisukhānīti akkhātā. Taṃsampayuttā hi saññāyeva idhādhippetā, na vivekajapītisukhāni. Atha vā vivekajapītisukhakoṭṭhāsikāti attho. **Saṅkhātasaddo** hettha koṭṭhāsatto “adinnam theyyasaṅkhātāni ādiyeyyā”ti ādisu¹ viya. Kāmacchandādi-oḷārikaṅgappahānavasena nānattasaññāpaṭighasaññāhi nipuṇatāya **sukhumā**. Bhūtātāya **saccā**. Tadevattham dasseti “**bhūtā**”ti iminā. Sukhumabhāvena, paramatthabhāvena ca aviparītasabhāvāti attho. Evaṃ byāsavasena yathāpāṭhamattham dassetvā samāsavasenapi yathāpāṭhameva dassento “**atha vā**”ti ādimāha. Samāsabyāsavasena hi dvidhā pāṭho dissati. “**Kāmacchandādi-oḷārikaṅgappahānavasena**”ti iminā sampayuttadhammānam bhāvanānubhāvasiddhā, saññāya saṅhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti dasseti. **Bhūtātāyāti** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena ca aviparītatāya, vijjamānatāya vā. **Vivekajehīti** nīvaraṇavivekato jātehi. Idāni jhānasamaṅgīvasena vuttassa dutiyapadassa attham dassetuṃ “**sā assā**”ti-ādi vuttam. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānam viya vuṭṭhānampi jhāne pariyāpannam hoti yathā tam dhammānam bhaṅgakkhaṇo dhammesu, āvajjanapaccavekkhaṇāni pana na jhānapariyāpannāni, tasmā jhānapariyāpannameva vasikaraṇam gahetvā “**samāpajjanto, adhiṭṭhahanto, vuṭṭhahanto ca sikkhatī**”ti vuttam. **Tanti** paṭhamajjhānam. **Tena -pa- jhānenāti** idampi “sikkhā”ti etassa samvaṇṇanāpadaṃ. **Tenāti** ca hetumhi karaṇavacanam, paṭhamajjhānena hetunāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa vivekajapītisukhasukhumasaccasaññāya uppattiyā saha-jātādipaccayabhāvo. Kāmasaññāya pana nirodhassa² upanissayapaccayabhāvova. So ca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva heṭṭhā

1. Vi 1. 55, 56 piṭṭhesu.

2. Nirodhāya (Ka)

saṁvaṇṇitaṁ “tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato”ti. **Etenupāyenāti** yvāyaṁ paṭhamajjhānatappaṭipakkhasaññāvasena “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati”ti ettha nayo vutto, etena nayena. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

414. Idāni ākiñcaññāyatanaparamāya eva saññāya dassane kāraṇaṁ vibhāvento “**yasmā panā**”ti-ādimāha. Yasmā idañca -pa- uddhaṅanti sambandho. Kesam panidaṁ aṅgato sammasananti vuttaṁ “**aṭṭhasamāpattiyā**”ti ādi. **Aṅgoti** jhānaṅgato. Idañhi anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanam. Anupadadhammavipassanañhi karonto samāpattiṁ patvā aṅgotova sammasanaṁ karoti, na ca saññā samāpattiyā kiñci aṅgaṁ hoti. Atha ca panetaṁ vuttaṁ “**idañca saññā saññāti evaṁ aṅgato sammasanaṁ uddhaṅan**”ti, tasmā lakkhaṇavacanametam. **Aṅgoti** vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṁ hoti. **Kalāpatoti** samūhato. Yasmā panettha samāpattivaseṇa taṁtaṁsaññānaṁ uppādanīrodhe vuccamāne aṅgavasena so vutto hoti, tasmā “idañcā”ti ādinā aṅgotova sammasanaṁ dasseti veditabban. **Tasmāti** saññāvaseneva aṅgato sammasanassa uddhaṅattā. **Tadevāti** ākiñcaññāyatanameva, na nevasaññānāsaññāyatanam tattha paṭusaññābhāvato.

“Yo”ti vattabbe “yato”ti vuttanti āha “**yo nāmā**”ti yathā “ādimhī”ti vattabbe “ādito”ti vuccati atthe pariggayhamāne yathāyuttavibhattiyāva to-saddassa labbhanato. **Nāma**-saddo cettha kho-saddo viya vācāsiliṭṭhatāmattaṁ. Sassedanti **sakaṁ**, attanā adhigatajhānaṁ, tasmim saññā **sakasaññā**, sā etassatthīti **sakasaññīti** vuttaṁ “**attano paṭhamajjhānasaññāya saññāvā**”ti. Ī-kāro cettha upari vuccamānānirodhapādakatāya sātisayāya jhānasaññāya atthibhāvajotako daṭṭhabbo. Tenevāha “**anupubbena saññaggam phusati**”ti ādi. Tasmā tattha tattha sakasaññitāggahaṇena tasmim tasmim jhāne sabbaso suciṇṇavasībhāvo dīpitoti veditabban.

Lokiyānanti niddhāraṇe sāmivacanaṁ, sāmi-atthe eva vā. Yadaggena hi tam tesu seṭṭham, tadaggena tesampi seṭṭhanti. Vibhattāvadhi-atthe vā

sāmivacanāṃ. Ettha pana “lokiyānaṃ”ti visesaṇaṃ lokuttarasamāpattihi tassa aseṭṭhabhāvato kataṃ. Sesāṃ “**kiccakāraḥsamāpattīnaṃ**”ti pana visesaṇaṃ akiccakāraḥsamāpattito tassa aseṭṭhabhāvatoṭi daṭṭhabbam. Akiccakāraḥkatā ca ssā “yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayopī”ti, “yadaggena hi tattha dhammā saṅkhārāvasesabhāvappattiyā pakativipassakānaṃ sammāsituṃ asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccakaraṇasamatthāpi na hontī”ti ca **Aṭṭhakathāsu**¹ paṭusaññākiccābhāvavacanato viññāyati. Svāyamattho paramatthamañjūsāya nāma **Visuddhimaggaṭṭikāya** āruppakathāyaṃ² ācariyena savisesaṃ vutto, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo. Keci pana “yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyo uparimānaṃ uparimānaṃ samāpattīnaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpatti kassacipi adhiṭṭhānaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā”ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipassanācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccāsādhanato, tasmā purimoyeva attho yutto. Kasmā cetāṃ tesamagganti āha “**ākiñcaññāyatanaṃ samāpattīyaṃ**”ti ādi. “Itī”ti vatvā “**lokiyānaṃ -pa-aggattā**”ti tassattho vutto, “aggattā”ti ettha vā nidassanametaṃ.

Pakappetīti saṃvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani saṃvidahati nāma. **Abhisāṅkharoṭīti** āyūhati sampiṇḍeti. Sampiṇḍanatto hi samudāyattho. Yasmā pana nikantivasena cetanākiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacārena kāraṇaṃ dassento “**nikantiṃ -pa- nāmā**”ti vuttaṃ. **Imā ākiñcaññāyatanaṃ saññāti**, idāni labbhamānā ākiñcaññāyatanaṃ saññā. Taṃsamatikkameneva uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇasambhavato **nirujjheyyuṃ**. **Aññāti** ākiñcaññāyatanaṃ saññāhi aññā. **Oḷārikāti** tato thūlataṃ. Kā pana tāti āha “**bhavaṅgasaññā**”ti. Ākiñcaññāyatanaṃ vutṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇāni bhaveyyuṃ, evañca ākiñcaññāyatanaṃ saññā nirujjheyyuṃ, vutṭhānañca bhavaṅgavasena hoti, tato parampi yāva uparijhānasamāpajjanaṃ, tāva antarantaraṃ bhavaṅgasaññā uppajjeyyūṃ, tā ca ākiñcaññāyatanaṃ saññāhi oḷārikāti adhippāyo.

1. Visuddhi 1. 331; Abhi-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭṭi 1. 404 piṭṭhe.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatanaññāyatanajjhānaṃ ekaṃ dve cittavārepi samāpajjanavasena pakappento eva. **Na cetetīti** tathā heṭṭhimajhānesu viya vā pubbābhogābhāvato na pakappeti nāma. Pubbābhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha “ceteti”ti vutto. **Abhisankharontovāti** tattha appahīnanikantikātāvasena āyūhanto eva. **Nābhisankharotīti** tathā heṭṭhimajhānesu viya vā pubbābhogābhāvato nāyūhati nāma. “Ahametaṃ jhānaṃ nibbattemhi upasampādemī samāpajjāmi”ti hi evaṃ abhisankharaṇaṃ tattha sālāyasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekadvicittakkhaṇikampi jhānaṃ pavattento tattha appahīnanikantikātāya “abhisankharonto evā”ti vutto. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajhānesu viya vā tattha pubbābhogo natthi, tasmā “na abhisankharotī”ti vuttaṃ. **“Imassa bhikkhuno”**ti ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. Tattha yasmā imassa -pa-atthi, tasmā “na ceteti, nābhisankharotī”ti ca vuttanti adhippāyo. **Ābhogasamannāhāroti** ābhogasañkhāto, ābhogavasena vā cittaassa ārammaṇābhimukhaṃ, ārammaṇassa vā cittaābhimukhaṃ anvāhāro. **“Svāyamatto”**ti-ādinā tadevatthaṃ upamāya paṭipādeti. **Puttagharācikkhaṇenāti** puttagharassa ārocanaṇayena.

Gantvā ādāya āgatanti sambandho. **Pacchābhāgeti** āsanāsālāya pacchimadisāyaṃ ṭhitassa pitugharassa pacchābhāge. **Tatoti** puttagharato. **Laddhagharamevāti** yatonena bhikkhā laddhā, tameva gharaṃ puttagehameva. **Āsanāsālā viya ākiñcaññāyatanaśamāpatti** tato pitugharaputtagaratṭhāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatanañirodhasamāpattīnaṃ upagantabbato. **Pitugehaṃ viya nevasaññānāsaññāyatanaśamāpatti** amanasikātabbato, majjhe ṭhitattā ca. **Puttagehaṃ viya nirodhasamāpatti** manasikātabbato, pariyaṇte ṭhitattā ca. **Pitugharaṃ amanasikarivāti** pavisitvā samatikkantampi pitugharaṃ amanasikarivā. Puttagharasseva ācikkhaṇaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanaṃ amanasikarivā parato nirodhasamāpattatthāya eva manasikāro daṭṭhabbo. Evaṃ amanasikārasāmaññena, manasikārasāmaññena ca upamopameyyatā vuttā ācikkhaṇenapi manasikārasseva jotanaṇato. Na hi manasikārena vinā ācikkhaṇaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatana¹jhānasaññā. Nirodhasamāpattiyañhi yathārahaṃ catutthārūppakusalakiriyajavanaṃ dvikkhattumeva javati, na taduttari. **Nirujjhantī**ti sarasavaseneva¹ nirujjhanti, pubbābhisaṅkhārabalena pana upari anuppādo. Yathā ca jhānasaññānaṃ, evaṃ itarasaññānampīti āha “**aññā cā**”ti-ādi. **Nuppajjanti** yathāparicchinna¹kālanti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhū**ti yathāvutte saññagge ṭhitabhāvena paṭipanno bhikkhu, so ca kho anāgāmī vā arahā vā dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhi, soḷasavidhā nāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattim paṭipannoti attho. Anupubbanirodhavasena cittacetasi¹kānaṃ appavattiyeva saññāvedanāsīse¹na “**saññāvedayitanirodhan**”ti vuttā. **Phusati**ti ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti dasseti “**vindati paṭilabhati**”ti iminā. Atthato pana vuttanayena yathāparicchinna¹kālaṃ cittacetasi¹kānaṃ sabbaso appavattiyeva.

Niratthakatāya **upasaggamattaṃ**, tasmā saññā icceva attho. Nirodhapadena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesāṃ dvinnamantare sampajānapadaṃ ṭhapitanti āha “**nirodha -pa- vuttan**”ti. Tena vuttaṃ “**anu -pa- attho**”ti, tena ayuttasamāsoyaṃ yathārutapāṭhoti dasseti. **Tatrāpīti** tasmim yathāpadamanupubbiṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajānantassāti** taṃ taṃ samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha tattha saṅkhārānaṃ sammasanavasena pajānantassa puggalassa. **Anteti** yathāvuttāya nirodhapaṭipādanapaṭipattiyā pariyosāne. Dutiya¹vikappe **sampajānantassāti** sampajānakārino, iminā nirodhasamāpattisamāpajjanakassa bhikkhuno ādito paṭṭhāya sabbapāṭihārikapaññāya saddhim atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti. Tenāha “**paṇḍitassa bhikkhuno**”ti. Vacanasesāpekkhā¹ napekkhatā dvinnaṃ vikappānaṃ viseso.

Samvaṇṇanokāsānupattito **nirodhasamāpattikathā kathetabbā**. **Sabbākārenāti** nirodhasamāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjana¹ṭhānaṃ, samāpajjanakāraṇaṃ, samāpajjanākāroti evamādinā

1. Padeseneva (Di-Ṭī 1. 370 piṭṭhe.)

sabbappakārena. **Tatthā**ti Visuddhimagge¹. **Kathitativā**ti kathitaṭṭhānato eva, tevīsatiaparicchedatoti attho, na idha taṃ vadāma punaruttibhāvato, ganthagarakabhāvato cāti adhippāyo.

Pāḷiyam **evam kho ahanti** ettha ākāratto **evam**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evam poṭṭhapādā**ti ettha pana sampatiṭṭhanatto tatheva anujānananti katvā. Tenāha “**su-uggatitam tayā**’ti **anujānanto**”ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññaggam**, ākiñcaññāyatanam.
Avasesasamāpattisupi saññaggam atthīti ettha pana saññaggabhāvo “saññaggan”ti vutto, saññāyeva agganti tulyādhi-karaṇasamāso vā. “**Puthū**”ti ayam liṅgavipallāso, nikāralopo vāti vuttam “**bahūnī**”ti. “**Yathā**”ti iminā karaṇappakārasaṅkhāto pakāraviseso gahito, na pakārasāmaññanti dasseti “**pathavīkasiṇādīsū**”ti ādinā. “**Idam vuttam hoti**”ti ādi tabbivaraṇam.
 Jhānānam tāva yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanassa sādhatamabhāvato, kasiṇānam pana kathanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānānam nirodhaphusanassa sādhatamabhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi ca kiriyā hotiyeva yathā “aññena maggena yānena dīpikāya gacchati”ti.

Ekavāranti sakim. **Purimasaññānirodhanti** kāmasaññānirodham, na pana nirodhasamāpattisaññitam saññānirodham. **Ekam saññagganti** ekam saññābhūtam aggam, eko saññaggabhāvo vā heṭṭhimāya saññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti hi **saññaggam**, na saññāsu agganti. Yathā pana saññā aggo etthāti **saññaggam**, ākiñcaññāyatanam, evam sesajhānampi. Yena ca nimittena jhānam “saññaggan”ti vuttam, tadeva saññāsaṅkhātam nimittam bhāvalopena, bhāvappadhānena vā idhādhippetam. **Dve vāreti** dvikkhattum. **Satasahassam saññaggānī**ti migapadavaḷaṅjananiddeso. **Sesakasiṇesū**ti kasiṇānameva gahaṇam nirodhakathāya adhikatattā, tato eva cettha jhānaggahaṇenapi kasiṇajjhānāni eva gahitānīti veditabham. Yathā “pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā”ti tadārammaṇikam jhānam anāmasitvā vuttam,

1. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

evam **“paṭhamajjhānena karanabhūtenā”**ti tadārammaṇaṃ anāmasitvā vadati. **“Iti”**ti ādinā tadevattham saṅgahetvā nigamaṇaṃ karoti. **Sabbampī**ti ekavāraṃ samāpannajjhānasaññampi. **Saṅgahetvā**ti sañjānanalakkhaṇa taṃsabhāvānativattanato saṅgahaṃ katvā, samāpajjanavasena, sañjānanalakkhaṇa ca ekatāti vuttaṃ hoti. **Aparāparanti** punappunaṃ. **Bahūni** saññaggāni honti.

416. Paṭhamanaye jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni. Dutīyanaye pana yasmā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇaṃ uppajjati, tasmā vipassanāmaggavasena saññāñāṇāni dassitāni. Tatiyanaye ca yasmā paṭhamanayo oḷāriko, dutīyanayopi missakoti tadubhayaṃ asambhāvetvā accantasukhumagambhīraṃ nibbattitalokuttarameva dassetuṃ maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni. Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

“Ayaṃ panettha sāro”ti vibhāvetuṃ Tipiṭakamahāsivattheravādo ābhato. Tathā hi “arahattaphalasaññāya uppādā”ti ādinā¹ theravādānukūlameva upari attho saṃvaṇṇitoti. **Ime bhikkhū**ti purimavādino bhikkhū. Tadā Dīghanikāyatantiṃ parivattante imaṃ ṭhānaṃ patvā yathāvuttapaṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya evaṃ thero vadati. Nirodhaṃ pucchitvā tasmim kathite tadanantaraṃ saññāñāṇuppattiṃ pucchanto atthato nirodhā vuṭṭhānaṃ pucchati nāma. Nirodhato ca vuṭṭhānaṃ arahattaphaluppattiyā vā siyā, anāgāmiphalluppattiyā vā, tattha saññā padhānā, tadanantaraṃ paccavekkhaṇaṇāṇanti tadubhayaṃ niddhārento thero **“poṭṭhapādo heṭṭhā”**ti ādimāha. Tattha **Bhagavā**ti ālapanavacanāṃ.

Yathā maggavīthiyaṃ maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇaṇāṇāni honti, evaṃ phalasaṃpattivīthiyaṃ phalapaccavekkhaṇaṇāṇanti vuttaṃ **“pacchā paccavekkhaṇaṇāṇaṃ”**ti. **“Idaṃ arahattaphalaṇaṃ”**ti paccavekkhaṇaṇāṇassa uppatti-ākāradassanaṃ. Ayameva paccayo **idappaccayo** ma-kārassa da-kāraṃ katvā. Da-kārenapi pakatipadamicchanti keci saddavidū². So pana

1. Dī-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhe.

2. Moggallānabyākaraṇe Tatiyakaṇḍe 55 suttam passitabbaṃ.

theravāde na phalasangāhisaññā evāti āha “**phalasangāhisaññāpaccayā**”ti, arahattaphalasangāhisaññāpaccayāti attho. **Kirāti** anussaraṇatthe nipāto. Yathādhigatadhammānussaraṇapakkhiyā hi paccavekkhaṇā. Samādhisīsenā cettha sabbaṃ arahattaphalaṃ gahitaṃ sahaaraṇāyena, tasmim̐ asati paccavekkhaṇāya asambhavoti Pāḷiyāṃ “idappaccayā”ti vuttaṃ. Evamidha dīghabhāṇakānaṃ matena phalapaccavekkhaṇāya ekantikātaṃ dassitā. **Cūladukkhakkhandhasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana evaṃ vuttaṃ “sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati, eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṃ vā dve vā no laddhuṃ na vaṭṭanti”ti¹, tadetaṃ majjhimabhāṇakānaṃ matena vuttaṃ. Ābhidhammikā pana vadanti—

“Maggaṃ phalañca nibbānaṃ, paccavekkhati paṇḍito.

Hīne kilese sese ca, paccavekkhati vā na vā”ti².

Saññā-attakathāvaṇṇanā

417. “**Gāmasūkarō**”ti iminā vanasūkaramapaneti. Evañhi upamāvacanaṃ sūpapannaṃ hotīti. Desanāya saṅghabhāvena sārāmbhamakkha-issādimalavisodhanato sutamayaññaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumbhāvena anuvilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḍalādyālaṅkāravibhūṣitaṃ viya ca hoti. Tadanupavisato ñāṇassa, tathābhāvā tamsamaṅgino ca puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivedanañcassa sirisayane pavesanasadisanti āha “**saṅhasukhuma -pa-ārāpitopi**”ti. **Tatthāti** tissaṃ nirodhakathāyaṃ. Mandabuddhitāya **sukhaṃ na vindanto** alabhanto, ajānanto vā. Malavidūṣitatāya **gūthaṭṭhānasadisam̐**. **Attano laddhinti** attadiṭṭhim̐. **Anumatim̐ gahetvāti** anuññaṃ³ gahetvā “edisō me attā”ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ patiṭṭhāpetvāti vuttaṃ hoti.

1. Ma-Ṭṭha 1. 366 piṭṭhe.

2. Abhidhammatthasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ kammaṭṭhānasaṅgahavibhāge visuddhibhede.

3. Manuññaṃ (Ka)

Pāḷiyam **kaṃ panāti** oḷāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu attānesu kataraṃ attānaṃ paccesiṭi attho. “**Desanāya sukusalo**”ti iminā “avassaṃ me Bhagavā laddhiṃ viddhamsessati”ti tassa manasikāraṃ dasseti. **Pariharantoti** viddhamsanato apanento, arūpī attāti attano laddhiṃ nigūhantoti adhippāyo. Pāḷiyam “oḷārikaṃ kho”ti-ādimhi paribbājakavacane ayamadhippāyo—yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekattavasena gahetvā rūpībhāvato “oḷāriko attā”ti pacceti attavādī, annapāno paṭṭhānatañcassa parikappetvā “sassato”ti maññati, rūpībhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino “annamayo, pānamayo”ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ attavādimataṃ attānaṃ sandhāya “oḷārikaṃ kho”ti-ādimāhāti.

“Oḷāriko ca hi te poṭṭhapāda attā abhavissā”ti ādimhi Bhagavato vacane cāyamadhippāyo—yadi attā rūpī bhaveyya, evaṃ sati rūpaṃ attā siyā, na ca saññī saññāya arūpabhāvato, rūpadhammānañca asaññājanasabhāvattā. Rūpī ca samāno yadī tava matena nicco, saññā ca aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjatīti bhedasabbhāvato aniccā, evampi “aññā saññā, añño attā”ti saññāya abhāvato acetanova attā hoti, tasmā esa attā na kammaṃ kārako, na ca phalassa upabhuñjanakoti āpannamevāti imaṃ dosaṃ dassento Bhagavā “oḷāriko cā”ti ādimāhāti. **Tatthāti** “rūpī attā”ti vāde. **Paccāgacchatoti** sesakiriyāpekkhāya kammatttheyeva upayogavacanaṃ, **paccāgacchatoti** ca paccāgacchantassa, jānantassa, paṭicca vādena pavattassāti vā attho. “Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti”ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ anirujjhanakaṃ nāma atthīti codanaṃ sodhetuṃ “**catunnaṃ khandhānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Satipi nesaṃ ekālambaṇavattthukabhāve uppādanirodhādhikārattā ekuppādanirodhabhāvova vutto. **Aparāparanti** poṅkhānupoṅkhaṃ.

418-420. Pāḷiyam **manomayanti** jhānāmanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasarīraṃ sandhāya vadati. Yaṃ vedavādino

“Ānandamayo, viññāṇamayo”ti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpī** “manomayo attā”ti vādepi. **Dose dinneti** “aññāva saññā bhavissatī”ti ādinā dose dinne attano laddhiṃyeva padanto “arūpim kho”ti-ādimāhāti sambandho. Idhāpi purimavāde vuttanayena “yadi attā manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo bhaveyya, evaṃ sati rūpaṃ attā siyā, na ca saññī saññāya arūpabhāvato”ti ādi sabbaṃ dosadassanaṃ veditabbaṃ. Tamatthañhi dassento Bhagavā “manomayo ca hi te poṭṭhapādā”ti ādimavoca. Kasmā paṇāyaṃ paribbājako paṭhamam oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhiṃ vissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti? Tampi vissajjitvā puna arūpim attānaṃ paṭijānāti? Kāmañcettha kāraṇam “tato so arūpī attāti evaṃladdhiko samānopi -pa- ādimāhā”ti heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya cañcalāti kāraṇantarampi dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti ādi vuttaṃ. **Saññānappatiṭṭhātī** ārammaṇe sañjānavasena saññā na patiṭṭhāti, ārammaṇe saññaṃ na karotīti vuttaṃ hoti. **Saññāpatiṭṭhānakāletī** etthāpi ayaṃ nayo.

Tatrāpī “arūpī attā”ti vādepi. **Saññāyāti** pakatisaññāya, evaṃ **Bhadantadhammapālatherena**¹ vuttaṃ. Aññasmim titthāyatane uppādanirodhanti hi sambandho. Tena vedikānaṃ matena nānakkhaṇe uppanāya nānārammaṇāya saññāya uppādanirodhamicchatīti dasseti. Keci pana ācariyasaññāyā”ti paṭhanti, tadayuttaṃ atthassa viruddhattā, therena ca anuddhaṭattā. Aparāparam pavattāya saññāya uppādavayadassanato **uppādanirodham icchati**. Tathāpi “saññā saññā”ti pavattasamaññaṃ “attā”ti gahetvā tassa avicchedaṃ parikappento sassataṃ maññati. Tenāha “**attānaṃ pana sassataṃ maññati**”ti. **Tasmāti** aparāparam pavattasaññāya nāmamattena sassataṃ maññanato. Saññāya uppādanirodhamatte aṭṭhatvā taduttari sassataggāhassa gahaṇato dosaṃ dassetīti adhippāyo. **Tathevāti** yathā “rūpī attā, manomayo attā”ti ca vādadvaye attano asaññatā, evañcassa “acetanatā”ti ādidosappasaṅgo

1. Dī-Ṭī 1. 374 piṭṭhe.

dunnivāro, tatheva imasmim vādepīti attho. **Micchādassanenāti** attadiṭṭhisāṅkhātena micchābhinivesena. **Abhibhūtattāti** anādikālabhāvitaabhāvena ajjhotthaṭattā, nivāritaṅṅācārattāti vuttam hoti. Yena santatighanena, samūhaghanena ca vañcito bālo pabandhavasena pavattamānam dhammasamūham micchāgāhavasena “attā”ti ca “nicco”ti ca abhinivissa voharati, tam ekattasaññitam santatighanam, samūhaghanañca vinibhujja yāthāvato jānanam ghanavinibbhogo, so ca sabbena sabbam titthiyānam natthi. Tasmā ayampi paribbājako tādisassa ṅṅāparipākassa abhāvato vuccamānampi nānattam nāññāsīti āha “**tam nānattam ajānanto**”ti. Saññā nāmāyam nānārammaṅṅā nānākkhaṅṅe uppajjati, veti cāti vedikānam matam. **Saññāya uppādanirodham passantopi saññāmayam saññābhūtam attānam** parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccomeva** katvā diṭṭhimaññānāya **maññati**. Tathābhūtassa ca tassa saṅhasukhumaparamagambhīradhammatā na ṅṅāyatevāti idam kāraṅṅam passantena Bhagavatā “**dujjānam kho**”ti-ādi vuttanti dassento “**athassa Bhagavā**”ti-ādimāha.

Diṭṭhi-ādīsu “evametan”ti dassanam abhinivisanam **diṭṭhi**. Tassā eva pubbabhāgabhūtam “evametan”ti nijjhānavasena khamanam **khanti**. Tathā rocanam **ruci**. “**Aññathāyevā**”ti-ādi tesam diṭṭhi-ādīnam vibhajja dassanam. Tattha **aññathāyevāti** yathā ariyavinaye antadvayam anupagamma majjhimaṅṅapadāvasena dassanam hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevāti** yam paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa cāpi aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānam attasassatādīkam tayā khamate ceva ruccate cāti attho. Ā bhuso yuñjanam **āyogo**. Tena vuttam “**yuttapayuttatā**”ti. **Paṭipattiyāti** paramattacintānādi paribbājakapaṭipattiyā. Ācariyassa bhāvo **ācariyakam**, yathā tathā ovādānusāsanam, tadassatthīti **ācariyako** yathā “saddho”ti āha “**aññatthā**”ti-ādi. Aññasmim titthāyatane tava ācariyabhāvo atthīti yojanā. “**Tenā**”ti ādi saha yojanāya yathāvākyam dassanam. “Ayam paramattho, ayam sammuti”ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā **dujjānam etam** nānattam. “Yajjetam dujjānam tāva titthatu, aññam panattham Bhagavantam pucchāmī”ti cintetvā tathā paṭipannatam dassetum “**atha**

paribbājako”ti-ādi vuttaṃ. **Añño vā saññātoti** saññāsabhāvato aññasabhāvo vā attā hotūti attho. Adhunā pana **“aññā vā saññā”**ti pāṭho dissati. **Assāti** attano.

Lokīyati dissati, patiṭṭhahati vā ettha puññapāpaṃ, tabbipāko cāti **loko**, attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigatanti** “sassato attā ca loko cā”ti ādi¹ nayapavattaṃ diṭṭhigataṃ. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādi-atthanissito tadasaṃvattanato. Yo hi taṃ saṃvattanako, so “taṃ nissito”ti vattabataṃ labheyya yathā taṃ puññañāṇasambhāro. Eteneva nayena na dhammanissitatāpi saṃvaṇṇetabbā. Brahmācariyassa ādi **ādibrahmacariyaṃ**, tadeva **ādibrahmacariyakam** yathā “vinayo eva venayiko”ti². Tenāha **“sikkhattayasaṅkhātassā”**ti ādi. Sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇaṃ tassa avadhāraṇaphalattāti vuttaṃ **“ādimattan”**ti. Tadiha adhisīlasikkhāva. Sā hi sikkhattayasaṅgahite sāsanābrahmācariye ādibhūtā, na aññattha viya ājīvaṭṭhamakādi ādibrahmacariyakanti dasseti **“adhisīlasikkhāmattan”**ti iminā. **Nibbindanattāyāti** ukkaṇṭhitabhāvāya. **“Abhijānanāyāti** nātapariññāvasena abhijānanattāya. **Sambujjhanattāyāti** tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanattāyā”ti vadanti. Apica **abhijānanāyāti** abhiññāpaññāvasena jānanāya. Taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakarāṇameva hotīti āha **“paccakkhākiriyāyā”**ti. **Sambujjhanattāyāti** pariññābhisaṃmayavasena paṭivedhattāya. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravatṭe nibbidāvirāganīrodhupasamāsaṃvattanaṃ vaṭṭantogadhattā, tassa vaṭṭasambandhanato ca. Tathā abhiññāsaṃbodhanibbānāsaṃvattanaṃca daṭṭhabbāṃ.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā eva, tassā pana samudayabhāvena visum gahitattā **“taṇhaṃ ṭhapetvā”**ti vuttaṃ. **Pabhāvanatoti** uppādanato. Dukkhaṃ pabhāventīpi taṇhā avijjādipaccayantarasaṃhitā eva pabhāveti, na kevalāti āha **“sappaccayā”**ti. **Appavattīti** appavattinimittaṃ. Na pavattanti ettha dukkhasamudayā, etasmim vā adhigateti hi **appavatti**. Dukkhanīrodhaṃ nibbānaṃ gacchati, tadatthaṃca sā paṭipajjitabbāti **dukkhanīrodhagāminipaṭipadā**.

1. Dī 1. 12; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

2. Vi-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

Maggapātubhāvoti maggasamuppādo. **Phalāsacchikiriyāti** phalassādhigamavasena paccakkhakarāṇaṃ. **Taṃ ākāranti** taṃ tuṇḥibhāvasaṅkhātāṃ gamanalingāṃ **ārocento viya**, na pana abhimukhaṃ āroceti.

421. Samantato niggaṇhanavasena todanaṃ vijjhanaṃ **sannitodakaṃ**. Manogaṇādīnaṃ visesanassa napuṃsakaliṅgena niddiṭṭhattā “**vācāyasannitodakenā**”ti vuttam. Tenāha “**vacanapatodakenā**”ti. Atha vā “**vācāyā**”ti idaṃ “**sannitodakenā**”ti ettha karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. “**Vacanapatodakenā**”ti hi vacanena patodakenāti attho, “**vācāyā**”ti vā sambandhe sāmivacanaṃ. Vācāya sannitodanakiriyāya sajjhabbharitamakaṃsūti yojetabbaṃ. “**Sajjhabbharitan**”ti etassa “saṃ adhi abhi aritan”ti padacchedo, samantato bhusaṃ aritanti attho, satamattehi tuttakehi viya vividhehi paribbājakavācātodanehi tudimsūti vuttam hoti. Tathā hi vuttam “**upari vijjhimsū**”ti. **Sabhāvato vijjamānanti** paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, na pakati-ādi viya anupalabbhamānaṃ. **Tacchanti** saccaṃ. **Tathanti** aviparītaṃ. Atthato vevacanameva taṃ padattayaṃ. **Navalokuttaradhammesūti** visaye bhumaṃ, te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāvanti** avaṭṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmaniyatanti** lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ. Idāni pana “**lokuttaradhammaniyāmatan**”ti pāḥo, so na porāṇo ācariyena anuddhaṭṭā. Kasmā panesā paṭipadā dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatāti āha “**Buddhānañhi**”ti ādi. **Sāti** paṭipadā. **Edisāti** “dhammaṭṭhitatan”ti ādinā vuttappakārā.

Cittahatthisārīputtapoṭṭhapādavattuvaṇṇanā

422. Hatthim sāreti dametīti **hatthisārī**, hatthācariyo. **Sukhumesu atthantaresūti** khandhāyatanādīsu sukhumañāṇagocaresu dhammesu. Ābhidhammiko kiresa. **Kusaloti** pubbepi Buddhasāsane kataparicayatāya cheko. **Tādike citteti** gihibhāvaccitte. Itaro pana taṃ sutvāva na vibbhāmi, **pabbajjāyameva abhiraṃ**ti adhippāyo. **Gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattāti** ettha sīlavantassa bhikkhuno tathā kathanena vibbhamane niyojitattā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha

vāre vibbhamīti adhippāyo gahetabbo. Kammasarikkhakena hi kammaphalena bhavitabbaṃ. **Kathentānanti** anādare sāmivacanāṃ. **Mahāsāvakkassa kathiteti** mahāsāvakkabhūtena mahākoṭṭhikattherena apasādanavasena kathite, kathananimittāṃ patiṭṭhāṃ laddhuṃ asakkontoti attho. “**Vibbhamitvā gīhī jāto**”ti idaṃ sattamavāramiva vuttāṃ. **Dhammapadatṭhakathāyaṃ**¹, pana **kudālapaṇḍita jātake**² ca chakkhattumeva vibbhamanavāro vutto. **Gihisahāyakoti** gihikāle sahāyako. **Apasakkantopi nāmāti** api nāma apasakkanto, gārayhavacanametāṃ. **Pabbajitum vaṭṭatīti** pabbajjā vaṭṭati.

423. Paññācakkhuno natthitāyāti

suvuttaduruttasamavisamadassanasamatthassa paññācakkhuno abhāvena. Yādisena cakkhunā so “cakkhumā”ti vutto, taṃ dassetuṃ “**subhāsītā**”ti-ādi vuttāṃ. Ayam Aṭṭhakathāto aparo nayo—**ekaṃsikāti** ekantikā, nibbānavahabhāvena nicchitāti vuttāṃ hoti. **Paññattāti** vavatthapitā. **Na ekaṃsikāti** na ekantikā nibbānāvahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvato adhippāyo. Ayamatto hi “kasmā cete poṭṭhapāda mayā ekaṃsiyā dhammā desitā paññattā, ete poṭṭhapāda atthasāmhita -pa- nibbānāya saṃvattanti”ti ādisuttapadehi saṃsandati sametīti.

Ekāṃsivadhammavaṇṇanā

425. “**Kasmā ārabhī**”ti kāraṇaṃ pucchitvā “**aniyyānikabhāvadassanathan**”ti payojanaṃ vissajjitaṃ. Phale hi siddhe hetupi siddho hotīti, ayam ācariyamati³. Apara pana “edisesu atthasaddo kāraṇe vattati, hetvatthe ca paccattavacanāṃ, tasmā **aniyyānikabhāvadassananti** ettha aniyyānikabhāvadassanakāraṇā”ti atthamicchanti. **Paññāpitanitṭhāyāti** paveditavimuttimaggassa. Vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti **niṭṭhāti** hi vimutti vuttā “goṭṭhā paṭṭhitagāvo”ti⁴ mahāsīhanādasuttapade viya ṭhāsaddassa gati-atthe pavattanato. Niṭṭhāmaggo ca idha uttarapadalopena “niṭṭhā”ti adhippeto. Tasseva hi niyyānikatā,

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 195, 196 piṭṭhesu vitthāro.

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 330, 331 piṭṭhesu vitthāro.

3. Dī-Ṭṭi 1. 377 piṭṭhe.

4. Ma 1. 112 piṭṭhe.

aniyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyātīti **niyyānikā** ya-kārassa ka-kāraṃ katvā. Anīyasaddo hi bahulaṃ kattutthābhīdhāyako, na niyyānikā **aniyyānikā**, tassā bhāvo tathā. **Niyyānaṃ** vā niggamaṇaṃ nissaraṇaṃ, vaṭṭadukkhassa vūpasamoti attho, niyyānameva **niyyānikaṃ**, na niyyānikaṃ **aniyyānikaṃ**, so eva bhāvo sabhāvo **aniyyānikabhāvo**, tassa dassanattanti yojettabbāṃ.

“**Sabbe hī**”ti-ādi tadatthavivaraṇaṃ. Amataṃ nibbānaṃ niṭṭhamiti paññāpeti yathāti sambandho. **Lokathūpikādivasena niṭṭhaṃ paññāpentī** “nibbānaṃ nibbānaṃ”ti vacanasāmaññaṃmattaṃ gahetvā tathā paññāpentī. **Lokathūpikā** nāma brahmabhūmi vuccati lokassa thūpikasadisatāparikkappaṇena. Keci pana “Nevasaññānāsaññāyatanabhūmiṃ lokathūpikā”ti vadanti, tadayuttaṃ Aṭṭhakathāsu tathā avacanato. **Ādisaddena** cettha “añño puriso, aññā pakatī”ti pakatipurisantarāvabodho mokkho, buddhi-ādiguṇavinimuttassa attano asakattani avaṭṭhānaṃ mokkho, kāyivipattikati¹ jātibandhānaṃ apavajjanavasena appavatto mokkho, parena purisena palokatā mokkho, taṃsamīpatā mokkho, taṃsamāyogo mokkhoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tasmīṃ tasmīṃhi samaye niṭṭhaṃ apaññāpento nāma natthi. Brāhmaṇānaṃ paṭhamajjhānabrahmaloko niṭṭhā. Tattha hi nesaṃ niccābhīniveso yathā taṃ Bakassa brahmuno², Vekhanasādi tāpasānaṃ Ābhassarā, Sañcayādi-paribbājānaṃ Subhakiṇhā, Ājivakānaṃ “Anantamānaṃ”ti parikkappito Asaññībhavo. Imasmīṃ pana sāsane arahattaṃ niṭṭhā, sabbepi cete diṭṭhivasena brahmalokādīni arahattamaññānāya “nibbānaṃ nibbānaṃ”ti vacanasāmaññaṃmattaṃ gahetvā tathā paññāpentī, na pana paramatthato nesaṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanatoti āha “**sā ca na niyyānikā**”ti ādi. **Yathāpaññāntī** yena yena pakārena paññāntā, paññāntappakārā hutvāti attho. **Na niyyātīti** “yena kārena niṭṭhā pāpuṇīyati”ti tehi paveditā, tenā kārena tassā apattabbatāya na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhittāti** “nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato”ti Buddhādīhi paṇḍitehi paṭikkhittā. **Nivattatīti** paṭikkhepakāraṇavacanaṃ, yasmā tehi paññāntā niṭṭhā

1. Kāyapavattigati (Dī-Ṭī 1. 377 piṭṭhe)

2. Ma 1. 401 piṭṭhe vitthāro.

paṭipadā na niyyāti na gacchati, aññadatthu taṃsamaṅgināṃ puggalaṃ saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattati, tasmā paṇḍitehi paṭikkhittāti attho. **Tanti** aniyyānikabhāvaṃ.

Jānaṃ, passanti ca puthuvacanavipariyāyoti āha “**jānantā passantā**”ti. Gacchantādisaddānañhi “yā pana bhikkhunī jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā paviseyyā”ti-ādīsu¹ liṅgavasena vipariyāyo, jānantīti attho. “Yācaṃ adadamappiyo”ti-ādīsu² vibhattivāsena, yācantassāti attho. Idha pana puthuvacanavāsenaṭi veditabbaṃ. Padhānaṃ jānanaṃ nāma paccakkhato jānanaṃ tassa jeṭṭhabhāvato, dassanamappadhānaṃ tassa saṃsayānubandhattāti ayaṃ kamo vutto “**jānaṃ passan**”ti. Tenettha jānanaṃ dassanaṃ viseseti. Evañhi **diṭṭhapubbāni kho tasmīṃ loke manussānaṃ sarīrasaṅṭhānādīni**ti ekato adhippāyadassanaṃ sūpapannaṃ hoti. Ayañhetthādhippāyo “kiṃ tumhākaṃ ekantasukhe loke paccakkhato ñāṇadassanaṃ atthi”ti. **Jānanti** vā tassa lokassa anumānavisayataṃ vuccati, **passanti** paccakkhato visayataṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “api tumhākaṃ loko paccakkhato ñāto, udāhu anumānato”ti.

Yasmā pana loke paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo, tasmā pākaṭena atthena adhippāyaṃ dassetuṃ “**diṭṭhapubbāni**”ti-ādī vuttaṃ. Diṭṭhapadena vā dassanaṃ, tadanugatañca jānanaṃ gahetvā tadubhayeneva atthena adhippāyaṃ vibhāvetuṃ evaṃ vuttantipi daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhapubbāni**ti hi dassanaṃ, tadanugatena ca ñāṇena gahitapubbāni attho. Evañca katvā “**sarīrasaṅṭhānādīni**”ti samariyādavacanāṃ samatthitaṃ hoti. “**Appāṭihīraka tan**”ti ayaṃ anunāsikalopaniḍḍesoti āha “**appāṭihīrakaṃ tan**”ti. Taṃ vacanaṃ appāṭihīrakaṃ sampajjatīti sambandho. Appāṭihīrapade anunāsikalopo, “katan”ti ca ekaṃ padanti keci, tadayuttaṃ samāsasambhavato, anunāsikalopassa ca avattabbatā. Evamettha vaṇṇayanti—paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva **paṭihāriyaṃ**. Attanā uttaravirahitavacanāṃ. Pāṭihāriyamevettha “**pāṭihīrakan**”ti vuttaṃ parehi vuccamāna-uttarehi sa-uttarattā, na pāṭihīrakanti **appāṭihīrakaṃ**.

1. Vi 2. 404 piṭṭhe.

2. Vi 1. 223; Khu 5. 161 piṭṭhesu.

Virahattho cettha a-saddo. Tenāha “**paṭiharaṇavirahitan**”ti. Sa-uttarañhi vacanaṃ tena uttaravacanena paṭihariyati viparivattiyati, tasmā uttaravacanaṃ paṭiharaṇaṃ nāma, tato virahitanti attho. Tasmā eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato “aniyyānikan”ti vattabbataṃ labhati. Tena vuttaṃ “**aniyyānikan**”ti.

426. **Vilāso** itthilīlā, yo “siṅgārabhāvajā kiriyā”tipi vuccati. **Ākappo** kesabandhavatthaggaṇādi-ākāraviseso, vesayaṃvidhānaṃ vā. **Ādisaddena** hāvādīnaṃ saṅgaho. **Hāvāti** hi cāturiyaṃ vuccati.

Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvoti āha “**attabhāvapaṭilābho**”ti. Kathaṃ dassetīti vuttaṃ “**oḷārikattabhāvapaṭilābhena**”ti ādi. **Kāmbhavaṃ dasseti** itarabhavadvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpabhavaṃ dasseti** jhānāmanena nibbattaṃ hutvā rūpībhāvena upalabbhanato. **Arūpabhavaṃ dasseti** arūpībhāvena upalabbhanato. **Samkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci samkilesassa asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsāṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede sati na kadācīpi anavajjadhammānaṃ vā pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana sati sambhavatīti maggaphalapaññānameva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tā hi sakiṃ paripuṇṇāpi aparihīnadhammattā paripuṇṇā eva bhavanti. **Taruṇapītīti** uppannamattā aladdhāsevanā dubbalapīti. **Balavatutthīti** punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccayabhūtā thiratarā pīti. Idāni saṅkhepato piṇḍatthaṃ dassento “**kiṃ vuttan**”ti ādimāha. Tattha yaṃ vihāraṃ sayāṃ -pa- viharissatīti avocumhāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ vihāraṃ “samkilesikavodāniyadhammānaṃ pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmiṃyeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato

sampādetvā viharissatī”ti kathayimhāti. **Tatthāti** tasmim vihare. **Tassāti** ovādarkarassa bhikkhuno. **Evaṃ viharatoti** vuttappakārena viharaṇahetu, viharantassa vā. Tannimittam **pāmojjam**, pamodappabhavā **pīti**, tappaccayabhūtam **passaddhidvayam**, tathā sūpaṭṭhitā **sati**, ukkamsagatatāya **uttamañāṇam**. **Sukho ca vihāro** bhavissatīti yojanā. Kāyacittapassaddhī hi “passaddhī”ti vuttā, ayameva vā pāṭho. “Nāmakāyapassaddhī”tipi paṭhanti, tadayuttameva passaddhidvayassa avinābhāvato. Kasmā panesa sukho vihāroti āha “**sabbavihāresū**”ti-ādi, sabbesupi iriyāpathavihārādīsu santapaṇītatāya imasseva suhattā “sukho vihāro”ti vattabbatam arahatīti vuttam hoti. Katham sukhoti vuttam “**upasanto paramamadhuro**”ti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, subhāvite pana tasmim paguṇe sā paṇīta balavabhāvato paripuṇṇakiccā pītīti vuttam “**paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhantī**”ti. **Pāmojjam nivattatīti** dubbalapītisaṅkhātam pāmojjam chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicārakkhobhavirahitena hi catukkanayavibhatte dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalāti evam vuttam. **Pīti nivattati** tappahāneneva tatiyajjhānassa labbhanato. “Sukho vihāro”ti iminā samādhi gahitoti āha “**tathā catutthe**”ti. Ye pana “sukho vihāro”ti etena sukham gahitan”ti vadanti, tesam matena santavuttitāya upekkhāpi catutthajjhāne “sukha”micceva bhāsītī¹ katvā tathā vuttanti daṭṭhabbam. Imasmiṃyeva Dīghanikāye² āgataṃ anekadhā desanānāyamuddharitvā idha desitanāyam niyametuṃ “**imesū**”ti ādi vuttam. **Suddha -pa- kathitanti** uparimaggam akathetvā kevalam vipassanāpādakameva jhānam kathitam. **Catūhi -pa- kathitāti** vipassanāpādakabhāvena jhānāni kathetvā tato param vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitā. **Catuttha -pa- kathitāti** paṭhamajjhānikādikā phalasaṃpattiyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasaṃpatti kathitā. **Pītivevacanameva katvāti** dvinnam

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171; Visuddhi 2. 203; Mahānidessa-Ṭṭha 198; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhesupi passitabbam.

2. Dī 1. 181; Dī 3. 98, 250 piṭṭhesu.

pīṭinaṃ ekasmim cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pīṭivevacanameva katvā, tadubhayaṃ abhedato katvāti vuttaṃ hoti. Pīṭisukhānaṃ apariccattattā, “sukho vihāro”ti ca sātisayassa sukhavihārassa gahitattā “**dutiyajjhānikaphalasangāhitaṃ nāma kathitā**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ paṭhamajjhānēpi pīṭisukhāni labbhanti, tāni pana vitakkavicāraparikkhobhena na tattha santapaṇītāni, idha ca santapaṇītāneva adhippetāni, tasmā dutiyajjhānikā eva phalasangāhitaṃ gahitā, na paṭhamajjhānikāti daṭṭhabbāni.

432-437. **Vibhāvanattho** pakāsanattho sarūpato nirūpanattho “na Samaṇo Gotamo brāhmaṇe jīṇṇe -pa- abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti”ti ādisu¹ viya. Tenāha “**ayaṃ so**”ti ādi. “Ayaṃ attapaṭilābho so evā”ti evaṃ sarūpato vibhāvetvā pakāsetvā. **Ayanti** hi Bhagavatā pubbe vuttaṃ attapaṭilābhaṃ āsannapaccakkhabhāvena paccāmasati, **soti** pana parehi pucchiyamānaṃ parammukhabhāvena. **Na naṃ evaṃ vadāmāti** ettha **nanti** oḷārikamattapaṭilābhaṃ. **Sappāṭihiraka tanti** ettha pubbe vuttanayena attho veditabbo. Parehi coditavacanapaṭihāraṃ sa-uttaravacanāṃ sappāṭihirakanti hi ayameva viseso. **Tuccho**ti musā abhūto. **Soti** manomayo, arūpo vā attapaṭilābho. **Svevāti** so eva oḷāriko attapaṭilābho. **Tasmim sayame sacco hotīti** tasmim paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhotveva niyyātesīti** attapaṭilābhasaddena tathā eva pariyosāpesi, na pana naṃ “attapaṭilābho”ti saṅkhyāṃ gacchatīti paññattim sarūpato nīharitvā dassesīti adhippāyo. **Rūpādayo cettha dhammāti** rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Nāmamattametanti** rūpādike pañcakkhandhe upādāya nāmapaññattimattametam “attapaṭilābho”ti. **Evarūpā vohārāti** “oḷāriko attapaṭilābho”ti-ādivohārā. **Nāmapaññattivasenāti** nāmabhūtapaññattimattavasena. “Attapaṭilābho”ti saṅkhyāṃ gacchatī”ti **niyyātanattham**.

438. **Evañca pana vatvāti** rūpādike upādāya paññattimattametam attapaṭilābhoti imamattham “yasmim citta samaye”ti-ādinā vatvā.

1. Am 3. 19; Vi 1. 1, 2 piṭṭhesu.

Paṭipucchitvāti yathā pare puccheyyūṃ, tathā kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā. **Vinayanatthanti** yathā mucchitassa atthassa ñāpanavasena vinayanatthāya. **Ye te atītā dhammā**ti atītasamaye atītattaṭṭapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo dhammā. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva “**ahesun**”ti **saṅkhyam gatā**. **Tasmā**ti upādānassa atītasamimyeva samaye labbhanato. **Sopī**ti tadupādāno **me attapaṭilābhopi**. **Tasmimyeva samayeti** atīte eva samaye. **Sacco ahosī**ti bhūto vijjamāno viya ahoṣi. **Anāgatapaccuppannānanti** anāgatānañceva paccuppannānañca rūpādiddhammānaṃ upādānabhūtānaṃ. **Tadā abhāvā**ti tasmim atītasamaye abhāvā avijjamānattā. Tadupādānabhūto **anāgato, paccuppanno** ca attapaṭilābho **tasmim atīta** samaye **mogho** tuccho musā natthīti attho. **Atthatoti** paññatti-atthato. **Nāmamattamevā**ti samaññāmattameva. Paramatthato anupalabbhamānattā **attapaṭilābham paṭijānāti**.

“**Eseva nayo**”ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, “bhavissanti”ti pana saṅkhyam gatā, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmimyeva samaye sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmim samaye “mogho atīto, mogho paccuppanno”ti evam atthato nāmamattameva attapaṭilābham paṭijānāti. Ye ime paccuppannā dhammā, te etarahi “atthī”ti saṅkham gatā, tasmā yvāyam me attapaṭilābho, so idāni sacco hoti. Atītānāgatānaṃ pana dhammānaṃ adhunā abhāvā etarahi “mogho atīto, mogho anāgato”ti evam atthato nāmamattameva attapaṭilābham paṭijānātīti imamattam atidisati.

439-443. **Samsanditunti** samānetum. **Gavā**ti gāvito. **Tatthā**ti khīrādīsu pañcagorasesu. **Yasmim samaye khīram hotī**ti yasmim kāle bhūtupādāyasaññitam upādānavisesam upādāya khīrapaññatti hoti. **Na tasmim -pa- gacchati** khīrapaññatti-upādānassa bhūtupādāyarūpassa dadhi-ādipaññattiyā anupādānato. Paṭiniyatavattukā hi etā lokasamaññā. Tenā ha “**ye dhamme upādāyā**”ti ādi. Saṅkhāyati kathīyati etāyāti **saṅkhā**. Attam nīharitvā uccanti vadanti etāyāti **nirutti**. Tam tadattham namanti sattā etenāti **nāmam**, tathā voharanti

etenāti **vohāro**, paññattiyeva. “Yasmim samaye”ti-ādinā khīre vuttanayaṃ dadhi-ādīsupi “**esa nayo sabbatthā**”ti atidisati.

Samanujānanamattakānīti “idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhī”ti ādinā tādisesu bhūtopādāyarūpavisesesu loke paramparāgataṃ paññattim appaṭikkhipitvā samanujānaṃ viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādikhandhasamūhaṃ upādāya “oḷāriko attapaṭilābho”ti ca “manomayo attapaṭilābho”ti ca “arūpo attapaṭilābho”ti ca tathā tathā samanujānamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci paramatthato atthīti vuttaṃ hoti. **Niruttimattakānī**ti saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. “Satto phasso”ti ādinā hi saddaggahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva tadatthāvabodho. Tathā cāhu—

“Paṭhamam saddam sotena-tītam duttiyacetasā.

Nāmam tatiyacittena, attham catutthacetasā”ti¹.

Vacanapathamattakānīti tasseva vevacanaṃ. Niruttiyeva hi aññesampi diṭṭhānugatimāpajantānaṃ kāraṇaṭṭhena **vacanapatho**. **Vohāramattakānī**ti tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānī**ti tasseva pariyāyo, taṃtaṃ nāmapaññāpanamattakānīti attho. **Sabbametanti** “attapaṭilābho”ti vā “satto”ti vā “poso”ti vā sabbametaṃ **vohāramattakam**. Kasmāti ce, paramatthato anupalabbhanatoti dassetuṃ “**yasmā**”ti ādi vuttaṃ. **Suññoti** paramatthato vivitto.

Yajjevaṃ kasmā cesā Buddhehipi vuccatīti codanaṃ sodhento “**Buddhānaṃ panā**”ti ādimāha. Sammutiyā vohārassa kathanam **sammutikathā**. Paramatthassa sabhāvadhammassa kathanam **paramatthakatā**. Paramatthasannissitakathābhāvato aniccādikathāpi “**paramatthakathā**”ti vuttā. Paramatthadhammoyeva hi “anicco, dukkho”ti ca vuccati, na sammutidhammo.

“Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhatā.

Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā”ti²—

vacanato panesa “anattā”ti vuccati, khandhādīpaññatti pana tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā, āsannatarā ca, puggalapaññatti-ādayo viya na

1. Maṇisāramañjūsāṭīkāyaṃ paccayasāṅgahavibhāgepi.

2. Vi 5. 157 piṭṭhe.

dūre, tasmā khandhādīkathāpi “**paramatthakathā**”ti vuttā, khandhādisīsenā vā tadupādānasabhāvadhammā eva gahitāti daṭṭhabbān. Nanu ca sabhāvadhammāpi sammutimukheneva desanamārohanti, na paramatthamukhena, tasmā sabbāpi desanā sammutikathāva siyāti? Nayidamevaṃ kathetabbadhammavibhāgena kathāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Kasmā cevaṃ dubbidhā Buddhānaṃ kathā pavattatīti anuyogaṃ kāraṇavibhāvanena pariharitum “**tattha yo**”ti ādi vuttaṃ. Atthaṃ **vi jānitum** catusaccaṃ **paṭivijjhītum** vaṭṭato **niyyātum** arahattasaṅkhātāṃ **jayaggāhaṃ** **gahetum** **sakkoti**. Yasmā paramatthakathāya eva saccasampañivedho, ariyasaccakathā ca sikhāpattā desanā, tasmā vineyyapuggalavasena ādīto sammutikathāṃ kathentopi Bhagavā parato paramatthakathāmyeva kathetīti āha “**tassā**”ti ādi. “Āditova sammutikathāṃ kathetī”ti hi vadanto parato paramatthakathāpi kathetīti dīpeti, itaratta pana “ādītova kathetī”ti avadanto sabbatthapīti. “**Tathā**”ti ādinā kathādvayakathāne pariyāyantaraṃ vibhāveti. **Bodhetvā**ti veneyyajjhāsāyānurūpaṃ tathā tathā desatabbamatthaṃ jānāpetvā, iminā pana imamatthaṃ dasseti—katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsāyavasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā, itī vineyyadammakusalassa Satthu veneyyajjhāsāyavasena tathā tathā desanā pavattatīti. Sabbattha pana Bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutimanuvattati, sammutim apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, naṃ tattha abhinivesatīdhāvanāni. Vuttañhetāṃ Bhagavatā “janapadaniruttim nābhīniviseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti¹.

Paṭhamāṃ sammutikathākathanāṃ pana veneyyavasena yebhuyyena Buddhānamāciṇṇanti taṃ kāraṇena saddhīm dassento “**pakatīyā panā**”ti ādimāha. **Lūkhākārā**ti veneyyānāmanābhīsamambujjhanavasena lūkhasadisā. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjānānattā abhūtā, taṃ kathāṃ Buddhā kathentīti vuttaṃ “**sammutikathāṃ kathentāpī**”ti-ādi. **Saccamevā**ti

1. Netti-Ṭṭha 10; Dī-Ṭṭi 1. 382 piṭṭhesupī.

tathameva. **Sabhāvamevā**ti sammutibhāvena taṃsabhāvameva. Tenāha “**amusāvā**”ti. Paramatthassa pana saccādibhāve vattabbameva natthi.

Ko panimesaṃ sammutiparamatthadhammānaṃ visesoti? Yasmiṃ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsaññā, so ghaṭapaṭāḍippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Evaṃ santepi vuttanayena sammuti ca saccasabhāvā evāti āha “**duve saccāni akkhāsī**”ti ādi. Tattha **duve saccāni akkhāsī**ti nānādesabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānamatthasaṃvaṇṇanako ācariyo viya nānāvidhasammutiparamatthakusalo Bhagavā veneyyajjhāsayanurūpaṃ duveyeva saccāni akkhāsīti attho. Taṃ sarūpato, parimāṇato ca dasseti “**sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati**”ti iminā. **Vadatarā varoti** sabbesaṃ vadantānaṃ varo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Paramo uttamo aviparīto yathābhūtasabhāvo **paramattho**.

Idāni nesaṃ saccasabhāvaṃ saha kāraṇena dassetuṃ “**saṅketavacanaṃ**”ti gāthā vuttā. Yasmā lokasammutikāraṇaṃ, tasmā saṅketavacanaṃ saccaṃ, yasmā ca dhammānaṃ bhūtalakkhaṇaṃ, tasmā paramatthavacanaṃ saccanti yojanā. **Lokasammutikāraṇanti** hi saṅketavacanaṃ saccabhāvekāraṇadassanaṃ, lokasiddhā sammuti saṅketavacanaṃ avisaṃvādanatāya kāraṇanti attho, visaṃvādanābhāvato saṅketavacanaṃ saccanti vuttaṃ hoti. **Dhammānaṃ bhūtalakkhaṇanti** ca paramatthavacanaṃ saccabhāve kāraṇadassanaṃ. Sabhāvadhammānaṃ yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇaṃ aṅganaṃ ñāpananti attho, yāthāvato avisaṃvādanavasena pavattanato paramatthavacanaṃ saccanti adhippāyo. **Anaṅgaṇasuttaṭīkāyaṃ** pana ācariyeneva nissakkavacanaṃ padamullinṅgetvā “**lokasammutikāraṇā**ti lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtasabhāvaṃ nissāya pavattanato”ti vuttaṃ.

Aññattha pana—

“Tasmā voharakusalassa, Lokanāthassa Satthuno.
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti¹—

1. Ma-Ṭṭha 1. 143; Am-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 79 piṭṭhesu.

ayampi guṇaparidīpanī gāthā dissati. Tattha **tasmā**ti saccassa duvidhattā, saṅketavacanassa vā saccabhāvato. **Sammutim voharantassā**ti “puggalo satto”ti ādinā lokasamaññaṃ kathentassa **musāvādo** nāma **na jāyatī**ti attho. Apica “aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṃ katheti hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthaṃ cā”ti ādinā¹ tattha tattha vuttakāraṇampi āharitvā idha vattabbaṃ.

Yadi Tathāgato paramatthasaccaṃ sammadeva abhisambujjhivā ṭhitopi lokasamaññābhūtaṃ sammutisaccaṃ gahetvāva vadati, evañcettha ko lokiyamahājanehi visesoti vuttaṃ “**yāhi**”ti-ādi, ayaṃ Pāḷiyam sambandho. Idam vuttaṃ hoti—lokiyamahājano appahīnaparāmāsattā “etaṃ mamā”ti ādinā parāmasanto voharati. Tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmāsattā aparāmasantova yasmā lokasamaññaṃhi vinā lokiyo attho lokena dubbhiñṇeyyo, tasmā tāhi taṃ voharati. Tathā voharanto ca attano desanāvilāsena veneyyasatte paramatthasacce patiṭṭhāpetīti. **Desanaṃ vinivattetvā**ti heṭṭhā vuttāya diṭṭhābhinivesapaṭisaññuttāya vaṭṭakathāya vinivattetvā vivecetvā. **Arahattanikūṭena niṭṭhāpesī**ti “aparāmasan”ti iminā padena taṇhāmānaparāmāsappahānakittanena tappahāyaka-arahattasaṅkhātanikūṭena desanaṃ pariyosāpesi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviñṇeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā

1. Ma-Ṭṭha 1. 143; Am-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 79; Anu-Ṭṭi 3. 68 piṭṭhesu.

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavattuvaṇṇanā

444. Evaṃ poṭṭhapādasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Subhasuttaṃ saṃvaṇṇonto yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetuṃ, Poṭṭhapādasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Subhasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me suttaṃ -pa- Sāvattiyanti Subhasuttan**”ti āha. Anunāsikalopena “acirapariniibbute”ti vuttanti dasseti “**aciraṃ pariniibbute**”ti iminā yathā Poṭṭhapādasutte “appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjati”ti, aciraṃ pariniibbutassa assāti vā **acirapariniibbuto** yathā “acirapakkanto, māsaḷato”ti. Atthamattaṃ pana dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. **Acirapariniibbuteti** ca Satthu pariniibbutabhāvassa cirakālatāpaṭikkhepena āsannatāmattaṃ dassitaṃ, kālaparicchedo pana na dassitoti taṃ dassento “**pariniibbānato**”ti ādimāha. Visākhapuṇṇamito uddhaṃ yāva jeṭṭhapuṇṇamī, tāva kālaṃ sandhāya “**māsamatte**”ti vuttaṃ. **Mattasaddena** pana tassa kālassa kiñci asampuṇṇataṃ joteti. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Taṃ panesa yasmā Soṇadaṇḍo¹ viya campāṃ, kūṭadanto² viya ca khāṇumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ “**tassa adhipatittā**”ti, issarabhāvatoti attho. Ayampi hi rañño Pasenadikosalassa purohitabrāhmaṇo. **Puttampi āhāti** subhaṃ māṇavampi ovadanto āha.

Añjanānanti akkhi-añjanatthāya ghamsita-añjanānaṃ. **Vammikānanti** kimisamāhaṭavammikānaṃ sañcayāṃ disvāti sambandho. **Madhūnanti** makkhikamadhūnaṃ. **Samāhānanti** makarandasannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarappatarepi gayhamāne bhogā khīyanti, appatarappatarepi ca sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā yathāvuttamupamattayaṃ paññāya disvā viññujātiko kiñcipi vayamakattvā āyameva uppādentō ghare vase gharāvāsamanutiṭṭheyyāti lobhādesitapaṭipattiṃ upadisati.

Adānameva sikkhāpetvā sikkhāpanahetu lobhābhībhūtātāya **tasmimīveva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati

1. Dī 1. 104 piṭṭhe vitthāro.

2. Dī 1. 120 piṭṭhe vitthāro.

pāṭikaṅkhā, “Janavasabho nāma yakkho hutvā nibbattī”¹ ettha vuttanayena attho vedītabbo. Pubbaparicayena **atīviya piyāyati**. Vuttañhi “pubbe va sannivāsenā”² ti ādi². **Nikkhanteti** kenacideva karaṇīyena bahi niggate. Subham māṇavam anuggaṇhitukāmo ekakova **Bhagavā piṇḍāya pāvīsi**. **Bhukkāranti** “bhu bhū”³ ti sunakhasaddakaraṇam. “**Bho bho**”³ ti brāhmaṇasamudācārena **paribhavitvā** paribhavanahetu. “Bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiṅcano”³ ti³ hi vuttam. Nanu ca heṭṭhā “adānameva sikkhāpetvā sunakho hutvā nibbatto”³ ti āha, kasmā panettha “pubbepi maṃ ‘bho bho’³ ti paribhavitvā sunakho jāto”³ ti vadatīti? Tathā nibbattiyā tadubhayasādhāraṇaphalattā. Ānisaṃsaphalañhi sādāraṇakammenapi jātam, na vipākaphalam viya ekakammenevāti daṭṭhabbam. **Avīcim gamissasi**⁴ katokāsassa kammassa paṭibāhitumasakkuṇeyyabhāvato. “Jānāti maṃ Samaṇo Gotamo”³ ti **vippaṭisārī hutvā**. **Uddhanantareti** cullikantare. **Nanti** sunakham.

Tam pavattinti Bhagavatā yathāvuttakāraṇam. Brāhmaṇacārittassa aparihāpitaṃ sandhāya, tathā pitaram ukkaṃsento “**brahmaloke nibbatto**”³ ti āha. **Mukhāruḥhanti** sayamṃpaṭibhānavasena mukhamāruḥham. **Tam pavattim** pucchīti “sutametam Bho Gotama mayham pitā sunakho hutvā nibbatto”³ ti tumhehi vuttam, “kimidaṃ saccam vā asaccam vā”³ ti pucchi. **Tatheva vatvāti** yathā pubbe sunakhasa vuttam, theveva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** saccāpanattham, “Todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto”³ ti vacanassa avisaṃvādanena attano avisaṃvādibhāvadassanatthanti vuttam hoti. **Appodakanti** appakena udakena sampāditaṃ. **Madhupāyāsanti** sādurasam, madhuyojitam vā pāyāsam. **Tathā akāsi**, yathā Bhagavatā vuttam. “**Sabbam dassesīti** Buddhānubhāvena so sunakho tam sabbam netvā dassesi, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇam pana purimajātisiddhavāsanāvasenā”⁵ ti⁵ evam ācariyena vuttam. Uparipaṇṇāsake pana **Cūlakammavibhaṅgasuttaṭṭhakathāyam** “sunakho ‘nātomhi iminā’³ ti roditvā

1. Dī-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhe. 2. Khu 5. 66 piṭṭhe Jātake. 3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.
4. Niraye nibbattissati (Dī-Ṭṭi 1. 384 piṭṭhe.) 5. Dī-Ṭṭi 1. 384 piṭṭhe.

‘hum̐ hun’ti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsī”ti¹ jāṭissarākāramāha, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

“Bhavapaṭicchannaṃ nāma evarūpaṃ sunakhapaṭisandhi-antaraṃ pākaṭaṃ Samaṇassa Gotamassa, addhā esa sabbaññū”ti **Bhagavati pasannacitto**. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa. Tenassa etadahosi “imaṃ dhammapaṇṇākāraṃ katvā Samaṇaṃ Gotamaṃ pañhaṃ pucchissāmi”ti, tato so cuddasa pañhe abhisankharitvā Bhagavantaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “cuddasa pañhe pucchitvā”ti. Tattha **cuddasa pañheti** “dissanti hi Bho Gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādhā, appābādhā. Dubbaṇṇā, vaṇṇavanto. Appesakkhā, mahesakkhā. Appabhogā, mahābhogā. Nīcakulīnā, uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññavanto. Ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnapaṇītatā”ti² ime **Cūlakammavibhaṅgasutte** āgate cuddasa pañhe. “Kammassakā māṇava sattā kammadāyādā”ti ādinā³ saṅkhepato, vitthārato ca **vissajjanapariyosāne Bhagavantaṃ saraṇaṃ gato**. Aṅgasubhatāya “subho”tissa nāmaṃ. **Māṇavoti** pana mahallakakālepi taruṇavohārena naṃ voharati. **Attano bhogagāmatoti** tudigāmato **āgantvā** taṅkhaṇikaṃ **vasati**. Teneva Pāliyaṃ “kenacideva karaṇīyena”ti vuttaṃ.

445. “**Ekā ca me kaṅkhā atthī**”ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisankhatabhāvaṃ dasseti. **Māṇavakanti** khuddakamāṇavaṃ “ekaputtako⁴, piyaputtako”ti ādisu viya ka-saddassa khuddakatthe pavattanato. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato “visabhāgavedanā”ti ca kāyaṃ gālhā hutvā bādhanaṭṭo pīḷanato “ābādho”ti ca vuccati. Kīdisā pana sāti āha “**yā ekadese**”ti ādi. **Ekadese uppajjitvāti** sarīrekadese utṭhahitvāpi aparivattibhāvakaraṇato **ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhāti**, iminā balavarogo **ābādho** nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaroti** asukhajīvitāvaho, iminā dubbalo appamattako rogo **ātaṅko** nāmāti dasseti. **Uṭṭhānanti**

1. Ma-Ṭṭha 4. 176 piṭṭhe.

2. Ma 3. 243 piṭṭhe.

3. Ma 3. 244 piṭṭhe.

4. Ma 2. 247, 309; Vi 1. 14 piṭṭhesu.

sayananisajjādito uṭṭhahanam, tena yathā tathā aparāparam sarīrassa parivattanam vadati. **Garukanti** bhāriyam akiccasiddhikam. Gilānasseva kāye balam na hotīti sambandho. Lahuṭṭhānena cettha gelaññābhāvo pucchito. Heṭṭhā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvam pucchitvāpi idāni puna phāsuvihārābhāvam pucchati, tena saviseso ettha phāsuvihāro pucchitoti viññāyati. Asatipi hi atisayatthajotane sadde atthāpattito atisayattho labbhateva yathā “abhirūpassa kaññā dātabbā”ti. Tenāha “**gamanatṭhānā**”ti ādi. Purimam āṇāpanavacanam, idam pana pucchitabbākāradassananti ayamimesam visesoti dasseti “**athassā**”ti ādinā.

447. **Kālo nāma** upasaṅkamanassa yuttapattakālo, **samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato panesa tajjam sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānam** nāma ñāṇena tesam gahaṇam sallakkhaṇanti āha “**paññāyā**”ti ādi. “**Sve gamanakālo bhavissati**”ti iminā kalam, “**kāye**”ti ādinā samayañca sarūpato dasseti. **Pharissatīti** pharaṇavasena ṭhassati.

448. **Cetiyaṛaṭṭheti** Cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padam vaḍḍhetvā evam vuttam. “Cetiraṭṭhato aññam visumyevekam raṭṭhan”tipi vadanti. “Yasmā maraṇam nāma tādisānam dasabalānam rogavaseneva hoti, tasmā yena rogena tam jātam, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appaṭikaraṇatā”ti evamādinā maraṇapaṭisaññuttam sammodanīyam katham kathesīti dassetuṃ “**bho Ānandā**”ti-ādi vuttam. “**Ko nāmā**”ti-ādinā hi rogam pucchati, “**kiṃ Bhagavā paribhuñji**”ti iminā kāraṇam, “**apicā**”ti ādinā cittasantāpam, “**Satthā nāmā**”ti ādinā tassa sabbalokasādhāraṇatam, “**ko dānī**”ti ādinā maraṇassa appaṭikaraṇatam dassetīti daṭṭhabbam. **Mahājānīti** mahāhāni. **Yatrāti** yena kāraṇena parinibbuto, tena ko dāni añño maraṇā muccissatīti-ādinā yojetabbam. **Idānīti** ca attano manasikāram pati vohāramattena vuttam. **Lajjissatīti** lajjā viya bhavissati, vijjissatīti

attho. Pītabhesajjānurūpaṃ āhārabhojanaṃ porāṇāciṇṇanti āha “**pīta -pa-datvā**”ti.

Hutvāti pāṭhaseso santikāvacarabhāvassa visesanato. Māro pāpimā viya na randhagavesī, uttaramāṇavo viya ca na **vīmaṃsanādhippāyo**, api tu khalu **upaṭṭhāko hutvā santikāvacaroti** hi viseseti. Na **randhagavesī**ti na chiddagavesī. **Yesu dhammesū**ti vimokkhupāyesu niyyānikadhammesu. **Dharantī**ti adhunā tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthato payuttatāya saddapayogassa saddapabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi sīlādīhi tīhi dhammakandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ “**tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā**”ti. **Saṅkhittena kathitanti** “tiṇṇaṃ kho māṇava khandhānaṃ”ti evaṃ gaṇanato, sāmāññato ca saṅkhepeveva kathitaṃ. “**Katamesaṃ tiṇṇaṃ**”ti ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchāyeva, na kathetukamyatāpucchā. Maṇavasaveva hi ayaṃ pucchā, na therassāti āha “**māṇavo**”ti ādī. Aññattha pana īdisesu ṭhānesu kathetukamyatāpucchāyeva dissati, na adiṭṭhajotanāpucchā. Idha pana Aṭṭhakathāyaṃ evaṃ vuttaṃ, tadetaṃ Aṭṭhakathāpamāṇato paccetabbaṃ. Tadāpavattamānaṃhi paccakkhaṃ katvā Aṭṭhakathampi saṅghamaṃropimsu. Kathetukamyatāpucchābhāve panassa therasseva vacanatā siyā.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. **Sīlakkhandhassā**ti ettha padatthavipallāsakārī itisaddo lutto, atthaniddeso viya saddaniddeso vā, yathāruto ca itisaddo ādyattho, pakārattho vā, tena “ariyassa samādhikkhandhassa -pa- patiṭṭhapesī”ti ayaṃ pāṭho gahitoti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “**tesu dassitesū**”ti, tesu tīsu khandhesu uddesavasena dassitesūti attho. **Bhagavatā vuttanayenevā**ti sāmāññaphalādīsū¹ desitanayeneva, tena imassa suttassa Buddhahāsītabhāvaṃ dassetīti vedītabbaṃ. **Sāsane na sīlameva sāroti** ariyamaggasāre Bhagavato sāsane yathādassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

papaṭikaṭṭhānikattā. Aṭṭhānapayutto hi evasaddo yathāthāne na yojetabbo. Yajjevaṃ kasmā tamidha gahitanti āha “**kevalan**”ti ādi. Jhānādi-uttarimanussadhamme adhigantukāmassa adhiṭṭhānamattam tatha appatiṭṭhitassa tesamasambhavato. Vuttañhi “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”ti-ādi¹. Atha vā **sāsane na sīlameva sāroti** kāmañcetta sāsane maggaphalasīlasāṅkhātāṃ lokuttarasīlampi sārāmeva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro hoti, atha kho samādhikkhandhōpi paññākkhandhōpi sāro evāti evampettha yathāpayuttēna evasaddena attho vedītabbo, purimoyeva panattho yuttataro. Tathā hi vuttam “**ito uttarī**”ti-ādi. **Aññampi kattabbanti** sesakhandhadvayaṃ.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandham puṭṭhōpi indriyasamvarādike vissajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaronto ambaṃ puṭṭho labujam byākaronto viya hotīti īdisi codanā idha anokāsāti dassento “**kathañca -pa- ārabhī**”ti āha, tenettha indriyasamvarādayopi samādhi-upakārakatam upādāya samādhikkhandhapakkhikabhāvena uddiṭṭhāti dasseti. Ye te indriyasamvarādayoti sambandho. Rūpāvacaracatutthajjhānadesanānantaram abhiññādesanāya avasaroti katvā **rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni**. Rūpāvacaracatutthajjhānapādikā hi saparibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Yasmā pana lokiyābhiññāyo ijhamānā aṭṭhasu samāpattīsu cuddasavidhena cittaparidamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānānīpi desitāneva honti nānantarikabhāvato. Tenāha “**ānetvā pana dīpetabbāni**”ti, vuttanayena desitāneva katvā samvaṇṇakehi pakāsetabbānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catutthajjhānam upasampajja viharatī”ti imināva arūpajjhānāmpi saṅgahitanti dassetuṃ “catutthajjhānena hī”ti ādi vuttam. Catutthajjhānameva hi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattam “arūpajjhānan”ti vuccati.

471-480. **Na cittekaggatāmattakenevāti** ettha heṭṭhā vuttanayānusārena ṭhānāṭhānapayuttassa evasaddassānurūpamattho vedītabbo.

1. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

Lokiyasamādhikkhandhassa pana adhippetattā “**na cittekaggatā -pa- atthi**”ti vuttaṃ. **Ariyo samādhikkhandhoti** ettha hi ariyasaddo suddhamattapariyāyova, na lokuttarapariyāyo. Yathā cettha, tathā **ariyo sīlakkhandhoti** etthāpi. **Itoti** paññākkhandhato, so ca ukkaṭṭhato arahattaphalapariyāpanno evāti āha “**arahattapariyosānan**”ti ādi. Lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināpi hi arahatte adhigate “nattheva uttarikaraṇīyan”ti sakkā vattum yadattham Bhagavati brahmacariyam vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāyopi āgatāyeva. Sesamettha suviññeyyam.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Subhasuttavaṇṇanāya Līnatthapakāsānā.

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavattuvaṇṇanā

481. Evaṃ Subhasuttam samvaṇṇetvā idāni Kevaṭṭasuttam samvaṇṇento yathānupubbam samvaṇṇanokāsassa pabbhāvaṃ vibhāvetum, Subhasuttassānantaram saṅgītassa suttassa Kevaṭṭasuttabhāvaṃ vā pakāsetum **“evaṃ me sutam -pa- Nālandāyanti Kevaṭṭasuttan”**ti āha. **Pāvārikassā**ti evaṃnāmakassa seṭṭhino. **Ambavaneti** ambarukkkhabahule upavane. Tam kira so seṭṭhi Bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭim, bhikkhusamghassa ca rattiṭṭhānadvāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pākāraparikkhittam dvārakoṭṭhasampannam katvā Buddhappamukhassa samghassa niyyātesi, purimavohārena panesa vihāro “pāvārikambavanam”tveva vuccati. **“Kevaṭṭo”tidam** nāmamattam. “Kevaṭṭehi samrakkhitattā, tesam vā santike sambuddhattā”ti keci. **Gahapatiputtassā**ti ettha kāmāñesa tadā gahapatiṭṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālakatāyā purimasamaññāyā “gahapatiputto”tveva voharīyati. Tenāha **“gahapatimahāsālo”**ti, mahāvibhavatāyā mahāsāro gahapatīti attho, ra-kārassa pana la-kāram katvā **“mahāsālo”**ti vuttam yathā “palibuddho”ti¹. **Saddho pasannoti** pothujjanikasaddhāvasena ratanattayasaddhāya samannāgato, tato yeva ratanattayappasanno. Kammakammaphalasaddhāya vā **saddho**, ratanattayappasādabahulatāyā **pasanno**. **Saddhādhikattāyevā**ti tathācintāyā hetuvacanam, saddhādhiko hi ummādapatto viya hoti.

Samiddhāti sammadeva iddhā, vibhavasampattiyā vepullappattā sampuṇṇā, ākiṇṇā bahū manussā etthāti attham sandhāya **“amsakūṭenā”**ti ādi vuttam. “Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsam, anumāsam, anusaṃvaccharam vā manussānam pasādāyā iddhipāṭihāriyam karohī”ti ekassa bhikkhuno āṇāpanameva samādisanam, tam pana tasmim ṭhāne ṭhapanam nāmāti āha **“ṭhānantare ṭhapetū”**ti. **Uttarimanussānanti** pakatimanussehi uttaritarānam uttamapurisānam Buddhādīnam jhāyīnam, ariyānañca. **Dhammatoti** adhigamadhammato,

1. Khu 8. 57; Khu 11. 371; Jātaka-Ṭṭha 2. 375 piṭṭhesu.

jhānābhiññāmaggaphaladhammatoti attho, niddhāraṇe cetam
nissakkavacanam. Tato hi iddhipāṭihāriyam niddhāreti. Evaṃ uttarisaddam
manussasaddena ekapadam katvā idāni pāṭihāriyasaddena sambajjhitabban
visumeva padam karonto “**dasakusalasaṅkhātato vā**”ti ādimāha.

Manussadhammatoti pakatimanussadhammato. **Pajjalitapadīpoti**
pajjalantapadīpo. **Telasnehanti** telasecanam. **Rājagahaseṭṭhivatthusminti**
Rājagahaseṭṭhino candanapattadānavatthumhi¹. **Sikkhāpadam paññāpesīti**
“na bhikkhave gihīnam uttarimanussadhammam iddhipāṭihāriyam
dassetabban. Yo dasseyya, āpatti dukkaṭassā”ti²
vikubbaniddhipaṭikkhepakam idam sikkhāpadam paññāpesi.

482. Guṇasampattito acāvanam sandhāya etaṃ vuttanti dasseti “**na
guṇavināsanenā**”ti iminā. Tenāha “**sīlabhedan**”ti ādi. **Visahanto nāma
natthīti** nivāritaṭṭhāne ussahanto nāma natthi. Evampi iminā
kāraṇantarenāyam ussahantoti dassetum “**ayam panā**”ti-ādi vuttam. Yasmā
vissāsiko, tasmā vissāsam vaḍḍhetvāti yojanā. **Vaḍḍhetvāti** ca brūhetvā,
vibhūtam pākaṭam katvāti attho.

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. **Ādīnavanti** dosam. Katham tena katā, kattha vā uppannāti āha
“**tattha kirā**”ti ādi. **Ekenāti** Gandhārena nāma isināva. Evañhi pubbenāparam
saṃsandatīti. Gandhārī nāmesā vijjā cūlagandhārī, mahāgandhārīti duvidhā
hoti. Tattha **Cūlagandhārī** nāma tivassato oram matasattānam
upapannaṭṭhānājanā vijjā. Vaṅgīsavatthu³ cettha sādhamam. **Mahāgandhārī**
nāma tassa ceva jānanā, tatuttari ca iddhividhaññakammassa sādhamikā vijjā.
Yebhuyyena hesā iddhividhaññakiccam sādheti. Tassā kira vijjāya sādhamo
puggalo tādise dese, kāle ca mantam parijappetvā bahudhāpi attānam
dasseti, hatthi-ādīnipi dasseti, adassanīyopi hoti, agghithambhampi karoti,
jalathambhampi karoti, ākāsepi attānam dasseti, sabbam indajālasadisam
daṭṭhabban. **Attoti** dukkhito bādhamo. Tenāha “**pīlito**”ti.

1. Vi 4. 246; Dhammapada-Ṭṭha 2. 130 piṭṭhesu.

2. Vi 4. 247 piṭṭhe.

3. Saṃ-Ṭṭha 1. 26; Am-Ṭṭha 1. 208 piṭṭhesu.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ “**cetasikan**”ti idaṃ ye cetasi niyuttā cittena sampayuttā, tesam sādharmaṇavacanaṃ, sādharmaṇe pana gahite cittaviseso dassito nāma hoti. Sāmaññajotaṇā ca visese avatiṭṭhati, tasmā cetasikapadassa yathādhippetamattham dassento “**somanassadomanassam adhippetan**”ti-āha. **Somanassaggahaṇena** cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dhammā dassitā honti, **domanassaggahaṇena** dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. Pi-saddassa vattabbasampiṇḍanattho suviññeyyoti āha “**evaṃ tava mano**”ti, iminā pakārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārenāti vuttaṃ “**somanassito vā**”ti-ādi. “**Evampi te mano**”ti idaṃ somanassitatādimattadassanaṃ, na pana yena somanassito vā domanassito vā, taṃ dassananti taṃ cittaṃ dassetuṃ Pāḷiyaṃ “**itipi te cittaṃ**”ti vuttaṃ. Itisaddo cettha nidassanattho “atthīti kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**idañcidañca atthan**”ti. Pi-saddo idhāpi vuttasampiṇḍanattho. Parassa cintaṃ manati jānāti etāyāti **cintāmaṇi** na-kārassa ṇa-kāraṃ katvā, sā eva pubbapadamantarena **maṇikā**. Cintā nāma na cittena vinā bhavatīti āha “**paresaṃ cittaṃ jānāti**”ti. “Tassā kira vijjāya sādhaḥko puggalo tādise dese, kāle ca mantam pariḷappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānanamukhena cittācāraṃ anuminanto kathetī”ti keci. “Vācam niccharāpetvā tattha akkharasallakkaṇavasena kathetī”ti apare. Sā pana vijjā padakusalajātakena² dīpetabbā.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentāti** pavattanakā hutvā, pavattanavasena vitakkethāti vuttaṃ hoti. **Evanti** hi yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavatti-ākāraparāmasanaṃ, sā ca anusāsanī sammāvitakkānaṃ, micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena tattha ānisaṃsassa, ādīnavassa ca vibhāvanattham pavattati. **Aniccaaññameva**, na niccasaññam.

1. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 192 piṭṭhe.

paṭiyogīnivattanatthañhi eva-kāraggahaṇaṃ. Idhāpi **evaṃ**-saddassa attho, payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇīkarāgānti** nidassanamattaṃ tadaññarāgassa ceva dosādīnañca pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññarāgādīkhepanassa upāyabhāvato duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamāṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhamamevāti** avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassādhiḡamūpāyānisāṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantarīkabhāvato. **Iddhividhaṃ iddhipāṭihāriyanti dasseti** iddhiyeva pāṭihāriyanti katvā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Pāṭihāriyapadassa pana vacanattama¹ “paṭipakkhaharaṇato, rāgādīkilesāpanayanato pāṭihāriyaṃ”ti vadanti, Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatupakkīlese aṭṭhaṅgaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyaṃ”ti vattum. Sace pana mahākāruṇīkassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesāṃ haraṇato “**pāṭihāriyaṃ**”ti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametamaṃ. Atha vā Bhagavato ceva sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesāṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamattabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsānihi haritā apanītā hontīti. “**Paṭi**”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthamaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti² pārāyanasuttapade viya, tasmā samāhite citte vigatupakkīlese ca katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti pāṭihāriyaṃ, attano vā upakkīlesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ pāṭihāriyaṃ, iddhi-ādesanānusāsāniyo ca vigatupakkīlesena katakiccena ca sattahitattamaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkīlesesu parasattānaṃ upakkīlesaharaṇāni hontīti pāṭihāriyāni nāma bhavanti, pāṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**. Pāṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsānisamudāye bhavaṃ ekekaṃ “**pāṭihāriyaṃ**”ti vuccati. Pāṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ, maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti

1. Udāna-Ṭṭha 9; Itivuttaka-Ṭṭha 19; Mūlaṭṭi 1. 7 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

pāṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsanihi vā parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa kilesassa haraṇato vuttanayena **pāṭihāriyam**. **Satataṃ dhammadesanāti** sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahādiyoge karaṇavacanaṃ, tena saddhiṃ āciṇṇanti attho. Itaratthāpi esa nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojetabbaṃ. Tamatthaṃ khandhakavatthunā sādento **“Devadatte”**ti-ādimāha. **Gayāsīseti** Gayāgāmassa avidūre Gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo atthi, yattha bhikkhusahassasapi okāso hoti, tasmim piṭṭhipāsāṇe. **“Cittācāraṃ ñatvā”**ti iminā ādesanāpāṭihāriyam dasseti, **“dhammaṃ desesī”**ti iminā anusāsaniṇipāṭihāriyam, **“vikubbanam dassetvā”**ti iminā iddhipāṭihāriyam. **Mahānāgāti** mahākhīṇāsavā arahanto. **“Nāgo”**ti hi arahato adhivacanaṃ natthi āgu pāpametassāti katvā. Yathāha **sabhiyasutte**—

“Āguṃ na karoti kiñci loke,
Sabbasaṃyoge visajja bandhanāni.
Sabbattha na sajjatī vimutto,
Nāgo tādi pavuccate tathattā”ti¹.

Aṭṭhakathāyaṃ panettha **“Dhammasenāpatissa dhammadesanaṃ sutvā pañcasatā bhikkhū sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsu. Mahāmogallānassa dhammadesanaṃ sutvā arahattaphale”**ti² vuttam.

Saṅghabhedakakkhandhakapāḷiyam pana **“atha kho tesam bhikkhūnaṃ Āyasmatā Sāriputtena ādesanāpāṭihāriyānusāsaniyā, āyasmatā ca Mahāmogallānena iddhipāṭihāriyānusāsaniyā ovadiyamānānaṃ anusāsiyamānānaṃ virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhum udapādi ‘yam kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”**ti³ ubhinnampi therānaṃ dhammadesanāya tesam dhammacakkhupaṭilābhova dassito, tayidaṃ visadisavacanaṃ dīghabhāṇakānaṃ, Khandhakabhāṇakānaṃca matibhedenāti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāhakabhāsītā hi ayaṃ Pāḷi, Aṭṭhakathā ca teheva saṅgahamāropitā, apica Pāḷiyam uparimaggaphalampi saṅgahetvā **“dhammacakkhum**

1. Khu 1. 359; Khu 7. 155; Khu 8. 83, 267 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 1. 323 piṭṭhe.
3. Vi 4. 363 piṭṭhe.

udapādī”ti vuttaṃ yathā taṃ Brahmāyusutte¹, Cūḷarāhulovādasutte² cāti veditabbam.

“**Anusāsanīpāṭihāriyaṃ pana Buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā**”ti sātisayatāya vuttaṃ. **Sa-upārambhāni** yathāvuttena patirūpakena upārambhitabbato. **Sadosāni** parāropitadosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atīṭṭhanato na niyyantīti** phalena hetuno anumānaṃ. Aniyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambham** visuddhippabhavato, visuddhinissayato ca. Tatoyeva **niddosaṃ**. Na hi tattha pubbāparavirodhādidosasambhavo atthi. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** parappavādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Addhānaṃ tiṭṭhanato niyyātīti** idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Niyyānikatāya hi taṃ addhaniyaṃ. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato, tena ca upārambhādīṃ, anupārambhādīñcāti ubhayaṃ yathākkamaṃ ubhayattha gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Aniyyānikabhāvadassanatthanti** yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasippatto sukusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparisesanirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāvabujhi, tasmā tadubhayāni niyyānāvahattābhāvato aniyyānikānīti tesam aniyyānikabhāvadassanattham. **Niyyānikabhāvadassanatthanti** anusāsanīpāṭihāriyaṃ takkarassa ekantato niyyānāvahanti tasseva niyyānikabhāvadassanattham.

Evam etissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikapayojanaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddham. Niyyānameva hi etissā desanāya mukhyapayojanaṃ tassa tadatthabhāvato. **Buddhānaṃ** pana **mahantabhāvo** anusaṅgikapayojanaṃ atthāpattiyāva gantabbato. Kīdiso nāmesa bhikkhūti āha “**yo mahābhūte**”ti ādi. **Pariyesantoti**

1. Ma 2. 334 piṭṭhe.

2. Ma 3. 324 piṭṭhe.

apariyesaṃ nirujjhanavasena mahābhūte gavesanto, tesam anavasesanirodhaṃ vīmaṃsantoti vuttaṃ hoti. **Vicaritvā**ti dhammatāya codiyamāno paricaritvā. Dhammatāsiddhaṃ kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ yathā abhijātiyaṃ mahāpathavikampādi. **Vissajjokāsaṃti**¹ vissajjaṭṭhānaṃ, “**vissajjakaraṇaṃ**”tipi pāṭho, vissajjakanti attho. **Tasmā**ti Buddhameva pucchitvā nikkaṅkhattā, tasseva vissajjituṃ samatthāyāti vuttaṃ hoti. **Mahantabhāvappakāsanatthanti** sadevake loke anaññasādhāraṇassa Buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvātāya dīpanatthaṃ. **Idaṅca kāraṇanti** “sabbesampi Buddhānaṃ sāsane ediso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsaṅko hoti”ti imampi kāraṇaṃ.

Katthāti nimitte bhumaṃ, kasmim̃ ṭhāne kāraṇabhūtetī atthaṃ dassetuṃ “**kiṃ āgammā**”ti vuttaṃ, kiṃ āramaṇaṃ paccayabhūtaṃ adhigantvā adhigamanahetūti attho. Tenāha “**kiṃ pattassā**”ti. Kimāramaṇaṃ pattassa puggalassa nirujjhanṭīti sambandho, hetugabbhavisesanametam̃. **Teti** mahābhūtā. **Appavattivaseṇā**ti puna anuppajjanavasena. **Sabbākāreṇā**ti vacanatthalakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhāna samuṭṭhānakalāpacuṇṇanānattekatta vinibbhogāvinibbhogasabhāgavisabhāga-ajjhattikabāhiraṅgahapaccayasam annāhārapaccayavibhāgākārato, sasambhārasaṅkhepasasambhāravibhattisalakkhaṇasaṅkhepasalakkhaṇavibhatti-ākārato cāti sabbena ākāreṇa.

488. Dibbanti ettha pañcahi kāmagaṇehi samaṅgībhūtā hutvā vicaranti, kīḷanti, jotenti cāti **devā**, devalokā. Te yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo** yathā “niyyānikā”ti² ettha anīyasaddo katvatthe, tathā idha karaṇattheti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**tena hesā**”ti ādi. **Vasaṃ vattentoti** ettha **vasavattanaṃ** nāma yathicchitaṭṭhānagamaṇaṃ. **Tanti** iddhividhañāṇaṃ. Cattāro mahārājāno etesaṃ issarāti **Cātumahārājikā**. Kasmā panesa samīpe ṭhitaṃ sadevakalokapajjotaṃ Bhagavantaṃ apucchitvā dūre deve upasaṅkamīti codanamapaneti “**samīpe ṭhitan**”ti ādinā. “Ye devā maggaphalalābhino, tepi tamatthaṃ ekadesena jāneyyurū, Buddhavisayo panāyaṃ pañho pucchito”ti

1. Vissajjetāraṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

cintetvā “na jānāmā”ti āhaṃsu. Tenāha **“Buddhavisaye”**ti-ādi. **Na labbhāti** na sakkā, ajjhottharaṇaṃ nāmettha pucchāya nibbādananti vuttaṃ **“punappunaṃ pucchatī”**ti. **“Hatthato mocessāmā”**ti vohāravasena vuttaṃ, handa naṃ dūramapanessāmāti vuttaṃ hoti. **Abhikkantatarāti** ettha **abhisaddo** atisaddatthoti āha **“atikkantatarā”**ti, rūpasampattiyā ceva paññāpaṭibhānādiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresaṃ kāmaṇiyatarāti attho. **Paṇītatarāti** uḷāraratā. Tena vuttaṃ **“uttamatarā”**ti.

491-493. Sahassakkho pana sakko abhisametāvī āgataphalo viññātasāsano, so kasmā taṃ bhikkhuṃ upāyena niyyojesīti anuyogamapaneti **“ayaṃ pana viseso”**ti-ādinā.

Khajjopanakanti rattim jalantaṃ khuddakakimim. **Dhamanto viyāti** mukhavātaṃ dento viya. **Atthi cevāti** ediso mahābhūtapariyesako **puggalo nāma** vijjamāno eva bhaveyya, mayā apesitoyeva pacchā jānissatīti adhippāyo. **Tatoti** tathā cintanato paraṃ. Iddhividhañāṇasseva adhippetattā **devayāniasadisova**. **“Devayāniamaggoti vā -pa- abhiññāṇanti vā sabbametaṃ iddhidhañāṇasseva nāman”**ti idaṃ Pāḷiyam, Aṭṭhakathāsu ca tattha tattha āgataruḷhināmasena vuttaṃ. Sabbāsupi hi abhiññāsu devayāniamaggādi-ekacittakkhaṇika-appanādināmaṃ yathārahaṃ sambhavati.

494. **Āgamanapubbabhāge nimittanti** brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjanakanimittam. Udayato pubbabhāgeti ānetvā sambandho. **Imeti** brahmakāyikā. **Veyyākaraṇenāti** byākaraṇena. **Anāraddhacittoti** anārādhitacitto atuṭṭhacitto. **Vādanti** dosaṃ. **Vikkhepanti** vācāya vividhā khepanam.

495. **Kuhakattāti** vuttanayena abhūtato aññesaṃ vimhāpetukāmattā. **“Guhakattā”**ti paṭhitvā guyhitukāmattāti atthampi vadanti keci.

Tīradassīsakuṇūpamāvaṇṇanā

497. **Padesenā**ti ekadesena, upādinnakena sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinnakepī**ti anindriyabaddhepi. **Nippadesatoti** anavasesato. **Tasmāti** tathā pucchitattā, pucchāya ayuttabhāvatoti adhippāyo. **Pucchāmūḷhassāti** pucchitumajānanato pucchāya sammūḷhassa. Vitathapañho hi “pucchāmūḷho”ti vuccati yathā “maggamūḷho”ti. **Pucchāya dosam dassetvāti** tena katapucchāya pucchitākāre dosam vibhāvetvā. **Pucchāvissajjananti** tathā sikkhāpitāya avitathapucchāya vissajjanam. Yasmā vissajjanam nāma pucchānurūpaṃ, pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca Tathāgatā virajjhivā katapucchānurūpaṃ virajjhivāva vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadattham anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā puccham sikkhāpetvā avitathapucchāya vissajjanam Buddhānamāciṇṇanti veditabham. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Duviññāpayoti** yathāvuttakāraṇena duviññāpetabbo.

498. **Na patiṭṭhātī**ti paccayam katvā na patiṭṭhahati. “Katthā”ti idam nimitte bhummanti āha “**kim āgammā**”ti. **Appatiṭṭhāti** appaccayā, sabbena sabbam samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnaṃyevāti** indriyabaddhameva. Yasmā ekadisābhikumham santānavasena bahudhā saṅghite rūpappabandhe dīghasaññā, tamupādāya tato appakam saṅghite rassasaññā, tadubhayañca visesato rūpaggaṇamukhena gayhati, tasmā “**saṅghānavasenā**”ti ādi vuttam. Appaparimāṇe rūpasānghāte aṇusaññā, tadupādāya tato mahati thūlasaññā, idampi dvayam visesato rūpaggaṇamukhena gayhatīti āha “**imināpī**”ti ādi. “**Pi**-saddena cettha ‘saṅghānavasena upādārūpaṃ vuttan’ti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamattam samuccināti”ti vadanti. Vaṇṇasaddo hettha rūpāyatanapariyāyova. **Subhanti** sundaram, iṭṭhanti attho. **Asubhanti** asundaram, anīṭṭhanti attho. Tenāha “**iṭṭhāniṭṭhārammaṇam panevam kathitan**”ti. Dīgham rassam aṇum thūlam subhāsubhanti tīsupi ṭhānesu rūpāyatanamukhena upādārūpasseva gahaṇam bhūtarūpanam visum gahitattāti daṭṭhabbam. “Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhātī”ti hi bhūtarūpani visum gayhanti. **Nāmanti** vedanādikkhandhacatukkam. Tañhi ārammaṇābhikumham namanato, nāmakaraṇato ca “nāman”ti vuccati. Heṭṭhā

“dīghaṃ rassaṃ”ti-ādinā vuttameva idha ruppanaṭṭhena rūpasaññāya gahitanti dasseti “**dīghādibhedan**”ti iminā. **Ādis**saddena āpādīnañca saṅgaho. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyatanavatthukāva, atha kho bhūtarūpavatthukāpi. Tathā hi saṅṭhānaṃ phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīgharassādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti imamattaṃ viññāpetuṃ “dīghādibhedan rūpa”micceva vuttaṃ. **Kiṃ āgammā**ti kiṃ adhigantvā kissa adhigamanahetu. “Uparujjhati”ti idaṃ anuppādanirodham sandhāya vuttaṃ, na khaṇanirodhanti āha “**asesametaṃ nappavattati**”ti.

499. **Tatra veyyākaraṇaṃ bhavātī**ti anusandhivacanamatthaṃ cuṇṇiyapāṭhaṃ **vavā** veyyākaraṇavacanabhūtaṃ **viññāṇanti-ādiṃ** silokamāhāti adhippāyo. **Viññātabbanti** viṣiṭṭhena ñāṇena ñātabbanti, sabbañāṇuttamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānitabbanti attho. Tenāha “**nibbānassetāṃ nāman**”ti. Nidassiyateti **nidassanaṃ**, cakkhuvīññeyyaṃ, na nidassanaṃ **anidassanaṃ**, acakkhuvīññeyyanti atthaṃ vadanti. **Nidassanaṃ** vā upamā, tadetassa natthīti **anidassanaṃ**. Na hi nibbānassa niccassa ekabhūtaṃ accantapaṇītasabhāvassa sadisaṃ nidassanaṃ kutoci labbhatīti. Yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti, taṃ saṅkhatāṃ udayavayantehi sa-antaṃ, asaṅkhatassa pana nibbānassa niccassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasāṅkhātā jaratāpi tassa natthīti vuttaṃ “**uppādanto vā**”ti-ādi. Tattha **uppādantoti** uppādāvattā. **Vayantoti** bhaṅgāvattā. **Ṭhitassa aññathattantoti** jaratā vuttā. Avasesaggahaṇena ṭhitāvattā anuññātā hoti. **Titthassāti** pānatitthassa. Tattha nibbacanaṃ dasseti “**tañhī**”ti ādinā. **Papantīti** pakārena pivanti. Tathā hi ācariyena vuttaṃ “papanti etthāti papanti vuttaṃ. Ettha hi papanti pānatitthan”ti¹. Niruttinayena, yathārūtalakkhaṇena vā **pa-kārassa bha-kāro kato**. **Sabbatoti** sabbakammaṭṭhānamukhato. Tenāha “**aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhenā**”ti. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—pakārena bhāsaṇaṃ jotanaṃ **pabhā**, sabbato pabhā assāti **sabbatopabham**, kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaraṃ visuddhanti attho. **Ettha nibbāneti** nimitte bhummaṃ dasseti “**idaṃ nibbānaṃ āgammā**”ti iminā.

1. Dī-Ṭī 1. 393 piṭṭhe.

Yena nibbānamadhigataṃ, taṃsantatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttaṃ “**upādinnakadhammajātaṃ nirujjhati, appavattaṃ hotī**”ti.

Tatthāti yadetaṃ “viññāṇassa nirodhenā”ti padaṃ vuttaṃ, tasmim. Viññāṇaṃ uddharati tassa vibhajjitabbattā. **Carimakaviññāṇanti** arahato cuticittasaṅkhātāṃ parinibbānacittāṃ. **Abhisāṅkhāraviññāṇanti** puññādi-abhisāṅkhāraccittāṃ. **Etthetaṃ uparujjhatī**ti etasmim nibbāne etaṃ nāmarūpaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā nirujjhati. Tenāha “**vijjhāta -pabhāvaṃ yāti**”ti. **Vijjhātadīpasikhā viyāti** nibbutadīpasikhā viya. “**Abhisāṅkhāraviññāṇassāpī**”ti ādinā sa-upādisesanibbānadhātumukhena anupādisesanibbānadhātumeva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā. Tena vuttaṃ “**anuppādavasena uparujjhatī**”ti. **Sotāpattimaggañāṇenāti** kattari, karaṇe vā karaṇavacanāṃ, **nirodhenāti** pana hetumhi. **Etthāti** nibbāne. Sesāṃ sabbattha uttānatthameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya Līnatthapakāsana.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavattphuvaṇṇanā

501. Evaṃ Kevaṭṭasuttam̐ saṃvaṇṇetvā idāni Lohiccasuttam̐ saṃvaṇṇento yathānupubbam̐ saṃvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetum̐, Kevaṭṭasuttassānantaram̐ saṅgītassa suttassa Lohiccasuttabhāvaṃ vā pakāsetum̐ “**evaṃ me sutam̐ -pa- Kosalesūti Lohiccasuttan**”ti āha. **Sālavatikāti** kāraṇamantarena itthiliṅgavasena **tassa gāmassa nāmaṃ**. Gāmaṇikābhāvenāti keci. **Vatīyāti** kaṇṭakasākhādivatīyā. **Lohito** nāma tassa kule pubbapuriso, tabbaṃsavasena Lohitassa apaccam̐ **Lohiccoti** brāhmaṇassa gottato āgatanāmaṃ.

502. “Kiñhi paro parassa karissatī”ti **parānukammā virahitattā lāmakam̐**, na tu ucchedasassatānam̐ aññatarassatī āha “**na panā**”ti ādi. Diṭṭhigatanti hi laddhimattam̐ adhippetam̐, aññathā ucchedasassataggāhavinimutto koci diṭṭhiggāho nāma natthīti tesamaññataram̐ siyā. “Uppannam̐ hotī”ti idam̐ manasi, vacasi ca uppannatāsādhāraṇavacananti dasseti “**na kevalañcā**”ti ādinā. **So kira -pa-bhāsatiyevāti** ca tassā laddhiyā loke pākāṭabhāvaṃ vadati. Yasmā pana attato añño paro hoti, tasmā yathā anusāsakato anusāsitaṭṭho paro, evam̐ anusāsitaṭṭhatopi anusāsakoti dassetum̐ “**paro**”ti-ādi vuttam̐. **Kim**-saddāpekkhāya cettha “**karissatī**”ti anāgatakālavacanam̐, anāgatepi vā tena tassa kātabbam̐ natthīti dassanattam̐. **Kusalam̐ dhammanti** anavajjadhammam̐ nikkilesadhammam̐, vimokkhadhammanti attho. “Paresam̐ dhammam̐ kathessāmī”ti tehi attānam̐ parivārāpetvā vicaraṇam̐ kimatthiyam̐, āsayavuddhassapi anurodhena vinā tam̐ na hoti, tasmā **attanā -pa- vihātabbanti vadati**. Tenāha “evaṃsampadamidam̐ pāpakam̐ lobhadhammam̐ vadāmī”ti.

504. “**Itthiliṅgavasenā**”ti iminā pulliṅgikassapi atthassa itthiliṅgasamaññatī dasseti. **Soti** lohiccabrāhmaṇo. **Bhāroti** Bhagavato parisabāhullattā, attano ca bahukiccakaraṇīyattā garu dukkaram̐.

508. **Kathāphāsukatthanti** kathāsukhattham, sukkena katham kathetuñceva sotuñcāti attho. **Ayam upāsakoti** rosikanhāpitaṃ āha. **Appeva nāma siyāti** ettha pītivasena āmeditaṃ daṭṭhabbam. Tathā hi taṃ “Buddhagajjitan”ti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītisomanassajāto hoti, tasmā pītivasena paṭhamam gajjati, dutiyampi anugajjati. Kimvisesam gajjanamanugajjananti vuttam “**ayan**”ti ādi. Ādo bhāsanam **allāpo**, saññoḅe pare rasso. Taduttari saha bhāsanam **sallāpo**.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātīti** āyuppādoti āha “**bhoguppādo**”ti. **Tatoti** sālavatikāya. **Lābhantarāyakaroti** dhanadhaññalābhassa antarāyakaro. Anupubbo kapi-saddo ākañkhanatthoti dasseti “**icchatī**”ti iminā. **Ayam Aṭṭhakathāto** aparo nayo—sātisayena hitena anukampako anuggaṇhanako **hitānukampīti**. **Sampajjatīti** āsevanalābhena nippajjati, balavatī hoti avaggahāti attho. Tena vuttam “**niyatā hotī**”ti.

510-1. **Dutiyam upapattinti** “nanu Rājā Pasenadikosalo”ti ādinā vuttam dutiyam upapattim ṭhānam yuttim. Kāraṇaṇhi Bhagavā upamāmukhena dasseti, imāya ca upapattiyā tumhe ceva aññe cāti Lohiccampi antokatvā samvejanam kataṃ hoti. Ye ca ime kulaputtā dibbā gabbhā paripācentīti yojanā. Upanissayasampattiyā, ñāṇaparipākassa vā abhāvena **asakkontā**. Kammaadena atulyādhikaraṇattā paripācentikiriyāya vibhattivipallāsena **upayogatthe paccattavacanam**. Ye pana “paripaccantī”ti kammarūpena paṭhanti, tesam mate vibhattivipallāsena payojanam natthi kammakattubhāvato, attho panassa dutiyavikappe vuttanayena dānādipuññaviseso veditabbo. Ahitānukampādītā ca tassa taṃsamaṅgīsattavasena hoti. Divi bhavāti **dibbā**. Gabbhenti paripaccanavasena attani pabandhentīti **gabbhā**, devalokā. “**Channam devalokānan**”ti nidassanavacanametam. Brahmaloḅassāpi hi dibbagabbhabhāvo labbhateva dibbavihārahetukattā. Evañca katvā “bhāvanam bhāvayamānā”ti idampi

vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Devalokagāminiṃ paṭipadaṃ pūrayamānā”ti vatvā taṃ paṭipadaṃ sarūpato dassetuṃ “**dānaṃ dadamānā**”ti ādi vuttaṃ. Bhavanti ettha yathāruci sukhasamappitāti **bhavā**, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dibbā**. Vuttanayeneva **gabbhā**. **Dānādayo** devalokasaṃvattanika **puññavisesā**. **Dibbā bhavāti** idha devalokapariyāpannā upapattibhavā adhippetā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gahitoti āha “**devaloke vipākakkhandhā**”ti.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. **Aniyāmitenevāti** aniyamiteneva, “tvaṃ evaṃ diṭṭhiko, evaṃ sattānaṃ anathassa kāraṅko”ti evaṃ anuddesikeneva. Sabbalokapatthaṭāya laddhiyā samuppajjanato **yāva bhavaggā uggataṃ**. **Mānanti** “ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi”ti evaṃ pavattaṃ paṇḍitamānaṃ. **Bhinditvāti** vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo Satthāreti** asampādita-attahito anovādakarasāvako ca asampādita-attahito ovādakarasāvako ca sampādita-attahito anovādakarasāvako ceti ime tayo Satthāre. Catuttho pana Sammāsambuddho na codanāraho, tasmā “taṃ tena pucchito eva kathessāmi”ti codanāreheva tayo Satthāre paṭhamaṃ dasseti, pacchā catutthaṃ Satthāraṃ. Kāmañcetta catuttho Satthā eko adutiyo anaññasādharaṇo, tathāpi so yesaṃ uttarimanussadhammānaṃ vasena “dhammamayo kāyo”ti vuccati, tesāṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave Satthuṭṭhāniye katvā dassento Bhagavā “ayampi kho lohicca Satthā”ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopaniddeso “sayam abhiññā”ti ādisu¹ viya, tadatthe cetam sampadānavacananti dasseti “**aññāyā**”ti ādinā. Sāvakattaṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha “**nirantaram tassa sāsanaṃ akatvā**”ti. **Ukkamitvā ukkamitvāti** kadāci tathā karaṇaṃ, kadāci tathā akaraṇaṅca sandhāya vicchāvacaṇaṃ, yadicchitaṃ karontīti

1. Dī 1. 11, 16; Ma 1. 110, 355, 361 piṭṭhādīsu.

adhippāyo. **Paṭikkamantiyā**ti anabhiratiyā agāravena apagacchantiyā. Tena vuttam **“anicchantiyā”**ti-ādi. **Ekāyā**ti adutiya itthiyā, **sampayoganti** methunadhammasamāyogaṃ. **Eko iccheyyā**ti adutiyo puriso sampayogaṃ iccheyyāti ānetvā sambandho. Osakkanādimukhena itthipurisasambandhanidassanaṃ gehassitāgehassita-apekkhavasena¹ tassa Satthuno sāvakesu paṭipattidassanattham. Ativirattabhāvato **daṭṭhumpi anicchamānaṃ parammukhiṃ ṭhitaṃ** itthim. **Lobhenā**ti parivāraṃ nissāya uppajjanakalābhasakkāralobhena. **Īdisoti** evaṃsabhāvo Satthā. **Yenā**ti lobhadhammena. **Tattha sampādehī**ti tasmim paṭipattidhamme patiṭṭhitam katvā sampādehi. Kāyavaṅkādivigamena **ujum karohi**.

514. **Sassarūpakāni tiṇānī**ti sassasadisāni nīvārāditiṇāni.

515. **Evam codanaṃ arahatī**ti vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanaṃ arahati, na paṭhamo viya evarūpo tava lobhadhammo”ti ādinā, na ca dutiyo viya “attānameva tāva tattha sampādehī”ti-ādinā. Kasmā? Sampādita-attahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. **Na codanārahoti** ettha yasmā codanārahatā nāma Satthuvippaṭṭiyā vā sāvaka vippaṭṭiyā vā ubhayavippaṭṭiyā vā hoti, tayidaṃ sabbampi imasmim Satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamattam dassetuṃ **“ayañhī”**ti ādi vuttam. **Assavā**ti paṭissavā.

517. **Mayā gahitāya diṭṭhiyā**ti sabbaso anavajje anupavajje sammāpaṭipanne, paresaṅca sampadeva sammāpaṭipattim dassente Satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapātanti** narakasaṅkhātāṃ mahāpapātāṃ. Papatanti etthāti hi **papāto**. **Dhammadesanāhatthenā**ti dhammadesanāsaṅkhātena hatthena. **Saggamaggathaleti**

1. Gehasita-apekkhāvasena (Dī-Ṭī 1. 397 piṭṭhe.)

saggagāmimaggabhūte puññadhammathale, Cātumahārājikādisaggasotāpatti-
ādimaggasaṅkhāte vā thale. Sesam̐ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiya jananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Lohiccasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Tevijjasutta

518. Evaṃ Lohiccasuttam saṃvaṇṇetvā idāni Tevijjasuttam saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Lohiccasuttassānantaram saṅgītassa suttassa Tevijjasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me sutam -pa- Kosalesūti Tevijjasuttan”**ti āha. **Nāmanti** nāmamattaṃ. Disāvācīsaddato payujjamāno **ena**-saddo adūratthe icchito, tappayogena ca pañcamiyatthe sāmivacanaṃ, tasmā **“uttarenā”**ti padena adūratthajotanaṃ, pañcamiyatthe ca sāmivacanaṃ dassetuṃ **“manasākaṭato avidūre uttarapasse”**ti vuttaṃ. **“Disāvācīsaddato pañcamīvacanassa adūratthajotanaṃ adūrattham dassetuṃ ena-saddena evaṃ vuttan”**ti keci, sattamiyatthe cetam tatiyāvācānaṃ **“pubbena gāmaṃ ramaṇīyan”**ti ādisu viya. **“Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācīni pade upayogavācānaṃ icchanti¹, attho pana sāmivaseneva icchito, tasmā idha sāmivācānavaseneva vuttan”**ti² ayaṃ ācariyamati. **Taruṇa-ambarukkhasaṇḍeti** taruṇambarukkhasamūhe. Rukkhasamudāyassa hi vanasamaññā.

519. **Kulacārittādisampattiyāti** ettha ādisaddena mantajjhenābhirūpatādisampattim saṅgaṇhāti. **Tattha tathāti** tasmim tasmim dese, kule vā. Te nivāsaṭṭhānena visesento **“tathā”**ti ādimāha. **Mantasajjhāyakaraṇatthanti** āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇattham. Tena vuttaṃ **“aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā”**ti. **Nadīṭireti** Aciravatiyā nadiyā tīre.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. **Jaṅghacāranti** caṅkamaṇa, ito cito ca vicaraṇam. So hi jaṅghāsu kilamathavinodanattam caraṇato **“jaṅghavīhāro, jaṅghacāro”**ti ca vutto. Tenāha Pāliyaṃ **“anucaṅkamantānaṃ anuvicārantānaṃ”**ti. Cuṇṇamattikādi **nhānīyasambhāro**. Tena vuttanti ubhosupi anucaṅkamanānuvicāraṇānaṃ labbhanato evaṃ vuttaṃ. Maggo cettha brahmalokagamanūpāyapaṭipadābhūto ujumaggo. Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati

1. 2, 3, 31 Kāsikāvutti.

2. Dī-Ṭī 1. 399 piṭṭhe.

etenāti hi **maggo**, tadañño **amaggo**, a-saddo vā vuddhi-attho daṭṭhabbo. Tathā hi “**katamaṃ nu kho**”ti ādinā maggameva dasseti. **Paṭipadanti** brahmalokagāmimaggassa pubbabhāgapaṭipadam.

Añjasāyanoti ujumaggassa vevacanam pariyāyadvayassa atirekatthadīpanato yathā “padaṭṭhānan”ti. Dutiyavikappe añjasasaddo ujukapariyāyo. Niyyātīti niyyāniyo, so eva **niyyānikoti** dasseti “**niyyāyanto**”ti iminā. **Niyyāniko niyyātīti** ca ekantaniyyānam vuttam, **gacchanto** hutvā **gacchatīti attho**. Kasmā maggo “niyyātī”ti vutto, nanvesa gamane abyāpāroti? Saccam. Yasmā panassa niyyātu¹ puggalavasena niyyānabhāvo labbhati, tasmā niyyāyantapuggalassa yoniso paṭipajjanavasena **niyyāyanto** maggo “**niyyātī**”ti vutto. **Karotīti** attano santāne uppādeti. Tathā uppādentoyeva hi tam paṭipajjati nāma. Saha byeti vattatīti **sahabyo**, sahavattanako, tassa bhāvo **sahabyatāti** vuttam “**sahabhāvāyā**”ti. **Sahabhāvoti** ca salokatā, samīpatā vā veditabbā. Tathā cāha “**ekattāhāne pātubhāvāyā**”ti. **Sakamevāti** attano ācariyena Pokkharasātinā kathitameva. **Thometvāti** “ayameva ujumaggo ayamañjasāyano”ti ādinā pasamsitvā. Tathā **paggaṇhitvā**. Bhāradvājopi sakameva attano ācariyena Tārukkhena kathitameva ācariyavādam thometvā paggaṇhitvā vicaratīti yojanā. **Tena vuttanti** yathā tathā vā abhiniviṭṭhabhāvena Pāḷiyam vuttam.

521-2. **Aniyyānikā vāti** appāṭihārikāva, aññamaññassa vāde dosam dassetvā aviparītattadassanattam uttararahitā evāti attho. **Tulanti** mānapatthatulam. Aññamaññavādassa āditova viruddhaggahaṇam **viggaho**, sveva vivadanavasena aparāparam uppanno **vivādoti** āha “**pubbuppattiko**”ti ādi. **Duvidhopi esoti viggaho**, vivādoti dvidhā vuttopi eso virodho. **Nānā-ācariyānam vādatoti** nānārucikānam ācariyānam vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvīdho vādoti katvā, adhunā pana “nānā-ācariyānam vādo nānāvādo”ti pāṭho.

1. Niyyāta (?)

523. **Ekassāpī**ti tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasminti** sakavādaparavādesu ekasmimpi. **Saṁsayo natthī**ti “maggo nu kho, na maggo”ti vicikicchā natthi, añjasānañjasābhāve pana saṁsayo. Tena vuttaṁ “esa kirā”ti-ādi. **Evaṁ satī**ti yadi sabbattha maggasaññino, evaṁ sati “**kismim vo viggaho**”ti Bhagavā **pucchati**. Iti-saddena cettha ādyatthena vivādo, nānāvādo ca saṅgahito.

524. “Icchitaṭṭhānaṁ ujukaṁ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, a-saddo vā vuddhi-attho daṭṭhabbo”ti heṭṭhā vuttovāyamatto. **Anujumaggeti** etthāpi a-saddo vuddhi-attho ca yujjati. **Tameva vatthuntī**¹ sabbesampi brāhmaṇānaṁ maggassa maggabhāvasaṅkhātāṁ, sakamaggassa ujumaggabhāvasaṅkhātāñca vatthunī. **Sabbe teti** sabbe te nānā-ācariyehi vuttamaggā, ye Pāḷiyāṁ “addharyā brāhmaṇā”ti ādinā vuttā. Ayamettha Pāḷi-attho—**addharo** nāma yaññaviseso, tadupayogibhāvato **addharyāni** vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addharyā**, yajuvedino. Tittirinā nāma isinā katā mantāti **tittirā**, te sajjhāyantīti **tittiriyā**, yajuvedino eva. Yajuvedasākhā hesā, yadidaṁ tittiranti. **Chando** vuccati visesato sāmavedo, taṁ sarena kāyantīti **chandokā**, sāmavedino. “**Chandogā**”tipi tatiyakkharena paṭhanti, so evattho. Bahavo iriyo thomaṇā etthāti **bavhāri**, iruvedo, taṁ adhīyantīti **bavhārijjhā**.

Bahūnīti etthāyaṁ upamāsaṁsandana—yathā te nānāmaggā ekamsato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṁ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā ekamsato brahmalokūpagamanāya brahmunā saḥabyatāya hontīti.

525. **Paṭijānitvā pacchā niggayhamānā avajānantī**ti pubbe niddosataṁ sallakkhamānā paṭijānitvā pacchā sadosabhāvena niggayhamānā “netam mama vacanan”ti avajānanti, na paṭijānantīti attho.

1. Tamevattham (Aṭṭhakathāyaṁ)

527-529. **Te tevijjāti** tevijjakā te brāhmaṇā. Evasaddena ñāpito attho idha natthīti va-kāro gahito, so ca anattakovāti dasseti “**āgamasandhimattan**”ti iminā, vaṇṇāgamena padantarasandhimattam katanti attho. **Andhapaveṇīti** andhapanti. “**Paṇṇāsasaṭṭhi andhā**”ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te “suciraṃ velaṃ mayam maggaṃ gacchāmā”ti saññino honti. Andhānaṃ paramparasamsattavacanena yaṭṭhigāhakavirahatā dassitāti vuttam “**yaṭṭhigāhakenā**”ti-ādi. Tadudāharaṇam dassentena “**eko kirā**”ti ādi āraddham. **Anuparigantvāti** kañci kālam anukkamena samantato gantvā. **Kacchanti** kacchabandhadussakaṇṇam. “Kaccaṃ bandhantī”ti-ādīsu¹ viya hi kacchasaddo nibbasanavisesapariyāyo. Apica **kacchanti** upakacchakaṭṭhānaṃ. “Sambādho nāma ubho upakacchakā muttakaraṇam”ti ādīsu² viya hi kāyekadesavācako kacchasaddo. **Cakkhumāti** yaṭṭhigāhakam vadati. “**Purimo**”ti ādi yathāvuttakkamena veditabbo. **Nāmakaññevāti** atthābhāvato nāmamattameva, tam pana bhāsitaṃ tehi sārasaññitampi nāmamattatāya asārabhāvato nihīnamevāti atthamattam dasseti “**lāmakamyevā**”ti iminā.

530. **Yoti** brahmaloko. **Yatoti** bhummatthe nissakkavacanam. Sāmaññajotanāya visese avatiṭṭhanato visesaparāmasanaṃ dassetuṃ “**yasmiṃ kāle**”ti vuttam. “**Uggamanakāle**”ti ādinā pakaraṇādhiगतamāha. **Āyācantīti** uggamanaṃ patthenti. Kasmā? Lokassa bahukārabhāvato. Tathā thomanādīsu. **Sommoti** sītalo. Ayam kira brāhmaṇānaṃ laddhi “pubbe brāhmaṇānamāyācanāya candimasūriyāgantvā loke obhāsam karontī”ti.

532. **Idha pana kiṃ vattabbanti** imasmim pana appaccakkhabhūtassa brahmuno sahabyatāya maggadesane tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kiṃ vattabban atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetum na sakkontīti adhippāyo. “**Yatthā**”ti iminā “idhā”ti vuttamevattham paccāmasati.

1. Vi-Ṭṭha 4. 54; Kaṅkhā-277; Vinayaśaṅgaha-Ṭṭha 446 piṭṭhesu. 2. Vi 2. 341 piṭṭhe.

Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā

542. **Samabharitā**ti sampuṇṇā. Tato eva **kākapeyyā**. **Pārā**ti pārimatīra, ālapanametanti dassetuṃ “**ambho**”ti vuttaṃ. **Apāranti** orimatīraṃ. **Ehī**ti āgacchāhi. **Vatā**ti ekamsena. Atha gamissasi, evaṃ sati ehīti yojanā. “**Atthime**”ti ādi avhānakāraṇaṃ.

544. **Pañcasīla -pa- veditabbā** yamaniyamādibrāhmaṇadhammānaṃ tadantogadhabhāvato. **Tabbiparītā**ti pañcasīlādiviparītā pañcaverādayo. **Indanti** Indanāmakaṃ devaputtaṃ, Sakkaṃ vā. “**Aciravatiyā tīre nisinno**”ti iminā yassā tīre nisinno, tadeva upamaṃ katvā āharati Dhammarājā dhammadhātuyā suppaṭividdhattāti dasseti. “Punapī”ti vatvā “**aparampī**”ti vacanaṃ itarāyapi nadī-upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. **Kāmayitabbaṭṭhenā**ti kāmanīyabhāvena. **Bandhanaṭṭhenā**ti kāmayitabbato sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ guṇasaddo atthantaresupi diṭṭhapayogo, tesaṃ panettha asambhavato pārisesañāyena bandhanaṭṭhoyeva yuttoti dassetuṃ ayamatthuddhāro āraddho. **Ahatānanti** adhotānaṃ abhinavānaṃ. **Etthā**ti Khandhakapāḷipade¹. **Paṭalaṭṭhoti** paṭalasaddassa, paṭalasaṅkhāto vā attho. **Guṇaṭṭhoti** guṇa-saddassa attho nāma. Esa nayo sesesupi. **Accentī**ti atikkamma pavattanti. **Etthā**ti Somanassajātakapāḷipade. **Dakkiṇā**ti tiracchānagate dānacetanā. **Etthā**ti Dakkiṇavibhaṅgasuttapade². **Mālāguṇeti** mālādāme. **Etthā**ti Satipaṭṭhāna³ Dhammapadapāḷipadesu⁴, nidassanamattañcetaṃ koṭṭhāsāpadhānasīlādisukkādisampadājīyāsupi pavattanato. Hoti cettha—

“Guṇo paṭalarāsāni-saṃse koṭṭhāsabandhane.

Sīlasukkādyapadhāne, sampadāya jiyāya cā”ti.

1. Vi 3. 403 piṭṭhe.

2. Ma 3. 298 piṭṭhe.

3. Dī 2. 234; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 21 piṭṭhe.

Esevāti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnaṃ kāmatabbabhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmatabbatāya anadhippetattā. Rāsaṭṭhādīsupi eseva nayo. Pārisesato pana bandhanaṭṭhova yujjati. Yadaggena hi nesaṃ kāmatabbatā, tadaggena bandhanabhāvoti.

Koṭṭhāsaṭṭhopi cettha yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesaṃ kāmatabbato. Koṭṭhāse ca guṇasaddo dissati “diguṇaṃ vadḍhetabban”ti-ādīsu viya.

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti¹—

ādīsu pana sampadāṭṭho guṇasaddo, sopi idha na yujjatīti anuddhaṭo.

Dassanameva idha vijānananti āha “**passitabbā**”ti. “Sotaviññāṇena sotabbā”ti ādi-atthaṃ “**etenupāyenā**”ti atidīsati. Gavesitāpi “**iṭṭhā**”ti vuccanti, te idha nādhippetāti dassetuṃ “**pariyiṭṭhā vā hontu mā vā**”ti vuttaṃ. Icchitā eva hi idha iṭṭhā, tenāha “**iṭṭhārammaṇabhūtā**”ti, sukhārammaṇabhūtāti attho. **Kāmanīyā**ti kāmatabbā. Iṭṭhabhāvena maṇaṃ appayanti vadḍhentīti **manāpā**. **Piyajātikā**ti piyasabhāvā. **Ārammaṇaṃ katvā**ti attānamārammaṇaṃ katvā. Kammabhūte ārammaṇe sati rāgo uppajjatīti taṃ kāraṇabhāvena nidassento “**rāgupattikāraṇabhūtā**”ti āha.

Gedhenāti lobhena. Abhibhūtā hutvā pañca kāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāranti** mohanākāraṃ. **Adhi-osannā**ti adhigayha ajjhosāya avasannā. Tena vuttaṃ “**ogāḷhā**”ti. **Sānanti**² avasānaṃ. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānaṃ uyyātā. **Ādīnavanti** kāmāparibhoge sampati, āyatiñca dosaṃ **apassantā**. Ghāsacchādanādisambhoganimittasāṃkilesato nissaranti apagacchanti etenāti **nissaraṇaṃ**, yoniso paccavekkhitvā tesāṃ paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti atthaṃ dassento “**idametthā**”ti ādimāha. **Paccavekkhaṇaparibhogavirahitā**ti yathāvuttapaccavekkhaṇaṇāṇena paribhogato virahitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 42; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

2. Sāraṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

548-9. **Āvarantī**ti kusaladhammupattim ādito vārenti. **Nivārentī**ti niravasesato vārayanti. **Onandhantī**ti ogāhantā viya chādentī. **Pariyonandhantī**ti sabbaso chādentī. **Āvaraṇādīnaṃ vasenā**ti yathāvuttānaṃ āvaraṇādi-atthānaṃ vasena. Te hi āsevanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā dalhataramādibhāvappattā.

Saṃsandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggahe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggaho paripuṇṇo eva hotīti vuttam **“itthipariggahena saporiggaho”**ti. **“Itthipariggahena apariggaho”**ti ca idaṃ tevijjabrahmaṇesu dissamānapariggahānaṃ duṭṭhullatamapariggahābhāvadassanaṃ. Evaṃbhūtānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kā brahmunā saṃsandana, brahmā pana sabbena sabbaṃ apariggahoti. **Veracittena avero**, kuto etassa verapayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasāṅkhātenā**ti cittuppādagelaññasāññitena, iminā tassa rūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjenā**ti dukkhena. **Uddhaccakukkuccādīhī**ti ettha ādisaddena tadekaṭṭhā saṅkilesadhammā saṅgayhanti. Atoyevettha **“uddhaccakukkuccā bhāvato”**ti tadubhayābhāvamattahetuvacanaṃ samatthitaṃ hoti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana tāya siyā cittassa purisavase vattananti āha **“vicikicchāyā”**ti-ādi. **Cittagatikā**ti cittavasikā. Tena vuttam **“cittassa vase vattanti”**ti. **Na tādisoti** brāhmaṇā viya na cittavasiko hoti, atha kho vasībhūtājhānābhiññatāya cittaṃ attano vase vattetīti **vasavattī**.

552. **Brahmalokamaggeti** brahmalokagāmimagge paṭipajjitabbe, paññāpetabbe vā, taṃ paññapentāti adhippāyo. **Upagantvā**ti micchāpaṭipattiyā upasaṅkamitvā, paṭijānitvā vā. **Samatalanti saññāyā**ti matthake ekaṅgulaṃ vā upaḍḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya samatalanti saññāya. **Paṅkamotiṇṇā viyā**ti anekaporisaṃ mahāpaṅkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantī**ti apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhanti. Tato eva **samsīditvā visādaṃ pāpuṇanti**. **Evanti** “samatalan”ti-ādinā vuttanayena. **Samsīditvā**

nimujjitvā. **Marīcīkāyāti** migataṇhikāya kattubhūtāya. **Vañcētvāti** nadīsadisam̐ pakāsanena vañcētvā. **Vāyamānāti** vāyamamānā, ayameva vā pāṭho. **Sukkhatarāṇam̐ maññe tarantīti** sukkhanadītaraṇam̐ taranti maññe. Abhinnepi bhedavacanametam̐. **Tasmāti** yasmā tevijjā amaggameva “maggo”ti upagantvā saṁsīdanti, tasmā. **Yathā teti** te “samatalan”ti saññāya paṅkam̐ otiṇṇā sattā **hatthapādādīnam̐ sambhañjanam̐ paribhañjanam̐** pāpuṇanti yathā. **Idheva cāti** imasmiṁ ca attabhāve. **Sukham̐ vā sātām̐ vā na labbhantīti** jhānasukham̐ vā vipassanāsātām̐ vā na labhanti, kuto maggasukham̐ vā nibbānasātām̐ vāti adhippāyo. **Maggadīpakanti** “maggadīpaka”micceva tehi abhimatām̐. **Tevijjakanti** tevijjatthañāpakam̐. **Pāvacananti** pakatṭhavacanasammataṁ pāṭham̐. **Tevijjānam̐ brāhmaṇānanti** sambandhe sāmivacanam̐. **Iriṇanti** araññāniyā idam̐ adhivacananti āha “agāmakaṁ mahāraññan”ti. **Anupabhogarukkhehīti** migaruru-ādīnampi anupabhogārahehi kimpakkādivisarukkhehi. **Yatthāti** yasmiṁ vane. **Parivattitumpi na sakkā honti** mahākaṇṭakagacchagahanatāya. Nātinam̐ byasanam̐ vināso **ñātibyasanam̐**. Evaṁ **bhogasīlabyasanesupi**. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasanam̐**. Evaṁ **ditṭhibyasanepi**.

554. Nanu jātasaddeneva ayamattho siddhoti codanamapaneti “yo hī”ti ādinā. Jāto hutvā saṁvaḍḍhito **jātasam̐vaḍḍhoti** ācariyena¹ vuttam̐, jāto ca so saṁvaḍḍho cāti **jātasam̐vaḍḍhoti** pana yujjati visesanaparanipātattā. **Na sabbaso paccakkhā honti** paricayābhāvato. **Ciranikkhantoti** nikkhanto hutvā cirakālo. Ciram̐ nikkhantassa assāti hi **ciranikkhanto**. “Jātasam̐vaḍḍho”ti padadvayena atthassa paripuṇṇābhāvato “tamenan”ti kammapadam̐ “**tāvadeva avasaṭan**”ti puna visesetīti vuttam̐ hoti. **Dandhāyitattanti** vissajjane mandattam̐ saṅkavutti, tam̐ pana saṁsayavasena cirāyanam̐ nāma hotīti āha “**kaṅkhāvasena cirāyitattan**”ti. **Vitthāyitattanti** sārājjitattam̐. Aṭṭhakathāyam̐ pana vitthāyitattam̐ nāma thambhitattanti adhippāyena “**thaddhabhāvaggahaṇan**”ti vuttam̐. **Appaṭihatabhāvam̐ dasseti** tasseva anāvarenañāṇabhāvato. Nanvetampi antarāyapaṭihatam̐ siyāti āsaṅkam̐ pariharati “**tassa hī**”ti-ādinā. **Mārāvattanādivasenāti** ettha cakkhumohamucchākālādi saṅgayhati. **Na**

1. Dī-Ṭī 1. 404 piṭṭhe.

sakkā tassa kenaci antarāyo kātuṃ catūsu anantarāyikadhammesu pariyāpannabhāvato.

555. U-iccupasaggayoge lumpasaddo, lupisaddo vā uddharaṇattho hotīti vuttam **“uddharatū”**ti. Upasaggavisesena hi dhātusaddā atthavisesavuttino honti yathā **“ādānan”**ti. Pajāsaddo pakaraṇadhigatattā dārakavisayoti āha **“brāhmaṇadārakan”**ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556-7. **“Apubban”**ti iminā samvaṇṇetabbaṭākāraṇam dīpeti. Yassa atisayena balam atthi, so **balavāti** vuttam **“balasampanno”**ti. Saṅkham dhameṭīti **saṅkhadhamako**, saṅkham dhamayitvā tato saddapavattako. **“Balavā”**ti-ādivisesanam kimatthiyanti āha **“dubbalo hi”**ti ādi. Balavato pana saṅkhasaddoti sambandho. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato, tasmā evam vuttanti adhippāyo.

Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaram vuccati pamāṇakarānam saṅkilesadhammānam avikkhambhanato. Tathā hi tam brahmavihārapubbabhāgabhūtam pamāṇam atikkamitvā odissakānodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetum na sakkā. Vuttavipariyāyato pana **rūpārūpāvacaram appamānakataṃ kammaṃ nāma**. Tenāha **“tañhi”**ti ādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇam na labbhati, tathā disāpharaṇaṅca. Keci pana **“tam āgamanavasena labbhati”**ti vadanti, tadayuttam. Na hi brahmavihāranissando āruppam, atha kho kaṣiṇanissando, tasmā yaṃ subhāvitam vasībhāvam pāpitaṃ āruppam, tam **appamānakatanti** daṭṭhabbam. **“Yaṃ vā sātisayam** brahmavihārabhāvanāya abhisāṅkhatena santānena¹ nibbattitam, yaṅca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannam arūpāvacarajjhānam, tam iminā pariyāyena pharaṇapamāṇavasena **appamānakatan”**ti apare. Vīmaṅsitvā gahetabbam.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme ca arūpāvacarakamme ca satī. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne tam abhibhavitvā paṭibāhitvā sayam ohīyakam

1. Abhisāṅkhatē santāne (Ka)

huvā paṭisandhim dātum samatthabhāve na tiṭṭhati. “Na avasissatī”ti etassa hi atthavacanam “na ohīyatī”ti, tadetaṃ “na avatiṭṭhatī”ti etassa visesanavacanam, pariyāyavacanam vā. Tenāha “**kim vuttam hotī**”ti ādi. **Laggituntī** āvaritum nisedhetum. **Ṭhātuntī** paṭibalam huvā patiṭṭhātum. **Pharitvāti** paṭipharitvā. **Pariyādiyitvāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. **Okāsaṃ gahetvāti** vipākadānokāsaṃ gahetvā, iminā “laggitum vā ṭhātum vā”ti vacanameva vitthāretīti daṭṭhabbam. “**Atha kho**”ti ādi atthāpattidassanaṃ. Kammaṃ pariyādiyaṃ nāma tassa vipākuppādanam nisedhetvā attano vipākuppādanamevāti āha “**tassā**”ti ādi. **Tassāti** kāmāvacarakammaṃ **vipākam paṭibāhitvā. Sayamevāti** rūpārūpāvacarakammameva. **Brahmasahabyatam upaneti** asati tādisānaṃ cetopaṇidhiviseseti adhippāyo. Tissa brahmādīnaṃ viya hi mahāpuññānaṃ cetopaṇidhivisesena mahaggatakammaṃ parittakammaṃ vipākam na paṭibāhatīti daṭṭhabbam.

Atha mahaggahassa garukakammaṃ vipākam paṭibāhitvā parittam lahukakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Tīsupi kira **vinaya ganṭhipadesu** evam vuttam “nikantibaleneva jhānaṃ parihāyati, tato parihīnā jhānatā parittakammaṃ laddhokāsaṃ”ti. Keci pana vadanti “anīvaraṇāvattāya nikantiyā jhānaṃ parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā”ti. Idamettha yuttarakāraṇam—asatipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthe parittakamme “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā sīlassā”ti¹ vacanato kāmabhava cetopaṇidhi mahaggatakammaṃ vipākam paṭibāhitvā parittakammuno vipākokāsaṃ karotīti. **Evam mettādivihārīti** vuttanayena appanāpattānaṃ mettādīnaṃ brahmavihārānaṃ vasena vihārī.

559. Paṭhamamupanidhāya dutiyaṃ, kimetaṃ, yamupanidhīyatīti vuttam “**paṭhamamevā**”ti-ādi. Majjhima paṇṇāsake saṅgītanti ajjhāharitvā sambandho. Punappunam saraṇagamaṃ daḥataraṃ, mahapphalataraṃca, tasmā dutiyampi saraṇagamaṃ katanti vedītabbam. **Katipāhaccayenāti** dvīhatīhaccayena.

1. Dī 1. 214, 215; Saṃ 2. 491; Am 3. 71 piṭṭhesu.

Pabbajitvāti sāmaṇerapabbajjaṃ gahetvā. Aggaññasuttampi¹ amuṃyeva Vāseṭṭhamārabha kathesi, nāññanti ñāpetum “**Aggaññasutte**”ti ādi vuttaṃ. Tattha āgatanayena **upasampadañceva arahattañca alatthum** paṭilabhiṃsūti attho. Yamettha atthato na vibhattaṃ, tadetaṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
 paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
 suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
 ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyāḍidhammasamaṅgin
 ā sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsamhīravisāradaññācārīnā
 anekappabhedasakasamayasamayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇīnā
 mahāveyyākaraṇena Ñāṇābhivaṃsadammasenāpatināmatherena
 mahāddhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma
 Līnatthapakāsaniyā Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā.

Tevijjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatridaṃ Sādhuvilāsiniyā Sādhuvilāsinitasmim hoti—

Byañjanañceva attho ca, vinicchayo ca sabbathā.

Sādhakena vinā vutto, natthi cettha yato tato.

Sampassataṃ sudhīmataṃ, sādhuṇaṃ cittatosanaṃ.

Karoti vividhaṃ sāyaṃ, tena **sādhuvilāsini**ti.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Saddhamme pāṭavattthāya, sāsanaṣṣa ca vuddhiyā.
Vaṇṇanā yā samāradadhā, Sīlakkhandhakathāya sā.

Sādhuvilāsinī nāma, sabbaso pariniṭṭhitā.
Paṇṇāsāya sādhikāya, bhāṇavārappamāṇato.

Anekasetibhindo yo, anantabalavāhano.
Sirīpavarādināmo, rājā nānāraṭṭhissaro.

Jambudīpatale ramme, marammavisaye akā.
Tambadīparaṭṭhe puram, **amarapuranāmakaṃ**.

Maṇḍalācalasāmantaṃ, erāvatīnadissitaṃ.
Nānājanānamāvāsaṃ, hemapāsādalāṅkataṃ.

Tatrābhisekapatto so, rajjaṃ kāresi dhammato.
Rājāgāramahāthūpaṃ, akāsi sampasādanaṃ.

Uddhammaṃ ubbinayañca, pahāya jinasāsaṇaṃ.
Visodhesi yathābhūtaṃ, satataṃ daḥhamānaṣo.

Teneva kārite ramme, chāyūdakasamappite.
Dvipākāraparikkhitte, bhāvanābhiratārahe.

Mahāmunisamaññā yā, sambuddhasammu khā katā.
Paṭimā taṃpāsādamhā, uju-āsannadakkhiṇe.

Asokārāma-ārāme, pañcabhūmimahālaye.
Ratanabhūmikitti vhaṃye, dhammapāsādalāṅkate.

Tathā dakkhiṇadeviyā, nagarasamīpe kate.
Pubbuttare **jayabhūmi-kittā**ti bhidhānakepi ca.

Tathevuttaradeviyā, nagarabbhantare kate.
Soṇṇaguhathūpantike, **parimāṇakanāmake**.

Tathā ca uparājena, kate nagarapacchime.
Mahāguhathūpantike, **maṅgalāvāsanāmake**.

Iti soṇṇavihāresu, vasaṃnekesu vārato.
Sakkato sabbarājūnaṃ, tikkhattuṃ laddhalañchano.

Ñāṇābhivamsadhammase-nāpatīti suvikhyāto.
Dvevibhaṅgādihāraṇā, upajjhācariyataṃ patto.

Laṅkāḍīpāgatānampi, paradīpanivāsinam.
Bhikkhūnaṃ vācako dhammaṃ, paṭipattim niyojako.

Yaṃ nissāya visodhesi, sāsanaṃ esa bhūpati.
Atthabyañjanasampannaṃ, so'kāsi vaṇṇanaṃ imaṃ.

Sambuddhapariniḅbānā, pañcatālīsake'ddhake.
Tisate dvisahassee ca, sampatte sā suniṭṭhitā.

Petakālaṅkāravhayaṃ, nettisaṃvaṇṇanaṃ subhaṃ.
Imaṅca saṅkharontena, yaṃ puññaṃ pasutaṃ mayā.

Aññaṃpi tena puññaena, patvāna bodhimuttamaṃ.
Tārayitvā bahū satte, moceyyaṃ bhavabandhanā.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva pajamaṃ imaṃ.
Niratā puññaakammesu, jotentu jinasāsanaṃ.

Ime ca pāṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā.
Niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Iti Dīghanikāyaṭṭhakathāya Sīlakkhandhavaggasaṃvaṇṇanāya

Sādhuvilāsiniṃ nāma abhinavaṭīkā samattā.

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā niṭṭhitā.

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikāya dutiyabhāge

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṭavidhā	50	Acchādetvā	76
Akathamkathī	127	Acchiddakapāṭhakā	33
Akathentī	6	Acchinditvā	7
Akalyāṇajanam	50	Achambhī	117
Akiriyaṇādā	47	Ajātasattu	6
Akkharappabhedo	222	Ajinam	356
Akkhitto	285	Ajinakkhipam	357
Akkhidalam	94	Ajjatam	191
Aganā	283	Ajjatanam	278
Aggaññāni	325	Ajjatanāya	117
Aggabhikkham	355	Añjanānam	402
Aggaḷam	98	Añjalim	195
Aggipakkikā	269	Aṭṭo	120
Aggisālam	269	Aṭṭhaṅgiko	335
Agge	34	Aṭṭhāne	105
Aṅgam	239, 283	Aḍḍhateḷasa	6
Aṅgulipabbāni	290	Aḍḍhayogo	120
Acalā	310	Aṇaṇo	127
Acalo	235	Atiharaṇam	90, 91
Aciraparinibbuto	402	Atulam	236
Acirūpasampanno	366	Attakāmā	87
Acopetvā	278	Attantapo	374
Accayo	192	Attapariccajanam	180
Accāyikam	130	Attasanniyyātanam	180
Accenti	429	Attā	394
Acchādanam	55		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthikā	47	Anuhasanti	253
Attho	250	Antakaram	31
Addhariyā	427	Antarantarā	162
Adhammakārī	304	Antarābhatte	86
Adhi-osannā	430	Ante	382
Adhikarūpo	285	Antokucchi	261
Adhigaṇhanti	185	Antojāto	53
Adhimattam	128	Antomaṇḍalam	205
Adhivatthā	118	Andhapaveṇī	428
Adhīno	128	Andhabālam	365
Adhīyati	224	Anvaddhamāsam	138
Anatthakaro	132	Apacitikammaṃ	252
Anantakāni	112	Apaccā	250
Anavayo	225	Apanāmento	82
Anākiṇṇam	119	Aparaddham	372
Anāthapiṇḍiko	368	Aparappaccayo	281, 367
Anāvilo	162	Aparādho	192
Aniccasaññameva	411	Aparikkhīṇam	218
Anitthigandhā	274	Aparipatantam	4
Aniyametvā	250	Apalikhati	354
Aniyyānikā	392, 426	Apalibuddhāya	286
Anukulayaññāni	315	Apasādessāmi	248
Anugatā	137	Apāpapurekkhāro	291
Anujumagge	427	Apāram	429
Anuṭṭhubhitvā	9	Appakenapi	305
Anuttaram	68, 360	Appaṭīkūlam	173
Anupādāno	161	Appaṭīgho	116
Anuppavisanti	431	Appaṭīṭhā	417
Anumatiyā	307	Appatthataro	315
Anuyutto	234	Appanigghosam	119

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Appapuññatāya	347	Arānaṃ	21
Appavatti	389	Ariyaṃ	290
Appasaddaṃ	372	Ariyavihārā	3
Appāṭihīrakaṃ	393	Ariyo	193
Appodakaṃ	403	Arīnaṃ	21
Abbhānumodane	166	Alābukaṭāhaṃ	252
Abbhokāso	123	Allāpo	421
Abyāpajjhaṃ	325	Avakaṃso	45
Abhikkantataro	165	Avamānaṃ	7
Abhijānanāya	389	Avasaritaḅbaṃ	207
Abhijjhā	125	Avasā	40
Abhinīharati	143	Avasitto	79
Abhibhūtattā	388	Avikkhittacitto	58
Abhimāre	25	Asaṃkiṇṇāni	325
Abhirūpe	166	Asaññakabhāvaṃ	374
Abhisañkharoti	380	Asabbhivākyam	207
Abhisandeti	136	Asampavedhī	235
Abhiharanto	81	Asammohadhuraṃ	108
Abhihāro	56	Asāmapākā	269
Amakkhetvā	72	Asubhaṃ	417
Amaccā	306	Assaddho	190
Amalīnaṃ	76	Assavā	423
Ambilaggaṃ	191	Ahatānaṃ	429
Ambilayāgu	269	Ahetukavādā	47
Ayakaṇṭake	357	[Ā]	
Ayakāro	34	Ākappo	394
Ayamuṭṭhikā	269	Ākāro	312
Ayānabhūmiṃ	246	Āgamanamaggo	138
Araṇī	267	Ācariyakam	226
Arā	155	Ācariyako	388

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ācāro	16	Āsīvisam	50
Ājīvakā	43	Āḷārikā	33
Ājīvasampadā	191	[I - Ī]	
Āṇaṇyanidānaṃ	127	Ṇaṭṭā	87
Āṇattiyam	58	Itihāso	223
Ātaṅko	404	Ittham	161
Ādiccagottam	251	Iddham	74
Ādibrahmacariyakam	389	Iddhi	73
Ādīnavam	410	Iddhiyā	165
Ānuyantā	306	Indam	429
Āpāyiko	271	Ibbhā	249
Ābādhiko	127	Iriṇam	432
Ābādheti	127	Iriyā	3
Ābhujati	104	Iriyāpatho	3
Āyācane	58	Iru	220
Āyācanti	428	Issarattā	282
Āyogo	388	Issariyasukham	239
Ārakattā	21	Issaro	285
Ārāmo	368	Īsikā	149
Ālokasaññā	126	[U]	
Āvaraṇīyehi	84	Ukkaṃso	45
Āvaranti	431	Ukkaṭṭhā	210
Āvāhetvā	261	Ukkaṇṭhito	24
Āvāho	259	Ukkhali	355
Āsaṅgo	116	Uggaṇhānam	38
Āsati	119	Uggatuggatā	33
Āsattakhaggāni	23	Uggatuggatehi	272
Āsappanam	131	Uggahitam	182
Āsabham	362		
Āsinesu	95		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U - Ū]	
Ugghāṭeyya	168	Upārambho	343
Uccaṅgo	8	Upāsakaratanam	191
Ucchaggaṁ	191	Upāsanato	189
Ujjhānasaññino	155	Upehi	175
Uñchācariyā	269	Uposatho	11
Uṭṭhahati	53	Uppaṇḍanakatham	248
Uṭṭhāpetvā	251	Uppaṇḍeti	346
Uṇham	319	Uppatati	117
Uṇhapakatikassa	98	Uppatitvā	335
Uṇhalohitam	9	Uppalam	140
Utupunṇatā	12	Uppalāni	139
Utupharaṇattham	140	Uppādanto	418
Uttamasampajānakārī	101	Ubbiggo	7
Uttamasūrā	239	Ubbhidodako	138
Uttarimanussānam	409	Umaṅgasadisam	122
Utrasto	7	Uruññāyam	346
Udaggacittatā	327	Usabho	362
Udīrayi	60	Ussaṅkitaparisaṅkito	130
Uddhanam	103	Ussaṅkī	7
Uddhanantare	403	Ussāpetvā	23, 122
Uddharaṇam	90	Ūhanissāmi	304
Undriyissati	263		
Upakaḍḍhanam	374	[E]	
Upakuṭṭho	285	Ekamsāya	333
Upagantvā	431	Ekamsikā	391
Upajīvanti	34	Ekakkhaṇā	337
Upavadati	346	Ekantasūrā	33
Upasantassa	18	Ekarukkhato	270
Upasamam	27	Ekavāram	383
Upasampadā	268	Ekasāṭakā	43

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekasālako	369	Ovaṭṭikāyā	138
Ekāgāriko	36, 355	Ovādānusāsaniṃ	39
Ekālopiko	355	Oḷārikā	380
Ekāhiko	356	[Ka]	
Ekībhāvam	330	Kaṅkhāya	275
Elagaḷā	287	Kacchaṃ	428
Ehi	429	Kañcanāsane	13
Ehibhaddantiko	354	Kaṭacchu	103
Eḷamūgo	296	Kaṇṭakavuttikā	42
Eḷāgaḷena	286	Kaṇṭake	42
[O]		Kaṇṇasakkhaliyaṃ	333
Okappanīyā	16	Kaṇhapakkhaṃ	35
Okāro	280	Kaṇhā	250
Okāsaṃ	132	Katasuttaguḷe	45
Okāso	286	Katāvakāsā	30
Ogho	13	Katipāhaccayena	369
Ojavantiyā	197	Kathā	278
Odanakaññiyaṃ	356	Kathāphāsukatthaṃ	421
Odhi odhi	91	Kathitativa	383
Onandhanti	431	Kantāro	129
Onītapattapāṇi	279	Kanditvā	357
Opapātiko	335	Kappatā	33
Oparajjaṃ	6	Kabaḷantarāyo	355
Opavayhaṃ	22	Kamaṇḍalu	267
Opānabhūtaṃ	73	Kammaṃ	75
Opānabhūto	308	Kammakaraṇatthāya	7
Omattā	90	Karajakāyaṃ	135
Orabbhikā	42	Karajo	135
Orodhā	259	Karaṇīyaṃ	194

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Karaṇḍo	149	Kilantā	342
Karamarānīto	53	Kucchiparihāriyā	115
Karuṇādiguṇā	228	Kuñcikā	103
Kareṇu	22	Kuṇḍakaṃ	356
Karoti	56	Kumbhī	355
Kallacittatā	327	Kummaggo	169
Kalyāṇavākkaṇḍo	260	Kurūrakammantā	42
Kalyāṇo	19	Kulapariyāyena	289
Kasati	56	Kulūpake	15
Kasiram	130	Kusumagandhasugandhe	282
Kākaṇikam	128	Kuhakatāya	299
Kāco	267	Kuhakattā	416
Kājaro	16	Kūṭaṭṭhā	51
Kājo	267	Keṭubham	222
Kāmaṅgamo	128	Kerāṭikā	294
Kāmanīyā	430	Kelanā	291
Kāmūpasamhitāni	332	Kesaggahaṇam	259
Kāyaparihāriyā	115	Koṭiyam	191
Kāyasakkhim	93	Kotūhalasālā	373
Kāro	165	Komārabhacco	5
Kālusiyabhāvo	275	Kolarukkho	259
Kāḷako	118	Kosalā	202, 203
Kāḷamegharāji	209	[Kha]	
Kiccam	194	Khaggo	117
Kiccham	130	Khajjopanakam	416
Kicchajīvitakaro	404	Khanti	388
Kicchati	275	Khayañāṇam	155
Kiñcanam	75	Khayo	155
Kiñcanāni	216	Kharā	252
Kiriyākappo	221	Khāribharitam	267

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ga]	
Khiḍḍābhūmi	43	Gahapatiko	56
Khuradhārūpamaṃ	268	Gāmabhāgena	314
Khurapariyanto	37	Gāmo	306
Khettaledḍūnaṃ	253	Gāvutaṃ	87
Khemantabhūmiṃ	130	Gītaṃ	273
Kheḷaphusitāni	287	Guṇakathāya	17
Khobheti	139	Guṇaṭṭho	429
Khobhetvā	9	Guṇe	296
[Ga]		Guhā	120
Gaṇayanto	275	Gūthaṭṭhānasadisam	385
Gaṇasaṅgaṇikā	55	Gedhena	430
Gaṇī	16	Gotamo	216
Gaṇībhūtā	283	Gottaṃ	216
Gaṇṭhikā	44	Gomayasiñcanaṃ	304
Gaṇṭhimhi	44	Gorūpānaṃ	86
Gatapaccāgatikaṃ	87	Gosālāya	17
Gatiyo	339	[Gha]	
Gandhakuṭipariveṇe	290	Ghaṃsitvā	366
Gabbhā	421	Ghaṭṭento	252
Gayāsīse	413	Ghanaṃ	98
Garu	226	Ghanavanasaṅḍo	168
Garukaṃ	405	Gharadāsayodhā	33
Garupatto	100	Gharasandhi	36
Galaggāhā	316	Gharasāmikehi	129
Gavā	397	Ghāso	55
Gavesī	275	Ghoratapo	374
Gahaṃ	2	[Ca]	
Gahaṇaṃ	302	Cakkavattī	232
Gahaṇī	284	Cakkavīriyo	307

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Cha]	
Cakkhumā	88	Chaḍḍitanantakāni	356
Caṇḍālo	190	Chandokā	427
Catumadhurena	8	Chambhitattam	131
Catumāsam	205	Chātake	85
Camaro	267	Chāyam	276
Cammakañcukam	33	Chāyārūpakamattam	276
Cammakhaṇḍo	121	Cheko	136
Carati	192	Chejjabhejjam	213
Carimakacittam	76	[Ja]	
Carimakaviññānam	419	Jaṅghacāram	425
Calakā	32	Jaṅghavihāravasena	206
Cātuddiso	116	Janapadino	200
Cātumahābhūtikō	46	Janapado	292
Cātumahārājikā	415	Janeto	264
Cātuyāmam	52	Jayadhajam	32
Cāturantā	234	Jalam	166
Cāpalyam	291	Jātarūpeneva	15
Cārikā	203	Jātasamvaḍḍho	432
Cittakāro	34	Jātiyā	31
Cittagatikā	431	Jāyampatikā	75
Cittikataṃ	236	Jigucchati	360
Cittuppādo	177	Jino	43
Cintāmaṇi	411	Jirāpetum	341
Cimilikā	121	Jivā	40
Ciranikkhanto	432	Juti	73
Cūḷagandhārī	410	Jeguccham	361
Cetasikam	411	[Jha]	
Cetiyaṅgaṇe	8	Jhānakkho	307
Ceteti	381	Jhāyanti	220
Cetovimutti	335		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha - Ña]		[Ta]	
Jhāyi	97	Taruṇapīti	394
Ñāṇadassanaṃ	142	Tasitā	342
Ñātayo	76	Taḷākam	212
Ñātibyaṣanaṃ	432	Tāpanageham	7
Ñātivaseṇa	182	Tāpasā	268
[Tha]		Tāyati	262
Ṭhātum	434	Tāvakālikāni	95
Ṭhānaṃ	156	Tiṇasaṅthāro	121
Ṭhānantaraṃ	305	Tittiriyaṃ	73
Ṭhitattā	51	Tittiriya	427
[Ta]		Titthaṃ	16
Taggaru	177	Tindukacīro	369
Taṅkhaṇānurūpāya	298	Tilakāni	151
Tacchaṃ	390	Tilako	118
Tajjitā	314	Tuccho	87
Taṇḍulabhikkhaṃ	270	Tuṭṭhassa	133
Tatonidānaṃ	37	Tuṭṭhi	302
Tadaho	10	Tulaṃ	426
Tanu	327	Telanāḷi	115
Tanukakheḷo	103	Tevijjakam	226, 432
Tantāvutāni	17, 357	Todeyyo	402
Tanninnaṃ	143	[Tha]	
Tapabrahmacārī	365	Thaṇḍilaṃ	357
Tapassī	346	Thaddhagatto	295
Tapokammaṇa	44	Thapati	77
Tapopakkamā	354	Thāvariyaṃ	234
Tapparāyaṇo	177	Thutighoso	20
Tambapaṭṭavaṇṇena	5	Thusamuṭṭhi	263
		Thūṇaṃ	301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Da]	
Thūlasarīro	331	Dibbacakkhuñāṇaṃ	164
Thūlāni	101	Dibbavihāro	3
Thometvā	426	Dibbā	421
[Da]		Dibbo	3
Dakkhiṇā	34, 429	Divā	375
Daṇḍako	103	Divādivase	7
Daṇḍena	196	Divāpadhānikā	246
Datti	355	Dukūlaṃ	98
Dattikaṃ	271	Dukkhaṃ	176
Dantakāro	34	Duggatiparikilesaṃ	176
Dantamayasaḷākā	316	Dujjānā	260
Dantavakkalikā	269	Duppariccajā	320
Dappaṃ	75	Dullabhadassanaṃ	237
Dabbi	103	Dussapaṭṭaṃ	274
Dayālukā	101	Dussaveṇī	274
Dassanīyo	285	Dussīlo	190
Dassavo	304	Devakāyaṃ	185
Daharāya	348	Devanagare	209
Daḷhīkamme	58	Devayāniyo	415
Dāṭhikā	260	Devasikaṃ	302, 305
Dānapati	73	Devā	415
Dānasūro	307	Devehi	65
Dāyaṃ	213	Doṇena	45
Dāruyantassa	97	Dosābhisannaṃ	5
Dāliddiyena	316	Dosinā	13
Dāsabyaṃ	53	Dohaḷo	6
Diṭṭhi	388	Dvāhikaṃ	356
Diṭṭhisampanno	184	[Dha]	
Dinnaṃ	45	Dhajo	13
		Dhanakkīto	53

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhanapālaṃ	25	Nānakkhaṇā	337
Dhanuggahā	32	Nānānāṭakāni	201
Dhanupantiparikkhepo	23	Nānāvādo	426
Dhammacakkhu	81, 195	Nāmaṃ	397
Dhammato	409	Nāmagottaṃ	254
Dhammasā	175	Nāsikagge	124
Dhammarājā	233	Nāḷato	209
Dhammaruci	58	Nikkhattadhuro	86
Dhammassāmī	75	Nikhaṇḍu	221
Dhammiko	233	Nigaṇṭhā	43
Dharanti	406	Nigaṇṭhīnaṃ	191
Dhāretu	188	Nigamo	306
Dhārento	103	Niccabhattāni	315
Dhīraṅgarūpā	239	Niccharati	255
Dhutapāpo	52	Niṭṭhaṃ	272
Dhurasamādhi	307	Niṭṭhā	228
Dhurā	7	Niṭṭhāpetum	367
Dhuvadānāni	315	Niṭṭhubhanaṃ	88
Dhovati	297	Ninnāmetvā	277
Dhovanam	145	Ninnetvā	277
[Na]		Nibaddhacārikā	206
Nakkhattaṃ	13, 130	Nibaddhadānāni	316
Nattā	298	Nibandhitvā	6
Natthikavādā	47	Nibbikkhepaṃ	15
Nappasaheyya	258	Nibbutassa	21
Narakapātāṃ	423	Nibbuteheva	22
Navānisamsā	316	Nimmāne	254
Nāgavammiko	100	Niyyātītā	267
Nāṭakitthiyo	259	Nirāmagandhā	274
		Nirutti	397

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nirupadhīnaṃ	55	Paccāsaṃsaranto	82
Nirodham	369	Paccāharati	84
Nilīno	330	Paccuggacchanto	203
Nilīyati	262	Paccūsakālato	53
Nillepatāya	131	Paccekabuddho	197
Nillopo	36	Paccekā	22
Nivārenti	431	Pacchi	355
Nisāmehi	58	Pajātattā	65
Nissaṅgo	117	Pajjalati	85
Nissaṭṭhapariccattam	214	Pajjalitapadīpo	410
Nissaraṇaṃ	38	Pañcaṅgikaṃ	335
Nīlamakkhikā	101	Pañcavaṇṇāya	21
Nīlābhijāti	42	Pañcasikhamaṇḍakaraṇaṃ	304
Nhānatitthaṃ	259	Pañcālikā	97
Nhāpikā	33	Paññācakkhu	81
[Pa]		Paññāṇaṃ	296
Paṃsupisācakādayo	293	Paññāṇavā	58
Pakataññū	130	Paṭalaṭṭho	429
Pakatiṃ	51	Paṭāko	13
Pakati	358	Paṭikiṭṭhataṃ	17
Pakappeti	380	Paṭikiṭṭho	357
Pakiṇṇakaṃ	188	Paṭikkamantiyā	423
Pakudho	17	Paṭijaggāmi	209
Pakkhandanti	33	Paṭipadaṃ	426
Pakkhā	307	Paṭivedesi	22
Paguṇaṃ	174	Paṭihaññati	318
Pago	370	Paṭihanti	319
Paccagghaṃ	370	Paṭṭuṇṇaṃ	98
Paccāgacchato	386	Paṭhamakappikānaṃ	255
		Paṇipāto	180

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṇīatarā	416	Parinibbānadhammo	335
Paṇḍaratarā	43	Paribbayadānaṃ	302
Paṇḍito	209	Paribhindissati	260
Paṇḍupalāsikā	270	Paribhogato	104
Paṇṇaṃ	131	Parimaṇḍalapadabyañjanā	286
Patthaṭāya	149	Pariyādiyivā	434
Pattho	123	Pariyesanto	414
Padako	224	Pariyonandhanti	431
Padakkhiṇaṃ	194	Parivaṭṭo	57
Padānupadaṃ	21	Parivattite	263
Padumaṃ	140	Parivatteti	104
Paduṭṭhacitto	185	Parisappanaṃ	131
Panthaduhā	304	Parissayā	116
Pannako	43	Pariharanto	386
Papanti	418	Palālasanthāraṃ	103
Papāto	423	Paleti	45
Pabbaṃ pabbaṃ	91	Pallaṅke	84
Pabbajimsu	15	Pallaṅko	123, 253
Pabbataṃ	122	Pavattaphalabhojino	269
Pabhūsaṭṭi	238	Pavattāni	107
Pamukhayonīnaṃ	41	Pavattentā	411
Paramaṃ	297	Pavesito	132
Paramavisuddhaṃ	360	Pasatamattaṃ	308
Parikammāni	314	Pasādasommāni	219
Parikkhārā	307	Pahataṃ	51, 221
Pariggahitattā	2	Pahūtabhāvaṃ	276
Pariggahitā	137	Pākaṭamantaṇaṃ	272
Parijijṇo	218	Pācariyā	249
Paricārako	8	Pācīnamukhā	331
Pariññātā	161	Pācīnābhimukhā	258

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāṭipadadivase	205	Puññaṃ	73
Pāṭihāriyaṃ	393, 412	Puññāni	54
Pāṇā	40	Puṇḍarīkaṃ	140
Pāṇupeto	192	Puṇṇacandasassirikaṃ	292
Pātabbataṃ	348	Puṇṇā	12
Pātesī	278	Puṇṇo	12
Pābhataṃ	259, 305	Puthulato	290
Pāmojjaṃ	133	Puthū	68
Pāraṃ	209	Purisathāmo	40
Pāragū	221	Purisantragatāya	355
Pārijuññaṃ	218	Pure	286
Pārisajjā	306	Pūvikā	33
Pāvacaṇaṃ	226, 432	Pesācā	44
Pāsādiko	285	Pesitacitto	366
Pāsādo	120	Pokkharāṇī	212
Pāhunakā	293	Pokkharasātī	209
Pāhunakānaṃ	264	Poṅkhānupoṅkhaṃ	86
Piṇḍadāyaka	33	Poṭṭhapādo	368
Pitāmahayugo	284	Potthakaṃ	100
Pituguṇaṃ	9	Potthaniyaṃ	7
Pitupitā	284	Potthalikā	97
Pittarogāturo	129	Pothujjanikā	197
Piyajātikā	430	Porāṇāni	325
Piyajātikāni	332	Porī	286
Pihito	54		
Pīti	133	[Pha]	
Pītivacaṇaṃ	13	Pharissati	405
Pīlanaṃ	144	Phalaṃ	45
Pīletvā	53	Phītaṃ	74
Pucchāvissajjanaṃ	417	Phuṭṭho	52

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Bandhanāgārikā	42	Bhagavantarūpo	35
Bandhu	250	Bhajanti	270
Balaṃ	40	Bhaṇḍikaṃ	349
Balakkāro	132	Bhatakānaṃ	343
Balamattā	128	Bhattakilamathaṃ	89
Balavasinehā	33	Bhattavetanaṃ	314
Bavhārijjhā	427	Bhaddaṃ	15
Bahalakheḷo	103	Bhaddakaṃ	58
Bahalantarena	290	Bhaddakena	289
Bālātape	371	Bhamukantaraṃ	290
Bāhantaraṃ	290	Bhayadassī	76
Bāhujaññaṃ	74	Bhayabheravaṃ	24
Bālhajjṇo	206	Bhayānakaṃ	24
Buddhacakkhu	81	Bhavattā	286
Buddhabhūmiṃ	30	Bhavā	422
Bodhaneyyabandhave	207	Bhasmantā	47
Bodhetvā	399	Bhāyitvā	25
Byagghapathe	259	Bhāro	420
Byantī	127	Bhinnapatiṭṭho	195
Byākaraṇaṃ	224	Bhisi	120
Byāpajjhena	431	Bhīto	7
Byāseko	81	Bhukkāraṃ	403
Brahmaṃ	227	Bhujisso	129
Brahmacariyaṃ	73	Bhussati	341
Brahmañña	291	Bhūtā	40
Brahmadeyyaṃ	214	Bhūtikāmo	50
Brahmavacchāsī	285	Bhūmiṃ	158
Brahmavihārā	3	Bhogasukhaṃ	239
Brahmunā	65		
Brāhmaṇatāpasā	262		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mamsavaṇijjā	190	Mahapphalataro	315
Makase	319	Mahāgandhārī	410
Magadhā	300	Mahājāni	405
Maggo	420	Mahājutikaṁ	187
Majjavaṇijjā	190	Mahānatthakaraṁ	132
Majjhimaṇḍalaṁ	205	Mahāniraye	9
Maṅjo	120	Mahānisaṁso	315
Maññasi	22	Mahāpadhānaṁ	88
Maṇikā	411	Mahāpapātā	44
Maṇidaṇḍatomare	23	Mahāpūjāya	83
Mati	275	Mahāmaṇḍalaṁ	205
Madaniddaṁ	375	Mahāmattā	23
Madahatthī	116	Mahāmatto	283
Maddantā	87	Mahāyāgaṁ	37
Madhukaṁ	115	Mahāyāgo	45
Madhupāyāsaṁ	403	Mahāsīhanādaṁ	360
Madhurāya	197	Mā	12
Madhussavo	73	Mātikaṁ	259
Madhūnaṁ	402	Mātulā	259
Manāpā	430	Mānaṁ	13, 75
Manussasobhagyaṁ	39	Mānavādo	265
Manussā	355	Mālāguṇe	429
Manomayaṁ	386	Māsako	301
Manoratho	7	Māsikaṁ	305
Manto	227	Māḷo	120
Maraṇavasaraṁ	303	Migapakkhīnaṁ	300
Marīcikāya	432	Micchājīvo	98
Masāṇāni	356	Micchāmaggo	169
Mahagghaṁ	236	Micchāvaṇijjā	189
Mahaddhano	285	Mukhadūsipīlakā	151

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mukhadoso	151	Yācitvā	9
Mukhanimittam	124	Yuttayogo	115
Mukhāruḷham	403	Yuddhamaṇḍale	95
Mucchākāram	430	Yūthā	116
Mutto	130	Yenakāmo	117
Mudukāya	348	[Ra]	
Muddikā	34	Racchā	13
Musalakiccaṃ	103	Rajatabimbakam	209
Meghavaṇṇam	369	Rajojallam	357
Medhāvī	305	Rajojalladharā	274
Moho	242	Rajjam	6, 233
Moḷiyam	8	Rajjena	7
[Ya]		Raṇjanato	230
Yakkhadāsīnam	374	Raṇjeti	6
Yakkho	261	Raṭṭham	292
Yaju	221	Raṭṭhiyaputtā	23
Yaññabhatte	264	Raṭṭhiyā	23
Yaññānubhavanattham	283	Ratanam	235
Yaññāvāṭo	315	Rati-antarāyo	355
Yaṭṭhi	103	Rattaññāni	325
Yathākatham	290	Ratharakkhā	32
Yathābalaṃ	111	Rathikā	32
Yathābhuccam	215	Rathūpatthare	272
Yathālābham	111	Randhagavesī	406
Yantam	97	Ramaṇiyo	346
Yantakam	103	Ramme	319
Yantakena	94	Rahābhāvā	21
Yasasā	165	Rāgavirāgo	173
Yaso	16	Rāgo	242

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[La]	
Rājagahaṃ	2	Lomasāya	348
Rājāṇṇo	272	Lohakumbhiyaṃ	196
Rājati	6	Lohicco	420
Rājapūjito	182	[Va]	
Rājalīlāya	213	Vaṃsañṇāni	325
Rājāmaccā	35	Vaccharasatāni	300
Rājāmacchehi	13	Vañcito	165
Rāsikataṃ	273	Vañcetvā	432
Rukkhamūlaṃ	122	Vaṭarukkhaṃ	342
Ruci	388	Vaḍḍhiyā	269
Rogabyasaṃaṃ	432	Vaḍḍheti	56
[La]		Vaṇibbakā	308
Lakkhañṇā	14	Vaṇṇasampattim	145
Lakkhaṇāni	228	Vaṇṇena	166
Laggituṃ	253	Vatīyā	420
Lajjissati	405	Vatthaguyhaṃ	276
Laddhaghameva	381	Vatthikosena	276
Laddhasaddhānaṃ	219	Vatthikoso	40
Labujaṃ	38	Vanapattho	123
Lahukā	252	Vanapabbhāraṃ	116
Lābhī	141	Vammikānaṃ	402
Likhivā	356	Vayanto	418
Licchavī	331	Vayo	128
Luccanaṭṭhena	125	Vasanavanaṃ	2
Lūkhākārā	399	Vasabho	362
Leṇaṃ	120	Vasavatthī	431
Leṇattham	318	Vācitaṃ	273
Lokāyataṃ	224	Vādasamghaṭṭe	261
Loko	389	Vādo	265

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāyuvegasamuppīṭā	106	Virecetvā	5
Vālā	274	Vilambitaṃ	286
Vālikāthūpaṃ	17	Vilāso	394
Vāsanābhāgiyā	299	Vivaṭṭacchadā	243
Vālamigāni	319	Vivaṭṭetvā	243
Vikappo	221	Vivaṭṭo	243
Vikkhepaṃ	416	Vivāho	259
Viggaho	426	Vivekajehi	378
Vighātaṃ	295	Vivekaṭṭhakāyānaṃ	55
Vicakkhaṇo	50, 305	Visavaṇijjā	190
Vicaritvā	415	Visuddhipaccayaṃ	39
Vijātītāya	74	Visoṣeti	104
Vijitaṃ	38	Vissatthaṃ	21
Vijitāvī	197	Vītaccitehi	8
Vijeti	234	Vītihaṇaṃ	91
Vijjamānaṃ	390	Vīthi	13
Vijjamānaguṇehi	299	Vuṭṭhiṃ	138
Viññattiṃ	90	Vutthavasso	205
Vitaṇḍavādā	225	Vuddhaṃ	30
Vitaṇḍo	224	Vuddhasīlena	286
Vitthāyitattaṃ	432	Vuddhi	193
Vidanti	10	Veṭṭhakehi	274
Vidhunantā	117	Vedena	10
Vinayo	193	Vedhanaṃ	145
Vipatti	190	Veneyyasattā	205
Vipāko	45	Verajjāni	283
Vippasannarahadamiva	26	Veramaṇiyo	189
Vibbhamati	130	Veramaṇī	321
Viyākarohi	30	Vesārajjāni	362
Virūparūpaṃ	261	Vohāro	398

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samkitti	355	Satapattam	139
Samkilesapaccayam	38	Sato	126
Samghī	16	Sattavaṇijjā	190
Samyojenti	334	Sattā	40
Samvegam	24	Sattu	6
Samsīditvā	431	Satthavaṇijjā	189
Samhatā	282	Satthupaṭiṇṇāto	15
Samhato	174	Sadosāni	414
Sakam	226	Saddham	75
Sakammanirato	234	Santarabāhirā	137
Sakasaññā	379	Santāsam	24, 176
Sakkharā	162	Santoso	111
Sakyā	259	Sandacchāyam	122
Saggam	34	Sandiṭṭham	286
Saggamaggathale	423	Sandhi sandhi	91
Saṅkhadhamako	433	Sannitodakam	390
Saṅkhalikhitam	76	Sanniddham	286
Saṅkhā	397	Sannirujjhanam	91
Saṅkhepo	162	Sapati	314
Saṅghuṭṭham	13	Sapattabhāro	117
Sacammikā	33	Sabbaññutam	39
Sacīvarabhattena	5	Sabbatopabham	418
Saccā	378	Sabbatthakam	137
Sachandacārino	268	Sabyañjano	59
Sajālikā	33	Sabhāgo	112
Sajjāvudho	132	Samaṇabhaṇḍanam	35
Sañcuṇṇeti	104	Samantacakkhu	81
Saññaggam	383	Samabharitā	429
Saṅṭhapesi	371	Samavepākiniyā	284
Saṇḍāsena	101	Samasamam	360

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samasamo	295	Sarāvamattaṃ	308
Samādānavirati	321	Sarīraparikammaṃ	84
Samādhikontaṃ	208	Sarīsape	319
Samānayaṃ	275	Sallahukavutti	116
Samānā	252	Sallāpo	278, 421
Samārambho	315	Sallīno	330
Samāhāraṃ	402	Savaḍḍhikaṃ	131
Samitapāpattā	215	Sahadhammiko	261
Samitā	215	Sahabyatā	426
Samiddhataṃ	131	Sahitā	117
Samiddhā	409	Sācariyako	271
Samuttejetvā	299	Sāṇāni	356
Sampajaññaṃ	81	Sāthhakaṃ	82
Sampajānakārī	82	Sāthho	59
Sampajāno	126	Sādhayamānaṃ	94
Sampajjalati	421	Sādhurūpā	30
Sampattavirati	321	Sānaṃ	430
Sampayogaṃ	423	Sāpateyyaṃ	314
Sampahaṃsane	58	Sāmaṃ	221
Sampahaṃsetvā	299	Sāmaññaphalaṃ	34
Sampāpakaṃ	157	Sāraṇiyaṃ	35
Sambuko	162	Sāraṇiyaṃ	35, 248
Sammukhāvaṭṭanī	271	Sāvajjo	187
Sammuṭṭhaṃ	35	Sāsanarasaṃ	130
Sammodaniyaṃ	35, 248	Sāhasikā	33
Sammodanīyaṃ	35	Sikhāpattaṃ	89
Sammoditaṃ	247	Sitamattampi	201
Sayaṃjātaṃ	329	Sineheti	104
Saraparittāṇaṃ	33	Sippūpajīvino	32
Saraso	156	Silesopi	356

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Siveyyakaṃ	5	Setaṃ	139
Sisire	319	Seti	119
Sissabhāvūpagamaṇaṃ	180	Setughātavirati	321
Sītaṃ	139	Seniyo	282
Sītālukassa	98	Selamayapattaṃ	370
Sīlūpasameṇa	27	Sodhessāmi	275
Sīhanādaṃ	352	Sommo	428
Sukāraṇaṃ	372	Sovaggikā	34
Sukiccakārī	7	Sovīrakaṃ	355
Sukkapakkhaṃ	35	Soḷasasahassaṃ	225
Sukhitaṃ	34		
Sukhumā	378	[Ha]	
Sukho	34	Haññissati	6
Suciṇṇaṃ	73	Hatattā	21
Sujā	267	Hatthakukkuccaṃ	26
Suñño	398	Hatthamuddā	33
Suduṅgā	122	Hatthācariyā	32
Sudhāmatṭhapokkharāṇiyo	289	Hatthārohā	32
Supaṇṇo	18	Hatthighaṭṭā	23
Subhaṃ	417	Hatthinikāsātāni	22
Subho	144	Hatthimeṇḍā	32
Surāpātīṃ	375	Hatthivejjā	32
Surāpānameva	355	Hatthisārī	390
Suvaṭṭitā	209	Hadayaṃ	13
Suvaṇṇacuṇṇapiṇjaro	209	Hammiyaṃ	120
Suvaṇṇasatthakena	6	Hitānukampī	421
Suvibhattaṃ	174	Hirikaraṇaṃ	276
Sūrā	239	Hīlento	252
Seṭṭhamante	262	Homakaraṇavasena	269
Seṇiyo	23		